Kabdebó Lóránt

ELVESZTETT OTTHONOK

Vas István Szabó Magda

Szentkuthy Miklós

Cs. Szabó László

Mándy Iván

Panek Zoltán

Határ Győző

Kolozsvári Grandpierre Emil

Baránszky László

Somlyó György

Lakatos István

Prokop Péter

Karinthy Ferenc

Sőtér István

Nagy Ágnes

Szántó Piroska

Beney Zsuzsa

Jánosy István

Barcsay Jenő

Kabdebó Lóránt

Elvesztett otthonok

Debrecen, 2003

A kötet kiadását
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatta

Nemzeti Kulturális
Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális
Alapprogram

A végleges változat és a szerkesztés készült a Miskolci Egyetem
az MTA TKI, az OTKA (T 025486) és a Széchenyi Terv által támogatott
Szabó Lőrinc Kutatóhelyén

© Kabdebó Lóránt 2003

ISBN 963 260 181 5

Csokonai Kiadó, 2003

TARTALOM

Bevezetés

Szentkuthy Miklós
Elvesztett otthonok? Megtalált templomok!

Cs. Szabó László
1. Emlékeim Babits Mihályról

Cs. Szabó László
2. Balogh József – művelődéstörténetünk elfelejtett személyisége

Határ Győző
Gyomától Hongriuscule-ig

Lakatos István
Elvesztett otthonok

Mándy Iván
Elvesztett otthonok

Nemes Nagy Ágnes
Elvesztett otthonok

Szabó Magda
Elvesztett otthonok

Jánosy István
1. Elvesztett otthonok

Jánosy István
2. Viszontagságos életem az ötvenes években

Jánosy István
3. Pokoltánc szarvasokkal

Csorba Győző
1. Pécs és Róma

Csorba Győző
2. A halál verseitől a Faustig

Sőtér István
1. A Vártól a Jégverem utcáig

Sőtér István
2. Nagy Lajossal az ötvenes években

Sőtér István
3. A másik mestert!

Sőtér István
4. Az én könyvtáram

Vas István
1. Római pillanatok

Vas István
2. Szigligeti vázlat egy rádióbeszélgetés előtt

Vas István
3. Költészet és valóság

Szántó Piroska
Elvesztett otthonok

Vészi Endre
Elvesztett otthonok

Karinthy Ferenc
Elvesztett otthonok

Somlyó György
Elvesztett otthonok

Kolozsvári Grandpierre Emil
Elvesztett otthonok

Panek Zoltán
„Elvesztett otthonok? Hiszen hurcoljuk magunkkal mindet!”

Kányádi Sándor
„Ahol a keserű számban édessé ízesül”

Baránszky László
New Yorktól Tihanyig – oda és vissza

Beney Zsuzsa
Gyász

Birkás Endréné, Kabdebó Lóránt, Ottlik Géza beszélgetése Birkás Endréről
Elfelejtett ember?

Prokop Péter
Barcsayról Rómában

Barcsay Jenő
Emlékeim a Kabdebó családról

Bevezetés

A nyolcvanas évek második fele: a mából mindenki azt a tegnap előttet keresi, amelyhez kapcsolódva a nemzet szellemi és történelmi folyamatosságát biztosíthatja. Irodalomban ez a modernséghez – hazai történetét tekintve: a Nyugat folyóirat nevével jelölhető folyamathoz – való kapcsolódást jelentette. Az első nemzedék nagyjainak centenáriumai indították a visszakérdezést, legaktívabban költők és írók eszmélkedésében. Az újholdasok valamint Esterházy Péter esszéiben valósult meg a visszaforradás – az újat teremtés szándékával. „A posztmodern kelgyó önfarkába harap" – lett ennek a tájékozódásnak a szlogenje.

A Magyar Rádió irodalmi osztályának és a Petőfi Irodalmi Múzeum Hangtárának programja ebbe a tájékozódási folyamatba kapcsolódott. Az utolsó pillanatban gyűjthettem össze azok emlékezését, akik még ezt a folyamatosságot személyükben is biztosították, továbbéltették: tanúságot tehettek ennek szellemiségéről. És elmesélhették a tárgyi vonatkozásokat, történeteik anekdotáit. Ezt a Nyugat-hagyományt idéztük fel, valamint annak továbbélését dokumentáltuk egy – az ideológiai igényeiben elkülönböző – megváltozott világban. A hatalmilag preferált marxista elmélet ideológiai érdeklődése szerencsére elhanyagolta a poétikai normaalkotást – sőt nemegyszer kompromisszumkésznek mutatkozott a hagyományos poétikákkal szemben –, ezáltal a fennmaradhatott poétikai folyamatosság ekkorra ideológiai jelentőségűvé hangsúlyosodott. A poétika ideológiahordozóvá változott.

A kérdező és beszélgetőtárs egyetlen név aranyfedezetével közeledett a múlthoz: Szabó Lőrinc életművére való hivatkozással. Azzal a mondattal, amit 1945-ben, a történelmi változás pillanatában írt le Naplójában Szabó Lőrinc: „A magyar költészet az én nyelvemen beszél". Ennek az életműnek a magyar irodalmi kánonba emelése, szövegeinek közreadása hitelesítette a kérdezés szövegeit. Szabó Lőrinc oltalmával a magam élete részeként fogadhattam a megidézett világot.

Az érdeklődés visszaigazolta vállalkozásunkat: a rendszerváltás napjaiban ismét műsorára tűzte a rádió, és ciklusonként mindegyik kormányváltozás idején meg-megismétli közlését.

Számomra azért vált emlékezetessé a sorozat, mert befejeztével életem menetében is változás következett el. Pécsi majd miskolci egyetemi feladatokat vállalhattam, az anekdoták, tárgyi emlékek gyűjtését felválthatta a poétikai és szövegkritikai munkálatok megvalósítása. A múlt, amelyet ezzel a sorozattal is segíthettem folytatásra méltó életre kelteni: a jelenben értékes, folytatható – most úgy mondjuk: – kanonizálható múlttá nemesedett. Szabó Lőrinc pedig olyan nemzeti klasszikusként jelent meg, akinek az életműve feldolgozására egy egész – sokoldalúlag támogatott – kutatóhelyet alapíthattam a Miskolci Egyetemen.

Miskolc-Budapest, 2002. január

Szentkuthy Miklós

Elvesztett otthonok? Megtalált templomok! [1]

K. L.: – Szentkuthy Miklós *Fejezet a szerelemről* című regényének zárójelenetében egy középkori olasz kisváros (kisváros? a legkisebb olasz város is világok keresztezési pontja volt történelmében, szellemében, polgárai magatartásában, erkölcsében!) lakói az építésében még be sem fejezett katedrálisban (a katedrálisok sohasem befejezettek: tervükben benne a világmindenség harmóniája, megvalósításukban minden nemzedék hozzátette a maga kiegészítéseit, beleírva újabb tapasztalatait, vágyait, reményeit!) gyászmisét tartanak. Pusztító barbár erők gyülekeznek a város körül, fenyegetve minden értéket, amit az emberi kultúra jelent. (Mikor nem gyülekeznek?) A katedrális, mint egy épülő Noé bárkája, magába fogadja most nem a víz-, de a tűzözön elől menekülőket. Vajon lesz-e elég ereje az ellenállásra? Felhangzik a rekviem, az emberi szó, a dal Istenhez, belezengi minden egyes ember a maga megoldatlan fájdalmát. Vajon az összhangzás meghozhatja a feloldást? A kérdésre Szentkuthy egy értékben és kiterjedésben is nagy életműben keresi a válaszokat. Hozza legegyénibb (világok felvetette, benne summázódó) problémáit műveibe, amely művek a katedrálisok mintájára (néha bevallottan is, mint az *Arc és álarc* című Goethe-regényben a strasbourgi dóm) magukba gyűjtik a létezés egészét befogó kérdéseket. Egy világérzés esztétikummá válásának mintáját adják. Ha elveszett otthonokról kérdezek, Szentkuthy Miklós esetében természetes mozdulattal mutathatok a katedrálisokra. Miért? Az emberiség történelmében ugyan túllépett a katedrálisok korán, a törvény, amit a múlt szövőszéke szőtt, felfeslett, a ma is látható építészeti csodák egy elmúlt világ esztétikumba zárt valóságát idézik, de Szentkuthy műveiben ezek a kövületek újra *életre kelnek*! Életükkel a modern ember vívódó világának átéléséhez adnak mintát. Törvényük a létezés ember által is befogható harmóniáját szimbolizálja. Elveszett otthonok? Szentkuthy Miklós számára a katedrálisok a *megtalált* otthonok szuggesztióját jelentik.

SZ. M.: – Számból vetted ki a szót. Arra nem számítottam, hogy te már eleve a katedrálisok felől fogsz érdeklődni nálam. Én bevezető csattanónak tartottam, hogy engem az elveszett otthonok nem érdekelnek (hála a sorsnak, nem is vesztettem el sok otthont!), engem a *megtalált* otthonok érdekelnek, amit te jól meg is éreztél. Számomra tehát a megtalált otthonok: a középkor katedrálisai, elsősorban a német, a francia és az angol nagy katedrálisok. Gondolom, ez a beszélgetés nemcsak pillanatnyi interjú lesz, hanem *Orpheus*-művem ötödik kötetében az egyik fejezet, ennélfogva egy kis kompozíciót is kell adni mondanivalómnak. Kompozíciós trükköm a következő.

Tudjuk jól, Angliában a hatalmas, gótikus, csuda Canterbury katedrális annak emlékére épült, hogy II. Henrik angol király Becket Tamást meggyilkoltatta, mivel végzetes politikai és egyházi nézeteltérések voltak közöttük. Lehet úgy is mondani, hogy mikor azt sugdosták neki, lelkes hívei és talpnyalói udvariasságból meg akarják gyilkolni Tamást, Henrik legyintett: áh, ez biztosan csak pletyka. Közben? Alig várta a döfést vagy baltát a püspök fejébe.

Azt is jól tudjuk, magyar fordításokból is ismerjük, hogy Chaucer angol költő *Canterbury Tales* (*Canterbury mesék*) címen gyönyörű elbeszélés-gyűjteményt írt: zarándokok mennek Szent

---

[1] A Petőfi Irodalmi Múzeum számára 1981. szeptember 16-án felvett, és a *Magyar Rádió*ban elhangzott (szerkesztő: Dénes István) beszélgetés átdolgozott változata. Magyar szövege megjelent a *Jelenkor* 1988. 6. számában (499-506.), a *Látóhatár* 1988. 10. számában (75-89.), francia változata (*Foyers perdus? Cathédrales retrouvées!*, fordította: Georges Kassai és Gilles Bellamy) az *Europe* 2001. augusztus–szeptemberi számában (258-271.)

Becket Tamás sírjához, és ezek a zarándokok – vallásosság, ereklyetisztelet, szentség ide-oda – bizony szórakozni is akarnak az úton: mindegyik zarándok (egy franciskánus szerzetes, egy apácafőnöknő, egy másik apáca, lovagok, kereskedők, a társadalom minden osztályának képviselője ott van a menetben) mond egy mesét.

Itt jön a kompozíciós trükköm: beugrom a huszadik században utolsó zarándoknak és elmondom ezt – ha tetszik, mesémet, ha tetszik, eszmefuttatásomat, ha tetszik, imádságomat, ha tetszik, történetfilozófiámat. Chaucer művében a mesék és a figurák nagyszerű arcképei humoros hangvételűek. Én bizony azt hiszem, patetikus leszek, nem is árt egy kis változatosság a zarándokok számára – (Chaucer is csinálja!) –, kibírja pillanatnyi hallgatóságom is, és ez a magnó-masina is, amellyel itt elbarikádoztál. Nem felejtem el (ez is már egy kicsit patetikus vagy inkább lírikus), mikor Canterburyben jártam és mendegéltem a katedrálisban ahhoz a helyhez irányítva lépteimet, ahol fejbe vágták Becket Tamást. *Gyilkosság a katedrálisban!* T. S. Eliot és Anouilh remek drámát írtak erről a témáról. Megyek, megyek a lépcsőkön és látom, a lépcsőfokok néhol bölcsősen, csónakosan süllyedtek, a zarándokok százezrei kitaposták. Tudtok-e ennél meghatóbbat, mint hogy a kemény kövek – olyan kemények talán mégsem lehettek? – a zarándokok lépéseitől elkoptak. Áhítattal léptem mindig ezekbe a mélyedésekbe. Kedves zarándoktársaim! Mondtam: megtalált otthonokról beszélek. Először a rátalálás pillanatairól. Bamberg városában a román stílusú katedrálist éjjel pillantottam meg. A falak mennek-mennek fölfelé a magasba, valóban nem is láttam, hol érnek véget, el lehetett képzelni, hogy a mennyek országában. Holdsütés volt, de a Holdat sötét felhők keresztezték, a falak titokzatos ezüst kulisszák, (így láttam egyszer az avignoni pápák palotáját éjjel, holdfényben), – pár ódivatú villanylámpa égett. Mikor ezt megláttam, mondám, ez az én otthonom, ez nekem való.

Másik megpillantás. A wellsi katedrális Angliában. Ez egészen más volt. Napfényben, zöld réteken keresztül ment az autóbusz. Égi jelenés! A wellsi katedrális óriás homlokzata hatalmas, fehér – lőcsei fehér asszony! Ez nemcsak otthonom, ez a menyasszonyom.

Harmadik megpillantás-emlékem: az amiens-i katedrális Franciaországban. Átutazóban persze, hogy ott kiszálltam. Kékes, gyönyörű hajnal volt. (A színek nüanszaira vigyázok: Bamberg az éjjeli holdas: ezüst; Wells csillogó márványfehér és rikító méregzöld angliai gyep). Amiens szürkés, kékes, lilás, kökörcsinszínű és – nagy és nagy és nagy! Mert a katedrálisokhoz a monumentalitás elválaszthatatlanul hozzátartozik.

Még, még a megpillantások! Fantasztikum, gyönyörűség, izgalom, meglepetés, démoni vízió, mikor az ember egészen keskeny utcákon megy végig és egyszerre, hogy ilyen furcsán fejezzem ki magam – fölzuhan az égig egy hatalmas homlokzat, mint például Strasbourgban.

Újabb emlékem: a chartres-i katedrális. Külön gyönyörűség, hogy Párizshoz oly közel van, gyakran ki lehet ruccanni. Én nem a vonatból láttam meg. Előbb szálltam ki. Kék nyári égbolt, arany búzamezők, semmi mást nem láttam, csak a búza tengerét és a végében a katedrális félelmetes, gyönyörűséges sziluettjét, mintha a búzából egyszerre ott születne meg kőből faragva egy misztikus imádság.

Ez itt veled baráti beszélgetés, minden vizionárius lendületem mellett, de hát? – én össze tudom egyeztetni a „prófétaságot" a kedélyes konverzációval. Éppen egyeztetek: kedves barátom, te mondtad – és le is írtad –, hogy amint megláttad a Mont-Saint-Michelt, akkor kezdted megérteni Szentkuthyt. Számomra ez megint egy másfajta megpillantás volt. Mint hogyha a földrajz is az Isten szolgálatára szaladna, az óceánból emelkedik a hegy és rajta a kolostor, amely egyébként nyolcszáz éven át folyamatosan épült, a Krisztus utáni nyolcadik századtól a tizenhatodikig. Ez a legszorosabban tartozik témámhoz és lelkesedésemhez. Micsoda energia, micsoda hit és lelkesedés kell ahhoz, hogy nyolcszáz éven át építsék és díszítsék, alapítsák és gazdagítsák ezt a gyönyörű apátsági templomot és kolostort.

K. L.: – Persze ennek a Mont-Saint-Michelre vezető útnak is megvolt a Szentkuthy-előtörténete. Amikor Babits-esszédet írtad az Új Írás számára, akkor te mutattad albumodban ezt az egyszerre természeti és emberi csodát.

SZ. M.: – Ha már erről van szó, meg kell jegyeznem, hála az égnek, nagyon sok katedrálist élő elevenségében láttam. Ezek élnek ma is, mint bármelyikünk itt, csak éppen kőből vannak. De amellett, hogy annyit láttam, rengeteg képem és albumom van róluk, úgy hogyha bárkit érdekelnek a világ katedrálisai, rendelkezésére áll könyvtáram, mert mappák, fotográfiák, reprodukciók tengere van birtokomban.

Eddig megpillantásokról beszéltem. A zarándok, aki itt beugrott utolsónak a Canterburybe igyekvők közé, írással foglalkozik, és természete érzékeny a világ színei, hangjai és formái iránt. A köveknek is vannak színei, pláne ha a Nap, a Hold, a reggel, a délután, az alkony díszíti föl őket a maga optikai varázsával. Mindnyájan láttuk Monet képeit a roueni katedrális homlokzatáról: hajnalban, délelőtt, fényben, alkonyban. Színek csodálatos pompája, szédülete. De Monet-tól függetlenül, a köveknek valóban különleges színeik vannak, majdnem azt mondtam, hogy még szaguk is. Megőrülök a színekért, részben ezért is foglalkozom többet képzőművészettel, mint irodalommal. Chesterton mondta, Isten legnagyobb ajándéka a szín. És a katedrálisok belül? Oszlopok, szobrok mind ki voltak festve rikító pirossal, kékkel, zölddel... (ahogy a görög szobrok és épületek is – Kréta szigetén a knosszoszi palota piros, fekete, kék, ezt is borzasztóan élvezem). Issoire nevű francia városban van egy román templom, a múlt században festették be jó ordenáré módon – a sznobok viszolyognak; ez a szerény zarándok, aki most; itt veled beszél, nem viszolyog, hanem élvezi: jó ordenáré piros, zöld, kék, ilyen volt az a maga idejében is. Ízléstelen? Jó. A nagyművészet nem sokat törődik a finom úri ízléssel.

Színek. Aki nem nagyon kóvályog és csavarog a katedrálisok körül, annak is a színes ablakok ismerősek. Mítoszuk van.

K. L.: – Például a „chartres-i kéknek”.

SZ. M.: – Ezek valóban olyan színek, amilyeneket de facto tudományosan nem lehet reprodukálni, nem ismerjük azokat az anyagokat, melyektől az a kék olyan „chartres-i kék” amitől a vörös olyan vörös. Rouault festő nevét ismered, az apja üvegfestő volt, ő maga is festményeit üvegfestmények stílusában festette meg. Na és Chagall! Ő is próbálja ezeket a színeket utánozni, épp ezért meg is kérték több katolikus templomnak – hogy is mondjam? – illusztrálására, üvegablakokon. Például a metzi katedrálisban. Talán az egyetlen az iparban, az emberi kéz által gyártott dolgok között: ezek a színek, amelyek a természet csodálatos nagy színeit tudják utánozni. Én a katedrálisok mellett a virágoknak is bolondja, imádója, megfigyelője, mikroszkópikusa, metaforálója vagyok. Ezek az ablakok olyanok, mint mikor vörös vagy fehér gladiolákat, gerberákat, pipacsokat, zöld lombokat látok. Nem tudok betelni velük. És mint előbb mondtam, nem csoda, hogy a nagy színfanatikus Rouault-t és Chagallt is vadították.

A katedrálisoknál lényegek lényege a nagyság, a szinte végtelenséget ostromló monumentalitás. Úgy állnak előttünk, mint ahogy az ószövetségi zsidók előtt állhatott Sion hegye. Kövek, kövek, kövek. Kövekből készültek, mérhetetlen tömegű követ szállítottak. Hajókon, ökrös szekereken, sáros úton, messzi helyekről kellett hozni a köveket. Felépítették a katedrálisokat tízezer millió tonna súlyú kövekből ott, ahol egy kavics se volt. De hozták! Rettenetes nagy hit kellett ahhoz, hogy ezek a templomok megszülessenek. A hit volt oka és mozgatója ennek az óriási erőfeszítésnek és teljesítménynek, ez a hit volt a célja.

A katedrálisokban, mint megtalált otthonokban élvén, számomra a középkori típusú hit megtestesítője, jelképe: Jeanne d’Arc hite, az orleans-i szűzé, aki reggeltől estig, akár a csatatéren, akár a magányban, akár a máglyán ezzel volt eltelve: a hangok! a hangok! a hangok! – ahogy Shaw darabjában is ezt nagyon szépen látjuk, halljuk. Milyen irigylésre méltó a középkor! Részemről ez nem szenilis, nyafogó nosztalgia. Jeanne d’Arc végeredményben egy aktuális

politikai szituációban élt: verjük le mi franciák az angolokat, ehhez szükséges, hogy VII. Károlyt megkoronázzák. *Politikai* pillanat (elég nehéz és hosszú pillanat volt a franciáknak és az angoloknak is!), de Jeanne d'Arcnak ez *metafizikai* boldogság volt, ő azt hitte, hogy ez az Isten akarata. Ha megkoronázzák a királyt, az olyan, mintha Krisztust vagy Szűz Máriát koronáznák meg. Ha a franciák kiverik az angolokat? – az olyan, mint mikor az Ószövetségben Izrael legyőzi összes ellenségeit, eljön a Mennyei Jeruzsálem. Ez feltétlenül és mélyen megható. Ma ezen mosolygunk, de ha ilyen erejű hitek vannak, hogy egy francia győzelem az egész kereszténység örök időkre szóló győzelme, a Mennyország meghódítása és Szent Mihály arkangyal győzelme a Sátán fölött: ebből a hitből lehet akkora katedrálisokat építeni, mint például amilyet én, szerény zarándok, Bambergben nem is tudott nyomon követni az egek felé.

Vagy például az angol–francia háborúk történetéből (a másik oldalon) ismered a híres Fekete Herceg, a Black Prince nevét. Angol katona volt, harcolt a franciák ellen, rengeteg győzelmet aratott, bele is betegedett. Ölt, gyilkolt, de végrendeletében, mint annyi más harcos, megírta: síremlékemen ábrázoljanak fekve, páncélban, sisakban, fejem alatt párduc legyen a párna, kezem összetéve. Mert ő is úgy érezte, hogy a franciák mészárlása *szent* dolog. El is készült, ott van a Canterbury katedrálisban, a párducot is feje alá faragták. Lehet kacagni, lehet csodálkozni, lehet közönyösnek lenni, de ahol ilyen *hit* van, hogy úgy mondjam, monumentális naivitás: ebből *lehet* építeni katedrálisokat!

A monumentalitást illetően – sok romot is láttunk a középkorból, hatalmas templomok romjait. Például Jumièges francia községben. Itt az embernek eszébe jut a mulandóság totalitása, mely a középkort mindvégig nyugtalanította: örök boldogság és földi mulandóság párhuzama. A haláltáncok szele csap meg bennünket, ugyanakkor ennek a zarándoknak, aki itt most szórakoztatja társait, eszébe jut a romok gyönyörűsége*: jobban látni a bordázatot, a szerkezetet, ahogy épült. Nagyon szeretem, és boldog vagyok, hogy Budapest közelében láthatom a zsámbéki kolostor-templomot. Ott is a mulandóság szelét, sőt viharát érzem, és egyúttal, félig boncolt állapotában, látom, ahogy építkeztek, látom a középkori templomok anatómiáját.*

K. L.: – A narbonne-i hasonló...

SZ. M.: – No és az irodalommal kapcsolatban? Angliában a glastonburyi kolostor romjai! John Cowper Powys döntő jelentőségű huszadik századi regénye, a *Glastonbury Romance* ott ihletődött a romok között.

K. L.: – Szerb Antalnak is kedvence volt.

SZ. M.: – Megsúgom: ő ajánlotta nekem, és Halász Gábor írt róla nagy tanulmányt a *Nyugat*ban.

A hit szimbólumaként ábrázoltam neked, „zarándoktársamnak": Jeanne d'Arc hitét az égi hangokban, aztán a Fekete Herceg vad hitét, hogy *szent* dolog legyőzni a franciákat. Most a hitnek egy újabb példájáról beszélek: a középkori *zarándoklatokról*. A zarándoklás szent tébolyáról. Tudjuk, Róma, Jeruzsálem, Compostella volt a három nagy zarándokhely. Az emberek milliói zarándokoltak Compostellába – talán nincs is ott Szent Jakab apostol teste. De mentek! A zarándoklatok célja: ereklyetisztelet. És mikor most én is megyek Canterburybe, Becket Tamás sírjához, akkor Becket Tamás csontjait, legalább koporsóján keresztül, szeretem simogatni. Hogy az ereklyék hamisak? Hülye is tudja. Nem mindegyik, de hát nehéz kontrollálni. Az ember: emberszabású, szeret *megfogni* valamit, combot, lábat, kezet. És itt hangsúlyozom, hogy az antropomorfia nagyon jogosult, szép szó. Hányszor röhögnek az ateisták, hogy az Atyaúristent szakállas vénembernek vagy selejt-Mikulásnak ábrázolják. Nem lehet mást csinálni! Absztrakcióval nem elégszik meg az érzéki ember, aki lát, szagol, tapint, ízlel. Annak igenis legyen Mikulás-arcú a Jehova. Ezt itt látom legjobban a zarándokutakon, ahol ereklyére szomjas a nép. Az absztrakció nem alkalmas arra, hogy csókoljam, imádjam, szeressem, öleljem. *Ábrát* akarok látni (nyilván pár neodadaista posztmodern és nem tudom milyen szuperavantgárdista azt

mondja, hogy Szentkuthy itt a figuratív művészet apológiáját adja. *Adja*! Ez persze nem azt jelenti, hogy sereg absztrakt képet nem szeretek!).

Jeruzsálem? Szinte „földrajzi ereklye" volt. És a Genezáret tava, Tiberiás, Galilea, Júdea, Betlehem, Názáret, Kafarnaum – mind ószövetségi szent helyek. Távoli városokon át építették ki az utakat, de ez nem volt elég, hatalmas templomok épültek útközben. Nem afféle kis motel-kuplerájok (ilyenek is voltak a középkorban – mikor én lelkesedem a középkorért, olyan süki-bébi nem vagyok, hogy ne tudjam a kompromittáló, ahogy orvosok mondják, mellékhatásokat és mellékjelenségeket), – de hatalmas templomok épültek a zarándokutak mentén, néha hatalmasabbak, mint a végcélon emelt templom maga. Talán túlzok, dehát William Blake angol költő mondta: túlzások vezetnek az igazság kapujához.

Zarándokúton urak és parasztok, szolgák és nagyhercegek együtt mentek. Megint megjegyzem, nem vagyok naiv, nyilván akadt herceg, aki fintorgott: jaj, de büdös ez a paraszt, és fordítva, a paraszt is mondta, hogy mit affektál az a hercegnő, nagy kurva, most mit játssza itt a bűnbánót? De summa summárum? – azért mégis ilyen vegyes, de összetartó tömeg hullámzott föl a templom felé. Keresztül piacokon, néha lepratelepeken, mert arra ment az országút, aki megkapta, megkapta, aki nem kapta, nem kapta, mentek. A templom persze éjfélkor sötét volt, fáklyával világítottak.

K. L.: – Ahogy beszélsz, mintha régi novellád, az *Álarcosbál vagy requiem* kelne életre. A *Válasz* 1947 októberi számában egy francia királynő temetésének groteszk körülményeit írod le, aki úgy végrendelkezett, hogy ne királyi pompával temessék el, hanem koldusasszony gúnyájába öltöztessék, és valahol a város szélén földeljék el, – de: katedrálisból kiindulva! Mintha most is ennek az éjszakai szörnyű eseménysornak kavalkádját idéznéd.

SZ. M.: – Jó, hogy említed. Büszkévé tesz: nem vagyok egyoldalú középkor-idealizáló. Mint hallottátok, zarándoktársaim, bizony a középkor életében igen sötét eseményeket is ábrázolok a legfeketébb és legvéresebb szatirikus ihlettel és gúnyolódó kedvvel.

Most viszont egy szép példázatot mondok el a hitről. Említettem már Jumièges városkát, ahol gyönyörű romtemplom látható. A kolostor és templom alapítója, később apátja: Szent Philibert volt. Holttestét a szerzeteseknek meg kellett menteniök, mert jöttek a vikingek. Minden egyebet otthagyva, koporsóját a vállukra vették, és vitték, vitték a háború zűrzavarában városról városra, faluról falura. Egyik helyen már nem is a vikingek jelentették a veszélyt, hanem annyi *hívő* rohanta meg a holttestet, hogy az övék legyen az ereklye, de a szerzetesek elmarták a vakbuzgó emberek kezéből. Koporsó vállra! – gyerünk, hórukk, és mentek tovább, mentek, mentek, míg végre eljutottak Tournus városába. Itt Kopasz Károly francia király vette pártfogásába a szerzeteseket, és Szent Philibert holttestét örök nyugalomra helyezték. Örök nyugalomra? Hogy fest az örök nyugalom? *Megint* megjelentek a vikingek, feldúlták Tournust, a szerzetesek fele elpusztult. *Megint* felépítették a templomot, örök nyugalom Szent Philibertnek. Az ám, de most – a kilencedik-tizedik században vagyunk – kik jönnek? A magyarok! Tournus-ben, egy középkori torony falán van egy tábla, láttam, a franciák odaírták: itt jártak a magyarok! ... és egy pár kegyes szót szólnak őseinkről, akik újra elpusztították Tournust. *Megint* felépítették, ma is áll egy isteni templom, én is odazarándokoltam.

A hitről beszéltem. A hitre nagy példa volt az ereklyetisztelet és a zarándoklás. Harmadik dolog: nincsen középkor, nincsen katedrális a szentek legendái nélkül. A legenda engem, mint canterburyi zarándokot legfeszítőbben érdekel, és úgy látom, hogy az emberiségnek (modern irodalom ide, modern irodalom oda) öröktől fogva sztori, történet, esemény kell. Most megint vaskalapos vagyok? Elég kemény a fejem, bírom a vaskalapot! Védem a régi cselekményes történeteket? Nagyon szeretem őket. Utóbbi időben „házilag" felolvastam középkori és reneszánsz szerelmi históriákat. Nagyon szeretem Proustot, Joyce-t, nagyon szép ez a sok

pszichológia meg minden fene nüanszok, de a sztori! Az a jó! A legendákban a történetet élvezem. A középkorban tulajdonképpen a legendák voltak a teológiai krimik.

Amit most elmondok, a képzőművészettel is kapcsolatos. Vézelay-ben láttam többek között egy oszlopfőt. Dombormű alakjában ábrázol egy nagyon szép legendát: Szent Eugénia történetét, melyet aztán kikotortam az *Arany Legendá*ból. A történet maga elég közismert minden mondában és minden világtájon. Egy szent és nagyon tudós hölgy szeretne szerzetes lenni. Úgy látszik, jobban szerette a férfi szerzeteseket, mint az apácakolostort, így hát férfi-ruhát öltött, sőt idővel egy férfikolostor apátja lett. Haját levágták, de tonzurája volt, olyan, mint a ferenceseknek, körben hajkoszorúval. Nagyon szép volt, úgyhogy egy asszony, akit gyógyított meg gyóntatott is, szerelmes lett belé. Természetesen azt hitte, férfi, és szeretett volna szerelmeskedni vele. Hát ez semmilyen szempontból nem volt lehetséges. Erre az asszony mélyen megsértődött: az apát úr visszautasítja az ő udvarlását! Jött a Putifárné-dolog, az asszony bevádolta azzal, hogy az apát akarta őt megközelíteni. Nagy nyilvánosság, császárok, bíróság, per. A végén, hogy mentse magát, Eugénia kinyitja ruháját és megmutatja mellét. Ez úgy látszik, elég volt, többet nem kellett mutogatnia. A gaz Putifárnét megbüntetik. Ezer ilyen legenda van, de most jön a lényeg: ezek a történetek nagyon gyakran egy-egy oszlopfőn vagy a gótikus gerendabordázatok találkozásainál egy-egy kis rózsán vannak ábrázolva. Kis helyen, a legszorosabban! Itt az exeteri katedrális! Egy rózsányi szűk helyen ott látni Becket Tamást, a gyilkosokat és a ministránst, aki a keresztet tartja kezében és szeretné megmenteni.

K. L.: – Ahogy a kezembe adod ezeket a képeket, albumban, lefényképezve, kinagyítva, csodálom őket. De te hogyan láttad távolról?

SZ. M.: – Láttam! Norwichban láttam a legszebbeket, Észak-Angliában. Nemrégiben Határ Győzőtől, közös barátunktól kaptam egy képeslapot éppen ezekről a magasban lévő kis faragványokról. Persze lelkesen válaszoltam: nekem is művészeti ideálom és kompozíciós eszményképem mindez. Na de hogyan lehet látni? Dollykával voltunk Norwichban. A kolostor kerengőjén a boltívek találkozásánál is vannak ilyen gyönyörű kis történetek szűkített menetben – hogy zenei kifejezéssel éljek. Lent a folyosó kőpárkányán tükör állt a nézők rendelkezésére. Tükör és nagyító. A tükör mellett tábla, számozva, hogy melyik boss (így hívják angolul) mit ábrázol. Képzelheted a gyönyörűséget: jobb kezemben tükör, bal kezemben a tábla és megjelenik Salome tánca! Halálosan izgat, hogy milyen szűk területen minden rajta van. Salome tánca: Heródes, Heródiás, Salome, Szent János, hóhér, kutya, macska, pincér, mind összezsúfolva, akár az exeteri katedrálisban Becket Szent Tamás kivégzése összesűrítve.

K. L.: – A középkori művész, aki ezt alkotta, nem is a közönség számára készítette. Hiszen akkor sem tükör, sem reflektor nem volt.

SZ. M.: – A művészi szerénységnek és alázatnak, másrészt a hitnek a jele, hogy ő, aki ezt faragta, festette: *Istennek* csinálta.

K. L.: – Végül is, hogy a katedrálisok megépülhettek: mi az oka? Lehetősége? Mi a háttere?

SZ. M.: – Szemben a mi világunkkal, a középkornak zárt világképe volt. (Persze „középkor”: otromba kifejezés, hiszen sok emelete, hulláma volt. Mindig eszembe jut ezzel kapcsolatban egy angol drámaíró, aki középkori témájú verses drámájában színpadi utasításként ezt adta: a háttérben egy gótikus katedrális homlokzata látható, „úgy, ahogy egy átlagember elképzeli”. Én is most kicsit ilyen voltam, mikor a középkort ilyen átlagemberes átlagban, vulgár definíció alakjában közlöm!) Mit értek zárt világképen? Azt, hogy Isten az égben, ember a földön, ördög a pokolban. Az égben vannak az angyalok, tiszta szellemek. Az ember félig szellem, félig anyag. Az állat tiszta anyag... Aztán a határozott számok: *négy* evangélium, *hét* szentség, *tizenkét* hónap, *négy* évszak. Erről jut eszembe! A négy évszak vagy a tizenkét hónap a katedrálisok falán: milyen gyönyörűen ábrázolják a *földi* valóságot, valóságos megszentelése a mindennapi munkának. Megint nem siránkozom, hogy a középkor de jó volt! Nem erről van szó. De bocsánat, ki szenteli

meg ma az aratókat és a szüretelőket és a munkásokat *úgy*, mint a katedrálisok falán ezek az ismeretlen kőfaragók tették, amit a katedrálisban szertartásokat végző püspökök nyilván nagyon is helyeseltek.

De visszatérve a zárt világhoz. Mint ahogy Browning angol költőnek *Pippa passes* című művében a hölgyike, aki a vers főhőse, mondja, hogy Isten az égben, és a földön minden rendben van. A középkorban is minden rendben volt. Az állatöv: a tizenkét állatkép, a bolygók, a hét főbűn, a hét főerény, a rózsafüzér tizenöt titka, se több, se kevesebb. Paracelsus, a híres doktor, valamivel később, de teljesen a középkori hagyományt folytatja: nála minden emberi szervnek megfelel egy ásvány, minden ásványnak egy csillag. No erre aztán nagyszerű példákat tudnék mondani, csak most már nem akarom fárasztani zarándoktársaimat, mert nem lesz erejük imádkozni Becket Tamáshoz.

Franciaországban van egy Sauvigny nevű városka, templomának javarészét elpusztították, de megmaradt egy nyolcszögletű tornya, és annak falán láthatók az összes bolygók, csillagképek, állatok, angyalok, mind egymásnak megfelelően, párhuzamban. Ugyanezt láttam, ez már későbbi, Ferrara városában, a Schifanoia-palotában: ott a falra vannak festve ezek a megfelelések. Lent mindennapi események, például főúri vadászat. Fölötte ennek párja a bolygók járásában és az állatkörök állásában. Legfelül a főúri társaságot Vénusz és meztelen hölgyek fogadják a Szerelem Kertjében.

A katedrálisokban az egész világ állandóan jelen van. Mindig minden szimmetrikus. A festményeken középen van egy jelenet az Újszövetségből, tőle jobbra és balra az Ószövetségből, amely hasonlít hozzá. Például Jézus föltámadása. Balra tőle József a kútban, akit majd kihúznak onnan, mint ahogy Jézust sírjából kihozta az Atyaúristen. Jobbra Jónás próféta a hal gyomrában, ahonnan őt Isten kihúzta. Ádám és Éva is mindig, mindenütt jelen van. Mózes éppúgy, mint a középkori korabeli királyok. A Canterbury katedrálisban ott van annak a trónusnak a másolata, melyben Szent Ágoston, Anglia első hittérítője ült valamikor. Nem a pillanatban él a középkori ember, a múlt: jelen a számára, és ez nekem azért rokonszenves, mert az én életemben, az én művemben és az én naplómban is mindig minden, a múltamnak minden pillanata állandóan jelen van. Proust műve *Az eltűnt idő nyomában*, de az utolsó kötet: *A megtalált idő*. Nekem nem kell hajszolnom az elveszett időt, nálam minden megtalált idő.

Na most ezzel a zárt világgal szemben nézzük a mai világunkat! Teljesen nyitott, szétdobált, széthull darabokra. Büszkék vagyunk a tudomány győzelmére, a tudományos igazságokra; szemben vele a középkor: az babona, az hazugság, az tévedés, az csalás, az butaság. Mi a tudományos igazság birtokában vagyunk. És mit kaptunk? Úgy látom, hogy az emberek nagyon-nagyon boldogtalanok, üres az ég (megint nem siratom vissza!), elpusztultak az istenek, de? – mintha az emberek is lelkileg és testileg jobban pusztulnának. Nem látom a boldogságot, nem látom a tudományos igazságok üdvözítő eredményeit és gyümölcseit. A művészetben: a hülyeség kultusza nagyban tombol. A tudományos igazság birtokában mindenki reszket a világpusztulástól az atomháború árnyékában. Ebből a világból, kételkedésből, nihilizmusból, egzisztencializmusból, boldogtalanságból, atomháborúból, idiotikus neodadaista kapálózásokból aztán biztos, hogy katedrálisok nem fognak születni.

Az egyház igyekszik néha modern lenni, hogy ne maradjon ki a huszadik század generálbulijából. De ez félszeg kísérlet. Le Corbusier-féle modern templomok, Brasilia modern város modern templomai, mindezek mögött nincs (marxi kedvenc kifejezésem) tömegbázis, nincs nagy vallásos hit. Most nem érdekes, hogy jogos vagy jogtalan a vallásos hit, de csak vallásos hitből lesz katedrális, ha nincs vallás, hiába építünk modernkedő templomocskákat, hiába csinálunk modern zenéket – a végén már sztriptíz az oltáron, csakhogy a híveket megnyerjük. Manapság az egyház igyekszik jóban lenni mindenkivel, úgy hívják, ilyen szép neve van, hogy „ökumenizmus”. Ami azt jelenti, hogy a protestánsok meg a zsidók meg a katolikusok meg az örménykatolikusok meg a görögkeletiek meg az ortodoxia meg a neodoxia mind nagyon jóban vannak egymással. Miért van

ez a nagy megértés a vallások között? Mert a vallások már meghaltak. Akkor már könnyű! A hullák nem veszekednek, rendkívül kedvesek egymáshoz. A temetőben van a legnagyobb ökumenizmus. Furcsamód, amíg volt ereje a vallásoknak, addig ölték egymást. A római pápáknak tekintélyük volt, pedig micsoda borzalmas pofonokat kaptak, nemegyszer három-négy ellenpápa volt, győztes pápa, vesztes pápa, és mindamellett nem ingott meg a hit. Most oly békepártiak a pápák! Mégis csökkent a tekintélyük. Olvastuk, láttuk, hogy II. János Pál pápa találkozik Reagan elnökkel, aki most bizonyára megszünteti a nukleáris fegyverkezést, mert a pápa hirdette: béke, béke, béke, pace, pace, pace!

K. L.: – Hol van már Canossa!...

SZ. M.: – Mikor III. Sándor pápa tudomást vett Becket Tamás meggyilkolásáról, elrendelte, hogy II. Henrik király mezítláb, magát ostorozva, bűnbánatra menjen el a meggyilkolt érsek sírjához. És II. Henrik megtette. Mutass ma egyetlen politikust, aki ehhez hasonlót megtenne!

Említettem, a romok is milyen fenségesek: Franciaországban a beauvais-i katedrális építkezés közben összedőlt. Újból nekifogtak, újból összedőlt. Ha az egész kész lett volna, a legmagasabb francia katedrális lenne. Egy nagy darabja mégis megmaradt. Nemrégen II. János Pál pápának papírmaséból emeltek Amerikában egy katedrálishomlokzatot. Fújt a szél és összedőlt. Hasonlítsuk össze ezt a roncsot a beauvais-i katedrális csonkjával!

Egész művem, bár a huszadik században élek, a katedrálisokból ihletődik. Katedrálist akarok építeni, ha reménytelen, reménytelen; ha reményteljes, reményteljes. A kompozíció, a részletek kidolgozása mind a katedrálisok mintájára megy. Művem utóbbi időben írott sok részlete a bolygókról szól, állatkörökről, csillagképekről meg az emberekről: ezek a megfelelések fontos részei az *Orpheus* utolsó köteteinek.

K. L.: – Tulajdonképpen egy nagyon izgalmas kontrasztra épül életműved: a középkortól tanult zárt világkép és a huszadik század tudományos igazságai által expandeáló világegyetemünk szembesítésére. Kísérleted: az emberiség egész múltját beleépíteni jelenünkbe, értelmet keresve ezzel létezése számára.

SZ. M.: – A búcsúzó zarándok pedig, aki néha patetizált, néha humorizált (de ez így van rendjén, és ez így középkorias is!) búcsúszavával megint katedrális-dolgot említ. Sok katedrálisban nagy püspökök, érsekek sírja (és ez később is, még barokk időkben is előfordult!) így fest: egy magaslaton teljes pompában, barokk parádéban fekszik az érsek és alatta, egy másik síkon, mint egy alsó polcon – meztelen teste, sőt csontváza. Valahogy ez az én életemnek, az én létemnek kifejezése. Mert műveim barokk pompás stílusban színesednek és domborodnak, közben alattuk ott fekszem én egyedül, magányosan, a morál puritanizmusában és a legegyszerűbb lényeges gondolatok, ha tetszik halotti, ha tetszik örök életre szánt meztelenségében.

Cs. Szabó László

1. Emlékeim Babits Mihályról[2]

A Babits Emlékbizottság a Petőfi Irodalmi Múzeum kedves kötelességévé tette, hogy mindazokkal készítsen emlékezést, akik Babits környezetéhez tartoztak vagy akárcsak pillanatokra is találkozhattak vele. Örömmel ragadtam meg az alkalmat, hogy az éppen itthon tartózkodó Cs. Szabó Lászlót felkérjem, rövid beszélgetés keretében elevenítse fel Babits alakját. Hiszen sokszoros együttlétben, munkatársi kapcsolatban rögződött benne a költő emberi alakja, hozzátartozott ahhoz a baráti körhöz, amely Babits utolsó évtizedeiben példává magasodó alakját körülvette, küzdelmeinek, munkájának, szenvedéseinek, gesztusainak személyes megfigyelője lehetett. A beszélgetésben részt vett Kelevéz Ágnes, a múzeum munkatársa, aki az emlékezés során említésre kerülő Babits–Szilasi-levelezés sajtó alá rendezője volt, és jelenleg Babits tanulmányainak kézirat-katalógusát készíti. Az alkalmat megragadtuk, hogy a költővel kapcsolatos, személyes kérdéseket is feltegyünk. Eredetileg úgy terveztük, hogy csak muzeális jellegű hangfelvételt készítünk, utóbb Cs. Szabó László kedvet kapott, és a beszélgetés gépiratát átdolgozta, kibővítette. „Meg kell mondanom, hogy igen jólesett kb. tíznapos, szoros együttlétem Babits Mihállyal, akit holtomig bámulok” – írta levelében, amelyben beszámolt az emlékezés átdolgozásáról, és jelezte, hogy nagyon szeretné, ha felajánlanám valamelyik folyóiratnak a Babits-beszélgetés „tetemesen kibővített szövegét”, mert „sok új anyagot vetettem föl átdolgozás közben”.

A felvétel 1963. június 9-én készült. Bevezetőben lejátszottuk hangszalagról azt a rádiós beszélgetést, amelyet Cs. Szabó László készített Babits Mihállyal a San Remo-i irodalmi díj átvétele alkalmából. A beszélgetés szövegét már korábban publikálták, de elhangzott valami, ami a riporter-író számára is meglepetés volt: hallhatta azt a mini-esszét, amelyet hajdanában bevezetőként mondott, és amelyre már ő maga sem emlékezett. Ebben a megilletődött, múltat idéző pillanatban indult el a beszélgetés. Bevezető kérdést fel se kellett tenni. Az előzetes megbeszélés után maga az emlékező volt az indító, a legpontosabban fogalmazva helyettünk is a kérdést.

*

Cs.: – Gondolom, elsősorban Babits, az ember érdekel titeket. Ahogy mozgott, beszélt, tréfált, izgult, háborgott, szenvedett, tűrt s végül megadta magát emberfölötti szenvedéseinek. Budapesti otthonomban valaha megvolt a másolat híres középkorú fényképéről Adyval s egy ódon Bibliával; Londonban őrzöm két felvételét halálos ágyán, de időnként eltűnnek a falról s íróasztalról, mert nem bírom tovább nézni. Csak csont és bőr, csupa csont és bőr, mint egy túlvilági számonkérő, hogy megfeleltem-e aznapra kirótt feladatomnak. Aztán szégyenkezve újra elővesszem a dughelyről és – Memento Mori! – kirakom magam elé, szembenézünk, ameddig bírom.

Maga az életmű újjáértékelések nyaktörő gátakadályain át nemzedékről nemzedékre öröklődik majd, de porladó testtel már szinte mind utánaköltöztek azok a szemtanúk, akik számára telefonon elérhető, vagy arcverejtékét felitató jó barát, visszaeső beteg és betegesen érzékeny ideggóc volt a költőóriás.

---

[2] A Petőfi Irodalmi Múzeum számára Kabdebó Lóránt és Kelevéz Ágnes által készített emlékezés átdolgozott változata. Megjelent az *Új Forrás* 1984. 1. számában (18-26.).

Ha róla akarok beszélni, elöljáróban szót ejtek arról a kevéssé méltányolt írásról, amely egy mesteri regényíróra árulkodó emberábrázolónak az eleven rajza a gyökereiben később se sokat változó fiatalemberről. Gonoszkodó és hízelgő, tréfásan gunyoros és berzenkedve tisztelő érzések vegyüléke a vázlat, amit a messze múltig visszapillantva Móricz Zsigmond írt róla a halálakor és búcsúztatónak szánta a maga módján. Élethű, de helyenként már-már bántó följegyzés a barátról, pályatársról és társszerkesztőről; *Babitscsal a Garda tavon* a címe. Kiderül belőle a leküzdhetetlen vonzódás s az ingerült taszítódás az emlékező részéről, mert nehéz elképzelni két alkatilag jobban elütő nem mindennapi egyéniséget. Móriczot Adyval szokták párosítani, izgatóbb és leleplezőbb a szembesítés közte és Babits közt. Móricz Zsigmond első felesége, Janka s a fiatal Babits az első világháború előtt útközt véletlenül összetalálkozott Olaszországban, s az asszony javaslatára – mert finom női, majdnem anyás ösztönnel megtetszett neki a félszegen vonzó ember – egy darabig együtt mentek tovább. Nemrég megint elolvastam e furcsa halottbúcsúztatót, s úgy éreztem, hogy a két nagy ember természetadta, óriási ellentétéből fakadó ingerültség, féltékenység és olykor tompa értetlenség összeszövődik a szövegben a magasztos lelki tisztaság, örökös szellemi emelkedettség és intellektuális magasfeszültség iránti hamiskás mosolyú, fejcsóváló, de föltétlen nagyra-becsüléssel. Volt a mindig „alacsonyan szálló", hatalmas regényíró vegyes érzésében alkati idegenkedés, de volt legalább akkora tisztelet és talán ragaszkodás is, s noha akad olvasó, akinek sehogyan sincs ínyére ez a búcsúztató, magam úgy érzem, hogy az akkori Babits lelki csontváza talán ezen a régi röntgenfelvételen látszik legtisztábban. Pár éve megjelent az *Esszépanoráma* című háromkötetes antológiában is, ott lehet legkönnyebben hozzáférni. Első olvasásra nagyon tetszett annak idején, s amikor nemrég újra elém került, azt mondtam magamban: igen, ez Babits, a fiatal költő, de bizonyos mértékig az a hadviselt és viharvert humanista is, akit ismertem élete utolsó harmadában. Tömjénfüst nélkül.

K. L.: – Milyen volt a te személyes képed róla?

Cs.: – Szeretném hangsúlyozni, hogy noha elterjedt közhit szerint életében s utóéletében a tudós költő és könyves ember, mondhatnám a „tanár úr" mintájára, „hangok nagy tanára", alapérzésünk iránta a közös hullámhosszon rezgő és ragaszkodó szeretet volt, sokkal inkább az, semmint a magától kínálkozó tisztelet. Az egyenjogúság s az egyenjogúságban persze könnyen sebezhetőség. Fájdalmasan jellemző volt e tekintetben viszonya Szabó Lőrinccel, Németh Lászlóval és Halász Gáborral; vérrokonság nélkül is apa és fiú, fiára büszke apa, apjára büszke fiú szenvedélyes vitája a sebzőn és még inkább önsebzőn lázadozó szeretetben. Voltak csöndesebb kötődései is, zavartalanul naposak, például egykori gimnáziumi tanítványával s később munkatársával a *Nyugat*ban, Komjáthy Aladárral, Rédey Tivadarral – Halász Gábor főnökével a Széchényi Könyvtárban –, Rédey sógornőjével, Hoffmann Edithtel, a kiváló művészettörténésszel, Gyergyai Alberttel, Sárközi Györggyel, mégis jellemzőbb rá az a sűrű, kölcsönös érzelmi szövevény az értelem vetélőjén, amely Szabó Lőrinc, Németh László, Halász Gábor szellemét termékenyítőn felzaklatta, szívüket azonban meg is viselte. Lőrinc a végén külsőleg szakított vele, belső viaskodása a bálvánnyal azonban folyt tovább, Németh László, mindnyájunk fájdalmára megtagadta, Halász Gábor viszont nagy önuralommal, rövid válság után soha. Langyos barátságot Babits nem ismert; mint Dante, ő is azt tartotta, hogy a közönyösöket még a pokol is kiköpi. Arról az emberről beszélek, akit érett férfikorában megismertem a háború után belső körével, főleg a *Nyugat* folyóiratra tapadó második nemzedékkel együtt. A kép azonban már nem lehet teljes, mert öreg vagyok és régmúlt dolgokról beszélek; nem emlékszem például, hogy feljárt-e hozzá a közelében lakó Márai Sándor; a Nyugat asztalánál sohase láttam őt. Ámde akiket ismertem, nem volt az első szövetségi gyűrű mágneses személye körül.

K. L.: – Mondanál valamit a régebbi baráti köréről?

Cs.: – Évekig egy korábbi kör, az első tartott ki szorosan mellette, és csak 1919-ben zúzta szét a nagy intellektuális kivándorlás a Kommün után. A Galilei köré, az alapítóké. Babits verseiből ítélve – s érzelmileg csak ez számít – egy riadozó szűzi vad magányában, lassú izzással üszkösödött a fiatal vidéki s aztán kültelki tanár és hisztérikusan érzékeny költő lelke. *Ez* a valóság, mivel ott van a versekben, az első négy-öt kötetben. Csakhogy a valóság másképp *is* festett. Dienes Pál, a világhírű matematikus, a két Polányi fivér (öregségére egyikük többszörös külföldi díszdoktor) s főleg Szilasi Vilmos nemcsak ragaszkodó barátai, hanem rajongói is, Szilasi egy életen át, idegenben ugyanúgy, mint kiszakadása előtt a hazában. Állandóan magas hőfokra hevített barátságuk némileg kettős jellegű: Babits a hálás elfogadó és bölcsészetben olykor a gyors felfogású tanítvány, viszont a későbbi freiburgi filozófiaprofesszor a mindvégig kamaszosan rajongó fél, diákkori fölfedezésétől telítve, olyan röptű, romantikus nyelven, amit jó ideje, lelkileg összeszáradva, immár alig tűr meg a mai közhasználat. Szerencsére átmenekült nyomtatásba barátságuk bizonyító anyaga: levelezésüket Szilasi az Országos Széchényi Könyvtárnak ajándékozta, a kiadást Gál István gondozta példásan. Ilyen holtig tartó, hamvas barátság csak olyan világban nyílhatott ki örök virágzásra, amelynek még a századkezdet volt az elültetője; már két világháború sem tudta barbárul feldúlni.

Baloldali hívei, túlnyomóan polgári radikálisok s néhány kommunista még azt a fiatal Babitsot bámulták, akinek a versei nekünk jórészt stílustörténeti példák, latin, francia, német és főleg angol mesteriskolában végzett ujjgyakorlatok, többségük káprázatos. Nem mindenkinek tetszettek, Szabó Dezső később kíméletlen gúnnyal lebecsülte; Kassák Lajos visszautasításában hitalapítók rideg haragja uralkodott.

Az ősbarátok körének paradox meglepetése az volt, hogy míg ők egyelőre bántatlanul lelkesedtek a liliom- és orchidea-lengető, túlfinomult álomjáróért, a puhán csengő hang egyszerre vad kiáltozásba, sikolyokba, néha rikácsolásba csapott át, bicsakló ritmusokba, káromolva tiltakozott az első világháború ellen. Bőrét vitte a vásárra a nebántsvirág, mindennapi betevő falatját kockáztatta mint pacifista tanár a Rákosi Jenő által vezényelt hecc-hadjárat alatt.

K. L.: – És az újabb kör milyen volt, a tiétek, fiatalabbaké?

Cs.: – Vele egyidős volt az 1919 után világgá szóródó első baráti kör: bő pótlásuk Sárközi Györgytől Weöres Sándorig már a Nyugat második és harmadik nemzedékéből tapadt össze. Ebbe tartoztam én is, ugyanúgy, mint Szabó Zoltán, Illés Endre, Szerb Antal, Vas István, Radnóti Miklós, Rónay György, Jékely Zoltán és mások. Közülük egészen különleges viszonya volt az öregedő költőnek – öreg, fájdalom! sohase lett – s a gégerák ellen évekig viaskodó, halálos betegnek a nemrég elhunyt Illyés Gyulával, aki fokozatosan egyre több munkát vállalt át a *Nyugat* szerkesztői gondjaiból, s Babits halála után magának kért lapalapítói engedélyt a *Magyar Csillag*ra. Persze a címet a *Nyugat* álnevének tekintettük.

Azt hiszem, Illyéshez kötötte a legtökéletesebb barátság, a feloldott egyenjogúság jegyében. Aki együtt látta őket, mindig örülhetett a látványnak, mert az egyenjogú, kölcsönös szeretet összemosódott lángelméjük tágas határán és csupán nagyon éles szem vette észre, hogy Gyula szeretete szemérmesen tréfás hangú tisztelettel is párosul. Persze az is számított, hogy szoros földinek tekintették egymást, Tolna megyeinek.

K. L.: – Erre az időre esett költészetének stiláris átalakulása.

Cs.: – Itt a helye, hogy kitérjek Babits többrétű nyelvi forradalmára háborúellenes nagy versei után. A stiláris átvedlés, mondhatnám hasadás hírnöke a *Sziget és tenger* (1925) s még hallhatóbban *Az istenek halnak, az ember él* (1929); oka nagyon összetett és túlsúlyában személyes: magányoszlató, mélyen átélt házassága, az első súlyos betegség, esztergomi

horgonyvetése és – immár személytelenebbül, de valószínűleg legnagyobb hatással – az első népi költők: Erdélyi József és Illyés Gyula nyelvújítása, ellenhatásul az első *Nyugat*-nemzedék sűrítve csorduló vagy dúsan ékített verseire. Babits felhasználta az új stílusból, amely egy csöppet sem volt *dolce*, mindazt, ami felségjogánál fogva hasznos volt neki: mesteri egyszerűsítéssel kitágította a csalókán „népi"-nek hangzó nyelvi forradalmat korábbi preraffaelita és szecessziós modorának elpárolgása után, holott század eleji, első köteteiben ő képviselte legtökéletesebb technikával, széles nemzetközi tudással ezt a szükséges, mert vérfrissítő importot. Tudjuk, hogy század eleji stílusa saját verseiről le-lefestett a bámulatos Dante-fordításra is, viszont hiányzik már a keresztény himnuszok puritánul zengő gyűjteményéből, az *Amor Sanctus*ból, és ha tévesen azt hinnők, hogy pusztán a gótikus vésetű, csipkézve is tiszta rajzú, latin eredeti nyomására, jogosan kérdhetem: akkor miért nincs nyoma a népkönyvek csupasz, szinte vásári verselésével szóló *Jónás könyvé*ben sem? Ahhoz már nem volt mintája. Jobban mondva volt, de nem antik. Az történt, hogy aki valamikor iskolateremtő mester a parlagi Arany és Petőfi epigonizmus kifinomult, dekadens áthangszerelésében, később leméri Illyés, Erdélyi és (valamivel kevésbé) József Attila nyelvi forradalmának jelentőségét s a maga páratlanul magas színvonalán tiszta magyar hangzatokban asszimilálja.

K. L.: – Bonyolult kérdés: Babits nemzeteszménye. Hogyan tudnád emlékeidből rekonstruálni? Ez most éppen személyesen is érint, a pécsi irodalomtörténeti vándorgyűlésen tartandó előadásomra készülök, Babits és Szekfű kapcsolatáról szólva ezzel a kérdéssel is szembe kell néznem.

Cs.: – Azt hiszem, közvetve ez a nyitja annak is, hogy mennyire érzékenyen, sőt olykor indulatosan utasította vissza a szerb származásra vonatkozó, meg-megismételt föltevést. Csak egyszer jártam Belgrádban, valamikor a harmincas években, de cirill betűs cégtáblákról is láttam, mennyi a cipészek, esztergályosok, szabók és szerelők közt a Babits. Megerősítette a családnév valószínű, de nem bizonyos délszláv eredetét a költő sötét külseje is. Ő azonban váltig tagadta: hogyne, igen megtisztelő, írta kétszer vagy háromszor, ha befogad nagyjai közé egy izmos, fiatal irodalom, de..., de..., de... A megtiszteltetésért járó, negatív köszönete mindig azzal végződik, hogy Somogyból átszármazott tolnai középnemesek ők, ősei megyei tisztségviselők voltak, magyar nevű címeresekkel házasodtak össze, s ha talán van is benne délszláv vér, legfeljebb gyűszűnyi, rég felitta a magyar.

Nagy családregényében, saját családjáról, a *Halálfiai*ban is a tengely az a *törzs*, amely származásuk jogán a latin–magyar megyei, majd állami lateiner réteg rájuk háruló feladatait vállalja, legalábbis addig, amíg élettani kimerülésük előtt méltó még az apáról fiúra szálló mini-közéletre.

Azért emeltem ki ezt a származástani érzékenységet, mert nevétől és külsejétől független, szenvedélyes magyartudata visszanyúlik a korareneszánsz humanizmusig, Hunnia akkori jelképes gyűjtőfogalmáig. Arra az időre, amikor horvátok, szlovének, dalmátok kimagasló szerephez jutottak a királyi kancellárián, mint Hunnia hű fiai. Öntudatuk szellemi is, jelképes is és semmiképpen sem vérségi. Vitéz János félig horvát volt, Janus Pannonius egészen az, de ők is, Brodarics István, Verancsics Antal, Zrínyi Miklós is zavartalanul összehangolták magukban a mítoszt a közös hun őseredetről azzal a ténnyel, hogy apjuk, nagyapjuk esetleg még szlávul beszélt az asztalnál. Babits e humanista hazafiság késői, romlatlan megtestesítője, s néhány verse, amelyre 1950 után rásütötték a sovinizmust, több százados középnemesi önérzetéből szakadt ki, csodálkozom tehát, hogy némelyikből még mindig kihagynak sorokat, szakaszokat a „szomszéd népek érzékenységére való tekintettel." Vitéz Jánosnál, Janus Pannoniusnál, Brodaricsnál különb magyart igazán nem kívánhatunk magunknak. Az ő vonalukon kell elindulni, haladni s akkor kiderül, hogy Babits néhány tragikus nagy versében

ama történelmi nacionalizmus költője, amit a 18. század végétől az újfajta, türelmetlen nemzetiségi nagyszájúság lassan-lassan szétrombolt. 1953-ban kiadtam Rómában a modern magyar költészet antológiáját Aranytól napjainkig; hosszú bevezetőm Babitsról szóló fejezetéből idézem azt a pár mondatot, amely fedte meggyőződésemet s a mondottak után gondolható, hogy ma is vállalom. „Az első világháború alatt bátran vállalta a *pacifizmus* bélyegét, vállalta, hogy állam és társadalom eltaszítja magától a gyáva árulót, mert egyik versében drágább volt neki a szerető kisujja, mint az eskü a császár lobogójára. De az összeomlás után hamarosan kiderült, hogy sokkal érzékenyebb és sebezhetőbb magyar volt, mint a kardcsörtető, szájas magyarok, hű maradt a történelmi ország emlékéhez, s hagyományőrző hazafiságán mindvégig nyitott sebként égett az ország megcsonkítása. Utóvégre az „európai" költő és félszeg tanár abból a társadalomból származott, amely tolnai szülőföldjén csakúgy, mint az egész országban évszázadokon át hittel ápolta a szentkoronában egyesült nemesi nemzet gondolatát".

K. L.: – Ez az a Magyarország, amelynek Babits magára vette a tragikus ellentmondásait, amelyet meg akart állítani tragédiába torkolló útján, és amelyet azután a történelem végképp érvénytelenített, megszüntetett. Babits halála után ennek fázisait Szekfű világosan elemezte: *Valahol utat vesztettünk, Forradalom után*. Jellegzetesen választott címei az így értelmezett nemzet utolsó fejezeteinek címszavai. És még hadd utaljak egy kifejezésedre: Babits is, te is megkülönböztető jelzőkkel határoljátok el a nacionalizmus fogalmát annak embertelen, kisajátítói, huszadik századi gyakorlatától. A megkülönböztetésre azóta a reformkorban is használt patriotizmus kifejezés került alkalmazásra. De – visszatérve az emlékekhez – ez a kemény, meditáló jellem milyen volt, mint ember?

Cs.: – Most pedig, végre, a külsejéről. Megírja, hogy félénk ember volt apja a táblabíró, anyja meg hisztériás; a gének továbbadták gyermeküknek e tulajdonságokat. Járása merev és szögletes, de nem „tanáros", végtére láttam én elegánsan járó, piperkőc tanárt is, Kuncz Aladárt, Laczkó Gézát. Járása egyszerűen *babitsi* volt. Móricz Zsigmond említett portrévázlata ezt a jelenséget is rögzíti, nem próbálok rálicitálni. Érvényes maradt mindvégig. Egyetlen példát említek: közelharcát a szivarral. Szeretett szivarozni, de mondhatom drámai volt a kézbevétel, rágyújtás, hamuzás, elpotyogtatás. A jó ég tudja, hogy ez a szögletes, ügyetlen és ideges ember vajon odahaza maga vert be egy szöget a falba, vagy az asszony; azt hiszem, hogy Ilonka. Harcát a szivarral hetenként a *Nyugat* kávéházi asztalánál lehetett megfigyelni: egyébként ott nem volt semmi ültetési rend, legfeljebb az, hogy az okos és jóságos Schöpflin Aladár, akihez joggal ragaszkodott, mindig mellette ült; magyarországi útjaimon párszor örömmel tapasztaltam, hogy „Ali bácsi" iránt változatlan a szeretet és becsülés olyan fiatalok részéről is, aki már nem ismerhették.

K. L.: – Milyen volt baráti körben, beszélgetőtársként?

Cs.: – Óriási élvezet volt beszélgetni vele kettesben. Nem röviden, ellenkezőleg: óraszámra, mert olyan eleven és fantasztikus volt a tudása. Azt is tettük, órákig élveztük, akármelyikünkre gondolok most. Hatalmas skálán játszott, humorral és könnyedén, szóval, nem úgy, ahogy mozgott. Említettem kebelbarátját, Szilasi Vilmos filozófiaprofesszort, kedvem volna hozzátenni, tanártársát. A költő nemcsak középkori gondolatrendszerekben volt otthon: Ágoston, Aquinói Tamás, Dante mellett ismerte a modern német és francia filozófiát, Husserlről s a fenomenológiáról épp úgy előadhatott volna kezdőknek, mint Bergsonról, s természettudományosan képzett barátai, hívei, például Komjáthy Aladár vagy Ottlik Géza persze tudták, hogy mennyire jártas a felső matematikában.

Fáradtság ellen, üdülésül filmekkel és detektívregényekkel szórakozott. Nagyon szeretett moziba járni, s azt hiszem, egyetértett volna Balázs Bélával, hogy a film olyan önálló művészet, amit külön Múzsa, a tizedik véd Apolló alá rendelve, ha történetesen már a

görögök feltalálják. A világért se gondoljuk, hogy kevéssel kellett volna beérnie a vásznon, utóvégre a film már óriás volt celluloid bölcsőjében is, Babits láthatta első aranykorát, a német expresszionistákat, Chaplint, Buster Keatont, Abel Ganceot, a fiatal Bunuel, Jean Renoir és Marcel Carnet-től kezdve az új francia iskola remekeit. Rövidre fogva: Mihály film- és detektívregény-fogyasztó, kiváló filozófus, igen jó matematikus és minden idők egyik legnagyobb költője volt, aki csak küzdelem árán tudta hatalmába keríteni szivarját.

K. Á.: – Megtaláltuk azokat a leveleket, amelyeket a Rádió küldött Babits Mihálynak ott tartandó előadásairól. Számos levelet, több előadást, ahogy összeszámláltam, legalább harminc-negyvenet. Tematikailag három nagyobb csoportba lehet elkülöníteni, az egyik a *Száz Könyv* sorozat, amelyben körülbelül tizenöt előadást tarthatott. Ezzel kapcsolatban az a kérdésem – a sorozat 1935 folyamán ment le, januártól decemberig –, hogy a témákat Babits maga választotta ki, vagy valamilyen nagyobb koncepcióba tartoztak? A másik nagyobb sorozat stílusokról szólt, erre egyetlenegy felkérő levél utalását találtuk: a gótikáról. Vajon erről milyen emlékei vannak vendégünknek? A harmadik nagyobb téma az 1939-ben megtartott négy, úgynevezett antológia-sorozat. Ha jól tudom, ő válogatta ki a verseket. Erről is személyes emlékeit szeretném kérdezni. Ő válogatta-e ki csakugyan? Bevezetőt tartott a négyhez: Ady-antológia, Kosztolányi-antológia, Juhász Gyula-antológia és Tóth Árpád-antológia. Az előadások 1939 második felében hangzottak el. Hogyan született meg a sorozat ötlete és miképp választotta ki a szerzőket Babits?

Cs.: – Mindig én javasoltam az egy-egy hétre szóló műsortervet, s mivel Babits tekintély volt a Rádióban, nyitott ajtón kopogtam a nevével. A felkérő leveleket automatikusan Hlatky Endre írta alá mint műsorigazgató. Volt egy cenzúraszervünk is, a Miniszterközi Műsorellenőrző Bizottság. Minden szerda délelőtt ülésezett a különböző minisztériumok képviseletében, a Rádió és a Postavezérigazgatóság közti egyezmény alapján. Időnként bele-belekötött elhangzott műsorszámokba vagy a következő hét tervébe, de nem emlékszem, hogy valaha fennakadtak Babitson. Kizártnak tartom.

Az első kérdés a *Száz könyv* sorozat. Nem én indítványoztam, elődömnek, Németh Lászlónak volt a nagy szívügye. Ezzel lépett be előttem, 1934 vége felé a Rádióba mint irodalmi osztályvezető. Akkor, amikor lezajlott a csendes, belső forradalom, „a minőség forradalma”, mert Kandó László, a festőművész rábeszélte unokatestvérét, Kozma Miklóst, a Rádió elnökét, hogy felülről kezdeményezze, meg kell reformálni a műsort, magyarán emelni kell a színvonalát. Kettéosztották a drámai és az irodalmi osztályt, a drámait megkapta Németh Antal, a Nemzeti Színház új igazgatója, az irodalmit Németh László. Az első újítás, amit keresztülvitt, a *Száz könyv* sorozat volt. Rögtön olyan méretű minőségi igénnyel lépett föl, amitől egy kicsit meghökkentek a Rádióban, de azért engedtek neki. Csakhogy Laci próféta volt, annak is nagyon érzékeny, s nem értett a szervezéshez, valószínűleg untatta is. Pár hónap alatt végleg elkedvetlenedett és lemondott, annak ellenére, hogy marasztalták. Rövid válság után Kozma hozzám fordult – szintén Kandó javaslatára – és megkérdezte: van-e kedvem átvenni az osztályt? Átvettem, de addigra már elhangzott a sorozatnak körülbelül a fele. A világért se nyúltam hozzá. Tudtam, hogy Németh László előzetesen megbeszélte a tervet a résztvevőkkel, tőlük kérdezte meg, mi a választásuk, kiről, miről akarnak beszélni. Tehát ebben az esetben maga Babits szemelte ki a kedvencét vagy kedvenceit, mert nem tudom már, hányról beszélt. Szóval én csak befejeztem azt a pompás sorozatot, amit Németh László összeállított. Ez az első válaszom. A második kérdésre egyszerűen nem emlékszem, tudniillik a stílusokról szóló előadásokra. De magától adódhatott, hogy ha a középkori gótikáról beszélünk, a Dante-fordító Babitsot kérjük fel. Ismétlem, bizony már nem emlékszem, hogy miért kezdeményeztem a sorozatot, s milyen előadásokból állt. A Rádió nem is százával, hanem ezrével fogyasztotta a kéziratokat. Ma is így van mindenütt. Remélhetőleg, egyszer majdcsak előkerül a dokumentáló levelezés. Lassan-lassan rájövök, hogy sok minden

megmenekült abból, amit végleg elveszettnek hittem. Úgy látszik, halhatatlan a papír. Összeomlanak székesegyházak, elhamvadnak városok, de átvészeli a katasztrófát egy légiposta üzenet. Ez a tanulság azokból az utazásaimból, amiket újabban tettem a hazában. Elém tesznek Sárospatakon egy negyvenéves, sárguló levelet, miközben kő kövön nem maradt meg a budai Várban!

Harmadik kérdés volt az antológia-sorozat. Erre már emlékszem. Abból a gondolatból indultam ki, hogy Babits a *Nyugat* vitatlan hatalmú szerkesztője és egyúttal a gárda egyik *túlélője*! Annak ellenére, hogy legalább egy negyedszázaddal kevesebbet élt, mint amennyit kellett volna, nemzedékéből Móricz Zsigmonddal együtt viszonylag a teljes élet megtestesítője. Ijesztő körülötte a pusztulás. Volt néhány kivétel, Fenyő Miksa, Ignotus, Hatvany Lajos az alapítókból, Schöpflin Aladár, Füst Milán, Tersánszky Józsi Jenő, Nagy Lajos, Laczkó Géza, Szép Ernő a munkatársak közül...

K. L.: – s Gellért Oszkár...

Cs.: – ...s Gellért Oszkár. De hát pillantsunk a holtak seregére a hatvan év szélső határáig a másik oldalon. Ady, Csáth Géza, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Karinthy Frigyes, Kosztolányi, Kuncz Aladár, Osvát Ernő, Tóth Árpád. Szóval akármilyen megdöbbentően hangzik, én Babitshoz, a túlélőhöz s a *Nyugat* szerkesztőjéhez fordultam, amikor a folyóirat első nemzedékének nagy költőit akartam néhány átfogó, ünnepi műsorban rászoktatni a hallgatókra. Babits nagybetegen is vállalta a kérést, ő döntött a versekről, teljes szabadsággal járt el, önmagát kihagyva. Hosszú idő telt el azóta, egy fél emberélet, a világirodalomban törvényszerűen ismétlődő értékrendi csuszamlásokkal. Fiatal koromban Ady, Babits, Juhász Gyula, Kosztolányi és Tóth Árpád volt a „szent ötös", egy személyben stílus, téma forradalmi újítói és klasszikusaink igazi hagyományőrzői. El-eltűnődöm, vajon beérném ma is ezzel az ötlettel, elfogadnám-e Babits javaslatát, szerkesztőként, mint az irodalmi osztály vezetője, persze őt is beiktatva. Nehéz dolgom lenne, verseiből legalább harmincat kellene a magyar költészet csúcsára tűznöm. Nagy szám. Semmiképp se maradna ki ősi gyökerű, emberséges nacionalizmusának néhány példája, és többségükben az 1925 után írt, viszonylag késői versekre esne a választásom.

Kígyók közt, marva, fájva, halld,
a költő éneke
s sziszegve rokkant ajkamon,
óh népek nemzete,

egy ezredévből, nagy világ!
riadva, földadog –
Hazámnak hangja, gyenge bár,
de néma nem vagyok.

Ha meggondolom, századokra visszanyúló jelkép az a férfikori felvétel Adyval s az ódon Bibliával: arról, hogy testvércsillagok voltak. Világnézet és alkat dolgában nem Ady, hanem Kosztolányi a polarizált, méltó ellentéte, a *homo militans* ellenében a *homo aestethicus*.

Cs. Szabó László
2. Balogh József – művelődéstörténetünk elfelejtett személyisége [3]

K. L.: – Visszaemlékezésekben, irodalom- és tudománytörténeti kutatások során az 1920-as év végétől egyre gyakrabban találkozni egy emberrel, akit az elmúlt évtizedekben szinte elfelejtett utókora. Balogh József a magyar konzervativizmus egyik jellegzetes szervező egyéniségeként indult: Szekfű Gyula mellett a Magyar Szemle Társaság egyik motorja, kiadványainak szerkesztője. Majd a *Nouvelle Revue de Hongrie* és nemsokára a *Hungarian Quaterly* elindítója, a háború alatt pedig a *Parthenon* kétnyelvű klasszikusok kiadásának szervezője. Ha indulásakor még az lehetett a legfontosabb jellemzője, hogy konzervatív, a harmincas évektől, a fasizmus előretörésének idejétől már az antifasiszta állásfoglalás egyik következetes képviselője, utóbb mártírja. Cs. Szabó László, aki a magyar művelődéstörténet annyi jelentős alakjának állított emléket, milyen személyes képet őriz a két háború közötti időszak e jellegzetes személyiségéről?

Cs.: – Balogh Józsefre emlékezni, róla beszélni ma már csak úgy lehet, ha átengedjük a szólás elsőbbségét Hubay Miklósnak, utalunk egyik kitűnő írására. Mesteri rajz az emberről, légköréről, működéséről, hiszen a megfigyelő egész fiatalon mellette titkárkodott s a kezdő drámaíró sohase ártatlan szemével látta, figyelte, hosszú időre agysejtjeibe fényképezte. Emlékeit a *Kortárs*ban olvastam először, azóta bekerült interjúgyűjteményedbe: A háborúnak vége lett, ott is elolvastam. Finom adagolásban van benne szellemes rosszmájúság, úri tónusú gonoszkodás, melankolikus szeretet s őszinte bámulat a teljesítőképessége iránt, szóval jó keverés, mulattatta volna a modellt. Mindig kedveltem benne, hogy hiú ugyan, de nem érzékeny, értett az elegáns öngúnyhoz.

Vérében volt a sohase titkolt társadalmi sznobság s a rabbiműveltség súlyos hagyománya. Úgy emlékszem, apja a rabbiképzőben tanított, oda pedig nem jutott be bárki. Igen nagy tudást szerzett német egyetemeken klasszika-filológiából is, kedvenc professzora a vilmosi Németország máig tisztelettel emlegetett legnagyobb vallástörténésze, Adolf von Harnack volt; fia elsősorban ezt az apai örökséget tekintette mintának, azt hiszem, ő is hallgatta Harnackot valahol egy fél tucat egyetem közül, és megállta volna a helyét, mint görög-latin szakos professzor bármelyik katedrán, külföldön is. Nem az lett, hanem a magyar műveltség, irodalom, művészet, zene, tudomány, történelem éber mindenese a nyugat felé: briliáns szervező, Magyarország hivatott képviselője az általa alapított, szerkesztett folyóiratokban, könyvekben. Híd volt az ország és a nagyvilág között, a maga intellektuális körében egyenesen történelmi szerepet játszott tolmácsolásunkban. Ezért örülök, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeum valósággal fölfedezte s foglalkozik vele. Felismerték, hogy nem lehet kihagyni a közelmúlt magyar művelődéstörténetéből.

---

[3] A Petőfi Irodalmi Múzeum számára Kabdebó Lóránt által készített emlékezés átdolgozott változata. Megjelent az *Műhely,* 1984. 5. számában (38-42.). A folyóirat a közléshez hozzáfűzte: „1984. szeptember 27-én hajnalban hosszú súlyos betegség után egy budapesti kórházban elhunyt Cs. Szabó László, a XX. századi magyar irodalom kiemelkedő személyisége. Folyóiratunk megtiszteltetésnek tekintette, hogy részese lehetett annak a folyamatnak, amely visszavezette őt a hazai irodalmi köztudatba. Élete utolsó versét júniusi számunkban közöltük. Halála óráiban még megrendítőbbek a vers utolsó sorai: „Ha lefejtették már a bort a Hegyalján / vess egy örökre virító mimózafürtöt / a diákok hervadt árvácskái fölé / hálás hantomra / félúton Kölcsey s Kazinczy sírja között / Kárpát kebelében / mielőtt megjön a hó.”

Regényfigura volt. Bársonyos modorú, szertartásos, egyenesen bizánci, rejtett viperafogakkal. Gyanítom, hogy a császári Bizáncban ő lett volna az udvarmester vagy főkönyvtáros, talán együtt a kettő. Olyan volt a megjelenése és modora, mint az övék, egyik simább a másiknál. De aki jól ismerte, azt is tudta, micsoda rejtett arrogancia bújik meg e simaság mögött, micsoda irónia és emberismeret! Keresztüllátott címektől roskadó, tekintélyes közéleti szamarakon, akikre szüksége volt jó célok érdekében; csak bizalmas barátai vették észre, hogy fagyos gúnnyal mérte le az önhitt ostobaság nemzeti oszlopait. Gyűjtők öröme: lélektani ritkaság volt Balogh József az emberiség rovartárában; fegyelmezetten palástolt hiúság és hasonló méretű szolgálókészség párosult lankadatlan hasznossági vággyal. Hozzá kell tennem az igazsághoz, hogy ő lelkesedett legjobban, ha politikusaink, diplomatáink, bankáraink és gyárosaink közt nagy ritkán egy-egy igazán jó fejre talált; emlékszem, mennyire becsülte Barcza György vatikáni és londoni követünket, amíg hajlandó volt szolgálni s még jobban, amikor keserűen leköszönt diplomata rangjáról.

A vérbeli sznobnak, kell-e mondanom, a konzervatív angol világbirodalom volt az eszménye. Nem lelné helyét a mai összezsugorodott szigetországban; az hiszem, rövid idő alatt elmenekülne onnan. Sznobságából s angolimádatából született egy mondása, ami bizony talált az akkori Magyarországra. Úgy szólt, hogy nálunk mindig volt reakció, de Széchenyi István óta hiányzik a konzervativizmus. Minél többet gondolkozom rajta, annál találóbbnak érzem. Volt a történelmünkben megszállás, elnyomás, volt radikalizmus és forradalom, haladó szellemű, igazi konzervativizmus azonban hiányzik a hagyományunkból. Ezért vagyunk a Balkán szomszédai. Aki mondta, persze az angol birodalmon keresztül mérte föl a magyar helyzetet. Elég gyakran utazott Angliába és Franciaországba, idegen nyelvű folyóiratainak az érdekében. Igazán nem szoktam szaglászva körülnézni mások íróasztalán, de akarva-akaratlanul látnom kellett, mert szemet szúrt, hogy idegen nyelveken egy pakli különböző névjegye volt a keze ügyében. Mint egy átváltozó művésznek. Megbámultam, mert nekem életemben sohasem, egy se. Rangban az Athenaeum-klub még ma is Anglia legfélelmetesebb intellektuális fellegvára; tudtommal ő bejutott a tagok közé. Harminchárom év alatt egyszer tettem be oda a lábamat; több angol és külföldi egyetem magyar születésű díszdoktora hívott meg ebédre. Csodálom, hogy Balogh Józsefnek nem volt ott törzsasztala.

Bátor is volt a bizantinikus modorú, gunyoros ember, aki udvarias fejbiccentésekkel keresztüllátott államtitkárok fontoskodásán, pénzemberek önteltségén s legfeljebb egy szemvillanással árulta el valódi érzését olyon barátoknak, akikben vakon megbízott. Elmentünk egyszer a Lukács fürdőbe, félmeztelenre vetkőzve éktelen nagy sebhelyet látok a combján. Hát ez mi? kérdem. Háborús sebesülés, feleli. Kiderült, hogy az első hadipilóták egyike volt az első világháborúban. Felderítő repülésnél többször vezényelték Velence légiterébe, tudjuk, miféle nyitott kávédaráló gépeken.

Mármost Velencét csak egyetlen óriási művészi kár érte akkor: a Santa Lucia pályaudvar tőszomszédságában telitalálatot kapott a sarutlan karmeliták templomkupolája, a Scalzi, pusztán morzsák maradtak meg Tiepolo csodaszép mennyezeti freskójából.

Mondás nélkül kitalálta gondolatomat és rendkívül előzékenyen, de a tőle megszokott sima iróniával odavetette: „becsületszavamra mondom Laci, nem én pusztítottam el a kupolát. A Szent Családnak s az egyházatyáknak nálam latin menedéklevelük volt.” Még most is látom, ahogy lóbálja a lábát a horpadásos nagy sebbel a combján.

Állítom, hogy a szakszerű, gyors és hatásos szervezés lángelméje volt, ezért címek vagy közhivatali beosztás nélkül, hosszú ideig is központi figura nemzeti életünk nemzetközi szektorában. Mindig tudta, kitől mit, milyen cikket, tanulmányt kérjen, tájékozottan egyaránt jóban volt építészekkel, írókkal, zenészekkel, néprajzosokkal, műtörténészekkel, régészekkel, történészekkel, természettudósokkal, közgazdákkal s persze politikusokkal. Zökkenő nélkül

működött a poliglot verkli. Kézben tartotta a *Hungarian Quarterly*t s a *Nouvelle Revue de Hongrie*-t, az elsőn keresztül volt hangunk Észak- és Dél-Amerika s Ausztrália, a másodikon át Franciaországon kívül Spanyolország, Törökország, Görögország felé is, mert arrafelé még szívesebben beszéltek franciául a második világháború előtt. Ő szerkesztette a legszebb angol kiadványok – papír, betű, vászonkötés – mintájára a *Magyar Szemle* könyvsorozatát, egyszerre három kézzel dolgozott, mert a *Magyar Szemle* kiskönyvtárához tudtommal nem volt köze...

K. L.: – ... de volt. Azt is ő szerkesztette.

CS.: – Azt is ő?

K. L.: – 1935-ig.

CS.: – Jézus Mária! Erre csak azt mondhatom, hogy Jézus Mária. Mikor aludt? Magánéletéről nem sokat tudunk, sem nőkről, sem fiúkról. Aszexuális lett volna? A kérdést tapintatosan sohase bolygattuk. Csodálom, mert Budapest igazán tapintatlan város.

K. L.: – S 1940-től ő szerkesztette a klasszikus *Parthenon* sorozatot.

CS.: – Ahogy romlott az ország állapota, úgy nőtt az ő szellemi igénye. Közben utazott, ebédeket, vacsorákat adott és lefordította Szent Ágoston vallomásait. Istenemre, azt pedig nem végezhette fél kézzel. Annyira fontos embernek tartották még azok is, akik esetleg nem szerették – voltak elegen –, hogy a Külügyminisztérium mindenáron meg akarta menteni, amikor Magyarországot lerohanták Hitler csapatai. Ekkor a szegedi ferencesek... javíts ki, ha rosszul mondom...

K. L.: – Én jezsuitákról tudok. Szegeden.

CS.: – Jezsuitákról? Csakugyan, jellemzőbb volna az emberre.

K. L.: – Hubay Miklós jezsuitákat mond.

CS.: – Akkor a jezsuiták. Miklós még közelebb állt hozzá, mint én.

K. L.: – De Miklós viszont már Svájcban volt akkor.

CS.: – Alapjában véve érdektelen. A lényeg az, hogy egy szerzetesrend kámzsát húzott rá, elrejtette egy cellában, s lelkére kötötte, hogy ne mászkáljon ki, ne mutatkozzék. Könnyű volt mondani. Üljön tétlenül a szervező motor, szunyókáljon a higany, az a minden lében kanál, a szó nemes értelmében? A folytatás tele van ellentmondásokkal. Állítólag kiment a rendház könyvtárába, ahová idegenek is bejártak, valaki jól szemügyre vette és meg sem állt a Gestapóig. Azt is mondják, hogy latinra tanított egy diákot és ártatlanul az szolgáltatta volna ki. Mások szerint a rendház borbélya... Csupa találgatás. Egy bizonyos. A cellán kívül semmi más nem védte. Kitűnően szabott, rendszerint kétsoros ruhában, jó növésű, elegáns megjelenésű férfi volt a ... fejéig. De ahogy Vas István mondta pokoli öngúnnyal magáról a tévében: „csak rám kellett nézni”. Csak rá kellett nézni Baloghra, s nem volt az a svéd, svájci vagy egyéb menlevél, tökéletes flepni, amit a németek komolyan vesznek. Csak rá kellett nézni ... Máris vitték. A szerzetesek rögtön riasztották a Külügyminisztériumot, mert tudták, milyen emberi és magyar értéket rejtegetnek. Zilahy Sebess Jenőhöz, a minisztérium egyik osztályvezetőjéhez futott be a riasztás. Ízig-vérig jobboldali volt, s valószínűleg elég sokáig, nem tudom meddig, hitt a „végső győzelem”-ben, vagy úgy tett, mintha hinne, de azért nem esett a feje lágyára, tudta, kiről van szó, nagyra értékelte Baloghot és közbevetette magát: állj, állj, állj! a Szegeden elfogott álszerzetes a miénk, ne bántsátok. Zilahy Sebess olyan jóban volt a németekkel, hogy állítólag futárt küldtek Balogh elfogói után, mert nem bíztak a telefonban. A futár vagy elkésett, vagy talán el sem indították. Úgy tudjuk, Balogh Józsefet

nagy sietve még magyar területen kivégezték. Hol? S hol a sír? Van egyáltalában? Meglátogatnám.

K. L.: – Nem tudják, hol van.

CS.: – Nincs. Valamikor az ötvenes években találkoztam a londoni földalattin Zilahy Sebessel. Később megtudtam, hogy csak rövid látogatásra ment át. Chaplini jelenet következett. Süllyedt vele a mozgólépcső a boltozatos aknában, siklott a mélység felé, az enyém viszont ellenirányban emelkedett a földszintre. Elkésve megláttuk egymást, tehetetlenül integettünk, de átugrani egyik menetből a másikba persze nem lehetett. Még annyi időnk vagy lélekjelenlétünk se maradt, hogy valami találkát kiáltson oda egyik a másiknak. Ma talán megbízható, elsődleges forrásból többet tudnék mondani hangszalagra a tragédiáról. A helyről, a hogyanról, a meghiúsult mentési kísérletről, a kivégzésről. Egyikünket gyorsan nyelte a mélység, a másikat a magasság a földalattiban; mondom, chaplini jelenet volt, komikus és tragikus egyszerre. Vagy ilyesmik fognak történni velünk, Sartre elképzelése szerint, a túlvilágon? Hány éves lehetett? Ötven, ötvenegy vagy annyi se? Te tudod?

K. L.: – 1893-ban született.

CS.: – Úristen. Sokan ötvennel kezdik először komolyan venni, hogy mi a dolguk a földön. Befejezésül szeretnék még egy jellemző, ismeretlen emléket felidézni. Semmi se világíthat jobban nemzetközi tájékozottságára, ember- és anyagismeretére és tökéletes szimatára. Figaro itt, Figaro ott, Figaro mindenütt, ahol fontos feleket kellett összehozni vagy utat egyengetni Magyarország és Nyugat-Európa szorosabb kapcsolatara. Terített asztalnál vagy legalább egy pohár „Klub-képes” ital mellett.

Megtörtént néha, hogy szokásától eltérően, egyedül hívott meg, négyszemközt ebédeltünk. Hívására mentem is mindig boldogan, mert tüneményes kosztra számíthattam, régi fejedelmeknek se lehetett tökéletesebb szakácsuk vagy szakácsnőjük, persze láthatatlan. Azt hiszem, gyanú felett álló barátnői: gazdag idős dámák szerezték neki. Gondolom, aznap is pompásan ettem. Utolsó, szép lakásában, a Bajza utcában.

K. L.: – De aztán lakott a Benczúr utcában is.

CS.: – Várj csak, várj. Nem, nem, bocsánat, a Bajza utcában.

K. L.: – Hogyne, ott is lakott. Meg a Várfok utcában.

CS.: – Azt nem ismertem. Tehát Bajza utca vagy Benczúr utca, a történetből talán kiderül, de nem is fontos. Feketekávé után a kijárati ajtóig kísért. Ahogy átmegyünk az előszobán, fűzött francia könyvet látok egy kis kerek asztalon. Megállít, s azt mondja: kölcsönadom a könyvet, olvasd el okvetlenül. Gyakran jársz Franciaországba, szereted, s nagyon izgat, ami itt készülődik körülöttünk Európában. Eredeti és fontos könyv, egy francia kapitány írta, tényleges tiszt. Eretnek könyv, botrányt okozott, a vaskalapos főtisztek elvetették, azt mondják, félbolond írta. A könyvön kívül jóformán semmit se tudok a szerzőről. Azt írja, hogy hiába van a francia hadvezetés babonásan nagyra, a bevehetetlen hírű Maginot-vonallal, a vonal: áttörhető és megkerülhető, egyszer csak az elképedt franciák hátában lesznek a németek. Nem Moginot-vonal kell, hanem gépesítés, a francia hadsereg motorizálása.

K. L.: – Ez a háború előtt történt?

CS.: – Úgy emlékszem, pár évvel előtte. *Vers l'armée de métier*[4] volt a könyv címe.

K. L.: – Akkor jól emlékeztél, mégis a Bajza utcában történt.

---

[4] Vers l'armée de métier, Paris 1934; La France et son armée. Paris 1938.

CS.: – Kölcsönadta a könyvet, elolvastam és meggyőzött. Feltűnően jól volt írva. Charles de Gaulle-nak hívták a szerzőt, a fiatal francia kapitányt. Visszagondolva mindarra, amit írt – persze hiába, falra hányt borsó volt –, esetleg másképp alakul a második világháború: német tankhadosztályok ütköznek össze francia tankhadosztályokkal, és nem robognak be jóformán ellenállás nélkül az ország szívébe. Állítólag megkérdeztek egy német tisztet, hogy mit csináltak a villámgyőzelem idején, „Wir tuteten", felelte, dudáltunk, hogy a megvert és széthulló francia gyalogság húzódjék előlünk az út szélére. Ki tudja, talán Balogh József is megéri a történelmi hírű, nagy rabbik magas életkorát, ha a francia felettesek komolyan veszik Charles de Gaulle javaslatát s nem kapaszkodnak a Maginot-vonalba, mint valami bevehetetlen bálványba.

Látod. Mindenre kiterjedt a figyelme, még az akkor ismeretlen francia kapitányra is. S persze ugyanakkor a társasélet íratlan, de kényes szabályaira, valamennyire. Egy hajdan divatos, de tudtommal kikopott francia-magyar szóval élve Balogh Józsefnél se a terítésben, se a fogásokban, se a társalgásban, sem a vendégek párosításában nem történt soha *gaffe*. Hiba, melléfogás. Elképzelhetetlen volt. Azért mondtam az elején, hogy a császári Bizáncban is kitűnt volna mint hoppmester, aki tudja, mi a császár és mi a császárné kedvenc étele és közben, alexendriai tudósok szövegmagyarázatával betéve mondja az Iliász felét. A felét? Inkább az egészet.

Határ Győző

Gyomától Hongriuscule-ig [5]

K. L.: – Elvesztett otthonaidról kérdezlek, ám az a körülmény, hogy londoni lakásodban ülünk, és hogy Angliába kell jönni azért, hogy Veled, egy magyar íróval együtt lehessünk, ennek a jelzős összetételnek különös jelentőséget kölcsönöz. Valóságos otthonaidról kérdeznélek – azt gondolom, a belőlük kirajzolódó, mögöttük húzódó történet magyarázatot ad arra, hogyan is kerültél Magyarországról, Hungaryből Hongriusculeba, Kis-Magyarországba?

H. GY.: – Hongriuscule, de nem angolosan: ez francia szó; ennek a története az, hogy kedves jó francia költőbarátom, Jean Rousselot egy alkalommal eljött és körülnézett a házikómban – az még nem ez volt, hanem egy másik, kisebb ház –, ami tele volt mindenféle szőttesekkel, buzsákival, tulipántos ládával, mindenféle népi holmikkal a falakon, meg terrakottával. Meglátta és azt mondta: „Mon dieu, c'est une véritable Hongriuscule!" – „Édes öregem, ez valóságos Kis-Magyarország!" – Aztán mikor leköltöztem Észak-Londonból Dél-Londonba, és most Wimbledonnak a lankáján, a domb felé, a közepe táján meglakok egy nagyocska házat, ez a ház is örökölte ezt a nevet, ez is Hongriuscule. Angliában szokás, hogy az ilyen nagyobbacska házaknak nevük van, nemcsak számuk. Persze ebből már kikoptak a népi eredetű szőttesek meg terítők meg abroszok, eltűntek a terrakották, most már csak a neve maradt. Azért mégis van egy fontos alkotórész, ami ezt a házat Kis-Magyarországgá avatja, nézz körül itt, ahol ülünk: a könyvek tekintélyes része magyar. Ott vannak a prózaírók, ábécésorrendben, itt vannak a költők, ábécérendben, hozzá kell tennem, nem annyira itt vannak, mint inkább itt kezdődnek, mert aztán annyira felszaporodtak a kötetek, hogy kénytelen voltam polcokat avatkozni az előtérben; ez a ház tele van könyvekkel. Ez az ötödik könyvtáram; nem csak elvesztett otthonaim, elvesztett könyvtáraim is vannak.

K. L.: – Ugorjunk vissza az időben valahova Gyomára.

H. GY.: – Gyomaendrődre, úgy tudom, hogy most már így hívják, mert a két falu összeépült.

K. L.: – Van emléked róla?

H. GY.: – Hogyne, van, noha hatéves koromban elkerültem, és csak egyszer mentem vissza tizenkét éves koromban nyaralni és a szüzességem elveszteni. Amikor én ott kiserkedtem a földből, akkor még Gyomának hívták, és Endrőd, ahol Rózsahegyi Kálmán, a színész született, messzebb volt. Nem is tudom, hol kezdjem el. Hadd lepjelek meg, hadd kezdjem azzal, hogy nekem volt a világon a legszebb pesztonkám. Olyan szuperpesztonka volt, olyan szuperdajka, hogy párját ritkítja. Az a különös, hogy semmiféle vizuális emlékem róla nincs, és csak a családi legendákból, a szüleim elbeszéléséből tudom, hogy gyönyörűszép parasztlány volt, de az a különös, hogy ennek a nőnek az engramja, a benyomása annyira beleivódott a pszichémbe, annyira eluralkodott-elúrhodott rajtam az imágója, hogy egész életemben ezt a nőtípust üldöztem-kerestem. Ez a nő a leírások szerint fejjel magaslott ki minden tömegből, fejedelmi jelenség volt szép, hosszú nyakkal, ovális arccal, ébenfekete hajjal – és a megtestesült Vénusz Kallipügé, vagyis rendkívül keskeny csípő és gyönyörű asszonyterebély, hogy finoman szóljak. Így aztán én a nővilágból, a nővilágnak a kilencvennyolc százalékából

[5] A Londonban 1988. április 6-21. között a Petőfi Irodalmi Múzeum és az Oral History számára készített életrajzi interjú alapján szerkesztett szöveg. Megjelent a Jelenkor 1989. 11. Számában (1029-1044.).

kirekedtem, mert az nem számított, csak ez a két százalék számított. – Most hogy rátegyem az egészre a koronáriumot, hogy nem volt akármilyen szuperpesztonka ez a hölgy, a történet tovább megy, nevet nem említhetek, mert már nem is igen emlékszem, melyik volt az a grófi család, amelyiknek a grófi sarja, egy nyalka huszártiszt szeme megakadt ezen a kislányon, elragadta a paraszti környezetből, felvitte Pestre, aztán Bécsbe, iskoláztatta, kiruházta, elvette feleségül és grófnő lett belőle, híres, társaságbeli szépség.

Édesapám a Kner nyomdának az egyik oszlopos tagja volt, mint papírszakértő került Izidor bácsihoz, akiről szintén vannak emlékeim. Például jól emlékszem, hogy egyszer a portánk előtt ültem a porban. A járdának azon a szakaszán homokkal kihézagolt tégla volt. Én kaptam egy jókora marék szöget meg egy kalapácsot, és azzal szórakoztam, hogy ültem a fenekecs-kémen, és bevertem a téglák közötti hézagokba a szegeket. Persze, nagyon könnyen belement, nem értettem, tetszett a dolog, örültem, technikai érdeklődésem itt ébredt fel. Arra jött Izidor bácsi, még élénken emlékszem a szikár alakjára. Kérdezte, hogy „mit csinálsz, kisfiam, mit csinálsz te?", és én nagyon buzgón, hadarva ráfeleltem, hogy „szedetelek-szedetelek-szedetelek-szedetelek". Arra is emlékszem, hogy egyszer ellátogattam a nyomdába, és ott a bácsiknak a lába alatt settenkedtem, mindenhova benéztem. Édesapám hazahordozta a gyönyörű bibliofil kiadványoknak egy-egy példányát, az mind gyűlt a házban.

Nagyon kedves édesapám volt, akinek sokat köszönhetek, sajnos, nagyon későn jöttem rá, és igen vásott kölyök voltam, bizonyára sok borsot törtem az orra alá. Igen értelmes fiatalember lehetett.

K. L.: – Ők édesanyáddal Gyomán ismerkedtek össze?

H. GY.: – Édesanyám tanítónő volt Mezőtúron. Azt tudom, hogy táncmulatságban ismerkedtek meg, mert a családi legendák szerint édesapám legényemberkorában a társaság központja, afféle született népszórakoztató volt, ünnepségeken konferanszié meg micsoda. Azt hiszem, hogy kispolgári értelmiségi, így mondanám, de rendkívül érdeklődő, és a könyvtára alapján, ami ránk maradt, látom, hogy mi volt a beállítottsága. Tudod, ő a század elején összevásárolta az akkor divatos népszerűsítő-tudományos könyveket. Ott volt Bölschétől a *Szerelem az élők világában*, ott volt Haeckelnek a *Weltraetzel*je, mindenféle, igen sok kitűnő könyv. A német klasszikusok mind ott voltak egytől egyig, nemcsak a nagyok, Goethe, Schiller, Heine, hanem Grillparzer, Lenau, meg mindenki, az osztrákok is.

K. L.: – Németül beszélt?

H. GY.: – Kétnyelvű volt. Ugyanúgy beszélt magyarul, mint németül.

K. L.: – Hogy kerültetek el Gyomáról?

H. GY.: – Feljöttek a szüleim Pestre. Itt most átugrottál valamit, amit el kell mondanom. Egy *quantité négligeable*-t ugrottál át, a világháborút. Édesapámat bevitték katonának, első időben még futárszolgálatos volt, gyorsvonatokon cikázott katonai sürgönyökkel meg portfoliókkal, különleges tasakban vitt titkos üzenetekkel. Mikor én megszülettem, és a felesége meg akarta mutatni a gyermeket a papájának, akkor vonatra ült és utazott le Szarajevóba, mire odaért, apámat már átvezényelték az északi frontra, akkor utazott oda. Csak azt tudom, hogy mint csecsemő, mint pólyás baba beutaztam a Monarchiát anélkül, hogy erről tudtam volna, azért, hogy engem megmutassanak a papának. Nem sikerült. Jó lett volna, ha megmutattak volna, mert édesapám aztán borzalmasan szerencsétlenül járt a háborúval. Doberdónál szétverték az osztagját, három napig az erdőben bolyongott. Nagy nehezen meglelték, vitték kórházba, mert sérült volt. A kórház találatot kapott, belövést, apámat gránátnyomás érte; rokkantként került haza. Három évig kórházban volt. A kórházi főorvos félrevonta édesanyámat, azt mondta, „asszonyom, vegye tudomásul, hogy eztán maga a családfő. Válasszon valami olyan foglalkozást, ahol a kedves férje félreülhet, nem kell érintkeznie emberekkel, mert esetleg hirtelen

dührohamok jöhetnek rá.” Így aztán feljöttek velem együtt Pestre. Itt adódott, hogy édesapámnak egy katonabajtársa eladta a fűszerüzletét éppen az Akácfa utcában, a VII. kerületben. Apám megvette, és édesanyám volt a lelke ennek az üzletnek. Apám elvonult, fúrt-faragott, csinált ezt-azt.

K. L.: – Hol volt pontosan?

H. GY.: – Akácfa utca 38.

K. L.: – Ti hol laktatok?

H. GY.: – Volt lakásunk először a Kertész utcában, később azt hiszem, ebből Nagyatádi Szabó utca lett.

K. L.: – Most megint Kertész utca, ahol a Fészek van.

H. GY.: – Megmondom, hol laktunk: nem messze a Fészektől, szemközt azzal a nagy, modern házzal, amelynek a földszintjén garázs volt, és az első emeletén lakott valami híres színésznő (Lábass Juci?), már nem emlékszem, kicsoda, csak tudom, hogy amikor nagyanyám haldoklott, akkor felüzentünk, hogy valaki itt haldoklik, és legyen csendesebb a társaság; ők nagy tisztelettel becsukták az ablakot és bocsánatot kértek. Onnan átköltöztünk egy kisebb lakásba, mert a Kertész utcai kétszobás lakás volt, egy egyszobásba, a környéken, a Nyár utcában.

Aztán beütött egy újabb krach, akkor már én tizenhét éves voltam, éppen érettségiző, tönkremenőfélben voltunk, és választani kellett, hogy vagy elmegy állásba apám, ha kap állást, vagy pedig fel kell adni a lakást. Feladtuk a lakást, és az üzlet mögötti betonos raktárszobát édesapám cukrosládákból felpallózta, úgy, ahogy lehetett. Ennek a rácsos ablaka a zárt lépcsőházra nézett, levegőtlen volt, mellette volt egy rossz kis konyhaszerűség, annak a hátsó felében egy kis parányi emeletet rögtönzött csigalépcsővel, fönt egy ágyfészekkel a házilánynak, a szolgálónak, mert mindig volt valaki, aki egyúttal kiszolgált is. Beköltöztünk a raktárba. Én azt mondtam a szüleimnek, hogy szíves-örömest feladok mindent, elmegyek dolgozni, és nem akarok egyetemre menni. De ők ezt nem fogadták el, úgyhogy aztán mégis egyetemre mentem...

K. L.: – Hol jártál iskolába?

H. GY.: – Elemibe már nem Gyomán, hanem valahol Pesten, a Nyár utca környékén kezdtem járni. Nézd, az ember nem választhatja meg a rokonait, a szüleit, a börtönben a zárkatársait, az iskolában az iskolatársait, az egyetemi társait, ezek akcidentáliák, véletlen összekerülések; ezek még nem igazán fontos dolgok, de talán nem érdektelen elmondanom, hogy ahová jártam, a Markó utcai főreál jeles iskola volt. Kiváló tanáraim is voltak. Egyik-másik megutáltatta velem a tárgyát, a kémiától azóta idegenkedem, mert olyan tanárom volt, aki készpénznek vette, hogy mindenki mindent tud és már csak elbeszélgetünk a dolgokról. De például a matematika-tanárom, vagy a magyar nyelv és irodalom tanárom, Jakobi-Lányi Ernő kiváló volt. Az osztályfőnököm, Balogh Sándor szaktanfelügyelő, nagyon kedves, mulatságos pattogó beszédű bácsi volt, igen jó rajzos ember. A Műcsarnokos társasághoz tartozott. Konzervatív festő volt, picikézett, pilinckázott, piszkálta az ecsetjével a vásznat, és konzervatív képek kerültek ki az ecsetje alól. Azokat az ő társasága ki-kiállítgatta a Műcsarnokban. Tekintve, hogy nekem volt némi kézügyességem, jól rajzoltam, benne volt a kezemben, a szememben a perspektíva, és azt ki tudtam fejezni a papíron azonnal. Világéletemben gépészmérnök akartam lenni, imádtam a mozdonyokat, kijártam a mozdonytelelőbe, átmásztam a kerítésen, átdobáltam a rajzkészséget, az albumot, mindent, és órák hosszat egyik mozdonyt a másik után rajzoltam. Mindenáron gépészmérnök akartam lenni. Ezt az én derék tanárom aztán kiverte a fejemből: „abban, fiam, nincs művészet –

mondta –, gondolj arra, hogy milyen művészet az építészet.” Elkezdtem épületeket rajzolni. Tudod, a fiatal elme képlékeny, gyúrható. Akkor ráfeküdtem az építészetre, összevissza rajzoltam mindenféle csudabogarakat. Akkor még nem ismertem az építészeti formanyelvet. Így aztán, hogy rossz magyarsággal szóljak, arra vettem az irányt, hogy a műegyetemre megyek és építész leszek.

K. L.: – Hányban érettségiztél?

H. GY.: – 32-ben. Rajzolgattam, jól tudtam perspektívát rajzolni, a gyönyörűségem volt. Te nem is tudod elképzelni, hogy a rajzos embernek micsoda gyönyörűség a tervelgetés a pauszpapíron, az alaprajzi lehetőségek kibontása. Az alaprajznak a homlokzati lehetőségekkel való egyeztetése, az egésznek a megalkotása, formálása, átformálása, visszaigazítása, odaigazítása. Olyan tevékenység ez, hogy az ember teljesen elfelejtkezik önmagáról és az idő múlásáról, és egyszercsak azt mondja: „Jézus Mária, hát mindjárt tizenkettő, éjfél és még nem ebédeltem!” Ilyen az építészet varázsa annak, aki éppen a vastagjában benne van, és én sokszor voltam így.

Miután lediplomáltam, de meg azelőtt is, abból éltem, hogy vállaltam pályázatokat, négerként, albérletbe. Mert hát jó kezem volt, eladtam a kezemet. „Édes öregem, neked aranykezed van, tudod, hogy én milyen rosszul rajzolok.” Aki hozta az üzletet, annak nagy összeköttetése volt, vagy az apósa volt MÉP-képviselő, vagy ő maga, vagy benne volt valamelyik maffiatársaságban, a Kárpátiában székelt az egyik építész-maffia, a Kisrablóban székelt a másik maffia, felosztották egymás közt a világot, nagy összeköttetéseik voltak, jól megfizettek. Tücsköt-bogarat összerajzoltam, pályázatokat. Mindig kikötöttem, ha nyernek, akkor újabb prémiumot kapok, ha megrendelik és megépítik, akkor még egy újabbat. Most miért mesélem ezt el neked? Ez volt akkori életrendem kulcsa. Én három hónapig dolgoztam. Három hónap alatt összevertem ezzel az építészmunkával annyit, hogy kilenc hónapig leültem és írtam. Miért írtam én? Fogalmam sincs. Mindent végigpróbáltam: azt hittem, hogy zeneszerző leszek, azt hittem, hogy építész leszek, azt hittem, hogy festő leszek, soha nem gondoltam volna, senkinek nem mondtam úgy a szemébe, ahogy Lakatos Pista mondta a Szabó Lőrinc szemébe, hogy nálad sokkal nagyobb költő akarok lenni. Nem akartam én senkinél nagyobb ez-az lenni, csak azt vettem természetesnek, hogy én zeneszerző leszek, hiszen valóságos kottahegy nőtt abból a kezem alatt, amit összekomponáltam. Nem tudtam, hogy miért van az, hogy én tizennégy-tizenöt éves koromtól kezdve folyton firkálok, füzeteket teleirkálok, naplókat, naplószerű bejegyzéseket írok, így kezdődött.

K. L.: – Megvannak?

H. GY.: – Egyetlen füzet van abból, itt Londonban. Aztán ez a rengeteg irkálás oda vezetett, hogy édesanyám a fivérével, akinek szebb lakása volt, megbeszélte, hogy én költözzem oda és ne lakjam a raktárszobában, mert baj volt a tüdőmmel. Azontúl ott éltem, egy földszintes szép szobában a Rózsák tere közelében, és ott jó levegő volt.

K. L.: – Hol?

H. GY.: – Nem tudom az utcát, a Rózsák tere mellett valahol, majdnem az ablakból lehetett látni a Rózsák terén azt a szép eklektikus téglatemplomot, amelyik a marburginak a kópiája. Ott éjszakákig ültem az íróasztal mellett, és irkáltam.

K. L.: – Mit?

H. GY.: – Mondom, naplót.

K. L.: – Verset még nem?

H. GY.: – Egyszer csak azon veszem észre magam, hogy ezek az írások műformát öltenek. Írtam elbeszélést, aztán verseket, rengeteg rossz verset. Voltak jobbacskák is, mert a háromszáz vers után megtanultam egyet-mást. Megtanultam a metrumot, a prozódiát, az ókori versformákat, a rímes nyugat-európai verset, mindennek utánanéztem.

K. L.: – Magadtól, vagy valakinek a tanácsára?

H. GY.: – Magamtól. Elmentem a könyvtárba és búvárkodtam, költőket olvastam szakadásig. Faltam a könyveket akkor. Az élet bőségében csak habzsoltam mindent, és rengeteg rossz verset írtam, de ezen az áron megtanultam a mesterség csínját-bínját. Aztán amikor egyetemre mentem, elköltöztem hazulról, és óriási volt a botrány, mert akkor nem volt divat, hogy valaki elköltözzék hazulról. Albérletbe mentem.

Rengeteg verset írtam, és már ösztönösen vonzódtam a legeurópaibb szellemhez, akit ismertem – már a papirosról –, és ez Babits volt. Egészen barbár módon, mert csak egy barbár pakulárnak juthat az eszébe, hogy azt csinálja, amit én. Hogy a Mester elolvashassa tisztességesen és könnyen – akkor még nem volt írógépem –, hát rondírással, redisztollal rajzolva nyomtatott betűket, leírtam vagy tíz-tizenkét verset, és felvittem a Mesterhez, az Attila útra. Emlékszem, még előttem van, ahogy megköszönte, elfogadta és azt mondta, hogy majd jöjjek el két hét múlva. Amilyen kócos szamár bandita voltam, két hónap múlva mentem fel, nem két hét múlva. Először csak a háztartási alkalmazott jelentkezett, aztán bejelentett, és kijött a Mester. Széttárta a kezét és azt mondta: „Legnagyobb sajnálatomra, mindent összekerestem, nem találom a verseit. Nem tudom, ilyen még nem történt velem. Végtelenül sajnálom, de biztosan van másolata, volna olyan kedves, hozzon majd legközelebb.” Én kitámolyogtam és eltántorogtam, lementem a lépcsőházban, és elfelejtettem az egészet, soha többé senkit nem közelítettem meg az írásaimmal.

Elsőéves koromtól kezdve aztán már külön laktam. Hadd mesélek egy mulatságos történetet, mert lényegében ott vágtam nagy fába a fejszémet, akkor ismerkedtem meg Rabelais-vel, abban a különös környezetben. Az történt, hogy én végigjártam Budapestet és szinte végiglaktam a fővárost mint albérlő. Ennek a csellengésnek köszönhetem hogy olyan szép, pompás helyen, pompás fészekben élhettem két éven keresztül. Ott éltem meg életemben ezt a rendkívül fontos fordulatot, ami a szellemnek a világrajövetele; ezt ott tapasztaltam.

Jól mondom, hogy arracsellengés, mert a Csendilla felé csellengtem. A Csendilla, ha még tudod, valahol ott van a Svábhegyen, és arról nevezetes, hogy Pollack Mihály egyik ékszerdoboza, egy ottfelejtett régi műemlék. Ez a nagyocska villa annak idején egy arisztokrata családnak a tulajdonában volt. Megálltam a pompás neoklasszikus palota előtt, a kerítésen kívül, néztem a kertet, és a zsebemben szorongattam a cédulát, ahonnan ezt a címet kaptam. Nem gondoltam volna, hogy éppen a Csendilla lesz, az csak egy utca volt meg egy házszám. Ennek az előzménye az volt, hogy ahogy én járkáltam Pesten, mindig kiszúrtam magamnak, hogy itt szeretnék lakni, meg itt is szeretnék lakni, jaj, itt nagyon szeretnék, itt borzasztóan szeretnék, az első emeleten, ott szeretnék, ebben a teremben; ha az az enyém lenne... És néha a gondolatot tett követte. Történetesen a Thököly út és a Stefánia sarkán volt egy pompás palotácska. Biztosan ma is ott van, azt tudom, hogy utóbb valamilyen fiatalok egyesületének legényegyleti otthona lett, vagy micsoda, átvette a szervezet. Akkor az magánvilla volt, egy dúsgazdag családnak a magánvillája, ismert történelmi név. Bementem azzal, hogy ideküldtek engem, hogy itt van kiadó lakás, kiadó szoba vagy lakrész. A házmester azt mondta, hogy „Itt? Kiadó lakrész? Mi jut eszébe...?” Mondtam, hogy én tudom, láttam a cédulát, a trafikosnő azt mondta, hogy régóta van ott a cédula, és azt is tudta, hogy egy idős hölgy hozta. „Az lehet”, – mondta. „Idős hölgy. Az könnyen lehet. A társalkodónője. Nem tudom, mit akar a kegyelmes asszony, isten tudja, miért csinálja. Tudja mit? Ez a cím,

menjen föl a kegyelmesékhez, kérdezze meg, hogy igaz-e.” Így kaptam meg a Csendilla címét.

Rögtön felkövetkeztem a Svábhegyre, szép nyár volt, alig érkezem meg oda, látom, egy gyönyörű öreg, nagyon idős hölgy, súlyos, drága kelmék és plédek alatt sütkérezik a napon egy heverőszékben, a lába feltéve valamilyen lábzsámolyra, mellette egy faragott kőasztal, és egy kedves, töpörödött, madárfejű nénike sürög-forog körülötte.

Odamentem.

Gondoltam, ha már itt tartok, franciául szólítom meg, a társadalomnak ebben a régiójában csak természetes, hogy vagy németül, vagy franciául társalognak. Elkezdtem franciául, hogy Madame, azonnal franciául válaszolt, azonnal helyet kínált, és azt kérdezte, uzsonnáztam-e. Azt válaszoltam, hogy tulajdonképpen nem vagyok éhes, de hát ha éppen uzsonnával kínálnak... Mi járatban vagyok? Hozták az uzsonnát, micsoda kuglófot és micsoda kakaót! Pompás. „Miért beszél franciául?” Hazudtam: az édesanyám lényegében francia születésű, én félfrancia vagyok. Akkor már jól tudtam franciául. Ó, nagyszerű, aztán magyarra forgattam, hol franciául, hol magyarul beszéltem. Mondom, hogy a házmester ide irányított, mondta, hogy a házban kiadó lakrész van. „Nálunk? Kiadó lakrész?” – fordult oda a társalkodónő. „Mi jut eszébe? Bolond az a házmester?” Erre a kegyelmes asszony azt mondja: „Nem is tudom, nem is olyan rossz gondolat. Látod, ezek néha nincsenek otthon, az egész ház, üresen áll. Milyen jó volna, ha egy rendes fiatalember, rendes úriember ott volna. Ugye, maga fiam, sokat van otthon?” „Hogyne” „Mit csinál?” Mondom, hogy egyetemista vagyok, építész-hallgató, sokat rajzolok. „Rajzol? Hát akkor magának nagy szoba kell.” „Hát egy nagyon nagy rajztáblám van, bizony, négyméteres.” „Semmi baj, van nekünk olyan szobánk, a férjemnek a dohányzója; az azt hiszem, megfelelne.” Mit tudtam én, melyik az, mondom: „Rendelkezzék velem, kegyelmes asszony.” Így aztán megállapodtunk, „egy nominális havi bér is volna..., nem, tudja mit?, ne legyen nominális havi bér, van nekem egy jobb ötletem: vannak képeink, azokat maga rendben tartaná, letisztítaná gondolom, hogy fest is.” Mondom, hogy az a mesterségemmel jár. „Lakkot, egy kicsit, mert mind repedezett”, „majd én azt mind megdoktorolom” – mondtam, – „akkor volna olyan kedves a kegyelmes asszony néhány sorban visszaigazolni, hogy én hát...” „Ó, hogyne, persze”, mindjárt írt egy pár sort, ez az a fiatalember, aki ezentúl nálunk fog lakni, a házmester meg a lánya mindjárt másképpen beszélt velem, felvittek az első emeletre.

Megmondom, kik voltak ezek. Pais Ödön, volt miniszter, országgyűlési képviselő özvegye volt a kegyelmes, Pais. Ez olyan régen volt, az első világháború előtt, úgy tudom, hogy még a darabont kormány minisztere volt. Mond neked ez valamit?

K. L.: – Persze.

H. GY.: – Hát persze, de te csak könyvben olvastad. Az én fülemben még úgy cseng, hogy az én szüleim mint eleven valóságot emlegették a darabont-kormányt. Szóval nekem a Pais miniszter bácsi szintén őshüllő volt. Nagyon tiszteltem őshüllő mivoltában is, kivált amikor a dohányzóját megláttam, ami tizenkét méter hosszú volt, hét méter széles, vörös-zöld bársonytapétával kitapétázva, aranyozott facsillárok lógtak benne, hatalmas erkélye volt, fürdőszoba, főzőfülke, mindenféle tartozott hozzá, és egy tükörgaléria, üvegfolyosón kellett megközelíteni a nyitott lépcsőházból, ami maga volt a csodák csodája. A lépcsőházban akkora tükör volt, hogy az megkettőzte a teret és megkettőzte azt az óriási szelindek kutyát, ami hasalt az előtérben. Aki megérintette, rájöhetett, hogy terrakotta. Múlt századi divat volt, a betörők elrettentésére hatalmas, naturalista, élethű szelindek-portrékat odahasaltatni az ajtó mellé a szőnyegre, hogy ha lámpájával a tolvaj bevilágít, akkor azonnal takarodjon. Az erkélyt toszkán ikeroszlopok tartották; volt fölötte ledarálható *marquise*, amolyan ponyva előtető. Volt az egésznek három firenzei, Giotto-féle ikerablaka, elsőrangú építész keze alól

került ki. Én ebben a teremben, ha néha arra ébredtem, hogy ott vagyok és ott lakom, hát lehenteredtem az ágyról és gurultam a szőnyegen örömömben és rikoltoztam a boldogságtól. Hogy így kifogtam Amerikát! Sok diákmulatság volt meg tánc. Megtörtént, hogy összetrombitáltam harminc diákot, diáklányt és táncoltak übtre. Felhúzós gramofonok voltak, aztán a kölcsönbe kapott felhúzós gramofon elromlott, és akkor én mint házigazda reggelig ujjal forgattam a lemezt, hogy szóljon, míg a többiek táncoltak. Rettenetes szendvicseket csináltam, szalámis-lekváros szendvicsek, ilyen inkompatibilis dolgokat raktam a kenyérre. Diákélet volt. Két évig éltem abban a lakásban, mikoris aztán az öreg hölgy meghalt. Az örökösök máról holnapra úgy kivágtak, mint a huszonegyet, mert híre járt, hogy lányokat hurcolok fel a palotalakásba, és hogy isten tudja, hogy ott, a lefüggönyözött ablakok mögött mi megy. A volt miniszter unokája rövid úton kitoloncolt engem ebből a paradicsomból.

De még hadd mondom el, hogy mi más dolgot is műveltem ebben a paradicsomban, mert máshol valóban nem tudtam volna elhelyezni az én négyméteres rajztáblámat. Volt nekem egy kedves, atyai jóbarátom, egy kiváló építész, Bierbauer-Borbíró Virgil. Nagy bauhausos volt, ő adta ki a *Tér és Forma* című lapot, és neki sokszor belesegítettem a dolgokba. Állandóan ideges volt, mindenkinek nekirohant, mindenkit legorombított. A patáliák és dühkitörések alól csak két ember volt kivétel: az egyik a feleség, a másik csekélységem. A feleség valami hihetetlen olajos modorú, művelt, varázslatos asszony volt; ezzel az asszonnyal nem lehetett ordítozni. A másik én voltam, aki tudott rajzolni. Virgil nagyon nem tudott rajzolni, ezért tisztelt engem. „Ezt az aranykezű embert nem lehet megbántani, Isten tudja, fogja magát, megsértődik, és elszalad!” Neki sok mindent csináltam. Volt egy óriási vállalkozás, amivel megbízta őt a Közmunkák Tanácsa. A Közmunkatanács egy hatalmas térkép-elaborátumot akart előállítani, éspedig, ha jól emlékszem, öt vagy hat ilyen készletet. Olyan nagy léptékű térképek voltak ezek Budapestről, hogy az egész hatvan lapra fért rá, mindegyik lap hetvenszer százas volt. Usque másfél centiméter volt egy-egy objektum rajtuk, egy-egy ház. Ezeket fel kellett dolgoznunk. Első szempont: keletkezési év, mikor épült, második szempont: állaga; vacak, ócska, közepes, finom, elsőrangú. Művészi érték: kiváló, műemlékszerű, harmadrangú, agyagviskó, semmi. Aztán, párkánymagasság: földszintes, öt-emeletes és így tovább. A térképkészlet-sorozatra a Közmunkatanácsnak azért volt szüksége, mert például ha erre vagy arra kedve szottyant sugárutat nyitni, akkor látnia kellett, hogy mi áll a sugárút megnyitásának az útjában: csupa öt-hatemeletes, értékes épület, vagy csupa pallérviskó, földszintes, egyemeletes, vagy pedig három-négyemeletes ugyan, de már mind közel százesztendős.

Ezt a megbízást a Borbíró Virgil kapta, de hát ő soha nem gondolta, hogy ő fog szaladgálni, valcolni Budapest-szerte. Úgy képzelte, hogy majd én szervezem meg. Meg is szerveztem, beszerveztem részben akkor diplomált fiatalokat, részben szigorló műegyetemista építészeket, körülbelül hatot-nyolcat–tizet, és ezeknek semmi egyéb dolga nem volt, mint járni Budapestet, miközben én ugyanezt csináltam. Jártam a várost, és kijegyeztem az épületeket. Hazavittem a jegyzetet, és otthon a megfelelő térképlapot elővettem, és a megállapodott színskála szerint befestettem. Ez a munka jó két esztendeig tartott. Ezekhez kellett az a négy-méteres rajztábla és a nagy terem, ahol nemcsak én, hanem többen dolgoztunk. Innen van az, hogy én olyan pokolian megismertem Budapest épületállagát, a homlokzatokat, a minőséget, a lépcsőházakat. Én bejártam, bebarangoltam Budapest épületeit.

Ahogy megtollasodtam, és összeraboltam a kellő pénzt ehhez a furcsa életformához, egyre jobb fészkeim voltak, kitűnő környéken, jó lakrészeket béreltem, Báthory utca, Nádor utca – voltak hatalmas szobáim, ahol a nagy könyvszekrényt telezsúfolhattam könyvtáraimmal. Könyvtáraim: itt akadunk meg. Tudod, hogy ez az ötödik könyvtár, amit itt látsz, mert az első könyvtár elveszett az első lebukással negyvenhárom májusában, a második könyvtár eltűnt magának a második világháborúnak a katlanában, oda belezuhant. A harmadik könyvtár elve-

szett akkor, amikor külföldre akartam szökni, ez volt ’49 karácsonya és ’50 újéve között. A negyedik könyvtár akkor, amikor Nyugatra kijöttem, hogy itt éljek; ötvennyolcban édesanyám utánam jött, akkor ottmaradt, szétment, elkallódott. Remélem, hogy most már fordítva áll a helyzet, és nem én fogom elveszteni a könyvtáramat, hanem a könyvtár fogja elveszteni gazdáját. Menjünk vissza az első könyvtárba. Nagyon szomorú aspektusa a mi beszélgetésünknek, hogy az írónak az édesgyermekei a könyvei, kéziratai. Folyton vissza-visszatér és azokról beszél, mintha előlépnének és háromdimenziós hologramok volnának, és nehéz úgy projiciálni ezeket a hologramokat, hogy a hallgató vagy az olvasó, aki ezekről soha nem hallott és azokat nem olvasta, mégis némi érzékletes képet kapjon. Az első eszmélkedésemtől kezdve, attól, hogy az írásaim műformát öltöttek, versek, prózaversek, elbeszélések és regények, esszék, főleg bölcseleti esszék kerekedtek ki belőlük, attól kezdve egy tekintélyes korpusz gyűlt össze. Mindez egy nagy utazóbőröndöt tett teli gépiratokkal. Egy bőröndre való irodalmi anyagot vittek el a Defenzíva Osztály detektívjei, amikor lebuktam.

K. L.: – Ez volt negyvenháromban.

H. GY.: – Igen. Ezekről a regényalakokról én hiába beszélek neked lyukat a hasadba, mert ezek kísértetek. Ezeket csak én ismerem, ők csak engem ismernek, az édesapjukat, ezek nem jelentek meg, és nagyobbrészt elkallódtak, elvesztek.

K. L.: – Nem is tudtad a háború után sem visszaszerezni?

H. GY.: – Egyet-kettőt. Akkoriban összeismerkedtem a Berda-családdal, Berda Jóskát nagyon jól ismertem, édesanyámnak az egyik kizabrálója volt, amikor én már börtönben voltam, ő járt hozzá napokat enni. Az egész Berda-családot ismertem, Ernőt, a festőt is, a feleségét is, aki akkor még nagyon kedves nő volt, utóbb – úgy tudom – veszedelmes sztálinista pártnő lett, nagyon sokan haragudtak rá. Még valakit ismertem, aki nekem nagyon fontos volt, a Berda Jóskának az unokahúgát, egy gyönyörű hölgyet, nem tudom, hogy ma is él-e, két évet éltünk együtt. Azért említem, mert mellőle húzott ki 1943 május elsejének hajnalán nyolc pribék. Fényes, kétszobás lakrészt béreltem akkor, gyönyörűen berendezve.

K. L.: – Ez hol volt?

H. GY.: – A volt Nemzeti Színházzal szemközt van egy sarokpalota, annak a földszintjén volt egy éjjel-nappali gyógyszertár és annak a legfelső...

K. L.: – Az Örkény-patika...

H. GY.: – Annak a legfelső emeletén volt egy lakás. Egy család behúzódott a lakás többi zegébe-zugába, és a többit nekem adta át, hogy abból éljen, amit én fizetek. Mint a katonatiszt, úgy fizettem, engem nem érdekelt, nem számított. Ott éltem és onnan vittek el.

Ide tartozik egy későbbi emlékem is. Ha jól emlékszem, 1954-ben lehetett; a Lenin körút 16. alatti lakásomba bekopogott Durkó Zsolt, a zeneszerző. Szálas, tagbaszakadt, rokonszenves fiatalember volt. Azt hiszem, librettót kért valamihez. Én alig tudtam bevenni, mit is akar, mert egy olyan leírhatatlanul szép felöltő volt rajta, hogy minden részletében megcsodáltam, nem tudtam odahallgatni, a felöltő egyszerűen lenyűgözött. Az a felöltő jut eszembe. Negyvenhárom márciusában lehetett; általában mindig volt pénzem, és szerettem szépen járni, elegánsan, erről el is hírhedtem, úgy tudom. Jó szabóknál, drágán dolgoztattam. 1943 márciusában csináltattam egy világszép felöltőt, pult alatt rejtegetett angol szövetből, ezüstszürke volt. Magas, körgalléros, rejtett gombolással magasan gombolódó, szokatlan hosszú, ha nem is földig érő, de köpenyszerű, gyönyörű volt. Mindenki megcsodálta. Nem sokat csodálhatták, talán volt rajtam egyszer-kétszer. Jól emlékszem, mikor engem kirángattak a szép élettársam mellől, mind a ketten meztelenül aludtunk, mert nagyon meleg volt, és a párna alól kiesett a revolver, ketten lefogtak, másik kettő pedig a házkutatással volt elfoglalva.

Mikor már nem lehetett semmit csinálni, hiába verekedtem volna, rám szóltak, hogy „most visszük, öltözzék fel”. Felöltöztem. Előző nap volt rajtam ez a gyönyörű felöltő, vagyont ért, ezt is felvettem, aztán levittek. Az élettársamat röviden kihallgatták, aztán otthagyták, semmi baja nem történt. Engem levittek, bevágtak az autóba, és vittek Gödöllőre, az Állambiztonsági és Defenzíva Osztálynak egy titkos üdülőjébe. Ott az első dolga az embernek az, hogy átveszik. Őt magát is, és mindenét átveszik, mindenét lefejtik róla, darócba öltöztetik, és ami ruha lekerül, a holmiját leltárba veszik. Nem tudtam, hogy mit akarnak velem, azt nem közlik az emberrel, rendkívül mogorvák és gorombák. Miután levetettem ezt a csodafelöltőt, ami vagyont ért, megfogtam és magasra tartottam, hogy ezzel mi legyen. És ez a kövér fickó, ez a felügyelő nem szólt semmit, csak intett a kezével, „Ejtse le”, mármint a földre. Elhűlt bennem a vér. A földre? Hogyan, ezt a piszkos, koszos, sáros betonpadlóra csak úgy ejtsem le? Leejtettem. Abban a pillanatban minden emberi méltóságom összeomlott, elkezdtek tegezni, fél óra múlva már agyabugyáltak. Így kezdődött. Emberi méltóságom összeomlása abban a pillanatban kezdődött, amikor ezt az angol szövetből készült ezüstszürke csudakabátot le kellett ejtenem. Soha többé nem láttam.

A gépirataim nagy részét sem láttam többé. Később kiderült, hogy miért nem sikerült nekem a gépirataimat visszakapni; azért, mert az egyik regény annyira argumentum ad hominem volt, hogy felkerült a Várba, a főmagásságú úr látni akarta. Az ügyész halált kért rám, körülbelül húsz napig magánzárkán abban a hiszemben voltam, hogy nekem most már kampec dolóresz, ahogy akkor Pesten mondták; végem. Leszámoltam mindennel, azt hittem, felkötnek, vagy ahogy a katonáéknál szokás, golyó általi halál – mert hadbíróság ítélkezett ügyemben. Más kérdés, hogy első fokon tizenkét évre ítéltek.

A perről, a tárgyalásról, az ítéletről, arról, hogy hogyan lett a tizenkettőből öt év, a börtönről, a börtönlázadásról, társaim, Kelen Tibor és Ágoston Gábor pusztulásáról most nem beszélek. Azt hadd mondjam el itt, hogy mikor 44-ben a fogolytábor fokozatosan haladt nyugat felé, láttam, hogy ebből ennyi elég, innen menni kell, megléptem. Hiszed, nem hiszed, másnap tizenegy órakor pompás hamis papírjaim voltak Budapesten. Estére már be voltam szervezve a svéd követség egy olyan házába, ahol működött a követségnek a mentesítő papírjait kiadogató hivatala, és ebben a hivatalban Lukács János néven dolgoztam.

K. L.: – Wallenberggel nem találkoztál?

H. GY.: – Egyszer láttam, de én soha nem beszéltem vele. Ha nagyon megfaggyúzom az emlékezetem, talán még emlékszem rá: Forgács, azt hiszem, így hívták az iroda vezetőjét. Azért nevezetes, mert kedves jó barátom lett utóbb, tudniillik könyvbolond volt, könyvkereskedő is volt...

K. L.: – Az antikvárius.

H. GY.: – Igen, antikvárius, könyvritkaságai voltak...

K. L.: – Utána a Corvin téren volt antikváriuma, meghalt már, a fia folytatja a szakmát.

H. GY.: – Én még ott tartottam, hogy a Múzeum körúton ült valahol, ott volt egy boltja, amikor ’46-47-ben felfedeztük egymást. 1944-ben ő volt ennek az irodának a vezetője, kis alacsony, de nagyon ügyes, mozgékony ember. A Jókai utca 1., egy hatalmas lakótömb, eklektikus palota volt, abban volt a svéd védett ház; a második emeletén működött az a bizonyos svéd követségi iroda, amely menleveleket vagy védleveleket adott ki. Akik közel ültek a tűzhöz, azok keresztülvitték, hogy ebben az ötemeletes házban valamelyik lakásban éltek, aludtak. Ott kosztoltak, jóformán a legtöbbje ki sem mozdult. Aki kevésbé volt szerencsés, az bejárt a házba és nappal védettnek érezhette magát, kora reggel bejött és késő este osont haza. Aki viszont a *crème-de-la crème*-hez tartozott, azoknak volt egy külön védett

kis palotácskájuk a Benczúr utca végén. Ezek voltak a főtisztviselők, ott aludtak és autón jöttek be, tehát nem tették ki magukat az igazoltatás veszélyének.

K. L.: – Ezek mind magyarok voltak?

H. GY.: – Egytől egyig mind magyarok voltak. A második emeleten egy összenyitott nagy terem volt, egy sereg íróasztal sorakozott egymás mellett és mögött. Ez volt a hivatal. Én ott éltem, benn a házban. Volt egy óvóhely is, ahova sokan lementek. Én, ha bombázás volt, soha nem mentem le, mindig fent maradtam, mert féltem, hogy esetleg igazoltatás van a pincében. A bombázások alatt viszont senkinek esze ágában sem lett volna keresni valakit fenn a sötétben.

A svéd védett házban nagybátyám, Túri Lajos volt a házgondnok. Nagyon különös, magának való ember volt. Rendkívül hallgatag, engem határozottan nem szeretett. Nem mondta így, szavakba nem foglalta, de ezer és egy módon kifejezésre juttatta. Nem tudom, hogy örült, nem örült, amikor én odakerültem, de tudomásul vette, hogy engem Lukács Jánosnak hívnak ezentúl, és ott dolgozom mint tisztviselő és hivatalnok. De tekintettel arra, hogy működött vagy szeretett volna működni egy titkos hamis papírokat gyártó üzem, kénytelen-kelletlen belevont engem mint jókezű embert, így aztán össze is álltunk, össze is verődtünk mi hárman. Lajos bátyám úttalan utakon, Isten tudja, hogyan, szerezte az üres blankettákat.

K. L.: – Ki volt a harmadik?

H. GY.: – Pick Adolf, az Adolfban nem vagyok biztos, de azt hiszem Pick volt, egy osztrák származású fickó, mesterhamisító. Ő a bélyegzők mestere volt. Én viszont nagyítók alatt tűhegyes kínai ecsettel másoltam az aláírásokat, vagyis az eredeti alapján átvittem az új blankettára, átmásoltam. Egy kicsit beletanultam a nyomdászmesterségbe is boldogult édesapám után. Úgyhogy én gyűrögettem a papírt, tudtam, mivel kell piszkolni, hogy egészen élethűnek hasson az a flepni. Ezeket aztán nem tudom, hol, jó áron-e vagy ingyen, szerelemből, humanitásból vagy pénzért vesztegette. Ezek aztán eltűntek, én csak gyártottam az aláírásokat, titkon, egy jól elrekesztett hátsó fülkében, amire ráhajtottak egy könyvszekrényt, egy romantikus kis zugban egy lámpa mellett.

Ennek a sok hamis papírnak a nyomára jöttek a nyilas nyomozók. Már akkor bent voltak a városban az orosz csapatok, a tűzvonal ott húzódott a Körúton. Már hetek óta házőrséget szerveztünk, négy-öt keménykötésű, tagbaszakadt fiatalember állt a földszinti vesztibülben, hogy vigyázzon, vagy ideig-óráig, amíg lehet, tartóztassa a betolakodókat, akárkik legyenek. Egyszer – december végén – egy nagy nyilas osztag tört be a házba. Pillanatok alatt elárasztották a házat. Mindenki menekült, mindenki megpróbált eltűnni. Nagy fejvesztettség kezdődött, ki iderohant, ki odarohant. Az egész házat összeszedték, körülbelül százharminc-száznegyven embert, és kivitték a Dunára, a Duna-parton lelövöldözték, belőtték a folyóba. Ki menekült meg? Körülbelül tíz-tizenkét ember. Az Operaház egyik hegedűséről tudok, hogy a menetben egy nagy tehergépkocsi mellett levágódott és begurult a tehergépkocsi alá, nem vették észre, ott maradt és reggel hazaosont. Volt, aki úgy menekült meg, hogy egy lichthófban az ötödik emeleten kézzel és lábbal befeszült a két fal közé, és úgy tartotta magát, amíg hallotta, hogy a járás-kelés elcsitul, és akkor előmászott abból a fürdőszobából, amelyik a lichthófra nézett. Én sebbel-lobbal fogtam Bokor Zsuzsát, a Bokor és Vajna kiadóvállalat egyik tulajdonosának a lányát, akivel akkor közeli kapcsolatban voltam, megragadtam és felrántottam egy nagyon szép csikicsuki rekamiét, abba bevágtam a párnák közé, rácsuktam a rekamiét és rátettem a terítőt és a díszpárnát. Különben egy dúsgazdag arisztokrata bácsinak a különleges, csináltatott rekamiéja volt ez, hatlövetű, mind a két oldalról lehetett nyitni, szokatlanul széles és nagyon szép mahagóni. Csak azért mondom, mert megörököltem. Ebben a rekamiéban ért, az a..., azt hiszem ötvenötös földrengés Pesten...

K. L.: – Ötvenhat tavaszán.

H. GY.: – Amikor kiestem az ágyból, vagyis a rekamiéról legurultam a harmadik emeleten. Ez ugyanaz az ágy. Szóval, ebben volt elrejtve Bokor Zsuzsa. Egy sansza volt, ha nem lőnek bele a rekamiéba látatlanban, vagy nem nyitják ki, ott marad és megél. Szerencsére ez következett be, ezért abban a téves hiszemben volt, hogy én mentettem meg az életét, holott a szerencsés véletlen összejátszása volt. Én meg hogy menekültem meg? Csodával határos módon.

K. L.: – Szekrény mögé?

H. GY.: – Úgy menekültem meg, hogy volt egy töpörödött parányi takarítóasszony, akit látásból ismertem. Az, mint egy szellem, akinek küldetése van, nagyon szeretett, de nem tudom, miért, és csak a szemével követett mindig és vigyázott ránk. Akkor ott megjelent, rohangálás ide-oda, mindenki menekül, ez a második emeleten volt, ő hoz egy kislétrát, egy szétnyitható-összecsukható kislétrát, odaállítja egy magas, mennyezetig érő beépített szekrény mellé és: „Maga jöjjön, menjen fel. A fölső ajtósorban kinyitom az ajtót, másszon fel, majd én elviszem a létrát.”

Hát én felmásztam.

Ez az asszonyka rám csapta az ajtót, azzal eltűnt az életemből, lehet, hogy él, lehet, hogy azonnal ott lőtték agyon, vagy őt is elvitték. A létrát valóban eltüntette. Én pedig ott kuporogtam egy óriási halom befőttesüveg-kupacon. És azon izgulhattam, hogy a kupac megindul alattam, összerogy és kiborul, kinyílnak az ajtócskák, minden kiderül, miközben azt hallgattam, hogy rohangálnak a gépfegyveres nyilasok, ordibálnak, „gyere elő, piszkos zsidó, úgyis tudom, hogy begöngyölted magad a szőnyegbe”. Hallok egy sorozatot, később megtalálom, végiglőtték a szőnyeget, meg ilyen dolgok. Rohangálnak, „piszkos, gyere elő” és így tovább. Aztán elcsitultak, és én reggel fél hatkor lekövetkeztem, a Zsuzsa is előkerült, akkor szétszaladt a ház. Nem volt baj; már nem kellett sokat átvészelni, 1945. január 18-án szabadult fel a Körútnak az a szakasza, vagyis a hadsereg átcsapott a Körúton és akkor mi felszabadultunk. Én meg az utolsó néhány napot már ott vészeltem át a szemközti sarokháznak a pincéjében, ahol a szüleim is voltak, mert akkor már valahogy megfordult a hangulat. A nyilas érzelműek elkezdtek remegni, mint a miskolci kocsonya, kiderült, hogy már a Jókai utcában is láttak oroszt, napok óta nem mutatkozott se nyilas, se német.

K. L.: – Számodra hogy kezdődött a felszabadulás?

H. GY.: – A magyar rendkívül életrevaló fajta, és ennek az életerőnek, ennek a buzogásnak köszönhettük, hogy ’45-től a fordulat gyászos évéig bezárólag valóságos gazdasági csodát művelt a magyar csizmadia, a kisasztalos, a kisüvegező, a kisember, aki lótott-futott, cipekedett, mint a hangya, és talpra állította az országot. Mindenki fúrt–faragott, szaladgált és gyereket csinált. Akármilyen feketézéssel vagy kereskedelemmel, de talpra állt az ország úgy-ahogy, be lehetett költözni a házakba. Én egy nyugatra menekült nyilas építésznek a lakását szereztem meg. Nagyon szép lakás volt, oda beköltöztem, úgy, hogy házról házra jártam, és kerestem, hogy honnan ki szökött meg, nincs-e egy üres lakás. Véletlenül itt volt, a Rákóczi út 4. alatt.

K. L.: – Itt volt az óra.

H. GY.: – Igen, az órapalota. Nem a kerek kupolás ház, ami szintén modern ház volt, az Akadémia háza, hanem a mellette lévő sarokház, aminek egy szögletes óratornya volt, egy ugróóra. Annak a legtetején volt egy elég nagy műterem és egy lakás hozzá, meg egy óriási terasz, 16 méterszer 19 méter, körbe biciklizni lehetett – bicikliztem is, meg nyaranta ott aludtam a csillagos ég alatt.

K. L.: – Ez az, amit Lakatos Pista is leírt, éppen az *Elvesztett otthonok*ban?

H. GY.: – Igen, kicsit szeretetteljes túlzással a méreteket illetően, mert mégse volt tornaterem, dehát azért szép nagy, magas termecske volt az a műterem.

K. L.: – De tulajdonképpen, ironikusan a *Pepito és Pepitá*ban is kicsit ezt írod meg...

H. GY.: – Ott átalakult templommá, hát az már a költői hozzáadás, nagyotmondás.

K. L.: – De ennek a lakásnak az alapján írtad?

H. GY.: – Többé-kevésbé igen, torzított formában. Hogy szót szóba öltsek, én is iparkodtam mindent megtenni. Megszereztem ezt a hatalmas és gyönyörű műteremlakást, amelynek a műtermek rossz szokása szerint óriási ablakai voltak, és azok az óriási ablakok tele voltak betört üveggel. Ásítottak az üvegtelenségtől. Akkor én fogtam magam, és a család minden pénzét belefektetve felkutattam egy olyan üvegraktárt, amely működött, vettem elegendő üveget, odaszállítottuk, és beüvegeztük az egészet gyönyörűen. A mi lakásunk volt az elsők között, szemközt a Márkus Emília parkkal, ahol rendben volt minden. Be voltak üvegezve a hatalmas gyönyörű ablakok körös-körül. És akkor mi történt? Szemközt a felszabadító csapatok egy nagy kupacban összegyűjtötték a talált lövedékeket, és azt minden különösebb előzetes bejelentés nélkül felrobbantották.

K. L.: – A légnyomás betörte...

H. GY.: – A légnyomás ripityára törte az összes frissen üvegezett ablakot. Ott voltunk megint, ahol a part szakad, nem tehettem egyebet, minthogy barna csomagolópapírost szereztem, és végigpapirosoztam. Megvolt ennek a technikája: mikor be volt ragasztva, olajjal be kellett kenni, és akkor kicsit kiszáradt és feszült, mint a dob. Ilyen templomi világítás volt. Ha sütött a nap, akkor jó volt, de különben derengett, kellemes félhomályban ültünk. Sokáig tartott, amíg aztán megint annyi pénzre tettem szert, hogy most már csak óvatosan, egyenként beüvegezzem. Mégis, ez sem tudta elrontani a jókedvemet.

Az sem tudta elrontani, hogy Gerő Ernő közbenjárására nem kaptam mérnöki állást. Nem tudtam mit csinálni, oroszból kezdtem fordítani. Kaptam a drótot, hogy a Szovjet–Magyar Társaságnál rengeteg orosz fordítani való anyag van, és nincs senki. Tudod, milyen kapós volt egy orosz fordító. A Rákóczi út egyik mellékutcájában székelt a magyar–orosz társaság, és ott a kapualjban, a pompás, fényes vesztibülben volt egy kis kiadóablak. A kiadóablak a köldököd magasságában volt, aki ott ült, annak az arcát nem láthattad. A te arcodat ő nem láthatta. „Határ elvtárs”, – szólt ki egy hang. „Igen.” „Itt a paksaméta.” Kiadott egy nagy paksamétát. Gépelt szövegek voltak, még csak nem is könyvek. Például nyolcszáz oldalas gépelt gépirat: *Kortársak Majakovszkijról*. Ezt mind lefordítottam. Nagyon sebesen dolgoztam. Volt egy gépírónőm, én fel-alá sétálva felfejtettem a mondatot és azonnal mondtam magyarul. Nem voltak olyan komplikált mondatok, biztosítlak. Ezek megjelentek-e vagy sem, nem tudom, én visszavittem, beadtam a köldökmagasságban lévő ablakon, és kijött ugyanazon az ablakon egy vény, amit el kellett vinnem valahova, és azért pénzt adtak, egy halom pénzt. Nagyon jól fizették. Felfedezték, hogy én milyen sokat, milyen serényen és hamar szállítok, akkor jöttek a kiadók, egyre-másra csengett a telefon, nem győztem. Rájöttem, hogy nem győzöm. Nyersfordításokat is vállaltam. Valami Sztálin-eposzt is le kellett fordítani, azt is nyargalófordításból. Valamilyen burját-mongol nyelven íródott, de nálunk senki sem tudott burját-mongolul, az oroszból nekem kellett nyersfordítást csinálni Zelk Zoltán alá, hogy ő majd megverseli. Ezen mulattam, a Zoli, érzésem szerint, az élvonalbeli másodrendű rangos költők derékhadában középen halad, és mindenki tudja róla hogy nem tud rímelni, még rímet faragni sem tud. Hogy fogja megrímelni? Azzal én nem törődtem. Csak úgy dőlt hozzám a *tantiéme* ezekből.

Rengeteg mindent irkáltam. Elég termékeny voltam amellett, hogy nappal sokat fordítottam. Én *madrugador* vagyok, ahogy a spanyol mondja, vagyis koránkelő. Mindig is hajnalban dolgoztam. Észrevettem, hogy estéként az ember írói fantáziája olyan, hogy rajzanak a képek, metaforák, minden engedelmesen tódul. Aztán minden szikrázó, lázas, izgalmas, és másnap ellenőrzöd, kiderül, hogy megbízhatatlan, téves, a premissza minor hibás volt, a premissza maior hülyeség. Filozófiát így nem lehet írni. Filozófiát csak tiszta fejjel lehet írni, amikor tapasztalod, hogy hajnalban felkelsz, és a pirkadat világosságában nem jut eszedbe semmi metafora, csak az igazi dolog, az, amit mondani akarsz, egyszerű szavakkal. Vagy eszedbe jut, vagy nem. Rendesen eszedbe jut. És ha a premissza minort lefekteted, jól megforgatod, és három nap múlva ellenőrzöd, és az még mindig állja a sarat, akkor a konklúzió is rendben van. Így lettem koránkelő, meggyőződésből, meg talán a biológiai órám is úgy ketyeg, hogy a legélénkebben hajnalban ketyeg, akkor vagyok a legéberebb. Én hajnalban dolgoztam magamnak. Volt egy kis helyiség a legfelső emeleten. Körkörös lépcsőháza volt ennek a palotának, a Rákóczi út 4.-nek. A legfelső helyiség olyan volt, hogy az én lakásom teraszára is szolgált, meg a lépcsőházra is. Ennek az volt a nagyon kellemes aspektusa, hogy noha a szüleimmel együtt éltem, én a hölgyikéimet be tudtam csempészni, vagy hogyha hivatalosan jöttek el, és találkoztak a szüleimmel és az egész társasággal, és történetesen ott maradtak, akkor hajnaltájt, ha el akartak menni, ki tudtam csempészni, vagy reggel elengedtem őket, vagy levittem, akkor nem kellett keresztülmenni a lakáson. Ez volt a kis dolgozószobám. Világtérképpel tapétáztam ki, mert írásaim során néha jól esett odanézni. Leginkább azért, hogy felkapjak egy-egy helységnevet, hogy azzal eljátszadozzam, amikor beledolgoztam *Heliáne* című regényembe.

K. L.: – Ezek azok a térképek, amelyeket Illés Endre a naplójában emleget.

H. GY.: – Más nem lehet, nyilvánvaló.

K. L.: – És te vagy H. Gy. mérnök.

H. GY.: – Nem tudok kibújni alóla, ez a vád valóban ül. – Amikor elkészült a *Heliáne*, mert azt negyvenhatban írtam, negyvenhat januárjától szeptemberig, naponta reggel négytől nyolcig, utána szabad voltam. Este társaságba jártam, néha nálam voltak. Ha tehettem, korán lefeküdtem, tízkor, tizenegykor, mert nekem négykor randevúm volt *Heliáné*val, a világszép leányzóval. Mikor kész volt a kézirat, Kampis Antal zenészbarátom elolvasta, nagyon tetszett neki: ezt ő azonnal viszi. Úgyse engedik meg, hogy kiadják. Ő azonnal viszi, bízzam rá. Elvitte Molnár Györgyhöz, aki a Magyar Téka Irodalmi Intézet tulajdonosa és igazgatója volt. Gyuri elolvasta. El nem hitted volna, hogy egy kövér, kis köpcös mecénás ember könyveket olvas, mit mondjak, római jelenet, amikor először láttam, ott ült, mit ült!, hanyatt dőlt egy karosszékben, a lábát zsámolyra téve, lányok manikűrözik a kezeit, előtte elvonulnak festők, akik mutogatnak képeket, hogy a mecénás úr megveszi-e vagy sem, és int, ezt, ezt nem, ezt. Hogy ez az ember el fog olvasni egy dög nagy kéziratot? Elolvasta és azt mondta, behívott: „Kedves szerzőm”, – így szólított – „vegye tudomásul, az én kiadói elvem az, ami boldogult Kner Izidornak volt. Ő megyei főkönyveket nyomott, és amit azon keresett, abból bibliofiliákat adott ki. Én szemeteket adok ki, lektűröket, hitvány sárgaregényeket, Kenneth Claire-féle szemetet, azon gennyesre keresem magam, és azon a pénzen Határ Győzőt adom ki.” Azt mondta, hogy „ezer példányban nyomom, nem akarok sokat ráfizetni, Isten tudja, de ha elszalad veled a szerencse, akkor természetesen a szokásos módon,” megállapodtunk, hány százalék, mennyi a tiszteletpéldányok száma és így tovább, minden rendben volt. Kiadódott a könyv.

Azt lehet mondani, hogy ennek a könyvnek a következménye, hogy megismertek, annak ellenére, hogy akkor már itt-ott tudogáltak rólam, felfigyeltek rám. Vajda Bandi például elvitt a Darlingba, a Darling pedig megnyitotta az *Újhold* kapuit. Akkor ismerkedtem össze

Sanyikával – Weöres Sándorral – is, Károlyi Amyval, nagyon sok más emberrel. Aztán tekintettel arra, hogy nekem erre egy nagyon alkalmas lakásom volt, adódott...

K. L.: – És közel volt a Darlinghoz.

H. GY.: – Közel volt a Darlinghoz, adódott, hogy nálam voltak zeneestek, irodalmi estek, felolvasóestek, néha vegyesen, zene és irodalom is. Általában kéthetenként és elég sokáig. Ott sok mindenki megfordult.

Később sötétedni kezdett körülöttem az ég alja. Fülembe jutott egy pletyka. Állítólag a *Csillag* szerkesztőségében kipöffent Lukács Györgyből a nevetés, és azt mondta: „Így kell elbánnunk ellenségeinkkel. Itt van ez a Határ. Nyelvművész. Nagyon szépen fordít oroszból, hát csak fordítsa le nekünk klasszikusainkat, fektesse be jól az ő nyelvművészetét, tömjük pénzzel, hogy jól érezze magát, tömjük annyi fordításmunkával, hogy még csak hozzá se juthasson, hogy fióknak írjon. Így kell elbánni ellenségeinkkel, hogy hasznos legyen nekünk!” Ennek a bölcselmi diktumnak a mélységes igazsága annyira szíven ütött, hogy bokáig vörösödtem, úgy elszégyelltem magam. Feltettem magamnak a kérdést: ennyire elpuhultam, már ennyire elgyávultam, vagy kiöregedtem belőle? A nácik ellen felkeltem, és fegyverrel a kézben, a párnám alól kipottyanó revolverrel fogtak el, és egy láda fegyvert leltek az íróasztalom alatt, és még dulakodtam, verekedtem. És most már annyi vér sincs a pucámban, még arra se futja a bátorságomból, hogy nyakam közé szedjem a lábam és elszaladjak? Hát nem merek külföldre szökni? Kaptam egy drótot Mr. Lassl-tól, a néhai pesti UNRRA-misszió vezetőjétől, Triesztből, hogy vár az állás, azonnal elkezdhetek dolgozni. Ez bizony nagyon csábított. Megtettem a szükséges lépéseket, anyámmal, feleségemmel közöltem, megmondtam, mit akarok. Hogy ne maradjanak fedél nélkül, mert esetleg elrekvirálják a lakását a bokorugrónak, elcseréltem a lakásom Banda Ede gordonkaművészével, aki fizetett is, mert sokkal szerényebb lakásba mentünk a Lenin körút 16. számú ház harmadik emeletén. Nem a körútra néző, hanem a túloldalra, a Kertész utcára néző ablakai voltak a lakásnak. Egy egyablakos, egy kétablakos szoba, egy előszoba, egy parányi cselédszoba, amit aztán dolgozószobának rendeztem be. Így szorongtunk, így éltünk a tágas műteremlakás után, én pedig kerestem a drótot, vagyis embercsempészt kerestem Bizalmasan baráti körömben utánakérdeztem. Akadt is egy, kínálkozott, azt hiszem, harmincezer forintért egy embercsempész. Arra vállalkozott, hogy levisz a jugoszláv határra, onnan anélkül, hogy Jugoszláviában letenném a lábamat, egy autóval átmegyünk az egész országon egyhuzamban, és kitesznek Trieszt szabad területén. Onnan már csak az UNRRA-misszióba kell mennem. Hogy rövidre fogjam ezt az inszipid történetet, elbúcsúztam szeretteimtől, a randevún ott voltam, a gépkocsi elvitt a határra, a megbeszélt fogadóban megszálltunk egy éjszakára, aztán újra beszálltunk az autóba és elindultunk. A határon lefogott a szegedi ÁVO. Mint utóbb kiderült, az embercsempész, Kucsera Mihály, aki ezt a pénzt elfogadta és zsebre vágta, és aki textiltechnikusnak adta ki magát, tulajdonképpen a szegedi ÁVO főhadnagya volt. Vagyis lépre mentem, lebuktam. Beszállítottak és aztán alávetettek a szokásos kezelésnek. Akkor egy hónapig tartott a kezelés, tárgyalás. Történetesen magammal vittem egy-két gépiratot, többek közt *Az Őrző könyve* gépiratát, azt az ÁVÓ intellektuális osztálya kiértékelte és azt mondta, hogy ez egy egész esztendő. Ezzel megtoldották a kiszabott másfél esztendőt, szóval, két és fél évet kaptam. Ez volt a büntetésem. Azóta már tudom, és szentül meg vagyok győződve, hogy lényegében kegyelmes volt hozzám a sors. Szerencsés voltam. Ez egy védőintézkedés volt, hogy engem becsakliztak. Az egész határátlépés ürügy arra, hogy engem védőleg – hogy mondjam? – oltalma alá vehessen Ananké.

K. L.: – Mert valami nagyobba kerülsz bele.

H. GY.: – Ha kint maradok, feltétlenül, valamelyik felvonásába a Rajk-féle konstrukciós pereknek belekerülök, és vagy hat évet, vagy tizenkét évet, vagy tizenöt évet úgy rám vernek, mint a pinty, és nem úszom meg két-három bordatörés nélkül.

1952 végén kiszabadultam a börtönből.

Nagyon élveztem a kiszabadulást. Utóbb némi nyomát találhatod az érzésnek az *Anibel* közepén, ahol a főhős sokkal kisebb, de hasonló élményen megy keresztül. A Váci utcában, egy sarokpalotában volt az IPARTERV-nek egy nagy részlege. Egy szép palota, minden emelete végestelen végig az volt, az IPARTERV. A négyes irodához kerültem mérnökként. Ott sokat rajzoltam, sokat dolgoztam, működtem. Nem túlzok, körülbelül ötmillió köbméter épületet terveztem. Ha az megépül, az a csudák csudája. Volt ott mozdonytelelő, mozdonygyár, mindenféle. Ebből az ötmillió köbméterből talán ha háromezer köbméter épült meg. Egy kis munkásöltöző. Egy esztendeig voltam itt. Akkor már az egész ország közgazdasága csikorogva lelassult és megrekedt. Az anyagi csődnek a két-három esztendőre való kihosszabbítása volt az én megítélésem szerint.

K. L.: – Aztán jött Sztalin halála, ötvenhárom nyara, az új kormányprogram, Nagy Imre.

H. GY.: – Már az IPARTERV-időkben voltak puhatolózások, megkeresések, hogy mi volna, ha Határ elvtárs visszatérne az irodalom margináliájára. A margójára, nem hogy eredetit írjon, arról szó sem lehet.

K. L.: – Műfordítás?

H. GY.: – Műfordítás. Mondom, „mi volna?” Persze, súlyosan esik a latba ellenem, hogy én börtönviselt ember vagyok. „Igen, súlyosan, akkor ne is beszéljünk róla.” „De, de, beszéljünk róla” – mondták azok, akik megkerestek félhivatalosan. Ezt meg kellene próbálni, ha megy, megy, akkor én kötélnek állok. Azt mondták, „kiváló orosz fordító, fordítson oroszból”. Mondom, sajnálom, akkor én mérnök vagyok, oroszból nem. „Ilyet nem lehet mondani”, támadtak rám. „Hát legalább klasszikusokat” Hm... orosz klasszikust? „Egy évben egy orosz klasszikust, miért ne? Örömmel.” Az igazság az, hogy soha többé egy sort oroszból fordítanom nem kellett. Akkor szerencsémre egy régi kedves jó barátom, Szőllősy Klára volt a fordító-szakosztály elnöke. És nagy pártfogóm. Ő azonnal utánanézett. A következő lépés az volt, hogy egyszer csak ott találom az ölemben Pratolini *Szegény szerelmesek krónikája* című regényét olaszul, fordítsam le. Jó, hát akkor elkezdem. De hát nehéz egy fenékkel két lovon ülni, és fölösleges is, hiszen műfordítással jobban lehet keresni, ha én a régi tempómmal nekiállok, akkor megint kisfélmilliomos leszek, gondoltam, és ez be is következett. Szépen elköszöntem az IPARTERV-től, és elkezdtem fordítóként dolgozni, újra rengeteget fordítottam, éveken át.

Tudod, az ember nem lát tovább az orránál, ha nem figyel oda. Nem láttam tovább az orromnál, és szentül meg voltam győződve, hogy a történelmi helyzet a következő: a Rákosi-korszak 2001-ig tart, vagy még tovább, azt én úgysem érem meg. Nekem arra kell berendezkedni, hogy tőlem ebben a büdös életben soha semmit nem fognak kiadni. Tegyek le róla végképp, temessem el, és örüljek, hogy „kiemelt műfordítónk”, fogják majd mondani, és mint az érdemes művészeket, engem is pórázon elővezetnek egyszer, majd mikor hatvan-hetven éves leszek. Valahol az irodalom statisztái között a margináliákat én fogom igazgatni. Ez volt az én elképzelésem az életemről.

Letettem minden nagy irodalmi tervemről, mert belémfulladt: belémfullasztották. Egyszer felhívott engem Razgha Pia, akinek szintén van figyelemre méltó és különös szerepe a magyar irodalomban, hiszen ő intézte Thomas Mann levelezését Szentkuthyval, tőlem is fordított dolgokat németre. Felhívott, hogy most azonnal tegyek le mindent, hagyjak ott csapot-papot, és menjek hozzá, feltétlen, azonnal. „Valami baj van?” Semmi baj, de azonnal menjek hozzá. Nem

tudtam, hogy mire legyek elkészülve. Ez délután volt, felmentem. Volt ott egy idegen hölgy, az asztalnál ült, középkorú, semmitmondó külsejű, bemutattak, leültettek. A Pia elmondta, hogy a hölgynek rendkívüli látóképességei vannak. Tudod, ez nem az én világom, én Sextus Empiricus kései unokájának érzem magam, és az a meggyőződésem, hogy az elme fő bölcseleti funkciója a kételkedés. Ez a pozitívum, a kételkedés. Az, hogy valaki valamiben hisz, az a negatív funkciója az elmének. Az valami negatívum, amit le kell vonni. Nem nagyon bizakodtam benne. Mit akarnak velem? Nem értettem. Elmagyarázták, hogy nekem mit kell csinálnom. Azt kell csinálni, hogy adjam oda a jegygyűrűmet és adjak egy hajszálat. Az asztalon volt egy kis parányi, bitófa-forma szerkentyű. Arra a jegygyűrűmet a hajszállal felkötötték, felfüggesztették. Azon kívül nem kell semmit csinálni. Csöndben voltunk, körülültük hárman az asztalt, hallgattunk és figyeltük a gyűrűt. Mit gondolsz, mi történt? A gyűrű egy idő után elkezdett inogni, lengedezni. Lengett erre, lengett arra, mindenfele, aztán körbehintázott, pedig senki nem nyúlt hozzá. Szél, huzat nem volt a szobában. Ez így ment egy darabig, és akkor a nő, egész nyugodt hangon, elmondta, hogy mit lát. Azt mondta nekem: „nagyon-nagyon messze el fog utazni. Külországban fog élni, letelepszik, hosszú évekig ott él, annyit fog dolgozni, mint még életében soha, de meg is lesz a látszatja. És ott fog meghalni." Ezt mondta. Mit gondolsz, mi volt erre az én reakcióm? Nagyot nevettem: hát ez a nő bolond! Nem tudja, hogy a Rákosi-korszak 2001-ig tart és még tovább? Hogy amíg a világ világ, itt Rákosi apánkat fogjuk imádni, neki hajbókolni, a rendszer jottányit nem változik, minden úgy marad, ahogy van. És hogy én itt ülök. Engem meg végképp nem engednek ki, útlevelet sem fogok soha kapni, tehát azt mondani, hogy én külföldre utazom, már az magában hülyeség. Hát még az, hogy én ott fogok élni! És azzal nagyot köszöntem és faképnél hagytam a két nőt. Ezt akartam elmesélni. Ennek a racionális magyarázatát adni nem tudom, nem is kutatom, teljesen igaza volt. Annyit dolgoztam, mint még életemben soha. Itt Angliában volt egy állásom, az angol rádió hivatalnoka voltam, mindig volt másodállásom, és azon kívül még vállaltam tanítást meg kiadóknak munkát, mindenfélét...

Én nem Pesten éltem meg az állapotok felforrósodását. Visegrádon voltam, és színleg a Rabelais-fordításon dolgoztam, de tulajdonképpen megírtam *Pepito és Pepita* című kisregényemet. Mindig magammal vittem sétákra, mert a fiókjainkat motozták. Gondoltam, jobb, ha szépen, szétteregetve ott hagyom Rabelais-t meg a segédkönyveket meg a gépiratot, amit fordítok, és a dossziéval együtt magammal vittem az erdei sétára. Rendesen Kerényi Grácia kísért el, vagy Orbán Ottóval sétáltunk. Szép erdő volt, gombásztunk, mert Grácika értett hozzá, hogy mi az ehető gomba. Közben ki-ki szeretteivel tartotta a telefon-érintkezést Pesttel. Semmi különös jelentenivaló nem volt, míg egyszer csak azt mondják, valaki azt a telefonjelentést adta, hogy döntögetik lefele a Sztálin-szobrot. Ebből aztán elértettem, hogy valami nagyon lényeges dolog történik Pesten, és arra gondoltam, hogy amíg lehet, amíg van még oda autóbusz, én gyorsan hazaszaladok megnézni, hogy ott legyek a családom mellett. Piroskám ki-kilátogatott hetenként, amíg ott voltam, körülbelül két hónapig. Kora reggel, ötkor, hatkor, fél hatkor, ilyentájt indult az autóbusz, mint kiderült, ez volt az utolsó autóbusz, ami indult, de már ez sem ment be a távolsági autóbuszok pályaudvarára. Ahogy mentünk Budán, Óbudán végig, már akkor láttam, hogy mi történt. A Margit híd budai hídfője előtt megrekedt az autóbusz, és a vezető kijelentette, hogy ő nem megy tovább, nem hajlandó, erre a hídra ő nem megy rá. Az a híd úgy is nézett ki. Láttam, hogy mindenképpen el kell vergődnöm Pestre, a Nemzeti Színházig, ott volt közvetlenül a Lenin körút végén, ott voltak a szüleim, persze mindenki a pincében. Én ezt nem tudtam akkor még. Gyalog nekivágtam a hídnak. Végestelen végig a körúton a fal mentén leszakadt felsővezetékek, a villamos vezetékei, feltépett kövek, barikádok, bevert kirakatok, leszakadt cégtáblák. A város egy második ostrom képét mutatta. Én a teljesen kihalt, néptelen Oktogonon keresztülvágtam, végig, és hazajöttem. A lakásban senkit nem találtam, le volt zárva. Lementem a pincébe, mindenki ott volt, nagyon örültek persze.

Minden jel arra mutatott, hogy a forradalom győzött. Mámor volt, minden íróember irkált valami fontosat, amit ő annak gondolt. Belőlem is kiszakadt valami nagyon kedves, fontos mondanivaló, örömujjongás, mert én úgy képzeltem, hogy most jön a szabad irodalom! Beszaladgáltam Budapestet. Akivel csak lehetett, azzal találkoztam. A spájzomból, az irattáramból hat regényt adtam el kiadóknak, amik akkor alakultak. Isten tudja, hogy lett volna-e belőle valami vagy sem. Hat regényt. Papírfecnikre irkáltunk mindenféle szerződést. Eladtam lábon a termést. A Kossuth Lajos utca elején, valahol, ahol az egyetemi könyvkereskedés volt egy kirobbant üzletben, hirtelen megpezsdült egy eszpresszó. A nagy sötétségben, sötét félhomályban mérték a jóféle kávét, és ott nyüzsgött az emberiség.

Ez eltartott egy ideig, aztán egyszercsak megint beborult az ég, és lőttek. Pincében rekedtünk, baj volt az élelmezéssel, nem volt kenyér. Erről egy kis novellát is írtam, *Torony* címmel. Összenyitottuk a második világháborús légóhelyek azóta befalazott átjáróit. Megint kivertük házról házra a téglákat, mikor kitört a botrány, hogy át lehessen menni. Csakhogy ezek a pincék nem voltak egy szinten, néha, ha átmásztál, nagyot zuhantál, mikor leléptél, máskor meg fel kellett mászni, hogy elérd a szomszéd ház pinceszintjét. Így házról házra mászva eljutottunk egy olyan házhoz, amelynek volt egy magasra helyezett szénledobó aknája, és ott felkapaszkodtunk, és kijutottunk a Kertész utcai járdára. Barrikádok voltak ott is, vagy például használt autóbuszkerekek, nagy gumiabroncsok, de már szétrúgva vagy szétlőve, erre-arra szétgurulva. Azokon is átmásztunk. Tudtuk, hogy van itt pék. Milyen mozi volt a sarkon, Bástya?

K. L.: – Bástya, most is az.

H. GY.: – Amellett milyen utca kezdődik?

K. L.: – Dohány utca.

H. GY.: – Az Akácfa utca felé menet volt egy pék, azt reméltük, hogy ott kapunk kenyeret. Sort fogtunk. Ott álltunk és vártunk arra, hogy sorra kerüljünk, bejussunk az üzletbe, de közben már nagyon lőttek. Óhatatlanul hátra-hátra tekingettünk, mert gondolom, hogy az Astoria tetejéről, ahol fel volt állítva egy löveg, egy tüzérségi löveg, magasról lőtték a New York-palota újonnan helyreállított tornyát. Néztük, hogy kap-e találatot vagy nem. Meg-megrendült, hol itt jött le egy reneszánsz golyóbis, hol ott jött le egy cartouche vagy egy edikula, lepattant valami dísz, nagyon sajnáltuk. Közben a Bástya mozi előtt, romkupac tetején egy rokonszenves egyetemistaforma fiatalember ágált és nagy beszédet tartott, hogy tartsunk ki és mindenféle. Sokan meg hívták, kiabálták, „Menjen el onnan, jöjjön le, vigyázzon, még Isten tudja, rászakad valami!” De ő csak tovább szónokolt, torkaszakadtából, nyilvánvaló, hogy végső kétségbeesésében, mindenre elszántan. Azt hiszem, egy pisztollyal hadonászott. Mi meg közelebb kerültünk, mire éppen beértünk volna a sorral az üzletbe, odaértünk az üzlet bejáratához, akkor telitalálatot kapott a torony, a New York-palota tornya. Végignéztem; ilyet még nem láttam. Olyan volt, mintha lassított felvételben zuhant volna önmagába. Nem is zuhant, lassan úszott lefele. Gondold el, mekkora roppant nagy kőtömeg, aminek nagy a tétlenségi nyomatéka, ennélfogva időbe telik, mire elindul, de ha elindul, egyre nő a gravitáció tétlenségi nyomatéka és egyre nagyobb becsapódó erőt képvisel. Ez önmagába zuhant, az egész torony, a kősisak és az egész felépítmény bezuhant a második emeletig. Azután sokáig járhatatlan volt, míg rendbe nem hozták. Óriási porfelhő kerekedett, percek teltek, amíg annyira ülepedett a porfelhő, hogy valami megcsillant az épületből magából, de már sehol a torony. A fiatalembert pedig, aki a kupacon ágált, hiába kerestük, valahol eltűnt az omladék alatt. Nyilván halálra zúzta. Megkaptuk a kenyeret. El tudod képzelni, milyen lelkiállapotban mentünk vissza a szénledobó aknához. A kenyérrel együtt lecsúsztunk és újra visszamásztunk, pincéről pincére, a 16-os szám pincéjébe, ahova vittük a kenyeret apámnak.

Én máskor is kimerészkedtem. Olyanokat is láttam, hogy a Rákóczi úton utcahosszat kizökkenve a vágányokból villamosok álltak, rendetlenül, részegen, mint az elefántok, amelyek

megbolondultak, egyik-másik majdnem egészen keresztbe, és a két sor, a felzsúfolódott két menetoszlop villamos között szinte láttuk a lövedékeket, a sorozatokat. Lőtték a semmit. Lőtték az utcát, vaktában lövöldöztek. Kicsodák? Azt sem tudom, honnan? Hol az Astoria vagy a Duna felől, hol pedig a másik irányból. Így volt ez. Láttam orosz tankokat, rajtuk fraternizáló orosz katonákkal. Kedvesen lenyújtották a kezüket, mindenkivel lekezeltek, volt, aki leszállt, megölelgették egymást, és mondták, hogy druzsba, druzsba, amit akarsz. Nem tudták szegények, hogy őket is talán, valószínűleg kinyírják vagy leültetik, amiért fraternizáltak meg hagyták, hogy elfogják a tankjukat. Egyikkel-másikkal beszéltem is, boldogan, hogy végre megint valaki beszél velük oroszul. November 4-e hajnalán éppen a Werkner Jancsival beszéltem telefonon, lehetett vagy négy óra, hogy „ti is halljátok?" „Mi is halljuk, lőnek?" „lőnek, itt jönnek", „itt még nem jönnek, de ott már jönnek?", mondta a Jancsi, tudod, orvos lett, Lukács György kezelőorvosa. Ahogy így beszélgetünk, hogy itt jönnek, ott jönnek, egyszercsak egy idegen hang beleszól: „Majd jön az ÁVO!", „Hallottad ezt?" „Hallottam." „Akkor tegyük le." Akkor már tudtuk, hogy a telefonközpontok ismét az ÁVO kezében vannak. Letettük, nem volt értelme tovább beszélni.

Másnap új világ kezdődött. Nyilvánvaló volt, hogy a forradalom buborékja elpattant. Tudtam, hogy mi következik. Számvetést csináltam magammal. Ha én Magyarországon maradok, akkor engem újra leültetnek, harmadszor is besétálhatok a börtönök földalatti köztársaságába, ahol viszonylag szabad az ember, csak éppen nem élhet emberi életet. Rabelais-t folytatni nem folytathatom, úgy éreztem, hogy hosszú évekig nem leszek olyan lelkiállapotban, hogy én a XVI. századi francia tréfákra megfelelőt keressek, csattanóknak a magyar kihegyezett változatát módoljam, nyelvi tréfákat, nagyon nehéz nyelvi konnondrumokat, rébuszokat fejtegessek. A forradalmat közelről néztem végig. Akkora trauma volt, hogy ezután nem tudtam Rabelais-t fordítani. Nem volt kedvem, képtelen lettem volna. Mit csináljak, mihez fogjak? És akkor megpróbáltam elindulni.

Ebben az elgondolásban két dolog vezetett. Tudtam, hogy ha én Magyarországon maradok, és újra valahogy rendbe rázzák a régi rezsimet vagy annak az új változatát, akkor nekem itt lehetőségem, terem nem nyílik, én eredetit újra nem adhatok ki, megint fordíthatom szakmányba vagy az orosz regényeket, vagy jó esetben a francia, olasz, spanyol, német, portugál meséket. Megint csak besülök, befulladok, benyel a magyar műfordítói nagyipar. Azt tudtam, hogy amíg azok a fiók-Zsdanovok vannak az irodalmi *establishment* piramisának tetején, akik a *Heliáné*t is elintézték, addig nyomdafestéket az, amit én írok, nem kap semmi, soha. Ha azt kérdezed, hogy mi volt az az egy százalék, ami a habozás ötven százalékát ötvenegy százalékra billentette, hogy igenis menjek el innen hazulról, és próbáljak meg új életet, az Király István volt. A másik egy százalék, ne haragudj, tudom, hogy komikus ilyet mondani, szerettem volna olyan világban élni, ahol nincs cigányzene, ahol nem kell minden pillanatban lezárni a rádiót, mert bőg az az undok, szemét cigányzene; ahol nem kell kifordulni egy étteremből, mert ott nem lehet megvacsorázni vagy ebédelni, mert bőg a cigányzene. A cigányzene olyan szemét zeneileg, hogy csak egy fokkal kevésbé szemét, mint a popzene. Ezek mondanivalótlan nullaságok, ezek a tonika és a domináns és a szubdomináns bárgyú változataira felépített semmik, üres mondanivalótlanságok. Szóval, az a másik egy százalék a cigányzene volt, az elől menekültem.

Lakatos István

Elvesztett otthonok [6]

A Szabadság-hegy oldalában, a Mártonhegyi út közepe táján, Budapest alighanem egyik legszebb kilátású lakásában beszélgetünk Lakatos István költővel. Távolabb a Sashegy kis dombsornak látszik, alattunk a Gellérthegy, játék-citadellájával. Tiszta időben a Margit-szigettől Csepelig s tovább, a gödöllői halmokig zavartalanul ellátni. A panoráma, közelre csakúgy, mint a peremvidék zöldbe hajló félkörívéig, páratlan. Az öröklakás, ahol forog a magnetofon, egyetlen hatalmas könyvtár, egyike a leggazdagabb, leggondosabban válogatott magángyűjteményeknek, amelyeket ismerek. Könyvek fogadnak az előtérben, könyvek, padlótól mennyezetig, a szobákban. Nemcsak a fekvőhely mögött, az ajtófélfák fölött – itt könyvek sorakoznak minden lehetséges (sőt lehetetlen) helyen; a mégis szükséges néhány szekrény teteje a kisebb szobában éppúgy polcokkal van beépítve, mint ahogy polcok takarják a redőnyházat, polcok a WC szabad falfelületeit is.

*

L. I.: – Itt azok a kötetek pompáznak, amelyeket röstellnék megbecsült könyveim előkelő társaságában tartani, de valamiképp hozzátartoznak a korhoz, amelyben élek, így néha szükségem lehet rájuk, ehhez vagy ahhoz a munkámhoz. Itt őrzöm a Clair-féle *Párbajkódex*et és a *Gyakorlati nyomozás kézikönyvé*t, a *Szívek tolmácsa* című szerelmi levelezőt és irodalmunk híres nyelvemlékeit, a Sztálin és Rákosi születésnapjára készült hódoló antológiákat, mellettük a teljes Sztálin-sorozatot, valamint Rákosi Jenő és Mátyás válogatott műveit. A *Mein Kampf* és Szálasi *Naplój*a közt szerényen meghúzódik Zsdánov esszéinek vékony kötetkéje, dr. Tóth Tihamér szomszédságában Farkas Imre és Imre Farkas, Mécs László után Pósa és Kónya Lajos, majd egyéb dilettánsok, legrosszabb kortárs költőink reprezentatív alkotásai.

K. L.: – Felsorolnád néhányukat?

L. I.: – Majd bolond leszek. Akik járnak hozzám, úgyis tudják. Akik pedig azokon a mellékpolcokon sorakoznak, úgysem járogatnak ide.

K. L.: – Immár két évtizede nézed erkélyedről a mi pesti lapályunkat. Elárulnád, hány helyen laktál életed során?

L. I.: – Banktisztviselő apám, amikor megházasodott, szerény kis házat vett bérbe Bicskén. Itt születtem, 1921 áprilisában, a Thököly utca 6. szám alatt. Ez volt szüleim első lakása. Elmosódó emlékeim derengenek csak róla. Hosszú-hosszú veteményeskertje a vasúti töltésig ért, itt bújócskáztunk a szomszéd gyerekekkel – ennyi maradt meg bennem a Nagyállomás melletti szülőházról. Ötesztendős koromban tovább költöztünk, be a község szívébe, hogy ne kerékpáron kelljen apámnak reggelente munkahelyére karikáznia, ez kezdett rangjához nem illeni, s hogy közelebb legyek én is a római katolikus elemihez, amelyben alapfokú tanulmányaimat rövidesen meg kellett kezdenem. A főtér sarkán béreltünk házat, nagyobbat, mint a Thököly utcai volt. Ebben újabb öt-hat évig éltünk, apámat akkor a részvénytársaság megválasztotta a Takarékpénztár igazgatójává. A tisztség ötszobás szolgálati lakással járt a bérelt házunkkal szemközti bank épületében. A Kossuth térre tekintő igazgatói lakosztályban

[6] A *Magyar Rádió*ban először 1986. szeptember 24-én elhangzott beszélgetés (szerkesztő: Dénes István) átdolgozott és kibővített változata. Megjelent a *Jelenkor* 1987. 4. számában (299-313.).

apám tágas különszobát biztosíthatott nekem is – tizenegy-tizenkét esztendős koromtól fogva tarthatnám tehát magam önálló szobaúrnak, ha erre vagy kíváncsi.

K. L.: – Mint monográfusod ugyanakkor tudom, jobbára mégsem Bicskén éltél.

L. I.: – Jól tudod. Szülőhelyemen akkor még nem működött gimnázium, csak polgári, amely magasabb értelmiségi pályára nem képesített, egyetemre onnét nem nyílt út. Apám pedig, aki a németek győzelmében soha, percig se hitt, érettségi után engem Oxfordba szeretett volna küldeni, de legalábbis Bécsbe. A tatatóvárosi piarista gimnáziumba íratott be ezért, a szülőhelyemhez legközelebbi nyolcosztályos tanintézménybe. Hat évig internátusi növendék voltam, előbb a kapucinus szerzetesrend által fenntartott szerafikum, később a piaristák sokkal előkelőbb (és drágább) konviktusának bentlakója. Félreértések elkerülése végett sem a piarista, sem a kapucinus atyák nem szerzeteseket neveltek fiúinternátusaikban, konviktus és szerafikum egyaránt afféle diákotthon volt messzebb lakó szülők fiai számára, ahol kosztot-kvártélyt adtak, ahonnét normális civilekként jártunk át reggelente a tóparti gimnáziumba. De hát itt laktunk mégis egész tanévben, ez volt a szálláshelyünk, igen – és én kamaszkoromban semmit se gyűlöltem jobban, mint közös neveldéinket, ahol a nap huszonnégy órájából percig se lehettem egyedül, ahol minden élettevékenységünket állandóan ellenőrizték prefektusaink. Hidegen izzó haraggal tudok visszagondolni csak mindkét intézményre – míg a gimnáziumot magát szerettem, ezek az internátusok nem tartoznak elvesztett *otthonaim* közé.

K. L.: – Hány évig voltál tatai diák?

L. I.: – Ameddig internátusi bentlakó, hat végeérhetetlen évig tehát, mint említettem. Vagyis hiába volt különszobám, otthonom Bicskén, szülőhelyemen egy esztendőből hozzávetőleg három hónapig lakhattam csupán. A nagy változás hetedikes koromban ért. Apám, akit a hadtudomány szenvedélyesen érdekelt s józan stratégának tartotta magát, arra a meggyőződésre jutott, a hitlerizmus 1944 tavaszára, legkésőbb nyarára fog összeomlani. A szovjet csapatok Észak-Magyarországon keresztül törnek Bécs elfoglalására – fejtegette. Útvonaluknak Tata is fontos állomása lesz. Hogy távol tartson a feltételezett frontvonaltól, engedett hát kérésemnek, és az 1943/44-es tanévre szülővárosa, Zalaegerszeg állami gimnáziumába íratott át. Itt végeztem el, felszabadultan, jókedvűen a hetedik osztályt és ősztől a tanév befejezéséig kint a városban, cipőkereskedő nagybátyámnál, nagyszüleim házában lakhattam kötetlenül.

K. L.: – Hányadik lakásodnál tartunk?

L. I.: – Bicskén volt három, közben Tatán kettő, a zalaegerszegi tehát a hatodik. Itt éreztem kamaszkorom éveiben legboldogabbnak magam. De erről más alkalommal már beszélgettünk, a rólam szóló monográfiádban megírtad te is – ne ismételjük magunkat.

K. L.: – Áttérhetünk, úgy érzem, budapesti éveidre.

L. I.: – Még nem. Apám jóslata 1944-re tévesnek bizonyult. Annyiban mégsem: 44 őszén Magyarország területén tombolt a háború csakugyan, utolsó gimnáziumi tanévem el se kezdődhetett Zalaegerszegen. Családunk Bicskén várakozott. Aztán, 1945 késő telén, úgy februárban, a már elfoglalt, romhalmaz Budapestre szorított bennünket a dunántúli hadmozdulatok viszontagsága. Azóta vagyok, megszakítás nélkül, budapesti lakos.

K. L.: – Hol kezdted fővárosi életedet?

L. I.: – Ne részletezzük a korai éveket, életrajzomban előbb-utóbb sort kerítek rájuk. Néhány mondatot csak, hogy érthetőbbé váljék, amiről ez a beszélgetés szólni fog, sok elvesztett otthonom közül az egyikről. Emlékezhetsz, mondottam már, a szovjet csapatok 1944 karácsonyának délelőttjén foglalták el szülőhelyemet. A község egyik legkényelmesebb, legtágasabb lakása kétségtelenül a miénk lehetett. Központi helyen feküdt, magától értetődik,

ide szállásolta be magát a főparancsnokság. Egyszer-kétszer láttam az újságokból képről már jól ismert Tolbuhin marsallt is, főtisztjeivel körülállta éppen diákkori íróasztalomra kiterített haditérképét, nyilakat, karikákat rajzolt rá kék ceruzával. Igen, ezen az íróasztalon nemcsak diákkori zsengéim, s *A Pokol tornácán* első változatai születtek meg: Budapest és Bécs sikeres elfoglalásának végső haditerve is az én asztalomon alakult ki, így gondolom legalábbis. Tolbuhin hadseregparancsnok nem nálunk lakott persze többedmagával, azt se tudom, Bicskén lakott-e egyáltalán – vezérkara (vagy annak egy részlege) annál inkább. Minket kitessékeltek természetesen szobáinkból, de a konyhában meghúzódhattunk. A vezérkarral aránylag békén éltünk együtt, jelenlétük a háborús zaklatások közepette nemcsak védelmet jelentett, hanem ami fontosabb, ellátásunkat is biztosította. Anyám és cselédlányunk reggeltől estig főzött a tisztekre, nyersanyaggal a III. Ukrán Front vadász-halász különítménye szolgált, jutott zsákmányukból nekünk is bőven. A főtisztek, alighanem Don-mellékiek lehettek mindnyájan, kivált a halat kedvelték. Naponta leküldték beszerzőiket a községszéli halastóra, kézigránátot vágtak a vízbe, tucatjával bukkantak fel tüstént a kopoltyúszakadt pontyok. Mások szívesen lőttek néhány utcával odébb egy-egy pulykát, tyúkot, malacot. Akadt anyámnak dolga bőven. Vendégeik a leghihetetlenebb időpontokban éheztek meg. Valamelyik bevetésből visszatérve éjfélkor kívánták meg a rácpontyot, vagy délelőtt kilencre kértek hatfogásos menüt, az elmaradhatatlan káposztalevessel. Apám szegény majdnem alkoholista lett, mert nekünk is a terített asztalhoz kellett ülnünk s minden fogás előtt, után, sőt közben koccintani kosztosainkkal. Méregerős, paprikával külön megszórt, legalább hetvenfokos pálinkával, amelyet vizespohárból ittak hősiesen.

K. L.: – Arany életetek lehetett.

L. I.: – Nem sokáig, sajnos. Pár hét múlva, a Balaton felől, utolsó, elkeseredett ellentámadásba kezdett a 4. SS páncélos hadtest, hogy széttörje Budapest ostromgyűrűjét. A marsall ekkor kiüríttette Bicskét, nyolc-kilencezer lakosának a fővároshoz közelebb eső falvakban, kisközségekben kellett meghúzódnia, Etyeken, Biatorbágyon, Budaörsön. Útra kelt a mi kis családunk is, gyerekszánkón magunk után húzva néhány takarót, pár napi élelmet; én vittem aktatáskámat még, benne összes költeményeimet, írószereimet, három könyvet. Etyeken, egy sváb paraszt borospincéjében zsúfolódtunk össze először, vagy húsz család. Néhány nap múlva, amikor nagyon végére jártunk már kenyerünknek, szalonnánknak, elhatároztam, én visszalopódzom Bicskére; némi kolbászt, lisztet kimenthetek talán éléstárunkból. Mondanom se kell, a kamrát üresen találtam, lakásunk teljes bútorzatát pedig az udvar közepén, kihányva a hóra, részint tüzelőnek fel is hasogatva már. A Bicskei Takarékpénztárban, apám dolgozószobája kivételével, kórházat rendeztek be, kellett a hely a sebesülteknek. Azért végigjártam az épületet, hátha találok valami használhatót; nem szólt rám senki. Ekkor fedeztem föl, a tornác alatt nagy kupacban ott magaslik teljes diákkori könyvtáram. Nemrég szórhatták oda, hó-sár nem áztatta még szét őket. Nem volt ez nagy könyvtár, négy-ötszáz kötet talán, de kamaszkorom legféltettebb kincse mégis. A tízkötetes Babits, a Kosztolányi-sorozat, Arany János, latin, francia, orosz, német klasszikusok, lexikonok és szótárak. Volt a Takarékpénztárnak egy udvarunkra néző irattára, másfél méter széles, hat méter hosszú, minden más célra alkalmatlan folyosószerű raktár, itt polcoltatta fel apám a bank sok évtizedes üzleti könyveit, iratait. Ez az irattár bolygatatlanul megmaradt, a múlt századi főkönyvek, pénztárnaplók nem érdekeltek senkit. Elhatároztam, behordom ide könyveimet, itt megmaradnak talán. Hozzá is fogtam a hurcolkodáshoz, amikor megjelent a tornácon kíséretével Tolbuhin. Rám rivallt azonnal, igen indulatosan. Még alig ragadt rám valami az orosz nyelvből, de a többször, nyomatékkal elhangzott zabrálni szóból megértettem, a marsall azt hiszi, felhasználva a lakók távollétét, lopni jöttem ide. Háborúban, egy kiürített helységben ez megbocsáthatatlan bűn csakugyan. Kétségbeesetten magyaráztam, ez a mi házunk, ezek az én könyveim. Mondtam franciául, németül, ijedtemben latinul is, Tolbuhin

azonban, úgy látszik, oroszul tudott csak. Egyik törzstisztje értett szerencsére németül, tolmácsolni kezdett a marsallnak. Én pedig fölemeltem egyik sáros könyvemet.

– Puskin – mutattam Bérczy Károly fordításának címlapját. Dosztojevszkij – halásztam elő a kupacból a *Bűn és bűnhődés*t. – És ez Csehov, ez Goethe, ez Shakespeare – érveltem tovább.

Tolbuhin megenyhült. Épp jött a konyhából egy altiszt, hatalmas tál sülthallal, a vezérkarnak szánta, uzsonnára nyilván.

– Adjon a gyereknek egy halat! – mondta a marsall.

Soha olyan jól nem esett étel, mint soknapi éhezés, félnapi járóút után az a forró paprikás ponty. Tolbuhin megvárta, míg beleharapok, aztán fordult be apám irodájába, készíteni új haditerveket. Ekkor láttam utoljára, legközelebb már mint pesti körúttal találkoztam vele. De könyvtáramat megmentettem csakugyan. Abban a háborúban szüleim egész élete munkája elpusztult, amikor azonban tavasszal az üres falak közé visszaköltözhettek, a félhomályos irattárban ott várt aránylag sértetlenül a tízkötetes Babits, az *Ókori lexikon* és minden szótáram. Csehov is, Homérosz is, Catullus is.

K. L.: – Ezzel szemben üres kézzel tértél vissza Etyekre.

L. I.: – Nem egészen. Az a tolmács-tiszt felhajtotta később egy páncélautó csomagtartóját, és hatalmas téglakenyeret, jó kilónyi kőkeményre préselt fekete teát halászott elő. Ezzel bocsátott útra.

K. L.: – Etyekre tehát.

L. I.: – Etyekre, ahonnét vándoroltunk tovább rövidesen. Biára előbb, majd, mivel ott nem laktak ismerőseink, Törökbálintra, ahol élt szüleimnek néhány barátja, náluk aludtunk meg pár napig, ők láttak el némi száraztésztával, rizzsel, liszttel. Azután csakugyan a főváros következett már. Ahogy Pest elesett, én februárban – egyedül – előreindultam s az Üllői út környékén – beállítottam ott élő rokonainkhoz. Tőlük kértem segítséget, ideiglenes szállást. Nem nagyon örültek jövetelemnek, de azért megígérték, ellakhatunk náluk valameddig a Thék Endre utcában. Visszamentem a családért, így kerültünk Pestre.

K. L.: – Első pesti lakásod tehát a Thék Endre utcai volt.

L. I.: – Első pesti lakásaim igen átmenetiek voltak, nem nagyon érdemes számon tartani őket. A Thék Endre utcából előbb Angyalföldre vándoroltunk, anyám nővérének családjához. Ők részvéttel, testvéri szeretettel fogadtak és kicsit föltápláltak bennünket a Tomori tér akkori csemegéjével, ízes lóhússal. Én beiratkoztam közben a katolikus Szent Benedek gimnáziumba. Nem mintha épp ide vágyódtam volna, de ez a középfokú iskola nyílt meg elsőnek Pesten és hirdetőtábláján azt ígérte, aki március végéig elkezdi az 1944/45-ös tanévet náluk, nem veszti el az esztendőt, a nyolcadikosok pedig érettségit is tehetnek júliusban. A rendkívüli, alig több, mint három hónapos iskolaév reményében tüstént elköltöztem szüleimtől, akik még magdolnavárosi rokonaiknál várakoztak, hogy visszaköltözhessenek Bicskére s elvállaltam a bencésekhez aránylag közel eső Rákóczi úton egy neveletlen fiúgyermek instruálását, ott ezért szállást-ellátást kaptam. Délután tanítottam a nálam alig fiatalabb kamaszt, majd kisétáltam a Kerepesi temetőbe és Arany János szarkofágja tövében készültem a másnapi órákra. Itt senki nem zavart. Utolsó gimnáziumomról alig őrzök emléket, oly átmeneti szakasza volt életemnek. Annyira nem érdekelt, annyira nem tartottam kapcsolatot osztálytársaimmal, tanáraimmal később sem, hogy most abban se vagyok biztos, hol állt az az épület, a Rákóczi téren-e, vagy a mellette lévőn. Ott valahol. Reggelente gyalog indultam a bencésekhez. Lakhelyemtől a legrövidebb út hozzájuk a Conti utcán át vezetett. A városnak ezt a részét, a szomszéd Víg és Fecske utcával, Pest alsóbbrendű örömlányai tették nevezetessé – pontosabban hírhedtté –, a csúnyák, az ápolatlanok, a kiöregedettek, akiket

valamirevaló bordélyház be se fogadott volna. Szent borzadállyal, kíváncsian szemléltem őket: ez már a nagy élet, a bűnös nagyváros része volt, ahová mindig vágyakoztam. Kis, jobbára földszintes házak előtt ácsorogtak ezek a szegények, volt bérszobája mindegyiknek, és rémesen kifestve reggeltől csábítgatták már a járókelőket. Ha most azt kérdezed...

K. L.: – Persze hogy kérdezem.

L. I.: – Soha. E tekintetben igen kényes, mondhatnám elkényeztetett voltam egész életemben. Egyszer se tettem be lábam se magányos utcalányhoz, se nyilvánosházba. Noha efféle kalandokat nem vetett meg tisztes elődeim, sőt becsült kortársaim jó része sem. Engem azonban minden tisztátlanság és az örömszerzésnek minden rokonszenv nélküli módja oly mértékben taszított, hogy sose gondoltam rá, ezt is meg kellene próbálnom, ha másért nem, a couleur locale kedvéért. Nem próbáltam meg, szükségem se volt rá. Kifogástalan egészséggel, jó testi felépítéssel ajándékozott meg a természet, lányokkal sose voltam félszeg: úgy tizennyolc-tizenkilenc éves koromtól kezdve mindig akadt barátnőm, egyetemi kolleginák többnyire, tudtam saját lakást, legalább egy cselédszobát is fenntartani – a nemi nyomort átmenetileg sem ismertem.

K. L.: – A reménytelen szerelmet sem?

L. I.: – Azt igen, de az egészen más műfaja az érzelmi életnek. Reménytelen szerelmeim közben is akadtak vigasztalóim állandóan, többé-kevésbé szerettem őket is, legföljebb nem teljes boldogsággal. Végtére lírikus lennék, tudom, ahol a várakozás feszültsége, a személyes konfliktus hiányzik, a szerelmi költészet elhal, vagy másnak adja át a helyét, a belátásnak, a bölcseletnek például, ami nem biztos, hogy primér líra már. A boldogság ugyanis önmagában is kielégít, nem kell hozzá a versbe öntés öngyötrése. Az erotika, nálam legalább, korlátozott kielégülést nyújtott mindig, szellememnek-testemnek egyaránt. Részleteiben a szexuális élet ugyanakkor oly változatos lehet, hogy ideig-óráig megadja a kimeríthetetlenség illúzióját. A kielégülést annál kevésbé. Aztán, ha már a szerelmi költészet is ide keveredett: az igaz szerelem ritka és nagyon személyes dolog; de minél személyesebb marad líraként is, annál rosszabb. Csak ha általánosítani tudja az egyedit, akkor pályázhat maradandóságra. A szeretet, még inkább a szerelem legnegatívabb tulajdonsága, hogy képtelen az objektivációra. A szenvedély a szerelem magasabb foka: itt a felhevült értelem kíméletlen megismerésre tör. Félek azonban, elkanyarodunk beszélgetésünk tárgyától.

K. L.: – Akkor kanyarogva közelítjük meg.

L. I.: – Rendben. Folytassuk ott, július elején sikeresen leérettségiztem. Bizonyítványom nem tündöklött különösképp. Hajdani diákkoromban az osztályzat négy érdemjegyet ismert csak. A jelest, a jót, az elégségest, végül az elégtelent. Magyarból és történelemből elsős koromtól a nyolcadikig színjeles voltam mindig, jeles az érettségin is. De az idegen nyelvekből, németből, franciából, sőt latinból is csak jó rendű osztályzat került végbizonyítványomba. Mennyiségtanból, fizikából pedig elégséges. Ami nem érdekelt, abból annyit tanultam csak, hogy épp el ne bukjam. S a tantárgyak többsége nem érdekelt. Ennyit az érettségiről, illetve, mivel ennek a beszélgetésnek elvesztett otthonaimról kellene szólnia, Rákóczi úti lakásomról. Érettségimmel egyidőben kamasz tanítványomat is átsegítettem a maga osztályán – ezután fölöslegessé váltam. Észre kellett vennem, ebédem és vacsorám egyre soványabb. Jó étvágyú kamasz voltam én is. Hazaértem időben, este nyolcra, éreztem a paprikás krumpli illatát konyhában-szobákban még; a család sietve megvacsorázott érkezésem előtt, engem egy tányér pattogatott kukorica várt egyetlen fogásként. Amivel púposan telerakták ugyan a mélytányért s jól mutatott, ám három-négy deka lehetett az egész. Föllázadtam. Kiváló helyen feküdt az a lakás, a Rákóczi út pályaudvari végén, megállónyira a *Világ* szerkesztőségétől, ahol újságíró gyakornok voltam már. Következő héten összecsomagoltam mégis, és a Kresz Géza utcában vettem ki egy tiszta kis cselédszobát.

K. L.: – Ott viszont nem kaptál ellátást.

L. I.: – Kaphattam volna, ha meg tudom fizetni. Szüleim akkorra visszaköltöztek Bicskére, havi tíz kiló liszttel segíthettek, ennyit nyújtottam át háziasszonyomnak lakbérül az inflációs időkben. De mielőtt apám útra kelt, eljárt még a bank ügyeiben az Országos Takarékpénztárban. Ez a pénzintézmény, azt hiszem, afféle felügyeleti és tanácsadó szerve is lehetett a vidéki takarékpénztáraknak. Ott dolgozott Passuth László. Passuth-hoz járt apám azelőtt is, évtizede ismerték egymást, kapcsolatuk azonban kizárólag a bankszakmára korlátozódott. Apám tudta, Passuth híres író, vele példázódott mindig. Legyek bankember nyugodtan, a Bicskei Takarékpénztár igazgatójának és főrészvényesének fia bolond lenne, ha át nem venné apjától egy jól működő intézmény vezetését, amiből tisztességesen meg lehet élni legalább. Emellett gondtalanul írhatok, ha már ez a mániám, akár olyan Bicskén is nagyra becsült regényt, mint az *Esőisten siratja Mexikót*. Apám, életében először, most félrevonta Passuthot, átnyújtotta neki néhány költeményemet. Mondja meg legközelebb, de őszintén, tehetséges-e a gyerek. Ha igen, be tudná-e ajánlani ingyen kosztosnak, mint kolléga fiát, az Országos Takarékpénztár étkezdéjébe? Passuth reménykeltőnek ítélte zsengéimet és elintézte, hogy jó fél évig, míg egyetemistaként a bölcsészkar menzájára nem kerültem, az Országos Takarékpénztár tisztviselőinek terített asztalánál költhessem el ebédemet minden hétköznap. Illendően megköszöntem segítségét, ő egyszer talán hívott magához, de én, bár igen tisztességes, művelt embernek tartottam, nem oly író akartam lenni, mint ő – barátság, személyes kapcsolat sohase alakult ki köztünk.

K. L.: – Passuth szerepét életedben eddig nem említetted.

L. I.: – Pedig hálás vagyok neki, sajnálom, hogy később, amikor én is vittem valamire, a véletlen sose hozott össze bennünket. Emlékeztettem volna pedig hajdani jótéteményére. De hagyjuk már el a Kresz Géza utcát, ahol közel egy évig, 1946 közepéig éltem. Egyre nehezebbé, bonyolultabbá vált lakbéremet természetben törleszteni, a súlyos terhet hátizsákban kellett felcipelnem Bicskéről minden hónapban. Mikor az infláció múltán bevezetődött a forint, a szomszédos Sziget utcában találtam hasonló cselédszobát havi hatvan forintért. Ide költöztem itt éltem ugyancsak jó esztendeig. Idősödő szállásadónőm, egy özvegy tanárnő, sajnos szívesen vette volna, ha neki is természetben fizetek, de ő nem zsírra, lisztre gondolt, szerelmi szolgálataim lettek volna kedvére inkább. Hogy visszautasítottam, ettől talán lakhattam volna még nála valameddig, de mind nehezebben tudta elviselni, hogy sűrűn feljárt hozzám akkori barátnőm – kiadta tehát utamat. Ekkor a *Válasz* kezdő munkatársa voltam már – Sárközi Márta könyörült meg rajtam s adott átmeneti szállást Nyúl utcai villájában, míg új lakást nem találok. Márta pompás villájában, a *Válasz* szerkesztőségeiben és az egyetemen – akkor harmadéves bölcsészhallgató voltam már – megismerkedtem az egész magyar irodalmi élettel szinte. Pár hétig vettem igénybe csak Márta vendégszeretetét, 1947 őszén átköltöztem Cica nénihez, a Krisztina körútra. Cica néniről mindjárt mesélek majd. Nála elég sokáig, három teljes évig laktam. Kezdetben az ötszobás lakás cselédszobájában, amelynek hatvan forint volt havi bére. Jobb cselédszobák abban az időben általában ennyibe kerültek. Ma nem látszik hatalmas tételnek, szerény vendéglői ebéd épp csak kitelik belőle, borravaló nélkül, de számomra és akkor hatalmas összeg volt. Öt forintért 1947 körül a lakásom alatti kifőzdében kiválóan meg tudtam vacsorázni. Levest, két óriási fasírozottat bőséges körettel, kenyérrel és ráadásul még tekintélyes lekváros buktát lehetett kapni öt forintért. Apám bankigazgatói fizetése kétszáz forint volt közvetlenül az 1946-os infláció után, mely talán három-négyszázra növekedett 1949-re. Jól emlékszem 1947-es honoráriumaimra a *Válasz*nál. Első verseimért oldalanként húsz forintot kaptam. A *Magyarok* talán harmincat fizetett ugyanakkor. Az *Újhold*ba kizárólag a dicsőségért dolgoztunk, Lengyel Balázs egyetlen fillért se tudott fizetni munkatársainak. Legnagyobb tiszteletdíjam – húsz éves koromig – *A Pokol tornácán* honoráriuma volt. Ez a hosszú ciklusom, sűrűn szedve,

talán nyolc oldalt tett ki a Válasz hasábjain. Százhatvan forint járt volna érte, de Sárközi Márta, tekintettel a rendkívüli teljesítményre, huszonöt forinttal megemelte a végösszeget. Nekem egy jó, tágas aktatáska volt életem akkori fő vágya. Amelyikkel Pestre menekültem, a diákkori, használhatatlanná morzsolódott. Én pedig akkor, azóta is, aktatáskával járok mindenhová. Kinéztem magamnak a Váci utcán a város legszebb, legdrágább kézitáskáját. Kétszáz forintba került, finom, tartós bőrből készült. Ezt vásároltam meg, csekély ráfizetéssel, *A Pokol tornácán* honoráriumából. Nem is csaptam rossz vásárt: tizenöt évig használtam aztán. Piaci bevásárlásra használható ma is.

K. L.: – Meddig laktál cselédszobákban?

L. I.: – Budapesti életem első három esztendejében, amikor egyetemi ösztöndíjaimból, instruálásokért kapott kis kereseteimből, téli hólapátolásokból és verseim csekélyke honoráriumából többre nem telt. Ámbár hogy *laktam* bennük, túlzás talán. Télen épp aludni jártam csak haza. Oly szegények voltunk – szüleim rég nem segíthettek semmivel –, hogy tüzelőt vásárolni, befűteni se tudtam volna. Ha valamelyik barátnőm feljött hozzám, akkor vittem csak haza egy szatyorban tíz kiló szenet. Emlékszem orvostanhallgató szerelmemre, a kedves Júliára, aki a Boldog Jolánta kollégiumban lakott. Amikor indult hozzám, leosont előbb a leányszállás pincéjébe és csent pár kiló tüzelőt, háncsszatyrába süllyesztve azzal állított be, mint legnagyobb ajándékkal. De mindig lopni sem tudott, és gyakorta nekem se telt szénre. Kivált, hogy elmélyült köztünk a kapcsolat, s már naponta találkoztunk. Akkor bizony időnket a dunyha alatt kellett múlatnunk. Kiváló módszerem volt azonban hangulatunk emelésére.

K. L.: – Már eltekintve a meleg takaró alatt mégiscsak kínálkozó örömöktől.

L. I.: – Fokozva azokat. Bicskén, az ostromidők alatt, előbb német, majd orosz légelhárító géppuskafészek állt udvarunkban. Jó ládányi nyomjelző lövedéket felejtettek nálunk, nem tudom, a németek-e vagy Tolbuhin csapatai. Éjjeli csatározásoknál fűztek a hevederbe, minden tizedik vagy huszadik lövedék helyére ilyen nyomjelző patronokat. Ezek mutatták aztán a sötétben, merre csapódnak a golyószóró lövedékei. Ezeknek a lövedékeknek a fejrésze nem volt veszedelmes robbanószer, világított csak, de nem roncsolt, nem sebzett. Kis bőröndnyit fölmentettem belőlük pesti cselédszobámba. Ha beállított Júlia, és nem akadt éppen tüzelőnk, ilyen nyomjelző lövedékeket helyeztem a vaskályhába. Újságpapírossal alágyújtottunk: csodálatos színekben izzott fel tüstént a kályha. Sokféle nyomjelző lövedékfej akadt. Kék, zöld vagy lila fényekben úszott ilyenkor cselédszobánk. Meleget nem adott persze a golyószórótöltet, de öt-tíz percig is rendkívül barátságos, hogy ne mondjam, izgalmas színekben tündöklött tőle a szoba. A tejbőrű Júliára, akivel Goethe *Farbenlehre*jét is végigolvastuk valamelyik nyáron, ma is úgy emlékszem vissza főleg, türkizkéken ragyogott a háta, bordón, salétromsárgán a hasa, zöld villámokat szórt a haja és a válla – már csak ezért is irigyelhette volna tőlem akármelyik szürrealista festő.

K. L. : – A tűzijáték Cica néni szobájában játszódott le tehát?

L. I.: – Inkább még a Sziget utcában, de Cica néninél is talán.

K. L.: – Meddig tartott ez a nyomjelzőlövedék-korszak?

L. I.: – 1948 körül kezdett már annyi jövedelmem lenni – a Baumgarten-alapítvány megítélt számomra előbb egy teljes évi ösztöndíjat, következő év januárjában pedig megkaptam a Baumgarten-díjat is –, hogy megengedhettem magamnak a luxust: kivettem Cica néni reprezentatív nagyszobáját. Ami bizony havi kétszázba került már. Előttem Szilágyi Dezső lakta, aki a Bábszínház igazgatója lett jóval később.

K. L.: – Hányadik lakásod, azaz szobád volt ez?

L. I.: – Bicskén, mint említettem, három helyen laktunk, én Tatán közben két internátusban, aztán Zalaegerszeg következett. Ha nem számítom háborús bolyongásainkat etyeki borospincékben, biai pajtákban, budaörsi istállókban és a törökbálinti ismerősöknél – végül is laktam, laktunk efféle szállásokon is –, Budapesten vagy nyolc-kilenc helyet említhetnék még. A Thék Endre utcát, az angyalföldi Tomori teret, a Rákóczi utat, majd a Kresz Géza utcát. Aztán átmeneti alvóhelyemet Sárközi Márta Molnár Ferenctől örökölt könyvtárszobájának pamlagán, utána a Sziget utcát, s ahol most tartunk, a Krisztina körúti két bérleményt ugyanabban a lakásban. Ahonnét egy teljes nyáron át, fenntartva szobámat Cica néninél, Basch Lóránt városmajori villájában is éltem. A kurátor Olaszországba látogatott ugyanis néhány hónapra, és hogy ne álljon üresen az a ház, engem kért meg, őrizzem, benne lakva, őszig. Megérkezett közben Svájcból Hubay Miklós, az első emeletet ő kapta meg (nekem a teljes földszint állt rendelkezésemre), attól fogva ketten őriztük Basch doktor rezidenciáját. Majd Mészöly Miklós költözött oda, a második emeleti összkomfortba – ő ott lakik azóta is, közel negyven éve már. Hogy hány lakás ez? Ahová bejelentkezve is voltam, legalább tizenöt, de összesen húsz vagy több talán.

K. L.: – A Krisztina körúti hol volt pontosan?

L. I.: – Szemközt épp a főpostával.

K. L.: – Ez az a lakás akkor, amelyről *Özvegy és leánya* című életrajzi fejezetedben írtál a *Jelenkor* egy régebbi számában?

L. I.: – Igen, itt keresett fel Babits Ildikó, ha erre gondolsz.

K. L.: – Sok-sok otthonodból válasszuk ki akkor ezt, ahonnét széttekintve visszaidézhetjük a régmúltat.

L. I.: – Akárhonnét visszaidézhetjük. És amit visszaidézünk, mind múlt. A fél perce történt dolgok is.

K. L.: – Én a régmúltra gondolok. Emlegetted Cica nénit előbb. Kezdd ővele.

L. I.: – Cica néni a legszebb öregasszony lehetett, akivel találkoztam. Gainsborough színeivel tudnám leírni. Bársonyos felületű, ezüst tónusú néni volt, németes műveltségű jobban tudott németül, mint magyarul. Ült mindig szobájában, bolyhos plédbe takaródzva – ő se nagyon tudott fűteni abban az időben – és német klasszikusokat olvasott. Lessinget, Wielandot, Herdert. Heine volt azt hiszem a legutolsó költő, akit még élvezni tudott. A Cica néni nevet barátaimtól kapta, ifjabb Tóth Aladártól vagy Mándy Ivántól talán. Onnét a név, hogy csodálatosan szép és idegenekhez rendkívül barátságtalan kék krémperzsa macskákat nevelt. A szobákban öt-hat sétált mindig le-föl gőgösen, ölbevehetetlenek, megsimogathatatlanok voltak, csak Cica nénitől tűrték tartózkodó kegyesen, hogy táplálja s olykor becézze őket. Cica néni hetven-nyolcvan éves lehetett, egy huszonöt esztendeje halott katonatiszt özvegye, aki szerény száznyolcvan forintos nyugdíjából élt, s abból, hogy ötszobás lakásából három szobát kiadott mindig albérletbe. Fél éve sem ült miniszteri bársonyszékében Farkas Mihály, amikor zokogva mutat nekem egy hivatalos levelet Cica néni. A Honvédelmi Minisztériumból érkezett s arról értesítette címzettjét, hogy nyugdíját, mint az előző, fasiszta rendszer exponált katonatisztjének özvegyétől, februártól kezdve megvonják.

– Bizony, ez nagy baj – mondtam.

– Az istenért, csináljon valamit, Pista.

– Mit csinálhatnék, édes Cica néni?

– De hiszen maga híres ember, Pista. Mesélte, hogy az előző hadügyminiszterrel egy lapba szokott írogatni.

Cica néni ezt jól tudta, valóban. Veres Péterrel a *Válasz* hasábjain csakugyan szerepeltem együtt. Ismertem személyesen is. Amikor katonai behívómat megkaptam, épp jött be a lap szerkesztőségébe.

– El akarnak vinni katonának, Péter bácsi. Mit csináljak? – panaszkodtam.

– A fenébe! Maga a hadügyminiszter – háborodott fel Sárközi Márta. – Csak nem akarja bevonultatni a *Válasz* költőit?

– Sose törődj vele, édes fiam – nyugtatott Veres Péter. – Ne is jelentkezz. Amíg én vezetem a magyar hadsereget, a kutya se fogja számon kérni, megjelensz-e a sorozáson, vagy se. Ha hívnak mégis, tárcsázz föl, tudod a telefonszámomat, eligazítjuk a dolgot.

Föllélegeztem, a sorozóbizottság sose látott, a honvédség pedig teljesen megfeledkezett rólam. Azaz mégse teljesen. Hosszú évek múlva beidéztek egyszer, katonakönyvemet kérték számon rajtam. Rég nem Veres Péter volt már legfőbb hadurunk.

– Nem voltam katona.

– Katonakönyvének lennie kellene akkor is.

– Nem álltam sorozóbizottság előtt sem.

– Akkor pedig megbüntetjük.

Katonai igazolványomat postán kézbesítették ki pár hét múlva. A következő bejegyzések szerepeltek benne:

1. Csapatszolgálatra alkalmas, nem kiképzett író.

2. Büntetve először, 100 forintra: katonai nyilvántartás alól kivonta magát.

Boldogan befizettem a száz forintot. Ennyibe került, hogy percig se voltam katona életemben.

– Hívja fel azt a Farkas Mihályt, Pista – könyörgött Cica néni. – Csak tévedés lehet, hogy egy szegény özvegyasszonytól elveszik a nyugdíját.

– Farkas Mihály nem ír novellákat, sajnos. Vele nem szoktam találkozni se szerkesztőségekben, se klubnapokon az Írószövetségben.

– Hát haljak éhen? – potyogtak Cica néni könnyei.

– Milyen rangja volt a férjének abban a régi rendszerben?

– Vezérkari százados. Még Ferenc József alatt léptették elő. Itt vannak a kitüntetései – vett elő egy berakásos díszdobozt.

Csüggedten nézegettem az Osztrák–Magyar Monarchia rendjeleit, az első világháborús vitézségi érmeket és hadi ékítményeket, jó tucatnyit kiérdemelt belőlük a megboldogult százados. Ezek bizony aligha fogják meghatni Farkas Mihályt. Ámde levelek és okmányok is lapultak a kazetta mélyén. Olvasnám a legfelsőt, Cica néni azonban majdnem ujjaimra csapja az ékszerláda fedelét.

– Azokat nem kell megnézni, Pista!

– Miért nem?

– Csak. Nem akarom.

Gyanút fogtam.

– Ha azt kívánja, járjak el ebben a nyugdíj-ügyben, ismernem kellene valamelyest férje viselt dolgait.

Cica néni hosszan ellenállt még, én szelíd erőszakkal kiteregettem mégis azokat a sárguló iratokat. Az első egy köszönő levél volt, Stromfeld Aurél vezérkari ezredes írta: háláját, elismerését fejezte ki, hogy 1919. március 20-án a budapesti helyőrség élén Cica néni férje

átállt a Tanácsköztársaság oldalára. A következő okmányban Landler Jenő igazolta, hogy május 23-30. közt a százados kitüntette magát Losonc visszafoglalásánál. Egy Stromfeld gödöllői főhadiszállásán kiállított írás dicséretben részesítette a megboldogult századost, mert a kassai, eperjesi és bártfai harcokban példamutatóan helytállt.

Szobaasszonyom sápadtan tördelte kezét.

– Az istenért, Cica néni, de hiszen a maga férje kommunista volt.

– Nem igaz, nem igaz! Nem lépett be ő soha semmiféle pártba. Ő a Monarchia törzstisztje volt, felesküdött a királyra, hogy képzelhet róla ilyet?

– Akkor is! Átállt a kommün oldalára.

– Drága Pista, ne árulja el senkinek. Amikor jött a Horthy, minden régi tiszttársa ezért szakította meg vele a barátságot. Bíróság elé is akarták állítani.

– És?

– Erre már nem került sor, mert szegény uram a kurzus elején meghalt. Mivel ítélet nem született, és párttag se volt a férjem, egy jóindulatú pártfogónk a hadügyben elintézte, hogy én mégis kapjak utána nyugdíjat. Most elvették tőlem.

– De kedves Cica néni, ha beírjuk ezt a fellebbezésbe, maga visszakaphatja. Miért nem mondta, hogy a férje 19-ben milyen érdemeket szerzett?

– Mert úgy szégyelltük egész életünkben, hogy szegény uram ilyen szamár tudott lenni.

Persze hogy beleírtuk a fellebbezésbe Stromfeldet, Landlert, a salgótarjáni és a kassai harcokat.

Cica néni hetekig ült sápadtan, szótlanul magas támlájú karosszékében, ölében kinyitatlan hevert lila selyempapírba gondosan becsomagolt Goethéje. Két hónap múlva érkezett meg a minisztérium válasza: tekintettel férje demokratikus érdemeire, az özvegy visszakapja nyugellátását. Igaz, nem a régi, teljes összeget, húsz forinttal kevesebbet. Cica nénit azonban oly boldoggá tette ez is, hogy húsz évig élt még elégedetten, büszkén. Közel száz éves korában halt meg, mint értesültem róla később.

K. L.: – Említetted imént, anyagi viszonyaid jobbra fordulásakor Krisztina körúti cselédszobádból átköltöztél a lakás reprezentatív nagyszobájába. Hogy éltél itt?

L. I.: – Jobbra fordulás ide vagy oda, nagyon szegényen még mindig. Az enyhébb tavaszi napoktól őszig megvoltam valahogy, de arra nem volt elég már a jövedelmem, hogy telente fűteni tudjam a szobát. Huszonhárom-huszonnégy éves koromig, míg Cica néninek fölmondva központi fűtéses lakást nem találtam a Szent István parkban, a meleg kályha fényűzését bizony ritkán engedhettem meg magamnak. Jó cserépkályha állt pedig a Krisztina körúti nagyszobában, vaskályha cselédszobáimban is volt mindig, megrakni azonban ünnepnap tudtam csak őket. Dolgozni télen kávéházakba, olcsó étkezdékbe, a Darling eszpresszóba jártam, vagy barátaimnál vendégeskedtem. Határ Győzőnél például.

K. L.: – Ő valahol a belvárosban lakott.

L. I.: – A Tanács körút és a Rákóczi út sarkán, annak a bérpalotának legfelső szintjén, amelynek torony négyszögében hatalmas óra mutatja most a pontos időt. Győző lakosztálya egyetlen harminc méter hosszú, tizenöt széles teremből állt, amelyhez teakonyhányi mellékhelyiség tartozott s – ez volt a csodálatos benne – egy ugyanakkora tetőterasz, mint a műterem. Kilépve a teraszra, káprázatos kilátás nyílt a város tetőire, a budai hegyvidékre. Őszintén irigyeltem ezt a felső légrétegeket súroló lakhelyet. Zenedélutánok, zeneestélyek, irodalmi felolvasások tették élénkké, vonzóvá Győző felhőkakukkvárát. Pán Imre, Kállai Ernő járt ide sűrűbben s az *Európai Iskola* szürrealistái. Közvetlen a terem fölött magasodott azonban a monumentális időjelző készülék, amellyel zavartalan békességben élt különc

barátunk, az órát ugyanis elnémította egy háborús telitalálat. Az ötvenes évek elején a kerületi elöljáróság úgy határozott sajnos, hogy a szerkezetet működőképes állapotba kell hozni újra. Megjavították tüstént, a bérlakás urának élete ettől kezdve pokollá változott. Az az óra nem tiktakkolt, nem ketyegett, hanem – ördög tudja, miféle acélalkatrészek mozgatták fogaskerekeit – pörölycsapásszerű robajlással vitte előre szélmalomvitorla-nagy mutatóit. A műterem mennyezete fölerősítette a dübörgést, a lakás zúgott, remegett, mint a Jupiter villámait kovácsoló gigászok műhelye az Aetna gyomrában. Fogalmam sincs, hogyan állította meg, rontotta el Győző azt az órát néhány napra, míg el nem cserélte bérleményét egy teljesen közönséges polgári lakásra, ahol bizonyára nem tudott oly boldog lenni többé, mint légi tanyáján.

K. L: – Mulatságos meghívót találtam nemrég Szabó Lőrinc hagyatékában. Te küldted neki, írógépeden vagy harminc példányban sokszorosíthattad is. Az a tartalma, 1949. november 5-ikére meghívod barátaidat Krisztina körúti lakásodra. Megírod mindenkinek, hogy kik lesznek ott. A névsor imponáló. Eljönnek, közlöd, Jékely Zoltán, Szabó Lőrinc, Vajda Endre, Lengyel Balázs, Nemes Nagy Ágnes, Mészöly Miklós, Határ Győző, Mándy Iván, Rába György, Jánosy István, Pilinszky János, Hubay Miklós – vagy harminc nevet sorolsz fel. Emlékszel erre?

L. I.: – Nagyon jól. Ha nem is épp erre. Majdnem minden hónapban összegyűltünk valahol azidőtájt, nálam is elég gyakorta, de nem csak nálam. Tudod, nagyon fiatalok voltunk még, beleértve Szabó Lőrincet, aki évtizeddel volt fiatalabb akkor, mint én magam. Hogy azon a novemberi napon mindenki ott volt-e, akiket beleírtam a meghívóba, erre nem veszek mérget. Lőrincről tudom csak, hogy biztos nem jött el, mert megmaradt egy levelezőlapja: sajnálkozva kimenti magát, épp kórházban fekszik vesekővel. Ma már nem sért senkit, ha elárulom, Lőrinc később sokszor megfordult abban a szobában, de túlnyomórészt nem barátaim kedvéért. Volt egy irodalomkedvelő balerina ismerősöm, csinos kislány, másodrendű mulató mellékcsillaga, aki rövid ideig fel-feljárt hozzám, többre tört azonban, sokkal nagyobb költő által szeretett volna halhatatlan lenni. Amikor megtudta, ismerem Szabó Lőrincet, addig unszolt, míg be nem mutattam neki. Lőrinc rokonszenvesnek találta, s egyszercsak azzal állt elő, nem engedném-e át nekik a szobámat. Nekem épp más kapcsolatom kezdett alakulni, szívesen átengedtem Lőrincnek Magdát örökre, szobámat egy-egy alkalomra. Aztán már más szerelmeivel is meg-megjelent Lőrinc – az a szoba csakugyan igen alkalmasnak bizonyult meghitt együttlétre.

K. L.: – Hadd idézzek imént említett meghívódból még. Azzal végződik, sok csinos lány is meg fog jelenni és kitűnő ételekkel, italokkal várod vendégeidet.

L. I.: – Ezzel valamit már elmondtál ezeknek az összejöveteleknek a jellegéről. Hadd mondjam még egyszer, nagyon fiatalok, túlnyomórészt huszonévesek voltunk, néhányan egyetemi hallgatók még. Értelmes, vonzó kollegináink boldogan jöttek, hogy megismerkedjenek író barátaimmal, barátaim pedig, hogy találkozzanak gyönyörű kollegináinkkal.

K. L.: – Hát még ha a csinos kollegina egyúttal irodalmunk legtehetségesebb költőnője volt.

L. I.: – Nemes Nagy Ágnes akkorra kinőtt már a bölcsészkar padsoraiból, abban viszont igazad van, huszonéves korában kivételesen szép volt. Ő mindig Lengyel Balázzsal, férjével jött, a flörtnek, az oldott légkörnek azt az atmoszféráját azonban, amely ezeket az estélyeket meghatározta, nagyon élvezte Ágnes is.

K. L.: – Hogyan zajlottak le efféle estélyeid?

L. I.: – Mindenekelőtt: nem örvendek túlságosan, hogy az a kissé nagyképű, kissé szamár, kissé kamaszos meghívóm, amelyet idéztél, Szabó Lőrinc gyűjtőszenvedélye folytán átvészelte az évtizedeket. Hajdani magamat szívesebben látnám valamivel komolyabbnak, tartózkodóbbnak. De ha már nem tagadhatom le, annyit elárulok legalább, félreérthető az a kitétel,

hogy pompás ételekkel-italokkal én várom vendégeimet. A lányok dolga volt, mondhatnám belépődíjuk, hogy tálcányi süteményt, szendvicset hozzanak magukkal. Italról ugyanakkor a férfiaknak kellett gondoskodniok, palack borról a szegényebbeknek, töményről a tehetősebbeknek. Én csak tányérral, pohárral szolgáltam, kölcsönkérve azt is háziasszonyomtól. Hogy milyen szegények voltunk, hadd meséljek el közbevetőleg egy történetet. Beállított Mándy Iván egy üveg vörösborral. Beszélgettünk, táncoltunk – igen, gramofonzenére táncoltunk is –, űztünk mindenféle elmejátékot. Új kislány tűnt fel aznap körünkben, az ifjú, szőke Panni. Iván másfél óra alatt meghódította, a rokonszenv kölcsönösnek bizonyult. Tizenegy felé Iván Panni fülébe súgta: lépjünk meg innét, meghittebb társalgásra alkalmasabb egy esteli séta. Észrevétlenül tűntek el, a ház kapuját már bezárták persze, Iván főúrian kifizette Panni kapupénzét is, kerek forintot nyomott az álmos házmester markába. A Krisztina körúttól jó órányira, a Pasarét végén lakott Panni. Ifjonti kedvvel indultak el a hűs holdfényben. Fák alatt, kapualjakban meg-megálltak nyilván, hosszabbítva a hazafelé vezető utat. Egy-egy kései presszó, kisvendéglő itt-ott nyitva tartott még. Panni javasolta, valahol éppenséggel megpihenhetnének, talán egy fekete sem ártana. Iván azonban csodálatosnak tartotta a Városmajor sejtelmesen suhogó fáit, az éjféli utcák fényeit. Panni didergett, november volt, ahogy ez a meghívóból ugyebár bizonyítható.

– Maga nem fázik, Iván?

– Maga mellett, Panni?

– Mégis, ha villamosra ülnénk.

– Ilyen ragyogó időben?

Gyengéden esni kezdett az eső.

– Megázunk – mondta Panni.

Iván átölelte Pannit egy kapualjban.

– De nem itt.

Az eső zuhogott. A szél feltámadt. Néha kevésbé zuhogott. Akkor továbbmentek. Egy után elérték Panniék házát végre.

– Jöjjön be, Iván. Tárcsázok egy taxit.

– Nekem most támadt sétálni kedvem igazán.

– Maga milyen fiatal, Iván!

Iván megkönnyebbülve fordult vissza. A zápor elállt, most villámlott csak. Valahol belecsapott egy fába. Iván sietett. A Moszkva téren elérte még az utolsó hatost. Zsebébe nyúlt, nem szállt fel. Egyetlen forinttal jött hozzám, ezt nyomta a házmester kezébe.

Elindult a Mártírok útján. Köd. Hódara. Átment a Margit hídon. Jeges zápor verte a Dunát. Iván felöltője átázott. Sietősebbre fogta lépteit. Vihar, felhőszakadás. A Nagykörúton kiöntötte cipőjéből a vizet. Háromra járt. Iván a Fiumei úton lakott. A Rákóczi úton tüsszögött már. Négykor csöngetett be házuk kapuján.

– Szent ég, Mándy úr – mondta a házmester. – Beleesett a Dunába?

– Holnap megadom a kapupénzt – köhögött Iván.

K. L.: – Pedig Mándy Iván akkor országosan ismert novellista már, és ahogy te is: a korszak legelőkelőbb irodalmi díjának, a Baumgarten-díjnak a kitüntetettje.

L. I.: – Vigyázz, Lóránt. Amiről mi itt beszélünk, az 1949 novemberében történt.

K. L.: – Tehát nincs már *Újhold*, nincs *Válasz*, a *Magyarok* is megszűnőben.

L. I.: – Nem megszűnőben, 1949 novemberében már *Magyarok* sincs. Ezek a folyóiratok mind nincsenek, már mi se vagyunk sehol. De visszatérve a Krisztina körútra még, annyit hadd, mondjak el azért befejezésül, ne hidd, hogy csupa efféle összejövetelekből állt akkori életünk. Csaptunk ilyen bulikat is, mert, mondom, fiatalok voltunk és vigadtunk csakazértis. Többnyire azonban komolyak voltunk, nagyon is komolyak. Egymás lakásain sokkal szűkebb társaságban gyűltünk össze általában. Ahol nem hangulatfény és gépzene mellett időztünk, hanem a világ és az irodalom dolgait vitattuk meg. Nemes Nagy Ágnesnél, olykor nálam és másutt is. Felolvastuk egymásnak munkáinkat, megbeszéltük műhelygondjainkat és egyéb gondjainkat is természetesen. Ezeknek a barátságoknak, beszélgetéseknek igen nagy összetartó ereje volt. Tartottuk a lelket egymásban a legsötétebb időkben is.

K. L.: – Fény és árny. Jutott nektek fiatalságtokban mindkettőből. Mégis árnyékból több talán.

L. I.: – Több, kétségkívül. De nem azért mondom, hogy megszépítsem a messzeséget, megbocsássam a megbocsáthatatlant, hanem hogy a teljes igazságnak ezt a részét se hallgassam el: akármilyen borzalmas volt is az a korszak, mely egyikünk életéből tíz, másikunkéból húsz évet rabolt el, amely évtizedre vagy még hosszabb időre homályra, hallgatásra ítélt egy egész nemzedéket – néha-néha elcserélném a mai fényt az akkori árnyra; nem az árny kedvéért, hanem elmúlt fiatalságunkért. Mert mégiscsak ifjak voltunk és ifjúságunk puszta ténye folytán valamiképp nem tudtunk oly boldogtalanok lenni, mint amilyen boldogtalanoknak lennünk kellett volna, ezek miatt a sötét évek, még sötétebb bűnök miatt.

Mándy Iván

Elvesztett otthonok [7]

K. L.: – Mándy Iván otthonai? Terek, mozik, futballpályák. Most mégis egy rendhagyó esetre emlékezzünk, arra az „otthonra", ahol – bármily rövid ideig és szabálytalanul is, de – állása is volt. Hogyan is kerültél *Az Est*-lapokhoz?

M. I.: – Fájdalom, én már nem *Az Est*-lapokhoz kerültem. A *Pest*, a *Reggeli* és *Esti Magyarország* csak igazán nagy jóindulattal volt *Az Est*-lapok utódának tekinthető. A *Reggeli Magyarország*ba írtam tárcákat, tömegével. Jó iskola volt. Mint tudjuk, a tárca rövid műfaj, nem lehet locsogni, önfegyelmet kíván az embertől, és ezt valahogy én meg is szoktam. Most már egészen másfajta novellákat írok, de ez egy külön történet.

Földesi János volt a sportrovat vezetője, aki egy időben szövetségi kapitány is volt, egyébként apámnak régi barátja, talán még az egyetemről. Na most, Földesi Jancsi valahogy tudta, hogy én vonzódom a futballhoz, és azt is tudta, hogy én létezem. Egyébként rajta kívül nagyon sokan azt hitték, hogy én nem is élek, rég halott vagyok, legenda vagyok. A kéziratokat ugyanis apám vitte be, mondván, közöljétek, mert szegény fiam borzasztó beteg, isten tudja, mikor fogja életét befejezni.

Én egyáltalán nem voltam borzasztó beteg, kórházban voltam ugyan, de makkegészségesen. Ez inkább annak szólt – apám ebben zseniális volt –, hogy a katonaság alól felmentsenek, és ne is kerüljek bele a háborúba, legalábbis ne mint katona. Mint civil is éppen eleget kínlódott az ember, de hát még mindig jobb volt, mint kint lenni a fronton és katonaruhába öltözni.

K. L.: – Ha jól tudom, az ostromot is kórházban élted át.

M. I.: – A Csengery utcai Charité kórházban Unterberg professzor – aki nem sokkal 45 után, 46-ban legkésőbb, azt hiszem, Franciaországba ment ki –, ő valahogy a család régi barátja volt, anyámat is, apámat is jól ismerte. Ekkor ugyan már nem járhatott be az ismert okból, de még volt annyi összeköttetése, hogy engem be tudott tenni betegnek. Rettenetes volt. Folyton razziák, és embereket vittek el, akik közül furcsa módon egy-kettő vissza is jött. Majdnem engem is elvittek. Maga zsidó? és miért nincs a fronton? – s esküdjön meg, ha meggyógyul, akkor kimegy! Mondom: azonnal kimegyek, ha meggyógyulok. Hát persze nem gyógyultam meg.

K. L.: – Akkor épp milyen betegséggel voltál ott?

M. I.: – Mindig szív. Én kitartottam a tüdő és a szív mellett, na de apám ezt felépítette. Az első sorozás is nagyon rossz időben volt, 1939-ben. Akkor ő mindjárt bedugott a János kórházba. Ellopott mindenféle röntgenlapokat. Én csak egy sorozásra mentem, ahol könnyelműen ideiglenesen felmentettek, aztán helyettem apám járt, és ő vitte ezeket a sötét és kusza és ködös röntgenlapokat, amiket undorral nyilván megnéztek.

Valamelyik ezredes azt mondta, majd utánanézünk a gyereknek, hogy csakugyan olyan beteg-e. Hát ez is hozzájárult ahhoz, hogy térizsonyom volt, mert azért ha furcsa módon végül is nem nézett utánam senki, de azért ebben a légkörben ez bizony fenyegetően hangzott.

---

[7] A *Magyar Rádió*ban először 1986. augusztus 15-én elhangzott beszélgetés (szerkesztő: Dénes István) átdolgozott változata. Megjelent a Jelenkor 1986. 10. számában (942-950.).

Tulajdonképpen alig mertem az utcára kimenni. A tériszony rettenetes ronda betegség. Nyilván abból a feszültségből, hogy bármikor bárki hozzám léphet és megkérdezheti, hogy fiatalember, maga miért nincs a fronton, egyáltalán miért nem katona? Rettenetesen hatott rám ez az előérzet, amely hála istennek csak előérzet maradt, mert végül is nem tört rám senki ilyen módon.

K. L.: – Akkor hol laktál?

M. I.: – Teleki tér, Fiumei út. A Mátyás térről költöztünk ide, ami távolságban igazán nem sokat jelentett, legfeljebb egy másik teret, – furcsa módon azonban egy másik világot is. Egészen más volt a Teleki tér mint a Mátyás tér, bár szinte egymásba csúsztak.

K. L.: – Ez az édesanyád lakása volt.

M. I.: – De apám úgyszólván minden nap meglátogatott. Egy-két embert el is dugott nálunk, amitől anyám frászt kapott, némileg én is, de apám itt kíméletlen volt, azt mondta, tessék vállalni ezeket az embereket. Pedig hát sok mindenkit zaklattak a házban.

Tehát Földesi János, aki tudta, hogy én *vagyok*, egyszer behívatott magához, és azt mondta: Iván, – sőt, *Jancsi*, mert általában apám barátai engem Jancsinak szólítottak...

K. L.: – Miért?

M. I.: – Egy magyar gyerek nem lehet Iván. Holott apámnak Turgenyev Iván volt a kedvenc írója, és azért lettem én Iván. De ezt minden barátjának már nem tudta, unta is elmagyarázni. Mindegy, mint Jancsi is megfeleltem azért valahogy.

K. L.: – És meddig maradtál Jancsi?

M. I.: – Apám régi barátai előtt ma is. Egyre kevesebben vannak sajnos, azt hiszem, már csak az igazán nagyszerű Kun Zsiga él közülük. Csorba Géza is meghalt, Földesi Jancsi is, aki szintén Jancsi volt ezek szerint. Ő tudta, hogy nem egy elpusztulás előtt álló gyerek küldi be az édesapjával a tárcanovelláit, hanem egy viszonylag egészséges.

Amikor behívott, összegyűltek a szerkesztőségi szobájában, hogy lássák: Mándy Gyula fia tényleg él, létezik, ez maga a valóság. Ezt röviden tisztáztuk, nagy derültség volt a teremben, ahogy ezt jobb színdarabokban zárójelben megjegyzik. Földesi egyébként azért hívott, hogy kiküldjön tudósítónak mérkőzésekre. Futballmeccsekre, mert csak a futballhoz értettem, engem tulajdonképpen más nem is érdekelt, megvallom őszintén, tulajdonképpen az sem. Már félidőben kellett telefonálnom, majd a mérkőzés után az egész meccsről rövid tudósítást leadnom a lap részére. Soha ügyetlenebb tudósítója nem volt a lapnak. De nemcsak ügyetlen voltam. Vasárnap délutánonként lelkiismeretesen kimentem, mindig ott voltam a meccs kezdetén, de... Sajnos délutáni alvó vagyok, és megesett egyszer, hogy a sajtópáholyban, a telefonnal az ölemben elaludtam. Arra ébredtem fel, hogy lent valaki ordít, felrezzentem és látom, hogy Földesi Jancsi vörös arccal rohan a páholy felé, és az öklét rázza, a többire borítsunk fátylat. Egyébként sajnos – és akkor nem tudtam elaludni – meg kellett keresnem a telefonfülkéket, méghozzá időben, és ez bizony nem volt mindig könnyű, mert eléggé messze estek a pályától, és megtörtént, hogy más is akart telefonálni.

K. L.: – Akkor legalább jók voltak a telefonok?

M. I.: – Meglepő módon igen. Hát ha még csak nem is lett volna jó, az katasztrofális helyzetbe sodort volna. Jók voltak, és jó volt az a pár sor is tulajdonképpen, amit álmosan, bárgyú módon tudósítottam a mérkőzésekről. Hozzá kell tennem persze, sose akartam újságíró lenni. Nem mintha ezt lenéztem volna, erről szó sincs, tudtam, hogy Molnár Ferenc például mindig újságírónak vallotta magát, – csak hát egyszerűen nem voltam az az alkat.

K. L.: – Pedig mennyire tudod érzékelni egy-egy látszólag semleges jelenetben a történelmileg meghatározott légkört, mondjuk ki: a politikát. Példát? Egyik filmforgatókönyvedből egy jelenetet!

A Körúton álltak az eredményhirdető tábla előtt. Dermedt csend a tábla előtt. Azon hatalmas, fekete betűkkel:

Egyiptom–Magyarország: 3:0 (1:0)

Mélységes csöndben álltak a Körúton, végig a járdán, meg az úttesten. A villamosok már régen leálltak. Akárcsak a konflisok és az autók. A kávéház vendégei kijöttek a kávéházból. Néma csendben álltak az utcán.

Valaki a tábla előtt, lassan leereszkedett a földre, mintha imához készülődne.

– Nem! – nyögte. – Ez nem lehet igaz!

A földön térdel, rámeredve a fekete betűkre.

Füstölgött az ég a Modiano-ház fényreklámja fölött. Kékesvörös fénnyel porzott az ég.

Megint valaki a tömegből:

– De hát végigtámadtuk a mérkőzést!

Megint más valaki:

– Hiába! A fekete hátvéden minden elhalt!

– Salem elsöpörte a magyar tizenegyet! A romboló! A száguldó!

Valaki felkapaszkodott a lámpaoszlopra.

– Miért állították be Gutmant, amikor tudták, hogy nincs formában?!

– Miért? – visszhangozta egy másik az utca mélyén.

Egy fiú a falhoz préselődött, maszatos, könnyes arca akár egy ázott rongycsomó. – És ez már biztos? Biztos, hogy ez a végeredmény?

Senki se felelt.

Bizakodó hang a tömegből.

– Újrajátsszák a mérkőzést.

– Miért? Maga tud valamit?

Valamiféle reménytelen, tébolyodott hullámzás indult meg.

– Botrányos volt a magyar csapat elhelyezése!

– A legrosszabb szállodát kaptuk!

– Megismétlik a mérkőzést!

Egy rozsdás arcú férfi: – Nem ismételnek meg semmit!

Nyüszítő hang: – Többé nem lesz futball Magyarországon! Most hallottam, hogy fel fogják oszlatni a futballcsapatokat.

– Hülye – ez senki más, mint Minarik, ahogy egy pillanatra felbukkant a tömegből.

Csönd. Megint az a mélységes, döbbent csönd, ahogy ott álltak a tábla előtt.

Egyiptom–Magyarország: 3:0 (1:0)

És akkor a falon meghasadt a tábla, lobogva, égve meghasadt, mintha valaki tűzcsóvát dobott volna rá.

M. I.: – Más ez, mint az újságírás. Az tényleg nagy drámai pillanat volt. Az egész várost megülte valami súlyos, lomha nehéz köd, mindent elborított. Ezt sose felejtem el. Hogy kerültem abba a szobába, azt nem tudom, egy varrógépre oda volt dobva a kiterített *Nemzeti Sport*, azokkal a fekete betűkkel, Egyiptom–Magyarország 3:0. Ez valami borzalom volt, mondom, ez akkor megülte a várost, mélységes csöndbe zuhant egész Budapest. Ráadásul váratlanul jött, senki nem várta ezt a leverő eseményt. Hát voltak leverőbb események is persze történelmünkben, de akkor ezt kaptam.

K. L.: – Ezt csak arra hoztam példának, hogy az úgynevezett semleges jelenetekben mennyire érzed a történelmet, politikát.

M. I.: – Bizonyára akadnának még jelenetek, amelyekben szintén megéreztem, de amelyeket valamely okból még nem írtam meg. Van amit meg is írtam, de sok mindent nem. Talán majd később egyszer lenne is erről mondanivalóm. Éppen ebből a futball-tárgykörből.

Így indultam én, mint tudósító, és ahogy zuhantunk befelé a háborúba, egyáltalán nem volt meglepő, hogy a nálam jóval idősebb Földesit behívták katonának. Hála a jóistennek, a frontra nem küldték ki, de hát azért be kellett vonulni, szolgálatot kellett teljesíteni, s most gyorsan elő kellett kapni valakit, aki helyettesítse. Megint csak rám gondolt, és azt mondta, addig járjak be, és minden héten fogok kapni fizetést, a Magyarországtól is meg a Pesttől is. Engem hetente fizettek. Abban a megtiszteltetésben is részesültem, hogy egyszer vagy talán több esetben is Szabó Lőrinc volt az, aki az utalványomat aláírta, más esetben a szerkesztők, a kitűnő és nagyon kedves Kőszegi Imre vagy maga Bakos Ákos a Pesttől. Már nem emlékszem mennyit, de egészen jól kerestem tulajdonképpen.

Hanem egy nagy baj volt. Egyrészt maga a rendkívül groteszk helyzet. Ugye a háború borzalmaiban – a külső és belső borzalmakban – talán nem is az volt a legnagyobb, hogy bombáztak, és házak összeomlottak. Nahát ez igazán elég rémületes volt. De aztán hogy emberek meghaltak, embereket elhurcoltak a fajuk, a vallásuk vagy a politikai meggyőződéseik miatt...! Olyan mélységes emberi tragédiák zajlottak le, hogy ahhoz képest, hogy a Ferencváros az első lesz vagy a második helyre szorul, hát valljuk be, viszonylag nem volt döntő kérdés pillanatnyilag. Hanem más baj is volt: az én teljes esetlenségem. Ahogy most így látom azt a figurát, aki a reggeli ködökben az utcán, majd a sötét szerkesztőségi folyosón végigbaktatott a szoba felé, ahol dolgozott, leginkább Woody Allenre emlékeztet. Valamilyen Woody Allen-szerű figura lehettem, különösen akkor, amikor ott ültem a gépíróteremben, és gyorsan kellett diktálnom. Mert jöttek a hírek – borzalmas hírek jöttek –, és hát nekem is gyorsan kellett volna diktálnom.

K. L.: – A szerkesztőség helyileg hol volt?

M. I.: – Most körülbelül a *Népszava* szerkesztősége lehet a helyén.

K. L.: – És te naponta bejártál a Fiumei útról.

M. I.: – Nagyon pontos voltam. És egész éjjel néztem, tanulmányoztam a Nemzeti Sportot, mert – mint ahogy már mondtam – csak a futballhoz értettem. De például hogy a száz métert órák vagy percek alatt futják, arra csak később jöttem rá, jóval később. Hát bizony gyűltek, gyűltek és elborították a rózsaszín MTI papirosok, mert hát én meglehetősen lassan

dolgoztam. Lázálmaimban még ma is hullnak, hullnak ezek a papirosok. És jönnek a szerkesztők, mint ahogy jöttek is. Például maga Bakos Ákos, a *Pest* felelős szerkesztője.

Eredetileg pap volt, Ferenc József halálos ágyánál teljesített szolgálatot. Megírta ezt az éjszakát és elküldte *Az Est*nek, ez úgy látszik, olyan jól sikerült, hogy rögtön le is szerződtették. Persze nyilván előbb ki kellett lépni a rendből, mert úgy valahogy mégse ment a dolog. Rendkívül furcsa ember volt. Jóindulatú, segítőkész, bátor, de irtózatos tudott lenni modorában, viselkedésében. Nem mondott semmi durvaságot, de valami olyan mély iszapszürke tekintete volt, kékesszürke, de sem kékben sem szürkében, sem a kettő vegyületében én olyan riasztót még nem láttam. Egy darabig nézett – külön voltak a szerkesztők, egy üvegfallal elválasztott kis teremben ültek, Kárpáti Aurél, Laczkó Géza (ez megint külön eset, a *Nyugat* íróit én csak itt láttam „élőben"). Szóval Bakos Ákos csak nézett kifelé, fölemelkedett, majd egyszerre csak megindult és odalépett hozzám. Akkor megint nézett, nagyon sokáig szeretett nézni, azt hiszem, tisztában volt vele, hogy a tekintete milyen átható volt és mennyire félelmetes, és rendkívül csöndes, de annál fenyegetőbb hangon azt mondta: nem tudom, kis kollegám, értesült-e róla, hogy ez a Pest című lap, amelyet én nem becsülök túl sokra, ez egy napilap, tehát nem havi folyóirat, még csak nem is hetilap, ön bizonyára nagyon érdekes dolgokat, és fontos dolgokat diktál, de azért nagyon szeretnénk még ezen a napon megjelenni, mert az olvasók esetleg hiányolnák a lapot, ha mondjuk hó végére kapnák kézhez. Hát ettől még jobban zavarba jöttem, de azért, isten tudja, tényleg csak ő, rajta kívül senki, én sem, mint a Woody Allen-filmekben, valahogy megoldódtak a dolgok. Nagyon készségesek voltak a gépírónők is, amit tudtak, megtettek, ők jobban ismerték az úszósportot, a síkfutást is, és aztán egy időn túl meglepő módon meglehetősen bele is jöttem ebbe a munkába.

Bakos Ákoshoz még egy borzasztó anekdota. Anekdota után megint egy újabb anekdota. Talán ezért sem jutottam el odáig, hogy ezt a meglehetősen fontos élményemet meg tudjam írni, többször megpróbáltam, de nagyon hamar elakadtam.

K. L.: – Ezért is választottuk életednek ezt az epizódját. Amikor a *Sorsfordító pillanatok* sorozat szövegét véglegesítettük a Gerbeaud-ban, a sporttudósítói tevékenységedről szóló mondatoknál félretetted a kéziratot, és beszélni kezdtél Bakos Ákos szeméről. Említetted, hogy ezt a világot még nem sikerült megírnod. Ekkor csaptam le: nem zavarna-e, ha elmondatnám veled. Á, dehogy, különben is, már többször elmeséltem, csak megírni nem tudom.

M. I.: – Mindig csak a történet, ami a történetet kitölti, pedig nálam – és nemcsak nálam, azt hiszem minden írónál – az a fontos, amikor igazán belső élménnyé válik valami és nemcsak külső anekdota-sorozattá, akkor lehet, akkor kell az íráshoz hozzákezdeni, erre legalább húsz–huszonöt éve várok, szerényen számítva.

Egyszer volt egy sportverseny, azt hiszem, éppen kosárlabda mérkőzés lehetett, ahol megjelent Béldy Alajos, aki igen kimagasló egyénisége volt a hadseregnek, legalábbis rangban. És én megemlítettem, hogy megjelent. – Másnap. – Nagyon kitűnő, kedves altisztje volt a szerkesztőségnek, ha jól emlékszem, Pista bácsi, ha tévedtem, szégyellhetem magam, mert rendkívül értelmes és kedves ember volt. Benyitott a szobámba, mikor ismét valami döntő fontosságú eseményről akartam értesítést adni, és azt mondja: a Bakos szerkesztő úr várja a Mándy szerkesztő urat. Éreztem, hogy itt valami baj van, hiszen nagyon résztvevő hangon mondta, és mélységes sajnálkozással nézett rám. Bementem. Nem derült ki mindjárt, hogy Bakos várt. Írt, sokáig írt valamit, a papír fölé hajolt és dolgozott; majd ismét, mint az előbb említett jelenetnél, de ha lehet, még lassabban fölemelte a fejét és úgy fordult felém, és úgy nézett, mint valami kúszónövényt, vagy valami furcsa jelenséget, azt mondja: kis kollegám, tegnap leadott egy hírt. Mondom: igen, többet. Azt mondja: többet, igen, de a többi

szinte elhalványul, hatásában legalábbis; volt bizonyos kosárlabda mérkőzés. Igen. És azt írja valaki, ott megjelent Béldy... Mondom: igen. És kis kollegám, mit írt? Hát mondom: Béldy alezredes. Nagyszerű, remek volt, kis kollegám, nagyon jó húzás volt, de árulja el nekem, hogy miért fokozta le altábornagyból alezredessé. Hát valamit nem néztem meg, hát tényleg altábornagy? Teljes mértékben, az ön javaslatát eddig nem fogadták el a lefokozásra, maradt altábornagy. Nahát, elnézést. Na nem, semmi baj, igazán csak úgy érdeklődöm; hát a lapot persze be fogják tiltani, meg hát a munkatársakat, meg a két fiamat Kolomeába küldik, de hát ön, kis kollegám, hát ön teljesen ártatlan ez ügyben; persze, hát istenem, minden újságíró szabadsága odáig terjed, ameddig akarja, igazán nem korlátozzuk, hogy ezek a dolgok meg fognak persze történni, na valamit azért megpróbálunk, bár azt hiszem, reménytelen. Feltett egy kérdést, nem volt megalázó: egyet áruljon el a továbbiakban, mert ne haragudjon, ezzel tisztában kell lennem, ön hülye, kis kollegám, vagy pedig gonosz, mert ezt igazán tudnom kell; ha csak az első, akkor nem olyan nagy a baj, talán tudunk még segíteni, hát ha kifejezetten ártani akar, hát az persze súlyosabb eset, vagy a kettő együtt, az sem elképzelhetetlen. Közben merően kavargott a tekintete a mélységes vad iszapszürkeségében. Én nem válaszoltam, kicsit eltűnődtem, hogy most melyik mellett kössek ki, mind a kettő nagyon csábító volt, de nem várt választ, hanem behívta Pista bácsit, hogy hozza be a katonai rendfokozatok tábláját: Mándy kollegánk hadd ismerkedjen vele, és most szerencsés munkát kívánok. Hát ez elég borzasztó jelenet volt.

Semmilyen megtorlás nem történt, úgy látszik Béldy vagy nem olvasta az aznapi lapot, vagy legyintett és elsiklott fölötte. Nem volt semmi katasztrófa. Legfeljebb bennem, bennem aztán igen, de egyébként nem.

Megint egy Woody Allen-es epizód. A *Hétfői Magyarország*nak eltűnt a sportoldala. Lediktáltuk, mégsem találtuk. És akkor én egyszerre felálltam, és a fenekem alatt megtalálom: itt van, megvan! Mit csinál maga, mit tud még, mondja Mándykám, mit tud még produkálni? Talán sportrovat nélkül jelent meg a lap, némi őrjöngés volt, de már az egész világban olyan őrjöngés volt.

Akkor én azért mégis, ha feketén is, de rovatszerkesztő voltam. Kitűnő munkatársaim voltak. Vidor Miklós például, a költő, régi jó barátom. Akkor már én mondtam neki: Miklós, légy oly szíves, menj ki – mondjuk – az Újpest–Ferencváros mérkőzésre és hívj fel telefonon vagy gyere be és hozd be az eredményt.

K. L.: – Erről jut eszembe, úgy tudom, ti a legborzalmasabb időkben még valami lapot is csináltatok.

M. I.: – *A* betű, ez volt a címe. Azt hiszem, három száma jelent meg, Miklósnál talán még meg is van egy példányuk. Láng Jancsi volt a harmadik szerkesztő, aki *Az Est* legendás titkárának, Láng Jánosnak a fia. Vidortól, Rábától jöttek a versek. Nekem egy regényrészletem, amelyben egy nevelőnőt írtam meg. (A regény az *Élet*ben jött volna, de akkor az *Élet* már régen nem jelent meg, azóta valahogy a kézirat is elkallódott, az ostrom alatt ugyanis, amíg a kórházban voltam, elúszott a lakásom.) Nagyon lelkesen csináltuk, reméltük, hogy majd továbbfejlesztjük, és ebből még lap lesz, olyan igazi.

K. L.: – És hogy sokszorosítottátok?

M. I.: – Nem tudom, ezt Vidor és Láng Jancsi intézte. Pár példány volt, azt hiszem tíznél nem több, olvasói is mi voltunk, meg hát legfeljebb apám, no meg a Vidor-papa. A két papa némileg hasonlított is egymáshoz. Kedvességében, segítőkészségben.

K. L.: – És Vidor is olyan munkatársad volt, mint előzőleg te voltál?

M. I.: – Nem, ő mindig pontos volt. Egészen más volt a helyzet Komjáthy Győzővel, aki azt hiszem 88 éves volt, de még mindig a *kis* Komjáthy. Komjáthy Jenő költő fia, tulajdonképpen Kárpáti Aurél és Bakos Ákos fedezték fel, közölték a verseit, sőt valahogy oda is vették. Hogy mit csinált? Nem is kellett neki semmit se csinálni, valamilyen üvegszaletliben ült és írta a verseit és evett, rengeteget. Csontsovány volt, de embert én ennyit enni nem láttam, folyton evett, életszükséglete volt. Vele már némi bajom akadt. Egyszer azt telefonálja: a Csepel–Kispest félbeszakadt, valami okból, ne haragudj, nem tudom miért, félbeszakadt. Vagy egy másik telefonja: 3:1. Csak így, hogy 3:1. Mondom: Győző, mi 3:1? De azt már nem tudtam meg, mert letette a kagylót, és én ott ültem a telefonfülke sötétzárkájában, te úristen, 3:1, hajlamos voltam arra, hogy zavarba jöjjek, már én is elfelejtettem, hova az istennyilába küldhettem ezt a Győzőt. Aztán előkerült, de akkor már lapzárta volt, és mondom: Győző, hát hol voltál, azt mondja: hát ebédeltem, csak az volt a baj, hogy a nővérem kiette a zúzát a levesből. Ez hallatlan, Győző, hát miért nem mondtad, hát melyik meccsen voltál? Azt mondja: én nem is tudom, kint voltam, lila trikójuk volt – az az Újpest –, nem, nem, más, de mégse lila, inkább olyan piros, lila-fehér csíkok voltak – na ne mondd –, csíkok voltak.

Fantasztikus helyzetekbe kerültem.

Nohát aztán ugyanez a Bakos Ákos állandóan hívta, méghozzá a szerkesztőtársak jelenlétében a Zsidó Tanácsot. Csergő Hugó nevére emlékszem, mindig őt kereste, és mondta: Hugó, az isten szerelmére, küldök hozzád embereket, ezekkel légy szíves törődj, és rejtsd el őket. Ebből nem csinált titkot, nagyon bátor, derék ember volt. Aki mellette ült, rettenetes figura volt viszont, nagyon keveset beszélt, de úgy nézett ki, mint a cowboy-filmekben a seriff ellenfele, a lehető leggonoszabb cowboy, ha ugyan még annak lehet nevezni, bőr nyilaskeresztes derékszíja volt, de attól még nem lett volna rémes, hanem ez tele volt tőrrel és revolverrel, – hogy ez kicsoda? hát ez bizony szomorú dolog, mert egy nagyon kitűnő és nagyon okos író fia volt, nem is ejtem ki most ezt a nevet. Pedig szívesen beszélnék az apáról, aki nemcsak hogy jó novellákat írt, hanem emlékszem, még az első világháború idején – én mindig olvastam régi lapokat – a *Pesti Futár* körkérdést intézett a magyar írókhoz, hogy mikor lesz vége a háborúnak – mondom, ez még az első világháború idején volt –, és ki így, ki úgy felelt erre, de az illető író azt felelte erre, hogy soha. A háborúnak soha többé nem lesz vége, az emberiségben egy olyan borzalom indult el, egy olyan rettenetes szégyenteljes folyamat – mondjuk így, bár ezt a szót nem szeretem használni, de most hirtelen nem jut jobb az eszembe –, lehet, hogy lesznek szünetek, de ez nem fog befejeződni. A fia hogy lett ilyen, a jóisten tudja, de ilyen lett, rettentő dolgokat művelt.

Mondom: ő ült Bakos Ákos mellett, amikor úgy öntötte ezeket a tanácsokat és kéréseket Csergő Hugónak, mégpedig nem könyörögve, hanem igen fenyegetően: Hugó, most aztán légy készen, és vedd fel a harcot, és mindent tegyél meg, amit, tudom hogy nem tehetsz nagyon sokat, de amit tehetsz, azt tessék megtenni. Szóval derék ember volt, és velem egyébként többször aztán később nagyon kedvesen elbeszélgetett.

Időnként Földesit felmentették, legalábbis egy időre, és akkor visszavette szerkesztői székét, majd megint behívták és megint jöttem én, de akkor már a dolgoknak a szakmai része meglehetősen flottabbul ment, a többi irtózatosan.

Közben mindig hozták be a híreket. A szegény gépírónők, érdekes, milyen kedvesek voltak. A Szerdahelyi Sándor, aki a *Népszavá*nak volt régi, megbecsült és igazán kitűnő munkatársa, annak a felesége dolgozott ott például, az mindig nagyon érdeklődött, hogy mi van velem, és hogy valahogy viseljük el, nehogy behívjanak, apámat is jól ismerte, de a többiek is nagyon kedvesek voltak. Aztán mindegyikkel történt valami borzalom, elvitték valamelyik rokonát, testvérét. Jöttek a pillanatnyi borzalmak. A házunk felét lebombázták. És én még egy darabig, ameddig lehetett, még diktáltam. Ameddig volt írógép, ameddig volt kinek diktálni, és

ameddig egyáltalán volt valami, ami a létezésre emlékeztetett. A végén már valahol a pincében, majd az utolsó futamban már sehol. Aztán az egész megszakadt, otthon maradtam.

K. L.: – És a szerkesztőségi élet?

M. I.: – Az egészben nekem ez volt fontos, hogy rengeteg embert megismertem, ebben a nagyon sajátos és borzalmas helyzetben.

Például most Hertelendi Pistára emlékszem, aki valaha a sportrovatot vezette.

K. L.: – Az ő neve számomra gyerekkoromban egy forrást jelentett a Mátrában, nyilván valami köze lehetett a kiépítéséhez.

M. I.: – Kőszegi Imrével később is találkoztam, jól elbeszélgettünk ezekről az időkről.

És ott voltak a *Nyugat* írói. Laczkó Géza olyan volt, mint egy francia rajztanár, mindig fehér köpenyben járt, állig begombolkozva, roppant előkelő volt, nem is igen mertem hozzá szólni. Nem volt mogorva, de nagyon előkelő, és akkor mindig az ember a Nyugatra gondolt, ami megint csak furcsa volt, hogy ebbe a légkörbe hogy jön be a *Nyugat*. Kárpáti Aurél sokkal kedvesebb volt, ő is sokat segített az embereken. Ez úgy érződött.

Aztán bejött valami régi légkör, nem is a *Nyugat*ból, nem is *Az Est*ből, ez maga a régi Pest volt, mármint ugye a város. Stella Adorján képviselte ezt a légkört. Az első világháborúban katona volt, kitüntetése is volt, és valamilyen módon szabadon mozoghatott. Oda járt be borotválkozni. Bejött hozzá a borbély, még a legrémesebb időkben is. Sohasem láttam egyébként, hogy csinált volna valamit, csak telefonált, meg néhány apró hírt írt esetleg. Intézte az ügyeit, és a borbély borotválta. Én mindig vártam ezt a pillanatot, mert úgy éreztem, hogy az isten szerelmére, ez azért ebben a háborús, embertelen, szégyentelen borzalomban valamiképpen a békét jelenti. Nagyon sokat jelentett nekem, ha ő megjelent és nyomában a borbély. Néhány percre fellélegeztem.

Nemes Nagy Ágnes

Elvesztett otthonok [8]

K. L.: – Beszélgetésünk bevezetéseként Nemes Nagy Ágnes az ablakhoz hív és lemutat a környékre. Éppen most virítanak az akácfák, távolabb a gesztenye virágzik. Érdekes, hogy Nemes Nagy Ágnes mennyire megfigyeli, mennyire tudomásul veszi, mennyire regisztrálja a környezetét. Azt a világot, amelyikben él, ami körülveszi. Emlékszem, egy régebbi beszélgetésünk során beszélt arról, hogy a Krisztinavárosi templomnak van egy kovácsoltvas keresztje, fent a tetőn, sose vettem észre addig. Azóta ahányszor megfordulok ott, én magam is megnézem, ahogy az ég átvilágít rajta. Azóta úgy érzem, hogy jobban ismerem ezt a várost, ahol élek. Ezért kérem Nemes Nagy Ágnest, hogy azokról az otthonairól beszéljen, amelyekben élete során megfordult, hozza közelebb hozzánk egyrészt azt a világot, ami őhozzá tartozott, másrészt ismertessen meg minket mindnyájunk közös világával, talán azt is jobban fogjuk ismerni az ő szeme által ezentúl.

N. N. Á.: – Hízelgő, amit észrevevő képességemről mond, de azt hiszem el kell hárítanom a bókot. Költő, író nem képzelhető el bizonyos fokú, fajtájú figyelem nélkül. Pláne nem, ahogy becézni szeretem magamat, tárgyias költő. Aki szereti a tárgyakat, aki használja, kihasználja a tárgyakban rejlő lehetőségeket. Vágjunk hát neki a témának.

Megemlítem volt otthonaim közül a családi lakást, ahol szüleimmel laktam. Ez a Bartók Béla út 28.-ban volt (akkor Horthy Miklós útnak hívták). Egyébként a lakás nem az első, hanem a második számú épületben terült el, az ablakai nem az útra néztek, hanem hátrafelé, valamiféle átmenetre a grund és a kert között. Nem volt az csak grund, volt benne valami hasonlóság éppen a mostani lakásom környezetéhez. Azon a grundon is fák álltak, szerény fák, akácfák, azok is virágoztak májusban, ecetfák, egy-egy nagy gesztenyefa, sőt még virágágyások is találtattak ott néha, a lakók szorgalmából. Gyerekkorunkban ott játszottunk. A lakás fekvése, főúttól való elszigeteltsége tette, hogy kivételesen csendes volt. Olyan csendes, mondhatni titokzatos lakás, amilyen még a legnagyobb forgalmú nagyvárosok útjai mentén is található. Három szobából állt, jellegzetes középosztálybeli lakóhely, vagy pontosabban, az első világháború után deklasszálódott középosztályé. A nagy előszobában piros kókuszszőnyegek, a mellékhelyiségek onnan nyíltak. Belül a középső, legnagyobb szoba ebédlő és szalon volt egyszerre, egyik oldalt a szülők hálószobája, másik oldalt a mi szobánk, a húgomé meg az enyém. A mi kettőnk élőhelye nem volt sem gyerek- sem lányszoba; pontosan úgy volt berendezve, mint a többi helyiség: fehér ajtók, nagy, sötét bútorok. Az egész lakás árasztotta magából a polgári biztonságot (két háború között), azt az atmoszférát, amely azt állítja magáról, hogy mindig így volt, és mindig így lesz. Ehhez hozzájárult persze a berendezés is, az óriási ebédlőkredenc, az óriási ebédlőasztal, a Mária Terézia stílusú vagyis neobarokk könyvszekrény, az öreg zongora. A polgári kredenc – mint azt többen felfedezték – akár jelképe is lehetne a középosztálynak, vagy a polgárságnak, hatalmas, várszerű mivoltában, legyen bár ónémet, ál-ónémet, vagy legyen bár szecessziós, mint a miénk volt. Az ebédlőkredenc olyasféle, mint a madarak között a strucc: óriás, csak nem tud repülni. A kredenc „ingóság”, ami nem ingatható. Egyáltalán: nem mozdítható benyomást tettek a bútorok. Akadtak köztük finom darabok is, például biedermeier szekrény meg biedermeier

[8] A *Magyar Rádió*ban először 1986. december 12-én elhangzott beszélgetés (szerkesztő: Dénes István) átdolgozott változata. Megjelent a *Jelenkor* 1986. 12. számában (1129-1138.).

szekreter, ez meg az, ezenkívül pedig szőnyeg, kép textília, fotelek. Főleg kép volt sok. Mai napig sem értem, hogyan gyűlt össze éppen a szüleimnél ilyen rengeteg festmény, amelyek többnyire aranyozott blondel keretben függtek a falon. Volt ott kérem minden, voltak ott nevezetesebb olasz városokról készült festmények, Pompeiről például; voltak magyar várakat ábrázolók, bűbájos régimódiságukban; családi képek sora: nagyszülők, dédszülők festve és fényképen. Aztán voltak festők alkotásai: Vígh Bertalantól (Vígh Bertalan a középosztály egyik László Fülöpje volt), Benyovszky Istvántól, Boszvai Istvántól. Benyovszky egyébként távoli rokonságunkhoz tartozott, időnként megjelent nálunk, vidám, telibeszédű, barna fickó. Olyankor odaállított engem az ajtófélfához, a mérőlécével, amit mindig a felső zsebében hordott, megmért, és megállapította, hogy 135 *centi* vagyok. Jelölte is a fejem mellett egy kicsi ceruzavonással. Mikor legközelebb jött, akkor azt írta már fel az ajtófélfára, hogy 142 *centi*. 150 *centi* fölött már nem járt hozzánk.

Fontos bútordarab volt lakásunkban a zongora. Mondom, öreg, kicsit rozzant zongora volt, a szüleim még Ugocsa megyéből hozták magukkal, amikor kimenekültek onnan az első világháború után; jelentős szerepe volt családom életében. Nagyanyám, anyám, húgom mind zenéltek, zongoráltak, szükségletük volt a zene; ez a zenei hajlam a húgomban csúcsosodott ki, aki aztán zongoratanár is lett. Ami engem illet, kimaradtam ebből a zenélésből, mely nem is csak a zongorára korlátozódott, hanem szétáradt sokminden egyébre. Volt nálunk gitár, mandolin, xilofon, sőt havasi kürt is, amit egy nagybátyámtól kaptunk. Szerencsére ritkán használtuk, a szomszédok nem kedvelték. A zenélés nem az én életformám volt, és ha kérdeztek róla, akkor mint egy versikét fújtam el: nálunk úgy van, hogy anyámnak van hallása, de nincs hangja, apámnak van hangja, de nincs hallása, húgomnak van mindkettő, nekem nincs egyik sem. És ez igaz is volt, sajna. A könyvszekrény ugyancsak jelentékenynek nevezhető. Mi minden volt benne? Jókai, Mikszáth, majdnem teljes sorozat, ez nagyon jó volt, erről már máskor is beszéltem. Gyerekkori és később sem szűnő boldogságaim közé tartozik Jókai és Mikszáth olvasása.

K. L.: – Azt hiszem, ez megmaradt magában, a Jókai és Mikszáth szeretete mindmáig, sőt egyszer épp maga leplezte le, hogy esszéíróként Mikszáthtól tanult írni.

N. N. Á.: – Így van, bizonyos fokig megtartottam, vagy magammal hurcolom a gyerekkori olvasmányaimat, még a kalandregényeket is, például Vernét, talán azért szeretek – Isten bocsássa meg – sci-fit olvasni, meg detektívregényt. *Talán* azért szeretek; ezek a dolgok titokzatosabbak annál, mintsem rögtön magyarázhatók volnának. Az ember amúgy is hajlamos arra, hogy kedvező magyarázatot adjon kevéssé illendő szenvedélyeinek. Szóval megvolt a könyvszekrényünkben a magyar klasszikusok sorozata, azután megvolt a Révai lexikon, megvolt a teljes Hóman–Szekfű, és sok minden egyéb is. Járt hozzánk napilap, most nem tudom reprodukálni a címét, egyet azonban biztosra vehetünk, hogy középjobboldali volt, és nemzeti irányzatú. Ami viszont nem járt, és ez meglepő, az az *Új Idők* volt. A magunkfajta családhoz mindenütt járt az *Új Idők*, hiányát, mi tagadás, gyerekkoromban nehezményeztem is. Anyám azonban ragaszkodott hozzá és adott rá: márpedig hozzánk az *Új Idők* nem jár. Volt irodalmi ízlése anyámnak, tájékozottsága, olvasottsága. Egyáltalán sokféle művészi hajlama a zenén túl is, verseket írt, rajzolt, porcelánt festett. Kedélyállapota azonban csöppet sem volt ábrándos, inkább viharos, kiszámíthatatlan. Nálunk egy ebéd létrehozása felért egy hadihajó vízrebocsátásával. Állandó izgalom és veszély úszott a levegőben. Anyám szívbetegséggel küzdött, idegzete nyugtalansága mellett, apám pedig súlyos tüdőirritációt hozott magával az első világháborúból. Az állandó betegség, amely jelen volt szüleim körül, tovább sötétítette a lakás légkörét. Mert a lakás meglehetősen komor volt, barna, túlzsúfolt. Többek között annak tulajdonítom ezt a bizonyos fajta atmoszférikus sötétséget, hogy a szüleim valahogy nem érezték jól magukat a lakásban, egyáltalán Budapesten. Már említettem, hogy kiszakadtak eredeti élőhelyükről, akkor jöttek fel Pestre, amikor elszakadt az

az országrész, meglehetős nehezen és nem is olyan fiatalon teremtettek maguknak új körülményeket. Kiszakadtak, elszakadtak voltak. Egész életük során valami módon száműzetésben éltek Budapesten és Budapest egész életük során a bűnös város maradt az ő számukra. Meglátszott ez a társadalmi kapcsolataikon is. Főleg rokoni volt a társaságuk, vagy esetleges, inkább apámnak voltak társasági ismeretségei, a kollégái révén, hiszen ügyvéd volt, egy takarékpénztár vállalati jogásza, no meg a kaszinóbeli társaival érintkezett, kártyázott. Ámbár ami a kártyát illeti, az nálunk folyamatos foglalatosság volt, otthon is kártyáztak. Mert ebben a meglehetősen súlyos levegőjű otthonban azért jelen volt a vidámság is, például a zene vagy a kártya által. Szüleim eleinte tarokkoztak, aztán römiztek, végül bridzseztek. A kishúgom még ki sem látszott a földből, még nem érte föl a nagy ebédlőasztalt, párnát kellett alája tenni, de már egyenrangú kártyapartnerként vett részt a játékban.

K. L.: – Ő most is ismert bridzsjátékos.

N. N. Á.: – No, lelövi a poénomat. De nem baj. Húgom gyönyörű gyerek volt, hullámos hajú, kék-zöld szemű és a két kislányvarkocska csak úgy lengett a füle mellett, amikor vékony kislányhangon bemondta a kontrát. Nagyszerűen kártyázott. Valóban bridzsbajnok lett férjével együtt, azonkívül, hogy zongoratanár. Én a kártyázásból is kimaradtam, mint a zenéből. De nem maradtam ki a többi játékból, mert játszottunk mi mást is. Családi játékaink közé tartozott, a „hogy tetszik”, meg a betűpóker, meg a hegy-víz-város, szóval, kedves Lóránt, nagyjából ugyanazokat játszottuk otthon végkimerülésig, amiket ma is játszunk mi a Pen Club szótársasjáték körében.

K. L.: – És a szigligeti januárvégi együtlléteknél.

N. N. Á.: – És Szigligeten is, hogyne. A zárt, csöndes lakáshoz eléggé népes és izgatott környék tartozott. A Bartók Béla út már akkor is Buda egyik fő útvonala volt. Ha kiléptem a ház kapuján, akkor beléptem az állandó nyüzsgésbe, ahol villamos járt, autóbusz, személyautó, és akkoriban még lovaskocsi is. Azt a környéket természetesen könyv nélkül ismertem, ahogy csak az ember a gyerekkori vidékét ismeri. Szülőföldem Buda. A szemben lévő elemi iskolába jártam, végigjátszottam, végigsétáltam a Gellért-hegyet meg a Műegyetem előtti Duna-partot, fürödtem a lágymányosi kiöntésben igen sok ebihal között, csak úgy rezsegtek a gyerekek meg az ebihalak a vízben. A Németh-féle papírkereskedésben vettem az irkáimat, a Szent Imre herceg kollégium sarkán volt egy patika, a Magyari-Kossa patika, ott vettem a cukrot. Ez furcsán hangzik, de akkoriban a patikában is árultak cukrot. Nagy, átlátszó patikaedényekben álltak a titokzatos, izgalmas színű cukrok a pulton. Fekete medvecukor, például. Fekete cukor!

K. L.: – A medvecukorra én is emlékszem.

N. N. Á.: – Ugye még emlékszik rá.

K. L.: – Patikában láttam tényleg, Gyöngyösön is.

N. N. Á.: – A rózsaszín-fehér gilisztacukor, ami maga is olyan mint egy megsodort giliszta. A mézcukor gömbölyű, átlátszó arany-kő. Ezeket veddegéltem és eddegéltem nagy gyönyörűséggel. Bizonyos patika-élményeim már onnan valók. Aztán ott volt az Orlay utca sarka. Az Orlay utca sarka megszentelt helye az életemnek. Az Orlay utca sarkán mindig késő ősz volt. Ott állt a gesztenyesütő kis kályhája, mögötte pedig az alkonyatban az aranysárga Orlay utcai fák, és a gesztenyesütő feje fölött már égett a karbidlámpa. Gyönyörű volt az arany háttér előtt az a zöld karbidlámpa, ami, ahogyan sötétedett, ahogyan egyre erősödött az este, egyre inkább magához ragadta, magába sűrítette a világosságot, végül győzött és egyedül maradt, ovális holdvilág. Az aranynak és a zöld fénynek ez a váltása nemcsak esti színjáték volt, az maga volt a késő ősz, amint áthajlik a kezdődő télbe. Hiszen ahogy ott álltunk, már télben álltunk, abban a finom, téli sültgesztenye-szagban.

Az iskola. Az elemi iskolában én nemcsak a szavak értelmét szereztem be, hanem bizonyos szavak ellenértelmét is. Emlékszem például egy iskolai szereplésemre. Ünnepélyre készültünk, négy gyerek személyesítette meg az elcsatolt országrészeket, Erdélyt, a Felvidéket, a Délvidéket és én, a legkisebb, Nyugat-Magyarországot. Valami afféle volt a szövegben, hogy a művelt nyugat, saját elveit is semmibe véve, eltépte a ... Hát én ezt nem nagyon értettem, de tisztességgel elprodukáltam a próbán, hogy a művelt nyugat, saját elveit stb. A tanító néni félbeszakított. Édes fiam, ez nem jó, azt, hogy művelt nyugat, azt nem ilyen áhítatosan kell mondani, azt gúnyosan kell mondani. Gúnyosan. A gúny, a gúny értelme, hangsúlya az én nyolcéves tudatomban épp olyan kevéssé szerepelt mint az *elv* szó. De hát istenkém, megtettem, amit tehettem, és az ünnepélyen már talpig magyar ruhában, pártában-pruszlikban, a karomon címerpajzzsal, a lehető leggúnyosabban árasztottam el megvetésemmel a „művelt nyugatot". Egy kis leckét kaptam Közép-Európából, meg a korszakból. Aztán ott volt a Gellért-hegy, az állandó kirándulások, séták terepe. Ott volt a barlangkápolna. A barlangkápolnához van valami hozzáfűznivalóm. Azt ismeri, vagy ismerik maguk?

K. L.: – Én gyerekkoromban voltam ott.

N. N. Á.: – Most mi van vele, be van zárva?

K. L.: – Ma be van, de azt hiszem, rendbe hozzák.

N. N. Á.: – Szabályos kápolna volt ott berendezve a barlang előterében, sőt olykor-olykor be lehetett menni a hátsó folyosóra is, a hegy gyomrába, egészen a Pálos-kolostor lezárt ajtajáig. A pálosok ugye, az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend. Amikor csak lehetett, mi ezt a kanyargós felfedező utat megtettük. Egy alkalommal azonban nagy tömeget, szokatlan ünnepséget találtunk a kis kápolnában. Mindenütt virágdísz, középen egy dobogó, leterítve szőnyeggel, és körben a dobogó szélén térdelt egy csomó gyerek. A kis pesztra, aki húgomat és engemet sétáltatni vitt, megörült, minket is gyorsan odatérdeltetett, ő maga mögénk térdelt, és meleg szemmel nézte, hogy lám, milyen szerencsés pillanatban sikerült a gyerekeket idehozni. Alighogy összetettük a kezünket, már jött is a pap bácsi pompás ruhában, mellette egy ministráns fiú vitte a hamus tálat, abba belenyúlt a pap bácsi, és minden egyes térdelő gyerek homlokára hamuval keresztet rajzolt. Hamvazkodás volt. Csodaszép volt ez, pap, virág, hamu, barlang, annyira tetszett nekem, hogy sajna, tetszésemnek otthon is hangot adtam. Rögtön ellocsogtam a hamvazkodást, aminek némi következményei lettek. Apám komor szomorúsággal mondta Uluskának, az aranyos kis pesztrának, nézze édes fiam, mi protestánsok vagyunk, reformátusok, ne vigye a gyerekeket katolikus szertartásra. Uluska nem vette szívére a dolgot, inkább olyasmi látszott az oldalpillantásában: szegény, pogány kölykök, legalább kaptak egy kis áldást. Mindenesetre a hamvazkodás gyönyörű volt, a kis pesztra édes és a barlangkápolna mesebarlang.

Szükséges azonban, hogy a Bartók Béla út világvárosi mivoltát is jellemezzem. A szomszéd sarkon találtatott a Hadik kávéház, azt a mi kapualjunkból látni lehetett, a Gárdonyi Géza szobor háta mögött. És a Hadik kávéházban találtatott Karinthy Frigyes. Karinthy Frigyest meg lehetett csodálni a kávéház nagy ablakán át, és meg is csodáltuk, mert mi otthon Karinthy Frigyes kultuszban éltünk. Anyám, a szenvedélyes olvasó, rakásra idézte Karinthy–Babitsot: *Plutó e torzót márványból szoborta*, meg a Karinthy–Ballagi-szótárt: *Csatorna, csatukázni, csattos cipővel lóbázni, lófrázni, lóbak*. Kisded koromtól nevetgéltem Karinthy-szövegeken, nem csoda, hogyha csodálattal néztem a nagyembert a kávéház asztalánál.

K. L.: – És olyan jellegzetes volt a feje, könnyen meg lehetett ismerni. Akkor az újságokban mindig hoztak rajzokat meg fényképeket az írókról.

N. N. Á.: – Igen, rögtön ráismertem, de amúgy is, a környék minden kisgyereke tudta, hogy lám, az ott Karinthy Frici bácsi. Áhítatos beleskelődésem a kávéházba csak akkor vált

problematikussá, amikor kaptam egy kisbundát. Egy valódi, nyírott-bárány kisbundát, ami barna volt és meleg, s ami nagy dolog volt a mi anyagi helyzetünkben, örülnöm kellett volna neki. Igaz viszont, hogy valami leértékelt darab lehetett, mert szűk volt vállban, az ujjai kétségbeejtően rövidek, és a nyaka az úgy elállt, mint, mit mondjak, mint a kopaszkeselyű nyakától az a nagy szárnya-tolla. Engem már az is zavart a kisbundában, hogy a szüleim nem tudták eldönteni: tulajdonképpen mi legyen a véleményük róla. Hogy szép-e a kisbunda, vagy csúnya, diadalmas szerzemény-e vagy pedig szomorú fiaskó, hogy örülni kell-e neki, vagy szomorkodni rajta. Nem voltak még túlzott ruhahiúsági elgondolásaim, elfogadtam volna, amit ők döntenek, de ez a vacillálás a vélemények közt, ez valahogy rárakódott a bundára. Nem tudtam még akkor, hogy az összegeződött siker vagy kudarc mivoltát megállapítani, egyértelműen eldönteni nem olyan egyszerű. A vége persze az lett, hogy szégyelltem a kisbundát. Különösen egy ember előtt szégyelltem, a nagyember előtt, Karinthy előtt. Ejnye, ejnye – mondaná Frici bácsi, vagyis a magunk fölé emelt Kompetencia –, ennek a kisbundának *nagyon* eláll a nyaka. Attól fogva úgy iszkoltam el a Hadik kávéház mellett, olyan kicsire húzva össze kilencesztendős mivoltomat, mintha ott se volnék. Be se mertem lesni a kávéház ablakán. Még megláthatja a kisbundát.

K. L.: – Bemenni addig se mert.

N. N. Á.: – Ó, hát hogy gondolja azt? De már sajnos leselkedni se mertem. Így omlott össze Karinthyval való személyes kapcsolatom.

K. L.: – Gyerekeit akkor nem ismerte?

N. N. Á.: – Dehogy ismertem. Bár a Lágymányos közös vidéke akár össze is hozhatott volna minket. Most azonban a Bartók Béla út környékéről egy pillanatra még visszatérnék a lakásba. Említettem már, hogy rengeteg kép volt a falon, be volt bélelve a lakás, padlótól mennyezetig mintegy pikkelyezve volt belülről, képek által. A számtalan pikkely közt akadt két bronzplakett is, amely profilban ábrázolt egy férfit és egy nőt. Nem sokat törődtem velük a sokféle ez-meg-az között, egészen addig, amíg egy barátnőm apja azt nem találta állítani előttem, hogy volt egyszer egy ember, aki járt a pokolban, sőt még térképet is rajzolt róla. Ezt nem hittem. Térképet, a pokolról? No, akkor az ismerős bácsi elővette a Dante-könyvet és megmutatta azt a rajzot, amit a pokol bugyrainak elhelyezkedéséről mellékeltek az *Isteni színjáték*hoz. Megrendültem. Rohantam haza, térkép van a pokolról, kiáltoztam, egy Dante nevű csinálta. Anyám nevetett, odamutatott a falra, a két kis bronzplakettre: látod, az ott Dante, és mellette természetesen Beatrice, sőt előszedte a Babits-féle Dantét, aminek ő, különösképpen, még olvasója is volt, és megmutatta ugyanazt a térképet, amit előzőleg én már láttam. Így vitathatatlanná vált a dolog. Hogy mit ért műalkotásként az a két kis bronzplakett, ami akkoriban ott lógott minden polgári lakás falán, azt nem tudom. Nekem sokat jelentett.

K. L.: – És mondja, ebből a lakásból mi van itt, mi maradt meg?

N. N. Á.: – Nagyon kevés. Egy-két ingatlan, amit a háborúban nem lehetett elmozdítani, de arra még rátérek. Az a könyvszekrény például, ott a másik szobában, az a bizonyos Mária Terézia, az onnan való. Ez itt pedig az óriási kredencnek az alsó része. Átképeztem, mert a felső része tűrhetetlenné vált, de így feliben és letakarva megteszi.

K. L.: – Így is hatalmas.

N. N. Á.: – Még így is hatalmas, minden, minden belefér. De gondolja csak meg, mióta szolgál ez. Anyám férjhezmenetelekor kapta, tehát 1912 óta egyvégtében meg se rezdül. Mesterségbelileg remekül megcsinált darab. No, tehát a bronzplakettek. Megtudva általuk, hogy ki az a Dante, sokat ért nekem a két bronzplakett. Valamint sokat ért az a moslék kis festmény Pompeiről, mert meséltek mellé néhány pompei regét, sokat ért nekem a jókora, egy méternél is magasabb fehér

márványszobor, amely Vénuszt ábrázolta Ámorral a vállán, és mint a családban büszkén emlegették, valódi carrarai márványból készült. Hogy ki csinálta, arról nem esett szó. Utólag visszatekintve azt hiszem, 19. századvégi olasz, vagy álolasz klasszicista munka lehetett, mögötte pedig – fontos körülmény! – finoman, párhuzamosan ráncolt, mélybordó selyemháttér volt fölszegezve a falra. Mindegy, hogy milyen volt. Szobor volt, márvány volt, fehéren és kontrasztosan vált el a bordó háttértől. Mikor kamaszodtam és kezdtem észrevenni, hogy van különbség kép és kép, szobor és szobor között, természetesen akkoriban kezdett el idegesíteni, zavarni a polgári lakásberendezés némely jellegzetessége. Ma már megtörtem, szembetűnően engedékenyebbé, vagy inkább kételkedőbbé váltam. Nem tudom, hogy amit mi anyagi lehetőségeinkhez képest kirakunk ma a falra, ízlésünket és magunkat jellemezve, az biztosan sokkal szebb-e, ízlésesebb-e, különb-e, mint amit atyáink kiraktak, és vajon amit a gyerekeink kiraknak, az aztán még szebb, még különb, még ízlésesebb-e? Kezdem hinni, hogy a lakásberendezés divatja, a lakáskultúra nagyon relatív dolog. Az a legfontosabb benne, hogy először is legyen lakás, továbbá a lakásnak legyen bizonyos kultúrája. Hogy milyen? édes istenem, valamilyen. Ha szerencsénk van, akkor később stílusnak nevezik tárgyi környezetünket, mint az én fiatalkoromban annyira utált, lenézett szecessziót, amelynek mi már ugye, megéltük a föltámadását.

K. L.: – Most a legdivatosabb.

N. N. Á.: – Mit tagadjam: én a szecessziót illetően is megtörtem. Azt a két szál véletlenül megmaradt szecessziós kancsót szüleim lakásából, ma már félve és pirulva előcsempésztem, nézze, ott van kirakva az egyik, a szecessziós kredencen. Úgy látszik, az ízlés változása is gyorsuló. Talán a giccs az egyetlen – no persze, mai ízlésünkhöz képest giccsnek minősülő –, amitől tartózkodni ajánlatos. Elvégre a szüleim lakásában sem volt gombolyaggal játszó cica, nem volt holdfényben bőgő szarvas, ezt elmondhatom róla. Viszont volt, és ezt megjegyezni kívánom, zenélő óra. Na de az gyönyörű volt, kérem, az szívszakasztó, késő-biedermeier darab volt. Hogyha az ember fölmászott egy fotel karfájára, akkor meg tudta húzni azt a kis erős cérnaszálat, ami alul kilógott belőle. Meghúztam, és zenélt. Elbújtatott bábu-zenekar.

K. L.: – Mi volt az a zene?

N. N. Á.: – Először csak annyi volt, hogy plim-plim, köszörülte a torkát az óra. Azt mondta: plim-plim-plim, aztán elkezdett muzsikálni. „Voltam király Beóciában”. Maga csodálkozhat, hogy honnan tudom a dal szövegét. Onnan tudom, hogy apám gyakran együtténekelt az órával. Apámnak nem volt hallása, mint már bátorkodtam említeni, hangja viszont volt. Énekelte tehát: *„Voltam király Beóciában, gazdag, hatalmas és vidám. De egy napon csúnyán megjártam, mert rámköszöntött a halál.”* A halál ráköszöntött erre a lakásra is. Méghozzá viharral, szökőárral, történelmi körülmények között. Buda ostromával. Míg családom a pincében bújt, én akkor már másutt dekkoltam, a lakásba két nagy katonacsoport is beköltözött, először németek, azután oroszok; volt az a lakás gépfegyverfészek, volt átmenő szállás. Mikor aztán a hadak útja után visszakaptuk, alig akadt benne egy-két bútordarab, az is romos. Összekotortuk, amit találtunk, de ez már voltaképpen a lakásnak a vége volt. Már elenyészett az időben, többé sohase lett ugyanaz, ami volt. Megszűnt ez az erősen ambivalens lakás, ami komor volt, nyomott, valamiféle nehéz atmoszférával teljes, de ugyanakkor szilárd, berendezett, barna, valami módon evidens. Zárt lakás volt. Okvetlenül ki kellett nyitni ajtót-ablakot. Ugyanakkor azt is elmondhatom róla, hogy egy csomó begubózott lehetőség is található volt benne. Tulajdonképpen az volt a feladat, hogy az ember ezeket a begubózott lehetőségeket kibontsa, hogy a lakás hagyományaiból összeszedje, továbbvigye, megteremtse azt, amire életében szüksége van.

K. L.: – Hát ez volt a szülői ház, az első otthon. Mondhatjuk úgy, hogy minta, mérték, ami ellen esetleg még lázadni is lehet? És mi volt az első önálló lakás?

N. N. Á.: – Az első önálló lakásunk férjemmel, Lengyel Balázzsal, a Kékgolyó utca 2.-ben volt található. Mondhatni, ellentéte volt a megelőző szülői lakásnak. Ha az az első lakás barna volt, akkor ez világoskék. Ha az az első lakás zsúfolt volt, ez a második üres, napfényes, tágas. Hogyha az mozdulatlan volt, szilárd, ez csupa mozgás. Ha ott nem történt semmi, csak az élet történt, akkor itt ebben a második lakásban torlódtak az események, még akkor is, amikor az ötvenes éveket laktuk végig benne, tehát némaságra késztetve az irodalomban. Azt mondtam, hogy üres volt. Hát persze, hogy üres volt, mikor sohase tudtuk tisztességesen berendezni. Innen-onnan hurcolt háborús roncsok álltak itt-ott a szép lakásban, aminek valóban remek volt már a panorámája is. Bal oldalról kezdve a Kis-Svábhegyig, Martinovics-hegyig lehetett ellátni, aztán messze a Moszkva tér felé a Rózsadombig, Gugger-hegyig, aztán jobbra láthattuk a Vérmezőt, a Várat. Saroklakás volt, vagy hajóorr-lakás, félkörbe lehetett járni. Napfényes volt, levegős, mintha éggel lett volna kitapasztva, a nagy-nagy ablakokon át. Azért neveztem világoskéknek. A Kékgolyó utcai lakásról sok mindent írtam is.

K. L.: – Tudom, hogyne. Például *Egy verskötet előszava*. A *Metszetek* című esszékötetből.

N. N. Á.: – Mondom, tágas volt a lakás, nagy terek voltak találhatók körülötte és benne is, talán túlságosan is nagy terek. Sőt, túlságosan sok volt a levegő is. A szél úgy fújt át a lakáson zárt ablakok mellett, amilyen tüneményt azóta se láttam soha: a szőnyegeket felemelte. Lebegtek a szőnyegek, mint most a sűrített levegővel mozgó járművek a föld fölött. Itt töltöttük az ötvenes éveket, mondom; erről a periódusról már sok mindent írtam, ide jártak az író barátaink, azok, akiket újholdasnak nevezhetünk. Persze nem az egész Újhold, csak az a része, amelyik az újholdasságot nem iktatta ki az életrajzából. Ide járt sok más barátunk, az úgynevezett harmadik nemzedék tagjai, Jékely Zoltán, Kálnoky László, Ottlikék, akik be-bejöttek Gödöllőről, ott is aludtak, ott karácsonyoztak nem egyszer, mondom, helyünk volt bőven. Pilinszkyvel ott tervezgettük, hogyha, istenem, esetleg, netán, lehetségessé válna, hogy publikáljunk, akkor ketten együtt egy szerény közös kötetet adhatnánk ki. Azt talán megengednék. Ez volt a mi szívünk vágya, teljesíthetetlen, reménytelen ábránd.

K. L.: – Sose jött létre.

N. N. Á.: – Hogy úgy mondjam, szerencsére. Megváltoztak a körülmények. De nemcsak a lakás volt tele ismerősökkel, eseményekkel, irodalmi és nem irodalmi izgalmakkal, hanem a környék is. A szomszéd házban lakott például Tompa Kálmán, a neves műgyűjtő orvos, aki a gyűjteményét aztán Pécsnek ajándékozta. Ott laktak a Vérmező túlsó oldalán Szabó Magda és Szobotka Tibor, a Városmajor utcában Mészöly Miklósék. Mészöly Miklósék házában gyakran megfordultunk és nem is csak a Miklósék kedvéért, hanem ott lakott...

K. L.: – Basch Lóránt.

N. N. Á.: – Basch Lóránt is. Az első nagy *Nyugat*ból tulajdonképpen csak Basch Lóránt maradt meg nekünk.

K. L.: – Talán tisztázzuk, hogy ő a Baumgarten alapítványnak volt az egyik kurátora, sőt Schöpflinnel együtt ők osztottak 49-ben utoljára Baumgarten-díjakat.

N. N. Á.: – Basch Lóránt nagy villa-lakása pompás volt, sokkal inkább múzeumi lakás, mint ma, pedig ma a Petőfi Irodalmi Múzeum *Nyugat*-részlegének a múzeuma. Tele volt a legkülönbözőbb műtárgyakkal, képpel, szoborral, középkori kulcsgyűjtemény ékeskedett benne, antik üveggyűjtemény, római üvegek főleg Pannóniából, aztán szőnyeggyűjtemény, a falon is, nemcsak a földön természetesen, és színültig tele volt *Nyugat*-relikviákkal. Olyasféle volt az nekünk, mint egy kegyhely, mint a *Nyugat*ból fönnmaradt sziget. Basch Lóránt ról sok mindent elmondott már a magyar irodalom, jól meg is csipkedték. Velünk mindig kedves volt, szívesen látott, igényelt minket. Igaz, hogy aztán be is vasalta rajtunk a nagy *Nyugat*-nemzedéknek járó áhítatot. A környékhez tartozott a Petőfi gimnázium is, ahol tanítottam; egy ugrásra volt a Krisztinában.

K. L.: – Az a volt Werbőczy.

N. N. Á.: – A volt Werbőczy, a Horváth-kert oldalánál. Szerettem tanítani.

K. L.: – Volt költő-tanítványa is, ha jól tudom, Tandori Dezső, meg Orbán Ottó.

N. N. Á.: – Igen, igen. Aztán ott volt található a mi házunkban a Márcisz nevű cukrászda. Pontosan alattunk, csak három emelettel mélyebben, beosztása teljesen megfelelt és ma is megfelel a mi lakásunknak. Mintha a mi régi lakásunkban egy cukrászdát rendeztek volna be. Ott a Márciszban lehetett néha kapni marcipángyümölcsöt. És mi, behunytszemű könnyelműséggel, olykor vettünk is marcipángyümölcsöt. Parancsoljon a mézesből.

K. L.: – Nem azt nézem, csak ezt a nyulat. Vajon annak a réginek az utóda ez a marcipán nyuszi itt az asztalon?

N. N. Á.: – Valami rokonság van köztük, de csak oldalági. Kedvem se volna egy nyuszi-formát megenni. Gyümölcsöt igen. Be volt vonva szép színes mázzal az a gyümölcs, rózsaszínnel, zölddel, sárgával, nem lehetett ellenállni neki. Könnyelműség volt, elmondhatatlan léhaság tőlünk, hogy ilyen drága luxuscsemegét vettünk olykor, szégyelltük is magunkat. A Márcisszal szemben pedig ott állt az a bizonyos öt ház, egy földszintes majorság, ami a régi Városmajorból maradt meg, vastag, 18. századi kőkerítéssel körberakva. Ebben az öt házban csakis mesteremberek laktak. Középen lakott a patkoló- és kocsikovács, Polgár Ferenc, aki mindig szívesen látott, amikor lejártam hozzá lópatkolást nézni. Kárpitos lakott benne, asztalos, és benne volt a Kékgolyó-kocsma is. Ennek az utóda a helyén álló hatalmas ház, illetőleg a ház előtt a Kékgolyó-vendéglő. Azt mondják, hogy a házcsoport még műszaki műemlék is volt, hogy állítólag a Ganznak az első telepe működött benne. Örültem volna, ha ez kiderül róla, akkor talán, mint ipari műemléket megtartják ezt a kicsi foltot, a volt Városmajornak ezt az utolsó mesteremberes darabját.

K. L.: – Én sajnos már nem láttam. Ahogy maga leírta, kedvem támadt megnézni, és akkor kiderült, hogy nincs.

N. N. Á.: – Sajnos, nincs már. Említettem, hogy a lakás tágas volt. Ebből lett a baj. Mikor anyám meghalt, húgom férjhez ment, elvesztettük a lakásra való jogosultságunkat. Emlékezik, volt egy olyan szabályrendelet, amely szerint bizonyos mennyiségű embernek kellett laknia bizonyos lakásterületen. Ekkor albérlőket szereztünk be.

K. L.: – Horváth Elemér volt akkor az albérlőjük.

N. N. Á.: – Nem, Horváth Elemér nem. Különféle albérlőink voltak. Volt egy bakelitpréselő, volt egy tornatanár, mind a kettőről jó emlékeket őrzök. És volt Bakucz József.

K. L.: – Ja, Bakucz. Tudtam, hogy valamelyik Amerikában élő költő.

N. N. Á.: – Bakucz Jóska igen tehetséges költőként indult, később 56 után kiment és ma is New Yorkban él. Egyébként a mi lakásunkban, albérlőként költötte halhatatlan. gyermekversét: *„Milyen állat a csibe? Mint a tyúk, csak kicsibe.”*

K. L.: – Ezt ő írta?

N. N. Á.: – Bizony, bizony. Gondolom, azóta már a nép ajkán forog közkincsként, de én tudom, hogy ez az ő szellemi terméke.

Az albérlő-korszak egyébként a vég kezdete volt. Elvégre ezt a hajóorrlakást, amely maga volt a veszélyeztetett idill, állandóan körbecsapkodták az ötvenes évek hullámai, és el is borították végül, sőt fel is borították. Ez a lakás is heves történelmi hullámzásban, dörgésben-villámlásban merült bele az időbe. 1956-ban tankcsata tört ki a Krisztina körúton. Épp nálunk voltak Mészölyék. Mészöly Miklós, Alaine, Balázs és én, négyen füleltünk kifelé a lakásból, este 11 óra volt, leoltottuk a lámpát és próbáltuk kilesve megállapítani, mi is folyik az utcán. Miklós éppen az

ablak mellett térdelt vagy guggolt, amikoris bekövetkezett egy hatalmas csattanás. Egy pillanat alatt kitört a háznak minden ablaka, hozzánk pedig bejött egy ágyúgolyó. A padló magasában jött be, egy tank-ágyúgolyónak a része lehetett, nem teljes lövedék, mert akkor más lett volna a hatása. Mészöly Miklós mellett haladt el, majd ferdén átvágva a szobán hármunk feje fölött, akik a díványon ültünk, belefúródott a szemközti plafonba. Ott megnyugodott. Csodálatosképpen nem sebesültünk meg, legföljebb néhány karcolást ejtett rajtunk az üvegszilánk-eső. Tulajdonképpen ez a csattanás vagy történelmi csattanó volt a vége annak a lakásnak. A többi már csak következmény volt. Láttam azóta is számtalanszor azt a házat, befoltozták az ágyúgolyó-nyomot, valamint befoltozták a többi sérülést is, a géppuska-sorozatokét, no meg a régi háborús maradványokat a falon, de ezzel nem szüntették meg a sebesülések láthatóságát. Mert a foltok, a hegek látszanak. Olyan foltos ez a most már megint jól funkcionáló, jól megépített ház, olyan szeplős, mint egy történelmi pulykatojás. Ezt ugyan, a háznak ezt a jellegét nem nevezhetem különlegességnek. Gondolom, mindnyájan ilyen történelmi pulykatojások vagyunk.

Szabó Magda

Elvesztett otthonok [9]

Sz. M.: – Sok otthonom veszett el, valamilyen formában megpróbáltam feltámasztani vagy legalább konzerválni a veszteségemet. Ha építésznek születtem volna, nem írónak, alighanem úgy teszek, mint Hadrian császár, aki Tiburban, a mai Tivoliban minden épületet odaépíttetett magának, amit élete folyamán megszeretett. Író vagyok, az én téglám a szó. Az én otthonaim vagy életemben jelentős szerephez jutó épületeim ott vannak az írásaimban vagy mondjuk egy-egy ilyenfajta beszélgetésben, amit most folytatunk.

K. L.: – Akkor hadd kérdezzem meg, hogy azok az otthonok, amelyek a regényeiben szerepelnek, a saját otthonai voltak? Személyes emlékből kerültek át a regényekbe?

Sz. M.: – Mint minden, ami regénybe kerül, a valóságban valahol – egészében vagy elemeiben – meg volt található. Ha nem neveztem meg valódi nevén, életrajzi adatként az elveszett otthont, akkor átkeresztelve illesztettem az anyagba, de meghagytam jellegzetes jegyeit. Ha érdekli, elmondhatom, melyik versben vagy melyik regényben, melyik valamikori lakóhelyem lelhető, s milyen megfogalmazásban.

K. L.: – Nos, akkor induljunk el a regények sorrendjében vagy az élete menetében?

Sz. M.: – Az otthonok sorrendjében. Kezdjük a születésemmel, amikor a Szent Anna utca 22. alatt laktunk Debrecenben, a város egyik legrégibb részén. Különleges negyed volt, nem hasonlított az én gyermekkoromban még nagyon is keveretlenül kálvinista városban semmi máshoz, az utca a hajdani Szent Anna-kapuhoz vitt, ez volt a Pragmatica Sanctio után a katolikus centrum. A ház, amelyben éltünk, közös falú volt a zárdával.

K. L.: – De ha jól tudom, maga a véletlen folytán mégsem itt született.

Sz. M.: – Tóth Endre kollégámmal, a debreceni költővel azonos helyiségben születtem, az egykori bábaképezdében, a dohánygyár mellett. Onnan hamarosan akkori otthonunkba, a Szent Anna utcára vittek, mert anyám nagyon beteg lett, és apám és akkor még hajadon Piroska nagynéném nevelt fel cuclisüvegen. Ahogy megtanultam járni, elkezdtem ismerkedni a környezettel. A kapun át hosszú, keskeny bejáró vezetett az udvarra, itt egyszer kiszereltem a vízvezeték csaprendszerét takaró fémfedelet, abban a reményben, esetleg másik nagynéném férje, Vili bácsi a mély lyukba esik, baleset éri, többet nem jön hozzánk: utáltam Vili bácsit. A bejárati folyosó sötét volt, titokzatos, balra egy rejtelmes családhoz vitt fel a lépcső. A családot azért éreztem különlegesnek, mert nálunk egyszerű nevet viseltek a rokonok, de a ház tulajdonosát, aki az emeleten lakott, úgy hívták: Boboescu. Ez a név az én fülemnek olyan szabálytalanul érthetetlen volt, mint az, hogy Seherezáde, keveset tudtam a világról, nem jöttem rá, hogy a család román származású. Pusztán a számomra egzotikus neve miatt vonzott Boboescu úr, a világ legbarátságtalanabb embere. Sűrűn megpróbáltam a közelébe kerülni, nem örült, ha fölmentem, zavarta a kislány, aki folyton becsenget, és csak megáll, nem meri megmondani, azért jött, mert a bácsit Boboescunak hívják. Hogy mertem volna: ha megmagyarázni nem tudtam is, éreztem látogatásaim szokatlan indokát. Boboescu úrnak csak a lánya szeretett, Nica, ő is vonzott a nevével, nálunk az Annákat nem becézték így, ma már persze könnyű kikövetkeztetnem, hogy otthon valószínűleg románul beszélhettek. Lakásuk

[9] A *Magyar Rádió*ban először 1986. július 30-án elhangzott beszélgetés (szerkesztő: Dénes István) átdolgozott változata. Megjelent az *Alföld* 1986. 12. számában (21-31.).

maga volt a tündérvilág, sejtelmes nevekkel. Nicának játékbabája volt, holott nagyon idősnek találtam, volt az talán húszéves is, az én akkori szememben mindenesetre reménytelenül öreg, s megőrizte gyerekkora játékát, egy akkora babát, amekkora magas én akkor voltam, amikor nevük rejtélyének megfejtését kerestem a titokzatos lépcsőházban. Ez volt abban az otthonban a Boboescu-titkom, volt másik is, az ókúttitok, ezt meg is írtam egyszer. Ahogy az ember a Vili bácsi ellen tervezett merénylet színteréről, a kis folyosóból kilépett, az udvarba jutott, annak a sarkában volt egy betemetett ókút. Szüleim féltettek tőle, mert van az ókutaknak valami geológiai sajátosságuk, hiába hányták tele földdel, néha az ókút aktivizálódik, váratlanul megsüllyed, megnyílik a föld. Nem hiszem, hogy elnyelt volna, teli volt hordalékkal, de ha – mondjuk – térdig süppedek hirtelen valamiben, nyilván holtra ijedek, s ez olyan élmény, hogy az apám szeretett volna tőle megkímélni. Az ókút nemcsak címadó lett egy életrajzi könyvemben, állandó szimbólumom is maradt, nekem a múlt egyik jelképe a kút. Elbúsultam, amikor később, megismerve a világirodalmat, ráébredtem, a kút szimbolikáját számtalanszor felfedezték előttem.

Szerettem az udvarunkat, a növényzetét. Nekem a gyerekkor mindig spireamező marad, jázminbokor és nagyon öreg bodzafa. A bodzafát személyes barátomnak tekintettem, mert úgy csonkolták meg, hogy a fél vállán tartott egy porolót, úgy éreztem, megalázták. Ez volt az első tudatos felismerésem arról, hogy nemcsak ember, de állat vagy növény, vagy környezet, táj is megalázható.

Ha végigmentünk a hosszú udvaron, Boboescu úr magánkertjébe jutottunk, amely le volt lakatolva, persze nem számított, mert átmásztam a léckapu tetején. Külön élmény volt, hogy félhettem, mi lesz, ha a csodálatos nevű bácsi rajtakap. Szerettem biztonságban *félni*, a lezárt kertbe félni jártam, nem gyümölcsért, gyümölcsöt lopni a zárdába mentem, az izgalmasabb volt, ahhoz még át kellett másznom egy alacsony falon is, és úgy éreztem, mint kálvinista most állok bosszút gályarab ősömért – de ez későbbi fázis. Boboescu bácsi kertjébe a veszélykeresés mellett a virágok gyönyörűségéért is mentem. Nagyon szerettem mindent, ami a a földhöz tartozott, a föld szagát, a lekaszált füvet, máig sem értem, hogy a bácsi és családja miért nem használta a kertjét, s ha már nem használta, miért tiltott ki másokat. Titok.

K. L.: – És mi volt ebben a kertben?

Sz. M.: – Rengeteg virág, amit nem szedett le senki, és pár göthös szilvafa. A szilvafát is szerettem, eleve férges gyümölcs nőtt rajta, s értékelésem szerint rokona volt a megalázott bodzafának, mert beteg volt. Sajnáltam a betegeket. Hát ez volt a kert, és ennek a közvetlen közelében nyílt a mi otthonunk, amely akkor három szobából állt, az egyik helyiség a szokásos bőrrel bevont bútorú férfiszoba volt, amelyet szalonnak használtunk. Távolabb nyílt anyám sárga, haboskőris hálószobája, ott tanultam meg, milyen volt a sella curulis: két tengerkék bársonnyal kárpitozott empire szék is tartozott a hálószoba fölszereléséhez. Az egyik ott állt a toalett-tükör előtt, a másik egy kis kanapénál. Ez a kanapé a nevelt testvéremnek, Agancsosnak a birodalma volt, azt vittük ki neki hálóhelyül, amikor nálunk aludt.

K. L.: – Sella curulis, ahogy említi, a kezdő latin nyelvórák jutnak eszembe.

Sz. M.: – Hát persze, meg a régiségtan. Apám nagyon sok latin fogalommal megismertetett, egyáltalán tudatosan tágította részint a szókincsemet, részint a reális ismeretanyagomat. A hálószobán túl az ebédlőnk volt, anyám stafírungjából származó szép, komoly mahagóni ebédlő. Bútorai közül az asztalt szerettem a legjobban, az óriási, 24 személyre kihúzható asztalt, amit mi, miután négyen voltunk, mindig csak négy személyre terítettünk, életemben 24 embert sose láttam nálunk. Azért szerettem annyira, mert a család élete tulajdonképpen az asztal körül és az asztalon zajlott. Szerettük egymást, nagyon szoros kapcsolatban éltünk, rengeteget beszélgettünk, játszottunk. Társasjátékot játszani, verses szekretert készíteni a

szüleimtől tanultam az asztal mellett, tehát a verstannak, a poétikának az alapelemeit is az asztal feletti lámpa világította meg. Magasról csüngött, nagyon meleg, őszi színekkel bevont, vastag selyemmel borított lámpaernyő árnyékolta a fényt, az alatt játszottuk játékainkat, a poétikaórák is ott kezdődtek, az asztal biztonságában. Ezt a bútort még külön azért is szerettem, mert rézcipője volt. Régen úgy építkeztek, hogy a ház generációknak adjon fedelet, és úgy csinálták a bútorokat, hogy generációk fogják örökölni. Az asztalnak rézcipője volt, hogy amikor huzigálják, ne kopjon a lába.

K. L.: – Megvannak még ezek a bútorok?

Sz. M.: – Részben. Amikor százados fivérem elköltözött tőlünk, és elfoglalta állomáshelyét Kassán, egy része a bútoroknak hozzá került, el is pusztult a kassai légitámadás alatt. Szerencsére nem minden, de amit ő magával vitt, a válogatott darabok, igen.

K. L.: – Ahogy itt hallgatom a gyerekkori családi otthon leírását, azon gondolkozom, hogy a mai gyerekeknek milyen emlékük maradhat az otthonukról? Azok a bútorok, amik között maga felnőtt, meg még én magam is, azok akár évszázadokat is kibírnak. De ma pár év alatt cserélik. Még azt sem lehet mondani, hogy gazdaságilag ez a kifizetődőbb, mert ha ötévente kicseréljük az egész lakás berendezését, ugyanúgy rákóltjük a pénzt, mint ha egyszer tisztességes bútorokat készíttetnénk vagy vennénk. És az adhatna olyan életre szóló hangulatot a gyereknek, ahogy ezt maga most ilyen érzékletesen elmondta.

Sz. M.: – Értem, amit mond, a bútorzat eleme az életünknek. Nézze meg azt a széket, amit a macska miatt el kellett hogy takarjak huzattal, mert ha már macskám van, kénytelen vagyok az ő életére is tekintettel lenni. Ez a dédapám széke, ebben ült őutána a nagyapám, a nagyapám után az apám, később a férjem, és most ülök benne én, ugyanúgy, mint valamikor az a Szabó, aki a debreceni Csokonai Színház építését elősegítette. Generációk ültek ebben a székben, a szék családtag lett. Az volt a nagy pohárszék is, amelynek itt látja mint kis kredencet a közepét, de annak még balról is volt egy kiegészítő része, meg jobbról is. A jobb oldalit ne sajnálja, mert abban olyan gyakorlati tárgyak voltak, mint az étszerviz meg különleges alkalomra való abroszok, asztalkendők, de a bal oldalit igen, mert az volt az én első színházam. Nagyon nagy polcai voltak, nyitható ajtaja, és megkaptam szabad rendelkezésre a középső polcát, ez lett a színpadterem. Apám kivágott figurákat régi színészképekből, kivágta Fedák Sárit, Odry Árpádot, kis támasztékot ragasztott a képeknek rendkívül ügyes ujjaival, föl tudtam őket állítani a polcra képzelt színpadtéren. Hogy Ophelia János vitéz mellé került, nem számított, úgy gondoltam, felesleges az a sok szomorúság. Opheliát vegye el János vitéz, átalakítottam a darabokat.

Ide kínálkozik valami fontos, ha már berendezésről esik szó: én hozzányúlhattam bármihez, nálunk semmi nem volt tabu; a bútor élt, és szerves szerepet játszott az életünkben, ami az enyém volt, azzal rendelkeztem. Élt egy Szabó, az a bizonyos színházra, emlékkertre, reáliskolára meg gőzmalomra adakozó, aki nagyon gazdag volt, az gyűjtötte a porcelánt, ami feltűnően szépet lát még nálunk, annak nagy része ennek a porcelános Szabónak gyűjteményéből való. Szépen berendezett lakásunk volt, de a szülők nem tűrtek benne vitrint. Apám azt mondta, azt éppen úgy utálja, mint a lepkegyűjteményt. A lepke a rétre való, és él, ameddig él, a porcelán az asztalra való, a kézbe való, a pohárból, akár a kristálypohárból is, ha van, inni kell. Gyönyörű benne a piros bor.

K. L.: – És a lakás arra való, hogy éljenek benne.

Sz. M.: – Persze. Nálunk, ha valami eltört, apám eufóriás hangulatba került, és közölte, hogy hála istennek, ez már nem fog bennünket túlélni. Megmagyarázta, felháborítónak érzi, hogy valami, ami élettelen, ott feszítsen egy vitrinben vagy egy múzeumban, miközben nincs a mester, aki csinálta, nincs az ember, aki használta, sehol az a száj, amelyik érintette, a kedves

kéz, amelyik megsimogatta, elmosta, eltörölgette. Micsoda igazságtalanság! Eltört valami? Akkor kész. Kidobni a cserepeket, nem ragasztunk. Semmit nem ragasztottunk, nem is javíttattunk. Amikor valami befejezte földi pályafutását, még körbe is táncolta apám az eltörött műtárgyat, és mondta a mondókát: Megdöglöttél, büdös bögre, már nem élsz túl, büdös bögre. Szóval a tárgyakat használtuk, de nem mitizáltuk, semmi se volt kultusz tartozéka. Bármit kézbe vehettem, persze megtanultam, hogy vigyázzak, mert láttam anyámon a szomorúságot, hogyha valami elpusztult vagy megsérült. Anyámnál más motiváció dolgozott, mint apámnál, anyámat riasztotta minden negatívum, ami közénk hatolt. Sose felejtem el, egyszer a fivérem kezében elsült a revolver. Én ültem a széken, hajszál híján megölt a golyó, amit a szék hátlapja fogott fel, jó részét szétroncsolta. Akkor nemcsak miattam ijedt meg az anyám, hanem azt mondta a fivéremnek, valamit megsebzett a lakásban, lelőtte a széket, tegye el a fegyvert, ne játsszék. Fiatal tiszt volt a fivérem, gyerekesen tetszett neki, hogy lőfegyvere van, mikor elsült ilyen bután, és meghalhattam volna, ő volt a legjobban oda természetesen. Láthatja, a család, ha nem is siratta meg a tárgyait, intim viszonyban élt velük. A háború alatt, amikor már tudtuk, hogy le kell menni az óvóhelyre, apám minden szekrényt és fiókot tágra nyitott, és azt mondta, természetes dolog, hogy aki idegen ide bejön, mindent meg fog nézni, mert fegyvert keres, robbanóanyagot. Háború van, értelmetlen volna, hogy a zárjainkat is feltörje. Tőlünk furcsa módon nem vittek el semmit. Nagy szerencsénk volt, aki hozzánk bejött, az cérnát kért, gombot kért, valami természetes, az élethez tartozó tárgyat, vad dolgot nem művelt, kivéve mikor egy részeg katona szétverte a boros készletet, mert célba dobott vele, és nem gondolta végig, hogy hosszú, nyeles borospoharakkal nem nagyon célszerű kísérletezni: eltalálja-e az eperfát. Az apám azon is csak nevetett, állt a lépcsőn, és azt mondta: célba dob, milyen ügyes!

K. L.: – Mi van itt körülöttünk még a régi berendezésből?

Sz. M.: – A hálószobánkban az ágyunk mellett egy nagyon régi sublót, szintén a porcelánt gyűjtő Szabóé, és az az állótükör, ami előtt generációk öltöztek, ugyanabban a tükörben nézem én is magamat, mint a dédanyám. Nekünk ilyen tekintetben szerencsénk volt, mert ha nem is komoly értéket jelentőt, de volt kitől és volt mit örökölni – tárgyakra gondolok –, bár azt hiszem, hogy néhány *valami* szinte minden házból megőrizhető, a legszegényebb embernek is lehet emlékeztetője egykori otthonára. Láttam csodálatosan faragott borotvatokokat, népművészeti értékű bugylibicskákat apám hajdúinál.

Az Anzsu alakja nem véletlen született a Szent Anna utcai lakásra való emlékezésképpen. Apám városi tanácsos volt, nálunk nemcsak női személyzet volt, hanem férfi is, sőt egy időben csak férfi. Tehát az én első fogalombővítő értesüléseim nemcsak olyasmik voltak, hogy Alt Wien vagy sella curulis, hanem amit a parasztlegényektől tanultam, akik a városban vállaltak munkát, otthagyták a maguk gyerekét vagy kis öccsét, kis húgát, és engem, a kisgyereket becéztek helyette. Szerettem őket. Úgy hozzátartozott apám hajdúja az életemhez, mint a szüleim. Később találkoztam hajdani barátommal, akit akkoriban János bácsinak hívtam, s akiről később kiderült, nálam csak tizennégy évvel volt idősebb. Amikor nálunk élt, öregnek tűnt, mert csizmája volt és bajusza, és roppant meg voltam lepve, amikor a *Kiálts, város!* premierjén azonosítottam fiatalos önmagával, akinek komikus lett volna azt mondanom, hogy: bácsi. Szerettem őt, úgy képzeltem, ő is rajongott értem, kértem, árulja el a férjemnek, milyen voltam gyereknek. Egy kicsit gondolkodott, aztán részvéttel azt mondta Szobotkának: iszonyatos gyerek volt a Magduska. Tárgyilagosan mondta, indulat nélkül, a Vili bácsi-féle epizód és egyéb gaztetteim alapján alighanem igaza is volt. Nem tudok tűvel bánni, gyerekkoromban sem tudtam, de ahhoz azért volt eszem, hogy pántlikát varrjak a vendég bácsi kabátjára, amit az maga mögött húzott az utcán, míg valaki nem figyelmeztette. Ne csodálkozzék rajta, hogy az apám nem lett polgármester, városi karrierjét sok minden elpántlikázta, én is. Brüll bácsi, a műkereskedő, a barátja nem volt kívánatos elem, csak az

apám számára, aki se nem vadászott, se nem kártyázott, nem járt az úri kaszinóba. De az én pántlikám is hozzájárult. Méteres, színes szalagokkal sétáltak tőlünk távozva a városi és megyei méltóságok.

K. L.: – Elbeszéléséből tudom: édesapja maga is eleget tett azért, hogy ne legyen polgármester.

Sz. M.: – Apám egészen kiváló ember volt, sokat formált rajtam ő is, baráti köre, környezete is. Hát milyen gyerek válhatik abból, akinek a délelőttjei egy műkereskedésben telnek? Mert a Brüll-boltba elmentünk reggel, tőle meg tovább apám másik barátjához, Grósz Nagy Ferenchez, akinek viszont patikája volt. Titokzatos orvosságosüvegek és egy régiségbolt tárgyai között telt a gyerekkorom, sella curulisról hallottam, ugyanakkor megtanultam irtózatosan káromkodni a hajdúktól, mert úgy altattak el, hogy betettek a hajdú őrmester szobájába, betakartak subával telente, s félig ébren, félig alva minden valahogy rögzült az agyamban, amit beszéltek. Irreális volt köröttem minden realitás, együtt csúszkáltam a szüleimmel az utcán, csak bámulta anyámat-apámat Debrecen. Még csak az otthonunk szomszédja se volt akármilyen épület, a szegény iskolanővérek zárdájával. Ez is emlék: gyerek vagyok még, nem tudok gondolkozni, azt képzelem, az ártatlan apácák a felelősek azért, hogy az ősömet elvitték gályarabnak – erre az ősre nagyon büszke vagyok –, s jövök a történelmi igazságszolgáltatással, mint egy hatéves, dühödt ellen-ellenreformátor. Az apácák rendszeresen a mélyen fekvő közös kerítés alatt sétálnak, én meg gyűjtöm a kis lavórban a piszkos mosdóvizet, és lezúdítom a tisztelendő nővérekre. Törvény, hogy évtizedek múltán olyan jóban legyek velük, hogy ha most Debrecenbe megyek, az ő vendégszeretetüket élvezhetem. Vendégszobájuk ablaka arra a telekre nyílik, amelyen a Szent Anna 22-es ház, mindannak a színtere, amiről beszéltem, állt. Ebben az otthonban tizenhat éves koromig éltünk. A lakás akkorra szűknek bizonyult, én nagylány lettem, a fivérem, aki majdnem tíz évvel volt nálam idősebb, elköltözött tőlünk. A bútort, amit elvitt, további Szabó- és Rickl-bútorok pótolták, anyám szép szecessziós berendezése mellett. Elköltöztünk macskánkkal, Szofoklésszel, és gyermekével, Ifigéniával arra a Hunyadi utcára, amelyről később majd esik szó. Akkor még nem sejthettem, hogy ez a tökéletesen ép állagú ház, amelynek különösen a Boboescu-féle, az egész emeleten végigfutó kovácsoltvas erkélyű frontális része olyan impozáns volt, mindenestül megsemmisül. Már díszpolgár voltam Debrecenben, mikor elért hozzám a hír, lebontják ép, szép szülőházamat. Úgy éreztem, a kapott ranggal való visszaélés volna, ha én most bemennék a tanácsba, és azt mondanám, hagyják meg első tizenhat évem színterét. Nem szóltam, csak figyeltem a híreket. Az első verzió szerint valamilyen gépkocsi tárolót vagy parkolóhelyet akartak létesíteni, utóbb megkönnyebbültem, mert Jablonczay Lenke számos csodái egyikét megint végrehajtotta.

Megírtam a *Régimódi történet*ben, hogy anyám mindig zseniálisan szervezte meg a lakóhelyeit, tehát valamilyen módon mindig kapcsolatban maradt azokkal a halottakkal, akiktől nem volt hajlandó elszakadni. Mikor a Kismester, illetőleg Bethlen utcán lebontották azt a bizonyos Jablonczay–Rickl-házat, ő a Füvészkert utcára ment férjhez Majthényi Bélához, az első férjéhez, hogy közel maradjon, hiszen a Füvészkert csak pár lépésre volt a Kismester, illetőleg Bethlen utcától. Nyilván emlékszik rá, Stillmungus Mária Margit tisztelendő főnöknő volt Gacsáry Emma helyett anyám igazi anyja, a zárda volt a boldogsága, egyetlen lánykori menedéke. Megint csodát hajtott végre: a tanács elállt attól a tervtől, hogy parkolót csináljon hajdani otthonunk helyén, odaadta a telket a szegény iskolanővérek zárdájának, ott lesz az új internátus. Ahol valaha az én gyerek anyám szaladgált és boldog volt, annak az épületnek lesz a toldaléképülete, azon a földdarabon, ahol viszont az én gyereklépteim jártak. Érzi az összefüggésnek ezt a különös misztikáját? Az *Ókút* hajdani telkén, ahol engem anyám felnevelt, lesz a szegény iskolanővérek zárdájának kiegészítő épülete, a zárdának, amelyik viszont anyámat nevelte fel. Itt egy kör bezárul, egy otthon

odalett. Tulajdonképpen nem is tudom, pusztulásnak minősítsem-e ezt a lebontott 22-es házat, hiszen voltaképpen csak átalakult, beleépült a zárdába. A szegény iskolanővérektől néhány napja kaptam levelet, részint gyöngéd figyelmeztetés, hogy régen nem jártam arra, részint egy fényképet tartalmazott arról a folyosófalról, ahol mint egy régi faliújság, teljes dokumentációs anyaggal ott van az *Ókút* világa, anyámnak képe, apámnak képe, Rickl Mária képe, még a saját gyerekkori képem is ott néz egy nem is hitembéli intézet folyosófalán. Az iskolanővérek vállalják a folytonosságot, és vállalják a *Régimódi történet*nek Rickl Márián, Jablonczay Lenkén túlmutató újmódi folytatását is.

K. L.: – Az ókút nincs meg?

Sz. M.: – Arra ráépül az új szárny. Most már egyedül a könyvben él még, amelynek ez a címe.

K. L.: – És az újabb lakások?

Sz. M.: – Ahogy említettem: megnőttem, külön szoba kellett, elköltöztünk a Nagyállomást a Piac utcával összekötő Hunyadi utcára, ott vettünk ki egy ötszobás lakást. Porát se találja, az amerikaiak gondoskodtak róla, hogy a szőnyegbombázás elvigye. Ez volt az az otthon, ahol minden családtagnak külön szobája volt, és itt volt apám és közöttem az első komolyabb nézeteltérés. Hamar feloldódott. Apám bölcs ember volt. Én voltam buta, rossz ízlésű, makacs, fiatal. Mindenütt új bútorokat láttam magam körül, úgy éreztem, hogy a lakásunk ócska. Mintha azt a fogalmat, hogy antik, elfelejtettem volna, mintha nem kaptam volna ilyen tekintetben semmifajta nevelést, minthogyha nem a Brüll bácsi boltjában nőttem volna fel. Tizenhat évesen a *Színházi Életet* olvastam, láttam, a divatos színésznőknek más az otthonuk, mint a mienk, üveg-, krómelemekkel. Bejelentettem, hogy kérem a fivérem hajdani gyerekszobáját, amit ott őrzünk a padláson, és ami puhafából készült, és fehér, közöltem, hogy skarlátpirosra fogom festetni. Azt mondta apám: fiam, megőrültél, minek, mikor szép, biedermeier szobád van? Nem kell, mondtam én, rút. Rút? – kérdezte apám. Rendben van, biedermeier föl a padlásra, jöjjön az asztalos és a festő. Csináltattam egy rettenetes állólámpát, rágondolni is szégyen, korallszínű asztalból nyúlt ki a teste, undorító, kiabáló mintákkal pettyezett pergamenernyője volt. Semmire se volt jó, olvasni sem lehetett alatta, egy gombalámpát kellett odavennem, hogyha az ágyamba könyvet vittem. Egyébként a hálóhelyem is eltűnt, modern, vasvázú szörny került a helyébe. Senki sem tett megjegyzést. Egy idő múltán idegesített a saját szobám.

K. L.: – Tehát akkor még reménykedjünk, hogy mások, akik a divatnak most hódolnak, egyszer mégiscsak visszatérnek a hagyományhoz?

Sz. M.: – Az egészben az a mód volt megható, ahogy két jó ízlésű ember végigasszisztálta az én ízlésficamomat, ugyanolyan tapintattal, mint amivel életem többi baklövését. A szüleim arra kértek kicsi koromban, mindent mondjak el, a legnagyobb tévedéseket is, máskülönben nem tudnak segíteni. Nem kíváncsiak, de kell hogy tájékozódjanak az életemben, azt is garantálják, hogy nem lesz büntetés sem, bármit tettem; majd megbeszéljük. Nagy szó volt abban a korban, amikor abszolút volt a szülői tekintély. Egyetemre még úgy kerültem, hogy megvolt a piros rémálom. Akkortájt legjobban Muráti Lilihez szerettem volna hasonlítani, vagy Joan Crawfordhoz, épp a hollywoodi korszakomat éltem, aminek azért köszönhetek valamit, mert megtanultam angolul. Később eltűnt a piros szoba, senki nem emlegette, ha valaki mégis, hát én. Apám legyintett, azt mondta, forr a bor.

Ez a Hunyadi utcai lakás azért volt kedves, mert mindenkinek biztosította a szuverenitását. Apámhoz kerültek az ó-Szabó-, anyámhoz a Rickl–Jablonczay-bútorok, a szalonba az, amit a fivérem meghagyott. Nagyon nagy előszobánk volt, a konyhánkból nyílt az alkóv. Szerintem a legszebb az alkóv volt abban a lakásban, ott étkeztünk egy időben. Az alkóvban álltak azok

a cseresznyefából készített kis biedermeier fotelek, amelyeket én kiutáltam az eredeti szobámból, apám azokat nem vitette fel a padlásra, betett egy oda illő asztalt, aztán még egy nagyobbat, és kint ebédeltünk, ez újításnak számított, még nem volt divat a lakókonyha. Az alkóvnak függönye is volt, anyám varrta, mindig leeresztette, elszigetelte a konyhától. A függönyt viszontláthatja *az ő*zben, a mögött mosogat Encsi Eszter. Ezt az otthont azért is szerettem, mert anyám mindenfélét festett a falra. Csak az én szobámban, a piros bútorok keltette hangulaton nem rontott semmi már. Nálunk hagyomány volt a fehér fal, minden évben meszeltek, a biedermeier barnaságához az illett, vagy, amire nem telt, tapéta. Természetesen nekem a meszelés sem tetszett, költeni viszont senki sem akart már, nem is volt miből, sokba került a költözködés. Anyám mindenhez értett, létrára állt, ábrákat festett a falamra. Arany meg zöld polipokat, medúzákat meg madarakat, halakat, olyan lett a szobám, mint egy nyolcadrangú lokál. Mindent szerettem, amihez az anyám hozzáért, játékos volt, érzékeltethetetlenül tehetséges. Míg festett, nevetett és énekelt, és azt mondta, hogy ő szobafestő. Higgye el, ha visszagondolok erre a két emberre, akinek a közelségében életem jelentős része – huszonnégy év – eltelt úgy, hogy csak nyaranta mozdultam el hazulról, úgy érzem, irigylésre méltó vagyok, hogy milyen emberek között nőttem fel.

K. L.: – De elhagyták a Hunyadi utcai lakást is?

Sz. M.: – Később nagy lett a lakás, én már elkészülőben voltam. A bátyám Kassán vőlegény, én menyasszony, abban a tudatban, hogy külföldön fogok élni. Látni való volt, hogy felesleges lesz a szülőknek ennyi helyiség. Ha nem így döntünk, ha lakást nem cserélünk, ma nincs ez a beszélgetés, ott halunk meg abban a házban, amit az amerikai szőnyegbombázás tökéletesen elpusztított. Szerencsére mi már akkor a Füvészkert utcán éltünk, anyám zseniális sakkhúzással ismét olyan helyen szerzett egy, a réginél kisebb otthont, amelyik közel volt a Kismester-Bethlen utcához. Az elhagyott Hunyadi utcai lakásnak is megvolt a maga anyámféle titka, mint utóbb kiderült, Szikszay bácsi, aki a *Régimódi történet*ben mint Jablonczay Margit férje és mint olyan valaki bukkan fel, akiről anyám azt hiszi pogány korában, hogy a keresztapja, abban a házban volt tűzoltó-főparancsnok. Egyébként azt hiszem, hogy valamennyi lánykori otthonom között az volt a legotthonosabb otthon, az a Füvészkert utcai ház. Imádtam.

K. L.: – Ez megvan?

Sz. M.: – Á! Ezt a városrendezés vitte el. Tudja, hogy hol állt? Ahol a Kölcsey Művelődési Ház.

K. L.: – Akkor szerencsés dolgok épülnek a maga debreceni házai helyén.

Sz. M.: – Talán igaza van. A Hunyadi utca helyén ott az a kis új lakótelep meg a Petőfi-szobor, a Szent Anna-i ház internátus lesz, sok nevető fiatallal, a Füvészkert utca egy töredékét megtartották, a kollégium széléig. Ott lehetett az én szobám, ahol a művelődési ház medencéje. Ha megállok a csepp víz mellett, nevükön szólítom a kertünkben az ablakom alá temetett macskákat.

K. L.: – Ez volt az a kert, ahova az 50-es meg a 60-as években a halott macskákat küldték Pestről?

Sz. M.: – Persze. Nem tudtam, hogy hírünk volt. A Bóka-macskákat szállítottuk állandóan, szegény Bókánál folyton pusztultak a macskák, mi állandóan lementünk Debrecenbe kocsin, temetni. A cicatemető ott volt az orgonabokrok árnyékában, apám kirakta fehér kaviccsal a sírokat. Régi ház volt, tizennyolcadik század végi, olyan vastag falai voltak, mint egy várnak, a párkányra ülve átfontam a térdemet, az égre bámultam, láttam az égi csillagokat meg a Nagytemplom csillagait, és tűnődtem, milyen lesz, mit hoz az élet. Mást képzeltem az életről, mint amit hozott, mást is akartam, egyszerűbbet, kevésbé nyilvánosság előtt zajlót. De nekem

semmi nem sikerült, amit én akartam, az egy házasságomon kívül, mert azt tényleg én akartam. Ezzel aztán kész a leltár, mert egyébként velem minden történt, mintha én is egy távoli nagyúrnak a vendége lettem volna életem folyamán, mint a Kosztolányi-vers zárásában áll. Fogalmazhat akármiképpen, velem a dolgok mindig *megtörténtek*, és az a különös, hogy ami kezdetben szerencsétlenségnek látszott, később arról is kiderült: szerencse volt, álruhában. Csatát szoktam veszteni, háborút nem.

A Füvészkert utcai házban apám paradicsomkertet csinált, áradt az illat az ágyásainkból. Volt egy öreg körtefánk, volt egy eperfánk, rengeteg-rengeteg eperrel, barackfánk is volt, sok gyümölcs. Apám ültetett két csemeteplatánt, az egyiket Agancsos fájának, a másikat nekem. Megöntözte és megáldotta őket, az ároni áldással. Mikor már le volt zárva a bontásra ítélt utca, az apám már nem élt, az volt az az egyetlen pillanat, amikor örültem, hogy nem látja összeomlani az épületet, és elpusztulni a kertet, a platánokat. Én, sajnos, átéltem, nem kívánom senkinek az élményt, hogy átérezze, amit én, mikor a bontás megkezdése előtt a léceken át benéztem hajdani otthonunkba. Nem szabad egy halálra ítélt házat megnézni, amelyben az ember boldog volt, nem szabad látni virágzó fákat, amelyekről tudom, hogy kivágják, és az örökre megvakult ablakokat. Az anyám akkor már Pesten élt, ő, hála istennek, nem volt jelen, ahogy apám meghalt, fölhoztuk. Azt éreztem, apámnak a sírban is fáj, hogy a Csokonai korabeli, tökéletes állagú, élő és termő kert övezte ház megsemmisül.

Ezt az otthont nemcsak a városrendezés, elsősorban apám halála semmisítette meg. Apám elvesztése legalább olyan döntő volt, mint a szétvert épület. Akkor már régen férjnél voltam, nem külföldön, az osztrák jegyességet felbontotta fejlődő öntudatom, megtalált helyem a háború utáni új világban és legfőképpen Szobotka. Mellette volt már új otthonom Pesten, de folyton hazaszaladgáltam, hiányoztak az öregek. Ahogy az apám meghalt, úgy éreztem, nem tudok hazamenni. Nem lehet belépni abba a lakásba, amelyikben nincs ott. Lehetetlen. Azt mondtam anyámnak, hagyj itt mindent, apám úgyis azt mondta, ha egyszer nem lesz, bontsuk le a színpadot. Add oda, ami még van, Agancsoséknak, barátoknak, rokonoknak, hagyd itt az egészet, gyere. Anyám jött, holtáig velünk élt. Sokáig tartott, míg rájöttünk, a lakás ártatlan volt apám elvesztésében; mire ez bekövetkezett, és újra hevesen elkezdtünk a régi szobák után vágyni, már halálra ítélték a debreceni otthont. Túlságosan kötődtünk hozzá is, apámhoz is.

K. L.: – Ő ott halt meg?

Sz. M.: – Nem, csak ott lett beteg, onnan vittük ki a klinikára, én a klinika kapuján azóta se tudok bemenni, akkora volt a trauma.

Azért persze elmentem elbúcsúzni a háztól, a léceken át lesni elhagyott otthonunkat, de az az élmény semmiség volt ahhoz képest, hogy egyszer azt láttam: nincs. Senki nem figyelmeztetett engem, hogy olyat keresek, ami már megszűnt. Akkor már anyám meggyökeresedett Pesten, én író-olvasó találkozóra mentem haza, s utána azt gondoltam, nem megyek még a szállodába, lássam a Füvészkert utcát, ha sötét ablakokkal, ha holtan is, de utoljára. Bekanyarodtam a szokott úton, és téglahalmazt találtam az otthonunk helyett. Én kézben tudom magamat tartani, alig-alig emlékszem olyan alkalomra, hogy az lett volna az érzésem, el fogok ájulni. Akkor azt hittem, összeesem. Nem tartott meg a lábam, egy pillanatra a látásomat is elvesztettem, aztán eltámolyogtam a Bikáig. Esős este volt, nem tudom elmondani, mi volt, ami visszaparancsolt, de valami visszavitt az esőben a Semmihez. Az arcom merő víz volt, potyogtak a könnyeim; mentem a Bethlen utca felé, és akkor kiderült, hogy a Bethlen utca sincs, tehát az a ház, amelyben Jablonczay Gizella Majthényi bácsival lakott, az is megsemmisült, zavart macskák ültek a romok között az esőben, behúzódva egy kidobott asztal alá. Az ember, hogyha hazamegy a szülővárosába, tisztességesen felöltözik, nagyon szép kabát volt rajtam akkor este, nagyon szép kesztyű, abban a nagyon szép kabátban, a nagyon szép kesztyűben guggoltam le a sárba, és vettem föl

két téglát a Bethlen utcáról; – a Füvészkert utcáról már nem lehetett. De megfelelt a Bethlen utcai is: azon a téglán valamennyien végigmentünk, anyám is, apám is, én is, fivérem is, és Gizella is. Nem tudom, aznap este mit gondoltak a Bikában, amikor a könnyektől kimart arccal, mocskos, sáros téglákat szorítva, a térdemen sárfoltosan megérkeztem, azt hiszem, azt hitték, részeg vagyok, vagy megőrültem. Mikor Debrecen vezetői följöttek hozzánk, hogy közöljék, díszpolgár lett belőlem, odavezettem őket a kandallóhoz. Láttak a parketten, az antik bútorok között, két utcatéglát, egy darab Debrecent.

Nahát, ez a Füvészkert utcai otthon története, beleírtam a *Régimódi történet*be, mint ahogy a Hunyadi utcai otthont beleírtam a *Szüret*be, a Szent Anna utca meg ott van az *Ókút*ban. Mindegyik megvan valahol, még a bútorokat is sorra leírtam, amelyeket anyám a Szent Anna utcára vitt a maga Majthényi-féle létformájából. Úgy kétszobányi azért megmaradt a régi berendezésből anyám felköltözésekor, azt látja itt körülöttünk.

Még valamiről szeretnék beszélni, amit szintén megírtam, méghozzá a *Danaidá*ban. Maga irodalomtörténész, és százszor jobban tudja nálam az elméletet, az alkotáslélektant. Hogy történhetett meg, hogy a legvidámabb rokonomat a kedélytelen, majdnemhogy eszelősen tisztaságmániákus Somos Arankának írtam meg *a Danaidá*ban? Hogy lehet ez? Annyira szerettem Piroska nagynénémet! És most ugorjunk vissza a bábaképezdébe, ahol is folyik az első világháború legvége, 17. október 5-én én a világra jövök, a bábaképezde egy részében sebesült katonákat ápolnak, anyám gyermekágyi lázat kap, mert a gennyes sebű sebesültektől mennek át őt kezelni az orvosok. Két évig betegeskedik, majdnem meghal szegény szepszisben, én meg nem ismerem meg az anyatej ízét, vizes, háborús tejen növök föl meg teán. Apám pesztrált, hazavitt engem, a bőgő, leforrázott, eltört kulcscsontú csecsemőt. Női segítségre szorult, Piroska nagynénám boldogan segített neki. Szerintem Piroska nagynénám sokkal jobban szeretett engem, mint a saját később született két gyermekét, mert én voltam a lánykori Madonna-élménye: tizenhat esztendősen a gondjára bíztak egy tehetetlen gyereket. Rettentően szoros maradt közöttünk a kapcsolat holtáig. Piroska óvónő volt, övé volt a József királyi herceg utcai óvoda. Persze már az utcája is bűbájos terület volt a számomra. A jelzős főnévnek sem fogtam fel az értelmét, számomra az az ismeretlen József mindenkinél nagyobb úr volt, mert az i hang lemaradt az én kiejtésemben, úgy hittem, József úr *királyherceg*, nyilván Horthy felettese, mert egyszerre király meg herceg is.

K. L.: – Ez olyan a maga esetében, mint a szintén debreceni Szabó Lőrincnek az „óriás” és ékszerész volt.

Sz. M.: – Persze. És a „méregkészítő”? Az volt kiírva, hogy mérlegkészítő, de nem tartottam elég romantikusnak. Méreg, az már valami, ott a varázsló műhelye, azt hittem, ott mérget árul valaki. A Domb utcán meg következetesen Vidoni „szalmagyárnak” olvastam Vidoni úr szalámigyárát, még bámultam is, hogy ott gyártják a szalmát. Azt mondta apám: uram, Jézus, csak nem lesz ennek a szerencsétlen gyereknek az a sorsa, hogy egész életében szalámi helyett szalma jut neki.

Most Bajcsy-Zsilinszky utcának hívják a József királyi herceg utcát, ott áll ma is Piroska egykori óvodája, amelynek pontos leírását megadtam *a Danaidá*ban. Mindent megörökítettem, a feljáratot, a növényeket is, az udvarban levő jegenyéket, az eső után kibukkanó gombákat, a berendezést, olyan pontosan, mintha rézkarcot csinálnék. Életemben ilyen részletesen nem írtam le semmit, mert ez volt az én lázadásom az ellen a tény ellen, hogy Piroska meghalt. Meg más miatt is. Annyira fölháborított, amit a temetésén láttam, hogy dühömben megírtam a *Freskó*t.

K. L.: – Szóval ez az a temetés?

Sz. M.: – Persze. Piroska a ravatalon, a gyászolók taglalják a szemfedő minőségét, a rokonok aszerint, hogy Piroskával milyen viszonyban voltak, teszik a megjegyzéseket, olyik fullánkos, olyik síró. Szerettem Piroskát, fájt az elvesztése, mindenképpen meg akartam örökíteni az otthonát, de ebbe az otthonba nem Piroskát álmodtam bele, hanem pontosan az ellenkezőjét. Piroska csupa báj volt, nem volt olyan szép, mint az anyám, de az övéhez hasonló humorérzéket örökölt, derűt, páratlan szorgalmat. Somos Arankát csináltam belőle – utólag zavar, olyan rémes figura az a Somos Aranka. Az ő otthonáról azért beszélek saját otthonunk módjára, mert minden szombat délutánunk vagy minden vasárnapunk ott telt. Piroskát kivételesen apám is szerette, pedig ha ő valahová elment, az a világ csodája volt. Piroskához rendszeresen jártunk, mert ott mindig történt valami. Jóska nagybátyámat szerettem, két unokatestvéremmel, Piroska gyerekeivel nagyon jóban voltam. Ez az a két unokatestvérem, a Tigris és a Kobra, akikkel máglyát raktunk, és ünnepélyesen elégettük Gizella fényképét, akikkel együtt elemezhetetlen okból elneveztük Gnoának. Ez volt az az idegen otthon, amiről tudtam, ha baj van, akkor éjjel, hajnalban, bármikor, bármilyen körülmények között befogadnak. Megviselt, amikor tavaly Kobrát is, és Tigrist is elvesztettem. Az ő házuk nekem is otthonom volt.

Zárásnak elmondom, hogy ez hogyan tűnt el. Ez a legkülönösebb eltűnési mód. Amikor Debrecenben felállították a gettót, ezt a részét zárták le a városnak, és itt épült a palánk. Piroskáékat kiköltöztették, kiköltöztették Gizellát is, ő is ott lakott a József királyi herceg utcán. Én jártam bent a gettóban, meg is írtam egy cikkben, *Emlékkönyv helyett* a címe, mit láttam odabent, hogy találkoztam ott Kardos Alberttal, az irodalomtörténésszel, hogy nézett rám akkor, csillaggal a ruháján, és hogy kérdezte a szemével mindazt, amit kérdezett. Akkor rohantam összekeresgélni neki az Ágyai Szabó János iratait, mert éppen olyan volt, mint a nagyapám, mint egy református esperes, és tudtam, hogyha elérem őt, mielőtt elviszik a gettót Debrecenből, még meg tudom menteni. Mire én megérkeztem a hegyről, Gizella *Szüret*ben ábrázolt szőlőhegyéről a családi iratokkal, ahová minden okmányt magunkkal vittünk, hiszen Debrecent folyton bombázták, a gettó eltűnt, ott már nem volt semmi. Utóbb derült ki, hogy Piroska nagynéném óvodája lett a gettó hullaháza, és egyik barátnőm, aki még a Hunyadi utcán volt szomszédunk, és szintén a gettó foglya lett, ameddig Újhelyi Szilárdék ki nem szabadították, dolgozott ott, látta el a halottakat, végezte a halál utáni teendőket.

Ez az otthon a háború olyan áldozata lett, amitől eltűnt a biztonságos gyerekkor édessége. Ebből nem épült művelődési ház, Petőfi-szobor, új lakótelep, sem internátus. Óvoda ma is, de a szenvedés, amit az ártatlanoknak benne okoztak, lehetetlenné teszi, hogy helyére kerüljön az emlékek között. A Hunyadi utcán ki-ki úgy védekezhetett a szőnyegbombázás idején, ahogy tudott: Piroska nagynéném óvodájában vágóhidat állított fel egy apparátus. Otthonaimat megsirattam, mint a holtakat. Piroska óvodája – ártatlanul, hisz mit tehet róla az épület – azt tette csúffá, ami miatt otthonnak tekintettem: a gyermeki biztonságot.

Jánosy István

1. Elvesztett otthonok [10]

K. L.: – A Jánosy család egyben kultúrtörténet is – kezdte a művészettörténész Frank János valaha a Firincről (Jánosy Ferenc festőművészről) szóló kritikáját. Környezeted szinte mindegyik – közeli vagy távoli – tagja jelentős személyiség. Családod egyike azoknak a híres magyar értelmiségi családoknak – hasonlóan a Dienesekhez, Polányiakhoz –, amelyekből a világ minden tájára eljutott valaki, – emlékezetes pályát befutva. Ugyanakkor a te sorsod sajátos hullámvasút-mozgást mutat: hol fent, hol lent. Fény és árnyék.

J. I.: – 1919-ben születtem, Besztercebányán. Szülőházam egy meglehetősen nagy, egyemeletes neoreneszánsz épület volt, nagyapám tervezte. Építési vállalkozó volt és a múlt század 90-es éveiben városi mérnök, aki az akkori igen tevékeny, kiváló polgármester, Csesznák Gyula irányításával alakította ki Besztercebánya modern arculatát, úthálózatát, csatornázását, mivel a házakban lévő kutak már életveszélyesen szennyezettek voltak, létesítette a vízvezetéket, melyet több kristálytiszta hegyiforrás táplált. Létesítményeiért és legendás segítőkészségéért ő volt a legnépszerűbb ember a városban. Mikor körülbelül ötven év múlva először jártam szülővárosomban, meglepett a város Ferenc József-kori arculatának bájossága, meghatódva döbbentem rá, ilyenné Csesznák polgármester és nagyapám tevékenysége és szépérzéke alakította ki. Nagyapám restaurálta a várkörzetet, az átépített állapotból előhívta a donjon földszinti gótikus árkádjait, a nagy plébániatemplom hajóján és szentélyén legalább jelezte a korábban befalazott óriás gótikus ablakkávákat, visszaállította a Mátyás-palota eredeti gótikus képét. Nagyapám kedvenc tevékenysége volt a középkori épületek restaurálása. Például a garamszentbenedeki apátsági templomé. És a városban is szenvedélyesen küzdött azért, hogy a középkori házak homlokzatát ne építsék át modern stílusba. Hát azóta Besztercebánya sokat fejlődött, nagyobbodott, de régi értékeiből sok mindent el is vesztett. Nagyapám idejében még megvolt a Garam menti teljes középkori déli várfal: a régi házakkal együtt, egyetlen bástya kivételével mind lebontották.

Életem első emléke kétéves koromból, hogy leégett a házunk.

K. L.: – És emlékszel az ottani időre?

J. I.: – Erre pontosan emlékszem. Átvittek az átellenben lévő házba, a csehszlovák csendőrparancsnok, egy Maischeider nevű szudéta-német úr lakásába, kinek a felesége jóban volt a nagyanyámmal. Amikor kirohantunk a házból, ez a hölgy az ölébe kapott és felvitt magához, és én az ablakból néztem a tüzet. Először egyetlen óriás lángcsóva lógott az éjszakában a tető fölött, az égig ért és fehéren, sárgán, vörösen hajlongott. A tűzoltó autók vízcsóvái meg sem kottyantak neki. Később, már amikor a láng lelohadt, olyan furcsa volt a ház tető nélkül, és egymásután kicsi lángnyelvek futottak végig a falkoronákon. A házhoz egy kis erdő tartozott, óriási öreg fákkal, és a fák mélyén állt egy kis lugas. Unokatestvéremmel, négyévesek voltunk, naphosszat ott játszottunk. A kerítés mögött, a téglagyárban ott sorakoztak a téglarakások. Átmásztam a kerítésen és adogattam be a téglákat, ugyanis elhatároztuk, hogy emeletet építünk a lugas tetejére. Egy gyönyörű meleg nyári éjjel meg az jutott eszünkbe, hogy ott alszunk a lugasban. Szüleink megengedték, és máris hozták a matracot, dunnát, párnát. Hát persze nem aludtunk el, füleltünk az éjszaka hangjaira. Hanem egyszer csak villogni kezdett, egyre közelebbről és erősebben dörgött.

---

[10] A *Magyar Rádió*ban először 1981. március 6-án elhangzott beszélgetés (szerkesztő: Dénes István) átdolgozott változata. Megjelent a *Jelenkor* 1987. 5. számában (415-427.).

Mi elhatároztuk, hogy kitartunk, és nem megyünk be. Már egészen a közelben csapdostak a villámok, a vakító fény a dörgéssel egybefolyt. Mi ekkor sem mozdultunk, pedig a szélviharban kísértetiesen csavarultak fölöttünk a fák. Eleredt az eső, ekkor jöttek szüleink, és hiába ellenkeztünk, kapálóztunk, behurcoltak minket.

Nemsokára meghalt nagyanyám is, láttam a halottas kocsit. Anyám azt mondta, nagyanyám az égbe ment. Akkor miért kocsin viszik, miért nem repülőgépen? – kérdeztem.

K. L.: – Első világra nézésed Besztercebányán történt; s hogy kerültetek el onnan?

J. I.: – A fordulat után már apám nem taníthatott tovább a besztercebányai gimnáziumban. Dunántúli születésű lévén, no meg a tannyelv is megváltozott. Szerencsére rögtön kapott állást a pesti Erzsébet Nőiskola tanárképző főiskolai tagozatán. Hamarosan mi is utána költöztünk. Hetekre vagonlakóvá lettem, mert a bútorainkkal megrakott teherkocsit igen vontatottan továbbí-tották, és anyámmal együtt ott laktunk. Aztán Mátyásföldön lett egy kis kertes villánk, kis gyü-mölcsössel, konyhakerttel. De anyám a hegyek lánya, sehogy sem tudott megszokni az egyhangú síkságon, elhatározta, hogy a mátyásföldi házból és a besztercebányai örökségből Budán, a hegyek között vesz egy nagy házat. Alkudozott egy gyönyörű gellérthegyi villára, de ügyvédje, akinél a vételárat már letétbe helyezte, az egész összeget elsikkasztotta. Így egyszeriben földönfutókká lettünk, és be kellett érnünk kétszobás lakással először az Attila utcában, nem sokkal utóbb a Fény utcában. Ezekről már sokat megírtam versben is, prózában is.

A kétszobás lakás valóságos tömegszállás volt. Egyik szobában lakott a család, szüleim, én, és két öcsém. A másik szobában és a konyhában a többiek. Mindig lakott nálunk egy-egy menekült felvidéki lány vagy árvalány, kisasszony címen, aki anyámnak a háztartásban segített, aztán hosszabb-rövidebb ideig lakott a nagynéném, továbbá apámnak egyik-másik egyetemi unokaöccse, és végül Géza nagybátyám, aki ekkor már a műegyetemen építész-hallgató volt. Neki már csak a spájzban jutott hely, a polcok fölé barkácsolt magának ágyat, ahová létrán mászott föl. Csodálatos ember volt. Legendás ügyességű, gyémánt eszű. A műegyetemen általában kitűnően vizsgázott, néha azonban elunta a taposómalmot, ilyenkor hetekre eltűnt a Tátrába vagy Zakopanéba, ott megnyert számos síugróversenyt, hazahozott egy csomó arany- és ezüstérmet, vagy egyszerűen áttette a székhelyét Besztercebányára, ott harmonikával járta a falvakat és muzsikált a fiataloknak, akik imádták.

K. L.: – Hogy hívták a nagybátyádat?

J. I.: – Hugyecz Géza.

K. L.: – Ha jól tudom, versben örökítetted meg emlékét.

J. I.: – Igen, a *Falun* című versem egyik strófája róla szól:

Nagybátyám pörge kalappal a szemöldökén,
halina pantallóban, bocskorban
szalagos harmonikával vándorolt a vad
kék-árny havasok alatt
zöldes-lilás fenyőfátylas alkonyban.
Ködmönös legények mentek utána,
s a lányok: lengő kékliliomok,
táncra keltek az éjszakába.
Szóltak-szövődtek az ős Valaska-*dallamok.*
Láthatatlan dallamszövőszéken
szőtte össze szívüket. Egy faluból másikba
döcögtek vánkosokkal, ládákkal rakott szekerek,
s lettek boldog apák, anyák.
Kérték: maradjon velük örökre,

de ő felment a medvefej-csúcsra,
aludt a gránit szirten,
csak a villámok csapkodtak harmonikája körül.

K. L.: – Ez a költészet. Mi lett a valódi sorsa?

J. I.: – Fizikai bátorságban nem ismert lehetetlent. Egyszer fogadott a barátaival, nincs olyan nagy kutya, amelyet ő ártalmatlanná ne tudna tenni. Mutattak neki Óbudán egy óriási dögöt, akkora volt, mint egy tehén. Géza négykézlábra állt és úgy ugatott, de a kutyát ez nem hatotta meg, összeharapdálta. Ekkor a szó szoros értelmében két vállra fektette az ebet. Persze, számos sebből vérezve. Azért emlékszem ilyen részletesen Géza nagybátyámra, mert a felnőttek közül egyedül ő foglalkozott velem. Zajos öcséimmel ellentétben én nagyon csendes és félrehúzódó gyerek voltam, ezért a felnőttek észre sem vettek, egyáltalán nem foglalkoztak velem, amit nem is bántam, behúzódtam egy kuckóba, ott képzelegtem, rajzoltam, vagy éppen szereltem. Nagybátyám fölfigyelt a manipulációmra, és segített nekem. Összeállított egy egész elektromos hálózatot, amelyen kis villanykörték gyúltak ki, és aludtak el. Aztán pontosan elmagyarázta, hogyan működik a gőzmozdony és az autó. Lerajzolta a dugattyúk keresztmetszetét, az áttételeket. De beszélt nekem egész másról is. Ő húsételt nem evett, főleg tejféléken élt, buzdított, én is szokjam rá a tejkosztra. Ugyanis Mahatma Gandhi volt az ideálja, akinek életéről és mozgalmáról sokat mesélt nekem. 1929-ben Géza elutazott Sanghajba, és soha többé nem tért vissza.

K. L.: – Hogy került pont Sanghajba?

J. I.: – Idősebb nagybátyám, Hugyecz László mérnök, a szibériai hadifogságból átszökött Kínába, Sanghajban először egy építészeti vállalat alkalmazottja lett, majd amikor jól megvetette a lábát, önállósodott, mint szabadon vállalkozó tervező építész. Kiváló munkáját siker koronázta, egymás után tervezte Sanghaj legfontosabb épületeit, nagy kórházat, felhőkarcoló szállodát, színházat, bankokat, lakótelepeket, templomokat.

Géza nagybátyám egy kicsit hosszúra nyújtotta síelő szabadságát, úgyhogy nem tudta letenni a vizsgáit és így félévet vesztett. Ezen a család kétségbeesett. Megírták Laci bácsinak, az pedig úgy döntött, miután amúgy is szüksége van munkatársra, Géza utazzék ki hozzá, és lépjen be a vállalkozásba. Sehogy sem akart elmenni. Az Orient expressz már elindult, úgy rohant utána, és csak a váltóknál ugrott fel az utolsó peronra. Bátyja csak annyi pénzt küldött neki, ami épp elég az Amerikába érkezésig, ott aztán álljon a lábára és a saját keresményéből folytassa útját Sanghajig. New Yorkban beállt egy vendéglőbe tányérmosónak, közben lázasan tanult angolul. Amikor úgy-ahogy megtanult, előléptették pincérnek, majd főpincérnek, ekkor már összejött annyi, hogy eljusson Sanghajig. De közben bélcsavarodást kapott, meg kellett operálni, és az operáció elvitte összes keresményét. Levelében írta, nem altatták, önszemével látta, mint terítik ki a beleit egy fehér kendőre. Aztán mégis eljutott Sanghajba, munkába állt. Telt-múlt az idő, bátyja fiatal felesége, egy gyönyörű, macskatekintetű szőkeség beleszeretett. Hogy a bonyodalmat elkerülje, elköltözött bátyja házából, és állását is felmondta. Máshol helyezkedett el, a kínai negyedben bérelt lakást. Valahogy elege lett a fehéremberből. Barátnője lett egy bájos kínai tanárnő, és a lakásában egyre szaporodtak a macskák, lévén macskabolond, és Gandhi követőjeként a szaporulatot nem pusztította el. A macskákon kívül másik szenvedélye lett a motorbicikli. Evvel is sorra nyerte az aranyérmeket, mint hajdan a síugrással. Aztán újabb bélcsavarodás, megoperálták, de már nem tudták megmenteni. 26 éves korában halt meg. Utólag úgy látom, a családnak is, és főleg Laci bátyámnak nagy tévedése volt, hogy Gézára mindenáron ráerőltették az amerikai stílusú gründoló vállalkozó életformát. Semmi sem állt tőle távolabb. Senkinek nem ártó gandhizmusával, síugrásaival, falusiakat bűvölő harmonikájával, vakmerő kalandjaival Don Quijote-szerű gyöngéd költői lélek volt, valóságos Krúdy-figura. Az egyedüli felnőtt, aki

gyerekkoromat lebilincselte és elbűvölte. Később mindhárman, István, György, Ferenc, művészi valónkkal Géza útját követtük. Géza halálának volt még egy váratlan epilógusa is. Már rég nem kaptunk tőle levelet, úgy-ahogy már el is felejtettük. Egy napon anyám, tőle egész szokatlanul, mert nem láttam soha sírni, jajongani kezdett: jaj istenem, mi van a Gézával, valami nagy baja történt. Nemsokára jött a távirat, meghalt bélcsavarodásban.

K. L.: – De térjünk vissza a Fény utcai lakásba, ahol testvéred épp ekkor születik.

J. I.: – Fény utcai életünk még kavargóbban alakult, amikor anyám nénje, Edit odaköltözött a fölöttünk lévő lakásba. Ő süket volt, aminthogy a férje is, Gerstner Ödön festőművész, rajztanár, különben Latinovits anyjának másodunokatestvére. Nagynéném még kétéves sem lehetett, amikor agyvelőgyulladást kapott, mert a kis cseléd, akire őrzését rábízták, a huzatos kapualjban a bakájával csevegvén, túl soká ácsorgott karján a kislánnyal. Mikor Edit férjhez ment, orvosa a lelkére kötötte, vigyázzon, ha gyereke lesz, megvakul. Ő mégis gyereket akart. Terhessége utolsó hónapjában költözött ide, mivel a férje sokat volt távol, mégis legyen a közelében valaki. Megszületett egy kislány, és amitől az orvos óvta, be is következett. Megvakult, ha nem is egyik napról a másikra, de fokozatosan; hogy mind kevésbé lát, ezt nem akarta tudomásul venni, maga akarta fürdetni, pelenkázni a kicsit, amikor már alig látta. Úgyhogy bizony megtörtént, mikor anyám felment, a csecsemő az asztal alatt ordított és anyja az asztalon kotorászott. Még veszedelmesebb volt a fürdetés, hiszen a kicsi vízbe fúlhatott volna úgy, hogy anyja észre sem veszi. Ilyenkor anyámnak úgy kellett kimarni a kezéből a pólyást, ádáz verekedéssel, mert nénje sehogy sem akarta tudomásul venni vak voltát. Ilyen viszontagságok közepette hordta ki anyám a harmadik fiát, Firincet.

K. L.: – Ő lett a bevezetőben említett festő, Jánosy Ferenc.

J. I.: – Ilyen viszontagságok után nem csoda, hogy Firinc olyan erős gyomorszáj-szűkülettel született, hogy az orvos már eleve életképtelennek nyilvánította. Mert nem maradt benne étel: hagyja meghalni. De anyám ebbe nem nyugodott bele. Egy másik orvos azt mondta neki, próbálja meg a lehetetlent. Szoptassa minden órában éjjel-nappal, és utána tartsa függőlegesen. Ha ő, az anya kibírja ezt, talán megél. Ilyen napi események közepette éltünk ott a kétszobás tömegszálláson. Életemnek mégis ez volt a legemlékezetesebb időszaka, talán épp a drámaian zajló sok esemény miatt, meg aztán a környéket is nagyon kedveltem. Iskolába a Várba jártam, a Bécsikapu térre, a sok kocsi között evickéltem át a Széna téren, ami kicsit félelmetes volt, aztán neki az Ostrom utcának. Rengeteget csatangoltam a Várban az öreg házak között, amelyek emlékeztettek a besztercebányai Fő tér házaira. Szemem megszokta a szépet, a régiest. Mikor átköltöztünk a Damjanich utcába, nagyon hiányoltam ezt a környezetet, a Széna téren a sok lovat, a Várban az öreg házakat.

K. L.: – A Damjanich utcát említed, oda miért költöztetek át? Volt valami közvetlen oka ennek?

J. I.: – Igen. 1929-ben, mikor már elvégeztem a negyedik elemit, szüleim ragaszkodtak hozzá, hogy a Fasori Gimnáziumba járjak, ahol apám is tanított.

K. L.: – Ez az a híres gimnázium, ahol a nagy fizikusok is végeztek.

J. I.: – Igen, ez volt az a gimnázium, és hát én is oda jártam. Igen ám, de mert a villamos drága volt, apám biciklin karikázott oda, ott evickélt hóban, lucsokban a Margit hídon a számtalan villamos, autó, lovas kocsi közt, csúszkált a jeges úttesten. Erre engem még alkalmatlannak ítéltek, közelebb kellett költözni a gimnáziumhoz. A Damjanich utcába költöztünk négyszobás lakásba, ahol már elhelyezhettük a közben megérkezett besztercebányai bútorainkat. Ezek közül két szoba bútorzata volt kiemelkedően szép. A férfiszobáé és az ebédlőé. Ez utóbbi egy hatalmas, faragott pohárszékből állt, egy kihúzható nagy asztalból, szépen esztergályozott hat székből. Szép arányaival az egész együttes olyan nyugalmat

árasztott, mintha a világon semmi sem változott volna meg, pedig velünk már egypárszor ugyancsak minden megváltozott. A férfiszoba bútorzata meg valósággal kastélyba illő volt. Két óriási, kétrészes könyvtárszekrény, a tetején háromszögű címeres, foszlányos oromzattal, velencei barokk stílusú asztal és hat szék csupa spirálos lábakkal, pántokkal, spirálos oldalszegélyekkel. És ugyanilyen négy nagy karosszék, és persze nagyapám faragványos íróasztala. Érdekes módon kerültek a családba ezek a bútorok. Anyám nagybátyja, Skultéty Ede, iglói műmalomigazgató reménytelenül szerelmes volt Madarász Viktor lányába, a szintén festőművész Babiskába. És amikor ez a kiváló hölgy felszámolta lakását, mert Párizsba költözött, Ede bácsi kegyeletből megvette tőle a bútorait. Így minden darabon a Madarász- vagy Szontágh-címer pompázott, egy dúslombú fa.

A Damjanich utcai lakás legnagyobb vívmánya volt számomra, hogy nyertem egy apát. Ugyanis a Fény utcai lakásban apámat alig láttam, ő, mikor még aludtam, elment kora reggel és mikor este megjött, már újra aludtam. Tudóskodó ember volt, a csöndet kívánta, semmi keresnivalója nem volt a kétszobás tömegszálláson. A gimnázium tanári könyvtárában volt a főhadiszállása, délelőtt leadta óráit, a lyukasórákban tudományos kutatásaival babrált, aztán elment a Király utcai Siposba ebédelni, vissza a könyvtárba, ott aztán egy kicsit szunyókált a kanapén, aztán következtek magántanítvány-órái egész estig, majd még egy kicsit olvasott a könyvtárban. A mellékkeresetre bizony nagy szüksége volt a családnak, hisz a tanári fizetés még egy egygyermekes család eltartására sem futotta, nemhogy egy Fény utcai kolóniára. Elemista koromban nem volt apám, de tulajdonképpen anyám se volt. Beletűnt a tömeglakás nyüzsgésébe. Egyik nő volt a sok között, és még csak nem is közelíthettem hozzá, mint más nőkhöz.

Anyám artemiszi lénye csak taszított. Maradj távol, csak semmi kedveskedés – úgy taszította apámat is, csoda, hogy apám kitartott mellette. Úgyhogy kisgyermekéveim valami nagy-nagy magányosságban őrlődtek le, egyedül nagybátyám, Géza törte át ezt a magányt. Iskolapajtásaim pedig folyton csúfoltak nagy fejem miatt. Bagoly, Buhu, Huhuhu, közöttük valóban úgy éreztem magamat, mint a csali bagoly a héják között, szüntelen ingereltek, sebeztek, gúnyoltak. Fokozta ezt az is, hogy a negyedikes tanító bácsi is folyton gúnyolt, mert nem figyeltem az órán, nem tudtam, miről van szó.

K. L.: – Ezzel szemben a Fasori Gimnázium más légkört hozott. Itt édesapád is az egyik legendás tanár volt.

J. I.: – De most, hogy apám nagy, önálló szobához jutott, amelyben függetleníthette magát a család nyüzsgésétől, többet volt otthon. Különben is latin tanárom lett az iskolában, minden nap egy órán át együtt voltunk. Egyszeriben óriássá nőtt előttem.

Nagyon szigorú volt, a fiúk mégis szerették, mert nagyon világosan magyarázott, és volt humora, amellyel még a legkínosabb ügynek is ki tudta húzni a méregfogát. A latintanulás mégsem volt terhes, ugyan keményen meg kellett tanulni a nyelvtant és a szavakat, a többi ment magától, mert olyan értelmes, világos volt. És otthon együtt ebédeltünk, vacsoráztunk vele. Ilyenkor, ha anyámtól egyáltalán szóhoz jutott, a történelemről folyt a szó, főleg a magyar vagy antik történelemről. Kiváló volt a magyartanárom is, Kerecsényi Dezső. Így az ő és az apám együttes hatása hamarosan eldöntötte bennem érdeklődésem irányát: irodalom és történelem.

K. L.: – Milyen könyvtár vett körül otthon téged?

J. I.: – A férfiszoba tele volt könyvekkel, latin auktorok, történelmi kútfők özöne, és a szépirodalom, a magyar, orosz, német, francia klasszikusok szinte hiánytalanul. Apám még az Eötvös-kollégiumból hozta rajongását a francia irodalom iránt, megjelenésük után rögtön Párizsból hozatta meg a legfrissebb szépirodalmat, Roger Martin du Gard, Gide, Mauriac,

Claudel, Duhamel, Proust köteteit. Sajnos ezeket nem olvashattam, mert nem tudtam franciául, viszont annál nagyobb reveláció volt számomra Dosztojevszkij és Tolsztoj, és a Nyugat költői, Babits, Ady, Kosztolányi, Tóth Árpád, mert ezek is megvoltak, szinte hiánytalanul. A poézisben Babits lett a mentorom, és még valaki, apám családi költője, Berzsenyi. A Berzsenyi-verseken mutatta meg apám a metrikus antik verselés szabályait, így tizenöt éves fejjel már Szapphó-strófával verseltem.

K. L.: – A 20. századi költészetnek számtalan alakját ihleti és vezeti el a költészethez éppen Berzsenyi.

J. I.: – Berzsenyi nekem nagyon sok mindent jelent. Különben a Berzsenyi családdal rokonságban is vagyunk apám révén, de nekem valami mindennél nagyobb kötődést jelent az ő művészete a klasszikus antik örök emberi humánumhoz és szépséghez. A költészetnek a lényege nem lehet más, mint az emberszeretet és a szépség, ezt ma se szabadna elfelejteni. Még egy váratlan felfedezésem akadt apám könyvtárában, Kant *Kritik der reinen Vernunft*ja. Gyarló némettudásommal ezt a könyvet lapról lapra jegyzeteltem, és ez lett föltámadt filozófiai érdeklődésem alapjává. Egyik osztálytársam, Harsányi János meg Spinoza *Etiká*ját adta kezembe, és Einstein relativitáselméletét magyarázta nekem.

K. L.: – Ő matematikus?

J. I.: – Hogyne, most Amerikában az egyik legkiválóbb matematikatudós, ez persze a Fasori Gimnáziumban nem ritkaság. A Fasori Gimnáziumban a legtermészetesebb, hiszen tanárom volt Mikola Sándor, aki Neumann Jánosnak, Wigner Jenőnek, Szilárd Leónak is legendás tanára volt. Továbbá Renner János és Faluba György. És ha nem is érdekelt a matematika és a természettudomány, ezektől a nagyszerű tanároktól önkéntelenül is ragadt rám annyi, hogy a modern fizika nagy szenzációit követni tudtam. Külön kell szólnom még Faluba Györgyről. Matematikus volt és a hinduizmus tudósa. 14 éves voltam, mikor a kezembe adta a *Bhagavad Gita* magyar szövegét. A hinduk iránti érdeklődésemet már Géza nagybátyám felkeltette, amikor Gandhi személyét megszerettette velem. A *Bhagavad Gita* meg egy életre rabul ejtett. Fenomenológiája nagyszerűen összevágott a Kantéval, és hozzá még Spinoza panteizmusa. Ez a három lett véglegesen kialakult világnézetem alapjává, úgy éreztem, mind a három lényegében ugyanazt mondja. Később e csodálatos klubba Platón is felvétetett, na meg Schrödinger és Heisenberg. De ezzel már egy kicsit eltértünk a tárgytól, Faluba György különben már akkor kikerült Svédországba, és utóbb a hinduizmus klasszikusait fordította le svédre.

Még egy nagy szellemi élményről kell szólnom, és ezt Babits indította el az *Amor sanctus* kötetével. Ebben az ókeresztény és középkori szövegeket latinul is, magyarul is olvashattam. Így a legnagyobb költői élményeimmé lettek. Ha egyáltalán költő lettem, ennek köszönhetem. E himnuszokat megmutattam osztálytársamnak, Shavernoch Jánosnak, ő is belelkesedett, és ettől kezdve valósággal vetélkedtünk. Ő prózában, én versben. Himnuszt írtam szent Ágnesről, Szűz Máriáról, a Colosseumban agyonkínzott mártírokról, ő meg novellát szent Ceciliáról, Paolo és Francescáról. Nem akarom folytatni, bár a Fasori Gimnázium szellemi légköréről köteteket lehetne írni.

K. L.: – A tanuláson, a szellemi eszmélkedésen kívül hogyan alakult életed menete?

J. I.: – Közben én játékból sokat lombfűrészeltem. Összeállítottam egy egész középkori várost. Román és gót stílusú házakból. A főtér plébániatemplomának a jáki templom pontos modelljét tettem. A jáki templomhoz minden évben elbicikliztem. Aztán hogy, hogy nem, elképzeltem egy modern konstruktivista, vasbetonból készített templomot, amely azért a gótika égbetörő arányait őrizte, ezt is kilombfűrészeltem. A harmincas évek közepén Sanghajból Európába látogatott Laci nagybátyám.

K. L.: – Világhírű építész, számontartja a művészettörténet is.

J. I.: – Hogyne, hiszen Sanghajban nagyon fontos épületeket tervezett, ezt már említettem, itt ezeknek a képe Magyarországon is ismeretes, hiszen megjelent a *Tér és forma* című építészeti lapban, és később szeretett tanárának, Kotsis Ivánnak a szövegével az *Építőművészet* című lapban is.

K. L.: – Tehát amikor ő hazatért, és meglátta a te lombfűrész-műveidet...

J. I.: – Valósággal extázisba esett. A jáki templomra ezt mondta: micsoda tökéletes arányérzék! Aztán meglátta a modern templomot: hisz ebből a kölyökből zseniális építész lesz. Rögtön megállapodott anyámmal, hogy amint leérettségiztem és elvégeztem a műegyetemet, utána azonnal kimegyek Sanghajba, és ott átveszem az ő tervezői vállalatát, mert ő már nem bírja a tempót, és Európába is azért jött, hogy Neuheimben kikúráltassa a szívbaját. Ekkor én még nem ellenkeztem. 1937-ben leérettségiztem, anyám rögtön előállt, most pedig beiratkozni a műegyetemre, ahogy megígértem. Ennek kategorikusan ellentmondtam. Engem az építészet nem érdekel, szeretem a régi román, gótikus templomokat, patinás középkori városokat, mint Besztercebánya, de több semmi. Legkevésbé érdekel a kapitalista vállalkozás, amilyen ügyefogyott vagyok, nem is lennék képes rá. Slussz, nem leszek építész. Beiratkoztam a teológiára, utána fél év múlva a bölcsészetre. Iszonyú háború lett ebből, mert anyám nagyon erőszakos, és nem tudja elképzelni, hogy a családban valaki ellentmondjon neki, mégpedig ilyen lényeges stratégiai kérdésben. Sokáig igen feszült volt köztünk a viszony, szerencsére négy évvel fiatalabb öcsém, György (bár ő a Képzőművészeti Főiskolára szeretett volna menni, mivel tüneményesen rajzolt, de ő nem állt olyan gyémántkeményen ellent anyám kívánságának) beiratkozott a műegyetemre, és ha nem is Sanghajban, de itthon megvédte a Hugyecz família becsületét.

Aránylag hosszú ideig laktunk a múzeumnak is különlegesen szép Damjanich utcai lakásban, tizenkét évig, az én gimnáziumi és bölcsészeti egyetemi éveim idején. Külső életemben ez idő alatt nem sok történt, úgyszólván semmi. Délelőtt iskola, délután magántanítványok, akikből apám példájára nekem is kijutott, mert nem akartam anyagilag függeni a családtól. Mélyen az éjszakában: olvasás, eszmélkedés, de legalább úgyszólván egész irodalmi, filozófiai, pszichológiai műveltségemet ez idő tájt kapirgáltam össze. Viszont volt ennek az életformának egy óriási hátránya. Csak intellektuálisan éltem, emberekkel alig érintkeztem, így reális emberismeretem úgyszólván a nulla maradt. Aztán a család átköltözött a Fehérhajó utcába (milyen szerencse volt, hiszen a volt Damjanich utcai lakásunkat utóbb lebombázták), én pedig Sopronba kerültem. Beléptünk a háborúba, új korszak következett.

K. L.: – Mi volt ez az új korszak?

J. I.: – Nagybátyám, Laci bácsi Sanghajból megírta anyámnak, hogy ifjabbik fiát, Teodort szeretné hazatelepíteni Magyarországra, és örülne, ha jó gazda válnék belőle. Ezért küld pénzt, anyám vásároljon belőle egy körülbelül 250 holdnyi birtokot, lehetőleg Nógrádban, mert az van a legközelebb Besztercebányához. Anyám oly szerencsésen váltotta be a küldött dollárösszeget, hogy azon nem 250, de 500 holdat vett Szirákon, Hugyecz Teodor nevére. Nem sejtette, milyen óriási nyűgöt vesz a vállára, hiszen a birtokot kezelni is kellett, és ez is ráhárult „kiskorú eseti gyámja” minőségben, és mint ilyen, elszámolással tartozott nemcsak bátyjának, hanem a gyámhatóságnak is. És hozzá még eddig sose foglalkozott a mezőgazdasággal, meg sem tudta különböztetni a búzát a rozstól és az árpától. Mégis, és ez rá vallott, a lehető legértelmesebben cselekedett. Tanácsadókat vett maga mellé, unokabátyámat, Jánosy Bandit, aki ekkor már az egész világhírű magyar növénynemesítés irányítója volt a minisztériumban, és egy volt gimnazista osztálytársát, Sáfrány Gézát, a szarvasmarha-tenyésztők egyesületének akkori elnökét. Jánosy Banditól nemesített vetőmagot kapott anyám, Fleischmann-búzát, lucernát, azzal, hogy a termést majd jó áron átveszik, és Sáfrány Gézától

80 üszőt, hogy majd tehenekké fölneveli őket, és úgy adja át. A harmadik évre, 1944 őszére már óriási volt a termés, az üszők is szépen felnőttek, így nagyszerű nyereség volt várható, de az egészet semmivé tette a front. Szokott családi szerencsénk. Szirákon, a birtok közepén egy majorság állt, egy kúriaszerű ispán-házzal, ez lett a családi rezidencia. Ide kerültek az óriási Madarász-féle bútorok, mert a Fehérhajó utcai kis lakásba úgysem fértek volna be. Elképzelhető, anyám milyen elegánsan rendezte be a különleges régi bútorokkal a nagy termeket, úgyhogy az egész ház olyan volt, mint egy különlegesen szép, ódon úri rezidencia, Krúdy világából. Én meg végeztem a teológiát, ugyanakkor a gyakorló évet Budapesten.

K. L.: – Teológiát Sopronban.

J. I.: – Sopronban, igen. A karácsonyi, január félévi szünetben sem távozhattam Sopronból, mert ekkor tettem le töméntelen vizsgát, kollokviumot, a nyári szünetet pedig Pesten töltöttem el: a Fehérhajó utcai lakás akkor néptelen volt és teljesen csendes, bevetettem magamat oda, olvastam, tanultam. A Szirákon töltött néhány héten pedig nekiestem kedves zongorámnak, *Wohltemperiertes Klavier*, Mozart, Beethoven-szonáták. És volt egy kedves tanítványom. Nem ismerkedtem össze a környék uraságaival, csak a sziráki szomszédunkkal, Kaszainéval, egy rendkívül művelt öreg hölggyel, és leányával. A kúriában állt egy zongora, amelyen még Liszt Ferenc játszott, amikor a család vendége volt. Ugyanis a család egyik férfitagja a Nemzeti Színháznak volt kiváló színésze, énekese, és Liszt Ferenc meghitt barátja, úgyhogy a nagy muzsikus több alkalommal időzött náluk. Most éppen náluk nyaralt egy távoli rokonunk, körülbelül 14 éves kislány, zárdanövendék, és az öreg hölgy megkért, tanítsam őt latinra. A kislány első pillanatban nagyon megtetszett nekem. Arca szakasztott a Ribera hosszúhajú Szent Ágneséé, aki kamaszkorom bálványa volt, akihez himnuszt is írtam. És most ez a nagy hasonlóság valósággal extázisba ejtett. Csak hát nem udvarolhattam neki, ő zárdanövendék volt, én luteránus teológus, úgyhogy ezzel az édesbús éteri emlékkel csöndül ki rövid sziráki jelenlétem.

K. L.: – És ezután következik a nagy történelmi váltás, az ostrom, amelyben személyes történetedet is ismerjük, akik verseidet olvastuk.

J. I.: – Nem sokkal azután, hogy Budapest felszabadult, el kellett indulnom Szirákra. Élelmünk is már régen a végén tartott, ugyanis az óvóhelyen egy csomó éhezőnek szétosztottuk, meg anyám már nagyon nyugtalan volt, mi van a majorban. Az utcán a roncsok között találtam két furgonkereket, tengellyel, deszkából ácsoltam egy ládát, alászereltem a kerekeket, és erős húzórúddal kész volt a kocsi. Rápakoltuk a maradék élelmet, meleg ruhát, hegyibe ültettük kétéves húgomat, Esztert, aki nálam 24 évvel fiatalabb volt, és nekiindultunk a bizonytalannak. Első nap Fótig jutottunk, ott megszálltunk az ismerős evangélikus lelkésznél, Zászkaliczky Pálnál, utána az út mentén mindenfelé temetetlen hullákat láttunk, és lódögöket, egy csalitosban pedig egy kamasz kislány hulláját vettük észre fej nélkül szoknyája felgyűrődve.

K. L.: – Ezt is versedből ismerjük.

J. I.: – Ekkortájt írtam a következő sorokat is: „Ma már csak álmaimban jön fel az alaktalan, mély rémület” stb. Szirákon mindent földúlva találtunk, a 80 üszőnek, tíz ökörnek, négy lónak már nyoma sincs, a magtár kiürítve, legfeljebb söprögetni lehet, a ház kirabolva, a gyönyörű bútorok összetörve. Az uradalmi cselédek csak kisebb károkat szenvedtek, állataik megmaradtak, ők meg már önállósították magukat. Apámmal magunk álltunk be béresnek, lekaszáltunk 25 hold felmagzott lucernát, ennek magját értékesítettük, felástuk a konyhakertet, szántani nem tudtunk, mert nem volt fogatunk. Nemsokára megtörtént a földosztás, az ötszázból száz hold maradt vissza, annak egyharmada erdő, szerencsére, mert állatok híján az ötszázat úgysem tudtuk volna megművelni.

K. L.: – Ez volt Szirákon, de édesapád mégiscsak Pesten tanított, téged is vonzott vissza Pest.

J. I.: – Apámmal szeptemberig maradtunk Szirákon, és kétkeziként szakadatlanul dolgoztunk. Szeptember 1-jén apámnak mennie kellett tanítani. Én is vele mentem. A Fasori Gimnázium igazgatója, Renner János engem is örömmel fogadott, mert számos fiatalabb tanár még hadifogságban volt, beálltam helyettesnek, teljes óraszámban tanítottam, magyart, latint, görögöt. Anyámnak egyedül kellett tovább küszködnie, mert az oroszok is, meg a gyámhatóság is kötelezte a fennmaradt birtok megművelésére. A Fehérhajó utcai zugnyi kis két szoba lassan benépesedett, s hovatovább olyan tömegszállás lett, mint a Fény utcai lakás. Anyám és én laktunk ott, és Ancsa, egy csípőficamos leány Dengelegről háztartásbelinek.

Aztán betoppant anyám húga, Magda, Újvidékről jött, ott maradt a lakása és minden ingósága. Tanár volt az ottani gimnáziumban. Hogy került oda? Fussunk végig az életén, mert az sem érdektelen.

K. L.: – Megint a Jánosy-féle kultúrtörténet?

J. I.: – Hát mit csináljunk? Mindig történik valami. Az Erzsébet Nőiskolában szerzett tanári diplomát, de a 20-as évek derekán állást nem kapott. Elment hát ápolónőnek, hamarosan főápolónő lett. Aztán Laci nagybátyám őt is kihívta Sanghajba, ott az általa épített kórházban szolgált három évig. Majd Londonban ápolónősködött újabb három évig. Közben végezte ott az esti egyetemet angol–német szakon. Majd hazajött, elvégezte a bölcsészetet és angol–német szakos gimnáziumi tanári diplomát szerzett. Most sem kapott tanári állást. Azt ajánlották, mivel kitűnően tud szlovákul is, kinevezik az éppen akkor visszakerült Újvidékre, ott hamar megtanulhat szerbül. Meg is tanult, sőt már tanított is. A fordulat után kiutasították. Most ő is megjött, nemsokára a dunántúli csellengésből megérkezett Ferenc öcsém is, és újdonsült neje, Angibangi terhesen, és végül megjött Dániából Gyurka öcsém, az építész, aki szintén nősülni készült. Így aztán betelt a létszám, szalmazsákok sorakoztak a földön.

K. L.: – Művésztelep.

J. I.: – Ez még nem volt az, ez csak éjjeli menedékhely volt. Angibangi hamarosan elvonult Szirákra és ott lebabázott. Csodálatosan szép kislánya lett, Virág. Miután már elválasztotta, otthagyta anyám gondjaira és feljött Pestre. Ferenc közben beiratkozott a Képzőművészeti Főiskolára. Itthon Magda nagynéném tartotta a frontot, Szirákon meg anyám két kisbabával. Ott egyre súlyosabb volt a helyzet. Ha sikerült is egy pár lovat szereznie, azok is milyen ócska cigánylovak voltak, de jött a beszolgáltatás, csillagászati számokkal, olyan gabona-, kukorica-, zsírkvótákkal, amelyeknek egy tizede sem termett meg. Úgy kellett mind megvásárolni. Ami régi családi ékszere volt még anyámnak, az mind ráment. Csóréra vetkeztünk. Közben állandóan ott lógott feje fölött a Damoklész kardja: éjjel bezörgetnek hozzá és elviszik. És hozzá még kuláknak nyilvánították, holott az egész családnak egyetlen négyszögöl földje sem volt. Utóbb még apámtól is elvették a nyugdíjat, kinevezve őt földbirtokosnak.

Még 1945 őszén, osztálytársam, Sikuta Gusztáv festőművész, eljuttatta a verseimet Vas Istvánhoz. Tetszettek Vasnak, és a *Budapest ostromából* címűt azonnal közöltette a *Köztársaság* című lapban. Vas segítségével ezután már rendszeresen jelentek meg verseim a *Magyarok*ban, *Újhold*ban, *Diárium*ban és később a *Válasz*ban. Mivel a lakás annyira megtelt, Ferenccel és Angibangival albérletbe költöztünk, Pásztor György festőművészhez a Dembinszky utcába. Pásztor György özvegy édesanyjával lakott együtt egy kétszoba-konyhás, cselédszobás lakásban. Firinc és Angibangi, továbbá egy képzőművész-főiskolás barátjuk, Sugár Gyula költöztek az egyik szobába, én pedig a cselédszobába.

K. L.: – Ez lett a művésztelep.

L. I. – Ez aztán tökéletes művésztelep lett. Hiszen valóságos gyülekezőhelye volt a különböző ifjú titánoknak. De még hadd beszéljek Pásztor Györgyről. Illegális kommunista volt, valami fantasztikusan alacsony igazolványszámmal. És mint ilyent, a nyilasok elhurcolták az Andrássy út 60.-ba, ott vallatták, kínozták, de végül is csodaképpen élve maradt. Drámai szürreális képeket festett, amelyek talán távolról Munchra emlékeztettek, erős, szinte rembrandti fény-árnyék hatással, a kép nagy részét sötétben tartva, egy titokzatos sugárral csak a főalakot megvilágítva. Témái a szegénység, a kiszolgáltatottság kálváriái, kész illusztrációk lehettek volna Dosztojevszkijhez. Sivár nagyvárosi házak éjszaka: az északi fény titokzatosságában most szürkeségük élni kezdett, elszíneződött a szivárvány minden színében, félelmes titokzatosan ragyogtak az ablakok és mögöttük az alvó, asztalra boruló alakok fölött ott virrasztott a gond, a halál. Görnyedt öreganyóka ül az üres konyhájában és tűnődik a semmin, a sejtelmes, sivár rembrandti sötétből csak arca és kezei foszforeszkálnak aranylón. Vagy titokzatosan vergődő állatokat ábrázolt, rajtuk a kín ágált és vádolt, például egy földre rogyó lovacska esetében, amelyet kocsisa durunggal püfölt és eltörte a gerincét. Igen, ezek a képek mindenekelőtt tökéletesen kifejezték akkori hangulatomat, melyet a bombázások, az elhurcolások, az ostrom és a háború rémséges nyomai határoztak meg, és én megírtam a *Közös temetés*, az *Abszint*, a *Budapest ostromából*, *Óvóhelyen*, a *Nápolyi matrózkarnevál* és *Ősz* című verseimben. Mindennél tökéletesebben fejezték ki ezek a képek élményeimet, ki is tapétáztam a kis cselédszoba minden falát Pásztor Gyurka képeivel, mert ezek maguk is már versekre ihlettek. A kis szobában egy sezlon állt, egy szék, és egy hengeres pléh kályha, melynek ajtaján, ha eloltottam a lámpát, a kis nyílások furcsa, mozgó, táncoló ábrákat vetítettek a falakra és a titokzatos képekre. A kályha olyan volt, mintha vicsorogna, és a nagyobb hasonlóság kedvéért még két lyukat is böktem a kályhán kissé följebb, így hát két szeme is ragyogott. Előző kamasz életem szinte teljes élménytelenségével ellentétben a háború borzalmas élményei olyan szörnyű súllyal feküdtek a lelkemre, hogy azokat még hosszan kellett feldolgozni. Ez teljes introverziót kívánt. Miután leadtam óráimat, bevettem magamat a kis szerzetescellámba, feküdtem a díványon és nem akartam látni senkit. Így írtam ébrenlét és álom között montázs-verseimet.

K. L.: – Begubóztál, verset írtál, ébrenlét és álom határán, szobádban. És a többiek, a művésztelep tagjai és a társaság?

J. I.: – Az én begubózó életformámmal szöges ellentétben állt a másik szobában zajló élet. Firincéknél mindig történt valami. Képzőművészek, főiskolások és bohémek jöttek össze és élték Murger-Puccini happeningjeit. Szinte minden szombaton, vasárnap dáridó volt náluk. Összeverődtek olyanok, akik úgy érezték, hogy zsebükben hordják a marsallbotot, és a humoros csak az volt, hogy valóban ezek voltak a legtehetségesebbek. Firinc, Sugár, Nuricsán, Orosz Gellért, Megyeri Barna, Wagner Ferdinánd, és mint öregebb testvér, az osztálytársam, Sikuta Guszti. A borról persze én gondoskodtam, mert nekem volt fizetésem. Az élelem nem sokba került, ebédet én a protestáns menzán kaptam, Firincék a főiskolán, a többit meg én vásároltam be. No és a ruhák! Különböző rongyokban jártunk, mert ruháink elpusztultak. A főiskolán voltak viseltesruha-akciók, azokból választottunk olyan fantasztikus darabokat, mint Gulácsy Lajos jelmezei. Én barna csőnadrágban jártam, és olyan bőrzekében, amelynek a mellrésze össze volt hasogatva. Csodás az volt, hogy minket e jelmezekben is mindenütt elfogadtak. Mentorom Vas István, Schöpflin, Basch Lóránt, és ami a legcsodálatosabb, még olyan volt úrilánykák is, akik a zárdaiskolából szabadulva tulajdonképpen most kezdték a nagy életet. Elképzelhetetlen, hogy az ántivilágban szóba álltak volna ilyen topis hobókkal. De hát ez volt e korszak bűbájos fintora. Még az én szerzetesi cellámban is micsoda finom hölgyek jártak, micsoda bundákban. És csak egyetlen lázadozott, miért teszek ilyen nyomasztó, ronda képeket a falra. Legtöbbször egy fillér se volt a zsebünkben, néha

valóban komolyan éheztünk, de verseim hónapról hónapra jelentek meg, a legtöbb a legjobb folyóiratokban. Talán ekkor voltam életemben a legboldogabb.

K. L.: – És a szerelem?

J. I.: – Mind gyakrabban mutatkozott cellámban egy sárga bundás, igen mutatós leány, fejjel magasabb volt nálam, igen karcsú, jó alakú, szépmozgású, és háromszögletű arcán elbűvölően világított széles állású, óriás kék szeme, korall színű, fűzfalevélvonal szája. Szelíd őzike nézése valósággal elbűvölt, s megvallom, az első pillantástól fogva nem voltam közömbös iránta, ami azt jelentette, hogy álmaimnak, félálom-fantáziálásaimnak fő heroinája lett. Ekkor kezdtem leírni álmaimat versben, automatikus írással. Az első ilyen a *Mondd, ki vagy?* című, amely egy margitszigeti esti csatangolás emlékhangulata, a közepében egy látomással, amelyben a lány áttűnik Rembrandt Száz forintos lapjának Krisztus-imagójává. Ennek a versnek zenei előképe is van, míg fogalmaztam, a *Hammerklavier* lassú tétele szólt lemezről, Wilhelm Kempff-fel. Csatangolásaink fő színtere a Margitsziget mellett a budai Vár volt, akkor még szörnyűségesen romos, kaotikus, elvadult. Arról beszélgettünk, hányan maradtak a bombázások nyomán holtan a romok között, szóba került a Regent-ház esete, ahol az óvóhelyre rázuhant a sokemeletes ház törmeléke, úgyhogy a bent szorultakat már nem tudták élve kimenteni, mert az óvóhely nem omlott össze, levegő, élelem és víz fogytán lassú halállal múltak ki.

K. L.: – Ha jól tudom, ott halt meg Gulácsy Irén, az írónő is.

J. I.: – Erről emlékezik egyik versem, a *Séta a romok között*. Nagyon szeretem ezt a versemet, mert itt a két mélyen rokon téma, szerelem és halál teljesen zenévé oldódott. Ez már Schumann muzsikája, a *Csellóverseny*. Közben törvényes férj és feleség lettünk, pedig összeköltözésre anyagiak híján vajmi kevés volt a remény. Éva a Sarolta nevű lánykollégiumban lakott, éppen most készült a pedagógiai vizsgájára. Én, hogy közel lehessek hozzá, meg hogy mégis találkozhassunk valahol, a Pusztaszeri úton vettem ki albérletbe egy padlás-szakaszt. Megyeri Barna ajánlotta, ő lakott a szomszéd részlegben, Wagner Ferdinánddal együtt. Másik szomszédom egy zeneszerző, Patasich Iván. A családjával együtt lakott ott. Szobám manzárd ablakán sárga zsírpapír. De ez csak szimbólum volt, mert a tetőcserepeket a becsapódó aknák ugyancsak szétzilálták, számtalan résen kandikáltak be a csillagok, amelyek félelmes erősen szikráztak a 15-20 fokos hidegben. Beesett a hó, úgyhogy reggelre a télikabátom, amit a takaróm hegyibe magamra terítettem, itt-ott egész fehér lett. Mondanom sem kell, éjszakára még jobban felöltöztem, mint nappal. Nappali ruhámra ráhúztam egy tréningruhát, szvettert, a fejemet kendővel vastagon bebugyoláltam, csak az orrom maradt kint, mégis reggelre sokáig nem bírtam feltápászkodni, úgy meggémberedtek a tagjaim. Ennek a korszaknak verstöredékeiből állítottam össze egy montázst *Apró padlásszobánk* címmel.

Jánosy István

2. Viszontagságos életem az ötvenes években [11]

Apró padlásszobánk úgy csüng a semmiben,
mint bála gőzdarun.
A szomszéd kisbaba sírása elpihen,
ha fenn ezerkarún
kopog az óneső, az ócska celofánt
söpörve (ablakunk).
Ajtónk papírfalán a szél szakítva ránt...
Beh jó, hogy itt vagyunk!
Emlékszel, kinn a vad, foszlányos ég alatt
bolyongtunk hontalan.
Arcunkba szél kavart esőt, jeges havat.
A Duna hangtalan
sötéte ringatott, fáztunk a parti lépcsőn.
Jéggé fagyott kezünk.
Mindketten hittük: ez a bénaság a végső.
Már nem találkozunk.
Pár izgatott kamasz szaladt el és a kék
párák alá figyelt:
színes olajgyűrűk között egy vaksötét
kis félkör úszik el.
Egy hulla! – Felbukik lágy, omló mozdulatban:
Lemálltak rongyai.
Fogunk még egyszer így, ily fáradt, mozdulatlan
lebegve ringani.

*

Romos cseréptetőn lenéz a Hold. Jeges.
Szikrái játszanak.
Behull a hó. Ülünk, csuklyás kísértetek,
a kályhánkon átszalad
egy-egy rőt lobbanás, mint a haló parázs
tündér testedre szór.
Oh gótikus varázs!... Memlingi látomás:
ahogy nyújtózkodol.

[11] „Az *Elvesztett otthonok* sorozatban a rádióban is, és átdolgozva a *Jelenkor*ban is Jánosy István elmondta költővé válása történetét, azt, hogy világhírű építész nagybátyja befektetésként, Szirákon vett földet, és a költő édesanyját jelölte meg gondnokául. Költői sikerek, szerelem, házasság – erről szólt a korábbi elbeszélés (a felvétel ideje: 1986. február 24.). Megszerettük ezt a formát, életrajzát immár a Petőfi Irodalmi Múzeumban nekem mondotta tovább, egy esetleges folyóiratközlés alapjául. Az 1986. június 16-i beszélgetés alapján készítettük mostani szövegünket: a siker évei után a megpróbáltatás pokoljárásáról” – ezzel a bevezetéssel jelent meg a *Tiszatáj* 1989. 5. számában (48-57.).

Titokban egy a gondolatunk: gyerek.
Rá falsan károg a rím: minek?
Kutya ugathat, pénz beszél.
A lyukas plafonon,
papír ablakomon
csak úgy ömlik a szél.
Bagoly kering.
Lobogva ring
levetett ingem ágyam előtt. S álmom mégis gyerek.
De ha lenne, néki mit adnánk?
Vakolattal etetnénk, levegővel itatnánk!
Vagy mint homunkuluszt a testedből kivágva
őrangyalunknak küldenénk a másvilágba!

J. I.: – Sajnos, megzavarta együttlétünket a valláskülönbség, amit végsőkig nem akartam. Én ekkor a haladó szabadgondolkodás vizein vitorláztam. Álmomban sem tudtam elképzelni, hogy értelmes huszadik századi emberek számára a valláskülönbség probléma lehet. Nem voltam istentagadó, de az Istent nem képzeltem emberszabásúnak, ő a mindenség egésze, a minden mindenekben. Jézusban pedig, akit imádtam, valami ideális kommunistát láttam, aki szelíd eszközökkel akarja felforgatni a társadalmat, hogy az éhezők, a szegények kerüljenek fölül, a gazdagok alul, ahogy azt Mária hirdeti a Magnificat himnuszban. A vallásról Évával eddig sohasem beszéltem, el se tudtam képzelni, hogy probléma lehet. Polgári házasságot kötünk és kész. Hanem amikor őt először bemutattam anyámnak, kitört a vihar. Micsoda naiv voltam! Hogy örültem előre ennek a találkozásnak, hogy anyámnak egy szép, tisztalelkű leányt mutathatok be, aki méghozzá felvidéki, mint mi. Előjönnek a varázslatos emlékek. És anyám szokott rámenős tapintatlanságával azon kezdte, hogy én evangélikus vagyok, és egész lelkészi és tanári egzisztenciám az egyháztól függ, nekünk csak evangélikus gyerekeink lehetnek. Majd a föld alá süllyedtem bosszúságomban. Éva rögtön megírta anyjának, azonnal jött a válasz: nekem kell reverzálist adnom. Íme: belecsöppentem egy vallásháború közepébe.

K. L.: – Ő milyen vallású volt?

J. I.: – Katolikus. Dühömben szegény Évának pakoltam ki: ilyen sötét, 17. századi, bornírt baglyok piszkítanak bele a mi szép kapcsolatunkba a 20. században, amikor értelmes, felvilágosult emberek számára ez egyáltalán nem lehet kérdés. Nincs megoldás, mondta, hagyjuk abba az egészet. De mégse tudtuk. Mindenesetre anyám gyűlöletes lett Éva szemében, és én is nagyon haragudtam rá tapintatlanságáért, hogy ezt a ronda huzavonát ő indította el. Keserű vigasz és elégtétel, hogy most, amikor ezt írom, már pontosan az lett valósággá, ahogy én akkor gondolkoztam.

Egyben azonban tökéletesen egyetértett anyám és Éva: személyem megítélésében. Nem a hangya vagyok, hanem a tücsök, amelynek a jövőről semmi elképzelése nincs, a passziónak él, s jelent élvezi, a jövőről semmi elképzelése nincs, teljesen képtelen magáról és jövendő családjáról gondoskodni. Tunya, léha. Pokoli nehéz helyzetbe kerültem. A Fasori Gimnáziumban már nem alkalmaztak, mert közben már hazajöttek a hadifogságból a fiatal tanárok. Különben is, a gimnázium megszűnt. Működhetett volna tovább, de a püspök, Dezséry, önként föladta, így fizetésem megszűnt ráadásul. És mennyit kerestem verseim folyóirat-honoráriumából? Zsebpénznek sem elég. És közben útban a gyerek. Felmerült a gondolat: vetessük el. Minden okunk megvolt rá. De ezt egyikünk se akarta, lesz, ami lesz, megtartjuk. És milyen jó, hogy így döntöttünk: János Sebestyén nemcsak gyönyörű gyerek lett, hanem mindkettőnknél eszesebb, tehetségesebb. És áldott jó természetű, jámbor lény. Mennyivel szegényebb lett volna az ország nélküle és mennyivel szegényebbek mi! De a helyzetet azonnal meg kellett oldani, lakás és állás. Évát az unokanővérem révén ismertem meg, akinek a német

szakdolgozatát lediktáltam Hölderlin megőrüléséről, és ami annyira tetszett Thienemannak. Az Ilka utcában laktak, és ő tudott egy lakást a szomszédságukban. Persze, társbérletet. De azért határtalanul boldogok voltunk és lelkesen fizettük a gáz-villanyt, amit nagyrészt a társbérlő használt. Kérvényeim nyomán a főváros tanügyi osztálya a volt belvárosi Piarista Gimnázium helyén alakult általános iskolába helyezett el 1948. szeptember 1-jétől. Itt működni egy pedagógiához nem értő újoncnak borzalom volt a Fasor baráti, kedves légköre után. Az igazgató, egy volt tanyasi tanító mindenütt és mindenhol klerikális összeesküvést gyanított. Összeesküvők voltak szerinte a gyerekek, de persze, mi, a tanítók is. Szinte mindennap értekezett, órákig mondta harcias, gyűlölködő demagóg szónoklatait. Eközben engem nevezett ki jegyzőnek, ami annyit jelentett: szóözönét nekem kellett jegyeznem és utólag legépelnem, éjszaka. És persze, estig benn kellett maradnom. Este azután még késő éjszakáig gépeltem az igazgató szóözönét. Tanítani a Fasor után, bizony kínszenvedés volt.

K. L.: – Mit tanítottál?

J. I.: – Akkor még latint, magyart – ezeket a tantárgyakat. A gyerekekben volt valami sértődöttség, hogy őket többé nem a piaristák tanítják. Azok persze kemény fegyelmet tartottak, a katedrán ott volt a nádpálca. Én ilyesmikhez nem értettem. Különben is alkatilag a legalkalmatlanabb voltam pedagógusnak. Agyam rettenetes lassan forgott, a rendetlenkedőket sohasem tudtam agnoszkálni. Beszélni is nagyon nehezen beszélek, és ha közbeszólnak, nem tudom a szavamat folytatni, csak hápogok. A gyerekek hamar észrevették szellemi fogyatékosságaimat, provokáltak, és ügyetlenségeimen jól mulattak. Persze, az igazgató szerint e klerikális szabotázst nekem jelenteni kellett volna. Volt is eszemben! Ezért persze én is szabotáló és cinkos lettem. Fél év után áthelyeztek Nagy-Budapest legtávolabbi zugába, Pestszentimrére. Az Ilka utcától villamoson másfél óra oda, de persze hamar rájöttem, hogy a Thököly útról vonaton is el lehet jutni oda, úgy egy óra. Legtöbbször a lépcsőn lógtam. A pestszentimrei iskolában egész más volt a légkör. Ott még ismeretlen volt a hisztérikus gyűlölködés, ami elébb annyira meggyötört. Minden vidékies volt és kedves. Volt egy kollégám, Komlósinak hívták és cigány volt. Boszorkányosan tudott hegedülni, hangszerétől egy pillanatra sem vált meg és az óráira is bevitte. Azután az ebédszünetben mindig játszott nekem, csodálatosan lekavarta Paganini Mózes-fantáziáját és a Beethoven-koncertet. Ilyenkor a Nirvánában éreztem magamat, feledve életem ezer nyavalyáját. Jelzem, a minisztérium irodalmi munkásságomra tekintettel órakedvezményben részesített, heti 10 órában kellett volna tanítanom. A helyi oktatási osztályon röhögtek ezen, taníthattam tovább 22 vagy még több órában. Ennyit ért a minisztérium. 1949 februárjában jelent meg a Válaszban az utolsó versem, a *Halottak, élők*. Ezek után megszűntem költőnek lenni. 1949. március 2-án született meg fiunk, János Sebestyén. És rá két hétre elütött egy autó a Thököly úton, eltörött a bal alsó lábszáram. A sípcsont törésvégei összecsúsztak. Dániel professzor megpróbálta egyenesbe visszaugratni. Vagy két órán keresztül gyúrták a csontomat, köszörülték össze a törésvégeket, hiába. Iszonyú fájdalom, mert a csonthártya idegei a legérzékenyebbek és azokat nem lehet lokálban érzésteleníteni. Nem sikerült. Utána a professzor nem győzött gratulálni nekem, hogy nem ordítottam. Életemben először hősnek ismertek el. Úgy volt, hogy leamputálják a lábamat. Már ki is tűzték a műtétet, épp nagypéntekre esett volna. Este megmondták, ne egyek semmit. Éjszaka nem tudtam aludni...

K. L.: – Akkor írtad *Operáció előtt* című versedet?

J. I.: – Pontosan. Ebből idézek is valamit:

Puha bársony macskatalpú éj
A naplemente nem hagyott szegélyt
Valahol elhagytam testem tömegét
Mint fejbeütöttnek veszett el minden irány a fent a lent

Nemlévő szemeim helyén érzem a kínzó végtelent
Az idő rendje is megbolydult Klóthó orsója visszafelé pereg
Emlékek úsznak mint való
Apám jön föl a sírból Gyerekszemem issza
Felébredek mint embrió – kopoltyúim vér-mohaszakállnak
foszlányai csillangózva kaszálnak
Lábaim ős uszonyok.

Majd az is feloszlik
Egyetlen tinta éjjé bomlik a sejt a semmi
melytől mély álmunk lassan sejti: lenni

Puha tengeren fájdalom nélkül elázva elmerülni
Felpuffadt holttetem párázva felmerülni
Nem látod apám a Rémkirályt?

Reggel Dániel professzor úgy döntött, mégse amputál, ha lehet, megmenti a lábamat. Egy szerkentyűre tették rá és átfúrták a bokámat, és arra kötöttek tíz kiló súlyt, az idővel széthúzza az izmaimat. A kórházban maradtam hét hétig. Aztán begipszeltek és hazaengedtek. Közben sorra látogattak irodalmi ismerőseim: Vas István, Basch Lóránt, Rába György és számos alkalommal Sárközi Márta. Nagyon jólesett, hogy ha már alá is merültem az irodalmi süllyesztőben, ők nem feledkeztek meg rólam. Másik nagy vívmány: akiket behoztak, azoknak nagyon súlyos bajuk volt. Megismerkedhettem minden emberi nyomorúsággal, kallódó emberek elmesélték életüket, egy Dosztojevszkij-világ élőben, megismerkedtem a haldoklással, az agóniával, bár az csodával határos, hogy két hónap alatt a kórteremben mindössze két ember halt meg. Gondold meg.

K. L.: – Te itt másodszor találkozol ilyen közvetlenül kórházi halálélménnyel, Sopronban már...

J. I.: – Úgy van, a háború alatt. A doni összeomlás után hazakerült fagyottak agóniája még rettenetesebb volt. De itt az időtartam miatt sokkal több élményben lehetett részem.

K. L.: – Ez helyileg hol volt?

J. I.: – A baleseti kórház, a Mező Imre úton. Éva hűségesen látogatott minden alkalommal, mindig magával hozta a csecsemőt. Az egyik orvos, Manninger, meg is rótta ezért: minek hordja ilyen fertőzött helyre a babát? – Mert nincs kire hagyjam otthon – felelte Éva. Két hónap múlva hazakerültem járógipszben, és még két hónapig otthon maradtam. És ez jó volt, mert akkor már elláthattam a babát, Éva állásba mehetett. Újpesten kapott állást a Viola utcai általános iskolában. János tüneményes baba volt, még nem volt egyéves és szobatiszta lett és sohasem sírt és nagyon szeretett aludni. Ilyenkor nyugodtan zúgathattam a zongorán Mozartot, Beethovent, Schumannt, nem ébredt fel a zajra. Nagy bajba akkor kerültünk, amikor a betegszabadságom lejárt, és újra tanítanom kellett Pestszentimrén. Újra ott lógtam a vonat lépcsőjén, járógipszben. Éva pedig ekkor Szigetszentmiklósra járt tanítani. Egymást váltottuk – már ahogy lehetett, és ha a váltás nem érkezett meg, a baba egyedül volt a lakásban. Irodalmi szerepem ekkor már teljesen megszűnt. A kórházban még fordíthattam, érdekes, hogy éppen a lábával gyötrődő Fhiloktétészt – azért lett az olyan stílszerű. Vas István szerezte ezt a megbízást, majd még Chaucer egyik epizódját, aztán még fordítást sem kaptam, nem is lett volna időm rá.

K. L.: – Miért?

J. I.: – Valószínűleg azért, mert osztályellenségként lettem a Laci bácsi birtoka miatt minősítve, tudod? Amihez tulajdonjogilag semmi közünk nem volt. – Verseim persze nem jelenhettek meg. Ekkor epikával kísérleteztem, még Sopronban leírtam élményeimet a doni katasztrófából élve hazakerült fagyott katonákról, akik aztán sokan itthon haltak bele súlyos fagysebeikbe. Most is ilyen epizódokat próbáltam megírni kallódó, halódó, nyomorúságos embersorsokról;

Halál Angyalföldön. Persze, ezek nagyon sötét és tragikus költemények, sok ezer fényév távolságra voltak a megjelenhetéstől. Az irodalmi körökkel pedig minden kapcsolatom megszakadt. De azért voltak szép pillanatok is. Például a babaszolgálat. Hogy ennyire szép az a gyerek és jó, alig van vele gond. És nekem maga Éva volt szép, szebb, mint amikor megismertem, a szülés után arca még simább lett, lágyabb vonású, melle kidomborodott. S milyen gyönyörű látvány volt, amikor szoptatott raffaellói Madonnaként! S amikor vállára kapta kopott, rövid pelerinjét és rohant az iskolába, és amikor megjött, rögtön a babával beszélgetett. Ezeket a pillanatokat nem lehet soha elfelejteni.

Rendszeresen feljárt két ifjú barátom, most már zeneakadémikusok voltak. Aurél hegedű-, Zoli zongora tanszakon. Magukkal hoztak egy csinos, kissé molett lányt is, az éneket tanult. Aztán muzsikáltak. Zoli improvizált a zongorán, Auréllal én a Schumann nagy d-moll szonátáját játszottam, Mozarttól a B-dúr szonátát és kísértem a Beethoven és Brahms Hegedűversenyt. A lány pedig Mozart-áriákat énekelt, Zoli kísérte. Különösen szerettük az Éj királynője áriát. És a nagy zajban a baba békésen aludt. A muzsika – ez volt az egyetlen örömöm ez idő tájt, míg zenéltünk, ha rövid ideig is, föloldódott kínzó szorongásom. Az iskola kifacsarta minden energiámat. Közben átkerültem az Illatos úti iskolába, ahová Nagy-Budapest legvásottabb kamaszai jártak. Még a kiváló tanárok is panaszkodtak, hogy nehéz elboldogulni velük, hát akkor mit csinálhatnak az én óráimon, amikor pokolian idegesítő, lassú felfogású vagyok, és a stiklik tettesét sohasem veszem észre, és ha a szavamba vágnak, a szó szoros értelmében megkukulok. Aztán iparkodom az állandó zajongást túlordítani, és ez végsőkig kimerít. Abszolút nem vagyok alkalmas az ilyen korú kamaszok oktatására, de ezt nem mondhattam meg az igazgatónak, örülhettem, ha egyáltalán állásom van. Mivel a gyerekőrzést most már egyáltalán nem tudtuk megoldani, átköltözött hozzánk Rozsnyóról az anyósom. Ez persze nagy segítség volt, mert megoldódott a babaőrzés és a háztartás, ugyanakkor nehézségek is támadtak. Rögtön összeveszett a társbérlőkkel, a gáz-, villanyfogyasztás miatt, és ezután folyt a háború a két fél között. Évát meg egyre inkább ellenem hangolta. Az volt a meggyőződése, hogy lánya rossz házasságba csöppent, hogy én alig keresek valamit, ügyefogyott vagyok és lusta. Közben Éva keresete is jócskán megemelkedett. Jóval több lett, mint az enyém. Ugyanis az oktatási minisztérium nemzetiségi osztályára került előadónak és emellett ő írta a szlovák nemzetiségi iskolák tankönyveit. Hogy tudhattam volna vele keresetben versenyre kelni én, az osztályellenség, akit merő rosszakaratból minden évben más-más iskolába helyeztek át, lehetőleg a lakásomtól a legmesszebbre. Közben az izgalmaktól és a kimerültségtől 49 kilós csontvázzá fogytam. Délben az iskolában ebédeltem, otthon meg a legkevesebbet ettem, nehogy anyósom még azt is nehezményezze, hogy sokat eszem. Különben sem volt étvágyam. Évát is alig láttam, csak este jött meg, megtisztálkodott és lefeküdt anélkül, hogy hozzám szót is szólt volna.

Közben mi történt a szüleimmel? A sziráki birtokot anyám borzalmas nehézségek árán valahogy rendbe rázta. Még a beszolgáltatást is állta. Apám a kötelező 35 év szolgálat után nyugdíjba ment, és leköltözött Szirákra, hogy anyámnak segítsen. Szerette a fizikai munkát és szenvedélye volt a kaszálás. Óriási területeket learatott. 25 holdat, kérlek.

K. L.: – Egymagában?

J. I.: – Egymagában. A Fehérhajó utcában Magda nagynéném tartotta a frontot. Ugyanis a nálam 24 évvel fiatalabb Eszter húgom már iskolába járt. 1950 után a sziráki maradék 100 holdat az állami gazdaság bekebelezte, így anyám, apám is felköltözött Pestre, a két kis szobába zsúfolva a sziráki bútorokat is. A nagy szekrények, a nagy asztal, a sok fotel és szék, a zongora, az ágyak – minden talpalatnyi helyet elfoglalt, alig lehetett mozogni köztük. Magda nagynéném szlovák és szerb nyelvtudása alapján most már oroszt tanított egyik iskolában.

Most megint más téma. Laci nagybátyámmal, míg anyám a sziráki birtokot vezette, sűrűn folyt a levelezés. Most már egyre ritkábban. Pedig most kaptuk tőle a legértékesebb leveleket. 1945-

ben Európába költözött, miután felszámolta sanghaji irodáját és eladta ottani ingatlanait. Felváltva lakott Luganóban és Rómában. Luganóból gyakran átjárt Asconába barátjához, Kerényi Károlyhoz, és élénk eszmecsere folyt köztük.

K. L.: – Ő volt a te tanárod.

J. I.: – Igen, a bölcsészeten. Laci nagybátyám ugyanis nem volt egyoldalú műszaki értelmiségi, gimnazista kora óta érdekelték a humaniorák, főleg a teológia, filozófia és történelem. Most aztán belecsöppent az archeológiába is. Sanghaji közel 20 éves működése során számos templomot tervezett a különböző keresztény vallások számára, és a munkájáért sohasem kért honoráriumot. Így tervezett több katolikus templomot a különböző szerzetesrendek számára. Amikor elbúcsúzott, az egyik rendfőnök, már nem tudom, jezsuita-e vagy ferences, egy levelet adott át neki, hogy mutassa be a Vatikánban. Mikor erre sor került, legnagyobb meglepetésére közölték vele, a pápa fogadja őt külön kihallgatáson. Őszentsége XII. Pius megköszönte tervezői szolgálatát, és szívélyes beszélgetés során megkérte, hogy mint szakértő, vegyen részt a Szent Péter Bazilika alatt folyó ásatásokban. Az ásatások szenzációs leletet ígértek, a pápa azt kívánta, hogy a feltárások minden mozzanatát nemzetközi tekintélyű szakemberek, régészek, építészek ellenőrizzék, Laci bátyám mint szemtanú, mindvégig jelen lehetett a feltárás minden mozzanatában, így annak az urnának a megtalálásánál is, amely Szent Péter csontjait tartalmazza. Az ásatások fő részének lezajlása után átköltözött Amerikába, a kaliforniai Berkeley-be. Az ottani egyetemen vetített képes előadással beszámolt az amerikai régészeknek a római ásatások eredményéről, 1950. február 8-án. Ezt olyan érdeklődés kísérte, hogy az Államok külügyminisztere Washingtonból Berkeley-be repült, hogy ezt az előadást meghallgathassa. Az ásatások rendkívüli technikai nehézségekkel jártak, ugyanis mélyen a templom padlózata alatt az alapfalakat meg nem bolygatva kellett üres tereket kialakítani, és azokat folyton tágítani a feltárandó felület kiszabadítására. Rendkívül bonyolult és nehéz feladat. Ennek statikai megoldásába kapcsolódott bele Laci bátyám. Hadd másoljak ide néhány mondatot az előadásból.

K. L.: – Ő akkor ezeket levélben nektek megírta?

J. I.: – Hogyne, ő részletesen beszámolt ezekről.

K. L.: – Szóval írhatott akkor, vagyis ti kaphattatok levelet.

J. I.: – Igen, állandóan leveleztünk. Hát persze, ez se számított valami előnynek. Most hadd idézzem. „Egyezően a New York Times riportjával, a bejárat biztosítva volt a két kamrához, ha a kőtörmeléket eltávolították. Pénzdarabokat találtak a sírkamra padlóján, amelynek dátuma egyezett azzal az idővel, amikor Péter Rómában prédikált és meghalt. Voltak ott későbbi dátumú pénzek is, német, németalföldi, magyar, litván és más zarándokoktól eredő. A zarándokok, akik meglátogatták a sírokat, tették ezeket a pénzeket az offertoriumba. A falakon sok felirat volt. Néhányon közülük ez volt: Ave Petrus! s alatta az aláírók neve. A sírkamra közepén terrakotta edényt találtak, ebben voltak Szent Péter csontjai. Őszentsége a pápa azonnal meglátogatta a kriptát, és az urnát a csontokkal a dolgozószobája melletti magánkápolnájában helyezte biztonságba, míg a restaurációs munka befejeződik. A Times riportja szerint a titkolózás oka evidens. A pontifex utasította archeológusait, hogy annyira a legvégső határig megcáfolhatatlan bizonyítékokat gyűjtsenek, hogy ne lehessen kétségbe vonni a lelet autentikus voltát. Őszentsége jóváhagyta azt a javaslatot, hogy a világ vezető archeológusait hívják meg, hogy személyesen ellenőrizhessék a leleteket.” Eddig az idézet.

Újabb szerencsétlenség: atyám nyugdíját megvonták. Dezséry püspök anélkül, hogy a telekkönyvi kivonatokat és a gyámügyi iratokat megtekintette volna, puszta hallomás alapján apámat kinevezte földbirtokosnak és mint ilyet, jelentette az állami hatóságnak. Pedig apámnak és anyámnak soha nem volt még egy sírhelynyi saját földje sem. Politikai kifogás sem merült fel ellene az igazoltatásnál, hiszen az antivilágban a Fasorban közismerten ő volt a

legdemokratikusabb tanár. Nem számított. A püspök szerint ő földbirtokos, és ugrott a nyugdíj. Darab ideig hiába szaladgált állás után. Aztán valaki ajánlatára felvették a Fellten és Guillaure gyárba portásnak a hátsó kapuhoz. Ez ellen az állás ellen nem is lehetett panasza: nem volt terhes. Ideje javát olvasással és kedélyes beszélgetéssel töltötte. Télen barátságos dobkályhában villogott a tűz, a pihenő munkások ide jártak melegedni, akkor vidáman folyt a szó. A gyár ekkor az oroszok kezében volt. 1952-ben azonban átvette a magyar állam. Az új vezérigazgató soknak találta a létszámot, szerinte a hátsó kapuhoz nem kell portás, kérjék el a kulcsot az első portáról. Elbocsátották. Kihez menjen? Egyetlen reménye még a főmérnök, az üzem általános irányítója. Régi ember, talán megérti. – Nem tudom alkalmazni, sajnálom – mondta szigorúan. Az öreg végignézett a mérnökön, az megérezte, mert enyhébben hozzátette: menjen a szomszédba, ott keresnek embert.

Otthon csak az örökös veszekedés várta. Anyám dúltan ordítozott vele: trottli, élhetetlen alak! Már mindenki visszakapta a nyugdíját, mert utánajárt. Menj el a volt tanítványaidhoz, akik magas pozícióban vannak, kérd meg őket, járjanak közbe. – Nem megyek, inkább éhen halok. Én nem kilincselek, nem kunyerálok. Hogy aztán ajtót mutassanak? Ők jöjjenek rá, mit tettek velem. Velem, aki... – Eszébe jutott az emlékezetes Kossuth-nap, amelynek előestéjén a tankok dübörögtek be a városba. A gimnáziumban ő volt az ünnepi szónok. Azt mondta: „Vége az ország függetlenségének. Ide vezetett, hogy az ország urai semmibe vették Kossuth intelmeit. Hány százezer magyart áldoztunk föl a Molochnak esztelenül, és még hányat fogunk? Aztán bukunk a vesztes oldalán. Vae victis!” Csoda, hogy életben maradt. És most ez a hála. Másnap ott állt a szomszéd gyár művezetője előtt. – Mi kell? – Előadja higgadtan. – Van munka, de még ezek sem bírják. Mázsás terheket kocsiba rakni nem játék. – Letörten kóválygott haza. Egyszer csak ráköszön valaki, Kovács, az építők diszpécsere: – No mi az, miért lógatjuk az orrunkat? – Miután az öreg elmondta, Kovács elgondolkozott. – Várjon. Jöjjön velem. Majd kitalálunk valamit. Vissza a gyárba, egész a jól ismert bódé közelébe. Kovács odalép az egyik kőműveshez, az öreg régi ismerőse, hiszen ez is odajárt melegedni a portásfülkébe. Hallgatag ember, mégis annyit tudott róla, hogy van egy ötéves fia, és ez a fiú és az asszony a mindene. Amikor egyszer arról folyt a szó, dolgozzék az asszony vagy se, Nagy Jóska megjegyezte: én nem engedem dolgozni az asszonyt. Megkeresek annyit, hogy ne kelljen dolgoznia. – Na, Jóska, itt az új talicskás, meglátjuk, bírja-e. A kőműves csak vállat vont. Körülbelül 100 méterről kellett odatalicskázni a téglát, meszet, homokot. Elsőre jól megrakta a talicskát. Belefeküdt, hórukk! A kerék meg se moccant. És mintha lenn, a hasfalában valami megszakadt volna, mint láda alatt a feslett gurtni. – Ne rakjon annyit! – mordult rá a kőműves. Rakott feleannyit. A felázott agyag így is visszafogta. Rémülettel látta, mint tűnik el rögtön a kőműves keze alatt az a pár tégla, amit hozott. Már sejti: a kőműves nem lesz ki a normával és őt innen kiteszik. A kőműves ott állt előtte: pihenjen. És megtolta a talicskát, pillanat alatt fordult kétszer annyi téglával. Hazafelé hasfala úgy szúrt, alig bírt lépni. Az esthomályban suhogott az eső. A csatakos úttesten tűzfehér, önnön farkukba harapó kígyók s fények. Pocsolyák villogása autógumik alatt. Ilyen időben ütötte el a fiát egy autó. A villogó fények elkápráztatták, akkor vette észre az autót, amikor már a két lámpa között volt. Istenem, ha most... az megoldana mindent. Azaz, nem oldana meg semmit, de legalább nem őt nyomná a gond. Már az ötödik villamos ment el az orra előtt, az emberek fürtökben lógtak rajt. Üresebb villamosra várni reménytelen. Végre egynek megfogta a kapaszkodórúdját és fölugrott a lépcsőre. A sín a pocsolyába merült, a kerekek után suhogott a víz. Egy előtte lógó hájas alak megfészkelődött és kinyomta őt. Ujjai elernyedtek, érezte, hogy sorra szakadnak le a kapaszkodóról. Szerencsére a villamos annyira tömve volt, hogy kifelé esett és nem a kerekek alá. De ruhája teljesen átázott, összeszakadt. – Holnap? Holnap újra? – Másnap reggel jóval korábban jött, mint a kőműves, úgyhogy amikor az a vakolást kezdte, már vagy nyolcfordulónyi téglát odahordott neki. A maltert is kikeverte. Igyekezett okosan rakodni és tempósan járni a fordulókat. Pár óra múlva így is kifulladt. Rémülten gondolt rá, hogy a kőműves elveszti a türelmét és túlad rajta. Elvégre

a keresetéről van szó. – Tata, mi volt maga azelőtt? – kérdezte váratlanul a kőműves. – Gimnáziumi tanár. – És mit tanított? – Történelmet. – No, arra taníthat engem is! Ez mentette meg az állását. A kőművest szenvedélyesen érdekelte a magyar történelem. Minduntalan kérdezgette az Árpád-házi királyokról, Mátyásról, Rákóczi ról, a szabadságharcról. Ő csak mesélt. Ilyenkor a kőműves megfordult néhány rakománnyal. Különösen az ebédszünetekben folyt a szó. Ilyenkor mindketten letelepedtek egy felfordított talicskára. No, majd lesz mit mesélni a gyerekeknek, ha már nagyobbacska lesz. Jó néhány hónapig, majd egy évig ment az így. Hanem a sérve egyszer kiugrott, alig lehetett visszatuszkolni, így a talicskázást nem folytathatta tovább. A kőműves szólt a szállítmányozóknak, nem vennék-e át kocsikísérőnek. Hát csak úgy pro forma. Egyszer, amikor hazajött, anyámat nem találta otthon. Elvitték a mentők. Elvágódott, úgy találtak rá. Féloldalára megbénult. Agyi érgörcs.

A hórukkbrigád apámmal együtt három tagból állott. A főnök volt a sofőr, egy nagytermetű tahó, az ántivilágban önálló pékmester volt, híres a kiváló minőségű és sokféle kenyereiről és süteményeiről. Elve volt, két óra után nincs munka, ilyenkor lődörögni kellett, de úgy, hogy az serény tevékenységnek lássék, vagy lebonyolítottak egy-két fekete fuvart, amire apámat nem vitték el, de szigorúan meghagyták, jól rejtőzzék el a telep területén. A brigád második tagja, egy notórius borissza, sovány volt, mint a kóró, mégis olyan erős, egy fél marhát becipelt a hátán egymaga. Sohasem engedte nagyot emelni az apámat, a nagyobb súlyokat mindig maga emelte vagy ketten a sofőrrel. Megható volt, hogy vigyáztak apám egészségére. A derék borissza minden elsején és tizenötödikén önkényes szabadnapot tartott, a fizetését különben a felesége vette fel. Amikor éppen rakodtak, az utcán szembejött vele Eötvös-kollégiumi konskolárisa, akkor egyetemi tanár, rendkívül megdöbbent, amikor apámat rakodni látta. Ezt a munkát sem folytathatta a végtelenségig, kizáródott a sérve. Sebésznek kellett visszaügyeskednie, hová menjen, ahol még fölhasználhatják ilyen rokkantan? Szerencsére a metróépítkezésen, a Déli vasútnál kerestek szerszámkiadót, akinek alig kellett fizikai munkát végeznie. Beállt oda. Főnöke hamarosan megkedvelte, mert az anyagfelhasználásnál sokat kellett köbözni, és ezt apám jobban és gyorsabban csinálta, mint ő, hiszen a számtant még a bencésektől tanulta.

Közben anyám is munkába állt a közeli jelmezkölcsönzőbe varrónőnek. Néha rosszul lett, összeesett. Anginás roham. A műhely levegőtlensége sem tett jót neki.

Apám sohasem panaszkodott a sorsa miatt. Este vidáman mesélte napi kalandjait. És nem győzte dicsérni a munkásokat. Hogy milyen derék, becsületes, tisztességes emberek, mennyire önzetlenül segítik a gyöngét, nyíltak, őszinték, nem érdekli őket a politika, szidják a kurzust kutyául. A földalattinál még együttérző barátra is talált: együtt dolgozott egy széparcú, kedves fiatalasszonnyal, a Bethesda lelkész lánya volt. Egyetemi diplomát szerzett, de apja és férje miatt nem vették föl, csak segédmunkásnak, annak is csak a metrónál. Férje katonatiszt volt, a háborúban repesz érte a fejét. Ha pár milliméterrel mélyebbre hatolt volna az agyban, már nem élne, de így is alig tudták megmenteni. A kórházban esküdtek össze, utóbb a férfi még sokáig feküdt otthon, majd a malomhoz került segédmunkásnak.

Egyszer csak szól a telefon, anyám hív: azonnal keressem fel őket. Rohanok. Elmondja, a házmestertől megtudta, hogy ők rajta vannak a kitelepítendők listáján. Azt ajánlotta, költözzék be hozzájuk valaki egész közeli családtag, például a gyermekük, aki nincs kompromittálva és állásban is van. De nem elég, ha csak bejelentkezik, náluk is kell laknia. Elmondtam Évának, rendkívül megdöbbent, és kijelentette: ha én tőlük elköltözöm, még ha átmenetileg is, akkor kapcsolatunkat befejezettnek tekinti. Elválunk. – Most mit csináljak? Életem legnehezebb döntése. Évát, ha lehet, még jobban szerettem, mint az első időben, el se tudom képzelni, hogy még valakivel kapcsolatba legyek testileg, akár lelkileg. Ugyanakkor, ha szüleimet elviszik és ott bajuk lesz, esetleg meghalnak, sohasem fogom megbocsátani tudni magamnak, hogy nem segítettem rajtuk. Végül mégis úgy döntöttem, elköltözöm. Éva, ha most nem, egyszer majd

csak megérti, és ha elvonult a veszély, újra összeköltözhetünk. De ő komolyan vette, amit mondott, ettől kezdve mindenféle közeledésemet ridegen elhárította és bizonyos idő múlva beadta a válókeresetet. Következett életem legszomorúbb és legreménytelenebb időszaka. Ekkor már Zuglóban, Rákospalotához közel, a Miskolci úton tanítottam, mégpedig oroszt három műszakban: délelőtt a fiúkat, délután a lányokat, este a dolgozókat, közel heti 40 órában.

K. L.: – Te oroszul jól tudsz?

J. I.: – Nekem középiskolai tanári szakvizsgám van. Reggel hétkor indultam és este tízkor kerültem haza. Közben ugyanis beiratkoztam a középiskolai tanári képesítést nyújtó orosz levelező tagozatra. Eddig, mivel a görög, latin, pszichológiai szakommal az általános iskolában nem tudtam mit kezdeni, helyezgettek összevissza, évenként más-más iskolába, és mindenféle tantárgyat kellett tanítani, még például ábrázoló geometriát is. Különben is, még gimnazista koromban eltökéltem, hogy Dosztojevszkijt és Tolsztojt eredetiben fogom olvasni, és most ezt is megvalósítottam. Elolvastam a *Bűn és bűnhődés*t, továbbá a *Karamazov testvérek* és a *Háború és béke* tekintélyes részét eredetiben. Persze, éjszaka, és a villamosban. Hozzászoktam a napi négy órai alváshoz. Én, aki anyósom szerint lusta vagyok. Le is tettem az orosz nyelvi alap- és szakvizsgát, a legjobb eredménnyel. Az éjszakázás miatt három-négy óra után már bizony ellankadtam. Hogy feldobjam magam, a szünetben átszaladtam a szomszéd kocsmába és bedobtam fél deci törkölyt. Törkölyt azért, mert ez volt a legolcsóbb motalkó, 2,50-ért. Ugyanis rettenetesen kellett spórolni. A fizetésem több mint felét leadtam a gyereknek – nem volt sok –, aztán még anyámékat is kellett támogatnom. Még délután is bevágtam egy féldecit, aztán este 10-kor hazafelé menet is, hogy legyen energiám olvasni. Írásra végleg nem adódott se időm, se energiám. A szellemmel egyetlen kapcsolatom maradt, hogy délben, az ebédszünetben az iskola zeneszobájában a zongorán lekavarhattam egy-egy Mozart-szonátát. Így éltünk Pannóniában...

És az írás? Ez idő tájt úgyszólván semmit sem írtam. Még az Ilka utcában inkább. Amikor az Illatos úton már végleg nem tudtam tanítani a csibészek zajongásától, elővettem Petőfi és Arany egyik-másik elbeszélő költeményét, például a *János vitéz*t, *Bolond Istók*ot és a *Toldi szerelmé*t, és abból olvastam fel nekik. Ez legtöbbször hatott, elcsöndesültek. Persze, közben magyaráztam is nekik. Megható, hogy ezek a kis vásott kölkök mennyire szerettek mesét hallgatni, még a 14-15 évesek is. Hát, ha nem is volt ez szabályos óra, de talán még többet kaptak irodalomból, mintha előírt szövegeket agyoncsócsáltam és agyonideologizáltam volna. Majd Petőfi és Arany a szó szoros értelmében mindennapi kenyerem és megváltóm lett – macskakörmök közt a megváltóm. Arany meg szinte maga után húzta Zrínyit. Elővettem a *Szigeti veszedelm*et. Ekkor döbbentem rá, milyen remekmű. A kompozíció, az életsorsok, a nehéz veretű, zengzetes magyar nyelv. Olyan bűvös, mitikus fény-árny játéka van, mint a Rembrandt-képeknek. Önkéntelenül Zrínyire hangszereltem át verseimet. 1949-ben megírtam *A dolhai vereség híré*t, 1950-ben a *Zrínyi halálá*t, *Rákóczi nagy esküjé*t és a többi kuructöredékeket, amelyekben Flótás Jani szerepel. A Fehérhajóban már nem volt időm ilyesmikkel bíbelődni, 40 órában tanítottam és végeztem az orosz nyelvi tanfolyamot. A legtragikusabb az volt, hogy belém bújt a féltékenység ördöge, és annyira kínzott, hogy alig tudtam helytállni reggel 7-től este 10-ig tartó pokoli szolgálatomban. Lelkiállapotomat tökéletesen kifejezi a *Szunyogh Gáspár históriája* című poémám, ahol a költött történetben is élesen kirajzolódik helyzetem és őrjítő indulataim. Hajszálon múlt, hogy bele nem őrültem. Talán csak az mentett meg, hogy ki tudtam írni magamból őrjöngésemet. A legmegalázóbb és legfájdalmasabb éppen az, hogy az ember csak akkor döbben rá, mit jelent neki egy másik ember, mennyire szereti, mennyire kötődik hozzá, amikor már elvesztette. A *Szunyogh Gáspár históriájá*t 1952 nyarán írtam, már hivatalos elválásunk után.

Jánosy István
3. Pokoltánc szarvasokkal [12]

K. L.: – Ezzel a címmel írtad meg lírai számvetésedet életed legválságosabb korszakáról.

J. I.: – Nehéz erről a korszakról beszélni, mert itt nagyon mélyen személyes dolgok történtek, amit általában az ember nem szokott a nyilvánosságnak átadni, de én kénytelen vagyok vele, mivel azt tűztem ki egyik irodalmi célomul, hogy a lélek mélyrétegeit tárom fel, elsősorban saját magamban, úgy tekintem magamat, mint egy pszichoanalitikai laboratóriumot, és úgy próbálom a helyére tenni, megfejteni külső és belső élményeket. Mivel most egy olyan részlet közeledik, amiről nagyon nehéz első személyben beszélni, szokásom szerint a lírai alteregóm nevében, Kakucsi nevében, harmadik személyben mondom el ezt a történetet.

1953 nyara. Kakucsi könnyed léptekkel ment át a Ferenciek terén. Jó kedve volt, bár semmi oka nem volt a vidámságra. Még mindig szerelmes volt feleségébe, noha egy év óta már hivatalosan elválva, külön éltek, lakása sem volt, fizetése igen kevés, annak is a felét odaadta gyerektartásra. De úgy járt, mintha léggömbként lebegett volna a föld felett, és nem gondolt semmire. Ekkor vette észre az Egyetemi Könyvtárral szemben, a járdán, ott állt egy gimnáziumi osztálytársa, Sikuta Guszti, és egy mutatós nővel beszélget. Aránylag magas volt a lány, széles vállú, karcsú derekú, magas homlokú, szelíd, őzikeszemű. Ekkor villant meg benne: „Hiszen ezt a lányt már láttam, mégpedig igen gyakran”. A lány is régi ismerősként köszöntötte. Négy évig együtt jártak a bölcsészetre. Nap mint nap látták egymást, de akkor nem beszélgettek. Kakucsi balekságára vall, hogy nem ismerkedtek össze. Viszont 1949 telén, amikor Kakucsi járógipszben ődöngött, egy napon bement a Belvárosba, hogy emlékeit idézze. Bánkódva állt meg a Darling eszpresszó előtt, ahol az 1945 utáni boldog esztendőkben nap mint nap ücsörgött Mándyval, Vajda Bandival, Szabó Edussal együtt. De már rég becsukott az eszpresszó, és az iskola miatt, amely egész napját elvette, nem találkozhatott barátaival. Akkor régi ismerősként köszöntötték egymást, és hosszan beszélgettek. Kakucsi nagyon elkeseredett volt, egyre azt hajtogatta, nem érdemes élni. A lány mégis rokonszenvesnek találta, és – mint később megvallotta – akkor az villant át a tejében, „de jó volna, ha ő volna a férjem”.

És most ott álltak újra, egymással szemben, és vidáman ismételték bölcsész emlékeiket. Sikuta hamarosan otthagyta őket, és ők leültek a Kárpátia előterébe, egy pohár sörre. A lány – Katalin – fél órája vette át orosz gimnáziumi tanári oklevelét, Kakucsi pedig most fejezte be az orosz középiskolai tanári tanfolyamot. Éppen egy Puskin-kötetet szorongatott, elkezdték olvasni az Anyegint. Kakucsi csodálta, Katalin milyen jól tud oroszul. Később megtudta, beszélni is ugyanilyen jól tud. Sokáig olvasták, lelkes felbuzdulással, boldogan váltak el, megbeszélték a következő találkozót. Amire a lány nem jött el. Kakucsi csalódottan dünnyögött: „ez is olyan csak, mint a többi, fütyülök rá.” De nem fütyült, mert hamarosan kézhez kapta a lány levelét, nagyon szabadkozik és újabb időpontot ajánl találkozásra. Kakucsi rajongásig szerette a pest-budai Duna-tájat, persze ott lakott a közelben, a Fehérhajó utcában, akármikor kimehetett a Duna-partra, leült a rakpart lépcsőjére, és elmerengett a szemben levő Gellérthegy-Palota-Mátyás templom látványán, múltján, jelenén. Számos versében megjelenik a táj, mint téma, nemcsak dekoráció.

[12] Készült a Petőfi Irodalmi Múzeumban 1990. január 11-én, az átdolgozott változat megjelent az *Új Írás* 1991. 1. számában (48-62.).

A Dunán úsztak kék papírhajók
Gyerekek hajtogatják fenn az égben
Ezüstös szálú szél fújta hajunk,
s borzolta a vizet suhanc szeszéllyel,
S felolvastam Neked a Zrínyi halálát.

Nemcsak a *Zrínyi halálát* olvasta fel, hanem a *Zrínyi pokoljárását* is, amely a könnyes, vészterhes magyar jövőt sejdítette föl, és figyelte, milyen hatással van a lányra. Katalinnak egészen megrendült az arca, és könnyek csillogtak a szemében. Kakucsi ettől szinte ekszt ázisba esett. Sose hitte volna, hogy a magyar fátum feletti borongása a nőknek valaha is tetszeni fog, hiszen az volt a tapasztalata, hogy az ilyesmihez semmi érzékük.

Aztán Dosztojevszkijről beszéltek. Kamaszkorában Kakucsi annyira hatása alá került, hogy még álmaiban is Dosztojveszkij történeteit álmodta tovább. Hogy élt Raszkolnyikov és Szonya, Dimitrij és Grusenyka Szibériában, száműzetésben, mi lett Aljosával... Dosztojevszkij láttatta meg Kakucsival Jézus alakját, amelyet ezentúl végleg a magáénak érzett, ő a megvigasztalója a megalázottaknak, a megszomorítottaknak, a gyengéknek, gyermekeknek, akiket az életre valók, az erőszakosak bántanak, s végül is kiszorítanak az életből. Jézus nekik igazságot szolgáltat, hisz nekik is joguk van a boldogsághoz. A lány is pontosan így érezte, ő is Dosztojevszkij Krisztusát őrizte a szíve szentélyében. Kakucsi egyre csak nézte, csodálta szelíd és ártatlan arcát, amelyről lerítt, hogy ő is a sértett és lenézett gyengék közé tartozik, mert semmi erőszakosság nincs benne. Épp a Lánchídon mentek, amikor Kakucsi, csak úgy önkéntelenül, megszólalt, jó lesz nekünk együtt. Később megtudta a lánytól, hogy e szavait ő is ugyanúgy értelmezte: mint férj és feleség együtt.

Harmadik találkozásukkor kimentek a Margitszigetre. Fújt a szél, húztak dél felé a felhők, hajlongtak, suhongtak az öreg fák, titokzatosan. Pepitájuk szikráztatták a toll-sugárlombú jegenyék. Nem sugárzott róluk sem a fenség, sem a boldogság. Kakucsi cingár ötven kilójával, kirojtosodott nadrágjával inkább madárijesztőre hasonlított. Magukról beszéltek. Kakucsi a volt családjáról, a lány egy viszonzatlan, nagy szerelméről, ami miatt kutyául érzi magát.

Gazdátlanná kivert kutyák, kivallódott szívük sebe... Úgy tervezték, hogy uszodába mennek, fürdőruha is volt náluk.

Pillanatnyilag ott ültek a rakparton, Kakucsi nagy előadást tartott az esszénusokról. Aztán, ha már romantika, legyen romantika, azt indítványozta fütyülve illemre, zsarukra, fürödjenek meg rögtön, itt, a Dunában. Meglepetésére a lány hajlandó volt erre is, egy fűzfabokorban rögtön vetkőzni kezdett, a fiú a háta mögött őrködött, nem jönnek-e járókelők. Vidáman úszkáltak, a lány csak utólag vallotta be, nem tud jól úszni, még sosem úszott úgy, hogy ne érjen a földet a lába, de most bízott benne, hogy a fiú kimenti.

Kéz a kézben ültek egy padon, suhogó fák alatt. Közben teljesen besötétedett. A távoli lámpák sejtelmesen világítottak néhány fát, mintha azok emberi alakok volnának, bő köpenyegben. A lány magáról beszélt. Végsőkig őszintén elmondta, hogy nagyon szerelmes volt valakibe, és nagyon fájt, hogy az nem viszonozta az ő odaadását. Még néhány nappal ezelőtt is... Ez megdöbbentette Kakucsit.

– És most?

– Most a tied vagyok.

– Csak az enyém?

– Csak a tied. Ameddig meg nem unsz.

– És nem kell az a másik?

– Most már soha. – Ez a gyerekes egyszerűség lenyűgözte Kakucsit. Ahogy mindent elsőre kitálalt, amiről a nők bölcsen hallgatni szoktak. Pszichológiailag is esztelenség. Rögtön az első alkalommal így kitárulkozni. Ez a legtöbb férfit visszariasztotta, bántotta volna a hiúságát, hogy ilyen könnyen elérhető beteljesülésbe csöppen. Ilyesmit nem lehet komoly esetnek venni. Érdekes, hogy Kakucsi épp emiatt vette komolyan a lányt. Egy lélek, amelynek ennyire nincs védőpáncélja, ennyire gyanútlanul kiszolgáltatja magát, az feltétlenül védelemre szorul. Csigaházra. Teknőcpáncélra. S hozzá még valószínűtlenül jó szíve van. Ezt megérezte. „Én leszek a védőpáncélja" – gondolta Kakucsi, és ezzel meg is pecsételődött a kapcsolatuk. Végleg. Örökre. Azóta is a féltés a legerősebb érzés, amit iránta érez. Dosztojevszkij magyarázta meg: a gyöngét, a kényre-kedvre kiszolgáltatottat kell a legjobban szeretni és óvni.

Minthogy mindketten tanítottak, Katalin az Agráregyetemen, Kakucsi egy zuglói általános iskolában, mégpedig heti negyven órában, csak vasárnap találkozhattak. Ilyenkor nagyokat kirándultak a pilisi hegyekbe. Olykor harminc kilométert is trappoltak. Különösen a végtelen pilisi erdőket szerették. Közben ősz lett, az erdő a legszebb színpompáját mutatta, haragoszöld, halványzöld, a sárgák számtalan árnyalata, piros, sötét, bíbor. És az öreg bükkfák hamvasszürke lombjai. A Csikóhegy alatt a rét világoslilán tündöklött a sok őszi kikericstől, és amikor a Pilisben jártak, a szemközti hegyoldalban látták, hogyan vonul libasorban egy mufloncsapat szinte kísértetként a lombja vesztett fák közül. És néha óvatosan megállnak. Hogy tudott örülni a lány minden virágnak, minden felröppenő madárnak! Sokat név szerint ismert közülük, sokkal többet, mint Kakucsi. Így a fel-felröppenő lelkesülésük a természetbe való igazi beolvadás volt. Persze, hiszen Katalin falun nevelkedett fel, egy református parókián, egész 18 éves koráig. A parókia nem sokban különbözött a többi falusi háztól, életük se a földművesekétől. Hiszen olykor a fiataloknak is meg kellett fogni a kapát. A kislány élményei is ugyanazok voltak, mint falusi pajtásnőinek a szenzációi. Még mint egész kicsi lány beszabadult az istállóba, és kiganajazott a tehén alatt, majd mikor a macska felült a kútkávára, féltőn megfogta a farkát, hogy bele ne essen. Mire a cica elrúgta magát, és pont beleesett a kútba. Szerencsére volt olyan okos, hogy a neki leeresztett vödörbe belekapaszkodott. Büntetésből apjának, a vaksi öreg papnak ezt a verset kellett felmondania: „Nem kell az állatot bántani, a fájdalmat ő is érzi, mert ha az állatot bántod, rossz szívedet elárulod." Erre vigasztalanul elpityeredett, hogy hát neki rossz szíve van. Ilyesmikről beszélgettek útközben, és lelkendezve állapították meg, hogy ebben is, a természet és a falu szeretetében is mennyire együtt dobban a szívük.

Egy kirándulás végén Katalin ez idő szerinti lakhelyén kötöttek ki. Ez egy roppant tekintélyes ház volt, amely egy óriás lejtős gyümölcsös alsó szögletében állt. Kakucsit megdöbbentette a ház nagysága és furcsasága. A homlokzat földszintjén három ablak nyílott és egy ajtó, fölötte hosszú erkély karfája, mögötte ablakok, tehát a padlástér is be volt építve, és az ablakok fölött félköríves oromzat, amelyet Magyarországon még sohasem látott. Az oromzat mögött a ház még hosszan elnyúlt, a téglalap alaprajzot követve. Te jó Isten! Hány szoba lehet ebben a házban! – gondolta Kakucsi. Legalább tíz helyiség. Utólag megtudta, a ház egy berni parasztház mintájára épült, mert Katalin anyai nagyapja francia svájci volt, Fribourgból származott. Miután beléptek az elvarázsolt kastély előterébe, parkszerű tisztáson találták magukat, melyet óriási kanadai fenyők szegélyeztek, és ki tudja milyen öreg olajfa, és a fák lábánál fantasztikus virágok. A tisztás közepén terített asztal állt, rajta két tányér. És amikor az asztal előtt megálltak, a fák alól három hófehér hajú öregasszony lépett elő, kettő közülük magas volt, talán még Katalinnál is magasabb, földig érő fekete ruhában, ami még fokozta karcsúságukat. A harmadik öregasszony mélyen előre görnyedt, rendkívül finom vonású arca halványan valahogy a Katalinéra emlékeztetett. Elképzelhető, hogy az ő arca is ilyen lesz 75

éves korában. Ő volt a lány anyja. Kakucsi hirtelen úgy érezte, mintha az egészet álmodná, és most az Erzsébet királyné korában élne. Hirtelen nagyon elröstellte magát, amint a saját öltözetére gondolt.

A látogatás nem volt előre eltervezve, legalábbis az ő részéről nem, ő csak kirándulásra öltözött, kopott, kirojtosodott nadrágban, pókháló vékony rövid ujjú ingben. Elvégre nyár volt. És most ezek a szép előkelő öregasszonyok. Észre sem vette, mikor terítődött meg az asztal, porcelán tányérok, levesestál, ezüst étkészlet. Már rég el is felejtette, hogy lehet ilyen méltóságteljesen is étkezni, évek óta csak az iskolai étkezdében kapta be gépiesen az ebédet. Feltűnt, hogy a nénikék egymás között németül beszélnek.

Aztán bevezette a házba, sorra megmutatta a szobákat, úgyszólván mindegyikben múlt századi, dúsan faragott, esztergályozott bútorok, a hajdanvolt jólétről árulkodtak. És a falon mindenütt képek, főként portrék. Nyilván a család tagjait ábrázolták, zsánerképek és egy óriási festmény a pianinó fölött. Azt a jelenetet ábrázolta, amikor Jézus meggyógyítja a bethesdai bénát. A háttérben álló embercsoport arcai a családi portrékra emlékeztettek. Rögtön látta Kakucsi, hogy valamennyi festmény egyetlen kéztől származik, és éppen nem műkedvelő mázolmányok, hanem igen korrekt színvonalú műalkotások. Különösen az alakrajzok árulkodtak virtuóz tudásról. Utólag megtudta, az egyik öreg néni festette őket. Deák-Ébner tanítványa volt. És a század elején képeit sikeresen adogatta el. De a néniknek láthatóan jól esett, hogy Kakucsi a szakértő szemével nézte a képeket, és hosszan beszélgettek a század eleji piktúráról, és a szolnokiakról, nagybányaiakról. Közben bealkonyodott, és az alkony rózsaszín opálfényében ez a valószínűtlen ház és a kert még valószínűtlenebb lett, még költőibbnek látszott.

K. L.: – Hogyan jutottak Katalinék ehhez a svájci típusú házhoz?

J. I.: – Katalin nagyanyja igen régi, rangos székely családból származott, amely Bethlen Katától elkezdve mindvégig a Bethlen grófi család védnöksége alatt élt. Így a nagymama keresztanyja is egy Bethlen grófné, és ő nap mint nap bejáratos volt a kolozsvári Bethlen házba, amelyben valaha Hunyadi Mátyás született. Ebben a házban ismerkedett meg a 16 éves lány leendő férjével, aki a Bethlen lányok német-francia nyelvtanára volt, tulajdonképpen francia-svájci, Fribourgban született, ahol apja neves patrícius volt, a gótikus püspöki dóm karbantartó szobrászaként működött. A fellobbanó nagy szerelemtől hajtva a fiatalok megesküdtek, és elindultak világgá, először is Fribourgba, a fiú szüleihez. Azok nem fogadták szívesen a menyüket, lévén reformáta, így onnan is tovább kellett állniuk a szomszédos Murtenba, ahol a nagypapa városi hivatalnokként szolgált. Itt esett meg, hogy pár éves kislányuk belefulladt egy szökőkútba, a cselédlány hanyagsága miatt. Ez az eset annyira megrázta őket, hogy itt sem maradtak tovább. Mentek egyenesen Párizsba szerencsét próbálni. 1870-ben ott a kommünárdok majdnem agyonlőtték a nagypapát, emiatt, no meg a rájuk szakadt nyomorúság miatt is tovább menekültek Strasbourgba, ahol a nagypapa a csipkegyártó manufaktúra igazgatója lett. Közben egymás után születtek a gyermekeik, kilenc lány és egy fiú. Néhány év után a csipkegyártó manufaktúra tönkrement a gépesített konkurencia miatt és ők tovább vándoroltak szerencsét próbálni, először Sziléziába, majd Morvaországba, végül Bécsbe. A tíz gyerek közül hét maradt életben, ugyancsak nehéz volt gondoskodni róluk ilyen zilált körülmények között, hát a nagymama megunta ezt a vándorcigány életet, jócskán ki is merült belé, hazavágyott. Végül Pesten kötöttek ki, a nagypapa végzettsége meg nyelvtudása révén a Statisztikai Hivatalban kapott szerény állást. Közben amerikai nagybátyja halálával jelentős örökséghez jutott, ebből vették a nagy törökbálinti telket, és építették rá ezt a furcsa, svájci típusú házat. Jólétüket növelte még, hogy az egyik lány férje kiváló svájci elektromérnök lett, ez a Ganz gyárban dolgozott, magas fizetéssel, és jelentős külföldi vállalkozásokat bonyolított Szingapúrban, Japánban a

villamosvasutak létesítését. A majd' legfiatalabb lány, Johanna, Deák-Ébner tanítványaként képeivel szép sikereket ért el a tárlatokon. A legfiatalabb lányt, Annát pedig feleségül vette egy közeli kis falu kálvinista papja 1910-ben. Öt gyermekük született, Eszter, Lajos, Hedvig, s végül 1918-ban az ikrek, Panni és Katalin. A világháború éveiben meghalt a nagypapa, utóbb a nagymama is, aki most már soha nem érhette meg szíve egyetlen nagy vágyakozását, hogy élve viszontláthassa szülővárosát, Kolozsvárt, és szülőházát, amelyben a szabadságharc idején a magyar seregek főhadiszállása volt és ő három éves kislányként Klapka generális térdén lovagolt, aki ezt énekelte neki: „eltörött a hadnagy lába".

1953. december 26-án, a névnapomon volt az esküvő. Az öreg hölgyek olyan lakomát készítettek, amilyet soha, emberemlékezet óta nem láttam és nem kóstoltam. A teríték és az asztaldekoráció szinte valószínűtlennek tűnt, a Ferenc József-i boldog időket idézte. Családunk öreg barátja esketett, lelkes prédikációval, láthatóan örvendezve azon, hogy az eltévelyedett bárányt most ő vezetheti vissza az egyházba. Következő napon már utaztunk nászútra, Szigligetre. Bámulatos sietséggel szereztem beutalót az írók alkotóházába. Azért kellett így sietni, hogy nászutunk beleférjen az iskolai szünetbe, hiszen mindketten tanítottunk. Így mégiscsak sikerült szűk tíz nap szabadságot biztosítanunk. A tördemici állomáson nem várt meglepetés: hatalmas autó fogadott minket. Kellett, hiszen ugyancsak megpakoltam a koffert könyvekkel.

Hat éves koromtól huszonhárom éves koromig itt nyaraltunk, főleg Gyenesdiáson. Mennyire más most ez a táj! A ráboruló szürkés ég, a szürkés-kékes-foltos jég, a kopár fák hamvas, lilásbarna árnyai, a nádas oroszlánszíne, a mindent befedő fehérségben. Elképzelhetetlenül gyönyörű. Újabb meglepetés: a szállásunk. Hiszen ez egy igazi grófi kastély! A sziráki kúria eltörpül emellett, pedig az is elég művészien volt berendezve Madarász Viktor ódon bútoraival. Rögtön végigvágtam magamat a rugalmas ágyon, amely ekkor cirpelni, muzsikálni kezdett. Eleinte nem hittem, hogy ez igaz. Évek óta tokba bújt emberként éltünk a proletársors alján. Most ekkora fényűzés! Újabb meglepetés az iskolai szabványabrak után a finom ebéd. Alig tudtuk megenni.

Ebéd után rögtön kitettem a könyveimet az asztalra. Egy óriás fóliánst Aiszkhülosz, Szophoklész drámáinak ógörög szövegével. Egy hasonló testességű ógörög szótárt, a *Károli Bibliá*t, Zrínyi költeményeit, Rákóczi *Önvallomásai*t Domján Elek fordításában. Az előző hetekben kaptam szerződést Aiszkhülosz két drámájának, a *Heten Théba ellen* és a *Perzsák*nak fordítására. Ehhez kellettek a fóliánsok, no meg a *Károli Biblia*, mert úgy képzeltem el, hogy Aiszkhülosz egyedülállóan gazdag nyelvezetének visszaadásához a 16-17. századi magyar nyelv gyönyörű szólásait fogom segítségül hívni. Aztán reméltem, hogy ugyanezzel a nyelvi fegyverzettel tovább írhatom majd megkezdett verses regényemet, a *Rákóczi ifjúságá*t. Rögtön nekiláttam a fordításnak. Bámulatosan könnyen ment. Tíznapi ottlétünk alatt hétszáz sort sikerült lefordítanom. Rengeteget sétáltunk. Többször fölmentünk a várba, gyönyörködtünk a fantasztikusan szép, vulkáni tájban, de bejártuk a Balaton menti kúpokat, a Rókarántót, és a Királynő Szoknyáját is. Új házak akkor még alig épültek, a hegyekben pedig a szétszórtan rejtőző pincék villantak föl, a nyaralók áradata még nem lepte el azt a tájat ormótlan, kacsalábon forgó váraival. Még a falu is a maga egyszerű életét élte, ablakunk a főutcára nézett, láthattuk a járókelőket, vagy jókor reggel, amint vonultak a libák, röpülve, gágogva szálltak ki a patakra. Sétáink alkalmával a hegyekben egy-egy pincébe, ha nyitva láttuk az ajtót, be-betértünk, elbeszélgettünk a gazdával, aki szorgalmasan kínált minket borával. Utóbb rájöttünk, ha viszünk egy csatos üveget, csekély pénzért azt is meg lehet tölteni. A jó bor ihletet ád az íráshoz. A nagy fóliánsok mellett hoztam magammal egy kis könyvet is, Rosadi: *Jézus pöré*t. E könyvben Jézus elfogatásának, elítéltetésének és kivégzésének kritikai rekonstrukciója mellett olvashattam még Pilátus feleségének, Claudiának a történetét, aki a Máté evangéliumában is szerepel. Megüzente férjének, ne ítélje halálra Jézust, mert rosszat

álmodott. Claudia Octavianus Augustus császár unokája volt. Anyja a császár leánya, Júlia. Octavianus Júliát fogadott fiához, Tiberiushoz adta feleségül, a későbbi császárhoz, de Júlia nem becsülte meg magát, élte a római aranyifjúság ledér életét, megcsalta Tiberiust egy előkelő lovaggal. Ezért Augustus száműzte Pandataria szigetére, ott szülte meg a kislányát, Claudiát. Mikor a kislány elérte kamaszkorát, elküldte férjéhez, Tiberiushoz, hogy az nevelje. Ez persze a szerelem rejtelmeibe való bevezetést is jelentette, Tiberius hírhedt, perverz módján. Mikor a kislány így érett nővé lett, Tiberius férjhez adta egy alacsony származású törtetőhöz, Pilátushoz, de úgy, hogy Claudiát még sokáig maga mellett tartotta. Elhatároztam, hogy erről a témáról drámát írok. Jézus passiója lett volna a dráma fő cselekménye, de emellett tartalmazta volna Claudia tragikus életét is. Ilyen értelemben készítettem vázlatot, pokoli iramban, jóval utóbb rájöttem, hogy Jézus személye nem tűri, hogy társfőszereplő legyen másvalaki mellett, ezért a dráma csak Claudia tragédiájára koncentrált. Ezalatt néhány epizód is elkészült a *Rákóczi ifjúságá*ból.

Az alkotóháznak rajtunk kívül egyetlen író-költő vendége volt, Nadányi Zoltán. Szerződése volt egy elbeszélő költeményre, azért vonult félre, távol a főváros zajától a szigligeti csöndességbe, hogy ezt a kényszerből vállalt versezetet befejezze. De ezt a nyögve-nyelős témát csak nagy ímmel-ámmal köszörülgette, szívesebben írt volna verseket, olyanokat, mint a *Nők a tetőkön*, vagy a *Balatoni nyári idillek*, válogatottan szép nőkkel. Súlyos szívbeteg volt, ekkor már sejtette, hogy nem sok napja van hátra. A természetet, a szép tájakat, virágokat, kis állatokat, madarakat, macskákat és a bájos női idomokat mély áhítattal és művészettel megénekelő trubadúrnak most válnia kellett mindentől, és belemerülni vagy a semmibe, vagy Orcus sötét árnyékvilágába. Sírnivaló volt keserves panaszkodása. Érdekes, hogy akiket irodalompolitikánk kisebb költőknek ítélt, vagy egyenesen a szégyenpadra ültetett, én ezekért lelkesültem, és Babitsot kivéve, főleg ezektől tanultam a legtöbbet. Például Dsida Jenőtől, Sinkától, Radnótitól, Kálnokytól, Toldalagitól, Nadányitól, Rábától, Csanádi Imrétől, akinek *Kismester* című versét annyira magaménak éreztem. Inkább szeretnék lenni szelíd-szolíd kismester, mint fölfújt zseni. Számomra a verselés inkább meditáció volt, belső monológ, mint cirkuszi teljesítmény. Sokszor idézgettem Weöres Sándor jelmondatát: „Verseimet ajánlom a falaknak / Úgy írtam, ahogy jól esett."

Nem sokkal tervezett hazautazásunk előtt távirat érkezett Törökbálintról, hogy Katalin nagynénje, a festőművésznő válságos állapotban van. Azonnal indultunk haza. Az esküvő után mindhárom öreg hölgy influenzában megbetegedett. Közülük a festőnő, Johanna néni állapota volt a legsúlyosabb, gyönge szíve nem bírta ki a rohamot, mire megérkeztünk, már halott volt. A másik két néninek is magas láza volt, különösen az idősebbnek, Ilkának, aki légzési zavarokkal is küszködött. Így a kedves, romantikus berni ház komor szükségkórházzá változott. Katalin ikertestvére, Anna, kórházi munkája után, szinte minden nap este megjelent. Az esküvő·után helyzetünk radikálisan megváltozott. Én Külső-Zuglóban tanítottam az általános iskolában, Katalin az Agráregyetemen a Villányi úton, és hetente két napon Gödöllőn. Így a centrális fekvésű Fehérhajó utcában laktunk, szüleimnél. A két kis szobából álló lakás újra tömegszállás lett. Mi laktunk a belső szobában, ahová a másik szobán keresztül lehetett bejutni, ebben pedig laktak hárman, szüleim, és a nálam 23 esztendővel fiatalabb húgom, Eszter, aki még általános iskolába járt. A tanítás mellett szorgosan bíbelődtem a két tragédia lefordításával. Közben két újabb szerződést is kaptam, Martin Andersen Nexö *Szürke fény* című regényének megmagyarítását, és a készülő verses regényemre, a *Rákóczi ifjúsága* megírására. Az ezekkel járó töméntelen munkát már semmiképp sem teljesíthettem a tanítás mellett.

K. L.: – Hogy bírtál ennyi munkát a tanítás mellett?

J. I.: – Nem tudom, valami olyan lelkesült állapotban voltam, hogy mindent szokásom ellenére nagyon könnyeden és szinte játékosan csináltam. Ismét csúcsra érkeztem, dolgozhattam, alkothattam, amennyit csak bírtam. És még a megélhetésünk is biztosítva volt. Kati továbbra is leadhatta fizetése harmadát, felét a törökbálintiaknak, élelemmel is elláthatta őket, mert bizony anyagilag nagyon rosszul álltak.

1954 januárjában Katalin teherbe esett, veszélyeztetett terhes, otthon feküdt három hónapig, mégis kórházba kellett vinni, és ott elvetélt. Közben másik nagynénjének is rosszabbra fordult az állapota, egyre nehezebben lélegzett. Katalin ápolta két hétig, de tovább nem lehetett, mert az Agráregyetemen tanítania kellett. Egy volt tanítványát állította be ápolónőnek maga helyett, aki elvállalta, pedig érettségi előtt állt. Áprilisban az öreg hölgy meghalt. Napjaink a Fehérhajóban sivár egyhangúságban őrlődtek le. Fél ötkor szólt az ébresztő, akkor nekiálltam fordítani, nyolckor az iskolában, és ott maradtam késő estig. Katalin az Agráregyetemre ment a Villányi útra, vagy ki Gödöllőre, apám a déli vasúti metróépítkezésekhez, anyám a varrodába, lényegében csak este találkoztunk, s a konyhában halmozódott a sok edény, és szárítottuk a tealevelet, mert azt másodszor is kifőztük. Vacsoránál sokszor összezördültem anyámmal, mert ő, hogy bosszantson, mindig előrángatott valami nekem kellemetlen témát.

1954 januárjában iskolámban bejelentettem, hogy otthagyom a tanítást, és szabadúszó leszek. Ugyanis szerződéseimet végképp nem tudtam volna teljesíteni, ha tovább tanítok. Így amikor csak szünideje volt Katalinnak, elvonultunk a Balatonhoz. Eleinte csak Szigligetre, utóbb viszont már Tihanyban és Csopakon is laktunk. 1955 nyarán Szigligetről a Sárkányhegyen, Büdöskúton és a Pető-hegyen át átgyalogoltunk Gyenesdiásra. 1929-től 41-ig minden nyáron ott nyaraltam, többnyire Paulini Bélánénál. Ez a rendkívül finom lelkű hölgy a gyöngyösbokrétás Paulini Béla özvegye volt, aki házasságának néhány éve után, miután bohém férje elverte az igen tekintélyes hozományt, számot vetve a kilátástalan jövővel, elvált, és, szerény, gyenesi házában egyedül nevelte fiát, az ifjú Bélát. Amikor én megismertem, Béla a keszthelyi agrártudományi egyetem hallgatója volt, és éppen önkéntes évét teljesítette, és akkor, puskája tisztogatása közben főbe lőtte magát. Sosem derült ki, hogy öngyilkosság volt-e, vagy véletlen baleset. Azóta Anna néni a Németh László *Gyász*a hősnőjének életét élte. Többé nem ment férjhez, gyászruhát hordott és sose lépte át kertje határát. Minket nagyon kedvesen, barátságosan fogadott. Rögtön lett szállásunk, és néhány napot nála töltöttünk. Ekkor még villany sem volt a faluban. Esténként egy szál gyertyával világítottunk, és kint ültünk a gádoron, a két öreg diófa alatt. Még kívül hangulatos, festői falu volt Gyenes. Tulajdonképpen nem is falu. Kisebb-nagyobb telkeken szétszórva álltak a nádfedelű házak, egyik háztól a másikig ösvény vezetett, a gyümölcsöktől roskadozó fák és szőlőskertek között. Az emberek rendkívül szívélyesen fogadtak, mint régi ismerőst. Reggel a gulyás tülökszóval kísérte a legelőre a teheneket. Rengeteg tehenük volt. Manapság nyaraló hátán nyaraló, és tehén egy sem. Akkor még nem sejtettük, hogy öregségünkre Gyenesben töltjük el az év nagyobb részét. Ekkor itt fordítottam Jeszenyin *Perzsa motívumai*t, és a keszthelyi posta előtt ülve egy padon *A Föld kapitányá*t.

1953-tól kezdve a Nagy Imre kormányzat némileg tolerálni kezdte a maszek vállalkozásokat. A Képzőművészeti Alap égisze alatt, vagy azon kívül sorra alakultak ügynökségek, és ezek tagjai az egész országot a legkisebb falvakig bejárva olajképeket, rézkarcokat kínálgattak. Részben neves művészek alkotásait. Így a festők nagy része ráállt a tömegtermelésre, egyesek a giccs fele lazítottak, mások azonban a tömegtermelés számára is iparkodtak korrekt alkotásokat is szállítani. Így Firinc is. Különösen a rézkarcai lettek népszerűek, például a „Kis patak”-ból több százat adtak el. Dőlt a pénz az ügynökökhöz, de kisebb mértékben a művészekhez is. Firincből is pénzes pali lett. Amellett, hogy gyakran megfordult a Pipacs mulatóban, még telt arra is, hogy vitorlást tartson a Balatonon. Tavasztól őszig a vízen tartózkodott. Fő támaszpontja a tihanyi halászkikötő volt. A szomszédos Kopaszhegyen

kibérelt egy pincét, és ha nem volt éppen a vízen, ott tartózkodott. Engem is meghívott. Néhány napig voltam vele. Ekkor határoztuk el, Katalinnal, még 55 nyarán, hogy majd mi is Tihanyban töltjük a nyár hátralevő részét. De egészen máshol, a falu északnyugati csücskében, már a Csúcshegy felé béreltünk szobát. Firinccel sokat vitorláztunk. Ő sokszor festette a parti hegyeket, mélyen a vízről. Elhatároztuk, míg ő fest, én megábrázolom ugyanazt a témát versben. Így született meg ugyanazon a napon két versem is, a *Festmény* és a *Tihanyi templom*. A templom előtt megpillantottam Szabó Lőrincet. Ő is nézett rám, megismert, és mintha várta volna, hogy odamenjek hozzá beszélgetni. Nem mertem. Máig sajnálom. Tihany sok vidám és kedves emlékem színhelye. Rengeteget vitorláztunk Firinccel, olykor viharban is. Egyszer nagy viharban elindult a hajóval, noha cefetül be volt rúgva. Én mentem vele, mert nem akartam egyedül hagyni. A bömbölő szél úgy felkorbácsolta a szenvedélyét, hogy végül magán kívül felugrott a hajó tatjára, bokájával rugdosta a kormányt, a vitorlát meg úgy irányította, mintha gyeplővel lovat hajtana, még ordította is, Gyi! Gyi!

Tihany színhelye volt a nagy seregléseknek is, napokat töltött velünk apám, anyám, Eszti húgom, és Firinc leánya, a kis Virág. Rajtuk kívül még Megyeri Barna szobrász és Sikuta Guszti osztálytársam. Másik csoportban Kati Svájcban élő bátyja, felesége és három gyermeke. Emlékezetes, egy egész éjszakáig tartó nagy mulatozást rendeztünk velük. Igazi magyar romantikával. *Rákóczi ifjúsága* is tovább íródott (Firinc készített illusztrációkat hozzá) és olyan kedvenc verseim, mint a *Búcsú*, és a *Szerelem-villám*. Megismerkedtem komoly, értékes szellemekkel is: Katalin idős tanártársával, Baránszky-Jób Lászlóval, és Vas Elemér festővel, és kedves angol feleségével. Róluk utóbb tanulmányt is írtam.

1955 végén Katalint elbocsátották az Agráregyetemről mint létszámfelettit. Persze, ez csak ürügy volt, mert főnöknője teljesen tudatlan, korrupt káderliba utóbb a barátnőjét hozta be az ő helyébe. Így Katalin fizetését elvesztette. 1956-os év őszéig befejeztem a *Rákóczi*t, és a Nexö fordítást, és mindkettő gépelt példányát leadtam a kiadónak. Életünk annyiban változott, hogy most már nemcsak az iskolai szünetekben tartózkodtunk a Balatonnál, hanem szinte állandóan. Már kora tavasszal lementünk Szigligetre. Ott elég hosszan együtt voltunk Ferenczy Béniékkel, és igen hosszan beszélgettünk velük. Együttlétünkről hosszabb tanulmányban emlékeztem.

1956 szeptemberét Csopakon töltöttük el. Nagyon szegények voltunk. Pénzünkből éppen csak az ebédre futotta. Reggelire, ebédre, vacsorára tej, kenyér, szilva. Már hűvösödött, de egyre jobban esett délben a frissítő úszás az apácák hajdani strandján, amely most teljesen elhagyatott volt. A parton óriás platánok aranyló lombja hullongott a vízre, a szikrázó nap végigragyogtatta a füves domboldalt, a piros és sárga almával megrakott hajlatokat, és az eső után a rét szintjén futkározó patakokat. Sokat kirándultunk, bejártuk a Csopak, Füred fölötti hegyeket, a szőlőspincéket. A dombokat beragyogta a szőlők aranyló, lilás fénye, a bíborló körtefák lombja. Csodálatos színmozaik. Ekkor fordítottam Jeszenyin *Anna Sznyeginá*ját. Ez Jeszenyin egyetlen hosszabb, több mint hétszáz soros elbeszélő költeménye. Nosztalgikus vágyakozással idézi fel a költő kamaszkora első nagy szerelmi kalandját, amely egyszeri beteljesüléssel végződött. A forradalmi események miatt már nem folytatódott. A lány emigrált, Jeszenyin ment tovább a maga fatális útján, minél mélyebbre süllyedt a bánatban és az alkoholban, annál áttetszőbb dicsfényben ragyogott föl emlékezetében a hajdani kaland. Ebbe a jeszenyini világba merült be a mi szerelmünk is.

K. L.: – Hogyan élted át 1956. október 23-át, és mint író, hogyan reagáltál?

J. I.: – Tulajdonképpen semmiféle drámai esemény nem történt velünk, Kati éppen most jött ki a kórházból, spontán vetélés után. Estefelé moziba mentek, anyámmal. A *Hannibál tanár ura*t nézték meg. Én nem mentem velük, mert rosszul éreztem magamat. Fájt a fejem, a torkom. Influenza. A mozi után anyámék indulni akartak haza. Az Astoriánál furcsa csődület.

K. L.: – A Puskin moziból jöttek ki.

J. I.: – Pontosan. Lelkesen tüntetnek, kiabálnak. Később a rádió épülete felől lövöldözés hallatszik és a Körúton tankok vonulnak. Hazajöttek. A Fehérhajó utcai lakásban szüleimen és Eszter húgomon kívül még mi ketten laktunk Katival, és a külső alkóvban Gyurka öcsém húzodott meg, miután otthagyta a családját. Hatunkhoz még késő este betoppant Firinc és Angi, és Firincnek festőművész barátja, Basilides Barna. Egész héten át ilyen tömegszállás volt a Fehérhajó. Jellemző, hogy a fordulat után „ellenforradalmi központnak" minősítettek minket, noha az éjjeli menedékhely lakói közül egyikünk sem vett részt az eseményekben. Én betegen feküdtem, másodikán vagy harmadikán mentem be az Írószövetségbe. Különben otthon szüntelenül hallgattuk a rádiót és tarokkoztunk. Borzalmasan izgultam. Most mi lesz? Aggódtam Nagy Imréért, mert úgy sejtettem, a felkorbácsolt indulatok vagy elejtik személyét, vagy szélsőséges döntésekbe sodorják, amelyek teljesen irreálisak. Mire valók az olyan szónoklatok, lépjünk ki a Varsói Paktumból, mondjuk ki a semlegességet, mikor a nagyhatalmak döntöttek úgy, hogy mi az orosz hatalmi szférába kerüljünk. Ezt a döntést csak ők változtathatják meg. És mire való a sok párt? Megint pártközi csetepatékba és meddő alkotmányozó vitákba merülünk bele, amikor mindent egy akarattal kéne tenni. Néhány epigrammában jeleztem aggodalmaimat. November 4-e hajnalban hallgatjuk a rádiót. Nagy Imre mondja megrendítő beszédét, és állandóan a Kodály kórusmű, a *Zrínyi szózata* szól. Nemsokára már az ágyúzást is halljuk. Most már tudjuk, mi következik.

K. L.: – Ez, mint írót, mire hangolt téged? Miket írtál ekkor?

J. I.: – Ez időszakban csak kevés verset írtam, nem megy, nagyon fáj. Két jelentősebb részletet 1957-ben, utólag belecsempésztem a *Rákóczi ifjúságá*nak a Szépirodalmi kiadónál elfekvő kéziratába, ez az *Ifjúság* című, a hegyaljai felkelés fejezetből, és egy rövid elmélkedés arról, hogy a hős, mármint Rákóczi, mégis az idő előtt fellázadt parasztok élére áll, noha tudja, a helyzetük teljesen reménytelen, csak a biztos halál vár reá. S teszi ezt mégis azért, hogy a jövőnek lelkesítő példát mutasson.

K. L.: – Ezt hogy csempészted be, mert egy megszerkesztett könyv az beszámozott, bepaginázott kézirat. Oda hogy lehet beletenni közbe?

J. I.: – Hát én ugye ezeket a részleteket legépeltem, úgy, hogy csatlakozzék a már meglevő szöveghez, és szépen betettem az ott raktározódó kéziratba. Persze, ha nagyon utána akartak volna nézni, akkor észrevehették volna, mert hiszen a számozás folyamatos volt, és ugye, plusz lapok kerültek a számozás közé, de persze az embernek ezt reszkírozni kellett. Ezen kívül egy rekviemet írtam az elesettekért, ez a Claudia drámámban jelent meg.

K. L.: – Oda hogy került bele, melyik részlet?

J. I.: – Tulajdonképpen az a részlet, amikor Claudia az őseit, családtagjait siratja el, akik az uralkodó család tagjai voltak, hiszen a nagyapja volt Claudiának Augustus császár.

Szélsőségesen extravertált anyám, aki mindig ott nyüzsög, ahol a legtöbben vannak, megtudta, hogy kiürítették a pártközpontot az Akadémia utca 13-ban, és már nagyban költöznek be az üresen maradt szobákba a hajléktalanok. Rögtön szerzett egy kis kocsit, és valósággal kényszerített, hogy tegyek rá egy ágyat, székeket, és egyéb felszerelést, és foglaljak két szobát. Nem tudtam ellenkezni, hiszen az világos, hogy a Fehérhajó utcai tömegszálláson már nem lakhatunk tovább, és lakáskérvényünket eddig még figyelembe sem vették. Foglaltunk két szobát. Természetesen ettől kezdve nekem ott kellett aludnom, arra az emeletre csupa cigánycsalád költözött be. Ezekkel jártunk közös WC-re, amit nem tisztított senki, végre Kati látott neki, hogy a töméntelen rohadó bélsarat eltávolítsa. Hetek, sőt talán több hónap telt el, amikor megtudtuk, hogy Firinc és Angi átlépték az osztrák határt. Firinc műtermébe pedig valaki már beköltözött. Anyám azonnal előkereste az ominózus kis kocsit,

és indultunk Firinc képeiért és bútoraiért. Számos fordulóval szállítottuk az Akadémia utcába, ezekkel bebútoroztuk a két szobát. Az ódon bútorokkal egész csinos lakásunk lett, ablakaink az Árpád utcára néztek. Közben hidegre fordult az idő. Hoztunk egy vaskályhát, csövét kivezettük az ablakon az utcára. Kályhánk szélcsendben egész jól működött, de ha északira fordult a szél, az visszafújta a füstöt, s hogy meg ne fulladjunk, el kellett oltani a tüzet. Egy petroforon főztünk, az is nagyon büdösen füstölt. Közben kikapcsolták a villanyt, mert a cigányok hihetetlenül pazarolták az áramot, 200-as égőkkel világítottak.

K. L.: – Ilyen friss felidéző képességgel hogyan tudsz emlékezni ezekre a részletekre?

J. I.: – Hát bizony nem tudtam volna ilyen részletesen összefoglalni, mert hiszen nagyon sok mindenről megfeledkezem, és különben is olyan természetem van, hogy nem e világban élek, nagyon keveset veszek észre a reális világból, de itteni életünkről feleségem, Katalin naplót vezetett, ebből idézek most néhány oldalt. „1958. augusztus. Az Akadémia utca hajléktalan, agyonkínzott emberek menedékhelye lett 1956 novemberében. Ebben a sajátos akváriumvilágban mindenfajta társadalmi réteg képviselve van. A négyemeletes házban irodaszobák sorakoztak egymás mellett. Tágasak és szűkek, világosak és vaksötétek."

K. L.: – Ti hanyadik emeleten laktatok?

J. I.: – Mi a második emeleten laktunk, rajtunk kívül csupa cigánycsaláddal. „Az augusztusi kánikulában és a januári hidegben ugyanúgy zeng a második emeleti folyosó a gyerekek zajától. Mezítlábas, sápadt arcú purdék szaladgálnak itt télen-nyáron, félig meztelenül. Elszórakoznak primitív játékaikkal, szurkos kezükben koldulási szerzeményeikkel, egy-egy almával, dinnyeszelettel, cukorkával. Ezen a folyosón nem ismerik a finom beszédet. A gyerekek már csecsemőkoruk óta hallják a trágárságokat, már első gügyögésük is mocskos szavak utána-gajdolása. Ebédfőzés idején az egész folyosó megtelik fojtogató füsttel, minthogy a központi fűtés nem működik, minden család beállított magának egy sparheltet vagy vaskályhát, a füstöt pléhcsövekkel vezették ki az ablakon. Igen ám, de az északi szél visszafújta a füstöt, úgyhogy mind a szobákban, mind a folyosón harapni lehetett a fullasztó, köhögtető mérget. Ha belenéztünk az örökösen nyitott szobaajtókon, elképesztő szegénység tárul elénk. Egy rozoga ágy, asztal, ládák, szekrény már ritkábban, az ágyakon rongyok, huzatlan dunyha, és párnák, az asztalon mosatlan edények. Asszonyok nagy hassal kiállnak a folyosóra, és folyik az örökös terefere. A kapualjban, a kapu alatt tömeg. Kiülnek a járdára kicsik és nagyok. Körülállják a házmesterné faragott székét, és folyik a nagy hangoskodás, amely néha nagy verekedésbe csap át. Ilyenkor rendőrök rebbentik szét őket."

K. L.: – Ha ilyen pontosan tudod ezt a korszakot felidézni feleséged naplójából, valami epikus epizódot, vagy valami portrét, ha tudnál.

J. I.: – Portrét egy öreg néniről. „Lázóknénak hívja mindenki, mert mindenki ismeri. Vékony, keskeny alakja, mint az árnyék suhan át a folyosón, a lépcsőkön. Mindig mindenütt ott van. Egy nagy család minden gondját, baját hordozza a vállán. Legnagyobb fia a ház vicéje, kinek apró gyerekei folyton ott lógnak az öregasszony nyakán. Egyik fia pedig a Zeneakadémián tanul. Görbe, csontváz alakja, arcán az ezer ránc közel száz évesnek mutatja, pedig alig múlt el ötven, csak élénk fekete szeme ragyog, sugárzik belőle az okosság és a szeretet. A tüdejében kaverna. Régebben a veséjével is bajoskodott, szigorúan diétázott, sótlan krumplin, szőlőn élt. Különben is sokat éhezett, abba lyukadt ki a tüdeje. Ura már régóta meghalt, szerinte nagyon jó ember volt, kiváló muzsikus, elég szépen keresett. Asztmája vitte el. Ernő fia a rossz fiú. Nem ad haza semmit. Van még egy idegbeteg lánya is, itt lakik velünk, minduntalan kidől a munkából. Egy-két hónapra ideggyógyintézetbe kerül, aztán hazaküldik, noha állapota nem javul. Az öregasszony vele jár a rendelőbe, sír, könyörög, hogy utalják be véglegesen, de nincs irgalom, újra és újra elbocsátják. Lázók néni dolga a mosás, a főzés, az élelem előteremtése is. Így bizony szűkösen telik, csak krumpli járja. Krumplileves,

paprikáskrumpli. Sokat bánkódik legkisebb fia miatt is, a tizenöt éves Sanyit Ernő bátyja betette a javítóintézetbe. Vajon helyes volt-e ez a lépésük, hiszen a fiú nem követett el semmi gazemberséget, csak hát olyan furcsa volt. Széllelbélelt, kiszámíthatatlan, túlérzékeny, rossz idegzetű. Diósjenőre került, ahol mezőgazdasági munkát végeztettek vele. Amikor anyja meglátogatta, csak sírt, könyörgött, vigye haza, nem bírja ki tovább itt. Az öregasszony fogadkozott, mégis kihozza a fiút. Én erre azt mondtam neki: Csak hagyja ott, legalább embert faragnak belőle. Ez a beszélgetésünk tavasszal történt, most, augusztus 21-én épp a városból jöttem haza. A második emeleten mindenki kint volt a folyosón. Lázók néni táviratot kapott az intézettől, meghalt a Sanyi gyerek, és én ekkor megláttam Lázók nénit, futva jött felém, haja, melyet máskor sima kontyba csavart a tarkóján, most ziláltan esett a vállára. Maga volt a megtestesült fájdalom. Torkából keserves, szaggatott jajkiáltások törtek elő. Széttárt karokkal futott a folyosón, az egész teret betöltötte siránkozása: „Jaj, Sanyikám, Sanyikám...” Rögtön elutazott Diósjenőre. Ott a következőt tudta meg. Szórul szóra idézem, amit mondott. Az intézet gazdaasszonyával beszéltem, aki elmondotta, ő hívta ki a mentőket, mert ekkor a gyerek tiszta vérben volt. A gazdaasszony férje azt állította, hogy a gyereket úgy megverték, hogy belső vérzést kapott. Pajtásai mondták el, hogy kimenőt kaptak 8 óráig, mehetnek Vácra, murira, de ők reggelig maradtak. A gyerek rimánkodott társainak, menjenek haza időben. Úgyis tudom, ha elmaradunk, úgy megvernek, hogy meghalok. Ezt mondta. Hajnalban visszatértek, a fiam nem mert bemenni. A raktáros kérdezte, hol van a gyerek, a fiúk azt felelték, kint van az erdőben, valahol elbújt, elaludt, mert nem mer előjönni. Erre a raktárnok: gyerünk, keressük meg. Elmentek, megkeresték a gyereket, a raktárnok korbáccsal ütötte a fiút. Mikor már belefáradt az ütlegelésbe, hívta a többieket, gyertek, most üssétek ti! Azok ütötték, rúgták, míg a fiú elokádta a vért. Bevitték, akkor szaladgáltak mentő után. A mentő bevitte Vácra, ott nem vették fel, majd Pestre, a Madarász utcai kórházba. Itt műtétet akartak rajta végrehajtani, de a fiú pár perc múlva meghalt. Mindvégig eszmélet nélkül volt. Így mesélte el az öreg cigányasszony. Vajon ez az emberiesség és az egyenlőség? Egy szegény öreg cigányasszony fiát ilyen pedagógiai eszközökkel kell nevelni? Hát még mindig vannak osztályon kívüli páriák? Itt élnek pár percre az Országháztól és a Pártközpont szomszédságában? Élnek? Tengődnek valahogy! De mibe kapaszkodjanak? Ki segít rajtuk? Csak az ösztöneikben élnek és a múltjukban. Augusztus 20-a előestéjén mentem haza a Duna-parton. A nap már lebukott a Budai vár mögött. Bűvös alkonyi hangulat tolult az utcákra. Hűvös szél kerekedett a Duna felől. A vár, a parti barokk templomok, a pesti bérházak fekete árnyékká olvadtak, de körvonalaik tisztán rajzolódtak a halvány türkisz égen. Az ég alján lilásszürke fellegek úsztak, a Duna titokzatosan csillogott. A háztól pár lépésnyire megálltam. Előttem törékeny nőalak, mint árnyék kuporodott a járda szélén, ölében kis gyerekkel. Halkan álmodozva simogatta a kis gyereket, és dúdolgatott neki. Mintha India szent folyója, a Gangesz partján ült volna. Talán a fiára gondolt. Sok utánjárással járt a Lázok Sanyi ügye. A táviratban tévesen adták meg a kórház nevét, Heim Pál utca, holott a fiút a Madarász utcai kórházba vitték. Kimentünk oda, az öregasszony, a Béla fia, a vice és én. Beszéltünk Tápai Dóra doktornővel, a főorvossal. Nagy csődület volt a folyosón. Ápolónővérek, betegek. Nem tudták megállapítani, mibe halt meg a gyerek. A végbeléből vér. Öntudatlan volt, 40 fokos lázban. Az egyik ápolónő elmondta, ő volt mellette, mikor meghalt. Felvette az utolsó kenetet. A nővér talán apáca lehetett valaha, hogy erről is gondoskodott. Valaki megjegyezte, ebben a rendszerben nem létezik, hogy agyonverjenek egy gyereket. Múlt csütörtökön, augusztus 28-án volt Lázok Sanyi temetése. Már kora reggel készülődött a család. Feketébe öltözött az öregasszony, én gyorsan megjöttem, megfőztem az ebédet, és már mentem is ki a temetőbe az egyik házbeli lánnyal. Éppen folyt a szertartás a ravatalozóban. Egy fiatal pap beszélt, a kántor szépen énekelt. Meglepően sokan voltak. Az intézetből is jelen volt az igazgató, a párttitkár, és három fiú. Koszorút is hoztak. Becsukták a koporsót, és elindult a menet. A halottaskocsi előtt a nyolctagú cigánybanda vonult, nagyon szépen húzták a *Lehullott a rezgő*

nyárfa... és a *Most van a nap lemenőben*... dallamát. Szomorkásan sütött a nap, a késő nyári mulandóság hangulatában. A sírokon a sok virág, méhek zümmögtek a levegőben, és az útra csöndesen hullottak a levelek. Bár szívtépő volt az öregasszony siratása és a félbolond nővér hisztérikus sikoltozása, mégis az egész temetés felemelő volt. Szinte odakívánkoztam a koporsóba, bár én nyugodnék ott. Gondtalanul távoznék a földi világból, és mennék oda, ahol a napsütés kezdődik és örökös téli verőfény. Kitettem a sírra a fehér őszirózsacsokrot, és tűnődve mentem."

K. L.: – Esetleg másik portrét is még, ennek az időszaknak jellemzésére mondanál. Éppen a Katalin naplójából.

J. I.: – Volt még egy kedves ismerősünk Lázok nénin kívül, Szabolcsiné. „A folyosó túloldalán levő helyiségek vaksötét liftaknába nyíltak, ezen a soron, szemben velünk egy fiatalasszony lakott 6-7 éves kislányával. Szép arcú, magas, de nagyon sovány teremtés, valami kishivatalnok. Szépen, rendesen, tisztán öltözködött és tartotta a kislányát is. Mivel tüdőbajos volt, magunktól felajánlottuk neki másik utcai szobánkat, cserében a maga vaksötét szobája helyett. Nagyon megörült ennek, nem győzött hálálkodni. Magányos teremtés volt. Ismeretségi, baráti köre szinte senki. Így hát sokat átjárt hozzánk beszélgetni, lassan megismertük az életét. Fiatalon ment férjhez, mint egészséges, erős nő, a szívére hallgatva. Maga is nagyon szép volt, és ő is szép férjet kívánt. De ez a házasság bizony nem sikerült. Férje, állítólag valami gróf törvénytelen fia, durván bánt vele, verte, kínozta, keresetét rendszeresen elvette és elitta. Hogy kedves, és korához képest értelmes kislánya ne legyen tanúja ilyen jeleneteknek, elvált a férjétől, és mivel akkor ürítették ki a pártközpontot, mint mi, ő is ide menekült. Többször esett teherbe, de mindig elvétette, tönkre is ment az egészsége. Kivették a petefészkét, és tüdőbajt kapott. Férje nem fizette a tartásdíjat, így nagyon kellett takarékoskodnia. Néha megjelent, és könyörgött neki, fogadja vissza. Ha nem találta otthon, érzelmes leveleket dugott az ajtórésbe. Az elsők között kapott lakást, jóval előttünk. A Fiastyúk utcában. Meglátogatott minket. Úszott a boldogságtól. Mi is örültünk látogatásának, hiszen megszerettük. Ábrándos, szégyellős, egyszerű lélek, szereti a szépet, szívesen olvas verseket, hajlamos a nagylelkűségre, sokat sír magányossága miatt. A költözködésnél volt férje segített. Kéredzkedett vissza, mert tetszett neki az új lakás. Ott is evett, aludt náluk. De az nagyon nem tetszett neki, hogy az asszony a földön ágyazott neki. Különben felajánlotta a rekamiét is, ott aludhat, persze egyedül. Ezen megsértődött, nem jött többé, miután apránként elkéregetett 1000 forintot. Utóbb az asszony megtudta, hirtelenjében megnősült." Eddig Katalin naplója.

Itt éltünk, ebben a környezetben, ilyen szomszédok között, kerek két évig, 1956 novemberétől 1958 novemberéig. Tulajdonképpen sajnálni kellett volna magunkat és sajnáltatni. Én mégis a fordítottját érzem. A 44-es évet leszámítva soha még nem volt ilyen élményben gazdag és emberségben tanulságos életszakaszom. Ezt főleg Katalinnak köszönhetem, aki oly könnyen közel tudott kerülni emberekhez, és mély beleérzéssel tudott azonosulni sorsukkal. A cigányok is szívükbe fogadták, szinte rajongással. Meg kell vallanom, az egyszerű emberek, főleg a cigányok között több emberséget, ártatlanságot tapasztaltam, mint a bürokraták, a magamfajta értelmiségeik, és főleg az irodalmárok között. Ebben az ősállapotban, amiben élnek, az emberi alapviszonylatok még tiszták, áttetszőek, és romlatlanok. Még a nagy archetípusok világában élnek. Lázok néni maga is egy őskép volt. Maga volt az ősi földanya archetípus. A cigánymadonna. Náluk még a gyermekáldás szent. Eszükbe sem jut a megfogant magzatot elvétetni, bármi nyomorban éljenek is. Mert az élet az szent. És szent a család is. Úgy összetartoznak. Számomra ez a vallás az igazi, nem a csinált, dogmatikus vallások. Amióta tizennégy éves koromban a *Bűn és bűnhődés*t olvastam, úgy érzem, az én világom a Dosztojevszkij világa. Csak hát igen zárt, könyvmoly létemben alig találkoztam élőben Dosztojevszkij-figurákkal. Most aztán megismerhettem őket, kimeríthetetlen

gazdagságban. Nem hiszem, hogy mindez csak a véletlen játéka volt. Az isteni gondviselés intézte így, emberré válásom érdekében. Sokszor tapasztaltam, hogy életemnek olyan fordulatait, melyek visszanézve döntőnek bizonyultak, egy titokzatos, magasabb hatalom irányította. Életemet nem én írtam, egy titokzatos kéz írta, pörgette, mint búgócsigát, hogy tanítva, játszva, sírva, dalolva a tévelygések bújócskáin át munkálja Sarastro otthonát. Pedig a legnagyobb tévelygés csak most következett, életem mélypontja, a pokol.

K. L.: – Tehát most arról beszélnél, hogy 1956, depresszió, rossz lakáskörülmények, és versek. De hogy élted ezt meg emberileg?

J. I.: –1956 után borzalmas lelkiállapotba kerültem. A legnagyobb csoda, hogy életben maradtam. Úgy éreztem, nekünk magyaroknak végleg befellegzett, nincs többé semmi remény. Finis Hungariae. Borzalmas álmaim voltak minden éjjel. Például ez. Házkutatás kis albérleti szobámban. Látom, egy ávós revolvert csempész a könyveim közé, és azt nagy hűhóval fölfedezik. Elvisznek. Vallatás kínzással. Végül halálra ítélnek. Utána több hónapig csend, mindennap várom, hogy a halálos ítéletet megerősítik, vagy megkegyelmeznek. Végül felakasztanak. Utólag tudtam meg, hogy ez pontosan így megtörtént sok száz esetben. A legrosszabb az volt, hogy ilyenféle álmok miatt nem mertem elaludni. Akarva maradtam fönn éjszaka, és kószáltam lenn a városban. Az is szerencsétlenség volt számomra, hogy Katalint Bázelben élő nővére meghívta magához, és én e borzalmas lelkiállapotomban egyedül maradtam. Elismerem, hogy Katalin rászolgált a pihenésre, felüdülésre, hiszen a második spontán abortusza után nemcsak testileg, hanem lelkileg is végsőkig kimerült, ugyanúgy, mint én. Tönkretette őt a lakástalanság és a végső bizonytalanság, amiben éltünk. Kofferral kóválygotunk ide-oda. Különben mindketten beadtuk az útlevelet, csak én nem kaptam meg. Fixa ideám volt, ha már vége van a magyarságnak, akkor már nekem sincs miért élnem. Minél előbb elpusztítani magamat. Mint Ady. Két végéről égetni a gyertyát. Ott éltem a bagolyváramban az Akadémia utcában, rendszeres életemről nem gondoskodtam. Nagy néha tértem be egy-egy vendéglőbe, szíverősítőre, paprikázott halászlére. Különben csak ittam. Az alkohol tartott életben.

Azért a munkáimat rendesen elvégeztem. Délelőttönként feszesen dolgoztam a fordításokon. Verseim kiadására nem volt lehetőség. A Szépirodalmitól visszakaptam lírai versgyűjteményemet, nem adják ki. Viszont lehetett fordítanom. Kiss Ferencné felfedezte bennem a klasszika-filológust, bőven ellátott megbízásokkal, elkészült a Lukiánosz (*Istenek, hetérák, halottak párbeszéde*), továbbá állítsak össze egy ógörög kardal kötetet, mely főleg Pindarosz és Bakkhülidész költészetét tartalmazza, így állt össze a *Széphajú Charisok tánca*, Kálnoky László segítségével. És ekkor kezdtem fordítani Gottfried Keller *Zöld Henrik*jét.

Alkonyatkor azután útnak indultam, feltankoltam magamat az Akadémiával szemben levő borkimérésben, aztán előttem a nagyvilág. Be-betértem egy-egy ismerősömhöz, de nem maradtam ott tíz percnél tovább. Nő is akad ott, hűtlenkedtem, persze csak futólag. Éjszakánként meg az utcákon kóboroltam. Felfedeztem az éjjeli Budapestet, Krúdy Budapestjét. Bevetődtem leprás csehókba, hallgattam a részegek beszédét, néha érdekesebb volt, mint egy klasszikus regény, még a Pipacs mulatóba is elvetődtem, hol istenien zongorázott valaki, akinek civil foglalkozása orvos. Verőfényes kora délután volt. Bementem a csehóba, bedobtam néhány deci bort, utána kifeküdtem a Parlamenttől délre levő stégre napozni. Kellemes meleg dorombolt a testemben, merőn néztem a vizet. Ahogy néztem, egyre inkább úgy éreztem, hogy húz magába, és én egyre kevésbé tudok e húzásnak ellenállni. Különben is minek élni? Már régebben is többször elfogott ez a furcsa vonzás, mikor hosszabban néztem a Duna-hidak összefutó papucsa alatt a víz keltette örvényeket. Ledobtam a ruhámat, és alsónadrágban ugrottam. Igen ám, de nem merültem el, mint gondoltam, hanem önkéntelenül is úszni kezdtem. Már a folyam közepén lehettem, a Lánchíd két pillére között,

amikor észrevettem, hogy alulról egy uszályokat vontató gőzös iparkodik ugyanide. Hogy kikerüljem, vissza kellett fordulnom egész a pesti partnál az uszályokon álló vendéglőig, na most mit tegyek? Akkor kezdtem el mérlegelni. Ha kiszállok a pesti partra, épp a korzó közelében, akkor elkapnak, és mint őrültet bevisznek a diliházba. Egy megoldás maradt még: pokoli lendülettel átúszok a túlsó partra, és ott a Várbazár környékén szaladva eltűnhetek egyik vagy másik szobrász műtermében, hiszen többeket ismertem közülük. Így is történt, a parton olyan villámgyorsan szaladtam, hogy senkinek sem jutott eszébe elkapni, és eltűntem Megyeri Barna barátomnál. Ő felöltöztetett egy overallba, és szaladtunk a stéghez, ahol beugrottam. Ott a stég őre már éppen akarta értesíteni a rendőrséget, átvettem a ruháimat, aztán Barnával diadalmasan be a borkimérésbe. Végül a Szobi utcában kötöttem ki.

Nem sikerült megválni az élettől. Úgy látszik, a Gondviselés még tartogat számomra egyes más feladatot. Még az Akadémia utcában laktunk, Katalin újra, harmadszor teherbe esett. Most már próbáltunk nagyon óvakodni, hiszen mindketten nagyon vártunk a gyermek megszületésére. Katalinnak feküdnie kellett, ezekről a napokról tudósít napról napra vezetett naplófüzete. Pár sort idézek belőle.

– „58. július 1. vasárnap. Pista sokat fordított. Délelőtt és este elment sétálni, ügyesen osztotta be az időt. Mindig két-két órát dolgozott egyfolytában, összesen hat órát. Nekem hozott süteményt.

– július 2. hétfő. Bevásárolt, virágot hozott. Befejezte a Szent Ferenc zsoltárát. Utóbb a *Vigiliá*ban jelent meg. Gyönyörűen sikerült, őrülten fájt a fejem.

– június 2. kedd. Átrendeztük a szobánkat. Pista sokat dolgozott, bevásárolt. Nem tudtam miért, folyton álmos vagyok. Fájt a fejem, hétfő óta, éjszaka nagy vihar volt.

– június 4. szerda. Délelőtt jött Marika. – Katalinnak volt tanítványa, akkoriban orvostanhallgató. Ő ajánlotta Katalinnak Ottó professzort, az óbudai kórház nőgyógyászát. – Elmentünk az OTI-ba, vettünk gyógyszert, Pista verset írt.

– június 6. péntek. Pista reggel elment a sportkórházba, vizeletet vitt a békához. Közben igen nagy görcseim voltak, azt hittem, végem van. Délután fél háromkor jött vissza Pista és Marika, akivel elmentünk Ottó professzorhoz. Elkéstünk. Szombaton megyünk újra. Este Pista elment italért, sokat beszélt, nagyon szépen, de borzasztó fárasztó volt este nyolctól fél egyig, egyvégtiben. Hogy mindazt a szeretetet, amit ő nem tud a mások felé kimutatni, én árasszam szét magunk körül. Szeretné, ha a mások által ráháramló megvetésből kivonná magát, hogy őt, magát ne vesse meg, legyen felszabadult ember.

– szombat, június 7. Ma jól vagyok. Elrakodtam szépen, Pista szépen rendezte el a képeket, elment a bankba.

– vasárnap, június 8. Újabb görcsöm volt, este megismétlődött. Nagyon rosszul voltam, felkerestem Ottó tanár urat, kórházba rendelt.

– június 11-én, szerda. Kórházba mentem, vizelet gyengén pozitív, vasárnap újra görcsöm volt, vérezni kezdtem, szerdán megvolt a műtét, eredmény: miómás duzzanat.

– kedd, június 24. Pista nagyon izgatott volt, írt két verset, az egyik a *Fiamnak*.” –

Június 16-a. Egészen új verset vittem Katalinnak a kórházba, *Kis fáradt dal*. Meglepetésnek szántam. Tőle tudtam meg, hogy Nagy Imrét és társait kivégezték. A nagy viziten az orvosok lehajtott fejjel, komoly arccal jöttek, és egy szót sem szóltak. Katalin nem bírta kihordani a magzatát. Ekkor még nem tudtam, hogy ez végleges.

A lakástalansággal járó örökös csatangolás nem tette lehetővé azt a biztonságot, zavartalanságot, amit egy veszélyeztetett terhes igényel. Jeszenyini életformámmal,

elkeseredett berúgásaimmal magam sem járultam hozzá a biztonsághoz. Vádolom magamat ezért – ami bűn, az bűn. És ezt is ki kell mondani, meg kell vallani, becsületesen. Ennek a korszaknak a nagy összefoglaló verse *Az álmok kútja végtelen*. Ezt a címet kapta összegyűjtött verseim kötete, 1981-ben. „Hát nem lesz soha gyermekem?" Nem lett. A vers a magam és Katalin álmából szövődött.

K. L.: – Hadd kérdezzem meg, hogy végül is hogy tudtál te, milyen erővel kiemelkedni ebből a mélységből?

J. I.: – Hát még mélyebbre zuhantam még ezután is, de aztán valami történt, valami gondviselésszerű, amit ma is tényleg Istennek tulajdonítok, ami egészen megváltoztatta a helyzetet.

Úgy volt, hogy minket, lévén értelmiségiek, az Akadémia utcai ház kiürítésekor visszaköltöztetnek oda, ahonnan jöttünk. Lakáskérvényünket elutasították. De nem lakhattunk már a fehérhajói tömegszálláson sem, amely nem fogad vissza. Protekció után kellett nézni, nem emlékszem már, kinek jutott eszébe, hogy amikor a *Rákóczi ifjúsága* példányait dedikáltam, küldtem a Rákóczi-kutató Köpeczi Bélának is, aki akkor a Kiadói Főigazgatóság vezetője volt. Lelkes hangú levélben köszönte meg. Elmentem hozzá, szívélyesen fogadott, és megígérte, hogy amit tud tenni, nem mulasztja el. Egy idő után behívatott dr. Pesta László a Városházára. Felséges komolysággal közölte, hogy kiutalnak egy lakást nekünk. És valóban, néhány nap múlva kezünkben volt a kiutalásról szóló irat, egyszobás, csökkentett típusú lakás, Újpest, Papp József tér 4-5. II. emelet 4. Elmentünk megnézni, ahhoz képest, ahol eddig laktunk, fenséges kis fészeknek tetszett. Boldogok voltunk. De sajnos az italozás az új lakásban sem szűnt meg, hanem egyre félelmesebb méreteket öltött. Egyszer a Korányi kórházban ébredtem fel. Ott mondták, hogy az újpesti állomáson a sínekre feküdtem, és a mozdony a legvadabb fékezéssel is csak egy méterre tőlem tudott megállni. És én nem emlékszem semmire. Egy reggel utólag Katitól tudtam meg, hogy éjszaka önkívületben a démonnal hadakozva őt vágtam fejbe egy palackkal. Ezt a jelenetet írtam le a *Pokoltánc szarvasokkal* című versben.

Az döbbentett meg, hogy utólag semmire sem emlékeztem. Ekkor szentül elhatároztam, hogy nem iszom többet. És ezt szigorúan meg is tartottam. Persze, ehhez a nagy elhatározáshoz nem volt elég a személyes döntés, valami transzcendens erőnek is közre kellett játszani. A Gondviselés úgy adta, hogy épp ekkor vállaltam el a *Mahabhárata* és a *Rámájána* részleteinek a fordítását. Hogy beledolgozzam magamat ezek hangulatába, intenzíven kezdtem foglalkozni az óhindu vallással és filozófiával. És ki más lehetett volna ebben kalauzom, mint gyermekkorom egyik kedvence, Mahátma Gandhi. Önéletrajzát napról napra úgy olvastam, mint a Bibliát, és próbáltam követni őt. Én is kezdtem kísérletezni az igazsággal, mindenekelőtt az erkölcsi elvek, a pancsa sila szigorú megtartásával. Így hát messzemenően azonosítottam magamat a bennem szunnyadó erkölcsi fórummal, a felettes énnel. Ez ellen lázadtak föl az ugyancsak bennem szunnyadó démoni erők, a legbőszebb impetussal. Borzalmas álmaim voltak. S ez a léleknek veszedelmes polarizálását késztette, amely már-már a megőrüléssel fenyegetett. Az élet mégis ment tovább. Tettem a dolgomat, igen nagy lendülettel fordítottam, tanultam a szanszkrit nyelvet, gyakoroltam az aszkézist. A Gandhi szellemiségével való foglalkozás döbbentett rá, mennyire hiányzik a mi európai életvitelünkből, kultúránkból az aszkézis. Bizonyos önkorlátozó fogadalmak vállalása és önkéntes megtartása. Vagyis a jóga. Pedig ezzel csodás eredményeket lehet elérni, ha személyes életünket, jellemünket műalkotásnak tekintjük, amit meg kelt valósítani. Ekkoriban vállaltam a vegetarianizmust is. Másik erőforrás az aszkézishez a das ewig Weibliche, ez elsősorban Jézus anyja, Mária iránti imádatomban valósult meg. De fölerősítették az érzelmi irányulást az indiai eposzok csodálatos nőalakjai is, Szitá, Szávitrí és Damajantí. Ezért is

fontos volt ez a lélekforrás, mert ez is a tudattalanból merült föl, mint archetípus, így ellensúlyozni tudta a tudattalanból támadó démoni erőket. A tisztán tudatos elhatározás erre nem elegendő. A keresztény vallásnak nagy gyöngesége a hindu vallásokhoz képest, hogy nem tud eléggé mozgósítani az erkölcsi elvek megtartása érdekében. Több oka van annak, csak néhányat említek. A kereszténység fő erőfeszítéseit a túlvilági üdvösség elnyerésére összpontosítja. És ezt nem annyira erkölcsi elvek teljesítése fejében ígéri, hanem a hit által. Pedig Jézus a kecskék és juhok példázatában a túlvilági megítéltetést a segítő cselekedetek megtételétől, illetve elmulasztásától tette függővé. Beszédeiben Jézus nagyrészt erkölcsi parancsokról szólott, amelyeket majd számon kér tőlünk. Ezek a jézusi erkölcsi parancsok bámulatosan megegyeznek a hindu öt parancsolat, a pancsa sila követelményeivel. A másik ok, Gandhinak feltűnt, hogy az Úrvacsora révén az egyház mennyire könnyedén megbocsátja az elkövetett bűnöket, anélkül, hogy jóvátételét megkövetelné. Gandhi azt mondta erre: Ne bocsássák meg az én bűneimet, álljanak állandóan a szemem előtt, hogy azokat el tudjam kerülni, s ha lehet, jóvátenni.

Csorba Győző

1. Pécs és Róma [13]

K. L.: – Csorba Győzőt egy kert közepén álló házban találom. Előzetes beszélgetésünkkor említette: ez a tizenkettedik lakása. Hadd kérdezzek most ezekről. Azt hiszem, történetük egyben egy kis várostörténet, sőt irodalomtörténet is lehet.

Cs. Gy.: – Valóban, ez a tizenkettedik hely, itt Pécsett, ahol lakom. Mindig Pécsett laktam, ennélfogva számomra az élet helyszínét Pécs jelentette.

K. L : – Persze, majd megengeded, hogy beszélgetésünk során azért mégis más helyszín felé is kitekintsünk.

Cs. Gy.: – Természetes. De most szeretném röviden elmondani, hogy ez a tizenkét lakás hogyan és miért következett egymás után. Ugyanis, ha az én idén betöltendő hetven évemet elosztjuk tizenkettővel, akkor kereken hat és fél, ha jól tudok számolni, jut egy lakásra. Viszont ebben a lakásban, ahol most lakom, már huszonhetedik éve élek, ami azt jelenti, hogy nem egészen arányosan oszlottak meg a különféle lakóhelyeim évei. Ebből az is következik, hogy a költözködéseim nem mindig önkéntesek voltak.

Kezdődött azzal, hogy megszülettem, innen körülbelül úgy kétszáz méterre légvonalban, a Vilmos utcában. Csak úgy érdekességként megjegyzem, hogy Zsolnay Vilmosnak a családja volt itt akkoriban a tulajdonos, még mielőtt ezek a házak felépültek. Van György utca is, Miklós utca is. Mind a három utca a Zsolnay-család egy-egy tagjáról kapta a nevét. A Vilmos utcában születtem, de hatéves koromban már el kellett onnan költöznünk, ugyanis azt a házat, ami akkor magánház volt természetesen, megvette egy postás, ahogyan nekem később elmesélték. Mert hát hatéves koromban én még nem tudtam pontosan, hogy mi történik. Az a postás be akart költözni a lakásba, el kellett mennünk. Ugyanakkor, ez 1922-ben volt, amikor az első világháború után megindult az élet, Pécs délnyugati részén egy régi temető mellett, egy volt szemétgyűjtő telep helyén építettek egy úgynevezett tisztviselőtelepet. Ez kis házak sorából állt, minden házban négy lakás, méghozzá úgy elosztva, hogy a házak körül mind a négy lakónak kis kert is jutott. Ide kerültünk. Nem azért, mert valami közünk lett volna a tisztviselőkhöz. Édesapám MÁV, tehát vasúti betűíró volt. A vagonok falára különféle titokzatos jeleket, betűket írt, a vasútállomás melletti műhelyben festő és főleg betűíró, tehát címfestő munkákat végzett. Amikor ez a költözködési kényszer bekövetkezett, akkor már a családunk teljes volt. Ami annyit jelentett, hogy kilenc gyermek és két szülő élt, vagyis összesen tizenegyen. Én a sorozatban a nyolcadik voltam, tehát majdnem a legkisebb. Föltételezem, hogy inkább szociális szempontok vezették a városi törvényhatóságot, hogy nekünk ott lakást biztosítson. Körülöttünk mindenhol valóban tisztviselők laktak, sőt, még katonatisztek is, aktív meg nyugdíjas katonatisztek. Jellemzésképpen: az egyik lakó, aki ugyanabban a házban lakott, amiben mi, egy mérnök volt, a másik egy törvényszéki bíró, a harmadik pedig egy tűzoltótiszt. Hát ezek közé kerültünk mi egyáltalán nem hasonló rangban. Itt laktam tízéves koromig. Ez a lakás azért volt nagyon kedves számomra, mert volt egy kis kert hozzá, ahogyan említettem. És nem volt háziúr, még úgy sem, hogy elsején jött volna a lakbérért. Teljesen szabadon garázdálkodhattunk abban a lakásban. Azért mondom ezt a szót,

[13] A Magyar Rádióban először 1986. november 14-én elhangzó beszélgetés (szerkesztő: Dénes István) átdolgozott változata. Megjelent a *Jelenkor* 1986. 11. számában (988-996.).

mert nekem valamennyi bátyám már akkor serdülő fiú volt, és hozzá iparosgyerekek mindannyian. Amikor én hatéves voltam, akkor a legidősebb bátyám már húsz, és onnan kezdve lefelé, a közvetlen utánam következő négy évvel volt idősebb nálam. Ezek a már mind félkamasz vagy kamasz fiatalok, nagy életet éltek. Olyannyira, hogy hamarosan már a telepnek szinte egész gyerekseregét vagy kamaszseregét oda csábították a mi lakásunkba, mert hát ott volt élet mindig. Jellemző, hogy az egyik szomszédunknak, a mérnöknek, három fia volt, azok is mindig ott tartózkodtak nálunk. Oldal-szomszédunk törvényszéki bíró volt, neki viszont egyetlen gyereke volt. Az meg egyszerűen nem tudott játszani. Féltették is, alig engedték ki a lakásból. Ez azzal járt, hogy időnként áthívtak, hogy menjek játszani a fiúval. Így ismertem meg olyan játékokat, amikhez én soha életemben nem juthattam volna hozzá. Ahogy mondtam, egyetlen gyerek volt, és a szülei mindent megvettek neki, amit el lehetett képzelni. Én tanítottam meg játszani.

Mi itt igen boldogan éltünk azért is – ami kicsit furcsán hat –, mert tőlünk körülbelül ötven méterre kezdődött egy régi temető. A mi lakásunkat és ezt a temetőt csak egy kocsiút választotta el egymástól, a telep egyik része a temető mellett futott. Ez a temető számunkra csodálatos játszótér volt. Nem temettek már bele, dzsungellé változott. Ebben a dzsungelben nekünk egyetlen ellenségünk vagy ellenfelünk volt csak; mégpedig az ott ragadt temetőőr, aki ugyan nem őrizte már különösképpen a temetőt, de ha valami pogányságot elkövettünk, akkor azért meg-megkergetett minket. Ez a temető annak a társaságnak – és az elég népes társaság volt –, amelyik ott lakott, a legkülönfélébb szórakozásokat, érdekességeket, tapasztalatokat nyújtotta. Láttunk mi itt fiatal párokat elrejtőzni a bokrokban, láttunk Mindenszentek napján még sírlátogatókat is, égett még néhány síron gyertya. Mert ahogy mondtam, már nem temettek bele, de hozzátartozók még éltek, és a temetőt még nem szüntették meg.

K. L.: – Ez a temető megvan még most is?

Cs. Gy.: – Ez a temető nincs meg, viszont érdekes módon a temetőben két vadgesztenyefa allé húzódott T-alakban, és ezt meghagyták máig is. Most azonban már egy határőr kaszárnya van a helyén. A két allé, a négy gesztenyefasor viszont még ma is létezik. Ahányszor arra megyek, mindig nagy szeretettel nézem az öreg fákat. Ez a temető valamiképpen összebékített már ekkor a halállal. Én soha nem féltem a temetőtől, se akkor, se máskor. Jelen voltam több esetben, amikor kivettek kriptákból csontokat, mert holttesteket már nem találtak. Mikor a temető ideje lejárt, akkor felszólították a hozzátartozókat, hogy aki el akarja vinni halottjait vagy halottját, viheti. Akkor én ott álltam a kripta mellett, és láttam, ahogyan emelték ki a különféle csontokat, és én ezt a legtermészetesebbnek tartottam. Aztán csináltunk csínyeket is nyilvánvalóan. Például esténként, amikor fiatal párok sétálgattak a temető mellett, mi ráhasaltunk egy-egy kriptára és pléhdarabokkal kapargattuk a kripta kövét. Boldogan láttuk, hogy a fiatalember egy ideig csak idegeskedik, oda-odapislogat, aztán lassít, és végül láthatóan fordulást ajánlva, hölgyével hirtelen eltűnnek a környékről. Hát ilyenekkel szórakoztunk, és amit még el lehet képzelni, azt mi ott mindent megcsináltunk. Nagyon boldog korszaka volt ez életemnek.

Sajnos azonban, tízéves koromban meghalt az édesapám, és utána, még egy év se telt el, legidősebb bátyám is. Akkoriban szerelt le a katonaságtól és Mohácson bekerült a bírósághoz valamilyen iktatónak. A mohácsi Duna-vízből ivott, és tífuszt kapott, ami rövid három hét alatt elvitte. A megmaradt három bátyámból kettő szobafestő és mázoló volt, egy pedig lakatos, és mind a hárman maszekoknál dolgoztak. Nyilván a két szobafestőt és mázolót maszek gazdája télen elbocsátotta. Télen nemigen szoktak szobát festeni. Bár az utolsó éveiben édesapám már elég sokat betegeskedett, de otthon azért dolgozott. Cégtáblákat csinált különféle kereskedőknek, iparosoknak. Ügyesen rajzolt, úgyhogy például a borbélyoknak még fejet is pingált a cégtáblára, a szíjgyártóknak meg lófejet, ahogy a régi kereskedők és

iparosok cégtábláit ismerjük. Ezzel ő elég szépen keresett, legalábbis olyan szépen, hogy ezt a nagy családot el tudta tartani. Viszont amikor meghalt, akkor az édesanyám összesen valami negyven pengő nyugbért kapott. Nem nyugdíjat, mert aki a MÁV-nál iparos volt és nem tisztviselő, az nyugbért kapott és nem nyugdíjat. Ez az összeg arra is alig volt elegendő, hogy az élelmet ennyi ember számára biztosítsa. Utaltam már arra, hogy bátyáim körülbelül októbertől márciusig munka nélkül voltak, és hát élni kellett. Min tudtuk megspórolni az élethez valót? A lakbéren. Nem fizettünk. Ez egy darabig ment, de egyszer csak a várostól kaptunk egy fölszólítást, hogy ha záros határidőn belül nem fizetünk lakbért, akkor kilakoltatnak. Hát ez meg is történt, akkor elköltöztünk egy másik helyre.

Nem akarom végigsorolni vándorlásaink kálváriáját, de aztán egy nem közvetlenül ezután következő lakásból megint azért kellett elmennünk, mert nem fizettünk lakbért; akkor egy harmadikban vagy negyedikben még a tetejében el is árvereztek minket. Én akkor másodikos gimnazista voltam, és egyik nap, mikor hazamentem, meglepetéssel tapasztaltam, hogy bútoraink egy része kint sorakozik a folyosón. Amikor kérdeztem, hogy mi az, elköltözünk? akkor édesanyám sírva mondta, hogy nem, hanem most volt délelőtt az árverés, és akik megvették a bútorokat, kirakták a folyosóra, hogy onnan könnyebben elszállíthassák. Tudni kell, hogy az akkori árverési törvények szerint csak azt hagyták meg, ami nélkül nem lehet elképzelni az életet. Tehát annyi szekrényt például, hogy be tudjuk rakni a ruháinkat. Hagytak továbbá egy értéktelen, úgynevezett préselt csillárt a világításhoz, aztán hagytak ágyakat, de más semmit. Ami „fölösleges” volt, azt mind kirakták a folyosóra. Azt is tudni kell, hogy akkoriban a végrehajtók gyakran összepaktáltak különféle használtbútor-kereskedőkkel, nem csináltak nagy nyilvánosságot az árverésnek, s a kereskedők már előre megvették tőlük a holmikat. Holott az árverés szó ugye azt jelenti, hogy árfelverés, licitálás. Itt minden licitálás nélkül két-három pengőért megvásároltak egy-egy szekrényt vagy asztalt. Hát ez is megtörtént velünk.

K. L.: – És ez melyik lakásban történt?

Cs. Gy.: – A Szigeti országúton történt. Most már ott csak nagy emeletes társasházak vannak, akkor még kis lakóházak sora állt egymás mellett. Ez az árverés úgy körülbelül október felé történt, és mégis abban az évben volt az egyik legszebb karácsonyom. Mert akkor a református egyház úgynevezett szeretet-vendégségre hívott, a MÁV pedig mint vasúti árvának karácsonyi ajándékot, pénzt adott. Most már nem tudom, hány pengőt, de mindenesetre annyit, hogy abból kisebb ajándékokat is tudtunk vásárolni, karácsonyfát, egyebet. És hamar elfelejtettem az árverést.

A többi lakásomról nem akarok beszélni, legfeljebb még két dolgot szeretnék megemlíteni. Az egyik az, hogy a tisztviselőtelepi lakásunk emléke engem sokáig kísért életemben. Gyakran álmodtam vele, és mindig boldog álmokat. Azt, hogy visszakerültem oda, megint ott lakom. És különös módon ez egyszer meg is történt, nem egészen egy az egyben, némi kis eltéréssel. Mégpedig úgy, hogy 1941-ben, amikor doktorálásom után két évig állástalan voltam, végre odakerültem a városhoz, a városi közigazgatásba. És éppen arra az osztályra, ahol a lakásügyeket intézték. Megtudtam, hogy ugyanezen a tisztviselőtelepen, de egy utcával följebb egy ugyanolyan lakás, amilyenben régen laktunk, megüresedik. Beadtam rá az igényemet, és az osztályvezető kiutalta számomra. Úgy, hogy egészen a nősülésemig, még három évig, tehát 41-től 44-ig ott lakhattam. Láttam azt a házat, ami az első lakásunk volt, és akkor már a temető ugyan nem létezett, de az egész környék úgy nagyjából őrizte régi arcát.

A másik, amit szeretnék a lakásaimmal kapcsolatban megemlíteni, már nősülésem után történt. Amikor első kislányom megszületett, 1950-ben, még nagyon szigorúak voltak a munkaszabályok, és csak annyi volt a kedvezménye feleségemnek, hogy délben hazamehetett, és megszoptathatta a kisgyereket. Viszont minderre az egészre adtak összesen egy órát, amibe

az utat is és a szoptatást is bele kellett számítani. Akkor mi a vasútállomáshoz közel laktunk, és feleségem is a városi közigazgatásban dolgozott. Ha akármilyen járművel teszi meg az utat, a közlekedés maga is elvette volna azt az egy órát. Kerestünk tehát egy másik lakást, és viszonylag nem messze a városközponttól kaptunk is egy Kulich Gyula utcai kétszobás lakást. Ezt aztán ugyanabban a házban elcseréltük egy lakóval. Ennek a háznak a szőlejében, illetve a szőlő tetején húzódott a régi városfal, és abba épp ott egy őrtorony volt beépítve. Egy ezredesé volt régebben ez a ház, hát nyilvánvalóan elkobozták. A kertet meghagyták neki, de azt az őrtornyot nekem a csere folytán kiutalták. Onnan az egész várost láttam. Még most is megvan az a torony, helyrehozva. Én a *Faust*ot ebben a toronyban fordítottam. Márciustól kezdve decemberig lakható volt. Tovább már nem, mert nem lehetett fűteni. Ide nyugodtan elvonulhattam, mert csak úgy volt megközelíthető, hogy keresztül kellett menni a mi lakásunkon és a kerten, és a feleségemnek lehetősége volt megszűrni a látogatókat. Akit nem akart beengedni, hogy ne zavarjon, nyugodtan elküldhette, mert annak sejtelme se volt, hogy én körülbelül ötven méterre tőle nézelődöm és elmélkedem. Onnan költöztünk azután ide, ahol most vagyunk, de még mindig fáj a szívem a torony után.

K. L.: – Ilyen csodálatos helyet miért hagytál ott?

Cs. Gy.: – Ahogy említettem, ott fordítottam a *Faust*ot. Kaptam érte ötvenezer forint honoráriumot, méghozzá 1959-ben. Akkor sokkal többet ért. Tudtam, hogy soha életemben nekem ennyi pénzem nem lesz egyben. Akkor elkezdtünk keresni lakást. Ugyanis a régiben attól is féltünk egy kicsit, hogy mivel a ház városi tulajdonban volt, és három lakásból állt, egyszer valaki olyant tesznek oda, akivel nem tudunk kijönni. Megtaláltuk ezt a helyet, amiben nem volt még ez a szoba sem, alatta sem volt semmi. Egy szobából állt összesen, hozzá kis előszoba és spájz, fürdőszoba csatlakozott, és 440 négyszögöl kert. Itt előttünk, amit most látunk, ezek a panelházak sem voltak. Úgyhogy én innen szintén láthattam az egész várost.

K. L.: – Még mindig látszik valami.

Cs. Gy.: – Egy kis csík belőle, de én akkor a városnak a nyugati részétől egész a keleti részéig, le a temetőig, mindent láttam. És nem kellett sehova se fölmásznom, csak kinéztem az ablakon. Nagyon örültem akkor, de aztán nemsokára már elkezdődött a földmérők látogatása. Először nem ezt, hanem az ezzel párhuzamos utcát, a Kodály Zoltán utcát építették fel, akkor még a város felső csíkját láttam, aztán följebb jöttek, felépítették a Kacsóh Pongrác utcát, és most már, sajnos, csak ez a kis csík maradt számomra a látványból. Azonkívül hát a csend és a nyugalom is megváltozott. Mert akkor alattunk is kertek voltak. De azért még mindig jó itt lakni.

K. L.: – Ezek szerint ez utóbbi, ha nem is elvesztett otthon, de elveszett Pécs a számodra, átvitt értelemben.

Cs. Gy.: – Nyugodtan lehet mondani, mert most tulajdonképpen még otthonnak is kicsit elvesztett. Én akkor az időm jórészét a kertben töltöttem. Most viszont nem megyek le szívesen, mert vagy hatvan ablakból láthatnak, és semmi intimitást nem ad az embernek, hogyha érzi, hogy minden oldalról szemek szegeződhetnek rá. Úgyhogy még egy kicsit az otthont is elvesztettem. Csak az estéknek, éjszakáknak és hóviharoknak örülök. Olyankor tudom, hogy nem zavar meg senki. Hát Pécset azt úgy vesztettem el, hogy most ki kell mozdulnom innen, hogyha látni akarok többet belőle, akkor nem kellett ezt csinálnom. De mondom, még azért ennek ellenére is örömmel lakom itt. Itt nevelődtek föl a lányaim is, a legközelebbi ház innen körülbelül 20-25 méterre áll, és van egy kertünk is. Teljes szabadságban és nyugalomban zajonghattak a lányaim és élhették az életüket. És most már élik az unokák is.

K. L.: – Amikor a bevezetőben mondtam, hogy nemcsak pécsi otthonaidról szeretnélek kérdezni, akkor éppen Itália-élményedre gondoltam. Háromszor is jártál arra.

Cs. Gy.: – Igen, összesen háromszor.

K. L.: – Gondolom, Itália számodra nemcsak a külföldet jelentette, Pécs meghosszabbítása is. Pécs egy kicsit ideszakadt mediterrán világ. Hogy kerültél Itáliával ilyen „otthonias" kapcsolatba?

Cs. Gy.: – Itt nagymértékben szerepet játszott a szerencse. Az történt ugyanis, hogy Kardos Tibor, minthogy pécsi kapcsolatai voltak a felesége révén, ide szorult Pécsre, a háború után és itt roppant aktívan kezdett működni. Olyannyira, hogy átmenetileg még a bölcsészkart is megindította. Én magam is beiratkoztam bölcsésznek akkor már, amikor egyúttal főispáni titkár is voltam 1945-ben, mert egy nagyon nívós tanári gárdát tudott itt összeszedni. Köztük volt maga Kardos Tibor, aztán Várkonyi Nándor, Győry János, a francia szakos, aki szegény azóta meghalt, aztán Angyal Endre, aki szintén kiváló ember volt a maga nemében. Kardos Tibor jó barátom volt már előtte. De most, hogy itt volt hosszabb ideig egész családjával, két kislányával együtt, most még közelebb kerültünk egymáshoz. Amikor őt kinevezték a római Magyar Akadémia igazgatójának, akkor fölvetette, hogy nem volna-e kedvem kimenni. Azzal az ürüggyel tervezett, vagy szervezett ő egy társaságot, hogy egy teljes Janus Pannonius fordításkötetet akar elkészíteni. Hívott másokat is természetesen; Pécsről rajtam kívül akkor Takács Jenő és felesége, a zenészházaspár jött még és azonkívül egy újságírónő. De ugyanakkor Weöres Sándort is meghívta, Weöres akkor nősült, Amyval együtt hívta meg; aztán a kaposvári Takáts Gyulát, aki annak idején Pécsett egyetemi társa volt, ott volt Kerényi Grácia, Berczeli A. Károly és aztán olyan költők, akik végül nem vettek részt a fordításban. Hívott még másokat is, például Pilinszky Jánost, Toldalagi Pált. A lényeg az, hogy ő ezt a gondolatot fölvetette. Sőtér István akkor a minisztériumban valami magasrangú ember volt, hozzá tartoztak a külföldi intézetek. Vele is jó viszonyban voltam, abban a kis kötetében, talán emlékszel rá, a *Négy nemzedék* ...

K. L.: – Ez alapvető antológia abból az időből.

Cs. Gy.: – ... abban már írt rólam is, és jó viszonyban voltunk, meg a *Sorsunk*ban ő több cikket közölt. Volt egyszer például egy hármas cikk, hogy Magyarország Keletről, Nyugatról, és innen helyből nézve. A keletit, ha jól emlékszem, Kodolányi írta meg, a nyugatit Sőtér. Akkor Basch Lóránt, a Baumgarten-alapítvány kurátora viszont megcsinálta azt, hogy a háromezer forint felét – annyi volt a kisdíj, amit 1947-ben kaptam – átváltották dollárba, amit én legálisan kivihettem. Óriási örömmel mentem, mert valóban ez volt az első külföldi utam. És tudtam, hogy milyen társaságba jutok, illetve még nem is ismertem akkor a teljes társaságot. Mert úgy egymásután érkeztek. Nem hiszem, hogy hasonló társaság még egyszer összegyűlt ott. Mert hogy csak néhány nevet mondjak, Lukács Györgytől kezdve Kerényi Károlyon, Ferenczy Bénin át Fülep Lajosig, Weöres Sándor és Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs és Szervánszky Péter, a zeneszerző öccse, Szegedi Ernő zongoraművész, és egy sereg ember, egyik kiválóbb, mint a másik.

Az Akadémián az volt a divat, hogy az ebédet és a vacsorát együtt ettük az ebédlőben, ennélfogva minden nap együtt ültünk egy asztalnál. És aztán különféle átutazók: ott volt Balázs Béla rövid ideig, s Bartókról tartott előadást, Cs. Szabó László, aki éppen azután disszidált és akkor utazott át Román, vagy Eősze András szobrász. Szóval csodálatos társaság volt. És ez a társaság úgynevezett közhasznú tevékenységet is folytatott, olyan vonatkozásban, hogy például Ferenczy Béni vitt minket, néhányunkat, önkéntes alapon, múzeumba, és ő magyarázott különféle szobrokról. Kerényi Károllyal mentünk az etruszk múzeumba. Ő ától-cettig ismerte az egész ókori kultúrát. Fülep Lajos művészettörténeti előadást tartott az Akadémián. Nemes Nagy Ágnes is ott tartózkodott néhány hónapig

Lengyel Balázzsal Rómában, és nagyon érdekes szellemi mozgást idéztek föl, több ízben meghívtak a szobájukba embereket, akik akkor épp Rómában tartózkodtak, és különféle irodalmi kérdésekről vitát provokáltak. Az is előfordult, hogy Fülep Lajos, akiről tudjuk, hogy milyen szigorú ember volt, amikor, úgy emlékszem, az *Újhold* egy száma került oda, meghívott magához minket néhányunkat, írókat, és Lengyel Balázzsal felolvastatott valamelyik írásából részletet. Aztán a szöveget s a felolvasást ízekre szedte. Majd elmondatta velünk azt a magyar népdalt, hogy „Esett a hó, engem belepett. / Ez a kislány engem szeretett. / Vettem néki kiflit, perecet, / annál inkább engem szeretett." Azt hiszem, ez volt a szöveg. Persze nem tudta senki tetszésére elmondani, hogy az „esett" szóban vagy az „engem"-ben az első „e" más, mint a második „e", hogy a „belepett" szóban megint minden „e"-t másként kell kiejteni. Akkor leégtünk szinte valamennyien, mert kiderült, hogy nem tudunk jól magyarul.

És hát Róma! Mindez 42-48-ban, amikor még Róma, azt lehet mondani, hogy kisváros volt a mostanihoz viszonyítva. Amikor még villanyrendőr, ha jól emlékszem, csak a Corso Umbertón működött, a többi helyen akkor mentél át, amikor akartál, és úgy, ahogy akartál. Mi hárman, Klaniczay Tiborral és Takáts Gyulával – Tibor akkor még kezdő fiatalember volt, viszont olasz szakos – gyakran utaztunk együtt. Én is megtanultam elég jól olaszul. Tibor, aki kitűnő szervező volt már akkor is, rögtön megtalálta a legolcsóbb szállodát s azt a helyet, ahol legolcsóbban lehet étkezni. Úgyhogy Szicíliától kezdve Közép-Olaszországig – egész északra nem mentünk föl, de hát Firenzéig, Sienáig meg Orvietóig, Viterbóig – többnyire mindent együtt látogattunk mi hárman. Nagyon sokat beszélgettem Tiborral, részben ennek lett a következménye, hogy még most is, a tavalyelőtt megjelent *Magyar humanizmus*ba is fordítottam neki Parmeniust meg Sylvesternek egy latin szövegét. Azt az öt hónapot, mert öt hónapot kaptam, nyugodtan merem mondani, hogy kivéve néhány napot, amikor beteg voltam, szinte reggeltől estig kihasználtam. Mikor Tibor nem jött, akkor ketten Takáts Gyulával. Minden nap volt szigorú programunk, amiben minden benne volt. Az életet többnyire a piacon élveztük, nem messze az Akadémiától volt a Campo dei Fiori.

K. L.: – Arról szól Kálnokyt köszöntő versed is (a *Dohány-dolgok* című).

Cs. Gy.: – Mikor bementünk a városba, akkor át kellett mennünk a piactéren, és azt nem lehetett kihagyni, hogy ott ne álljunk meg. A római piac egészen csodálatos dolog. Óriási zaj, élet, vita, ó, nem haragos vita, inkább csak hangoskodás.

K. L.: – A Via Giulián laktatok.

Cs. Gy.: – Igen. Akkor a Farnese-palota mellett, ahol a francia követség volt, elmentünk, és már ott is voltunk a Campo dei Fiorin. Onnan kijutva pedig a Vittorio Emanuelére értünk máris. Minden napot azzal kezdtünk, hogy egy múzeumot kinéztünk, akkor odamentünk, onnét haza ebédelni, mert akkor mondom, még volt ebéd az Akadémián, ebéd után egy kicsit pihentünk, utána elmentünk templomokat nézni, aztán megint az életet, szóval jártunk, csatangoltunk mindenfelé, és minden napunkat kihasználtuk. Én ott öt hónapig voltam, de azt nem is tudom, hogy hány évet jelentett a valóságban számomra. Nemcsak azért, mert először voltam külföldön, hanem hát egyáltalán Itália. Ott volt egy Pécsről elszármazott lektora a nápolyi egyetemnek, egy dr. Tóth László nevű, nagyon-nagyon derék, rendes fiú. Már akkor több éve élt Rómában. Ő mesélte nekünk, hogy annyira olasz lett – mert a modora is olyan mozgékony –, hogy egyszer egy magyart várt, és taxival kiment eléje a Terminire, és miután a taxissal megalkudott, az olasz szemrehányóan szólt rá, szégyellheti magát, hogy olasz létére ezt az idegent pártolja, a magyart. Szóval ő annak ellenére, hogy már így volt Olaszországgal, még akkor is azt mondta nekünk, hogy rendes gyakorlata, hogy fölszáll a vonatra, és valahol leszáll. Akárhol. És olyan hely nincsen, ahol ne találna valami nagyszerű dolgot. Hát ezt tapasztaltuk mi is. Magát Rómát én most is sokkal jobban ismerem, mint Pestet. Kivéve az újonnan épült kerületeket. De azért jártam, sőt laktam az EUR-ban is. A belső részét viszont

akármikor látom a tévén, többnyire azonnal felismerem. És mondom, a múzeumokat olyan szorgalmasan látogattuk, hogy már körülbelül a harmadik hónapban ha bementünk valahová, és végignéztünk a termen, akkor már láttuk, hogy ez ebből a korból való kép, az abból. Nagy-nagy nevelő iskola volt ez számomra. Azonkívül délben ott ültünk Ferenczy Bénivel és Kerényi Károllyal, Lukács Györggyel. Mikor Takáts Gyulával elmentünk egyszer a Sixtusi kápolnába, és akkor nem úgy volt, mint most, hogy mint a lovak, mennek át rajta az idegen csoportok, hanem nyugodtan leültünk egy padba, és félig hanyatt fekve néztük a mennyezeti freskókat, néhány paddal hátrébb ott ült Lukács György is a feleségével. Összesen négyen voltunk az egész kápolnában.

Fülep Lajostól megtanultuk azt, hogy nem szabad habzsolni. Mögötte akkor már persze tíz olaszországi év állt. Ő azt csinálta, hogy elment egy múzeumba, ott egy vagy két kép elé leült és ott ült két óra hosszat. Utána hazament, és őt már más nem is érdekelte. Aztán este, olykor velünk együtt, beült egy kis trattoriába, az Akadémiától nem messze, ahol abruzzói volt a tulajdonos, és ahol még eredeti népi szokásokat tanulmányozhatott. Az ilyeneket nagyon szerette Fülep Lajos.

Azután megjártuk Szicíliát is, megnéztük a görög emlékeket. Mert az 1848-as forradalomnak a kezdetei onnan indultak ki, a risorgimentóé, az olasz állam szabadjegyet adott a magyar Akadémia vendégeinek.

Bár akkor még zavaros dolgok voltak az Akadémián, mert laktak még az épületben olyan magyarok, akik disszidáltak, és nem volt hajlandó kitenni őket az olasz rendőrség. Úgyhogy az egyik szobában disszidált magyar lakott, a másikban egy legálisan kint tartózkodó, a harmadikban egy olasz, aki beköltözött, mert a lakása tönkrement, és nem tették ki. Szóval ilyen zavaros állapotok uralkodtak, de mi ezt nem éreztük, mi csak az előnyét élveztük az Akadémiának. Mikor 1948-ban hazajöttem, onnan kezdve 72-ig nem jutottam vissza, viszont tízszer vagy hússzor álmodtam Rómáról óriási boldogsággal, és egyúttal titkos lelkifurdalással, hogy én most Rómában vagyok, és nem használom ki az időmet, mert a lakásomban ülök, pedig el kéne mennem. Amikor utána megint odakerültem, attól kezdve ezek az álmaim elmúltak. Egyszer voltam a feleségemmel, egy másik alkalommal egyedül egy hónapig. Összesen körülbelül hét hónapot töltöttem Itáliában, persze nemcsak Rómában, hanem lementem egészen Agrigentóig és Taormináig. Istenem, hát ezek csodálatos helyek voltak.

A Janus-fordításokból nem lett semmi, mert azt egyszerűen szentségtörésnek tartottam volna, hogy bent üljek egy szobában, és Janust fordítsak, közben kint meg zajlik az élet. Úgyhogy én ott nem fordítottam szinte semmit. Viszont ez a társaság volt később a törzsgárdája annak a fordítói vállalkozásnak, amelyik a *Magyar Irodalmi Szöveggyűjtemény* első kötetében Janustól magyarított. Azóta is folyamatosan foglalkoztam Janusszal. Most jelenik meg egy gyűjtemény, amiben Janusnak az úgynevezett pajzán versei lesznek. Én fordítottam az egészet. Kétnyelvű Janus lesz, és evvel tulajdonképpen elvileg a Janus-kép teljessé válik. Mert ugyan hosszú verseit, a panegyricusokat nem fordították még le teljesen, de hát azokat nem is nagyon érdemes, azok nem adnak új vonást az arcához. Legfeljebb egy kritikai kiadáshoz lesznek szükségesek. Pajzán epigrammái viszont így összegyűjtve most kerülnek először közönség elé.

K. L.: – És befejezésül egy furcsa kérdést. De akik verseidet ismerik, nem fogják annak érezni. Elvesztett otthonokról kérdeztelek, és most megkérlek majd, hogy *A latin nyelvtan* című versedet olvasd föl, és azt kérdezném, hogyan látod, mint elvesztett otthont, magát az életet, magát az emberi testet. Te magad mondtad, hogy gyerekkorodtól a halállal megszokott a kapcsolatod. Utóbbi évtizedeidben épp az öregedést regisztrálod verseidben. Annak fázisait, filozófiáját, magatartását.

Cs. Gy.: – Igen.

A latin nyelvtan

A latin nyelvtan bennem szétesőben,
állott pedig meg-nem-rendíthetően,
s nemcsak magamagát tartotta bennem,
vigyázott rám is egy-egy csúf időmben.

Fogódzhattam belé mindig nyugodtan,
akárhány földrengéses pillanatban,
ha tárgy-, részes- vagy birtokos esetbe,
ha bármilyen másikba is jutottam.

Latin idézet jött nemrég a számra,
de közepét a feledés kirágta,
s főnévvel a melléknevet nehéz volt
egyeztetnem esetbe, nembe, számba.

És megriadt bennem valami akkor:
ilyen furcsán is támad az öregkor,
hogy egy biztosnak-vélt részünk leporlik,
mint orr, fül, kéz, lábujj egy kőszoborról?

És kapkodás lett bennem és üresség,
fölbomlott egy öröknek-hitt szövetség.
Ó, latin nyelvtan, rend, erő, szilárdság,
ó, tisztességtelen, csaló öregség!

Hát eddig van a vers. Mármost, hogy kérdésedre feleljek, valóban tulajdonképpen átvitt értelemben az életet is lehet egy ember otthonának tekinteni a legáltalánosabb vonatkozásban. Ha az ember az életét elveszti, akkor ehhez képest az úgynevezett szoros értelemben vett otthonok, a lakások teljesen jelentéktelenné válnak. Én, ahogy az idő múlik és öregszem, egyre inkább érzem ennek a nagy „vesztés”-nek a közeledését. Egyre inkább fájlalom, hogy a vége felé járok életemnek. Ennek a problémának igyekszem mindenféle oldalról megközelíteni a lényegét, az értelmét, keresem a magyarázatát. Tulajdonképpen tehát az egész élet értelmét és értelmezését. Hiszen ha az ember idekerül ebbe a világba, itt egy darabig él, aztán végképp eltűnik, akkor mégis csak szeretné tudni, hogy miért jött ide, hogy mi volt az értelme annak, hogy itt élt, és hogy miért tűnik el végképp. Hát ez a vers, amit én fölolvastam most, tulajdonképpen csak egyetlen egy vetülete ennek a problémának. Az utolsó sorok, amikor arról beszélek, hogy leporlik az embernek valamelyik része, mint egy szobornak valamelyik darabja, akkor ebbe akartam összefoglalni azt, hogy ez a latin idézet, illetve ennek az elfelejtése és egyáltalán a latin nyelvtannak a kiesése belőlem, az is már egyfajta elvesztése ennek az életnek. Mert azt, amit egyszer tudtam, amivel egyszer tisztában voltam, az most már nincs bennem, és hogy a vers befejezése arra is utal, hogy ez folytatódik nyilvánvalóan, és először csak egy ujj, egy láb, egy fül porlik le a kőszoborról és utána a kőszobor is összedől teljes egészében. Hát ez is egy halál-kutató, halálértelmező vers akarna lenni. Az ember minél öregebb lesz, annál jobban föl kell ismernie, hogy eljött a temetések ideje, hogy temetni kell, és minden nap kell valamit temetni. És ezeknek a kis apróságoknak az eltemetése, ez is az otthonvesztésnek egyik fajtája.

Csorba Győző
2. A halál verseitől a Faustig[14]

K. L.: – A műfordítás magyar költőknél meghatározó jelentőségű. A fiatal Csorba Győző esetében pedig hírnevet adott, a szakma általános elismerését szerezte meg. Két fontos fordítói vállalkozását felidézve ugyanakkor mégsem csak a műfordítói teljesítményt említhetjük, hanem követhetjük a költői pálya felszárnyalását, de a történelmi ellenszéllel is találkozhatunk. A múltidézés egyszerre irodalomtörténet, történelem, sőt pécsi helytörténet is.

Először hadd kérdezzelek Hélinand-fordításodról, az 1940-ben megjelent *A halál verseiről*, amely nemzedékedben hosszú időre kijelölte helyedet. Legendás fordítás volt valaha, ma már könyvritkaság. Az újabb nemzedék – a „harmadik" utáni – egyik első jelentkezése lett ez a kötet, így hivatkoztak rá a nálad fiatalabbak utóbb, dicséretét hallhattam nem egyszer magam is.

Bárha az utóbbi időben – sajnos – keveset emlegetik. Erről a fordításkötetről mondanál-e pár szót?

Cs. Gy.: – Ne hidd, hogy elfelejtették, éppen nemrég jelentkezett a Helikon kiadó, ismét szeretné kiadni a kötetet. Természetesen átdolgozom a fordítást, gyakorlatilag új kötetet készítek.

De ha fordításokról beszélek, itt azért még előre szeretném bocsátani, hogy már középiskolás koromban izgatott a műfordítás. Tizenöt éves koromban, amikor a régi értelemben vett ötödik osztályos gimnazista voltam és elkezdtem görögöt (természetesen ez ógörögöt jelent) tanulni, lefordítottam Anakreónnak egy kis dalát. Bár azóta, az utóbbi időben inkább Anakreón iskolája valamely költőjének tulajdonítják a dalt.

K. L.: – Megvan még ez a korai műved?

Cs. Gy.: – Igen. Később Devecseri Gábor is lefordította, az enyém nem jelent meg sehol, de ahogyan utóbb összehasonlítottam, nem is volt olyan rossz. Aztán hatodik osztályos koromban fordítottam egy *Aeneis*-részletet, valamilyen iskolai pályázatra. Végül is azonban nem osztották ki a díjakat, mivel egyedül én pályáztam az egész iskolából, és méltánytalannak tartották, hogy így is kiadjanak valamilyen díjat. Különben is, jezsuita intézetbe jártam, és ugyan igazságtalanul nem bántak velem, de hát különféle előnyöktől, anyagi kedvezményektől, jutalmaktól azért elzártak. Például év végén érmeket adtak a legjobb tanulóknak. Hiába voltam az egész nyolc osztály alatt tiszta kitűnő, soha még egy *jó*m se volt, csak *jeles*em, félévben is – nem kaptam egyetlen érmet, kitüntetést sohasem. Mikor még az első osztályokban megkérdeztem osztályfőnökömet, hogy lehet ez, akkor azt mondta: egy református mellére nem tűzhetnek olyan kitüntetést, amin a pápa arcképe van. Mivelhogy az intézmény Pius pápa nevét viselte. Hát én ebbe belenyugodtam. De egyébként más hátrányom nem volt, legfeljebb még csak az, hogy nem kaphattam tandíjmentességet. A gimnáziumnak úgy körülbelül ötszáz diákja volt, általában, és abban legfeljebb három-négy másvallású.

De hogy a Hélinand-fordításra térjek! Amikor elvégeztem az egyetemet, 1939-ben, állás nélkül maradtam, és azzal foglalkoztam, hogy másokat készítsek elő jogi szigorlatokra vagy vizsgákra, sőt azt is megcsináltam, ami nem volt egészen becsületes, de rávitt a szükség, hogy

[14] Megjelent a *Jelenkor* 1988. 3. számában (219-225.).

disszertációkat írtam mások nevében, és ezért kaptam ötven-ötven pengőt, ami pedig komoly összeg volt akkoriban.

K. L.: – Te jogot végeztél, pedig akkor éppen volt bölcsészkar Pécsett.

Cs. Gy.: – Igen, és a francia tanszék vezetője éppen Birkás Géza, Birkás Endrének, a novellaírónak az édesapja volt. Egyszer kint járva Franciaországban, hazahozott egy kis könyvet, amiben ófrancia eredetiben és újfrancia átiratban is szerepelt ötven vers, egy Hélinand de Froidmont nevű, 12. századbeli francia költő alkotásai. Akkoriban fedezték fel ott is ezt a költőt, akinek az volt a nevezetessége, hogy jómódú család tagjaként élt, de élete egyik szakaszában megcsömörlött a világi élettől, elvonult egy kolostorba, és onnan a középkori haláltánc-énekek szerint, a halált megszemélyesítve versekben küldözgette barátaihoz, akik még kint éltek a világi életben, hogy figyelmeztesse őket: egyszer ők is meg fognak halni, ezért kellő időben javuljanak meg.

Amikor Birkás hazahozta a könyvet, műfordítót keresett. Először egy Schridde Éva nevű francia-magyar szakos bölcsészhallgatónak ajánlotta fel. Azért mondom meg a nevét, mert ő szerepel Weöres Sándor *A vers születése* című doktori disszertációjában, rövidítve: S. É.-vel. Azonban ő megijedt a feladattól, és visszautasította.

Itt Pécsett az egyetem gyakorló gimnáziumában francia szakos tanárként tanított akkor Makay Gusztáv, akit én jól ismertem, barátom volt ...

K. L.: – Később, harmadik köteted megjelenése után a *Sorsunk*ban ő írta az első elemző portrét költészetedről.

Cs. Gy.: – ... Neki jutott eszébe, hogy megpróbálja Birkást – akit én nem ismertem személyesen – úgy tájékoztatni, hogy én elvállalnám a fordítást. Akkor már megjelent egy kis verseskönyvem, *Mozdulatlanság* címmel, amit a saját pénzemből adtam ki. Ennek révén már megismerkedtem Várkonyi Nándorral, és a Janus Pannonius Társasággal is kapcsolatba kerültem. Valóban, Birkás nekem adta a könyvet, én pedig elkezdtem vele foglalkozni, nagy lendülettel és nagy szeretettel, mert ez volt az első komoly próbám.

K. L.: – Melyik változatot fordítottad?

Cs. Gy.: – A sorozat ötven versből állt, de nem közvetlenül ófranciából fordítottam, mert az ófrancia nyelvet én akkor nem ismertem, az újfranciát is magánszorgalomból tanultam meg. Persze amikor megjelent, akkor már az ófrancia eredetit tettük a magyar szöveg mellé, a kétnyelvű kiadásba.

K. L.: – Mai szemnek szokatlan, még a leggyakoribb szó, a halál is: *morz*.

Cs. Gy.: – Ami a latin eredetre utal, latinul: *mors*. A 12. századról van szó, a latin származás még frissebb volt.

K. L.: – És hogyan tudtátok végül is megjelentetni a kötetet?

Cs. Gy.: – Még működtek az egyházi rendek, és mivel Hélinand cisztercita rendi szerzetes volt, Endrédy Vendel, akkori zirci apát adott pénzt a kiadására.

K. L.: – Tehát ezért ajánlottad neki a könyvet.

Cs. Gy.: – Igen, bár haláláig sem ismertem meg személyesen Endrédy Vendelt, csupán egyszer láttam távolról. Ez volt az összes kapcsolatunk. A Janus Pannonius Társaság vezetői, többek között Várkonyi Nándor is tanácsolták, hogy dedikáljam az egész kötetet Endrédy Vendelnek. Így azután a ciszterci rend kebelében terjesztették elsősorban. Azonkívül a Janus Pannonius Társaságnak volt egy pártoló tagsága, azok kaptak belőle. És nekem is jutott, most

már nem tudom, hány példány. Ugyanis a Janus Pannonius Társaság könyvsorozata nem járt honoráriummal, a szerzők csak valamennyi példányt kaptak a megjelent kötetekből.

K. L.: – Különben kivitelében is igen szép ez a kis könyv – megérdemelne egy reprint kiadást, még akkor is, ha a mostani új kiadás számára már átdolgozott fordítást készítesz. Hiszen ez ebben a formájában is költői érték, nemcsak irodalomtörténeti dokumentum.

Cs. Gy.: – A címlap-rajz Bajcsa Andrásnak volt az elképzelése és a kézimunkája is. Hogy tipográfiailag ilyen lett, abba belejátszott az is, hogy – mivel középkori szöveg – véleményünk szerint a barna szín illett hozzá. És akkoriban voltak itt még jó nyomdászok, azok csinálták meg a nyomdai munkát. Úgyhogy kollektív munka volt a könyv: Birkás a bevezetőt írta, Bajcsa a címlapot tervezte és rajzolta, én meg fordítottam.

A kötet végén, azt hiszem, ott van, hogy már addig mik jelentek meg ennek a Társaságnak a kiadásában. Az első Huszti József nagy Janus-monográfiája volt, és ami még izgalmas: Takáts Gyula *Május* című kötete és Weöres Sándor *A teremtés dicsérete* című verskötete volt. De hát Weöres Sándornak nemcsak ez a kötete jelent meg itt Pécsett, hanem a *Hideg van* és *A kő és az ember* is. Azzal a különbséggel, hogy az elsőnél Weöres Sándor maga szerepelt még mint kiadó is, a másodiknál a *Nyugat*-embléma volt rajta, mert akkor kapott ő Baumgarten-díjat, és a *Nyugat* megengedte emblémája használatát, noha Weöres Sándor fizette akkor is a költségeket. Ennél a harmadiknál, *A teremtés dicsérete*nél már a Janus Pannonius Társaság szerepelt kiadóként, és akkor már ő is úgy járt, mint ahogy mi mindannyian, hogy kapott valamennyi példányt honorárium helyett.

K. L.: – Ezek most reprint kiadásban kaphatók újra.

Cs. Gy.: – A Baranya Megyei Könyvtár keretében működő Pannónia könyvkiadó révén. Hélinand-ról szólva még annyit hozzá szeretnék tenni, hogy bár nem néztem utána az adatoknak, de – ha jól emlékszem – ettől kezdve szerepelt a magyarul megjelent francia antológiákban Hélinand, akkor is, amikor Illyés Gyula állította össze *A francia irodalom kincsesházá*t.

K. L.: – Az Athenaeum híres külföldi antológia-sorozatában, Párizs német megszállásának pillanatában.

Cs. Gy.: – És akkor is, amikor később megjelent *A francia irodalom antológiája* két kötetben. Tulajdonképpen ez a kis kötet tudatosította a magyar olvasóközönségben, hogy egy ilyen nevű francia költő is létezik.

K. L.: – A véletlen találkozásokon túl mi lehetett, ami ennyire fontossá tette pályád indulásakor ezt a fordítást?

Cs. Gy.: – Talán még hozzátehetném, hogy az én egész életem tulajdonképpen mindig valamiféle kapcsolatban állt a halál-problémával, a halál-gondolattal. Lehet, hogy az is oka volt, hogy temető mellett kezdtem tudatosodni, és nagyon sok temetőélményem volt; aztán az, hogy egészen fiatal koromban az édesapám, és még nem is egészen egy év múlva egyik bátyám is meghalt – de hát ezekről beszéltem már neked is, elvesztett otthonaimra emlékezve. Lehet, hogy valami belső vonzódás is munkált bennem, amikor ezt a kötetet vállaltam fordításra, és ezek a bennem rejtőző élmények segítettek a megoldásban.

K. L.: – Másik nagy fordítói vállalkozásod, amely szinte pályaújrakezdésed nyitánya lett, a *Faust* második része is tulajdonképpen a halállal való vívódás. Hogyan jutottál arra a gondolatra, hogy lefordítsad?

Cs. Gy.: – Hát ez megint érdekes dolog. 1947-ben Baumgarten-díjat kaptam. A díjosztás mindig januárban történt. Ennek a segítségével és elsősorban Sőtér István minisztériumi

támogatásával és Kardos Tibornak, a római Magyar Akadémia akkori igazgatójának hívására még ennek az évnek szeptemberében eljutottam Rómába. Amikor 1948 márciusában visszajöttem, már megtörtént itthon a politikai fordulat, amely számomra is azzal járt, hogy a Baumgarten-díj ellenére sorozatosan kaptam vissza mindenhonnan a kéziratait. Még olyan helyekről is, ahonnan pedig kérték tőlem. A rádiótól, a folyóiratoktól, mindenhonnan visszaküldték verseimet azzal, hogy helyhiány, késedelem, egyéb okok miatt nem közölhetik. Itt Pécsett akkor már a mi folyóiratunk, a *Sorsunk* is halódott, 1948 áprilisában jelent meg az utolsó száma. Tehát megjelenési lehetőség nélkül maradtam. Bekövetkezett számomra egy afféle jégkorszak.

Egyik barátom – Vörös József, a tanárképző főiskola tanára – nem is amolyan célzatos szándékkal, csak mivel tudta, hogy egyrészt ismerem a nyelvet, másrészt pedig, hogy szeretem Goethét, egy *Faust*-kötetet ajándékozott nekem, és félig-meddig tréfásan mondta, hogy hát akkor fordítsd le ezt. És én komolyan vettem.

K. L.: – Nemrég említette nekem ő maga is, hogy a megjelent fordítás dedikációjában épp erre utaltál: „Jóskának meleg baráti öleléssel, viszonzásul az eredetiért, Győző. Pécs, 1960. I. 8."

Cs. Gy.: – Most ehhez még hozzá kell számítani azt, hogy akkoriban már mi itt Pécsett kezdtünk új irodalmi életet élni. Megszűnt a *Sorsunk*, de Katkó István – aki akkor itt újságíró volt, úgynevezett „kiemelt káder", tehetséges, jószándékú ember, előtte lakatos – egy másik folyóiratot kezdeményezett.

K. L.: – Már a háború előtt Pesten költőnek indult; Kardos G. György még egy versét is idézte egyik visszaemlékezésében.

Cs. Gy.: – Katkó megkapta az engedélyt, a lap neve *Dunántúl* lett. Ez volt az *első Dunántúl*, ahogy mi hívjuk. Megjelenhetett összesen három száma. De aztán 1949-ben, amikor a Tito-ügy volt és a Rajk-per zajlott, Katkó Istvánt először elhelyezték Kaposvárra (mert az ottani főszerkesztőt elbocsátották és lecsukták, az ő helyére került), utána pedig Moszkvába, a moszkvai rádió magyar tagozatához. De a neve továbbra is rajta szerepelt a lapon mint szerkesztőé; ezt már a harmadik szám után nem lehetett tovább csinálni, meg kellett szüntetni a lapot. Én ennek a lapnak a szerkesztésében mint szerkesztőbizottsági tag részt vettem, de nem tudtam mást közölni magamtól, mint fordítást, és akkor ebben az *első Dunántúl*ban jelent meg a *Faust*ból egynéhány részlet.

K. L.: – Akkor volt a Goethe-évforduló is.

Cs. Gy.: – Igen, és úgynevezett meghívásos pályázatot írtak ki a *Faust* fordítására; tudomásom szerint ötünket hívtak meg rá. Azt hiszem, hogy Vas Istvánt, Kálnoky Lászlót, Weöres Sándort, engem és nem tudom most pontosan, kit még. Végül maradtunk ketten. A lényeg az, hogy a bíráló bizottság végül is 3:2 arányban Kálnoky mellett szavazott. Később aztán szegény Kálnoky Laci – akit én különben nagyon szerettem, és mindig nagyon is becsültem, és most is becsülöm változatlanul a teljesítményét – mentegetőzött, hogy azt ne gondoljam, neki szerepe volt az én elutasításomban. Viszont én akkor, amikor ő megkapta megbízatását, már jól benne voltam a munkában, nem is akartam abbahagyni.

Ekkoriban Szántó Tibor már elkezdte a *második Dunántúl* szerkesztését. Kitűnő író és kitűnő szervező volt. Én még ilyen tehetségű szervezővel nem is találkoztam: abszolút természetes modorban és egyszerű fogásokkal mindig szerzett pénzt a lapnak, úgyhogy amikor megszüntették a *Dunántúl*t, valami nyolcvanezer forint volt a takarékban (ezt ő egyébként többnyire úgy szerezte, hogy hol az egyik vállalatot hívta föl, hol a másikat, és csak úgy, nem követelőzve, nem is könyörögve, csak úgy magától értetődően elmondta, hogy ideje volna, hogy ők is támogassák már ezt a lapot; meg aztán hirdetéseket szerzett stb., stb.) És akkor –

mivel az Európa Kiadó Kálnokyval kötött szerződést – engem beajánlott a Magvetőnek. Úgy emlékszem, Hegedűs Géza volt az irodalmi vezető. Ő meg szokásos modorában egyszerűen rám írt, hogy küldjem már a *Faust*ot, ne aggályoskodjam vele. Azt válaszoltam, hogy ez nem olyan egyszerű, én igen sokat kínlódom a fordítással. Ő meg erre, hogy nem kell túlzásba vinni. Nem azt mondta, hogy nem kell komolyan venni, csak hát az ő egész egyénisége könnyedebb és aggálytalanabb. Én különben nagyon szeretem őt is, mert igen értékes és sokoldalú embernek tartom, – csak mintha a *Faust*-fordítást egy kicsit elbagatellizálta volna. Hát én akkor képtelen voltam befejezni és elküldeni a munkát.

A tetejében közbejött 1956. Akkor az NDK-ban voltam, ahonnan tízegynéhány kilóval könnyebben érkeztem haza, mint mikor elmentem. El lehet képzelni, ott ültünk a szállodaszobában, és vártuk a híreket, hogy mi van itt Magyarországon. Szinte semmit nem tudtunk. A csehek, mikor jöttünk hazafelé, még a komáromi hídon sem engedték át a vonatot, úgyhogy a csomagjainkkal gyalog kellett a novemberi hidegben, mert akkor éppen hó esett, átgyalogolni a hídon. Szinte élvezték, hogy mi, tízegynéhányan ott ballagunk. Szóval hát ilyen állapotban jöttem én haza.

K. L.: – Hogyan voltál akkor az NDK-ban?·

Cs. Gy.: – Az Írószövetség ösztöndíjasaként. Előtte néhány héttel halt meg Brecht.

K. L.: – Hiszen te Brecht fordítója is vagy.

Cs. Gy.: – 1956 szeptemberében értem oda, Brechtet augusztusban temették.

Mikor hazajöttem, teljesen kimerülve és idegileg is félig kipusztulva, nem tudtam mindjárt folytatni a munkát. Aztán mikor már rendbejöttem, akkor tovább dolgoztam abban a toronyban, amely a Kulich Gyula utcai lakásunkhoz tartozott, és márciustól kezdve decemberig lakható volt. A régi városfalba épített őrtoronyból az egész várost láthattam, és ide nyugodtan elvonulhattam, senki sem zavarhatott. Közben már megjelent a Kálnoky-féle tolmácsolás is. Végre 1958-ra elkészültem én is a fordítással. De közben a Magvető megegyezett az akkori Helikonnal...

K. L.: – ... amelyet Parczer Ferenc szervezett ekkoriban nagy igyekezettel és sikerrel...

Cs. Gy.: – ...hogy az átveszi a kiadványt. Emlékszem, hogy az öreg Turóczi-Trostler volt az egyik szakértő, aki a fordítást kontrollálta, és egy Jahnné nevű lektornő, akinek a férje orvos volt és munkásmozgalmi nagyság, valamint Bernáth István, aki szintén ott dolgozott akkor. Bernáth Pistától nagyon sok jó tanácsot kaptam, az öreg Turóczi-Trostlerre csak úgy emlékszem, hogy ő egy kicsit gyanakvó ember volt, és mikor én hivatkoztam Szabó Lőrincre, hogy a fordításról őneki mi a véleménye, akkor valami olyant mondott, hogy „Á, Szabó Lőrinc az nagy kópé volt”. Én nem akarom az emlékét kicsinyíteni, de mindenesetre eléggé rossz véleménnyel volt Szabó Lőrinc fordítói munkájáról. Viszont Jahnné roppant jóindulatú nő volt, aki azonban keveset értett az irodalomhoz. Valószínűleg csak úgy tiszteletből került oda. Ismétlem: nagyon jóindulatú volt, semmi rosszindulatot nem tapasztaltam nála, követte az én érvelésemet, úgyhogy hamarosan megtörtént fordításom hivatalos elfogadása és nyomdába küldése. 1959-ben megjelent abban a bibliofil kötetben, amiben Jékely Zsoli a *Faust* első részével és az *Ur-Faust*tal szerepelt, és az enyém volt a második rész fordítása.

Tulajdonképpen a *Faust*nak köszönhetem ezt a mostani lakásomat. Akkor jutottam ahhoz a pénzhez, ötvenezer forinthoz, hogy ezt a kis házat és kertet meg tudtuk venni. A ház eredetileg jóval kisebb volt, de fölvettünk kölcsönt, és építettünk hozzá még egy darabot.

Utána még egyszer kiadták a *Faust*ot, kis formátumban; egy *Faust*-sorozat részeként, melyben megjelent a Marlowe-é is, meg a Lenaué. Az új kiadásra még kaptam húszezer

forintot, úgyhogy a *Faust*-fordítás jövedelmei átsegítettek engem azon a néhány éven, ameddig saját verseimmel nem jelenhettem meg. Még erről is néhány szót.

1953 után, mikor a *Dunántúl*t csináltuk, annak minden számát el kellett vinni a minisztériumba cenzúrára. Emlékszem rá, akkor tört itt ki az autós láz, és írtam egy kis epigrammát arról, hogy még a WC-re is autóval akar menni, aki teheti. Szántó Tibornak, főszerkesztőnknek azt mondta erre valaki a minisztérium sajtóosztályán, hogy ezt Rákosi elvtársra is lehetne érteni; akkor én azt mondtam Szántó Tibornak, hogyha magára veszi, akkor igen, de én arról nem tehetek, hogy ő is ... Mindenesetre akkor már kezdtem lassacskán megjelenni itt is, ott is, és visszakanyarodtam az irodalomba.

Közben még azt az időt, amikor nem jelenhettem meg, felhasználhattam arra is, hogy egy önéletrajzi jellegű dolgot írjak. Okvetlenül szerepet játszott benne Szabó Lőrinc *Tücsökzené*je, de egyébként is én már régen törtem a fejemet azon, hogy valami ilyent csináljak. Megírtam hát az *Ocsúdó évek*et, amit viszont kiadott a Dunántúli Magvető. Szántó Tibor tudniillik megpaktálta a Magvetővel, legyen annak egy pécsi leányvállalata. Amikor az *Ocsúdó évek* megjelent, akkorra Szántó Tibor megoldotta már azt is, hogy a Magvető honoráriumot is fizetett. Ez volt az én életemben az első, saját kötetemért, tehát nem fordításért kapott honorárium. Mert ami eddig megjelent, ahogy mondtam, azt a saját pénzemen adtam ki, vagy pedig a Janus Pannonius Társaság segítségével, de pénzt nem kaptam érte.

Utána nemsokára megjelent *A szó ünnepe* című kötetem, és attól kezdve már simán ment minden, nem volt más bajom azóta, nem panaszkodhatok kiadókra. Itt különösképpen Kardos Györgynek a nevére szeretnék utalni, a Magvető nagynevű igazgatójára. Ő adta ki szinte valamennyi könyvemet. Mindig a legnagyobb jóindulatot tapasztaltam részéről, és egyszer, amikor le akart mondani, ez a hír járta, akkor azt írtam neki, hogy nem mondhat le, mert ő már egy intézmény a magyar irodalomban. Úgy érzem, hogy személye a szónak nem elkoptatott értelmében pótolhatatlan.

K. L.: – Halálával – jelképesen – szinte egy korszak zárult le a magyar könyvkiadás történetében. Te pedig kétszeri újrakezdés után valóban tudod értékelni, mit jelent egy biztos pont az ember pályáján. Nálad ritka kivételként verset is ajánlottál neki, a *Jákob példája* címűt.

Cs. Gy.: – Én ezt egyáltalán nem érzem úgy, mintha a tartozásomat kiegyenlítettem volna iránta. És ha nem írok is róla többet, az biztos, hogy halálomig nagy-nagy melegséggel és szeretettel fogok gondolni személyére.

Sőtér István

1. A Vártól a Jégverem utcáig[15]

K. L.: – A tárgyi környezet, amelyben életed – életeteket – leélted, műveidben új életre kel: ami térben élt, időbeli távlatot kap.

S. I.: – Az otthonaim története tulajdonképpen az életem története. A munkám története, a korszakomé, és az egész fejlődésemé. Mert az otthon minekünk nemcsak a családot jelentette, hanem azt a külön atmoszférát, amely lehetővé tette a nehéz idők átélését, és amelyik valóban inspirációt adott a művekhez. Tehát akármelyik tárgyra tekintek ebben a lakásban, azt valamilyen módon kapcsolatban érzem mindazzal, amit végeztem, és ezek a tárgyak az életem lényeges részei. Amiért élni egyáltalán érdemes, az mindig az otthonaimban zajlott le. Eszerint a különböző otthonaim: életem különböző korszakait is jelzik, életrajzi korszakokat, de talán még történelmi korszakokat is. Mert ha arra gondolok, hogy a felszabadulás előtt éveken át a Várban laktunk, és ez a várbeli otthonunk az ostrom alatt tönkrement, és egy új otthonban, a XI. kerületben a Verpeléti, ma Karinthy Frigyes úton kezdtünk új életet, akkor számomra ez nemcsak egy otthon-, egy lakásváltásnak a története, hanem két történelmi korszaké is.

A várbeli lakásunk a Tárnok utca 2.-ben volt, az a ház az ostrom alatt kiégett, ma másik ház áll a helyén. Mindegyik művem, mely ott született, tehát a *Kísértet*, a *Templomrabló*, a *Bűnbeesés*, valamilyen módon kapcsolódik az ottani szűkebb és a tágabb környezethez. Mert a tágabb környezet szintén hozzátartozik az otthonhoz. Ahogy hozzátartozott a Várban a Bástyasétány, a Dísz tér a honvéd szoborral, azokkal az orgonabokrokkal, melyeknek illata májusi estéken a szobáinkba hatolt. Műveimhez hozzátartozik a Mátyás templom és azok a kis utcák, amelyek a Várban valamikor annyira kedvesek voltak, és egyáltalán a Vár csendje és magánya, mely a háború előtt olyan intenzív volt. Mindez részint ábrázolt témaként, részint közvetetten, valamilyen módon szerepet játszik az írásaimban.

K. L.: – Akkor induljunk el ettől a lakástól, a várbeli otthontól.

S. I.: – A Tárnok utcába 1939-ben költöztünk: ez volt az új házasok otthonalapítása. Abban az időben könnyen lehetett lakást szerezni. A házak kapujára ki volt téve, hogy hány és mekkora lakás kapható. Viszont a lakbér rendkívül magas volt: fizetésemnek a felét fizettem lakbérre, és ez így volt mindenütt. Mi egy üres lakásban alapítottunk új életet 1939-ben; volt egy ágyunk, egy rádiónk, egy szekrényünk, egészen addig, amíg az esküvőnk után valamivel édesanyám Szegedről el nem küldte az én legénykori bútoraimat, amelyek valójában nagyapám bútorai voltak, az ő egri diákkorából, nagyon kedves biedermeier darabok, ma is őrizzük őket. Itt, ebben a szobában, ahol most ülünk, amott van az az olvasó divány, amelyet balzacnak neveznek, és szerepel ezen a néven Keménynek a regényeiben is. Ezen születtem, 1913-ban. Ragaszkodom a régi bútorokhoz. Csak a régi bútorokat szeretem, bár a modern darabok közt is találok olyanokat, melyeket az antik bútorokkal össze tudok egyeztetni. Tehát ezt a balzacot, amelyen megszülettem is elküldte édesanyám, két faragott szekrényt, egy nagyon szép asztalt, és ezzel kezdődött meg az otthonunk felépítése. Éveken keresztül minden megtakarított pénzünket, sőt még annál többet, bútorokra költöttünk. Feleségemnek a bútor iránti rajongása átragadt énrám is, ő a bútorban érzékeli a munkát, amivel az elkészült, annak

[15] A *Magyar Rádió*ban először 1986. július 18-án elhangzott beszélgetés (szerkesztő: Dénes István) átdolgozott változata. Megjelent a *Jelenkor* 1986. 9. számában (778-786.).

a múlt század eleji mesterembernek a vésőit, gyaluit, és a keze nyomát, amivel azt a darabot nemesen és ízlésesen kialakította. A bútornak van egy üzenete mihozzánk, amit állandóan érzékelünk. Bútoraink közt nem úgy járunk, mint megszokott tárgyak között, amelyekre ügyet sem vetünk. Valahányszor szembekerülök egy-egy kedves darabbal, az mindig mond nekem valamit. Tehát így, a Tárnok utcában a Szegedről érkezett, nagyapai bútorokkal kezdődött a voltaképpeni lakásalapításunk.

K. L.: – Említetted, mely műveid születtek ebben a lakásban. Ha későbbi átdolgozásukat is beleszámítjuk, életművednek szinte legjelentősebb darabjai. Ezek épp a legnehezebb években születtek. Sőt az ostromot is ott éltétek át.

S. I: A várbeli török pincékben. Ezek azok a barlangok, amelyeket ma megnyitottak a nagyközönség számára, és amelyek abban az időben igen egészséges óvóhelyek voltak, száraz és friss levegőjük volt. Nem is értem, hogy ezek a barlangok hogyan lehettek ennyire tiszta, friss levegőjűek. Az ostromról nem szívesen beszélek, borzasztó volt az a másfél hónap, amit a pincében töltöttünk, és utána fel kellett jönnünk egy lakhatatlan házba. A mi lakásunk ugyan épen megmaradt, de a ház kiégett, élni benne nem lehetett tovább. Mint ahogy egyik visszaemlékezésemben meg is írtam:

Szomorú és baljós szag: valahányszor havon füstölgő fadarabok szagát érzem, 1944 utolsó napjai jutnak eszembe – hóba hullott égő gerendák szaga töltötte be a Vár levegőjét. De ha ma végigmegyek a Dísz téren és a Tárnok utcán, Buda ostromát semmi sem idézi fel. A mai Vár sem idézi fel a régit: felújított, öreg házaival ez a városrész mindenestül új. A Dísz téri Honvéd-szobor mögött emelkedő, ma már elbontott bérházban laktunk, mely a század elején épült és stílusával inkább a Belvárosba illett volna, mint a Várba. Ablakaink előtt azonban egyöntetű barokk házsorra nyílt kilátás, és mi azzal vigasztaltuk magunkat, hogy sokkal jobb ebben az ide nem illő, ötemeletes bérházban laknunk, mert ide illő, egyemeletes palotákat láthatunk belőle – ha viszont emezekben laknánk, nekünk kellene látnunk a Tárnok utcai bérházat.

Ez az épület a fejünk felett égett ki, és úgy felforrósította a pincénk mennyezetét, hogy még mélyebbre, a török pincékbe kellett költöznünk. Ma már ezek sem emlékeztetnek az ostromra, mert idegenforgalmi látványossággá alakították őket, vendéglátó-ipari létesítményekkel s kosztümös bábukkal, melyek a magyar történelmet fordítják át egy kirakat groteszk forma-nyelvére. Mikor kétes nosztalgiával ezeket a pincéket nemrég meglátogattuk, azon csodál-kozhattunk, hogy mennyi víz gyűlik pocsolyákba a pincefolyosókon, s milyen nyirkos a levegő. Az ostrom idején a pince száraz, jól szellőzött, csaknem tiszta levegőjű volt, az ember- és ételszagot nem őrizte meg – viszont vízért aknatűzben kellett egy lassan csorgó forráshoz járni.

K. L.: Veszélyes, szörnyű, nyomasztó történelmi idő volt ez, de a magyar irodalom valamilyen módon nagy formát tudott kifutni. A végveszély pillanata? Vagy mi volt az, ami titeket ihletett, hogy ebben a határhelyzetben, ebben a szinte kilátástalan pillanatban is, de mégis dolgoztatok?

S. I.: – Nagyon fontosnak tartanám ennek a háború alatti magyar irodalomnak a feldolgozását. Rendkívül érdekes és tanulságos tények derülnének ki belőle, és egy egészen másfajta kép a magyar szellemi ellenállásról, mint amely nagyon halvány körvonalakkal ma a köztudatban él. Mert az emberek azt hiszik, hogy nem volt semmi, és csak, mit tudom én, bombavetéssel lehetett ellenállni. Azzal is kellett, de lehetett a szellemi ellenállás eszközeivel is, ami nagyon fontos volt, a lelki fertőzés kigyógyítása, vagy megelőzése érdekében. Azért volt lehetséges a háború alatt tiszta irodalmat, jó irodalmat csinálni, mert a háború kitörése előtti két-három évben megjött egy új hullám a magyar irodalomban: itt főleg a második nemzedék

megérésére, és a Nyugat harmadik nemzedékének a beérésére gondolok. Ez nagy felfrissülést hozott.

Ez folytatódott a háborús években és ez tette lehetővé azt a tiszta, becsületes, humanista irodalmat, amiről te említést tettél. De a háború évei alatt ez a hullám nem tudott egész terjedelmében kibontakozni, bizonyos mértékig visszafojtódott, viszont ez a hullám volt az, ami felújult erővel és nagy lendülettel újra előtört a felszabadulás után, és hozta létre azt a 45-től 48-ig eltelt gazdag, virágzó alkotó korszakot, amit én ma is az új magyar irodalom egyik legfontosabb korszakának tartok. Még valamit: magát a háborús éveket se lehet egybemosni. Általában, veszélyes az, ha a visszatekintők nem látják már meg az árnyalatnyi különbségeket. Ez a háború nem volt homogén időszak. Például itt Magyarországon és a magyar szellemi életben sokkal nyomottabb volt a hangulat 41-ben, 42-ben, mint 43-ban. 43-ban egy csalóka, átmeneti, de enyhült légáramlat tört be az országba, már az akkori vezetés is látta, hogy a németek elvesztik a háborút – bár vesztették volna el hamarább –, és ez az enyhébb légáramlat felfrissítette az irodalmat. Ezután jött 44, mindennek az eltiprása, kiirtása, – elhurcolások, Radnóti sorsa, Sárközié, Halász Gáboré, Szerb Antalé.

K. L.: – Még az utolsó pillanatban, pincében is írtál. Mi adott erőt ehhez? Regényt írni, rendszeres munkát kíván.

S. I.: – Nem a regényíráshoz, nem az alkotómunkához kellett az erő. Az alkotómunka adott erőt az élet elviseléséhez. Ez egy olyan élet volt, hogy egyik félóráról a másikra nem tudtuk, hogy bomba csap-e belénk, vagy razzia visz el bennünket. A teljes létbizonytalanságban csak egyvalami, az alkotás, az alkotómunka folyamatossága adott erőt az élet elviseléséhez, ez adott értelmet annak, hogy élek, és ezért volt érdemes túlélni, hogy a már majdnem kész művet végül mégis befejezhessem, mert befejezni a felszabadulás első hónapjaiban, 45 áprilisában fejeztem be. Még most is őrzöm azt a kis könyvecskét, tele olajpecsétekkel, melybe a *Bűnbeesés*nek az utolsó római fejezeteit írtam, kormos olajmécsesek mellett, a boldog 1938-as időről.

K. L.: – Ezt az első időt még a Várban éltétek?

S. I.: – Másfél hónapot éltünk még a Vár romjai között, ami érdekes volt, de ugyanakkor félelmetes. Képzelj el egy városnegyedet, amely teljesen kihalt. A Várban összezsúfolódtak az ostrom előtt az Erdélyből, meg a különféle magyar tájakról jött menekültek, ezek a felszabadulás után eltűntek, és a Vár egy nagy romhalmaz maradt, lelógó bádog ereszekkel, füstölgő pincékkel, ordítozásokkal, lövöldözésekkel az éjszakában. Ott éltünk ebben a kriptában. Mert ez még egy temetőnél is kietlenebb és félelmetesebb volt. Néhányan maradtunk a Várban. A várbeli orvos nyitott egy rendelőt, és esténként ott gyűlt össze az az egy-két tucat várbeli lakos, akik megmaradtunk. Aztán egy barátom szerzett nekünk egy üresen álló lakást a mai Karinthy Frigyes úton, a 8-as szám alatt. A Verpeléti útra, egy majdnem teljesen – hát ezt relatíve kell érteni –, egy majdnem teljesen épen maradt városnegyedbe költöztünk. A XI. kerület a mi szemünkben, a Vár után, békebelinek látszhatott, holott valójában nem volt az, mert ez a kerület is tele volt romokkal, de akadtak ép utcasorok, és a Verpeléti út úgyszólván teljesen ép volt. A végében ugyan nem volt meg a híd, a mai Petőfi híd, annak a roncsai valahol a parton hevertek. De ott indult meg Budapest, vagy legalábbis Buda új élete, mert Pest új élete már korábban megkezdődött. Itt vettem részt a kerület Nemzeti Bizottságában, a Nemzeti Parasztpárt szerveződésében, belekerültem egy fejlődő, alakuló új életbe, mely tele volt reményekkel, bizakodással, a felszabadulás örömével, és ez adott aztán igazán lendületet az alkotómunkának és itt kezdődött meg egy újabb korszakom, amelybe beletartozik a *Júdás*, a *Négy nemzedék*, a *Sötétkamra* novellaciklusa, a *Hídszakadás*. Ez mind abból a lendületből fakadt, ami az egész országot tulajdonképpen jellemezte.

K. L.: Említetted a *Hídszakadás*t, magam is többször idéztem címét, mint korszakjelzőt. De most a tárgyszerű emlékre kérdezek: láttál ilyen hídszakadást, átélted a két város elszakadását téli napokra?

S. I.: – Majdnem naplószerű pontossággal írom le a *Hídszakadás* című kisregényemben, amit akkor átéltem. A dátumok már lassan elmosódnak, de én úgy emlékszem, hogy 1946 januárjában volt, hogy az egyetlen működő hidat, mely a mai Szabadság-hídnak volt egy szükséghídja, elsodorta a jég, és Buda valóban elszakadt Pesttől, nem lehetett átkelni. Az utolsó átkelők között, akik a hídon még nagy veszélyben és kockázattal átjuthattak, azok között voltam. A *Hídszakadás* első fejezetében leírtam azt, amikor nem törődve a rendőrökkel, akik könyörögtek, hogy ne menjünk rá erre a hídra, mert már inog, mi mégis áttörtük a kordont, és átjutottunk Budára, de visszatérni már nem tudtunk. Hetekig tartott, míg felépült a Kossuth-híd, ami csodálatos gyorsasággal épült. Nem hiszem, hogy Magyarországon dolgoztak valaha is annyi odaadással, annyi szenvedéllyel és önzetlenséggel, mint ahogy a háború, a felszabadulás utáni első hónapokban dolgoztak. Ahogy gázvezetéket fektettek, villanyvezetéket húztak, vagy ahogy a Kossuth-hidat megépítették, ez csodálatos volt. Tehát én a *Hídszakadás*nak minden fejezetét átéltem, Buda akkori hangulatát, az üresen maradt villamossíneket, a Gellért-hegy összedőlt, kísérteties romvilláit, a Gellért fürdőt, amit akkor megnyitottak, és amiben valóban anakronisztikus érzés volt megfürödni. Számomra a *Hídszakadás* majdnem olyan, mint egy dokumentum, vagy egy napló.

K. L.: És a Verpeléti utcai lakás?

S. I.: – A bútoraink egy részét el tudtuk hozni a várbeli lakásból. Rendkívül élénk, alkotó, pezsgő három év volt, amit ebben a lakásban töltöttünk. Budapest újra kezdett élni, az emberek keresték egymás társaságát, akkor nem voltak olyan feszengések, visszahúzódások, gyanakvások, bizalmatlanságok, mint amelyek eluralkodtak a magyar társadalmon az 50-es évek elején. Az emberek nyíltak voltak, bizakodtak, szerettek összejönni, soha annyi baráttal, írótársszal nem tartottam kapcsolatot, mint a Verpeléti úti korszakomban.

K. L.: – Ott, a szomszédodban jött össze az Eötvös-kollégiumban a hétfői társaság.

S. I.: – Azt Keresztury Dezső szervezte meg. Kitűnő, feledhetetlen rendezvény volt, ott az egész magyar irodalmi élet együtt volt.

K. L.: – Ma is érvényes a névsor, akik ott voltatok.

S. I.: – Keresztury kiváló házigazda volt, nagyon jól tudta összeválogatni azt a baráti kört, amely különben a legkülönbözőbb színekből, irányzatokból, világnézetekből tevődött össze, de ott mindig jól érezte magát mindenki.

De közben volt egy terhes hivatalom, a minisztériumban, a nemzetközi kapcsolatok szervezése, melyeket akkor kellett megteremteni, mert mi minden erőnkkel vissza akartunk térni Európába, ahonnan a németek kizártak bennünket. Képzőművészeti kiállítások, zenei bemutatók, könyvek fordítása: ez volt a feladatunk, – a magyar kultúrát újra kivittük az európai térségre, és nagy sikerrel. A Csontváry kiállításnak valódi sikere volt Londonban.

K. L.: – És hogyan sikerült ez, tudniillik Magyarország eléggé elszakadt a háború alatt.

S. I.: – Magyarország *teljesen* elszakadt Európától a háború alatt. Amikor én először voltam Párizsban, egy nagyon nehéz télen, 1946 telén, azért utaztam, hogy a franciákat meggyőzzem arról, hogy ezt a magyar kultúrát nem szabad mellőzniök, mert ezzel maguknak is és nekünk is ártanak. Erről meg lehetett őket győzni. Nem mi győztük meg, akik akkor hivatalnokok voltunk, hanem maguk a művek, melyeket bemutattunk. Valóban, a magyar kultúrának átütő sikere volt a felszabadulás után következő három esztendőben. Utána jött az újabb bezárkózás.

K. L.: – Nemcsak az újrakezdés lehetett nehéz; a mai ember, aki felül a repülőre és egy-két óra múlva már Párizsban leszállhat, el se tudja képzelni, hogy akkor, a világháború utáni években maga az utazás is milyen nehéz lehetett.

S. I.: – Zónahatárok, őrségek, vízum- és útlevélvizsgálatok, késések, hideg, rosszul fűtött vonatok; rettenetes nehéz volt az út akkor.

K. L.: – Nemcsak kint tárgyaltál; kortársaid, de a fiatalabbak is; mindig emlegetik, hogy te voltál az, aki biztosítottad, hogy ezekben az években kiutazhassanak külföldre, sőt még aki nem akart, azt is rákényszerítetted, hogy menjen.

S. I.: – Ez most nem akar szerénytelenség lenni, de abban, amit mondtál, semmi túlzás nincs. Énnekem az volt az elvem, hogy ez a magyar író-, művész- és tudósvilág, amelyik itt be volt zárva olyan soká, minél hamarább menjen ki Európába. Valóban, ha valaki hozzám fordult azzal, hogy szeretne elmenni Rómába, állíthatom neked, hogy egy-két héten belül megkapta az ösztöndíjat, az útlevelet, és voltak, akiket valóban én beszéltem rá arra, hogy menjenek ki. Nem akarok most személyes dolgokra kitérni, – Cs. Szabó az én ösztöndíjammal jutott ki Rómába, ahonnan nem jött vissza.

K. L.: – Mindenki, aki akkor utazhatott, épp a római tartózkodását emlegeti örömmel. Épp egy szintén vesztes, lerobbant országba utaztak?

S. I.: – Egyszerű a magyarázat. Két magyar intézetet hozott létre a két világháború közti korszak. Egyet Bécsben, egy csodálatos épületben, amit azóta államilag elkótyavetyéltek. Fischer von Erlach egyik legszebb alkotása, az osztrákok egyik igen értékes építészeti műemléke volt ez a magyar intézet, az egykori testőrlaktanyában, ahol Báróczy, Bessenyei és a magyar testőr-írók éltek valamikor. A másik intézet volt a római. Itt lehetett a legtöbb embert elhelyezni. Mármost Olaszország a háború után összehasonlíthatatlanul jobb helyzetben volt, mint Ausztria. Én Olaszországban ugyanolyan fellendülést, pezsgést, élénkséget, tervezést, lendületet láttam, mint Magyarországon, tehát Rómába elmenni frissítő fürdő volt. Ezzel szemben Bécs – ahol a csodálatos, Fischer von Erlach építette barokk palota fogadta volna az ösztöndíjasokat – és általában, Ausztria, tespedt, nyomott állapotban volt, a romokat el se takarították. Nem lehet elmondani, mekkora különbség volt az élő és életerőtől duzzadó Budapest, és a letargikus Ausztria között. Azóta kétségtelenül ez a helyzet megváltozott, de akkor, 1946-48 között, nyugodtan merem mondani, nem volt érdemes Bécsbe menni. Én sajnáltam nagyon az osztrákokat, hihetetlen nyomor volt, éhezés, prostitúció: a legszomorúbb viszonyokat találtam ott. A kulturális élet éppen csak kezdett éledezni. Az Opera már működött, nem a régi épületében, hanem a Theater an der Wien épületében. Gyönyörű előadások voltak, pompás Fricsay-vezénylésekre emlékszem, de ezenkívül nem volt úgyszólván semmi. Ugyanakkor Róma tele volt életerővel és lendülettel. Ott úgy elfelejtették Mussolinit és az egész fasizmust, mintha soha nem lett volna.

K. L.: – Olaszországban csak Rómában voltál?

S. I.: – Nem, Firenzében, Velencében is. Firenze távolról sem élt olyan intenzíven, mint Róma, ott is voltak magyar ösztöndíj-lehetőségek, de Rómában egy nagy épület állt rendelkezésre, és Kardos Tibor igen jól vezette a római intézetet. Ő maga is kezdeményezte, főként a pécsi és dunántúli költők meghívását. Csorba Győző, Takáts Gyula, Weöres Sándor és mások jártak ott akkor.

K. L.: – És a Verpeléti út után jött a Házmán utca.

S. I.: – 1950-ben átköltöztünk a Házmán utcába, ahol Nagy Lajos és Szabó Lőrinc, valamint Déry Tibor voltak a szomszédaink. Ezek nehéz, nagyon nehéz évek voltak. És én mégis úgy gondolok erre a Házmán utcai lakásra – amely egy kis, leválasztott lakás volt, bár nagyon szép környezettel, kilátással a János-hegyre, a Szabadság-hegyre –, mégis, úgy gondolok erre

a helyre, mint egy olyan otthonra, mely fontosabb volt az előzőeknél. Mert amíg a külvilág rideg volt és teli feszültségekkel, félelmekkel, szorongásokkal, esztelenségekkel: ez volt az egyetlen hely a világon, ahol fel tudtam oldódni, ahol család voltunk, ahol a magunk szellemében és erkölcsében éltünk, és ahol menedéket, békét, mintegy szigetet találhattam. Ezt írom le az *Elveszett bárány*ban és a *Budai Oroszlán*ban. Nem ez volt a legjobb korszaka életemnek, amit ott töltöttem, de hogy ez a lakás volt életemben a legfontosabb, az biztos.

K. L.: – Ha nem is olyan számban, és nem is olyan pezsgésben találkoztál írókkal ekkor, de talán intenzitásban az a néhány író jelenléte volt olyan fontos a Házmán utcában is.

S. I.: – Nekem nagyon sokat jelentett a Rónay Györggyel való barátságom, amely messze túlnyúlt a Házmán utcai korszakon, sőt akkor talán még inkább szünetelt is. 56 után lett intenzívebb újra ez a régi, 30-as évekbeli keletű barátságunk; ő volt a legjobb íróbarátom, és nekem is nagyon hiányzik, de azt hiszem, az irodalmi életünkből is hiányzik ő.

Nagy Lajos majdnem ugyanannyira feloldó, üdítő szerepet töltött be, mint a Házmán utcai lakás. Ő szemközt lakott. Nagyon őszintén beszélt és tele volt gonddal, aggodalommal, szorongással, igen rossz állapotban volt. Sokat jelentett együtt lenni vele, egy emberrel, akivel őszintén lehetett beszélni, és akinek bizalma volt hozzánk. A bizalom légköre, ami az akkori országból annyira hiányzott, ez a Nagy Lajos környezetében mindig megvolt.

K. L.: – És Szabó Lőrinc?

S. I.: – Szabó Lőrinccel is többször együtt voltunk. Szabó Lőrinc egészen más alkotó típus volt, ő ment, nagyon elszántan, a maga útján, végezte hihetetlen szorgalommal, lelkiismeretességgel a fordító munkát, a Shakespeare-fordítások kijavításától kezdve a múlt századi orosz költők fordításán át a nagy angol, francia, német fordításokig, és akkor írta a legnagyobb műveit, de hát ezt már többször elmondtam, nem akarom megismételni. Ott adta át nekem a kezembe *A huszonhatodik év*et.

KL : – Egy történetet még nem mondtál el, meg sem írtál, róla.

S. I.: – Igen, ezt sose felejtem el. Ez lehetett talán ’54-ben, bizonytalanul mondom, inkább ’54 mint ’53. Az Írószövetségben volt valami rendezvény. Volt akkor egy kis Topolinóm, ami nagy feltűnést keltett; egy gépkocsi, 1934-es gyártmányú, legalább húszéves életkora volt, állandóan elromlott, állandóan javítani kellett, de akkor még élvezet volt autót vezetni Budapesten, ma már nem az, nem is vezetek autót, a kocsimat leállítottam télen, és nem használom. Elég az hozzá, hogy Szabó Lőrinc mondta, hogy egy irányban lakunk, szomszédok vagyunk, vigyem őt haza. Mondom, örömmel. Megyünk, de nekem előbb be kellett térnem egy gumijavítóba, amelyik a Ráth György utca sarka táján volt. Megkértem Szabó Lőrincet, hogy jöjjön el ő is. Őt érdekelte, elmentünk, s közben elmesélte, hogy mit kellett javítania a Vörösmarty Shakespeare-fordításain, pontosan idézte a szavakat, a ritmusjavításokat. Kellemesen beszélgettünk, és a Ráth György utcának az elején elintéztük a gumijavítási problémát. És akkor mondja Szabó Lőrinc: kérlek, menjünk végig a Ráth György utcán. Szívesen, mondom, hiszen kis kerülő, de nagyon szép út. Megyünk fölfelé a Ráth György utcán, és felérünk már majdnem a végébe, és egyszer csak megszólal Szabó Lőrinc: kérlek álljunk meg, és egy percig ne beszéljünk egymással. Megálltam egy villa előtt, Szabó Lőrinc valóban percig, vagy percekig néma volt, aztán csendesen mondta: mehetünk tovább.

K. L.: – Ez a Csaba utca sarkánál lehetett, az 54-es számú ház előtt. Korzáti Erzsébet ott lett öngyilkos, *A huszonhatodik év* hősnője.

S. I.: – Ezt én akkor nem tudtam. Az egészet akkor értettem meg, amikor *A huszonhatodik év*et elolvastam. Akkor a Házmán utcában és őnála is összejöttünk, és említettem, mennyire csodálom ezt a szonett-ciklusát, és akkor ő mondta, hogy igen, a nők most úgy néznek rá, mint valamikor Dantéra, Firenzében, akinek a pokolban megpörkölődött a szakálla.

K. L.: – Ha már a Ráth György utcában jártunk az előbb, ott van a háznak a helye, ahol első regényedet, a *Fellegjárás*t írtad.

S. I.: – Kedves és érdekes hely volt ez, az úgynevezett Grecsák-kollégium. Bírók, jogászok alapították, fiatal kezdő bírójelöltek számára. Hogyan kerültem én fiatal bírójelöltek közé, akik különben kitűnő, kedves emberek voltak, közülük néhányan nagy pályát futottak be, eljutottak a Legfelsőbb Bíróság magas posztjaira, és szépen szerepeltek a mi rendszerünkben? Az Egyetemi Könyvtárban voltam díjtalan gyakornok. Meghalt egy Szikra álnév alatt író Teleky Sándorné grófnő, aki fönt lakott valahol a Ráth György utca végének a környékén. Könyvtárát az Egyetemi Könyvtárra hagyományozta, engem megbíztak, menjek föl és leltározzam a könyvtárat. Az elhagyott, néptelen házban elég terjedelmes könyvtárat találtam. A legkülönösebb könyvtár, amit életemben láttam. Méregdrága, színes illusztrációkkal ellátott angol könyvek, melyek úgyszólván kivétel nélkül a rózsatermesztésről szóltak. Terjedelmes, angol nyelvű rózsatermesztési irodalom zsúfolódott abban a villában. A könyveket szakszerűen leltároztam, de hogy aztán az Egyetemi Könyvtár olvasói mennyit forgattak ezekből a rózsa-szakkönyvekből, azt nem tudom. Miközben gyalogoltam fölfelé, az elég meredek Ráth György utcán, egy csinos, villaszerű épület tűnt a szemembe, amelynek a kapujára ki volt írva, hogy egyetemet végzett hallgatók számára szobák kiadók. Akkoriban még ez is így volt, mint a lakásokkal. Fölkerestem ezt a kollégiumot: Grecsák bíró nagy jogász volt, róla nevezték el az intézményt. Barátságosan fogadtak, ott állt legalább féltucat üres szoba, reggeli járt vele, nem került sokba, egyszemélyes szobák voltak, még teniszpálya is volt. Hadrovits László barátom, a kitűnő szlavista, mikor értesült erről, ő is odaköltözött, mert minket az Eötvös-kollégiumból az új igazgatóság akkor már kitelepített. Tehát nem találtam meg újra az én igazi otthonomat, az Eötvös-kollégiumot, hanem találtam egy kedves, kellemes, jó emberi környezetet nyújtó Grecsák-kollégiumot, és ott, ennek a csendjében írtam meg a *Fellegjárás*t.

K. L.: – A kollégiumi regényt.

S. I.: – Kollégiumi regényt a kollégium pótlékában, hogy így mondjam.

K. L.: – Otthonaidat házasságod kezdete óta követtük. Életed társa regényeidben Eperjesi Klára néven szerepel. Gondolom, beszélő név ez, az ő valamelyik otthonára utal.

S. I.: – Vera Kassán született 1920-ban, tehát a 19 utáni időszakban. Szülei Bécsbe emigráltak. Mikor elváltak, Verát édesanyja az Eperjesen élő rokonaihoz küldte, és ez volt életének legboldogabb korszaka: igen kedves rokonai éltek ott. Két unokabátyja volt; egy kislánynak mindig nagy szüksége van fiú-rokonokra. Ott élt boldog környezetben, ott járta az elemi iskolát, németül. Anyanyelve úgyszólván a német volt, de ott a szlovákot is meg kellett tanulnia, és főleg magyarul kellett tanulnia, mert hát a szülei mégis csak magyarok voltak. Tízéves korában került Pestre, addig Eperjesen élt, és hosszan, úgyszólván minden hónapban egyszer elmondja ezeknek a napfényes, boldog eperjesi napoknak a történetét, mert ott gyönyörű volt a nyár, a strand – ez be is került az *Elveszett bárány*ba –, ahova mindennap kimentek, és gyönyörű volt a tél, amikor a napsütésben síztek, az erdőkön keresztül, völgyeken, nagy sítúrákat csináltak az unokabátyjaival. Kerékpározott, és boldogan élt, boldogan addig, amíg Pestre haza nem hozta őt a szegény anyja, aki nagyon nehéz helyzetben volt, elvált asszony. Pest, az akkori 30-as évek elejének Pestje komorságával, merev előítéleteivel, egész feszes társadalmi felépítésével nagyon idegen volt neki; sose tudta megszeretni. Ma is az ő számára Eperjes az igazi város. Vera barátkozó természet, és őt is hamar megszeretik, és számos barátnője lett azokból a régi, kedves sárosi családokból, akiket Mikszáth megírt a *Gavallérok*ban, akik azonban a valóságban szorgalmas, rendes, jó családi életet élő emberek voltak. Volt bennük valami kedvesség, valami könnyedség, az életnek valamilyen vidám, derűs felfogása, és ebben Vera feloldódott, és nagyon jól érezte magát.

Amikor megismerkedtem ezekkel a családokkal, akkor láttam, hogy Mikszáth azért némileg eltért a valóságtól. A valóság sokkal szolidabb volt, mint ez a gavallér lendület, amit Mikszáth a regényeiben bemutatott. Ugyanakkor báj volt bennük, elragadó kedvesség volt bennük, de ezt Mikszáth szintén megírta.

K. L.: – Ti aztán együtt is fölkerestétek ezt a vidéket.

S. I.: – Együtt is fölkerestük 1962-ben. Néhánnyal az akkoriak közül még találkoztunk, de hát ez már nem a Mikszáth Sáros megyéje, és nem a Mikszáth Eperjese volt, amit én ott láttam.

K. L.: – De találtatok egy új barátot, Fábry Zoltánt.

S. I.: – Ó, Fábry Zoltán nagy barátunk volt, de neki semmi köze Sároshoz, ő Abaúj megyei volt, Kassa körzetébe tartozott, és Szomolnok környékét jelentette, amelyik az én második szülőhazám, mert a nagyszüleim és a nagyapám is ott éltek, Szomolnokon, ebben a kis bányavárosban. Ez egy más világ volt. Sáros volt a vígság, derű, Szomolnokot és Stószt, ahol Fábry élt, nagyon komoly nép lakta, ott ezek a vidám színek hiányoztak. Mindkét kisváros, Stósz is, Szomolnok is völgyben fekszik, és a fenyőerdők sötét színei, a völgy hűvössége, ez valahogy megszabja az ottlakók életstílusát. Az én nagyszüleim is nagyon komoly emberek voltak. Volt bizonyos feszesség a tartásukban, ez viszont hiányzott az eperjesi világból, a sárosi világból, amely oldott volt, szerette a jó életet, már amennyire ez a szerény viszonyaik közt lehetséges volt. A cukrászdák mindig tele voltak, a névnapokat, születésnapokat nagy örömmel ülték meg, a farsang vidám volt, és a tél is meg a nyár is gyönyörű. Én átvettem emlékként a Vera emlékeit. Én is valósággal kiismerem magam köztük. Egyébként van családi közöm Eperjeshez is, az egyik dédanyám odavaló.

K. L.: – Tulajdonképpen, ha lakásaidat, otthonaidat idézzük, akkor műveidről is beszélünk és beszélünk barátságaitokról is.

S. I.: – Itt most a Vízivárosban, a Jégverem utcában lakom, melyet nagyon szeretek. Nem az a macskaköves romantika ez, ami a Krúdy-novellákban szerepel, ha a Víziváros szóba kerül. Nem, ez egy nagyon szolid környék, igen rendes emberek lakják, tisztességes része Budapestnek, és én azért szeretem, mert valódi.

K. L.: – És egyszer mesélted, hogy ifjúságodban épp ezt a házat nézted ki magadnak.

S. I.: – Igen, ez egy kísérteties egybeesés. Jékely Zoltánnal eljártunk egy időben esti sétákra, mert ő a Vízivárost Krúdy miatt szerette. Én is.

K. L.: – Ez még a *Fellegjárás* idején történt?

S. I.: – A *Fellegjárás*-időkben, a 30-as évek végén. És én a *Fellegjárás*ban leírtam legtöbbjét ezeknek a sétáknak, azután elfeledkeztem már arról, amit írtam, ideköltöztem a Jégverem utcai házba, és amikor a *Fellegjárás*t az új kiadás előtt újraolvastam, egyszerre csak megtaláltam benne annak a háznak a pontos leírását, amelyben lakom. Én akkor beleírtam a regénybe ezt a házat, a kerítésráccsal, az előkerttel, a platánfával, a rácsokkal az ablakokon, az erkéllyel, nem tudtam, hogy egyszer ebben fogok lakni, meg is feledkeztem róla.

K. L.: – Tulajdonképpen számodra nincsenek is elvesztett otthonok, mert valahol, vagy a valóságban vagy a regényekben megmaradtak.

S. I.: – Mint ez a ház, ez a lakás a valóságban visszajött. Csodálkoztam, nem akartam hinni a szememnek.

Sőtér István
2. Nagy Lajossal az ötvenes években [16]

K. L.: – Sőtér István kései regényciklusának (*Az elveszett bárány, Budai oroszlán, Bárányt szoptató oroszlán*) egyik legrokonszenvesebb alakja Fábián Kristóf, aki tanácsaival, szerető, emberi megértésével átsegíti az Ettre családot az ötvenes évek nehézségein. És van egy Sőtér-elbeszélés, az *Édenkert*, még 1960-ból, ahol Kempelen Mihály történetével szinte felkészül az író későbbi regényfolyamára. Mindkét írott személy mögött nagy részben egy nagy író arca, bölcsessége, a keserveket legyőző derűje, valóságos emberi figurája jelenik meg: a Nagy Lajosé. Ő volt az, aki a Sőtér családot a valóságban is átsegítette a nehéz éveken. Ha emlékét idézed, nemcsak az író emlékezik társára, de az ember is atyai barátjára. Élete beleépült a ti életetekbe is.

S. I.: – Csak mellesleg: volt még egy nagy író, aki szintén „magára ismert" az *Édenkert* öreg költőjében – Kassák Lajos. Az író néha tehetetlen abban, hogy kit sikerül ábrázolnia.

1949-ben mi a Pasarétre, a Házmán utca 17-es szám alá költöztünk. Nem tudtuk, hogy Nagy Lajos ugyanebben az utcában, szemközt lakik. Hamarosan rájöttünk, és ennek nagyon megörültünk. Személyesen csak felületesen ismertem, az írásait annál jobban. Éppen a *Pincenaplójáról* írtam is, ami szemmel láthatóan jól esett neki. De az igazi barátságunk itt, a Házmán utcában kezdődött, az ötvenes évek elején – elképzelheted, milyen légkörben – és tartott egészen a haláláig. Halála előtt lehetett egy héttel, mert hirtelen halt meg: egy novemberi estén megyek fel a lakásunkba; szemközt, a gesztenyefák között, amelyek akkor már barnultak, magányos utcai lámpa égett. Nagy Lajos meglátott, átjött hozzám, néhány szót váltottunk. Kérdeztem, hogy van, mire ő: nagyon aggódom, féltem a barátaimat. Kérdem: kiket? – Déryt és Zelket. 1954 novemberében ez prófétai megnyilvánulás volt. Magyarázatot nem adott, nagyon fáradt volt, bágyadt. Elbúcsúztunk, s életben soha többé nem láttam.

K. L.: – De kövessük az időrendet.

S. I.: – Szép emlékeink fűződnek a vele való találkozásainkhoz. Vera gyakrabban ment át, mint én, mert én Szegedre jártam tanítani, és amikor ő teljesen egyedül maradt, jól esett a barátság, s hogy ott laktak szemközt Nagy Lajosék. Egy nagyon nehéz korszakban Verának olyan barátja lehetett, akitől az ember állandóan kapott valamit: emberséget, értelmes felismeréseket, emberismeretet, életismeretet.

Akik őt nem ismerték, valami vadembernek képzelhették, régi írásai alapján szociális indulatoktól feszített, kemény, szitkozódó, kérlelhetetlen embernek. Valójában nem ilyen volt.

J. V.: – Mikor panaszkodott, azt is olyan módon tette, hogy nem hittük el neki. Volt benne valami olyan egyenletes derű, amiről talán nem is tudott. Olyan erő, ami derűvé változott. Nem volt koránkelő, hisz nem járt hivatalba. Későn reggelizett, Borissal töltötte a délelőttjét. Boris elküldte egy cédulával vásárolni. És ilyenkor a vállára tette a macskájukat, hogy az állat ne unatkozzék, mert azt hitte, hogy a macska is unatkozik. Rendkívül bájos volt ez a

[16] A Petőfi Irodalmi Múzeum számára 1988. március 24-én készült emlékezés átdolgozott változata. A beszélgetés kéziratát Sőtér István a halála előtti napokban javította. Felesége, Jász Veronika a szöveg nyomdába adása után távozott az élők sorából. Megjelent a *Jelenkor* 1989. 6. számában (578-583.).

gyermetegsége, ahogy még a macskára is gondolni tudott. És minden emberrel ilyen udvarias, sőt gyengéd volt.

S. I.: – Van egy kedves történet, ami velünk esett meg. Vera akkoriban nagyon megszerette Shakespeare-t, kivált a *Vihar* című drámát. És mikor Nagy Lajos följött látogatóba, az *egészet* fölolvasta neki, hogy örömet okozzon. Nagy Lajos rendkívül kedves önfegyelemmel, türelemmel végighallgatta az egészet. Én kísértem ki az előszobába, s ott félrehúzott, azt mondja: el ne áruld a feleségednek, de rettenetes volt végighallgatni egy egész Shakespeare-darabot. És még hozzátette: utálom Shakespeare-t.

K. L.: – És mit szeretett?

S. I.: – Volt nemrégiben a Kossuth Klubban egy Nagy Lajos-emlékülés. A télnek azon a legszörnyűbb napján, amikor a járdára úgyszólván nem lehetett lelépni az elcsúszás veszélye nélkül. Ennek ellenére szép közönség jött össze. Én ott elmondtam, hogy nem szeretett olvasni, és hozzátettem: voltak úgynevezett *„alapkönyvei”*. Az egyik volt Eötvös Károlynak a *Gróf Károlyi Gábor feljegyzései* című könyve. A másik ugyancsak Eötvös Károly-könyv, a *Deák Ferenc*. Eötvös Károly sokra tartotta, és igaza is volt, ezek igen jó könyvek. Akkoriban nagyon szerette Tömörkényt. Sok parasztábrázoló írónkról nem volt éppen a legjobb véleménye, szerinte nem ismerték a parasztokat. Legbecsesebb könyve egy kétkötetes mű, a *Budapesti kávéházak*. Ezt nagyon féltette. A negyedik pedig, amivel minket meg is ajándékozott (itt őrizzük most is a tőle kapott három kötetet): *Déryné naplója*. Jobb írónak tartotta, mint akármelyik kortársát.

J. V.: – Egy írót hagytál ki, akit ő nagyon szeretett: Pasteurt. Amikor molyirtásról volt szó, áthozta: „Verácska, ha maga elolvassa a molyokról szóló tanulmányt, akkor sose lesz baja a molyirtással.”

S. I.: – Voltak kedvenc könyvei, azokat szerette, általában az irodalmat nem. Ezt elmondtam. Ekkor egyik jelenlevő írótársam felállt, és meg akarta védeni az én állításommal szemben Nagy Lajost. Hogy igenis Nagy Lajos a legújabb irodalomra azonnal fölfigyelt, hogy azonnal felfedezte Hemingway-t, hogy a klasszikusokat milyen nagyszerűen ismerte stb. Hát én lehetségesnek tartom ezt, de hogy nem a Házmán utcai korszakában, erre esküt merek tenni.

K. L.: – Hogyan kezdődött a barátságtok?

J. V.: – Lakásából a nagy ablakon keresztül az utcára kilátszott egy aranyozott fa csillár. Négy ablaka volt az egyik szobának, a másiknak csak egy erkélyajtaja. Ez egy keskeny kis szoba volt, abban volt az ő ágya, a nagyszobában a feleségéé: itt volt a csillár. Amikor még nem ismertük őket, de már tudtuk, hogy hol laknak, mindig mondogattuk, hogy milyen különös, olvassa az ember Nagy Lajos könyveit és látja ezt a nagy, aranyozott csillárt. Közmondásossá vált közöttünk, hogy ez az aranycsillár nem más, mint Nagy Lajos. Aztán egyszer csak megismerkedtünk és kiderült, hogy még csak nem is tudta, hogy van nála aranycsillár – a lakás annyira nem volt fontos számára.

K. L.: – Hogyan kerültek abba a lakásba?

J. V.: – Sokan kaptak akkoriban lakást, akiket találat ért. Voltak még akkor üres, nagy lakások, melyeket elhagytak a tulajdonosaik. Nagyék az egész földszintet megkapták, de az olyan terjedelmes volt, hogy kettéválasztatták, maguknak csak ezt a két szobát tartva meg.

S. I.: – Mindenki azt hihette volna, hogy micsoda szerencse: zöldövezeti lakás, irigyelendő! De ő nem szerette a Pasarétet.

J. V.: – A várost szerette. Utálta a fákat. Mindig azt mondta: vágyom a villamos után, az autóbusz után, a tömeg után. Itt sehová se ment.

S. I.: – De igen. Elment a Lotz Károly utca sarkáig, ott volt az 5-ös autóbusz megállója, és onnan be a városba. De ott se érezte jól magát. Ez már nem a *Budapest Nagykávéház*, a Bucsinszky világa volt. Helyébe különféle korszerű szórakozóhelyek kerültek, ezeket utálta, nem vette kávéház-számba. Az nagyon tetszett neki, hogy a Rose Marie-t – ami „imperialista" névnek minősült – Rozmaringra magyarosították. Oda még bejárt, mondjuk hetente kétszer, és néha az Abbáziába. Már nem voltak ismerősei, csak a hangulat kedvéért. Általában nem érezte magát otthon a világban.

J. V.: – És ugyanakkor soha nem járt látogatóba, kivéve minket, mert hozzánk csak át kellett jönni, és az, hogy feljöhetett bármikor, amikor akart, ez megkönnyítette azt az ideges feszengését, amit mindig érzett, ha meghívták. Tehát barátokhoz ő nem járt.

K. L.: – Inkább hozzá jártak?

J. V.: – Hozzá mindig jártak. Kitűnő vendéglátó volt és szellemes ember. Nála mindenki jól érezte magát. Volt benne valami átérzés az emberek iránt, hogy őket ne bántsa meg, ne unatkozzanak, hanem jól érezzék magukat.

S. I.: – Ott esett meg mindennap Veres Péter és Nagy Lajos kártyapartija.

K. L.: – Nagy Lajos és Veres Péter összejártak?

J. V.: – Amikor nem látogatta őt senki, Veres Péter mindennap, hűségesen, ebéd után megjelent. Én is ott voltam és egyetlen egyszer – éveken keresztül játszottak – nem tudott Nagy Lajos nyerni. Egyetlen egyszer sem. Nagy Lajos, akiről tudjuk, hogy a sakktudományára milyen büszke volt, – a kártyatudományára nem lehetett ilyen büszke. Valami régi játékot játszottak, magyar kártyákkal. Nagyon bonyolult volt. Nem is tudom a nevét.

K. L.: – Kettesben lehet játszani?

J. V.: – Csak kettesben. Boris aludt a díványon, és ők ketten az ablak előtt játszottak, hogy jó legyen a világítás, egy alacsony asztalon. Én pedig Nagy Lajos mellett ültem, és szerettem volna, ha egyszer, véletlenül nyer. De Veres Pétert egyszerűen nem lehetett megverni, és Nagy Lajos, el kell ismerni, soha nem indult fel ezért, nem lett dühös, – nem volt agresszív egyéniség, mert a kártyánál nagyon könnyen észrevenni, hogy ki agresszív és ki nem. Tudomásul vette a vereségét és újból próbálkozott. Veres Péter hűvösen, nyugodtan, izgalommentesen játszott, pontosan tudta, hogy őt megverni nem tudja senki. Egyébként semmiféle fölény nem volt benne. Épp az volt bennük a kedves, hogy akárhányszor láttam őket kártyázni, soha azt nem hallottam, hogy az egyik is indulatos lett volna, azért mert vesztett, vagy azért mert nyert. Körülbelül négy órányit játszottak, mondjuk egytől ötig mindennap. Azt hiszem, mind a ketten keveset írtak akkor, és sok volt az idejük. A barátságuk nagyon bensőséges. A kártyával ellentétben, a beszélgetésben a főember Nagy Lajos volt. Mindig nevelte Veres Pétert, hogy hogyan viselkedjen, mit mondjon a lányának, ne legyen olyan szemérmes, mondjon ki bizonyos szavakat nyugodtan. És Veres Péter áhítattal hallgatta, és örült, hogy van, akitől tanul valamit, és van, aki annyira bizalmas hozzá, hogy meg meri neki mondani, hogy miféle marhaság ilyen mamlasznak lenni, ki kell mondani, amit gondolunk.

K. L.: – És politizáltak is közben?

J. V.: – Csak kifejezetten erkölcsi intelmekről volt szó.

K. L.: – Irodalomban?

J. V.: – Az egész Veres Péterre, a magatartására, a lelkére, a beállítottságára vonatkozott. Hogy ne legyen olyan szemérmes.

K. L.: – És más írókról csak volt szó?

J. V.: – Eszükbe se jutott senki más. Olyanok voltak, mint két diák. Veres Péter szelíd volt és fehérbőrű és kevésbé mozgékony arcú. Nagy Lajos időnként felállt, gesztikulált, bizonyos fokig szenvedélyesebb temperamentumú volt, mint régen ifjúkorában. Veres Péter, úgy látszik, mindig ilyen óvatosan, márványarccal ült és hallgatott. De nagyon szerették egymást, az biztos. Komoly barátság volt. Az ötvenes években mindennap, ebéd után, délutánig, amíg Boris aludt. Aztán este jöttek más vendégek, külön baráti kör, sose várta meg Veres Péter a többieket.

K. L.: – Kik voltak?

J. V.: – Teljesen változatos társaság, úgyhogy én a felét sem ismertem. Például Thury Zsuzsa meg a férje, meg Barabás Tibor, mert a felesége jóban volt Nagy Lajossal. Danzinger-Agárdi, az is kedvenc barátja volt, ő hat óra felé jött. Akkor leültek a rádió elé mind a ketten, és társasjátékot játszottak. Elővettek egy telefonkönyvet, kiválasztottak neveket, és azzal versenyeztek, hogy egy-egy név betűiből ki tud minél több értelmes szót kihozni. Mindig Nagy Lajos nyert. Képes volt nyolc betűből kihozni kétszáz szót. Én is játszottam többször, tehát tudom, hogy irtó nehéz volt – neki nagyon könnyen ment. Rendszerint Danzingerrel csinálták ezt, akit nagyon becsült, és élő lexikonjának tartott.

K. L.: – Ő is rendszeresen járt hozzá?

J. V.: – Igen, de mondjuk sose találkozott össze Veres Péterrel. El voltak az emberek különítve. Az összekötő kapocs én voltam, mert ebéd után odamentem és estig maradtam. Utána hazamentem vacsorázni.

S. I.: – Egy dolog fájt neki, hogy Illyés nem kereste föl. Ezt szóvá is tette többször. Még azt hiszem, fel is kérte, talán írásban, talán telefonon, hogy látogassa meg, de nem tudok róla, hogy eljött volna. Szabó Lőrinc viszont volt nála többször, bárha együtt sohasem voltunk náluk, – mindkettőjüktől tudom, meg Lőrinc meg is írta utóbb. Nagyon igényelte a vendégeket, örült, ha valaki elment hozzá. Feloldódott az emberi társaságban. De nem az olyanban, mint akikkel szilvesztereznünk kellett az Írószövetségben. Ennek is története van, amit én most nevek nélkül akarok elmondani.

Terveztük, hogy odahaza, minálunk tartjuk a szilvesztert. Amire meghívtuk volna Nagy Lajost, valószínűleg Déryéket és még valakit, egy arra lakó írótársunkat. Vera szervezte és annak a közelünkben lakó írótársunknak a feleségével meg is beszélte, hogy piknik alapon ki mit hozzon. Hazajön Vera, nem messze lakott az illető, akinél volt, megszólal a telefon, és az Írószövetség akkori párttitkára kérdezi nagyon *pikirt* hangon: mi az, ti ellenszilvesztert csináltok az Írószövetségnek? Hihetetlenül gyorsan terjedtek a hírek. Erre fel elmentünk az Írószövetségbe.

J. V.: – Pont tizenkettőkor fölállt mindenki, és a ruhatárosnő kiosztott egy-egy vizes zsemlét.

S. I.: – Fagyos hangulat, senki nem beszélt. Ez volt az az idő, amikor az emberek nem szerettek, nem akartak, nem mertek egymáshoz járni, mert mindenki bizalmatlan volt mindenkivel szemben. Az Írószövetségből nagyon kellemes volt a hazajövetel, és az is kellemes volt, hogy a trolibuszban Nagy Lajosék mellett ültünk, és mi négyen továbbra is

beszélgettünk, és nem maradtunk néma csöndben, mint a többiek. De odahaza jobban tudtunk volna beszélgetni.

Utolsó korszakának volt néhány remeklése, és én a legremekebb magyar novellák egyikének tartom *Az emberek és a kutyák* című írást, ami akkor született. Ők Visegrádra, az ottani alkotóházba szívesen jártak, A novella arról szól, hogy Visegrád utcáin szaladgálnak a kutyák, ilyen kutya, olyan kutya, és a vendégek, mikor lejönnek a reggelihez, elkezdenek beszélgetni a kutyákról, amikor sétálnak, beszélgetnek a kutyákról, ebédnél beszélgetnek megint a kutyákról. És az egész novella arról szól, hogy egy üdülő vendégei nem beszélgetnek másról, csak a kutyákról.

J. V.: – Itt a szilveszter meg volt fordítva. Nem úgy, hogy mindenki hallgat, hanem mindenki *csak* a kutyákról beszél.

S. I.: – A novella megjelent, benne van az utolsó novelláskötetben – valószínűleg nem értették meg, hogy miről szól. Lehet, hogy ma sem értik.

K. L.: – Akkoriban tartottál előadást is Nagy Lajosról.

S. I.: – Ennek különös jelentősége van. Az 1951-es írókongresszuson Darvas csúfosan nyilatkozott róla. Hogy ő a kávéházi ablakból szemléli a világot. Hát miért ne lehetne a világot megismerni és szemlélni egy kávéházi ablakból? Elég sok minden nyílik egy nagykörúti kávéház ablaka elé. Elég sok minden tárul oda az életből. A kongresszus után egy ideig néma maradt a telefonja. Az igazi jóbarátok, mint például Danzinger, Veres Péter, Zelk, Déry továbbra is fölkeresték, de a többi látogató elmaradt. És akkor, egy-két héttel a kongresszus után a La Fontaine társaság...

K. L.: – Az még megvolt?

S. I.: – Még megvolt, és – ez volt az utolsó ülése, amelyikről beszélni akarok – rendezett egy Nagy Lajos-estet. Engem kértek föl előadónak. Az előadásom szövegét egy darabig nem találtam, most nemrégiben került a kezembe, és a jövőre megjelenő tanulmánykötetemben benne is lesz egy sor változtatás nélkül. Ebben én éppen azt bizonyítottam, hogy a kávéházi ablakból nagyon sok mindent meg lehet látni, ha olyasvalaki néz ott kifelé az életbe, mint Nagy Lajos. Ez akkor replika volt az Írószövetség elnökének referátumára. Nem tudom, elolvasta-e Nagy Lajos, de hallott róla, és jól esett neki. Mert az estre nem jött el.

J. V.: – Feleségét küldte el mindig, aki tájékoztatta, pontosan, éles füllel, mert nagyon jó hallása volt ilyesmire, hogy Nagy Lajosnak mi fájhat, mi eshet jól. Olyan neuraszténiás volt, hogy képtelen lett volna nyugodtan ülni hosszabb ideig egy zárt helyiségben. Borissal együtt jártunk el az ilyen helyekre.

K. L.: – De hát ő kapott Kossuth-díjat, az Írószövetség tagja is volt, a fiatalok szerették.

S. I.: – Ez mind csak *volt*. A fordulat éve előtt. De ezután a formula után, hogy ő csak kávéházi ablakból nézi az életet, ez után mintha elvágták volna mindezt, egy jégtömb került közé és az emberek közé. Egyébként pedig akkor írta néhány nagyon fontos könyvét, a két életrajzi művét.

Van egy nagyon szomorú történetem, ahol magamat hibáztatom elsősorban, – a jóhiszeműségemért. Amikor a legrosszabb volt a helyzete, nem akartam tétlenül nézni, hogy mindenütt kisemmizik, mellőzik, lebecsülik, sehol nem jelentetik meg. Egy nagy filozófus azt mondta nekem Nagy Lajosról: ez az ember túlélte már magát. (Ezután írta meg az utolsó nagy novelláit!) Én azt hittem, hogy kimagyarázkodhatunk, ezzel valami megértéshez közeledhetünk, valami félreértést eloszlatunk. Ezért rábeszéltem Lajost, hogy annak a kornak

egyik vezető irodalompolitikusát keresse fel és beszéljen vele. Nem engedte, hogy Boris tudjon róla. Fölhívtam az illető titkárságát, bejelentettem, hogy Nagy Lajos magyar író szeretne a főnökkel beszélni. Fogadták, én otthon vártam, mit végez. Ez volt az egyetlen alkalom, amikor sírt előttem. Ugyanis a nagy vezető mégsem fogadta személyesen, a helyetteséhez küldte, hogy az megtanítsa, hogyan kellene írnia.

J. V.: – Bántotta, ha valakivel ő igazságtalan volt, és az is, ha vele voltak méltánytalanok. Nagy Lajost mélyen humánus, szelíd embernek mondanám – én a szelídséget nagy erénynek tartom –, erőszaktól mentes, megértésre hajló embernek, akit mélyen bántottak és elszomorítottak annak a korszaknak az embertelenségei.

K. L.: – Mit tudott ő arról a korszakról?

S. I.: – Mindent, ezt kell mondanom. Hát mindnyájan tudtunk mindent, ne áltassuk magunkat. Visszagondolok a magam személyes tapasztalataira: mikor az egyetemen a katedráról szembe néztem a hallgatóimmal, merem ezt állítani, mint egy barométerről le tudtam olvasni az ország akkori hangulatát. Mert kik voltak a hallgatóim? Voltak köztük faluról jött gyerekek, nos, utóbbiak a falusi gondokat mind-mind érzékeltették. És így tovább. Tehát igenis meg lehetett tudni, hogy mi van az országban. Nagy Lajos pedig okos ember volt és mély intuícióval rendelkezett.

Általában ő nem politizált, ő nem szidta se ezt, se azt a politikust, se ezt, se amazt a testvéri vagy nem testvéri országot. De azt, hogy rosszul érzi magát, hogy nem találja a helyét, hogy olyan világban él, amelyet másmilyennek remélt és képzelt el – ezt nagyon nyíltan, világosan megmondta és énszerintem az egész betegsége, – ami rejtélyes, mert orrsövény elferdülésre panaszkodott meg egyéb dolgokra, Szabó Lőrincnek volt valami feltételezése, hogy prosztatarákja lett volna, bár ennek semmi jelét nem láttuk – nem szervi betegségi okokból, hanem más, mélyebb lelki-szellemi okokból származott, és lehet, hogy ezek váltották ki benne azután a valódi betegséget.

K. L.: – Hogyan halt meg?

J. V.: – Esti társaság volt náluk, amikor Boris, a felesége mondta, hogy gyorsan át kell menni a szomszédba, a Lotz Károly utcai orvoshoz, rosszul van Lajos. Nagyon nehezen kaptak orvost, mentők vitték el, és azt hiszem, a mentőautóban halt meg.

S. I.: – Valószínűleg szív. Mert többször volt a füredi szívkórházban, ebből gondolom, és a füredi szívkórházi kúrák mindig úgy végződtek, hogy megszökött. És erre nagyon büszke volt. Azt mondta: én, mikor éreztem, hogy már elég, a táskámba betettem azt a pár holmit, ami velem volt, aztán kisétáltam az ajtón s megszöktem. És ez a megszökés, ez úgyszólván javított az állapotán.

K. L.: – Szabó Lőrinc szomszédotok imigyen írta le orvosának Nagy Lajos halálát:

Bpest, 1954 okt. 29.

Kedves Kálmánom,

ma reggel tudtuk meg, hogy Nagy Lajos tegnap este 6 órakor meghalt. Tegnapelőtt délelőtt fent járt nálam, injekcióért jött ide a szomszéd Házman utcából, ahol lakott, a Volkmannba, s mivel dr. Müller nem volt odahaza, benézett hozzám, ahogy szokta. Épp most írtam meg Zóliéknak Miskolcra, hogy tréfásan azzal nyitott be a lakásba, hogy "Itthon van-e Lőrinc öcsém?" Piroska, a lányunk, aki nem ismerte, azt gondolta, hogy ő a miskolci Zoltán s úgy jelentette be, hogy: „Itt van a nagyságos urnak a bátyja!"- Szörnyen zihált /mint mindig / és panaszkodott. Könyörgött, mint annyiszor, hogy este menjek át hozzá: egyedül lesz és nem bírja az esti magányt. Át is mentem vacsora után. De többen voltunk. Az ajtóban megölelt s mentegetőzött, hogy rossz emlékezete már azt se tudta, hogy hiszen hívott ő más vendéget már régebben. Közös ismerős, Fábián Dani dr. volt ott, meg Gaál Aliszka. Sőt a felesége is megjött váratlanul, akinek pedig aznap Soroksáron kellett volna eredeti terv szerint hálnia " a birtokukon". Nem látszott betegebbnek, gyengélkedőbbnek, mint máskor. Sőt egészen jókedvű volt és nagyon friss is egy vagy másfél órán át. Ostromemlékekről, remek csirke fogókról beszélgettünk, a repülő csészaljakról /melyekről tegnap írtam épp Liptákéknak, hogy ugylátszik, mégiscsak van bennük valami/ és szokott irodalmi panaszairól /"hogy mit csinálhat ma egy olyan realista ír amilyen ő, most, "amikor legkevésbbé lehet megírni a valóságot"/és 11 után jöttem el, elengedve Aliszkának, hogy haza kísérjen: egyrészt udvariasságból a nő iránt, másrészt megújra fellendült itt a vetkőztető iparág. Lajos egyébként épp kórházba kellett volna hogy menjen. S a mai lap közli hogy meghalt. Átmentem hozzájuk. Felesége félájultan hevert. Orttay volt épp ott meg egy rádiós fiatalember és Lajos sógora. Lajos negyedórával a halála előtt telefonálta valakinek, hogy jöjjön, ha még élve akarja látni. Szívgörcsei voltak már. Egyideig nem találtak orvost. A mentők vitték el. De mire a Jánosba értek vele, már meghalt. Most egy 3 csöt én is megszeppentem, nyilván ezért írok neked is. De azért bosszant hogy ma már mindkét Klára hazaszólt a hivatali helyéről, hogy hogy vagy.

Hát szervusz! Üdv Debrecziéknek! Kérem, adja meg megint a két svájci szívgyógyszer nevét: elvesztette az eddigit az írószövetségi titkárság.

Ölellek szeretettel:

Lőrinc

J. V.: – Ez az utca a számunkra azért volt Házmán utca, mert Nagy Lajos benne élt, ott sétált a fák alatt, oda járt bevásárolni, – és őnélküle ott lenni rettentő rideg maradt. Mikor megtudtuk, hogy meghalt, elhatároztuk, hogy otthagyjuk az utcát. Kísérteties és ijesztő volt, amikor az új lakásunkat, mielőtt beköltöztünk, elmentünk megnézni – sarokház volt –, az egyik oldalán látjuk kiírva: Nagy Lajos tér. Mi ezt csak Fenyves térnek ismertük. Ide is követett?

K. L.: – De követte magukat mai lakásukba is.

J. V.: – Lakásuk igen zsúfolt volt, mert a bútorokat megtartották, amikor kettéosztották a lakást. Kérdezték, elfogadnánk-e két fotelt, mert nem tudnak mozogni a sok bútor között. És így kaptuk meg ezt a barna fotelt, ami Eötvös József korát idézi: ott van Eötvös fényképe, maga ebben a fotelben ül véletlenül. Ezt Lajosnak hívjuk, és a másikat, hogy meg tudjuk különböztetni, Borisnak.

S. I.: – És őrizzük Vera egyik rajzát, amelyik akkoriban készült, és amelyet én a Nagy Lajosról készült legszebb képnek tartok. Itt valósággal fiatal arcú. Nagyon szeretem mint rajzot önmagáért és külön mint Nagy Lajosról készült emléket. Alá is írta: a dátum: 1951. február 17.

Sőtér István
3. A másik mestert! [17]

K. L.: – A Fellegjárás című regény professzor-hőse, Méliusz alakja mögül Gombocz Zoltán varázslatos személyisége tűnik elő. Egyetemi éveidnek másik meghatározó tanára Eckhardt Sándor volt. Alakja mára feledésbe kezd merülni, mintha már csak az általa készített és róla elnevezett nagy francia szótár őrizné emlékét. Magam a *Magyar Szemle* történetét vizsgálva találkoztam szerkesztői működésével: a magyar polgári antifasiszta szellemiség egyik reprezentatív folyóiratát vezette a legnehezebb időkben. Életre keltenéd alakját, szellemét?

S. I.: – Elsőrangú nyelvész volt. Közelebb állt hozzá a nyelvészet és a filológia, mint a szorosan vett irodalom. Bár irodalomból is rendkívül alapos, kitűnő előadásokat tartott, de belőle inkább a pozitív elemek, a filológiai kérdések érdekelték elsősorban. Ha jól emlékszem, én őnála először a szemináriumán tűntem fel, ahol francia nyelven – mert hiszen franciául adott elő, és nála csak franciául lehetett vizsgázni – egy beszámolót kellett tartanom La Bruyère *Les caractères – A jellemek* – című művéről. Ez a francia klasszicizmus egy elragadó alkotása, nagyon közel áll Molière-hez. Csupa álnév: mitológiai vagy fiktív nevek mögött különféle típusait mutatja be a kornak, a királyi udvarnak, a városnak. A jellemboncolás francia művészetének – ami olyan magas fokra jut majd Balzacnál, Stendhalnál és legvégül Proustnál – ez az igazi előzménye. Mély bölcsesség és sajátos sztoicista filozófia –, mert a francia klasszikusok mind sztoicisták voltak. Én francia nyelven felolvastam a kis dolgozatomat, Eckhardt meg volt vele elégedve és attól kezdve figyelt rám. Igen szigorúan fogta azt, akire felfigyelt. Félelmetes hírű tanár, aki rendkívül sokat követelt a hallgatóitól. Voltak olyan legendák, hogy két nőhallgató öngyilkosságot kísérelt meg Eckhardt-vizsga előtt. Azt hiszem, ebből egy szó sem igaz, de jellemző, hogy ilyen mesék is elterjedtek róla. Engem is nagyon szigorúan fogott. Az Eötvös-kollégiumban és az egyetemen ugyanis, ha valaki írt, az a tudomány számára elveszett embernek számított. Gombocz Zoltán – aki nyelvészt akart belőlem faragni, amihez persze nem volt semmi kedvem – vagy Eckhardt –, aki filológusnak szánt – szemében annak az embernek vége, akinek megjelenik egy novellája. De nekem az egyetemi éveim alatt még nem jelent meg novellám, ez szerencsém volt, mert Eckhardt bízott abban, hogy komoly filológussá nevelhet. És tulajdonképpen azzá is nevelt, annak ellenére, hogy nem lettem *csak* filológus. De azt, ahogyan egy szöveggel bánni kell, ahogyan egy szöveg motívumait, történeti létrejöttét, genezisét ki kell nyomozni – ezt Eckhardttól tanultam meg. Neki köszönhetem mindazt, ami bennem filológiai véna kialakult. Volt például még egy másik szemináriumi dolgozatom, a *Roland-ének*ről, ahol egy kissé – mondjuk – mesés elméletet találtam ki egy nem létező szövegről, amiből származtak volna a *Roland-ének* forrásai. Eckhardtot ezek érdekelték, mert a filológusnak mindig öröm az ismeretlen források feltételezése. Az biztos, hogy ő vezetett rá, ő sulykolta belém a filológiai módszert. Néha voltak olyan megoldandó feladataim a *Nemzet és haladás* írása közben, vagy a Petőfivel foglalkozó és talán tulajdonképpen a Madách-tanulmányaimban is, ahol filológiai módszert kellett alkalmaznom – játszva alkalmaztam, mert megtanultam Eckhardtnál. Kitűnő filológus volt, és az érdeklődése is nagyon érdekes. Azt mondottam, hogy nyelvészeti és filológiai pozitivista érdeklődésű elsősorban, de máris hozzá kell tennem: ennél sokkal nagyobb tudós volt. A francia tematika mellett a magyar volt neki a legfontosabb. *A francia forradalom eszméi Magyarországon* című könyve kiváló mű, a kérdés megvilágításában még

[17] A Petőfi Irodalmi Múzeum számára 1983. március 21-én készített emlékezés átdolgozott változata, megjelent a *Tiszatáj* 1989. 1. számában (70-73.).

ma sem jutottak messzebb ennél a könyvnél. Kitűnő a Balassiról szóló könyve, és nagyon szellemes írás a francia múlt századi regényírók magyarságképéről szóló tanulmánya.

K. L.: – Szakdolgozatodat is nála készítetted.

S. I.: – Ma annyit beszélnek a poétikáról, stilisztikáról, – Eckhardt engem már akkor efelé irányított: Corneille stílusáról írtam. 1931-től 1935-ig jártam az egyetemre, 1935-ben volt a szakvizsgám. Igen terjedelmes szakdolgozatom nagyon érdekes feladat volt. Eckhardt úgy látta, hogy a roueni jezsuitáknál végző Corneille egész stílusára nagy befolyással lehetett a jezsuita stilisztikai nevelés. Megtaláltam azt a testes munkát – egy Suarez nevű spanyol jezsuitának a könyvét –, amelyből Európa-szerte tanították a stilisztikát. Elkezdtem nyomozni, hogy hol vannak ennek a nyomai az ő drámáinak a nyelvében. Bevallom, sok mindenre rátaláltam, ami lehet, hogy a jezsuita retorikának a folyománya, vagy lehet, hogy nem az. Az ilyen kutatás mindig bizonytalan, és mindig kétes, mert itt a barokk stílusról van szó, és a dolgok azért nem ilyen egyszerűek egy alkotó művésznél, mint ahogy azt egy filológus feltételezi. De próbálkozásnak egy diák részére érdekes volt.

K. L.: – Disszertációdat is hozzá írtad.

S. I.: – Egy évig Párizsban voltam, elkerültem az École Normale-ba, és ott készítettem el a doktori értekezésemet, amit szintén hozzá írtam. A francia tizenhetedik századi retorikatankönyvek alapján a század stilisztikai doktrínájáról szólt az értekezésem. Ez a franciáknak is új téma volt, nagyon meglepődtek, hogy én ezzel foglalkozom, és örültek neki és méltatták is. Charles Bruneau, a Sorbonne professzora írt erről a diákkori disszertációról a *Revue d'Histoire Littéraire de la France*-ban, tehát nagyon előkelő helyen.

K. L.: – A disszertációd itthon jelent meg.

S. I.: – Persze az én költségemen, akkoriban így volt szokás. Volt egy pécsi nyomda, amelyik mindig tudta azt, hogy ki készül doktorálni, és akkor egy kis táskával megjelent a nyomda vezetője, fölkereste a megilletődött jelöltet a kollégiumban. Választhattam, hogy milyen formátumú legyen, és ki kellett fizetni az árát.

K. L.: – Milyen ember volt Eckhardt Sándor?

S. I.: – Rendkívül korrekt, eléggé száraz, éles, az embereket magától kissé távoltartó. Ugyanakkor jószívű volt, és ahol tudott, segített. Idővel hajlamossá vált a megértésre. Kezdetben, amikor diákja voltam, inkább csak egy sziklafalat láttam benne. Később kiderült, hogy emögött nagyon sok bensőség is van. Nagyon erős meghatározója volt a katolicizmus. Ez igen magasrendű volt nála, a francia újkatolikusoknak az irányát, a Bernanos, Mauriac, Claudel vonalat követte. Magatartásának ez a kissé pascali értelemben vett katolicizmus volt a lényege, a kegyelem, amit vagy megkap valaki vagy nem, és ha nem kapja meg, nem tehet ellene semmit. Az a Calvinhoz közelálló janzenista szemlélet. Én azt mondanám, hogy Eckhardtban volt valami janzenista vonás, holott ő biztosan tiltakozna ellene, ha ezt hallaná, mert szigorúan ragaszkodott a kánonhoz. De alkatában janzenista volt tulajdonképpen.

K. L.: – Két nevezetes tanárod volt, Gomboczról regényfigurát is mintáztál. Ő volt a színesebb egyéniség?

S. I.: – Feltétlenül. Nyitott ember volt, akit érdekelt a fiatalság. Lehetett érezni, hogy ő kap tőlünk, fiataloktól valamit, mintegy megfürdött az Eötvös-kollégiumnak ebben a fiatal atmoszférájában. Eckhardt nem, ő inkább zárkózott volt, távolságtartó. Szemérmes lélek. A tipikus Eötvös-kollégista magatartás a mítosz- és legendarombolás. Ez nagy szórakozása volt mindig az Eötvösnek. Ez megvolt Gomboczban is és Eckhardtban is. Ami már legenda, ami már mítosz – az gyanús, ott valami nincs rendjén, ott valami hátsó gondolat, vagy manipuláció rejtezik. Gombocz meghalt 1935-ben. Eckhardt átélte a háborút, a felszabadulást,

aztán a Rákosi-korszakot, valamikor az ötvenes évek végén ment nyugdíjba, tehát itt nagy különbségek vannak, ennek ellenére nagy egyezések is. Mind a két ember határozottan Hitler-ellenes volt. Ugyanakkor mind a ketten a legnagyobb fenntartással, szkepszissel nézték a Sztálin-korszaknak a harmincas évekbeli fejleményeit. Tehát ők onnan, hogy úgy mondjam, a Sztálin tájékáról semmit nem vártak. Gombocz volt az, aki keresztülvitte, hogy Bartókot beválasztották az Akadémiába. Bár a zene őt nem érdekelte, de Bartók, a tudós az annál inkább izgatta. Eckhardt pedig, aki átvette Szekfűtől a *Magyar Szemle* szerkesztését a negyvenes évek elején, tehát a legkritikusabb korszakban, a legélesebben Hitler-ellenes volt. Eckhardt annyira ellene volt az egész nácizmusnak, hogy gyanús volt neki minden olyan magyar gondolkodó és író – és itt már túlzásba vitte talán –, akinek a nacionalizmusa valahogyan érintkezett a faji elmélettel. Ő határozottan elutasította a *Kisebbségben* után Németh Lászlót. Németh László azért írja az *Utolsó kísérlet*ben ezeket a Szekfű elleni dühödt támadásait, mert Szekfűék nem bocsátották meg soha a *Kisebbségben*t.

K. L.: – Hazatérve Párizsból, tartottad Eckhardttal a kapcsolatot?

S. I.: – Bevallom, nem különösebben. Eckhardt nem tehet róla, de azért az én pályám alakulásában mégis hatással volt az a körülmény, hogy bár az egyik legbecsültebb tanítványa voltam, de elhelyezkedésem a tanszéken szóba sem kerülhetett. Talán abban volt része, hogy az Egyetemi Könyvtárhoz fölvettek ingyenes gyakornoknak. De hát ez, valljuk be, nem volt sok. Az viszont ugyancsak igaz, hogy amint a *Magyar Szemlé*hez került, akkor azonnal nagyon komolyan dolgoztatott mint tanulmányírót. Ez persze nem volt megélhetési alap, de azért sokat jelentett, és ami ennél fontosabb: ő szerkesztette a Franklin Társulatnál a *Magyar írók* című sorozatot, és ő volt az, aki fölkért engem a *Jókai*-könyvem megírására. Számomra ez egy nagyon fontos gesztus volt, mert ebben a könyvben valamit meg tudtam mutatni abból, amit szerettem volna kifejezni. Hogyha az embernek nincs alkalma kifejeznie magát, vagy megmutatnia azt, hogy mit gondol, mit akar, akkor belefullad az emberbe a legjobb szándéka vagy terve is. Nálam nem fulladt be, megvalósult, mert Eckhardt fölkért ennek a könyvnek a megírására.

K. L.: – Azt hiszem, ez számodra nemcsak irodalomtörténeti, hanem írói tájékozódás is volt.

S. I.: – Elsősorban ars poetica. Másodsorban irodalomtörténet. Mert én a *Fellegjárás*nak – Ferenczi Laci ezt nagyon szépen kimutatta – az életfelfogását, művészfelfogását fogalmaztam meg Jókai ürügyén. Jókait úgy állítottam be, hogy engem igazolt.

K. L.: – És mit szólt ehhez Eckhardt, a szigorú filológus?

S. I.: – Ez különös: attól kezdve, hogy mint filológusról lemondott rólam, elkezdett segíteni, fölkért mindenre, ahol hasznomat vehette. De tiszteletben tartotta az álláspontjaimat, a stílusomat, a módszereimet; ezekbe soha nem szólt bele, nem oktrojált rám semmit. Nagyon tiszteletre méltó magatartás. Az első írásom a *Magyar Szemlé*ben az École Normale Superieure-ről szólt. Ez egy elfelejtett írásom, én magam sose vettem be kötetbe. Aztán többször írtam Babitsról.

K. L.: – A halálakor írott nekrológodat a Petőfi Irodalmi Múzeum Babits emlékének szánt kötetében közöltük újra.

S. I.: – Amikor a magyar jellemről írott Babits-tanulmány megjelent, az óvás volt a háborúba való beavatkozás ellen. A józanságot, óvatosságot emelte ki, ezeket az erényeket a magyar jellemből. Csupa figyelmeztetés: gondoljátok meg, mielőtt beleugrotok a háborúba. A jobboldal ezen felhördült. Imrédy volt az, aki a fő kritikai cikket írta. El kell ismerni, hogy ápolt és nem alpári hangnemben – a többihez képest. Én Imrédynek felelve védtem meg a *Magyar Szemlé*ben Babits tanulmányát.

K. L.: – Nem volt veszélytelen feladat. Hol dolgoztál te akkor?

S. I.: – A Vámpolitikai Központban, majd két évig a Gyáriparosok Országos Szövetségében.

K. L.: – A bankéletben dolgoztál, Imrédynek ott nagy szava lehetett.

S. I.: – Tehetséges közgazdász hírében állott, de a bankárok nem vették már komolyan: akkor már otthagyta a közgazdászatot és elment politikusnak. De a szélsőjobb a *Magyar Szemlé*re tüzet okádott. Amikor 1944-ben behívtak katonának, figyelmeztettek, nehogy eláruljam, hogy írtam a *Magyar Szemlé*ben, mert bajom lesz a parancsnoksággal.

K. L.: – És a háború után hogyan alakult kapcsolatotok?

S. I.: – Amikor a koalíciós időkben a Kultuszminisztériumban dolgoztam, és a külföldi ösztöndíjak hozzám tartoztak, személyesen jött egyszer föl hozzám, és mondta, van neki egy nagyon tehetséges tanítványa, akire nagy jövő vár a francia stúdiumok terén, és fontos lenne, hogy ösztöndíjat kapjon Párizsba. Ő kér engem, hogy juttassam ki ezt a nagyon tehetséges tanítványát, Köpeczi Bélának hívják. Kétéves ösztöndíjat tudtunk biztosítani Eckhardt személyes kérésére.

Az utolsó epizód már nagyon szomorú. Úgy látszik, hogy váratlanul jött a nyugdíjaztatása. Odahaza felhívott, hogy beszélni akar velem, és valami randevút is adott, azt hiszem a Belvárosi kávéházban. Én besiettem, de valahogy vagy ő mondta rosszul, vagy én nem értettem jól, a randevú nem jött létre. Akkor telefonon közölte velem, hogy azt szeretné, ha átvenném tőle a tanszékét, és lemondanék a magaméról. Ha harminc évvel korábban azt mondja, hogy legyek díjtalan tanársegéd a tanszékén, boldogan mentem volna, de hát akkor, amikor megírtam a *Romantika és realizmus* kötetet, az *Eötvös*-monográfiát, és benne voltam már a *Nemzet és haladás* című korszakmonográfiámban, akkor beleugrani a franciába és otthagyni mindent, ezt nem tudtam. És különben is, az volt a véleményem, hogy Gyergyai a méltó rá. Nagyon megtisztelő módon ajánlotta föl, nagyon tragikus megtiszteltetés volt.

Sőtér István
4. Az én könyvtáram [18]

S. I.: – Éjszakai olvasó vagyok, olvasott könyveim az éjszakáim részei: a nappal és az álom közé helyezkednek. Némelyiküket az örömért olvasom, némelyiküket kötelességből. A Lánchídon közeledő mentőautók szirénája éppúgy hozzátartozik olvasmányaimhoz, mint a Jégverem utcába parkoló kocsik motorhangjai. Budapest éjszakáiban csak betörők dolgoznak hangtalanul, miközben feltörik a Fő utca kirakatait. Az elmúló napot talán csak az éjszaka tudom megmenteni: valami fontosat még elvégezhetek. Vannak, akiknek hasznos kényszer az olvasás, gerincet erősítő gyakorlat, segítség, melyet az élettől elég ritkán, de a művektől valamivel gyakrabban lehet elnyerni. Persze a külvilág is a belvilághoz hangolódik néha: amikor legutóbb egyik kiváló költőnk verseit olvastam, a túlparti irodaház ablaksorai úgy gyulladtak és aludtak ki, mintha váltakozó verssorok lennének. Lakatos István mindig fiatal költőként maradt meg tudatomban, több mint harminc éve írtam róla először a *Négy nemzedék*ben. És azóta sem. Új kötetével, az *Írás a porban*nal úgy jelenik meg előttem, mintha eddig egyetlen sorát sem olvastam volna. Mi okozta ezt az átváltozást vagy ezt a különös találkozást, mely úgyszólván megsemmisíti a korábbit?

Olvasás közben könyvem sarkához, az olvasólámpa alá fészkeli magát fiatal, rőt macskám, mintha Baudelaire-t akarná igazolni. Pár éve még komondorom őrzött lábamnál, és nem a szeme figyelt, hanem a csillogó orrtükre. Milyen megnyugtatóak az állatok, mennyire összhangba kerülnek művekkel és gondolatokkal, mintha két természet találkozását akarnák elősegíteni. Macskám egy őszi alkonyatkor csatlakozott hozzám, s olvasásom közben most arany szemével felelősségteljesen figyel, komoly és fegyelmezett, hófehér lábait maga alá húzza.

K. L.: – Olyan pontosan írod le a könyvek és az éjszakák viszonyát, mintha felvevőgéppel rögzítenénk téged munka közben. De hadd idézzek még egy ilyen „élethű” beszámolót: feleséged, Jász Veronika festményét könyvtáradról.

S. I.: – Az még a régebbi lakásunkban, a Verpeléti (a mai Karinthy Frigyes) úton készült. Czóbel is nagyon szerette ezt a festményt. Ahányszor meglátogatott minket, mindig kérte feleségemet, mutassa meg neki a képet. Sajátomnak is vállalnám – mondta róla. Pedig ő szigorú mester volt.

K. L.: – Mit jelent számodra: könyvek között élni?

S. I.: – Számomra a könyv munkaeszköz, tehát olyan, mint az asztalosnak a gyalu, kovácsnak a kalapács: szerszám. Éppen ezért nem is vagyok igazi bibliofil: jegyzetelem, aláhúzom a sorokat, behajtom a lapokat. Persze azért a könyvtáramat óvom, és nagyon büszke is vagyok rá, szeretek fölnézni a falaira, mert a mennyezetig érnek a könyvespolcaim. De hát, azt hiszem, a legtöbb íróembernél, tudósnál ez így szokott lenni.

K. L.: – Hogyan kezdődött?

S. I.: – Ha visszagondolok, hogy milyen kis könyvtárból született meg ez a nagy, néhány ezres gyűjtemény, akkor magam is meglepődöm néha. Valójában nagyapám – akit már nem ismertem, mert kétéves koromban meghalt, az első világháború idején – volt szenvedélyes

[18] A *Magyar Rádióban* 1988. október 28-án a 3. műsorban elhangzott beszélgetés (szerkesztő: Dénes István) átdolgozott változata; megjelent a *Budapest* 1987. 5. számában (29—31.).

könyvgyűjtő. Igazán távol állott az irodalomtól, a szegedi dohánygyárnak volt az igazgatója, de a könyvtárában meg lehetett találni az egész magyar irodalmat és a világirodalomnak egy nagyon értékes részét is. Ezt a könyvtárat halála után gyermekei három részre osztották. Az édesanyámra esett résznek a felét én kaptam meg, másik felét öcsém őrizte. A harmad könyvtárnak ez a fele lett az én könyvtáramnak a magja. Különös könyvtár volt ez: nagyapám nagyon szerette az utazási könyveket, különösen a vitorlás-hajókkal tett föld körüli utazások leírásait, Kínát, Távol-Keletet, az Egyesült Államok keleti és nyugati partjait litográfiákon bemutató szép, aranyozott, német kiadású útleírásokat. Az ember azt hihette volna a könyvtár alapján, hogy nagyapám valami világjáró lehetett, holott életében legfeljebb, ha Bécsbe utazott, hivatalos ügyben, de legnagyobb útja Drezdába vezetett. De ezekhez a német nyelvű útleírásokhoz a múlt században kiadott kitűnő sorozatok, a Magyar Remekírók Könyvtára és a világirodalmat bemutató sorozatok járultak.

K. L.: – És hogyan tovább?

S. I.: – Mármost én különös helyzetben voltam. Egyetemista koromban nekem nem volt szükségem magánkönyvtárra, mert az Eötvös-kollégiumban laktam, az én könyvtáremlékem az Eötvös könyvtár. Ott egy óriási könyvtár állott a rendelkezésünkre, a legkedvezőbb körülmények között. Helyben olvashattunk, a tejfehér lámpaburák alatt, a polcok közötti asztalokon, és azt a könyvet vehettük le a polcokról, amelyiket akartuk. Volt a nagy könyvtár, ahol a francia, német, angol, olasz és szláv irodalmak foglaltak helyet, volt egy külön magyar könyvtár, volt külön könyvtár a történészek számára, és volt egy filozófiai gyűjtemény is. Könyvek között éltünk, saját könyv gyűjtésére még csak gondolnunk sem volt érdemes. Egyetlen könyvet vettem meg, hogy legyen saját, személyes könyvem is: Ady *Összes verseit*, azt a nagyon szép Athenaeum-kiadást, mely valamikor a harmincas évek elején jelent meg – ezt még ma is őrzöm.

Könyvet gyűjteni akkor kezdtem igazán, amikor megházasodtam, és otthont alapítottam. Vásárolni alig kellett könyvet, hiszen akkor már fiatal, kezdő író voltam, és íróbarátaim mindig elküldték könyveiket. Rónay György, Jékely Zoltán, Thurzó Gábor, aztán a fiatalabb nemzedék, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes. Weöres Sándornak vannak dedikált példányai könyvtáramban. Ezekből a könyvekből, valamint Illyés és Németh László dedikált küldeményeiből kezdett növekedni a könyvtáram. Legbecsesebb része ma is az, ahol ezeket a kortársaimtól kapott dedikált könyveket őrzöm.

Későbbi korszakomból, amikor főleg irodalomtörténettel foglalkoztam, akkor pedig a szakkönyvek jöttek maguktól. Az Akadémia kiadványai pedig járnak az Akadémia tagjai számára. Így megint csak nem szorultam könyvgyűjtésre, mert a könyvek maguktól gyűltek, és már az egész szobát betöltötték, a polcokat minduntalan meg kellett toldani, tovább kellett emelni, hogy a könyveim elférhessenek.

Valaki fölteheti a kérdést, milyen könyveket vásároltam, mi volt az, amit nem kaptam meg, de mégis érdekelt. Főleg a francia irodalom volt az, amit magam pénzéből gyűjtöttem össze.

K. L.: – Pedig eredetileg csak a véletlennek köszönhetted, hogy franciául kezdtél tanulni.

S. I.: – Mikor 14 éves lettem, dönteni kellett a jövőmről, nagyanyám bátyjához, aki nyugalmazott ezredes volt, fordult tanácsért. Ő nem tanácsot, hanem egyenes, tömör parancsot adott: azonnal jelentkezzem a budai hadapródiskolába, utána Ludovikára kerülök, mert, úgy vélte, a katonatiszti pálya az egyetlen, amelyre alkalmas lehetek. Utasításával lehetetlen volt ellenkezni. A jelentkezést elfogadták, de azzal a feltétellel, hogy francia nyelvből különbözeti vizsgát kell tennem. Márpedig én franciául egy szót sem tudtam, mivel a szegedi piarista gimnáziumban latint és görögöt tanítottak, egyébként kitűnően, annyira, hogy bizonyos latin szövegeket ma is elég jól olvasok. Ezenkívül németet tanultunk, ami

nekem könnyen ment, mert nagyanyám a Szepességből származott, velünk németül szeretett beszélni, ahogyan lánykorában megszokta, és német könyveket olvasott, Fontanét és Jókait, ez utóbbit, persze, német fordításban, és nekem Jókai könyvei először német nyelven kerültek a kezembe, mert könyvszekrényünkben csak a lipcsei kiadású piros kötéses német Jókai volt meg. Fél év alatt meg kellett tanulnom franciául, rendkívül lelkiismeretes tanáromtól, egy szegedi jogásztól. Tanárom megszerezte a francia középiskolák irodalmi olvasókönyvét. Itt találkoztam először Flaubert-szöveggel, az *Emma Bovary*ból, még pedig az egész könyvnek talán a legnehezebb szövegével, amelyikben Flaubert az Emma esküvőjére érkező falusiak fogatait, a különböző kocsifajtákat, lószerszámokat és öltözékeket leírja. Nem a szöveg nyűgözött le, hanem a stílus ritmusa. melyet tudásom elégtelensége miatt talán csak annál inkább érzékeltem. Ez a regényrészlet annyira elragadott, hogy belevetettem magam Flaubert-be, a francia irodalom legnehezebb nyelvi és stilisztikai feladatába, előbb magyarul, majd zsebpénzemből megvásárolt, filléres kiadásokban, franciául, és mindez annyira elbűvölt, hogy már csak Flaubert-t akartam mindig olvasni, mégpedig franciául, de magyarul valami hasonlót szeretnék írni. Hogy a műveimre is utaljak: a *Kísértet* című kisregényem tulajdonképpen ennek az élménynek a folytatása. Persze többet már hallani sem akartam a katonai főreáliskoláról.

K. L.: – Ösztöndíjasként Flaubert kéziratait is kezedbe vehetted Rouenban.

S. I.: – Mi küldött Rouenba mindig? Még álmodtam is róla, hisz ott élt valaha mesterem, Flaubert, e város mögötti birtokán; ablakai a Szajnára néztek, és este felriadt íróasztala mellől, amikor egy vitorlás árbocai súrolták a falakat, és a hajólámpák bevilágították szobáját.

K. L.: – A könyvek és éjszakák összekapcsolásában is mestered lett.

S. I.: – Még párizsi ösztöndíjas évem idején, amikor doktori értekezésemet írtam a 17. századi francia irodalom stíluselméleti kérdéséről, el kellett utaznom Rouenba. Corneille itt járt a jezsuita kollégiumba, reméltem, megtalálhatom azokat a tankönyveket, amelyekből a stílus művészetét, a retorikát tanulta. 1936 januárjában, egy langyos téli napon érkeztem az esős-párás Normandiába. A jezsuita könyvtár és kollégium teljesen eltűnt, semmi nem maradt meg belőle. De tulajdonképpen nem is azért mentem. A városi könyvtárban egy nagyon kedves hölgy, akkor fiatal kutató – azóta a Flaubert-kutatók számára világnév: Madmoiselle Leleu – fogadott. A nap koronájaként kezembe adta három vaskos kötetben a *Bovaryné* kéziratát. Meghatva lapoztam mesterem művét; a szürkészöld papíron a sorok ferdén futottak, csupa törlés, toldás – mint szeszélyes vidék, minden lap változtatta arcát, és a regény szemeim előtt vetette le burkát. Sötétedett odakinn, a terem magasságában az aranyozott fal csillogott. Boldog voltam. Figyeltem a könyvtár szolgáit, akik egyik lámpától a másikig mentek, két lámpa között elvesztek a sötétben, majd megszülettek ismét.

K. L.: – Ismét egy könyvtár, amely a te könyvtárad meghosszabbítása. Ebből a csodálatos utazásból novellád is született: *Egy nap Rouenban.* De térjünk vissza saját könyvtáradhoz, külföldi darabjaihoz.

S. I.: – Valahányszor Párizsba mentem, mindig sok könyvvel tértem haza. És még egy könyvgyűjtési epizód emlékezetes számomra. 1948-ban Bécsben jártam. Bécsben akkor a szövetséges hatalmak kultúrpropagandát fejtettek ki „átnevelés” címszó alatt, hogy Ausztria lakosságát a nyugati kultúrára ráneveljék. Rendkívül olcsón árusították a francia, angol, amerikai könyveket. Bécsben olcsóbban lehetett könyvet kapni, mint Franciaországban. Valósággal rávetettem magamat erre az olcsó könyvpiacra, majdnem minden pénzemet erre költöttem, és francia vagy angol gyűjteményem nagy része például ebből a tartózkodásomból állt össze. Egy későbbi periódusban, amikor a Nemzetközi Irodalomtörténeti Társaság elnöke voltam, sok egyesült államokbeli, francia, angol, német tudóssal volt kapcsolatom, ők elküldték könyveiket. Ez szintén önálló része könyvtáramnak.

K. L.: – Ha jól tudom, dogoztál is könyvtárban.

S. L.: – A budapesti Egyetemi Könyvtárban. Megjelent egy ragyogó könyv, amelyik ennek a könyvtárnak a múltját és jelenét mutatja be, Kenyeres Ágnes munkája. Ez a könyv érdekesebb, mint maga a könyvtár volt. Én azt hittem, hogy egy könyvtáros az azért könyvtáros, hogy a könyvtárt használja. Hogy ott olvasson. Úgy képzeltem el munkahelyemet is, mint valamikor az Eötvös-könyvtárat. Aztán, amikor frissen végzett bölcsészként az Egyetemi Könyvtárba kerültem, ráébredtem arra, hogy egy könyvtárosnak a könyvekhez van a legkevesebb köze. Nem szabad a könyvekkel foglalkoznia, csak katalogizálni, cédulákat gépelni, leltározni, ábécé-rendbe rakni a cédulákat. Nekem Mátrai László volt a főnököm, életének legjobb korszakában, akkor írta az *Élmény és mű* című könyvét, tele volt ötlettel, gondolattal, szellemes volt, friss. És Mátrai László főnököm nagyon elégedetlen volt velem, többször megdorgált, amiért beleolvastam a könyvekbe. Ott voltam a könyvek bőségében – de nem érhettem hozzájuk.

K. L.: – Volt egyszer egy furcsa feladatod is.

S. I.: – Mint díjtalan gyakornokot, mint a legfiatalabbat megbíztak egy magánkönyvtár leltározásával. Ez a Szikra álnéven író Teleki Sándorné grófnőé volt. Könyvtárát, amely a Ráth György utca végében, s a hegy teteje felé egy villában volt, az Egyetemi Könyvtárra hagyományozta. A legkülönösebb gyűjtemény volt, amit életemben láttam. Kizárólag rózsatermesztéssel foglalkozó, rózsafajtákról szóló, gyönyörűen illusztrált, méregdrága luxuskiadású könyvek. Többnyire angol nyelven. Hetekig egyebet sem csináltam, mint leltároztam a rózsákról szóló irodalmat, ami azért volt különös, mert az egész környezetnek semmi köze nem volt a rózsákhoz. Még a kertben sem voltak rózsák. Hogy aztán az Egyetemi Könyvtár olvasói mi hasznát vették ennek a furcsa irodalomnak, azt, persze, nem tudom.

Viszont a számomra lett haszna is. Találtam egy angol könyvet, *An adventure* volt a címe. Egy kaland. Különös beszámoló volt: két különc angol hölgy emlékeit rögzítette. A versailles-i trianoni parkban olyan vízióik támadtak, mintha visszajöttek volna XVI. Lajos korának emberei. A csakis XVI. Lajos korszak leltáraiban szereplő tárgyak közé csöppentek. Ebből a különös káprázatból csináltam meg *Pávák Fasora* című novellámat a háború alatt. A háborús valóságból való kilépés vágya ihlette ezt az írásomat.

K. L.: – Tehát mégsem fogadtad meg Mátrai főnöki tanácsát – beleolvastál ebbe a „kalandba”.

S. I.: – De csak akkor, amikor Mátrai nem láthatott, csak ilyen kihelyezésen.

K. L.: – Így eljutottunk a nagyapa könyveitől, aki nem utazott vitorláson, de vitorláshajókalandokat gyűjtött, a grófnő budai villájáig, aki nem termesztett rózsát, csak a róluk szóló könyveket gyűjtötte.

S. i.: – De ennek a versailles-i kalandnak van még egy záróepizódja. Ezt a feleségem tudja a legpontosabban elmondani.

J. V.: – Amikor férjem a magyar PEN elnöke volt, a PEN igazgatója, Yves Gandon, aki a versailles-i kastély igazgatójának a barátja volt, elvitt minket a parkba és a kastélyokba. Ott mindent megmutattak nekünk, amit a közönség nem láthatott. Szünnap volt, direkt akkorra hívtak. Láthattuk a különböző királyok, királynők intim helyiségeit. Rendkívül érdekes a múzeum, amikor elhagyatott. Utána elkezdtünk sétálni a parkban, és egyszerre csak észrevettük, hogy Pista eltűnt. A franciák rettenetesen megijedtek, elkezdtünk kiabálni, keresni. A fasorok csillag alakban széjjelfutnak kifelé, de Pista egyik fasorban sem volt. Aztán vagy egy félóra múlva az egyik sikátorból jött velünk szembe, de teljesen úgy, mintha nem is társasággal lenne. Yves Gandon csodálkozva kérdezte, hogy hol volt. És akkor Pista elmondta, hogy rettenetes kényszert érzett, hogy végigjárja azokat a helyeket, amelyeket az

angol hölgyek láttak, és amelyeket ő is leírt, és megnézze, hogy a valóságban olyanok-e, mint az ő novellájában.

S. I.: – Mintha húztak volna, úgy mentem a megírt helyek felé. Különben erre a jelenetre utal útitársunk, Rónay György barátom *Kakucsi rózsák* című versének egy sora: „s emlékszem Trianonra is, / hol az eltűnt Sötérre vártunk, ki egy ligetben ifjúsága / emlékeit nyomozta".

K. L.: – Néhány pillanatkép még könyvtáradból. Szabó Lőrinc egyik fordításának újrakiadása egyik könyvedhez kapcsolódik.

S. I.: – Feleségemnek kedves könyve Coleridge *Rege a vén tengerészről* Doré nagyon szép illusztrációival. Lőrinc fiatalkorában lefordította *Ének a vén tengerészről* címmel Kner kiadásában. Amikor élete végén megemlítette, hogy átigazította régi fordítását, mondtam, hogy Verának van egy illusztrált kötete. Szabó Lőrinc elkérte, és ezek az illusztrációk kerültek bele, sajnos csak kicsinyített formában, az ő gyönyörű fordításába.

K. L.: – Ne csak könyvekről, kéziratokról is beszéljünk.

S. I.: – Széchenyi a Lánchíd építésével kapcsolatban folytatott levelezést a két Clarkkal. Azoknak az őhozzá írott levelei, valamint az ő megjegyzései, tervei, beadványai a Lánchíd építésével kapcsolatban. Egy ilyen kisebb gyűjtemény van az én könyvtáram egyik polcán. Feleségem nagybátyjának hagyatékából kerültek hozzánk ezek a kéziratok. Lestyán Sándor, a neves író és újságíró a budapesti tárgyak, kéziratok, metszetek, könyvek nagy gyűjtője volt.

K. L.: – És éppen a *Budapest* című folyóirat egyik alapítója. Végül, hogy így elérkeztünk a folyóirathoz, amelyben beszélgetésünk megjelenik, mit tanácsolnál ifjú értelmiségieknek, akik most kezdik a maguk könyvtárát alapozni.

S. I.: – Nagyon szomorúak azok a könyvtárak, amelyeket csak divatos művekből állítottak össze. Ma már használhatatlanok. Időálló irodalom beszerzésével kezdeném, ami egyenlő az úgynevezett klasszikus irodalommal. Olyan irodalmat gyűjtsenek, amelyet ők maguk esetleg 20-30 év múlva is szívesen olvasnak el.

Vas István

1. Római pillanatok [19]

K. L.: – „Ellentétek keresztezési pontja" – hányszor idéztem már, Vas István költészetéről írva. A verssor a *Nicolaus Cusanus sírja* című verset keretezi: ez a kezdet és a vég. Világok keresztezési pontján az ellentétek is élesebbek. Itália – verseidből olvasom ki – számodra mindig is ilyen magaslati pontot jelentett.

V. I.: – Hát kérlek, kezdjük ott, hogy ha Olaszországról beszélek, akkor sokkal régebben kell kezdenem, mint az 1947-es *Római pillanat*. Nagyon régen kell kezdenem, egy vonaton, éjszaka, amikor egy csomó 13-14 éves fiú utazik Olaszország felé. A harmadik osztályon utazunk, a vonat annyira tele van, hogy még a poggyásztartóban is alszanak gyerekek. Persze, mert többnyire soványak vagyunk, és még nem nőttünk nagyra. Negyedik gimnazista vagyok (akkori értelemben). Az iskola rendezett két tanárunk vezetésével húsvéti kirándulást. Apám, aki olasz iskolába járt és imádta Olaszországot, befizetett engem erre az útra. Minden lelkesedés, kíváncsiság nélkül indultam. Rossz gyerek voltam, rosszul nevelődtem, részint saját magamat is arra neveltem: ami hazulról jön, azt nem becsülöm meg különösebben. Ez is csak olyan lesz, mint a többi nyaralásaink, mert mi rendszerint Ausztriába jártunk nyaralni, és azt nem nagyon szerettem, azt is „itthonosnak" éreztem. Hát most egy újabb ilyen dolog lesz, legfeljebb most nem a szüleimmel megyek, hanem az iskolával. Ez mindenesetre mulatságos is, izgalmas is. Éjszaka utazunk, alszunk, mert ugye 13-14 éves gyerekek a legrosszabb körülmények között is tudnak aludni. Fölébredünk hajnalban, robogunk át a Karsztokon, egyszerre csak azt mondják a tanáraink, hogy most figyeljünk – és hirtelen meglátom a tengert. Csodálatos volt. Nekem Olaszország elsősorban a tenger. A világ tengere, a kultúra tengere, a nyitott szemhatár.

Holott ez még csak egy öböl volt, amit megláttunk, a trieszti öböl, amit annyian megírtak azelőtt és azóta, de hát ezt én akkor nem tudtam. Én nagyon lassan fejlődő gyerek voltam, 13 éves koromban még teljesen buta és műveletlen. Olaszországról semmit se tudtam, csak azt, hogy apám imádja, ezért aztán inkább gyanús volt nekem. A szüleim ott voltak nászúton, meg az egész szűkebb és távolabbi család is. Egyik része a Bauer és Grünwald szállóban, a másik – merészebb – része a Danieliben. Mert a Bauer és Grünwald volt a monarchiabeliek hagyományos szállója, tehát otthonos volt még a pesti embereknek is. Ami keveset még tudtam Olaszországról, azt Jókaiban olvastam. Semmit nem tudtam történetéről, művészetéről – nem is nagyon érdekelt. Akkor még csak ponyvákat olvastam és gyerekkönyveket. De amikor megláttam a tengert, ez valami fantasztikus volt. A tenger, az idegenség, a nyílt világ – ez valahogy hirtelen felszakított bennem valamit. Azt kell mondanom, hogy mindazt, hogy művelődés, civilizáció, kultúra, irodalom, művészet – ezt mind ez a trieszti öböl nyitotta meg nekem, amint megláttam. Ami hát valójában csak egy kis öböl, de mégiscsak más, mint a Balaton vagy a Wörthi-tó vagy azok a vizek, amiket eddig láttam. Persze lehet, hogy épp ekkor érkeztem el a kamaszfejlődéshez.

Triesztben kiszálltunk és csónakon – sok csónakon, mert egy egész osztály volt – elmentünk a Miramare kastélyt megnézni. Azt se tudtam, hogy ez nem igazi, patinás valami, csak egy újabb Habsburg képződmény, énnekem a csoda volt, ahogy ott állt a tengerben a hegyfokon.

[19] A beszélgetés az 1987. február 4-én Szigligeten, a Petőfi Irodalmi Múzeum számára készített felvétel átdolgozott változata. Megjelent a Jelenkor 1987. 7-8. számában (627-636.).

Ez volt a legóriásibb jelenete ennek a *Római pillanat*nak, jóval előbb, mint ahogy Rómába eljutottam volna.

Aztán elmentünk Velencébe, onnan kirándultunk Pádovába, Fiumába is. De lényegében Velencében töltöttük a húsvéti szünidőt. Velence történetéből, művészetéből semmit sem értettem meg, fogalmam sem volt arról, hogy mondjuk a Szent Márk templom és a Miramare kastély között óriási a művészeti különbség – mégis a város maga fantasztikus volt, legmélyebb vágyaimat és képzeletemet érintette. A pompa, az idegenség, a fantasztikum volt, a nőkkel, akik ott sétáltak, a csatornákkal. Valami frenetikus hatást tett rám ez a meg nem értett, csak az epidermiszemmel, a szememmel, az orrommal fölszívott Velence. Ez volt a nyitány, ez volt a boldogság. A másság, a fantasztikum. Mindig is – később – erre vágyódtam.

De nem mentem többé oda sok-sok évig. Részint szegénységből, részint butaságból. Később, amikor már megnősültem, ha egyáltalán valamit megengedhettünk volna magunknak, még leginkább Velencét, hisz olyan olcsók voltak akkor az olasz utazások. De hát akkor már politikában gondolkodtam sajnos, és akkor volt egy ilyen babona, ami visszatartott: fasiszta állam. Nagy butaság volt, mert az ember sehová se mehet, ha ilyen meggondolásai vannak, és különösen hová mehetett akkor.

Ez a nyitány szükséges volt ahhoz, hogy megértsd, hogy egyáltalán miféle várakozással indultam el 1947-ben. Mert ez a szünidei utazás lehetett úgy 24-ben, tehát 23 év telt el, míg elindulhattam újra.

K. L.: – Milyen lehetőség adódott az útra?

V. I.: – Sőtér István, közös barátunk, a Kultuszminisztériumban dolgozott, valamilyen magas állása volt, sosem ismertem ki magam a címek között. Őneki volt áldásos programja és tevékenysége, hogy magyar írókat és művészeket küldött ki különböző külföldi ösztöndíjakkal. Valamilyen tervet kellett beadni, hogy az ember miért akar Olaszországba menni. Nekem nagyon komoly tervem volt. És most megint máshonnan kell kezdeni ezt az utat.

Kezdjem ott, hogy énnekem egyik legfontosabb könyvem volt Burckhardtnak nem *A reneszánsz Itáliában*, hanem egy másik könyve, a *Nagy Constantinus kora*. Úgy tudom, máig sincs lefordítva magyarra, holott gyönyörű és nagyon fontos könyv. Arról a korról szól, amikor a kereszténység üldözött szektából államvallássá lett. Nagyon izgalmasan, szépen van ez ott leírva. Én mindig nagyon szerettem ezt a kort. Aztán sok más könyvet is olvastam erről a témáról. Bizáncról. Egy hatkötetes dogmatörténetet, mert a dogmatörténetben benne van a világtörténet, az foglalja össze a legtöményebben. Szóval: izgatta a fantáziámat. Na mármost azt a világot, ami itt volt, előfeltételezte ez a Constantinus-könyv, ezt az egész kort, amit magam előtt megértem...

K. L.: – Dátum?

V. I.: – Kérlek, az egész 45 utáni kort, amikor az üldözött illegális kommunista pártból lényegében uralkodó párt lett, és a vele működő barátaimból, azokból a fiúkból és lányokból, akiket én láttam, mint velem egykorú kisfiúkat és kislányokat, akiket vagy elkapott a rendőrség vagy nem kapott el, vagy megvertek vagy nem vertek meg, vagy vallattak vagy nem vallattak, vagy becsuktak vagy sem – ezeknek a legtöbbjéből, aki alkalmas volt rá, ezért vagy azért, magas rangú funkcionárius, egyetemi tanár lett. Mindenképpen egyik pillanatról a másikra az ország vezető–hangadó rétegéhez tartoztak. Ezt nem kell neked elmagyaráznom, talán másnak sem, mert azért ezt mindenki tudja, bár csak az tudja igazán, aki ezt megélte személyekben: ugyanazokat a személyeket, akiket ismert mint bujkáló-bujdosó, életüket nehezen fenntartó, iskolákból kidobott embereket, hirtelen mint az ország vezető – és hogy is mondjam csak? – irányt szabó rétegének tagjait látja viszont. Ez nekem óriási színjáték volt.

Amit magam körül láttam 45-46-ban, tehát úgy 2-3 éven át, az valahogy fölidézte bennem a Constantinus korát, Burckhardtot – és az a gondolat támadt bennem, hogy ezt meg kéne – meg akarnám – írni.

K. L.: – Milyen formában?

V. I.: – Mindig volt bennem egy reménytelen vágyakozás, reménytelen szerelem a színház iránt. Az irodalom tetejének a drámát tartottam. És most adva volt: ezt a kort meg kéne írni, minden tragikumával, komikumával, izgalmával együtt. Hogy úgy mondjam: személyekre lebontva. Meg is voltak a szereplői, tudtam, kiket kell megírnom. De hát ehhez azért mégiscsak látni kellett a helyszínből, Rómából valamit. Mindezt akkor elmondtam a Nemzeti Színház igazgatójának, aki nem más volt, mint Major Tamás.

Amikor Majorral az ostrom után a Rákóczi úton, anélkül, hogy valamit is tudtunk volna a másik sorsáról, először találkoztunk, egymás nyakába borultunk, első kérdése ez volt: „mit akarsz csinálni nekünk?" Akkor én azt mondtam: Shakespeare-t fordítani. De két év múlva már avval mentem hozzá, hogy hát tudod-e, mit akarok csinálni? – ezt a darabot. És elmondtam neki tervemet. Ő lelkesen mellette volt.

K. L.: – Ez mikor volt?

V. I.: – 1947-ben vagyunk. Akkor elmondtam a tervet Sőtér Pistának, aki szintén nagyon lelkesen adta hozzájárulását és bármennyi időre mehettem volna, bármilyen ösztöndíjat adott volna. De sajnos a hosszabb útnak volt egy akadálya. Én ugyanis nemrégen, egy évvel azelőtt léptem be a Révai Könyvkiadóba, ami életem álma volt.

Azt mondhatod, mindez mellékes, de hidd el, csak látszólag nem tartozik Olaszországhoz. Mindenkinek a mi köreinkben megvolt az álma a felszabadulás utánra, mert mi már akkor így neveztük, hogy *felszabadulás*. Ki ez akart lenni, ki az, volt aki világsztár, Radnóti a könyvkiadás összehangolója. Ő még nem tudta, mit jelentett aztán a Könyvhivatal, majd utóbb a Kiadói Főigazgatóság. Egészen mást képzelt el. Én, kérlek, a Révainál szerettem volna lektor lenni, és anélkül, hogy ezért egy ujjamat kinyújtottam volna, Illés Endre fölhívott egy évvel azelőtt, hogy lépjek be a Révaihoz. Úgyhogy ez nekem nagyon fontos volt. Voltaképpen csak két hét szabadság járt volna, mert még csak épp hogy egy éve dolgoztam ott. Illés Endre egy héttel még meg is toldotta. Mehettem volna több időre is, mehettem volna úgy, hogy Svájcba is, de hát nekem ez az állás nagyon fontos volt, így csak három hetet tölthettem Itáliában. 1947 szeptemberében indultunk, azt biztosan tudom, hogy október 15-én jöttünk haza. Tehát három héttel azelőtt indultunk. Hát lehet, hogy három hét és pár nap, de négy hétnél többre semmi esetre se futotta.

K. L.: – Mások valóban féléveket töltöttek akkor ott.

V. I.: – Igen, ösztöndíjat én is kaphattam volna tovább, természetesen.

K. L.: – Az út a régi, gyerekkori vonalon?

V. I.: – Megint a Karsztokon át, és megint reggel látom meg a tengert, megyünk ugyanazon az úton, mint amin iskoláskoromban mentem, és ugyanolyan volt. Olyan ritka ez, hogy az ember 13-14 éves korában meglát valamit, beleszeret, és 23 év múlva pontosan azt találja ismét. Persze nem csónakáztunk el a Miramare kastélyhoz, különben is akkor már tudtam, hogy nem annyira érdemes, de az egész öböl gyönyörű volt. És aztán átmentünk Velencébe, megállva négy napra Róma felé. Mert ekkor Róma volt a színhely, ott játszódott volna a színdarab, amit én írni akartam, és amit közben magamban tervezgettem.

K. L.: – Tehát először Velence.

V. I.: Kiszálltunk, elmentünk a szállodába, amit Márai Sándor ajánlott, a San Marco hotelba, ez ott van a Szent Márk tér mögött. Mondanom se kell, hogy az egész régi Velencét, úgy ahogy volt, elfelejtettem, csak a karneváli, boldogságos, fantasztikumi hangulatát őriztem meg. No meg persze hát közben azért mégiscsak olvastam sok mindent. Annyira, hogy meg se vártam a kipakolást, lerohantam, hogy éppen csak egyet szippantsak Velencéből. Kimegyek, ott van pár lépésre a Szent Márk tér – és mit látok a Szent Márk templom falában? Nem is tudom, minek nevezzem: szoborcsoportozatnak? – ahhoz túlságosan tapad –, domborműnek? – ahhoz túlságosan szobor. Szinte a kapuból mered ki négy összeölelkező – ókorvégi? koraközépkori? szóval: átmenetkori – figura. Hát ezt ismerem! A Burckhardt-könyvnek az egyik képmelléklete. Ott megnéztem a képet, de nem figyeltem az aláírást, hogy hol is található. Így hát meglepődtem a hirtelen szembesüléstől.

K. L.: – Olyan félember-nagyságúak.

V. I.: – Ezzel szemben monumentálisak. Két imperátor és két cézár. Burckhardt találgatja is, hogy melyik kicsoda. Általában úgy hívják őket: a négy kőlovag. Hát semmi esetre sem lovagok.

K. L.: – Úgy is hívják Velencében, hogy a mórok, a színük miatt.

V. I.: – A legmeglepőbb volt, amit sose gondoltam volna a Burckhardt-illusztrációból, hogy rózsaszínű. Vörösnek is mondható. Hát én ezt mindig fehérnek képzeltem, mert csak úgy láttam a fényképen. Ez még valahogy növeli is őket. Kérlek, ezek összeölelkeznek.

K. L.: – A *Négy kőlovag*.

V. I.: – Akkor már gyakran láttam ezt, különösen a népi demokráciák vezetői, de általában is a kommunista pártok vezérei szívesen ölelkeznek össze. Hol Dimitrovot, hol Titót, hol a többit láttam, és ezek többnyire ilyen kicsit piknikus alkatúak voltak, mint a szobron látható. Semmi esetre se nyúlánk longobárdok vagy germánok, hanem ilyen piknikus balkáni figurák, mint itt is ezek a cézárok, a Diocletianus-vonal, ez ugye balkáni jellegű. Kérlek szépen, énnekem ez adta meg az auftaktot, az ütemelőzőt, az egész utánzásához és a drámához, amit magamban szövögettem.

Az első, amit Velencében megláttam, íme, a mi világunk volt, és ez valahogy determinálta az egész további utamat. Az időmnek is meg a gondolataimnak is a nagyobb felében hazagondoltam. Számos ok miatt. Te is tudod, azért már annyira felnőtt voltál, hogy nagy fordulóponton álltunk. Folyton hazakapcsolódtak a gondolataim. Akkor már nagyon sokan disszidáltak. De ne használjuk ezt a kétértelmű szót, hanem hát: elmentek innen már akkor. Hogy ilyet tegyek, nekem eszembe se jutott. De hát hogy mire megyek haza, ez mindenben benne volt. Ha jól emlékszem, ekkoriban volt a kisgazdapárti per. Énnekem aztán semmi közöm se volt hozzájuk, és nem is különösebben érdekeltek, sem ezért, sem azért, a kisgazdapártiak, de hát az volt az első nagy fordulat, amelyik az embert meghökkentette és elgondolkoztatta, azt is, akinek semmi köze se volt hozzá. És ez éppen zajlott, jöttek a hírek hazulról a kisgazdapárt szétrobbantásáról. Nem lehetett nem odafigyelni. És ez már Velencében kezdődött, mert ott már voltak magyarok is, magyar újságot láttam, ezzel-azzal találkoztam, emlékszem, a Lídón Vajna Jancsival, meg ott volt Vásárhelyi Miklós. Ők jöttek az első hírekkel. Aztán pedig folyton beleütközött az ember magyarokba, és mindig kaptam az újabb híreket.

Velencében arról kezdtem verset írni, ki járt itt és ki nem, magyar író a múltban, a Szent Márk téren. És közben beleszövődtek a zavaró gondolataim önkéntelenül a versbe. Ez az előérzet benne volt a sejtjeimben, a véremben, az idegeimben. Akkor észre se vettem, mit írok le:

Vad évek után, vad évek előtt
Szívni a lágy éjt, a lágy levegőt

Úgy éreztem, hogy többé ide vissza nem térek, mert azt gondoltam, hogy olyan fordulat lesz, ami után az ilyen utazások nem lehetségesek. Persze ebben is közrejátszott Burckhardt könyve, mert tudtam, mi lett a kereszténységből Nagy Constantinus alatt és után. És közrejátszott az is, hogy szüntelen hazagondoltam.

Mégsem kell azt gondoljad, hogy vak voltam: mohón szívtam be a szépségeket, azzal a tudattal pláne, hogy három hetem van, és utána valószínűleg többé sohase jövök ide vissza. És már akkor nagyon öregnek tudtam magam, aki túl későn jutott el Olaszországba. Ezt is megírtam. Hány éve volt? Negyven.

Rögtön este a régi Velence mámora fogadott, az a fantasztikus valahai boldogságérzés. Tudom, kérlek szépen, Velence ma giccsnek számít. De hadd mondjam mentségemre, hogy a nouveau romannak talán legsikeresebb írója, Michel Butor egy egész nagyszerű könyvet írt a velencei Szent Márkról. Ezt én fedeztem fel itthon és oktrojáltam a kiadóra. Tudod, milyen a nouveau roman, történetet nem mesél el, de valahogy azért titkon, csalva beletesz – már az ügyesebbje – egy kis történetet is. Ebben a könyvben is, miközben leírja a templomot, beleszűrődnek olyan beszélgetések, amelyekben benne van Velence is, meg egy egész történet is. Szóval azért nem olyan semmi az a Velence, és énnekem sokkal többet jelentett és jelent, mint amilyen komolyan veszik ma már.

K. L.: – Hadd idézzem saját élményemet. Egyik olaszországi utazásom utolsó napját töltöttem Velencében. Őszi este. A Szent Márk tér árkádjai alatt két szalonzenekar. Az egyik felerősödik, a másik elhalkul. Majd váltanak. Egy pillanatra életre kel a múlt, az első világháború előtti Európa. A „boldog békeidők”. A világ minden részén giccs lenne – itt nem. Örök hiányérzettel távozhatunk.

V. I.: – Én szeretem, nekem ne védd Velencét.

K. L.: – Hogy is mondta neked Cs. Szabó, mit üzent Velencének?

V. I.: – Most előre kell szaladnom, mikor már a római Magyar Akadémián voltunk, az ösztöndíjunk oda szólt, ott lakott Cs. Szabó is egy ideig. És akkor az volt a tervünk, hogy visszautunkban még kiszállunk Firenzében is, és aztán utóbb búcsúzni egy napra vagy kettőre Velencében. Ő még maradt Rómában, és avval búcsúztatott minket, hogy: „Firenzét tiszteltetem, Velencét csókoltatom”. Szellemes és igen jellemző.

Velence valóban semmi csalódást nem okozott, tudod, az jutott ott eszembe, hogy van Abelardnak egy himnusza (a *Szombatesti himnusz*), annak két sora a túlvilági boldogságról szól

nec desiderio
minus est praemium.

Vagyis amit Babits így fordított:

s nem lesz a vágy különb,
mint a teljesedés.

Ez jutott eszembe, ott Velencében, hogy tényleg, ez a pillanat és ez a hely, ahol a vágyat nem eszkomptálja, nem csökkenti értékét a teljesedés. A teljesen irreális gyerekkori boldogságképet. Velence a teljes, kielégítő boldogság volt.

K. L.: – És azután Róma, az Akadémia.

V. I.: – Találkoztunk Cs. Szabóval, ott volt Ottlik, aki egy angol regényt fordított.

K. L.: – A legenda szerint háttal a Tiberisnek.

V. I.: – És mi egész nap jártuk Rómát. Akkor nagyon érdekelt, és egy csomót megnéztem a „bizánci" Rómából, az ókor-végi világból. Azért is, mert a színdarab helyszíneit kerestem, meg azért is, mert valahogy ez az idő-érzés élt bennem is. Állandóan az átmenetet éreztem, amelyben kiszámíthatatlan, de nem szívderítő fordulatokra lehetünk elkészülve. A Szent Péter templomról is írtam egy verset, tele ezzel az aggodalommal.

K. L.: – „Óvj meg minket a hatalomtól!"

V. I.: – Írtam egy kicsit túlozva is. Itt van ez a geometrikus alapú templom és – a barokk díszítés.

...A történelem önmagába
Visszaforduló, sötét,
Nevetséges csavarmenetét
Törd te szét,
Hogy a gondolat nagy lendületét
Meg ne akassza
Terpeszkedő beteltség,
Ostoba pompa...

Akkor még ettől féltem a legjobban, hát ez nevetséges volt, ebben nem bizonyultam jó poétának, de az, amivel végződik, amit fent idéztél, ebben reális előérzet volt.

Erről jut eszembe. A vers, mielőtt kötetben, a *Magyarok*ban már megjelent. Nagyon jó folyóirat volt, de nem mondhatni tömeglapnak. Mégis egy furcsa visszhang ért el. Hogy milyen alkalommal, azt nem tudom, valamilyen okból – talán interurbán kellett beszélnem –, tény az, hogy éjszaka volt és a központot hívtam föl valamiért. Bemondom a nevem, a telefonos kisasszony meg azt mondja: „Miért fitymálta úgy a Szent Péter templomot?" Zavarba jöttem, hogy ezt olvasta. Mondom, más van abban benne. „Nézze meg, hogy Passuth milyen szépen írta le a Szent Péter templomot!" – mondta. Hát hogy is mondjam neked, nem szeretném, ha azt hallanád ki te is ebből, mintha ilyen vakon és szemellenzővel mentem volna. Rettentő sok mindent fedeztem föl. Mondjuk Tintorettót. Ott jöttem rá, milyen óriási festő. Korábban azt gondoltam, hogy énnékem nem sok közöm lehet hozzá. És akkor – még Velencében – rettentően érintett.

K. L.: – Idézik is versedet a velencei útikönyvünkben.

V. I.: – Aztán Michelangelo. Nem a szobrai, inkább a festő. *Az utolsó ítélet* borzasztóan, hihetetlenül belémhatolt.

K. L.: – A Cusanus-versednek is van köze Michelangelóhoz.

V. I.: – Én a San Pietro in Vincoliba azért mentem, hogy megnézzem a Michelangelo *Mózes*ét. Amelyik hatalmas, gyönyörű, engem mégsem érintett olyan nagyon, ha már erről beszélünk. Nem azért, mert Michelangelo nem volt elég jó szobrász, hanem éppen mert nagyszerű, nagyon jó szobrász volt. Mózest tényleg olyannak formálta meg, amilyen. Ez az a Mózes, aki a *Bibliá*ban van. Nagyon szép figura. De hát én Mózest óriásinak tudtam, tartottam, – de nem szerettem.

K. L.: – Már előzőleg se?

V. I.: – Nem. Hatalmas volt. Mindaz, amit róla mondani lehet, az mind igaz. Az a legkisebb érdeme, hogy megcsinált egy népet, egy nemzetet. Ez nagyon kétes érdem, mint ahogy kétes érdem egy nemzet. Renan írta ezt az Izrael történetében: Izraelből nemzet lett. De sajnos, mondta, még senki se látott szeretetre méltó nemzetet. Hát ezzel azt mondom, hogy az nem

olyan egyértelmű dolog, nemzetet csinálni, legyen az akár Árpád, akár Mózes. Mózes valami hatalmasabbat is csinált, mint egy nemzetet, valami olyasmit, ami érvényes ma is. A törvényt. Ami valahogy az embert az Istennek elkötelezi – hogy ezt a buta szót használjam.

Szóval megnéztem a *Mózes*t, óriási. De akkor fölfedeztem Nicolaus Cusanus sírját. Akiről valaha olvastam, és rettentően megtetszett nekem az ő filozófiája, a „coincidentia oppositorum". „Ellentétek keresztezési pontja".

Egy kultúrtörténetben olvastam, és ez nagyon termékenyítően hatott az akkori gondolkozásomra, nézeteimre. Az embernek bele kell törődnie, hogy kibékíthetetlen ellentétekkel kell együtt élnie magában is, meg a világban is. Ennyiben talán filozófiailag, gondolatilag ez a summája ennek az egész, ekkor keletkezett kötetemnek.

De hát tele van, te is tudod, és nyilván ismered, hogy ez a kis kötet tele van Itália-szerelemmel. Nemcsak Velence, de Siena is. És hát a legnagyobb élményem a Forum volt Rómában. A római Róma. Mert azzal mindig valamilyen hihetetlen affinitást éreztem. Ez nem egyszerű sznobizmus vagy nagyratörés, mert például tudtam, hogy Görögország a világ teteje, de mindig azt éreztem, hogy ez nekem túl magas, vagyis fordítva: én ehhez túl alacsony vagyok. Aztán amikor Görögországban egy hajókirándulás alkalmából éppen csak kiszálltunk, meg is írtam tréfásan, hogy itt engem „Apolló seggbe rúg", mert hát én ehhez nem vagyok méltó. De a latinokkal, mindig úgy éreztem, hogy valamilyen – komikus, de azt mondhatnám: – vérbeli rokonság, rejtélyes génbeli kapcsolatom van. Számomra egyenes út vezet a rómaiakhoz, költészetükhöz és filozófiájukhoz, az egész alkatukhoz, életfilozófiájukhoz és életformájukhoz.

Programommá lett Rómában, hogy minden délután kimentem a Forumra, ott kezdtem írni az itáliai verseimet. De még a római és latin nosztalgiáimba is belecsúszik az itthoni világ, rettentően jelen volt, ami itthon történik. Egyáltalán – később is találkoztam ezzel magamban –, hogy az ember a saját hazáját legjobb szemmértékkel akkor látja, ha távolról nézi.

K. L.: – Mint később a *Cambridge-i elégia* esetében.

V. I.: – Igen, azt már el is mondtam egyszer épp neked. Angliában is ugyanaz volt. Ezzel persze nem azt mondom, hogy nem kell itthon élni – nem is tudnék máshol létezni –, de úgy igazában a történelmünkre, a lényegünkre, arra, hogy mi is a sorsunk, a helyzetünk – erre mindig kint ébredtem rá. Idehaza az ember megfeledkezik arról, hogy magyar, sőt helyes is, ha megfeledkezik, mert akkor állandóan kétségbeesésben kellene élnie – ez nem kell. Tehát élünk, mintha semmi bajunk se volna. De külföldön nem lehet megfeledkezni arról, hogy az ember magyar. Hát lehet, hogy van akinek sikerül harminc év után, de ilyen hosszú időre nem próbáltam. Itthon az ember természetes állapotnak tartja, ott meg tudja, hogy ez egyáltalán nem természetes állapot, hogy magyarok vagyunk. Ez nekem még Angliában is eszembe jutott, de annyira, mint Olaszországban, talán soha. Még mielőtt Olaszországba értünk, Jugoszlávián át utazva – ami próbára tevő dolog volt – hogy is írtam?

A határon túl nemcsak te meg én
Vagyunk már, hanem magyarok.

Sajnos én nem utaztam eleget. Számos okból. Fiatal koromban szegény voltam, aztán mindig visszatartott valami: betegség, halál, hitlerizmus. Mire odajutottam, nehézkes lettem. Fiatal korban kell utazni, nagyon kell, és nagyon kéne az államnak, a pedagógiának ezt ösztönöznie, mert az ember igazában csak onnan látja meg az állapotát, mert az, hogy magyarnak lenni, ez állapot. Ott ébred rá.

K. L.: – Ezért is kérlellek évek óta, hogy római verseidről beszélgessünk.

V. I.: – Én régen olvastam a *Római pillanat* verseit, hát most, beszélgetés előtt belenéztem, átolvastam, és magamat is meglepett, hogy mi mindent írtam, meg hogy mennyi rosszat – habár nem mindent – sejtettem meg előre, és hogy mindezeken át mennyire tudtam akkor még késznek lenni mindarra, ami jön. Ha nem is helyeselni, de vele haladni. Meglepett, hogy mennyire optimista voltam. Azt persze tudtam, hogy borzasztó dolgok történhetnek, de az embernek – ez volt akkor a nézetem – mindenképp kell a változás.

A változás, a változás időtlen.
Hatalmas ár, vessük magunk bele.

Ezt ma már nem mondom, azóta nem optimistább, de pesszimistább lettem. Igenis vannak az emberi történelemnek olyan fordulatai, amelyekbe nem kell „belevetnünk" magunkat, nem hoznak jobbat. Akkor még azt hittem, hogy mindez szükséges, ez kell hozzá. Nem hiszem ma már például, hogy a sztálinizmus kellett. De ezekben a versekben, minden pesszimizmuson túl az van, hogy a változást vállalni kell. Ezzel fejeződik be a *Forum Romanum* ciklusom.

K. L.: – Hogyan lett kötet a versekből?

V. I: – Mire Rómába értünk, addigra már tudtam, hogy a tervezett színdarabomból nem lesz semmi. Több mint kétes, hogyha a legkedvezőbb körülmények vannak rá, meg tudtam volna-e írni. Sajnos nem tudok darabot csinálni, ezért szövetkeztem hol Illés Bandival, hol Hubayval, ezért szeretek fordítani Shakespeare-t, meg más drámákat, mert ezzel valahogy kielégítem ezt a reménytelen szerelmemet. De hát azt is tudtam már, ahogy a dolgok otthon alakulnak, egy ilyen darabot úgysem lehetne előadni. Ez is hozzájárult, hogy a tervezett darab mondanivalójának egy része beletorkollt a verseimbe.

Rettentően baljós érzésekkel jöttem haza. Mindig azt mondták rám, túl pesszimista vagyok. Hát nem tudtam eléggé pesszimista lenni, mert azért azt nem gondoltam, ami jött. De mégis tele voltam sötét előérzetekkel. Több mint előérzetekkel: gondolatokkal. Az *Aquapendentei elégia* ezzel fejeződik be:

Mi vár otthon? Szerelem és robot.
Az út észak felé kanyarodott.

El van dőlve, megyek oda, ahonnan valószínűleg soha többé már nem jöhetek erre.

Majd szikkadtan, halálos-szárazon
Erre a térre s éjre szomjazom –

írtam a *Szent Márk tér*re gondolva. Ez volt az utolsó pillanat, amikor kidughattam az orrom. Ezt világosan láttam. És éreztem. A búcsúvers, a *Búcsú a tengertől*, úgy fejeződik be, hogy

A tenger eltűnt, és emlékszel-e,
Hogy csapott be a Karszt hideg szele?
Az ablakot felhúztuk, kimeredtél.
Emlékszel? Pálmák, sószagú, meleg szél.

Ebben ez volt: ettől búcsúzzunk el, mert ez nem lesz többé.

K. L.: – Amikor megírtad verseidet, hitted, hogy megjelenhetnek.

V. I.: – Meg is jelenhettek. Legnagyobb részük a *Magyarok*ban, de másutt is. Illés Bandinak nagyon tetszettek. Volt az a nagyon helyes kis sorozat, a Révai Kiskönyvtára. Bandi borzasztóan sürgetett, szinte ostorral, azt mondta: adjuk ki, mert nem lehet lesz később. Az utolsó pillanatban jelent meg, tényleg úgy, hogy a hóhérbárd már csak a kötetre hullhatott. Ma már azon csodálkozom: istenem, mennyire bíztam a történelemben és az idő dialektikájában. A kritika? Pesszimizmust kiáltott. Nagyon nagy morgolódás és homlokráncolás fogadta

eleinte – később sokkal rosszabb. Aki nagyon enyhe akart lenni velem, mint mondjuk, Lengyel Balázs azt írta, hogy „kultúrpesszimizmus”, de ez már olyan finomító dolog volt.

K. L.: – És azután mégis. 1961: *Eső és tramontána.* Azaz a *Folytatás*.

V. I.: – Tizennégy évvel ezután mégis eljutottam Rómába. Akkor a PEN-kongresszusra küldtek le, Piroskával utaztunk, és akkor is a római Akadémián laktam. Hat hetet töltöttünk Olaszországban. Lehetett volna többet is, de én akkor már úgy éreztem, szomjan halok.

K. L.: – Ezek az olasz verseid, összevetve a *Római pillanat*tal meg a még későbbiekkel, a legkiegyensúlyozottabbak. Ha veled kapcsolatban lehet azt mondani: a legoptimistábbak.

V. I.: – Lehet. Ennek több összetevője volt. 1961. Ez az az év, amikor kijöttek a börtönből barátaim. Úgy nézett ki, hogy lehet mégiscsak élni, kell és lehet.

K. L.: – Ez az újrakezdés és folytatás?

V. I.: – Tegyük hozzá, hogy ennek az optimizmusnak a fő forrása azért az, hogy Piroskával voltam lent, együtt töltöttük az időt és gyönyörű volt. És volt egy formai oka is. Akkor kezdtem, ez izgatott, egy újfajta versformát – mondjuk: a makámát. Arab eredetű ritmikus próza. Ez nem bírja azt a drámai ütköztetést, gondolkozást, konfliktust, mint ami a *Római pillanat* verseiben található.

K. L.: – Ezekben a versekben van egy név. Carcius. Ez csak kitaláció?

V. I.: – Eredetileg Cipius volt, az Ottlik gondolatait írtam meg szavaiban, ővele vitatkoztam a versben. De ő félt, hogy kompromittálja őt, úgyhogy a nevet megváltoztattam. Egy köztünk folyó vitát idéz.

K. L.: – Az örök vitáitok.

V. I.: – Sokágú vitáink egyike. Visszatérve Olaszországra: azóta többször jártam arra, valahogy Itália mindig a boldogságot jelenti számomra. Görögország a világ teteje, ehhez nem is fér kétség, csak hát ahhoz én nem vagyok méltó, az nekem túl magas. De az, ami Olaszországban van, az a szépség, élni tudás, az sehol sincs másutt. Amikor 1986-ban terveztük, elmegyünk egy búcsúutazásra – hova is mehetnénk? Azt mondtam: Velence. Sajnos most nem fogadott szívesen, nem volt szerencsénk vele, mert hideg volt és esős. Mégis gyönyörű volt. Hát ez volt a befejezés.

Vas István
2. Szigligeti vázlat egy rádióbeszélgetés előtt [20]

K. L.: – Új sorozatot indítunk a rádióban *Elvesztett otthonok* címmel. Voltál szíves hozzájárulni, hogy első emlékezés-regényed címét írjuk a beszélgetések fölé. Valaha, még a háború alatt ezt a címet, ezt a témakört érezted a legalkalmasabbnak, hogy életed történetét összefoglaljad. Az akkori elbeszélés a régebbi otthonaidat mutatta be. De az élet ment tovább, újabb otthonoktól is búcsúznod kellett azóta. Hadd kérdezzünk ez alkalommal egy újabb elvesztett otthonról, az Eötvös Loránd utcairól. Amelyet a *Költözés* című versedben búcsúztatsz.

Költözés

Minden mielőtt végleg
Felszámoltatik
Minden jelentéséből kikopik
Már csak valami lefokozott élet

A kibukkanó szögek vezetékek
Csupaszodó falak
A lehulló vakolat
Fiókok tartalma szanaszét
Egymásba gabalyodva
Mint a tudatküszöbre szabadult
Gondolat- és képzettársítások

Egy összetépett gúnyvers – a modelljét
Félévre rá megölték – régi tagkönyv
Az elsűllyesztett fénykép az utolsó
Az a megkínzott arc a búcsúzáskor

A méltóságos asszony levele
Mikor kellőképpen tájékozódott
Leányom ennélfogva kénytelen
A tanfolyamból végleg kimaradni
Levelek meghalt aki írta meghalt
Akinek írták hirtelen sorok
Indulván messze földre szeretettel
Üdvözöl az akire néha gondolj

Rejtett asszociációk
Ez volt a lakás láthatatlan
Idegzete és most a szálak
Fájnak összegubancolódtak
Lecsupaszodtak nem takarja
Se csont se bőr leapadt róluk
Kimélő zsírpárnázata

[20] Az 1985. február 10-én Szigligeten, a Petőfi Irodalmi Múzeum számára Kabdebó Lóránt és Sumonyi Zoltán által készített beszélgetés átdolgozott változata, megjelent a Mozgó Világ 1985. 9. számában (5-15.).

Ha véletlen tekintetünk
Futtában megérinti minden
Kikandikáló sor külön
Vonaglani kezd görcsbe rándul
Puszta csont üresek a polcok
Szekrények tátonganak

Idegek zsigerek átkötözve
Csomag csomag csomag csomag
Aztán megmozdulnak a bútorok
Drótok körték elhagyják a falat

Aztán hiány sem csak merő üresség
Mi maradt itt belőlünk mi maradt
Mi maradt abból hogy tizenöt évig
Itt éltünk írtunk festettünk szerettünk
Itt rettegtünk nevettünk öregedtünk
Mi maradt ez az összevisszaság
A teherautó három fordulóján
Ez a megbomlott összetartozás

Vagy higgyük, hogy majd odaát
A tulsó parton újra összeáll
És eltart még egy darabig?
Higgyünk – miben? halottainkban
Akik az otthont éltetik.

V. I.: – Megmondom őszintén, hogy ha nem lettetek volna olyan kedvesek, hogy az *Elvesztett otthonok* címet adjátok ennek a sorozatnak, akkor bizony nem beszéltem volna se régi, se újabb elvesztett otthonaimról, mert az újabbakról is annyifélét beszéltem már. De ha egy sorozatnak ez a címe, akkor nem tehetem, hogy én ne beszéljek róla. Valóban, az Eötvös Loránd utca 10.-ről kell beszéljek, amelyik határozottan otthon volt, nem átfutó albérleti szoba vagy ideiglenes lakás. Másrészt viszont lezárult. Tehát lehet róla beszélni. Igaz, hogy ennek meg az a hendikepje, hogy erről Piroskának van egy – gondolom – nagyszerű írása, *A Károlyi-címer*, az enyém legfeljebb csak gyarlóbb eszközökkel készülő oldalfény ugyanerre, amit ő megírt.

Tehát kezdjem ott, hogy mi Piroskával sok válság és csiki-csuki malom után 1949 márciusában kerültünk végleg össze. A Visegrádi utcában – mert ott lakott Piroska a nővérével, Annával. De hát az nem volt sem elég nagy, sem elég alkalmas, tehát nyilvánvaló volt rögtön, az első pillanattól fogva, hogy ki kell cserélni. Igen ám, de miből? Én akkor még a Révai Könyvkiadó lektora voltam, különböző cégtáblák alatt az is maradtam – mindig változtak a nevek, de én ugyanannál a széknél és íróasztalnál ültem. Még akkor kijöttem a fizetésemből, de arra, hogy lakást vegyünk, semmiképp se telt volna. Piroska rajzolt egy tankönyvet, ami állati nehéz és lélekölő munka, pláne abban az időben, ne feledkezzünk meg a dátumról: 49-ben vagyunk. De mégis megcsinálta szegény, így hát nekifoghattunk. Az természetes volt, hogy Annával együtt megyünk, Piroska nem is tudott volna, nem is lett volna hajlandó nélküle, de én se akartam, nekem se jutott eszembe. A lakás kereséséhez így Anna volt az egyetlen, aki szóba jöhetett, sőt övé volt a főszerep. Az én szívem, bevallom, a Lipótváros felé húzott, vagy legalábbis az Újlipótváros felé, mert valahogy azt a kerületet tekintettem hazámnak. És akkor fölbukkant egy lakás az Eötvös Loránd utcában.

K. L.: – Akkor éppen hogy hívták ezt az utcát?

V. I.: – Papnevelde utca volt valaha, mert ott van a katolikus teológia, az Egyetemi templom mellett, aztán elnevezték Prohászka Ottokárról, aztán a felszabadulás után újra Papnevelde utca lett, akkor még éppen így hívták. Tehát fölmerült ez a Papnevelde utca, és Panni nem tudott választani, mert ő mindig abból indult ki, hogy ő azt szereti, amit én szeretek, tehát ő is lipótvárosi lakást akart – de hát ez olyan szép volt, a Papnevelde utcai. És Illés Endre, akivel akkor nagyon jó barátságban voltunk, valahogy föl is karolt bennünket, bár neki is éppen elég baja volt akkoriban, ő mondta Annának: „Legyen maga a sors, Anna, és döntsön." Anna magában e mellett a Papnevelde utcai ház mellett döntött, de nekünk még nem mutatta meg. Végül egy nyári délután elmentünk megnézni. Tudnotok kell – nem is kell, mert tudjátok úgy is, és én is eléggé megírtam –, hogy Pesten nagyon mások voltak a kerületek. Minden kerületnek más jellege volt. Ez most már kezd elmosódni, bár lehet, hogy aki ma nő fel, az ugyanúgy érzi a különbséget mondjuk a hetedik és a tizenharmadik kerület között, mint ahogy én éreztem. Bárha a Csáky (a mai Hegedűs Gyula) utcában, a Lipótvárosban születtem, de igazában a Terézváros, a Gyár (a mai Jókai) utca volt az, ahol a gyerekkoromat töltöttem. Már abban a tudatban nőttem fel, hogy ez voltaképpen a városnak egy közönségesebb, hogy ne mondjam, alacsonyabb rendű kerülete. A Terézváros, az fogalom volt akkor. Úgyhogy azt nagy előmenetelnek, felfelé lépésnek tekintette mindenki a családban, hogy a Lipótvárosba költöztünk, a Sas utcába, amelyiknek nagyon szerettem a környékét gyerekkoromtól fogva, az volt a játszóterem. Valahogy az egész eddigi életem a Szabadság térhez és a környékéhez kötődött – legfeljebb az Országház teret még beleértve. Furcsának éreztem, hogy mi most a Belvárosba, a Belváros szívébe megyünk, egy kicsit olyannak is éreztem, mint a jogtalan behatolást egy olyan területre, ahova nem vagyok való.

S. Z.: – A Belváros abban az időben előkelőbbnek számított a ti köreitekben is, mint a Lipótváros?

V. I.: – Hát most nehezet kérdezel, és ezt nehéz eldönteni. Az én szememben biztosan. Bár igazi lipótvárosi mind úgy volt vele, mint én: tudta, hogy a Belváros a finomabb környék, de azért nem vágyódott volna ott lakni, mert elég önérzetes volt, és tudta, hogy ő a Lipótvárosba tartozik. Mostanában, több mint negyven évvel a halála után, jelentek meg a fiatalon elesett Hevesi András összegyűjtött cikkei és novellái, és egy részük megejtő bájjal kelti életre a Lipótváros légkörét és önérzetét. Voltaképpen én, aki semmiben sem tartottam magamat a családi és a környezeti hagyományokhoz, ebben önkéntelenül alkalmazkodtam hozzájuk. Na most hát leszálltunk a villamosról, megálltunk az Eötvös Loránd utcában, a Károlyi-palota, a te mostani munkahelyed mellett, ott az Egyetemi templom aljában, és néztünk föl a szemben levő házra. A fehér – piszkosfehér, mert akkor a Belváros még siralmasan magán viselte az ostrom nyomait, de azért mégiscsak fehér – házra. Fehér hatása volt, legalábbis abban az augusztusi napsütésben. És hirtelen eltátottam a szájam, nem tudom máshogy mondani, olyan szép volt. Olyan gyönyörű volt az a két torony a templom tetején, az a fehér ház, a sarokház az Egyetem utca és a Papnevelde utca között. És bár elhanyagolt volt, látszott rajta roppant előkelő volta. Hirtelen kinyílt a szívem: hát gyönyörű itt lakni, szinte hihetetlen. És rögtön meg is szűnt a behatolás, az illetéktelenség érzése. Hiszen ez az én földem, az én területem! Magaménak éreztem, nagyszerű dolog volna itt élni. Az elragadtatást az egész család osztotta, ami bizonyos szempontból a végzetünk lett, mert hagytuk magunkat irtózatosan becsapni, úgyhogy ráment szegény Piroska egész tankönyve, meg még sokat kellett összeszerezni később. Irtózatosan becsaptuk magunkat, mert még Panni, aki most evvel volt kénytelen foglalkozni, az sem értett igazán ilyen üzleti és gyakorlati dolgokhoz, mi meg pláne nem, se Piroska, sem én. Nem is akarom részletezni egyébként, azt hiszem, Piroska humorosan megírta. De hát tragédia volt, amilyen lakást vettünk. És mégis, amikor a lakásba beköltöztünk augusztus végén, akkor minden hiányával, borzalmával, becsapottságunkkal együtt nagy érzés volt, ami nem is múlt el végig, amíg ott laktunk.

Hadd térjek vissza – mi voltaképpen már mélyen benne jártunk abban, amit később 50-es éveknek neveztek – ehhez az első pillanathoz: 49-et írtunk, de új élet kezdődött. Egy új korszaknak a bizonytalansága, de ez nagyon enyhe és eufemisztikus szó, inkább a bizonyosság, hogy hát itt borzasztó dolgok következnek és folytatódnak. Perek, börtönök, kivégzések – most csak éppen utalok rá, hogyha elfelejtették volna –, nekünk is sok ismerősünket, kollégánkat, még jó barátunkat is tartóztatták le. Körülbelül ekkor kellett az embernek ezzel számot vetnie. Én akkor szűntem meg író lenni. Na de hát micsoda menedék ebben a korszakban egy ilyen ház – valóságos vár!

Nekem jó természetem van, én nem voltam kétségbeesve azon, hogy nem írhatok, mint ahogy annyian kétségbeestek, akiknek az egész gondolkozását, mondhatnám, a világérzését befolyásolta, hogy néhány évig nem publikálhatott. Énnekem különben is volt már korszakom, amikor nemigen írhattam. És inkább úgy tekintettem: micsoda elegáns életet fogunk itt élni! Mert ez olyan nyilvánvaló volt. Az én szememben az, hogy most én fordító leszek és Piroska illusztrátor, tehát nem költő és festő, ez sokkal elegánsabb élet volt. A művészet viharos dolog akkor is, ha nem kívülről kevernek benne vihart. Ehhez képest azt, hogy az ember fordít, én tisztes és elegáns foglalkozásnak tartottam. De nem tudom, sikerül-e érzékeltetnem azt is, hogy ez az érzés jobban megfelelt a Belváros világának. A Révai Könyvkiadónál dolgoztam, amelyik akkor még egy darabig együtt volt a nyomdával, legalábbis ugyanabban az épületben, ami az eredeti székhelye volt, a Vadász utcában. Gyalog szoktam hazamenni, át a Lipótvároson, tehát az énnekem meghitt és otthonos vidékeken, és emlékszem, körülbelül amikor a Szervita térre értem, akkor kapcsolt be hirtelen az érzés: én most ebbe az új világomba térek haza.

K. L.: – Ez a mostani Martinelli tér.

V. I.: – Úgy van. Aztán át a Kossuth Lajos utcán, és ahogy hazaértem, úgy valahogy hullottak le a terhek, a kiadó meg az élet hétköznapisága meg politikuma. Ilyen elegáns száműzetésbe mentünk! A száműzetés nem úgy értendő, hogy a Lipótvárosból. Száműzve voltunk az irodalomból, a festészetből. De abban, hogy ezt nem éreztem katasztrófának, nagy része volt a Papnevelde utcai háznak. Amelynek, odaérkezésünk után nem sokkal, megváltoztatták a nevét. Akkor lett Eötvös Loránd utca.

Amit pedig a következőképpen tudtunk meg. Akkor még nem voltak teljesen összevonva a kiadók, vagy legalábbis helyileg még nem, mert a Franklin Társulat valamiképpen működött.

K. L.: – Az ott volt, mellettetek, az Egyetem utcában.

V. I.: – Jóformán a mellettünk levő házban volt. Zádor Anna vezette, és valami korrektúrafélét küldhetett nekem, mert megjött a Franklin altisztje. Nevezetes ember volt Ziegler, öreg német anyanyelvű, tudott magyarul is, de csak németül szeretett beszélni. Ősrégi bútordarab volt, nemcsak a Franklinban, az egész irodalomban: még Adynak vitt korrektúrát. Följött és azt mondta: már Eötvös Loránd utca a Papnevelde utca. Mi is ebből értesültünk róla és csodálkoztunk, mire ő azt kérdezi: „Ki az az Eötvös Lóránd? *Schon wieder ein Kommunist*” – mondja. Mondanom sem kell, nem sajnáltuk, hogy Eötvös Lorándról van elnevezve az utcánk, de sajnáltuk a Papnevelde utcát. Ez egy darab régi Pest volt.

K. L.: – Régi, hagyományos név. Krúdys hangulat.

V. I.: – Van valami krúdys benne. Mint ahogy az egész Belvároson, és ezen a részen érzékelhetően rajta volt Krúdy bélyege, akit, mondanom se kell, imádtam. Ha már Krúdy nevét említetted: a kocsmák nevei – ez a Hét Bagoly világa. És ott volt a Kis Piszkos, a Bajtárs, tele volt a környék gusztusos kiskocsmákkal. De nem sokáig maradtak meg. Mi láttuk, hogy úgy mondjam, ilyen dramatizáltan, a Belváros pusztulását. Pusztulni persze a háborúban kezdett, sok sérelem érte, de itt láttuk, ahogy sorra tűnnek el ezek a kiskocsmák.

Mert ez több volt, mint az, hogy vannak helyek, ahova be lehet ülni két decire, ha valakivel az ember találkozik. Ez valahogy egy világ volt, ezt is már többször mondtam, de nem lehet elégszer figyelmeztetni rá az embereket, a mai olvasókat, hallgatókat, fiatalabbakat, akik ezt nem értik. Volt akkor egy ijesztően Budapest-ellenes irányzat. Hát nyilván vidékellenes is volt, annak a sérelmeit jegyezték fel elsősorban, és ott nagyobb dolgok is történtek, mint az, hogy megszűnik egy vendéglő. Volt egy olyan tendencia, hogy semmi ne maradjon úgy, ahogy volt. A Belváros tele lett zárt üzlethelyiségekkel. Ahogy végigmentem, egyre szaporodtak a bedeszkázott kirakatok. Napról napra az ember érezte: hát már ez is, hát már az is. Ott volt például a Ranschburg antikváriuma, szemben az Egyetemi Könyvtárral – most ismét antikvárium van ott, de ez is csak jó idő múlva nyílt meg –, ez is egy jellegzetes darabja volt Budapestnek. Ranschburg még ott állt az üzletében, de tudta, hogy már csak napok kérdése, vagy adminisztráció kérdése, hogy mikor zárják be. Ezt mindenütt borzasztó volt nézni, mint ahogy az is borzasztó volt nekem, mondjuk, hogy eltűnt a Markó utcai gimnázium. Az épület megmaradt, csak más iskola lett benne, az én gimnáziumomat, a Berzsenyit, azt kivitték Újpestre valahova.

K. L.: – A szomszédodban volt a Centrál kávéház, az mikor szűnt meg?

V. I.: – A Centrál, kérlek, az már előbb megszűnt. Az már akkor be volt deszkázva. Hogy miért és hogyan? Ez mindmáig rejtély. Hát én mindig, mikor arról van szó, hogy irodalmi élet nincs, vagy ilyen vagy olyan, mindig azt mondom: miért nem nyitják meg a Centrált? Most mi van ott?

K. L.: – Az egyetem Eötvös-klubja. Zártkörű műsorokat szoktak ott rendezni.

V. I.: – Mondom, ezt borzasztó volt nézni, és ebben azonosultam igazán a Belvárossal.

S. Z.: – Ez volt a környék, nagyjából. Most ha magát a lakást vagy a szűkebb környezetét, a házat mutatnád be.

V. I.: – A ház, mondom, nagyon elegáns volt, de omladozott. Ez természetes is volt, az egész Pesten így volt.

K. L.: – Még háborús sérülés?

V. I.: – Háborús sérülés is elég volt, az egész hátsó lépcsőt valamilyen bomba levitte. Az Egyetemi templom egyik tornyát vitte el az ostrom, de azt fölépítették. Amikor mi odakerültünk, akkor már újra állt a két torony. Hát a lakás? Azt mérhetetlenül élveztük, fázva, mert nem fűtöttek a kályhák. Azt képtelen vagyok elbeszélni, hogy miben csaptak be, semmi se működött. És mégis fázva, beburkolózva, sokszor – ha hideg volt – dideregve élveztük. Az ablakaink tirátok néztek. A Károlyi-kert, amit mindig nagyon szerettem, akkor rémes állapotban volt, tele volt, fene tudja milyen építési anyagokkal, törmelékekkel.

K. L.: – Hangversenyek?

V. I.: – Csak később. Akkor borzasztó állapotban volt. Aztán idővel, 53 körül, akkor sok minden egyébbel együtt ezt is valahogy kezdték rendbe hozni. Mi, a negyedik emeleten, följebb voltunk, mint a Károlyi-palota teteje, ránéztünk arra. És akkor jöttem rá, hogy ez azonkívül is, hogy Belváros, előkelő kerület: ez a magyar Quartier Latin.

K. L.: – Diáknegyed?

V. I.: – Hát diáknegyed is, tudom, ott van az Egyetemi Könyvtár, az ember akármikor lement, akár este, akár nappal, de még reggel is, ott mindig lehetett valakivel találkozni. Ha mással nem, Mátrai Lászlóval, aki ott csavargott és az Egyetemi Könyvtár igazgatója volt.

K. L.: – Ő ott is lakott.

V. I.: – Igen. Rónay Gyurival is sokszor lehetett ott találkozni. De valahogy mindenkivel, mert mindenkinek volt dolga a Belvárosban. Tehát az ember, ahogy kiment a lakásból, biztos lehetett benne, hogy mire a Kossuth Lajos utcán túl ér, már három-négy emberrel találkozott.

Na most ami a lakást illeti, hát az bizony szegényes volt. Én hoztam egy-két bútordarabot, ami az ostromból megmenekült, szőnyeget...

K. L.: – A Sas utcából?

V. I.: – Hát a Sas utcából, illetve ahol közben laktunk, ami ott megmaradt, abból a kevésből. Aztán polcokat csináltattunk. Idővel még vettünk is ezt-azt. Sajnálatos szaporulatot jelentett a lakás berendezésében 51-ben, tehát két évvel azután, hogy odakerültünk, a kitelepítés.

Mint említettem, a ház nagyon elegáns volt eredetileg, és hát ilyenek voltak körülbelül a lakói is. Mellettünk például, a közvetlen szomszédunk Lázár Andor volt, Gömbös igazságügy-minisztere, és azt tudom, hogy valamelyik, nem tudom, hanyadik zsidótörvényt ő csinálta.

K. L.: – Az első, 1938-as zsidótörvényt készíthette elő, mert egy ideig még a Darányi-kormányban is benne volt.

V. I.: – Így hát a kapcsolat közöttünk nem volt szívélyes. De a kitelepítés éjszakáján, amelyet, azt hiszem egy éjszaka kellett lefolytatni – Görgey Gábor barátunk erről nemrég egy kitűnő darabot írt –, hát akkor nem lehetett elzárkózni. Fonáknak hat, ha amellett, amivel ez a rendelet az érintetteket sújtotta, azt említem, hogy mivel sújtotta a szomszédaikat, a felebarátaikat? Ezzel úgy voltunk, mint minden ilyen törvénnyel, mint akár a 44-es deportálásokkal. Hogy éppen azoknak, akikben volt egy kis emberség, úgy is mondhatom, sok méltatlanságot kellett elszenvedniük. Mert, mondjuk, hogy jött Ottlik hozzá, hogy engem elbújtasson és megmentsen? De miközöttünk akkor már legalább valamiféle baráti kapcsolat mégis csak kialakult, meg aztán mindketten a *Nyugat* írói voltunk, tehát mégiscsak egy táborban, de Lázár Andor meg énközöttem igazán semmiféle kapcsolat sem volt. De hát nem lehet azt mondani, ugye, hogy menjen a fenébe, és ki az, aki azt tudja mondani, amikor éppen reggelre föl kell pakolva lenniük, és be akar állítani néhány óriás bőrkarosszéket, bőrgarnitúrát, hogy nem fogadjuk be, ugye. Pláne, amikor még bőségesen volt hely. Ez a bőrgarnitúra ott állt a mi lakásunkban nagyon sokáig, és bizonyos szempontból gátolta azt, hogy berendezkedjünk. Nem is fért volna semmi több a lakásba. Aztán hirtelen űr támadt, amikor hál' istennek egy idő múlva a kitelepítést feloldották, és Lázár miniszter elhordatta megint ezeket a hatalmas bútorokat. Mert nagy lakás volt, azt elfelejtettem mondani, ez is olyan jó volt a lakásban, hogy magasak voltak a falai, tágasak a szobái, mindig ilyet szerettem.

K. L.: – Hány szobás volt?

V. I.: – Annyi mellékhelyiség volt – nem mellékhelyiség, ez rossz szó –, hall, azt hiszem, két hallja volt.

S. Z.: – És egy ilyen összekötő folyosó a két hall között. Én tíz évvel később, mint ahogy ti beköltöztetek, 59-ben léptem be először hozzátok, és attól kezdve otthon éreztem magam.

V. I.: – Addig sok minden történt. A bőrgarnitúra még hagyján, de annyi mindenféle került oda, nem csak Lázáréktól, mert hiszen a ház nagy része ilyen kitelepítendő, ahogy akkor mondták: osztályidegenekből állt. Lázárról tudom, ki volt, a többiről már nem. Borzasztó könyvtárakat fogadtunk be, szégyenteljes látszat volt, hogy éppen ilyen könyveim vannak. A régi korszak, a két háború közti korszak alja-irodalma, vagy legalábbis amit én annak tartottam. Világnézetileg, irodalmilag, minden szempontból. Egyebek is, például egy kard, egy régi, 18. századi kard. És emlékszem, amikor Ottlik legközelebb eljött, azt kérdezte: „Ez kié volt?" „Lázár Andoré." Ottlik megnézte, megvetően eldobta és azt mondta: „Labanc kard." Hát ilyeneket kellett őrizni a lakásunkban.

Beszéltem arról, hogy életünk az Eötvös Loránd utcában bizonyos fokig száműzetés volt. Egyébként is, nemcsak azért, mert az ember azt érezte, hogy az irodalomból számkivetve van. Ezt, mondom, én nem éreztem. Fonáknak éreztem, de ez volt a legkisebb bajom abban az időben, nem éreztem katasztrófának, hogy nem jelenhetek meg. Próbáltam ezt előbb is. De bizonyos fokig számkivetve éltem a régi baráti körömből is, amelyik viszont, isten tudja, miért, hát mondhatnám, cserbenhagyott, talán mert Piroska új feleségem volt, és talán, mert – ahogy később hallottam is – én megmaradtam lektornak a Révainál, majd a Szépirodalminál. Ez azoknak a szemében, akik sehol se voltak, vagy éppen elvesztették az állásukat, hát ez borzasztó árulás volt. Látom, benne vagyunk ennek kapcsán, bár látszólag nem ide tartozik, egy vitában. Rögtön próbáljunk tisztázni egy kérdést, amiről már többször beszéltem, de nem lehet eleget beszélni. Van egy legenda: hallgató írók. Ezt először, hogy úgy mondjam, az elhallgattatók találták ki, hogy hallgatók, akiket elhallgattattak. Akkor nagyon veszélyes volt, ha valakire azt mondták: hallgató író. De később ez, hogy hallgató író, hősiességet jelentett, mondhatnám mítosszá vált. Holott hallgató író nincs. A magyar irodalomban, hála istennek, sose voltak hallgató írók, mert ha mindannyiszor hallgattunk volna, amikor önkényuralom volt vagy idegen megszállás, akkor Mohács óta aligha lett volna írott magyar irodalom. Mert egy költő nem hallgat: az úgynevezett hallgató írók is akkor hallgattak el, amikor elhallgattatták őket. Addig mindent elkövettek, ahogy író szokta, hogy írjanak és írhassanak. Csak amikor már nem ment, akkor voltak hallgató írók. És ez rendszerint úgy történt, hogy a hallgatás onnan kezdődik, ahol ők hallgattak el. És addig tart, ameddig ők hallgattak. Aki egy perccel tovább beszélt, mint ők, az már áruló volt, és aki egy perccel előbb szólalt meg, mint ők, az is már áruló volt. Nekem nem jelent meg kötetem 48 és 56 között. De hát előzőleg is volt ilyen korszakom, ismétlem, nekem ez nem volt olyan nagy újdonság. Ellenben fordítani fordítottam, és ahogy utólag hallottam, hát írtam elő- és utószavakat, jegyzeteket, saját fordításaimhoz.

Ha már fordításról beszélünk, ebben a lakásban egyik emlék a másikat húzza magával. Volt ott egy kis cselédszoba is. Mondom, ez egy nagy, elegáns lakás volt, nem úgy hatott, de az volt. Szóval volt egy cselédszoba, és volt egy nagyon kedves diáklány, és attól fogva, hogy odaköltöztünk, és ahogy most már regényeket is, egyre vastagabbakat és nagyobbakat fordítottam, neki diktáltam. Ez Vali volt, akiről többször beszéltünk, és akiből azóta főiskolai tanárnő lett, és jó néhány külföldi magyar kiállítás vezetője, szóval mindenképp nagy nő lett belőle, de még ma is olyan kedves, hogy ő ír nekem, és neki diktálhatok. Amikor férjhez ment, odaköltöztek ebbe a cselédszobába, azt berendezték maguknak, sőt egy olyan kis fürdőszobafélét is építettek maguknak. Így gyarapodott a lakás.

Tehát én furcsa módon, meglehetősen elszakadtam a régi társaságomtól, vagyis ők szakadtak el tőlem. És akkor aztán hirtelen történt valami, a történelem és a sors, és isten tudja, még minek az ajándékaképpen, hogy viszont új hadak jöttek, akiket voltaképpen ellenünk fegyvereztek föl, és aztán mégis a szövetségeseink lettek, új generáció. Itt elsősorban Juhász Ferit kell említenem, meg Nagy Lacit, meg Kormos Pistát, akikkel akkor nagyon jó barátságba kerültünk. Azt mondhatnám, hogy földerítették az életünket, nekem erőt adtak. Piroskának nem annyira, mert hát ő szegény festő volt, és ő abból maradt ki. Tehát azt a folyamatosságot, hogy én azért mégis költő vagyok, azt ők adták nekem. Azért sokan jöttek másfélék is, például Réz Ádám, aki nagyon mulatságos fiú volt, maga a vidámság. Egyébként ő kollégám is volt, lektortársam a Szépirodalmiban. És jött, ha már a lektortársaknál tartunk, Réz Pali, Domokos Matyi. Szóval új élet kezdődött az Eötvös Loránd utcában. Nagyon vidám élet volt. Jól mulattunk. Én aztán igazán nem hogy nem vettem rossz néven, hogy Juhász Feri, Nagy Laci, Simon Pista, aki néha-néha szintén megfordult nálunk, hogy ők nyakig benne vannak az irodalmi életben. Örültem, hogy egyáltalán van magyar költészet, folytatódik. Ottlik is benézett néha Gödöllőről, Kéry László, aki ugyan Debrecenbe volt száműzve, de

aztán egy idő múlva visszajött a budapesti egyetemre. És mások. Ervin, az unokaöcsém, akkor még nagyon fiatal volt, és amikor most a Piroska könyvét olvasta, a *Bálám szamará*t, amiben ezekről a dolgokról ír, azt mondta, csodálkozva értesült róla, hogy minekünk mennyi bajunk volt akkoriban. Ott olyan röhögés volt és mulatságos élet, hogy őneki meg sem fordult az eszében, hogy nincs nálunk minden a legnagyobb rendben. Hát pedig nem volt, mert nagyokat féltünk. Ezt talán nem kell mondanom, hiszen úgyis tudjátok, hogy azok is féltek, akiknek semmi okuk se volt rá, félni – de hát volt, akinek semmi oka sem volt? De hát hogy ennek kapcsán egy mulatságosabb esetet is elmondjak. Amikor éppen volt okunk félni – hogy miért, az messzire vezetne –, másutt írtam róla, valahogy a *Saskeselyű*ben is jeleztem, meg majd egyszer talán, ha élek, akkor el is jutok oda az elbeszélésben – szóval volt idő, amikor volt okunk félni. Az ember nem tudott, mert konzervatív az agyberendezése, sehogy sem tudott hozzászokni, hogy annak, hogy kivégeztek vagy letartóztattak valakit, vagy eltűnt úgy, hogy nem is hallottunk róla többé, semmi köze se volt ahhoz, hogy mit csinált. Ehhez az ember nem tudott hozzászokni és mindig föltételezte, hogy ha aránytalan dolog történt is, de hát valamit csak csinált az illető. De nekem akkor éppen volt is okom félni. Azt nem kell mondani, hogy mi volt az éjszakai, az esti csöngetések frásza?

K. L.: – Csengő-frász, ez így maradt fönn.

V. I.: – Igen. Hát ezt azóta moziban is, mindenütt láthattátok. Egy este későn, tíz után csöngetnek. Téli este volt, ilyenkor már senki se jöhet. Egymásra nézünk: itt vannak. „Én nyitok ajtót” – mondja Piroska. Mondom: „Dehogy, én nyitok ajtót.” Kimentem, de hát persze Piroska a nyomomban volt. Nálunk – te talán emlékszel – homályos üvegablaka volt az ajtónak, amin csak úgy átsejlett a kinti világ. Ez is voltaképpen elegáns ablak volt, csak mondom, minden el volt hanyagolva. És ezen a homályos üvegen átsejlik egy tányérsapka. Átölelni nem ölelhetjük egymást, mert ezt látják, ő is átlát ugyanúgy, homályosan. De hát megfogjuk egymást, avval, hogy ez a búcsú. Én ajtót nyitok, és belép Devecseri Gábor. Aki, most nem tudom, őrnagy volt-e éppen vagy alezredes. Azt hiszem, mint alezredes szerelt le végül a katonaságból. De nem tudom, hogy akkor már alezredes volt-e, őrnagy mindenesetre. Hát fellélegeztünk. Azt hiszem, hogy Devecserinek életében sehol, senki szerelmese sem örült meg annyira, mint amennyire mi megörültünk neki. Nyakába borultunk. Azért jött, mert én szerkesztettem az *Iliász*-fordítását, és abban kicserélt egy szót, ezért jött fel, hogy ezt írjam be a példányba. Ez nagyszerű volt végül is. Ő egyébként nagyon kedves volt hozzám végig. Aztán ez a csengő-frász valahogy megszűnt, a környéken az ember valahogyan más érzéssel kezdett járni. De ez már történelem, és nem kell magyaráznom, hogy s mint jött. Az ember hirtelen föllélegzett. Én legalább nagyon is. Nem mondom, hogy olyan sok történt, de akkor mindig azt mondogattam, hogy egy milliméter nagyon kevés, de ha az embernek a gégéjét nyomják, és akkor csak egy millimétert enged ez a szorítás, az óriási különbség, ha már ott tartunk! Szóval hirtelen jobb és könnyebb lett az életünk. Nem mondhatom ugyan, hogy minden eltűnt barátunkkal találkoztunk, de mégis azokat, akik megmaradtunk, nem nyomasztotta ez a közvetlen félelem.

S. Z.: Mikorra tehető ez a hirtelen, milliméternyi változás?

V. I.: – 53-ra. Persze. Hát ehhez szó se fér. Ez már történelem, ezt nem is kell mondani. De azt el kell mondani, hogy aztán hirtelen megint elsötétült a Károlyi-kert környéke, és füttyszavak, majd lövések és csörömpölések töltötték be. A mienk nagyon élénk környék volt, mert ott volt az egyetem, ott folyt le az, amit később egyetemi csatának neveztek, igen mozgalmas környék volt minden szempontból. Kedves fiatalok lepték el. Mi nem sokat láttunk abból, amit rémségeknek mondanak, mert nem nagyon jártunk a városban. Anyámhoz mentem, mentünk élelmet vinni, egyszer Ottlikéknál voltunk. Én, hogy úgy mondjam, semmi rosszal se találkoztam. Aztán egyik reggel hirtelen följön három diák hozzánk. Mi fönt

laktunk a negyedik emeleten, ezek magas, régi emeletek voltak, és a fiúk gépfegyverfészket rendeztek be a sarokablakban. Hoztak is egy géppuskát. Persze, a ház lakói rettentően megijedtek, és Piroskát kérték meg, hogy próbáljon közvetíteni, próbálja megmondani ezeknek a gyerekeknek, hogy ennek semmi értelme, és ha ők visszalőnek egy géppuskával, az reménytelen. Persze a lakók, azt hiszem, inkább a házat magát féltették, mert ha onnan kilőnek, akkor a házra visszalőnek és szétlövik. De a gyerekek, akik nagyon kedves, jó modorú gyerekek voltak, azt felelték: „Még csak két napig kell kitartanunk, a Szabad Európa bemondta, hogy két napig ki kell tartanunk, és akkor itt vannak az ENSZ-csapatok." Hát nem lehetett velük beszélni, nem lehetett, és Piroska föladta a küzdelmet. Azzal búcsúzott tőlük: „Cigarettájuk van-e?" Azért kérdezte, hogy ne hagyjon-e nekik legalább cigarettát. Mire három zsebből rángatták elő: „Parancsoljon" – mondták a gyerekek. Aztán egy darabig, nem tudom, mi történt, a lakók azt hiszem, még a pincébe is lementek. Én még a háború ideje óta semmitől se féltem úgy, mint a pincétől, úgyhogy nem voltam most se lenn a pincében, a háborúban sem.

K. L.: – Egyáltalán nem mentél le?

V. I.: – Nem, nem. Háború alatt sem. A háborúban is mindentől féltem, csak a bombáktól nem. Rázkódott a ház most is, az ablakok összetörtek természetesen, a gyerekek eltűntek, aztán néhány nap múlva jött egy autóbusz fehérre festve és vöröskereszttel, sebesültszállító és betegszállító funkciót végzett, akkor láttuk, hogy az egyik gyereket vitték el. Nem sebesülten, hanem már holtan. A templomnak az első tornyát megint szétlőtték, nem az egész tornyot, csak a bádogtetejét vagy bádogburkolását, nem tudom, technikailag hogy hívják. Azt hiszem, ugyanazt, amelyiket az ostrom alatt is szétlőtték, rázuhant a liftházunkra, akkor sokáig nem járt a lift. Hát aztán túléltük 56-ot és megint eltűnt néhány ember. Aztán az élet folyt tovább, és új generáció jött, Babitsot idézve: „raj jön a tavalyi rajra". Ez már Sumonyi Zoltán, Várady Szabolcs, Bence György volt. És így tovább élt az Eötvös Loránd utcában is a költészet. Közben bajok történtek velünk, Piroska infarktust kapott, kettőt. A ház egyre romlott. A lift azelőtt se volt nagyon jó, de amióta ilyen újabb megpróbáltatások érték, azóta folyton fölmondta a szolgálatot, és mondom, mi a negyedik, nagyon magas emeleten laktunk, el kellett innen mennünk. És akkor szintén nagyon hosszú keresés, tárgyalás, becsapatás, minden ördög után elköltöztünk. Hány évig éltünk ott? Azt hiszem, hogy éppen tizenöt évig éltünk az Eötvös Loránd utcában, és amikor elmentünk onnan, akkor már még kevésbé volt elegáns ház, mint amikor beköltöztünk. Nem tudom, tudod-e, hogy van ez? Én azt figyeltem meg, hogy az elegáns dolgok, amikor kikopnak a használatból, akkor már nem elegánsak. Ha – mondjuk – múlt századi vagy e század eleji regényeket olvasol, akkor a vasút, a vonat az irodalomban, költészetben mindenütt fölöttébb elegáns dolog volt.

K. L.: – A luxusvonat.

V. I.: – Igen. „Jön a lux, jön a lux, jön a luxusvonat." Ma a repülőgép az elegáns, a vonat lezüllött. És nemcsak azért züllött le, mert felülmúlta a repülőgép, hanem azért, mert magát a vonatot is elhanyagolták. Ez nemcsak nálunk van így. Ez így van, gondolom, szerte a világban. Angliában például biztosan. Angliában, már amikor először jártunk ott, csodálkoztunk, hogy azok a valóban luxuskocsik és gyönyörű vonatok milyen elhanyagolt állapotban vannak, és valahányszor újra ott voltunk, megfigyelhettük, hogy csak tovább romoltak. Hát most Magyarországról ne beszéljünk, azt mindenki tapasztalhatja, hogy milyen állapotban vannak a vonataink. A városrészekkel ez nagyon gyakori. A Belváros – ezt kihagytam – az 50-es években reakciós negyednek számított. És szándékosan is, gondolom, elhanyagolták. De később már nem szándékosan hanyagolták el, mert akkor már nem voltak ilyen szempontok, csak elhanyagolódott. Most kezdik szépíteni, néhol nagyon mutatósan.

S. Z.: – Ha belegondolsz, most már huszonegyedik éve laktok a Groza Péter rakparton, ott pedig mindössze tizenöt évig. Az mégis hosszabb időszaknak tűnik. Több minden történt ott veletek, lehet ezt mondani?

V. I.: – Igen, lehet.

S. Z.: – A fiatalabb korszak felfokozott, intenzívebb?

V. I.: – Hát az ember többet él húszéves korában, mint negyvenévesen, és többet él negyvenéves korában, mint hatvanéves korában.

K. L.: – Ne felejtsd el, hogy ennek a korszaknak csak a végén készült el Szentendre.

S. Z.: – Hát 56-ban már készen volt.

V. I.: – 56. október 22-én aludtunk ott először.

K. L.: – És addig a nyarat is bent töltöttétek a városban?

V. I.: – Nem. Szentendrén töltöttük. Piroska – ahogy ő mondja – hónaposszobáiban.

K. L.: – A mostani, a Hold utca elkészülte előtt is kint voltatok?

V. I.: – Igen, mindig. Piroska mindig kinn volt. Én sokáig – ameddig bírtam – csak ki-kijártam, nem szerettem annyira, pláne, ameddig olyan kényelmetlen helyeken lakott Piroska, mint ahol szokott. De Piroska mindig kint lakott.

S. Z.: – Az új lakásba újabb raj jött-e, jelentkezett-e?

V. I.: – Utánatok?

S. Z.: – Tehát az utánunk következő társaságból jár-e a Groza Péter rakpartra úgy egy társaság, mint annak idején, az 50-es években Juhász Feriék, a 60-as években mi?

V. I.: – Hát te mondd meg: van-e új raj? Inkább te világosíts föl engem. Van új raj? Én nem nagyon látok utánatok új rajokat.

S. Z.: – A viszontkérdésből csak azt érzékelem, hogy nálad nem jelentkezett újabb raj.

V. I.: – Nálam nem nagyon jártak, nem. Őszintén szólva a szükségletem az új generációkból tiveletek ki is lett elégítve, nem vágyom újabb fiatal költő generációkra. Olvasni szeretném őket, ha volnának. Nem nagyon látom. Minálunk a Groza Péter rakparton nem szeretnék újabb rajokat.

S. Z.: – Nem azért kérdeztem, hogy azt halljam, amit tulajdonképpen szívesen hallok, ránk vonatkoztatva. Tehát korántsem utánam a vízözön igénye mondatja.

V. I.: – Ebben ne is reménykedj, mert ilyen még nem volt.

S. Z.: – De azért a Groza Péter rakparti íróasztalodon, ahányszor fölmegyek, mindig újabb leveleket látok, költők, olykor olyan fiatal költők is, akiket én is alig ismerek, vagy én is egyszer-kétszer láttam csak a nevüket, egy-egy levéllel jelentkeznek nálad.

V. I.: – Jelentkeznek sokan, persze. El is olvasom, kötelességemnek is tartom, hogy elolvassam. Nem mondhatom, hogy sokat fedeztem föl utánatok. Hát ha azt veszem, Rakovszky Zsuzsa, aki azt hiszem, utánatok jött, magam előtt látom az ő első levelét és verseit, ő csak egy picit később jelentkezett, de hát még a ti rajotokba tartozik.

S. Z.: – Igen, ő még ide tartozik. Azért kérdeztem meg – hogy tovább folytassam ezt –, mert hozzám, már mint szerkesztőhöz, múltkor jött egy fiatalember egy paksaméta verssel, és nyilván nem véletlenül hagyta benne a verses csomagjában egy tőled kapott levelét. Most engem az lepett meg, hogy voltaképpen elég kezdő költő ez még, Juhász Ferit idézem: egy

gyöngéd költő. De hogy nem átallod egy egész oldalas levélben elemezni a verseit, és anélkül, hogy megsértenéd, végül tudtára adod, hogy hát ez még nem az igazi; ebben nem ez a megható, hanem hogy veszed magadnak a fáradságot és minden érkező levélre válaszolsz.

V. I.: – Sajnos. Hát ez a lektori csökevény vagy mi, nem tudom. De hát ha egyszer elküldi hozzám, nincs szívem nem írni, nem válaszolni. Elvben minden levélre válaszolok. Gyakorlatban megtörténik, hogy elvesztek egyet-egyet, mert rendetlen vagyok, de elvben mindegyikre válaszolok. De hát nem mondhatom, hogy fölfedeztem volna új költőt, a ti generációtok után, amelyhez – mondom – a valamivel később jött Rakovszky Zsuzsát is hozzászámítom.

S. Z.: – Valamivel utánunk, de ugyanehhez a társasághoz tartozott Petri Gyuri is.

V. I.: – Petri Gyuri, igen.

S. Z.: – Sőt talán egy időben vagy egy-két alkalommal később jelentkezett. De még egy időben is jártunk oda.

V. I.: – Igen. Hát azt én fedeztem fel, aminek nyoma is van, mert még egy antológiába bevezetőt is írtam a verseihez, igen. Nagyon tehetségesnek tartom, bizonyos veszélyekkel együtt is nagyon tehetségesnek. De – enyhén szólva – furcsa jelenség és természet. Persze, a legfurcsább jelenségek is lehetnek jó költők. De nem tartozik azok közé, akik aztán követtek minket az Eötvös Loránd utcából a Groza Péter rakpartra.

K. L.: – És Tandori?

V. I.: – Tandori, az járt sokszor.

S. Z.: – Mikor jelentkezett nálad először Tandori?

V. I.: – Tandori nem jelentkezett nálam egyáltalában, ezért is nem említettem itt. Tandorit nem kellett nekem felfedeznem. Tandorit már egész Európa fölfedezte, amikor még egy verse sem jelent meg. Az igazság kedvéért: ő Nemes Nagy Ágnes diákja volt, és Nemes Nagy Ágnesen és Ottlikon keresztül jutott hozzám verse elolvasni, de nem ő küldte. Aztán más irányba ment ő, mint Nemes Nagy Ágnes, és voltaképpen közeledtünk egymáshoz a költészetben, és anélkül hogy találkoznánk, csak levelezünk meg cikkekben értesítjük egymást nagyrabecsülésünkről, de azért megmaradt az állandó kapcsolat közöttünk. Még Szentendrén is volt kint, amikor még érintkezett emberekkel. Ma már – azt hiszem – csak verebekkel érintkezik.

S. Z.: – Épp most jelent meg a *Népszabadság*ban egy verse, amelyben téged aposztrofál már a címében is. És aztán az egész hangvételben van valami a te *Ötven felé* című versedből.

V. I.: – Igen, a tegnapiban. Az nagyon kedves vers. Nézd, én nagyon szeretem őt, és minden furcsaságával, minden megfejthetetlenségével, minden áthatolhatatlanságával együtt nagyon jelentős költőnek tartom. Olyannak, aki már fiatal korában is a formai tudást tekintve mester volt.

K. L.: – És végül visszatérve az elvesztett otthonhoz, a bevezetőben idézett versen túl, hogyan tekintesz vissza ma arra a lakásra?

V. I.: – A mi házunk, mire mi elköltöztünk, borzasztó állapotban volt. Tudtuk, azt is tudtuk, hogy általános renoválás lesz. Lett is! Na most akkor a lift egyáltalán nem megy, szükséglakások, áttelepítés... Amúgy se akartuk volna, de Piroskával, akkor még frissen a betegsége után, ezt lehetetlen volt megkockáztatni, menekülni kellett onnan. Borzasztó ráfizetéssel, ügyetlenséggel elköltöztünk egy nagyon szép vidékre, a budai Duna-partra, ahol most lakunk, és amelyik Pest egyik – Pest? Európa egyik – legszebb kilátása. Legfeljebb három-négy helyet tudnék még megnevezni ehhez hasonlót Európában. Pláne addig milyen

gyönyörű volt, amíg az Intercontinentalt fel nem építették. Az Intercontinental nekem borzasztó látvány, és nemcsak önmagában, hanem azért, mert tönkretette Pestet, épp azt a belvárost, amelyikre mi nézünk. Azt a keveset, ami Pestből megmaradt, a Petőfi teret. A római idők óta az Pestnek egyik legfontosabb és legszebb része volt. A maga nemében olyan szép, kedves tér volt. Ezt eltüntette, volt nincs. Elhanyagolható. Még a Vigadó is, amelyik ugyan nem annyira kedves a szívemnek, de most divatba jött Európa-szerte ez a fajta építkezés. És mégis, mégis – nem akarok most német verset idézni, Stormét, a *Die Stadt am Meert*, de mégis: *Der Jugend Zauber für und für, Ruht lachelnd doch auf dir, auf dir, Du graue Stadt am Meer* –, ez a szürke város, ez volt, ha nem is az ifjúság, de a férfikor. Nekünk valahogy ez volt az életünk, és ha arra megyek, akkor még ma is mindig az az érzésem, hogy ez az otthonom. Gyönyörű helyen lakunk most, irigylésre méltóan szép helyen, a Groza Péter rakparton, nagyon szép helyekre néz – de én pesti vagyok és belvárosi, hát oda optáltam, és ott érzem úgy, hogy ez a hazám, mikor ott felétek megyek, a te hivatalod felé.

Vas István
3. Költészet és valóság[21]

K. L.: – A költészet és valóság viszonya örök témája a művészetnek és a művészetek történetének is. Tetten érni azt a kiváltó, ihlető motívumot vagy motívumegyüttest, amely egy-egy klasszikus alkotás létrejöttében alapul szolgál. Hadd éljünk az alkalommal, az irodalomtörténész nem „késő századok után" kényszerül rekonstruálni egy vers keletkezéstörténetét, hanem lehetősége van felkérni alkotóját, beszéljen verse keletkezéséről. Vegyük a *Cambridge-i elégia* című versedet. Első olvasásra könnyűnek tetszik ez a kapcsolatkeresés. Különösen, ha tudjuk, hogy a vers egy útinapló, a verses és prózai élményrögzítést egybegyűjtő *Átkelés* című ciklus záró, összegező darabja, amely az 1959 május–júniusi angliai utazásod valóságihletéből született.

Cambridge-i elégia[22]

Az íves boltozat alatt,
a legyező-gótika alatt,
eszembe jutott Sárospatak,
nem is tudom, miért.

Talán az együgyű kis boltozat
jutott eszembe,
ahol a faragott rózsa alatt
négy tehetetlen magyar nagyúr
vergődve, megromolva és bizalmatlanul
egymással sub rosa *beszélt,*
hogy mi lenne, ha... mi lenne...

És jártam, néztem, álltam
kollégiumi parkvilágban,
s rododendronok, gótikák,
röneszánsz kutak, azaleák
s a pázsit meg az Erasmus-ablak
gyöngéd izzással felragyogtak
hűvös, tengeri, szürke szélben.

Ezt is megéltem, ezt is megértem...
Hányszor gondoltam erre a veszélyben,
mikor üldözve, zaklatottan
diákjait, költőit forditottam,
börtönök, razziák közt, angol bombaverésben,
s háromszáz év után
az ő lelkükkel egyetértve írtam,
s Suckling, a gavallér, s Marvell, a purián,

---

[21] A beszélgetés a Magyar Rádióban elhangzó Költészet és valóság című sorozat számára készült, de témája miatt ott nem hangozhatott el. Utóbb Sumonyi Zoltán a Mozgó Világ 1984. 9. számában (120-128.) közölte, megjegyezve: „A Petőfi Irodalmi Múzeum számára 1980. nov. 27-én készült emlékezés átdolgozott változata".

[22] A szöveget a *Rapszódia egy őszi kertben* című, 1960-as kötet alapján idézem.

nyakfodros, régi angolok
adtak erőt, hogy azt kibírjam.

S most innen arra gondolok,
miről beszéltek a „rózsa alatt”!
Hát mit nekem nagyúri összeesküvők,
a kelepcébe hullt, szomorú dúvadak,
mit tudok velük kezdeni?
S mit nekem a bécsújhelyi
siralomház fala?

S mikor azt nézték, mit gondoltak ők?
Hogy „kár vala... kár vala...”?

És ugyanakkor itt
a Cam folyón ugyanígy
siklottak punt*jaik,*
rajtuk a csáklyázó diákok,
s velük a hamvas bőrű lányok,
mezítláb akkor is, hűvös, tengeri szélben,
s a költő kezében gitár –
vagy lant inkább?

Kár vala, kár –
ezt gondolhatta börtönében.

Egy ívelt kis kőhídon át
fekete köntösében két diák –
Elég ma Cambridge-ből, elég!

Hogyan is szokás az elégiát
befejezni? Él magyar, áll Buda még...
S csodának ez is épp elég.

Mert elmúltak a nagyurak,
de megmaradt Sárospatak,
s megmaradt Sárospatakon
a régi metszet a falon:
Zrínyi Péter
horvát bán,
inas nyakán
még levágatlanul szegény fejével.
S az egész alak
áthúzva vastagon
– tán Bretzenheim vagy Windischgrätz alatt –
s rajta felírás, kései,
és ma is hirdeti
császárhűséggel a fekete tinta:
„Decapitato in Vienna.”

De megmaradt
Sárospatak
és megmaradtak ablakdíszei,
a röneszánsz dombormüvek,
a bajszos és kerek,

víg magyar koponyák
onnan néznek le rád,
és él magyar, áll Buda,
és ez is épp elég csoda,
s a századokon át
élnek a magyar koponyák,
s a múlt csak példa legyen ma:
Decapitato in Vienna –
elég volt már, elég!

Hol is vagyok? Szívem ritmust cserél.
Emeletes teázó, tej és erős tea.
Barátságosan szürke angol ég.
Rododendron, narancsvörös, lila,
buján tenyésző sárga viola.
Tengerről fúj a szél.

K. L.: – A vers tehát első angliai utazásodnak az emléke, ahová mint Shakespeare fordítót hívtak meg. De túl ezen, úgy érzem, szintézise mindannak, ami a magyar történelemről és a világ kultúrájáról költészetedben összefonódott. Versmotívumaid egyik legszerencsésebb találkozása. Hadd kérdezzem meg, hogy a vers mögött milyen történetet, milyen konkrét kiindulást tudnál említeni? Mondjuk úgy, az anekdotát a vers mögül?

V. I.: – Hát, az anekdota maga ez az utazás, amiben csak annyival egészítelek ki, hogy nem is csak mint Shakespeare fordítót hívtak meg. Én akkor egy gyönyörű levelet kaptam az angol külügyminisztériumtól, amelyikben Shakespeare-t is említették, meg Thackeray-t meg angol költőket, és azt, hogy mennyit tettem az angol irodalomért. Nagyon szép levél volt. 58-ban kaptam, aztán amíg ki is mehettem az különböző okok miatt eltartott egy évig, úgyhogy 59-ben mentünk ki. Még egy kiegészítés, vagy pontosítás, ahogy ma mondják, hogy ez nem emléke az angliai útnak, vagy legalábbis heveny emléke, mert már ott Angliában elkezdtem írni. Aztán idehaza fejeztem be, közvetlenül azután, hogy hazajöttünk, de hát azt lehet mondani, hogy Angliában született. Nagy dolog volt akkor az utazás. Nemigen utaztak még akkor az emberek, vagyis mi magyarok nemigen utaztunk még akkor.

K. L.: – Ez előtt te is utoljára, azt hiszem, 47-ben voltál külföldön.

V. I.: – 47-ben, igen. 12 évig én sehol sem voltam. Még itt a mi környékünkön sem. Úgyhogy ez volt az első utazásom és rögtön egy ilyen másféle világba, ahol még sohasem jártam. És volt is benne valami olyasmi – ezt azért mondom, mert így-úgy közrejátszik a versben –, hogy voltaképp ezt az utazást érdemtelenül kapom; ez nem álszerénység és még csak nem is szerénység – úgy értem, hogy ezt Arany Jánosnak kellett volna megkapnia, ezt a levelet az angol kormánytól, de legalábbis Babitsnak.

K. L.: – Hasonló gondolatot fogalmaztál meg az útinaplóban is.

V. I.: – Igen, ez is belejátszott az utazásba, volt egy kis furcsa feszengés az egészben. Aztán meg nem tudom, arra emlékszel-e, hogy 59-ben azért még egészen más világ volt idehaza, mint ma. Még nem sokkal voltunk 56 után, még a kedélyek nem csillapodtak le, sőt az élet maga sem. Ha visszagondolsz, azért még eléggé kétes, és legalábbis előttünk bizonytalannak látszó élet volt. És ebből kijutni ebbe az angliai nyugalomba olyan furcsa érzés volt, ami szintén valahogy majdnem a lelkiismeret-furdaláshoz járt közel. De a verset mégsem közvetlenül ez a lelkiismeret-furdalás indította el, hanem az, hogy amikor Cambridge-ben voltunk, ahol egy napot töltöttünk, és ott a Trinity-kollégiumban, a Szentháromság kollégiumban ebédeltünk. Nagyon régi épület, még középkori, és ott valahogy eszembe jutott, hirtelen, följött az emlékezet – azt mondhatnám, hogy – mélyéből: Sárospatak. A sárospataki

kollégium. Hogy miért? Hát talán azért, mert ez is kollégium, és az ember ha kollégiumra gondol, hát magyar kollégium – az Sárospatak. Vagy pedig azért, mert hasonló boltívek voltak, bár persze a cambridge-iekhez képest a sárospatakiak elég szerények voltak, de mégis. És nem olyan gyakran ebédelek boltívek alatt, hogy ne juthatott volna eszembe. De igazában azt is mondhatom, hogy az ember külföldön, idegenben látja igazán a hazáját, Magyarországot. Egy kicsit önmagát is onnan jobban látja és élesebben, ott hirtelen olyasmik kerülnek napfényre önmagunkból, amik idehaza szunnyadtak volna még sokáig. Hát ilyen volt ez a sárospataki emlék is. Mert az anekdotát kérdezed, hát ez is hozzátartozik.

K. L.: – Mikor jártál Sárospatakon? Mert ez legalább olyan forrása a versnek, mint Cambridge.

V. I.: – Sárospatakon? Akkor tíz éve volt, hogy Sárospatakon jártam, tehát azt hiszem, 48-49-ben.

K. L.: – Tehát a *Római pillanat* idején?

V. I.: – Után.

K. L.: – Utolsó külföldi utazásod után?

V. I.: – Igen. És már nem tudom pontosan, hogy kerültem oda, akkor még nem volt hivatalos alkotóház, de valahogy fogadott vendégeket. Mégpedig a gondnoka Rácz István volt. Rácz István, akinek ismered a nevét, a Kalevala-fordító, és aki egyébként nagyszerű fényképész; most Helsinkiben él. Ő volt a gondnoka. Ő is hozta helyre a romokból, majdnem a saját kezével hozta helyre a sárospataki várat. Hát ő hívott meg bennünket oda. Akkor még nem voltak lezárva ezek a múzeumi szobák, amelyeket hál' Istennek, hogy már lezártak azóta, és legalább őrzik. És mi az úgynevezett sub rosa teremben laktunk és ott aludtunk, ami nagyon furcsa élmény volt. Legalább olyan furcsa és nagy élmény volt, mint hogy Cambridge-be juthattam. Ez a sub rosa terem ismert a magyar történelemből: ez volt az a hely, ahol Wesselényi, Frangepán, Zrínyi Péter és Nádasdy összeültek, és sub rosa beszéltek, ami jelenti azt, hogy titkon, mert sub rosa az titkon, mint latin szólás, de sub rosa – vagyis a rózsa alatt – azért is, mert ott ennek a teremnek a boltívei egy rózsában futottak össze. De istenem, Sárospatakon milyen szegényesek is voltak ezek a boltívek! Már akkor is néztem, hogy négy ilyen hatalmas főúr hogy fért el abban a kis teremben. És ott a mennyezeten, a boltívek összefutásában van egy stilizált festett rózsa. Már akkor is nagy élmény volt, hogy láthattam. És hát ez az emlék ébredt fel Cambridge-ben. Ez az egyik réteg. De a másik réteg az, amit nem említettem: hogy akkor a feszengéshez, amiről beszéltem, komolyabb dolgok is hozzájárultak. Mondom, 59 volt. Vihar után voltunk, és a vihar még nem ült el teljesen. Ellenben barátaim ültek börtönben. Déry Tibor elsősorban, aki nagyon jó barátom volt. Zelk Zoltán kiszabadult nemrég kegyelem által, de én valahogy őt is beleszámítottam. És volt valami, ami már több volt, mint feszengés, ami közel járt a lelkiismeret-furdaláshoz, és bizonyos szégyenkezéshez: az a tudat, hogy én itt járok, mikor barátaim börtönben ülnek. Hát ez a tudat feszült rá a sárospataki várra, a sub rosa teremre, az összeesküvőkre, akik a bécsújhelyi börtönben ültek. Tudom, igazán nem sok hasonló vonást lehetett találni Zrínyi Péter és Déry, vagy Frangepán, vagy Nádasdy és Zelk között, de mégis az, hogy ilyen – hogy is mondjam csak?, ha nagyon enyhe és udvarias szót akarok használni – ilyen gyanútlanul börtönbe kerültek, ez a párhuzam megvolt a két helyzet között. És ez játszik bele a versbe. Igazában mindebből tevődött össze: Cambridge-ből, a nagy nyugati élményből, Sárospatakból, a sub rosa teremből, és a mi itthoni helyzetünkből.

K. L.: – Ez az ő életművükben is ihlető erejű volt, hisz Zelk egyik legjobb műve a *Sirály*. És Dérynek is az *Ítélet nincs* című önéletrajzi könyve legjobb lapjait is ezek az élmények ihlették. Ez az önvizsgálat.

V. I.: – Hát igen, de akkor még nem tudtuk, hogy ilyen szép versek és művek fognak ebből születni, ebből a bűnhődésből. Akkor még ennek csak a szomorúságát éreztük és a nyomasztó voltát. És hát ebben a versben is ez csap föl, ez a gyász, és ennek a bevallására adott alkalmat Cambridge.

K. L.: – Említed a versben korábbi fordítói élményedet, az Angol barokk költők című antológiád darabjait, amelyeket az ország talán legtragikusabb pillanatában a világháborús Budapesten fordítottál, készítettél vigasztalóul. Ez is belejátszik a versbe.

V. I.: – Hát igen. És ez is csak azt mutatja, hogy mi mindent hoz ki egy ilyen idegen pillanat, majdnem azt mondanám, hogy Cambridge-i pillanat, mert hiszen volt nekem egy *Római pillanat* című versem is, ez bizonyos szempontból annak a párverse.

K. L.: – Ott is világok keresztezési pontján álltál, a világháború után, új utak előtt. Ekkor ismét.

V. I.: – Igen, és szintén egy ilyen kritikus pontján a magyar történelemnek, ahonnan az ember múltba és jövőbe látott, vagy vélt látni egyszerre. Hát igen, és az angol barokk költők felé is a Trinity-kollégium fordította ezt a verset, a Szentháromság kollégium, amelyik egyébként is közel állt hozzám, mert kedvenc regényhősöm, akinek a történetét én fordítottam magyarra – Thackeray Henry Esmond-ja –, szóval Henry Esmond is Cambridge-be járt, a Trinity-kollégiumba, a Szentháromság kollégiumába. Na de a Szentháromság kollégiumába jártak más hőseim is, ott láttam meg a kollégiumban végzett híres diákok festményei között Marvellt is és Sucklinget, akik mindketten az úgynevezett metafizikus költők – vagy ahogy én neveztem őket az egyszerűség kedvéért –, az angol barokk költők közé tartoztak. Hozzáteszem, hogy ellenfelek voltak, mert Suckling a forradalomban a király pártján harcolt, Marvell meg a Cromwell pártján, hiszen Milton titkára volt. És ott megláttam a gyönyörű arcképeiket. És ez is hirtelen visszahozta azt a 43-as, 44-es pillanatot, amikor én Budapesten angol bombázás közben, és attól való féltünkben ezeket fordítottam. És ezek az én háromszáz év előtti angol költőim, akkor, az én számomra, itt Budapesten tényleg lélekerősítő szellemek voltak, angol bombázás és még nagyobb veszélyek ellen, és hát erre is visszaemlékeztem Cambridge-ben, olyasféle gondolattal, hogy isten, ha akkor tudtam volna, hogy még ezt is megérem. Szóval, ez a visszavetítés is hozzájárult a *Cambridge-i elégiá*hoz.

K. L.: – És így tulajdonképpen ezek az angol barokk költők felerősíthettek egy párhuzamot és egy ellentétet: a mi sárospataki nagyuraink között költők is voltak.

V. I.: – Hát igen. Voltaképpen, ha úgy tetszik tulajdonképpen, ez a témája a versnek. Igen, ezek kortársai voltak Zrínyinek, Wesselényinek, Frangepánnak. A XVII. századi angol költők egyidőben éltek velük. Hát a XVII. század Angliában sem volt nyugodt század, mert kilenc évig tartott a nagy forradalmuk. De a forradalom után többé Angliában nem volt semmi véres zűrzavar, se külső, se belső.

K. L.: – Az a Cromwell-féle forradalom volt.

V. I.: – Igen. És hát elfogott Cambridge-ben valami olyan érzés – nevezzem irigységnek? nevezzem sóhajtásnak, tragikus érzésnek? –, hogy hát milyen nyugalom van itt. Látni azokat a diákokat, a teljes nyugalomban és biztonságban – amihez hozzáteszem zárójelben, hogy Anglia akkor nagyobb biztonságban érezte magát, mint ma. És nagyobb volt a nyugalom. És ahogy ott eveztek és éltek és sétáltak ebben az idilli környezetben, körülbelül ugyanúgy, ahogy háromszáz évvel azelőtt evezhettek és pengethették a lantot, és elgondolni, hogy közben mi hogy éltünk odahaza.

K. L.: – De ezáltal egy másik időréteg is bekapcsolódott a versedbe, hiszen az angol barokk költők más hazai írótársakra is emlékeztethettek, olyanokra is, akiket a világháború borzalma veszejtett el.

V. I.: – Halász Gáborra gondolsz? Mert hozzánk Halász Gábor hozta ezeknek a metafizikus költőknek a hírét. Ő írta a nagy tanulmányt Donne-ról. De leginkább mégis arra kellett gondolnom, micsoda egy hajszálon függött, hogy egyáltalán élünk. Hogy magyarul beszélhetünk. Mert az ember ott jobban észreveszi, hogy ez milyen csoda, mint idehaza, ahol természetes az, hogy magyar élet van. Így tehát a végén valami optimizmus is érződik a versben. Nem gondolod?

K. L.: – Feltétlenül. És innen folytatva épp a Te magyarságélményedre szeretnék rákérdezni, ami végül is az egész vers mögött van, amelyiknek alkalmául választottad – mint korábban is a *Római pillanat* idején és később a *Római rablás* idején is – a világok keletkezési pontján való szemlélődést. Kovács Sándor Iván barátom és kollégám alapos tanulmányban kísérte végig a Rákóczi-motívum alakulását egy másik versed esetében. De szinte mindegyik versed mögött ott érezhető múltunk állandó jelenléte.

V. I.: – Hát igen. Hogy ez hogy lett ilyen, hogy úgy mondjam, folyamatos motívum a verseimben, időről időre megjelenő motívum, ezt nem is tudnám most kielemezni, nagyon messze kéne visszamennem a múltba – ez nem elzárkózás, csak azt hiszem, hogy meghaladja egy ilyen beszélgetés kereteit, mert olyan messze nyúlik vissza, abba a gyermekkorba, amelyikben talán még olvasni sem tudtam, vagy éppen csak hogy. De azt, hogy ebbe a versbe hogy csúszott bele, azt nem tudnám pontosabban megmondani. Leginkább éppen onnan és éppen annak következtében, amiről egyébként is beszéltünk. Az összehasonlításból, és egyáltalán abból, hogy az ember odakint van, idegenben. Ott sokkal jobban érzi, milyen irreálisan valószínűtlen, hogy mi élünk, annyi minden után, és magyarok vagyunk, és magyarul beszélünk. Ez itthon természetes, mert itthon mindenki magyarul beszél. De onnan Angliából nézve, ahol meg kell látnia, ilyen élet is volt, és ilyen századok is vannak, mint Angliában – fantasztikus, tényleg csoda, hogy életben maradtunk, hogy túléltük ezt és túléltük azt, és még mindig magyarul beszélünk, és még mindig magyarok járnak Magyarországon. Ez Angliából, Cambridge-ből nézve csöppet sem természetes. Ez volt az egyik.

Hozzátehetem, hogy én akkor ennek a bizakodó szólamnak nem voltam tudatában, mert én tragikus érzéssel fogtam hozzá a vershez. De ha ma olvasom el ezt a verset – nem tudom, te hogy vagy vele –, ma érzek benne valami, valami irreális, azt kell mondanom, hogy optimizmust. Mert arra is Angliában ébredtem rá, hogy élünk, élni fogunk – és ez az érzés magyar viszonylatban már optimizmusnak mondható. Igen, csoda történt velünk: életben maradtunk, élni fogunk. Ez olyan valószínűtlen optimizmus, amit a körülmények csak nagyon töredékesen indokoltak. És ha ma olvasom a verset, akkor ezt az optimizmust érzem benne, és még majdnem azt is, hogy ennek a tragikus szakasznak vége, a kivégzéseknek, a börtönöknek vége van. Pedig hát igazán nem láthattam előre, hogy ilyen, a mi körülményeinkhez képest igazán nyugalmas húsz évnek nézünk elébe, mert körülbelül 20 évvel ezelőtt írtam ezt, sőt pontosabban 24 évvel ezelőtt írtam ezt az elégiát.

K. L.: – De érdekes módon, épp a versben refrénként ismétlődő mottó, az „él magyar, áll Buda...”, ez a Kisfaludy-idézet, amely szintén egy elégiából lép át a versbe, ez is egy bizakodó kor, a reformkor kezdetén hangzott el. Ez hitet hoz már a mi fülünkbe, a versolvasók fülébe, épp ezt a reformkori bizalomhangulatot. Talán ezért is érzed most, újraolvasva bizakodó versnek.

V. I.: – Lehet. Akkor ezt nem éreztem tudatosan. Majdnem azt mondhatnám – nem szeretek váteszi jellemvonásokkal dicsekedni, de hát azt kell látnom –, hogy valahogy öntudatlanul mégis egy ilyen bizakodóbb sejtelem szállhatott abba a tragikus érzésbe, amelyik voltaképpen a *Cambridge-i elégiá*t elindította.

K. L.: – Talán épp maga a műfaja a versnek, amit a címbe is emeltél, már jelzi a tragikum feloldását. Ma már, történelmi távlatból, persze könnyű ezt észrevennünk.

V. I.: – Hát igen. Tudod mit? Ha már anekdotával kezdtük, akkor fejezzük is be anekdotával. Egyszer gyerekkoromban, amikor még azt sem tudtam, hogy kicsoda Babits, elvittek egy kabaréba, a Nagy Endre Kabaréba a Teréz körúton, ahol játszottak valamilyen paródiát, amit félig értettem csak meg, a címére nem emlékszem, de arra igen, hogy egy íróiskoláról szólt. Ezt az íróiskolát Nagy Endre vezette, ő volt a tanító, a padokban ott ültek Móricz Zsigmond és Babits Mihály, és már nem is tudom, kinek a karikatúrái, és Nagy Endre tette föl a kérdéseket. És ott ült Pekár is. Pekár Gyula, akinek ma már a nevét sem ismerik.

K. L.: – Mondjuk el, hogy ki volt!

V. I.: – Afféle akadémikus, konzervatív, hivatalos író, ő volt a kabarébeli irodalomórán az eminens, a jó tanuló, a többiek mindig dadogtak, és hát egyszer azt kérdezte Nagy Endre – aki nagyszerű kabarészínész volt –, hogy mivel kell az elégiának, azaz alagyának végződni. És a pálcájával Babitsra mutat rá. Erre Babits dadogva és szerencsétlenkedve feleli, hogy mivel az elégia, azaz alagya sem tarthat örökké – mondja Babits. Nem jó, csóválja fejét Nagy Endre. És ilyenkor, amikor a többiek felsülnek, Pekár mindig jelentkezik. Úgy kell elképzelni, hogy ezek az írónebulók mind matrózblúzban ülnek a padban. És Pekár matrózblúzban kivágja, hogy az elégiának, azaz alagyának a jobb nemzeti jövőre való buzdítással kell végződnie. Hát lehet, hogy önkéntelenül ez a műfaji szabály működött énbennem is a *Cambridge-i elégia* idején.

K. L.: – Ha az anekdotát követtük, utána még egyszer komolyan térjünk vissza az elégiához, az alagyához, ahogy régen nevezték, illetőleg ennek a zárómotívumához! Amelyik – a „Tengerről fúj a szél” – egyrészt Angliát idézi, a helyszínt, másrészt egy magyar népdal cseng a fülünkbe, a „Dunáról fúj a szél”. Megint csak két táj egyesítése, együttérzékelése, de azt hiszem, éppen ennek az elégiai jellegnek is valahol kiteljesedése.

V. I.: – Igen. Csakugyan jó füled volt, jól kihallottad, hogy ez a „Tengerről fúj a szél”, tudatosan is annak a variációja volt, hogy „Dunáról fúj a szél”. Hát itt nem Dunáról, hanem tengerről fújt. De a tenger-motívum már előbb is fölmerül, ha jól emlékszem, valahogy „tengeri, hűvös szélben”, és ha ezeket az angliai verseket megnézed, mindegyiken átfúj a tengeri szél. Úgy is kezdődik az *Átkelés,* hogy megláttam a tengert, nem azt az édes, otthonos Földközi-tengert, hanem azt a nyugatit, ami nekem mindig nagyon sokat jelentett. Hadd utaljak csak arra, hogy az Illés Endrével való közös darabunkban, a *Trisztán*ban milyen szerepet játszik a tenger. Énnekem a tenger már fiatalkori zsengéimben is a szabadságot jelentette. A szabadság szele a nagy, tágas tengerről fújt. Aztán meg később mindaz volt, ami nekünk nincs. Emlékezz csak, hogy tanulmányaim gyűjteményében a hazai, a magyar irodalomról szóló tanulmányaim kötetének azt a címet adtam, hogy *Tengerek nélkül,* mert nekünk nincs tengerünk. Mondhatnám úgy is, hogy a tenger mindaz, amitől mi meg vagyunk fosztva. Ez volt a tenger. Persze ez is mind utólagos ráérzés, elemzés, értelmezés, mert akkor semmi ilyesmire nem gondoltam. De még ebben is, hogy az elégia ezzel végződik, a tengeri széllel, valami olyasmi csillan föl, olyan remény, hogy hátha azért hozzánk is elfúj ennek a tengernek a szele. És ha úgy tetszik, hát ebben is megmutatkozott ez a bizonyos, akkor indokolatlannak tetsző bizakodó sejtelem.

K. L.: – Tulajdonképpen egy pillanat szülötte a vers, mint láttuk, világok keresztezési pontján. Számvetés múlttal és a jelen vágyainak megsejtése. És ha tiltakozol is a váteszjelleg ellen – de valahol egy biztosabb jövő képe is munkált a versben, amely épp így, a tragikumból emelkedve múltunkat és jelenünket reprezentálhatja történelmünket és korunkat, múltunkat és jelenünket.

V. I.: – A tiltakozásom nem annyira ellenszenvből fakad, hanem inkább, nem mondom, szerénységből, hanem olyasféle érzésből, hogy ez az, ami nekem nem adatik meg. Ha időnként, egy-egy pillanatra megadatik, ez ellen nem fogok tiltakozni, nem bizony. Tehát egy

pillanat. Egy cambridge-i pillanat, de hát azért vegyük hozzá, hogy ez a pillanat, ez – ha most jól számolom, akkor – elég nagy időt foglal magába, mert minimálisan – a régebbi dolgokat nem is számítva bele –, hát 44-től 84-ig, vagy 38-tól, ez a pillanat igaz? Nem?

K. L.: – Nem mostanáig. 59-ig. A vers keletkezéséig.

V. I.: – No, de ha előre is megéreztem!

K. L.: – Ja igen, értem. Igen.

V. I.: – Tehát, ha benne van, ha csak sejtelem formában is ez a 24 év, amelyiket átéltünk, ha igazam van, nem utasítom vissza ezt a szokatlan váteszi pillanatot, ha elfogadom és nem utasítom vissza, akkor ez a pillanat így-úgy 45 évet foglal magába. Vagy talán többet is.

K. L.: – És tulajdonképpen sok századot.

V. I.: – Hát igen. Ha éppen még azt is hozzászámítom, ahová visszatekintettem, akkor igen. De erre azt mondom, hogy ez a sok század – ezt egy másik régi versemben írtam meg –, ez mind csak énbennem él. De hát nem akarok én kérkedni a XVII. századdal, hanem csak annak a vetületével énbennem, a XX. században.

K. L.: – És mennyi eseményt és ellentétet fog össze. Hisz Te említetted, hogy magukban a példaként idézett angol barokk költőkben is egymással ellentétes indulatok feszültek, míg mára éppen a te világháborúban fogant antológiádban – József Attila szavával élve – békévé oldja az emlékezés.

V. I.: – Hát ebben az angolok különösen nagyok, nekünk is utánoznunk kéne őket, legalábbis egy bizonyos fokig ebben, mert ők aztán mesterien értenek hozzá, ugye, hogy a királyi palotában ott van Cromwell arcképe is.

K. L.: – A pillanatban a történelem egésze. Ez a *Cambridge-i elégiá*ban egy nagy történelmi tablót teremt. Beszélgetésünk indításában fölolvastad a *Cambridge-i elégiát*, befejezésül hadd kérjem meg, hogy egy másik rövid, későbbi versedet olvasnád fel, amelyik nem a történelemben, hanem a saját személyes létezésedben és emlékezésedben rétegződő pillanatokat összegzi, tehát tulajdonképpen annak a technikának a kulcsát adja meg, amelyikkel a *Cambridge-i elégiá*t is létrehoztad, az idő metszeteiben.

V. I.: – Nagyon igazad van, mert tényleg, ez ugyanaz a módszer, és ugyanaz történik benne, mint a *Cambridge-i elégiá*ban, csak hát szűkebb körben, mint amilyen a *Cambridge-i elégia* – de talán intenzívebb körben:

Az idő metszeteiben

Éjfélre jár. Nyitva az ablak. Nyár van.
Pillék lepik a neoncsövet a szobámban.
Ablakban állok. Idül a magány.
Régi szobákat fogad be a szobám,
Innen meg onnan. Egymást keresztezik
Időbeli, térbeli vetületeik.
És ez, meg az, aki lakta. Velem
Maradtak az idő metszeteiben,
Akikkel többféle időben beszélek.
Egyedül. A telítődő éjnek.

Szántó Piroska

Elvesztett otthonok [23]

Sz. P.: – Hát az idén nem kell Bergman néninél laknod – mondta első férjem, S. G. úr, mikor hazajöttünk a nászútról. – Addig is, míg a Szép utcát rendbehozzák, keresünk neked egy tisztességes lakást Szentendrén. – Miért? Bergman néni nem volt jó? – kérdeztem én. – Hát... nem volt jó – mondta a férjem, aki más körülményekhez és más albérletekhez szokott. Én nem tudom, nekem a szentendrei Bergman néni borzasztóan tetszett. Ki akartunk menni Pannival Szentendrére, mert egyszer feleveztünk odáig, én meg tüstént beleszerettem a városba, akkor, 1937-ben még sokkal picibb volt, sokkal inkább falu volt, nem város, és ha lehet ezt egyáltalán fokozni, még sokkal összetettebb és romantikusabb volt, mint ma.

K. L.: – Akkor már művészek laktak ott?

Sz. P.: – Ó, persze. Sokan. Azért is akartam kimenni, hiszen Pesten is albérletben laktunk Pannival, gondoltam Szentendrén inkább lehet majd festeni, mint a pesti kis szobánkban, táj is van, folyó meg hegy, és biztosan olcsóbb is az albérlet, mint Pesten. Hát Bergman néni szobája csakugyan olcsó volt, és csakugyan csodálatos tájban lakott. Egy óriási fekete nyárfa volt odatűzve a mező végére, arról lehetett megismerni, hogy nem a vaderdő vadjai laktak itt, hanem Bergman néni. Bergman néni azonban, mint tüstént kiderült, nyerskosztos volt.

K. L.: – Micsoda?

Sz. P.: – Nyerskosztos volt. Szentendre különben is tele volt szektásokkal, a legkülönbözőbb fajtájúakkal, szombatosoktól kezdve bicsérdistákig. De mi kifogtunk egy olyan nőt, aki nemcsak egyszerűen gyakorolta a hitét, hanem heves térítő szellem is lakozott benne. Már a vécében egy csodálatos felirat fogadott bennünket, óriási betűkkel egy ív papíron. Máig is tudom szóról szóra: „Kérem szépen, ennek a helynek emésztőgödre van. A papírt nem szabad beledobni, mert akkor büdös lesz és kiszedni kell. Különben nem kiszedni kell, hanem szétszórni a földön a napenergia feltáplálására. Tisztelettel Bergmanné.” Egy kicsit megdöbbentett bennünket, de az meglehetősen tetszett, hogy kikötötte, hogy az ő házában semmiféle húst vagy húsfélét nem ehetünk. Már csak azért is tetszett, mert amúgy se igen volt más ennivalónk, mint gyümölcs és zöldség, ami a kertben termett. Tehát zöldszilva és kecsketej. Két kislány, Jucika és Tilike, a mi mezőnkre hajtotta a kecskéjüket, és időnként illegálisan megfejték nekünk, mutatván, hogy Tilike is tud kecskét fejni. Az édesanyjuk meg, az aranyos Német néni nyilván a két kislány tájékoztatása alapján időnként lekváros gombócot, diós tésztát és egyéb állati vértől idegen készítményt küldött nekünk merő kedvességből és jószívűségből.

Nagyszerűen éreztük magunkat Bergman néninél és az is igen érdekes volt, hogy ő a napenergiát nemcsak szétszórásra, fel- és visszatöltésre használta, hanem arra is, hogy kitett a napra egy teknőben vizet, és mikor átmelegedett, beleült, nagy fekete kalapot tett a fejére, de máshová semmit. Nem tudom, hogy komoly befolyással lehetett-e ez az egészségi állapotára, a külsejének azonban semmiképpen sem használt. Én ugyan mindig szerettem nemcsak egyszerűen szép aktokat festeni, de Bergman néni a kádban – nem a kádban, bocsánat, a tekenőben – enyhén szólva bizarr látványt nyújtott a zöld mező közepén, ahol csak egy kecske

[23] A Magyar Rádióban először 1986. március 10-én elhangzott beszélgetés (szerkesztő: Dénes István) átdolgozott változata. Megjelent a *Jelenkor* 1986. 5. számában (453-462.).

volt rajta kívül, két kislány, meg egy hatalmas, gyönyörű dárda formájú fekete nyárfa. Pappel – mondta Panni, aki akkor még át volt itatva a német kultúrával. És festeni is nagyszerűen lehetett, a mezőben is, a kertben is, a szobában is; Bergman néni, ellentétben eddigi háziasszonyaimmal, soha egy csöpet sem zavart festés közben. No de a férjemnek nem volt jó Bergman néni. Voltaképpen nem is csodálom, mert mikor még nem voltunk házasok, időnként meglátogatott bennünket Szentendrén, és Bergman néni erősen gyanakodott rá, s nem is alaptalanul, hogy húsfélével fertőzi be a háza táját, nekünk persze nagyon ízlett a szalámi és a sonka az egész héten élvezett zöld szilva, piszke és kecsketej után. De mikor Bergman néni megkérdezte a férjemet, hogy híve-e a nyerskosztos életmódnak és a napenergia különböző felhasználásának, könnyelmű férjem egyszerűen tagadó választ adott és még csak nem is mentegetődzött. Ezért is határozta el, hogy egy rendes lakás kell nekem Szentendrén.

K. L.: – De mi is ez a nyerskoszt?

Sz. P.: – Ennek, kedves Lóránt, annyi válfaja van, hogy legokosabb lenne, ha kipróbálná saját magán. Volt olyan nyerskosztos is Szentendrén, talán még mindig van, nem tudom, amelyik nem óhajt elfogadni a természettől semmit, kenyeret sem, csak derce formájában az őrölt gabonát vagy őrölt kukoricát, meg sem főzi, meg se süti, mert jellemes és szigorú nyerskosztos. De olyan is van, amelyik hajlandó mézet és tojást is enni, mert azoknak az élvezete nem jár az állatok legyilkolásával.

K. L.: – Most ez vallási vagy csak morális jellegű?

Sz. P.: – Ezt soha nem sikerült kinyomoznom, mert ezek a dolgok fedik egymást. A szombatosoknál például ezek olyannyira fedik egymást, hogy amikor egy másik elvesztett otthonomban egy másik nyerskosztos hölgynél laktam, az szombaton még azt sem volt hajlandó megengedni, hogy én bármilyen munkát végezzek, még csak vizet sem húzhattam a kútból. Semmi köze nem volt a zsidósághoz, viszont meggyőződéses hite volt, hogy a szombati napot meg kell szentelni, olymódon, hogy az ujjadat sem mozdítod. Az, hogy ő fölült a fára és nem kézzel, hanem a szájával szedte a cseresznyét, az engem mély bámulatba ejtett, és nem is voltam egészen bizonyos abban, hogy a munkában a kéznek, csak a kéznek van olyan nagy szerepe, hiszen a száj is csak végez némi munkát ilyenkor. Mindegy, nagyon egymásba torlódtak és fonódtak ezeknek a szektáknak az előírásai, úgyhogy, legalábbis én, nem tudtam különbséget tenni köztük. De hogy visszatérjek a vízhez és a szombati naphoz, a hordóba gyűjtött esővizet kellett inni szombaton. A háziasszonyom ugyanis szó szerint vette azt a törvényt, hogy: „megemlékezzél a szombatról, hogy megszenteljed. Ne végezz ezen a napon semmi munkát, sem te, sem a szolgád, sem a szolgálód, sem az idegen, aki kapuidban van.” Hát nekem is ezt az esővizet kellett volna innom, csak sajnos megláttam benne a vékony, piros cérnaférgeket, és figyelmeztettem erre a háziasszonyomat. „Hát ne dicsérjük az Urat?” – kiáltotta Adrienne. Ezen elgondolkoztam, de a vizet nem bírtam meginni mégse, inkább lementem a Szelim-patakra, s törvénysértő módon, bögrébe mertem és úgy ittam a vizét. Közelebb esett a patak, mint a város. Azért is volt olyan olcsó ez a csodaszép szoba. Mert csodaszép volt. Mond magának valamit az, hogy havi öt pengő? Valljuk be, a férjem joggal ellenezte ezt a természetes élethez túlságosan közelálló lakóhelyemet.

K. L.: – Helyileg ez hol volt Szentendrén? Megvan még ez a ház?

Sz. P.: – A ház megvan. Most már voltaképpen elérte, ha még nem is egészen nyelte el a város. A Pismány nevű csodálatos hegyen, ami időközben üdülőövezetté lépett elő, és úgy ellepték a házak ezt az erdős hegyoldalt, ami tulajdonképpen egy puha zöld szőrű medvéhez hasonlított, mint a kiütés.

K. L.: – És hányban volt?

Sz. P.: – Ez a szombatos hölgy, ez is harminchétben volt, bevallom. Közvetlenül azután, hogy a Főiskolát majdnem elvégeztem. Vagyis elvégeztem volna, ha ki nem csapnak, de ezt hagyjuk, ez egy másik történet.

K. L.: – Most tehát a férje új lakást keres.

Sz. P.: – Igen, és miután az én akkori fogalmaim szerint gazdag emberhez mentem férjhez, hát elegáns lakást kerestünk és találtunk is. A ház a Fő utca végén volt, közel a Művésztelephez, és már a kapuja is elbűvölt. Finom, kopott-zöldre festett, vagyis azt hiszem, hogy az idő színezte az eredetileg krómoxidzöldet olyan finom majdnem türkizre, rácsos kapu volt, az a bizonyos zöld rácsos kapu, de nagyon szentendrei módon, művészien kifaragva, középen külön kisajtó nyílt belőle, és kis rácsos kukucskáló is volt rajta, de az egész kaput is ki lehetett volna nyitni, ha esetleg egy tehén jött volna be az udvarba. Ez aránylag lehetetlen volt, mert az udvar, ha bőven számítom, összesen tízszer tíz méter lehetett. De ez Szentendre építészeti sajátosságaihoz tartozik, ahol az udvarok picinyek és a házak hátat fordítanak a fénynek, mert még mindig őrzik a déli hagyományt, amit a szerbek hoztak magukkal. Ez ma persze már nem igen van. Se ilyen kapu, se ilyen ház. Egy hollófekete hajú, hollófekete szemű, barna arcú gyönyörű asszony fogadott bennünket, elég öreg volt, bizonyosan elmúlt már harmincéves. Én akkor múltam huszonkettő, tudja hogy van az, abban az időben tíz esztendő még sokat számított. Két ugyancsak szénfekete kisfia is volt, mint a tücskök ugráltak éjjel-nappal, az udvaron, a Dunában, a ház tetején, az eperfa hegyén, egyáltalán mindenütt. És két szobám volt, képzelje el! Két csodálatos szobám, egyik jellemzően szentendrei osztású ablakkal nézett az utca felé, de az udvarra is nyílt egy másik ablak, remek volt a világítás. És a rendes körülmények között a konyhának használt szoba is az enyém volt. Jucika – mert így hívták a háziasszonyomat – a túloldalon lévő szobába vonult, mert a ház beosztása még olyan volt, mint a klasszikus parasztház, középen a konyha, az utca felől a nagyobb szoba, s hátul a kisebb. Tehát a nagyobb szoba és a konyha volt az enyém és ettől a pompától és bőségtől hirtelen annyira megzavarodtam, hogy megkérdeztem a férjemtől: és Évuska? – Hogyhogy Évuska, bámult el a férjem. – Tudod, van egy jó barátnőm, és tavaly együtt is laktunk. És, és most hogy én férjhez mentem, és ilyen elegáns lakásom van, hát most Évuska nyomorogjon továbbra is Pipich néninél? – Ezen a férjem egy kicsit elbámult, mert mint mondtam, ez akkor volt, mikor nászútról hazajöttünk. De gondolta, hogy úgyis bolondot vett feleségül: hát hívd meg az Évuskádat is, mondta, elfér a kisebbik szobában. Évuska meg is érkezett, nem talált abban semmi különöset, hogy két hónapos házas létemre együtt akarok lakni vele. Én se találtam benne, őszintén szólva, akkor semmi különöset. Tudja, Lóránt, mi festők bandában szoktunk élni. Legalábbis akkor az úgy volt. És minél többen voltunk, annál jobban összebújtunk és annál jobban megnéztük egymás képeit.

K. L.: – Ki volt ez az Évuska?

Sz. P.: – A legjobb barátnőm volt. Az igazi és a legjobb barátnőm. Hadd ne mondjam meg az igazi nevét. Nem, nem mondom meg. Annyiszor tapasztaltam, hogy a leghihetetlenebb dolgokon sértődnek meg az emberek. Maradjunk az Évuskánál, nekem akkor Évuska volt. De nemcsak ő volt jelen ebben az első közös lakásunkban a férjemmel, hanem, ha nem is lakott ott, de nagyjából állandóan ott tanyázott az egész banda. Megérkezett Bálint Bandi, természetszerűen beállított Korniss, csaknem mindennapos vendég volt Vajda. Azonkívül ezek is hozták magukkal a barátaikat. A szentendrei albérleti szobáknak a háziasszonyai rendszerint nem tűrték a bandákat, se az éneklést, se a zűrt, amit csaptunk, se az ifjúságot. Ez a nő azonban, ez a csudaszép és csuda furcsa nő, Jucika, egyszerűen boldog volt attól, hogy körülötte vagyunk, mulattatta az életünk, semmin sem botránkozott meg, még az is tetszett neki, hogy ha egyedül vagyok, akkor az ágyon fekve bicskázom a szalonnát ebédre, mert véletlenül nincs ott a banda, s a férjem se jött ki. Persze, ahogy ez normális dolgozó férjhez

illik, péntektől hétfőig mindig ott volt, és ha ráért, hát hét közben is kiszaladt. De általában ketten éltünk és festettünk Évuskával és itt kezdődött, talán mégis itt kezdődött köztünk az első baj. Ő akkor kezdett ráébredni arra, hogy talán mégse akar igazán festeni.

K. L.: – Ez hogy történt?

Sz. P.: – Tudja, akkor az volt a szokás, hogy a festők kimentek festeni, rendszerint kora hajnalban, hazahozták a képet, odaállították a falhoz, aztán leültek és a könyöküket a térdükre támasztva, hosszan bámulták az új képüket. Nem együtt mentünk ki festeni, vagyis nem mindig mentünk együtt. És azon a nyáron gyakran megtörtént, hogy Évuska, amikor hazajött, a képét a falnak fordította és nem ült eléje, hanem szó nélkül kiment az udvarra. Az udvar egyébként egy szőlőtőkéből állott. A szőlőtőke a kapunál kezdődött és teljesen befutotta az egész udvart, rámászott a házra, és később óriási fürtökben lógott rajta a szőlő. Mert a nyár elején még csak a virágzó szőlőnek az isteni szagával volt tele az udvar. A szoba? Hát egyszerűen volt berendezve, azt hiszem, ez a helyes kifejezés. Családi ágy volt benne, amit én csodálkozva nézegettem, mert közben rendeződött be az én első pesti lakásom a férjemmel, amiben szigorúan, és az akkori felfogáshoz illően, természetesen két külön ágy volt. De itt Jucikánál az a bizonyos falusi ágy terpeszkedett, aminek a két oldalán gombok vannak, a közepén egy kis torony, az ágyfőn egy nagy karika, a karikát rángatni lehetett. Nem is csak rángatni, hanem játszani és kopogni vele. Azonkívül olyan kövér dunna volt benne kettő, ami sehogy se illett a szentendrei nyárhoz. A kövér dunnát kiegészítette egy dagadó párna, istenien lehetett vele dobálózni. Egyébként az ágyon egymás mellett ülve elfértünk mind... Várjon csak. Bálint, Vajda, Korniss, Juhász Pali, Berda Ernő, Évuska, én. Ott tanyáztunk és Jucika nagyon finoman és figyelmesen néha benézett az ablakon. Először Pali fedezte fel és kiáltotta világgá: Gyerekek, Jucika gyönyörűszép! És legközelebb, amikor Jucika feketén, sudáran, fekete pettyes ruhában elvonult a zöld háttér előtt, mert ott tenyereltek a szőlőlevelek, és a fehér fal kék árnyékot festett a zöld levelek alá – Pali kiszólt az ablakon: Kedves nagyságos asszony, nem ülne nekünk modellt? – Dehogynem, szívesen – bólintott Jucika, nyilvánvalóan erre várt és megállt az ablakkeretben. Olyan volt, mint egy fekete tündér. Még Vajda is megrázta a fejét és azt mondta: nem csúnya, nem csúnya, csak egy kendő kellene a fejére. Kendőt nem viselt Jucika, a szénfekete haját középen ketté választotta és egy hatalmas kontyba kötötte. De erre valahonnan elővarázsolt egy sötétkék kendőt és a nyakába dobta. Mint az őrültek kezdtük el festeni mind, ahányan voltunk. Jucika boldogan állt, és egy kicsit, egész kicsit lejjebb húzta a blúzát. Gyönyörű barna váll és finoman mintázott kulcscsont mutatkozott. Sajnos, mi akkor – hogy is mondjam? – nem naturálisan festettünk. Azok a képek, amik erről a csodaszép asszonyról készültek, igen kevéssé hasonlítottak rá. Leginkább csak zöld, fehér, kék és fekete pacnik voltak, még a Palié volt a legjobb, nem hiába neki tetszett meg először Jucika, az ő pacnijain áttűzött a fekete szeme. Mondom: mi az istent csináltál, hogy ilyen fekete a szeme? – Hát kármint raktam a feketébe, felelte Pali. Jucika megnézte a képeket és sóhajtott: „a gyerekek előtt biztosan szebb voltam”.

K. L.: – Maradtak ezekből a képekből?

Sz. P.: – Nem, dehogy. Megette a háború, mint annyi mindent. Meg, attól félek, hogy mi is átfestettük. Nagyon kevés vásznunk és festékünk volt abban az időben. Nekem volt egy vázlatom róla, naturális vázlat, tanulmány, ahogy kibújik az ingéből. Mert én előttem még arra is hajlandó volt. Gyönyörű, hússal kellemesen fedett, se nem kövér, se nem sovány háta volt. Ugyanis, persze, hátat fordított kibújás közben is. Később elárulta szépségének a titkát. A titok szerinte az volt, hogy Kinczli urat, az autóbuszvezetőt, aki a férje volt – ezért nem volt nappal soha jelen a férje – kizárólag egy hónapban egyszer hajlandó fogadni. Vallásos református asszony lévén, a legmélységesebb Jászságból – pedig tiszta szerbnek nézett ki – úgy gondolta, hogy az ilyesmit nem bujálkodásra, hanem megtermékenyítésre szabad csak

használni, de sajnos több fia nem lett. Ezzel a kettővel is éppen elég baja volt. Jucika háza több nyáron át lett otthonom, néha egész nyáron, néha csak egy-két hétre vagy hónapra. A második évben árulta el, hogy mielőtt mi odajöttünk kivenni a szobát, már megalkudott egy pesti asszonnyal, de – mondta, szemérmesen elfordítva a fejét – ez a nagyságos asszony jobban tetszett. A „nagyságos asszony”-t természetesen idézőjelben kell érteni, Jucikával tegeződtünk, barátok voltunk. Az ő szobájában, pontosabban ebben a lakásban történt az is, hogy először találkoztam a költő – hogy finoman fejezzem ki magamat – furcsaságával. Az, hogy a férjem milyen nehezen viselte, hogy festői telephelyet csinálok, habár csak a nyárra is, az első közös szentendrei lakásunkból, ez egy másik történet és súlyos következményei is lettek, végül is elválással végződött. De én elképzelhetetlennek tartottam, hogy amíg együtt éltünk eddig, szabad csordában a barátaimmal, és megosztottunk egymással minden falat kenyeret, most én, aki ugyebár a bőségbe kerültem, egyszerűen kidobjam őket, és ne legyenek nálam reggeltől estig. Természetes, hogy a férjemnek, aki teljesen polgárian gondolkodott, ez nagyon-nagyon nem tetszett, és másként is fogta fel. Rosszul, rám nézve rosszul fogta fel. Nem volt igaza. Egyszerűen csak szégyelltem azt, hogy én elmehetek a férjemmel ebédelni és ők meg nem. Így történt, hogy azokban a napokban, amikor a férjem nem volt kint, tehát hétfő reggeltől péntek estig, én főztem az egész társaságnak. És mivel a férjem meglehetősen kevés pénzt adott nekem, nehezen futotta mindenre abból a pénzből, amit azért adott, hogy éljek belőle egyedül. Mert általában négy-öt embernek főztem, köztük a legrászorultabb Berda volt. A költőnek az unokaöccse, Berda Ernő, kedves, édes kollégám...

K. L.: – A festő Berda.

Sz. P.: – A festő Berda, igen, akivel már a Szőnyi iskolába is együtt jártunk, és akkor is megosztoztunk minden filléren, amit a Szőnyi képeinek a hurcolásából kerestünk. Most nézzem el, hogy Berda kint van Szentendrén, és nekem van ennivalóm, és neki ne adjak belőle? Hát ilyen nincs. Szóval ott volt Berda, Évuska, Juhász Pali, Bálint Bandi. És ott volt Krikovszky Gizi, Berda felesége. Tehát hányan voltunk akkor? Öten. Én főztem egy nagy-nagy-nagy lecsót. Elég nagy kolbász is volt benne. Mellesleg ketten tudtunk csak főzni, egyik Krikovszky volt, a másik én. Évuska akkor még a kanalat sem tudta megfogni, sokkal fiatalabb volt nálam, nem is engedtem volna, végül is ő volt a vendégem, a többiek csak úgy bevetődtek. Hazajöttem a festésből, és nekifogtam óriási lecsót főzni, mert mindnyájan borzasztó éhesek voltunk. A kisebbik szobában, ami eredetileg a konyha volt, főztem a lecsót, mindenki segített persze. Az egész társaság festésből jött, a képek oda voltak támasztva a falhoz, Bandi levetette a szandálját, Pali levetette az ingét, elnyúltak a földön. Évuska krumplit keresett, hogy azzal is szaporítsuk a lecsót. De valahogy krumpli nem találódott. Jucika hátul ügyködött a kutyájával, és a három csirkéjével, az elkerített hátsó kis udvarban. Nem avatkozott bele ilyen bizalmas dologba, mint a festők kajája. A lecsó készen lett. És abban a pillanatban elsötétült az udvarra nyíló ajtó. Az ajtó elsötétült – joga volt hozzá, mert egy hatalmas alak állta el a fényét. A hatalmas alak csodálatosan volt felöltözve, óriási viharkabát volt rajta – iszonyú meleg volt –, a viharkabáton egy hátizsák lógott, a viharkabát két lábban végződött, aránylag oszlopos lábban, vastag-vastag harisnya volt rajta, bokáig legöngyölve és két ormótlan bakancs. Kalapja nem volt az illetőnek. Pontosabban: volt, de azzal vidáman integetett, még azt a kevés világosságot is elfogta, ami a teljesen betöltött ajtóból be tudott szivárogni.

K. L.: – Ez volt a költő Berda.

Sz. P.: – Ő volt, igen. Bámulva néztünk rá – mi nem ismertük. – Szervusz, Ernő! – mondta boldogan. Hát ti ilyen jól éltek? – Csakis – morogta Berda, de láttam, hogy meg van rettenve. Én tudtam, hogy Berda nagy költő, Évuska is tudta. Hogy a másik három tudta-e, azt nem tudom. Mind az öten – Krikovszky akkor nem volt ott – dermedten bámultunk a költőre, ő

meg lehúzta a bakancsát, leült az asztalhoz, megfogta a kanalat és azt mondta: Na mi van avval a lecsóval, érzem a szagát! Én dermedten tettem az asztalra a lábast, és még mielőtt megnyikkanhattunk volna, a költő belemerítette kanalát a lábasba. A tányért, mint teljesen feleslegeset, eltolta magától, kés, villa nem volt, és elkezdte enni a lecsót. Dicsérte, nem mondom dicsérte. A kolbászt kevesellette. – Hát csak ennyi kolbászotok van? Én szólni se tudtam, még ilyen jelenséggel nem találkoztam, de megbűvölten bámultam, mert igenis jelenség volt, nem akárki. Recés, pöttyös, durva, valahogy olyan meztelen arca volt. A haja nagyon érdekesen volt elrendezve, tulajdonképpen valami piszkosbarna glória fogta körül, ahogy az izzadt kalapot levetette – mellesleg a kalapot egy pillanatig se engedte ki a balkezéből – a kalap letapasztotta a haját, de egy pár szál mindig makacsul körüllebegte. A gömbölyű, barna hatású szemét – nem is tudom, hogy barna szeme volt-e igazában vagy zöld, mindenesetre barnának látszott a ripacsos, vörös arcban – mint egy csigát, vagy mit tudom én, egy rigót, vagy egy gyíkot mászkáltatta köröskörül a falon és közben tűnt, tűnt el a lecsó a szájában. Ne kérdezze, kedves Lóránt, hogy miért nem ültünk oda mi is. Nem tudom miért, azóta se tudom. Megtehettük volna pedig. De csak ült az öt gyerek megilletődve és figyelte, ahogy a költő eszik és méltatja a lecsót. Közben beszélt gombákról is, nem tudom, lehet, hogy csak utólag hallom bele, de a legkülönbözőbb fajta gombákról, amiket ő most szedni fog, és majd meglátjuk, hogy milyen nagyszerű gombapaprikást fog főzni nekünk, vagy ma este, vagy holnap, nem lehet pontosan tudni, hogy mikor. Attól függ, hogy volt-e eső ezen a tájon. Mert tulajdonképpen most a Holdvilágárokba tart, de egy kis kitérőt tett Szentendrén, mert szeretne Ilosvai Vargáéknál bort inni, akik nagyon kedves és kellemes emberek, majdnem mindig borral várják őt. Közben a lecsó fogyott. – Kenyér – mondta a költő. Tessék, nyögte ki Évuska ijedten s kigöngyölte a kenyeret a kendőből. Berda egész furcsa módon bánt a kenyérrel. Nem vágta, nem törte, hanem összenyomta. Összenyomta a fölső héját az alsóval – úgy látszik puha kenyér volt, erre nem emlékszem, csak a mozdulatra, ahogy az ötödik ujja és a többi négy közé fogta és úgy harapott belé, óriási harapásokkal és a végén a kenyér gyürkéjével tisztára kitörölte a lábast. Ez jó volt – mondta. – Hol lehet itt lefeküdni? – Azon a dikón, amit Évuskának alakítottunk át ággyá, párna is volt, szalmapárna, de nagyon elegánsan bevonva valami tarka izével. Berda elvetette magát. A kalapját ezúttal az ágy mellé tette le a földre, a viharkabátjának megoldotta az övét, hatalmas lábakkal, hatalmas pocakkal végigterült az ágyon. Vagyis a dikón. Mi még mindig ott ültünk körülötte és bámulva néztük. De nem sokáig. Ugyanis a lecsó működni kezdett a terebélyes hasban és hangokat adott. A három fiún kívül végül is két fiatal lány is jelen volt, de ez a költőt egyáltalán nem zavarta. Minden egyes hangadást méltatott. Méltatott nagyságára, erejére, illatára vonatkozóan. Hát... És mi még mindig nem mozdultunk, csak ültünk és néztük, néztük. Ez a költő? gondoltam magamban. Igen, biztosan ez a költő. Mit csináljak? Gyönyörű verseket ír. Nagy költő. Hát hiszen a gombáról is írt. Most gombát szedni megy. Megette a lecsót, jól van. Majd valahonnan szerzünk másik lecsót, vagy valamit. Vagy kimegyünk gyümölcsöt lopni. Vagy, hát úristen, még csak szerda van, és Guszti csak péntek este jön. Honnan szerzek addig pénzt a társaságnak? Mindegy, még holnapra van. Bálint Bandi odasúgta: Majd én lopok krumplit. Lopsz a fenét – mordultam rá –, te csak lebuknál! – Most már horkolt a költő és más hangokat is adott. Akkor Jucika jelent meg az ajtóban. Egy pillanat alatt átlátta a helyzetet. Atyaúristen – lehelte – és maguk mit fognak vacsorázni? – Ebéd – vetette oda Bálint Bandi dühösen. – Jaj – mondta Jucika és elszaladt. Mi is elérkezettnek láttuk az időt, hogy kiszaladjunk. A szoba kicsi volt, nyár volt és tele volt. Ültünk a szőlőtőke alatt és úgy röhögtünk, de úgy röhögtünk, hogy a hasunkat fogtuk és egymásba kapaszkodtunk. Csak Berda, az unokaöcs Berda őrizte meg a nyugalmát és: Hát ő ilyen, tudjátok. Mihozzánk is el szokott jönni, de nálunk csak hagyma volt meg kenyér. Azt is megette. Mit csináljak? Mindig ilyen volt. Aztán már előfordult az is, hogy hozott gombát. – Biztosan most is fog hozni gombát – mondta Évuska zordonan. De Jucika pillanatok alatt megjelent egy óriási vájdling salátával. Iszonyatos

salátázás kezdődött. Minden bennmaradt a telefüstölt szobában, kézzel kapkodtuk a salátát, nevettünk, majd megpukkadtunk a nevetéstől, aztán Juhász Pali, aki a legbátrabb volt, fölállt: Én most bemegyek és lerajzolom. Mezítlábujjhegyen bement, elővette a tábláját, nagyszerű vázlatot csinált az alvó költőről. Hangok nélkül, természetesen. Jucika csak másnap merte megkérdezni Berda Ernőt: Maga szerint ilyenek a költők? – Ilyenek! – vont vállat az öcs, persze, hogy ilyenek. – Hát akkor – sóhajtotta Jucika –, hogyha legközelebb főznek és ebédelnek, zárják be az ajtót, nehogy egy költő be találjon állítani. Igen, ez komoly élmény volt Jucikának, de olyan nyitott volt, olyan kedves, hogy se föl nem háborodott, se föl nem mondott nekünk. Inkább azt tette, hogy amikor sötét lett, vagyis beesteledett, fölült az ablakpárkányra, a szőlőtőke felőli ablak párkányára, és hozzánk fordult: Magyarázzák el nekem a csillagokat, maguk mindent tudnak. – És Pali, aki legfogékonyabb volt a női nemre, és így Jucika bájaira is, mert a többiek aránylag el voltak foglalva lányokkal, ezzel-azzal, Pali odaült illedelmesen Jucika mellé, magyarázta neki hűségesen a csillagokat, egészen addig, amíg Jucika két fia be nem lopódzott a szobába és hátulról be nem rántották a vélt szerelmes párt, úgyhogy óriási pottyanásra lettünk figyelmesek. Augusztus volt, csillaghullás. Hát így éltünk akkor Jucikánál. Aztán Guszti megérkezett és határozottan kijelentette: Ez nagyon jó lakás, de te itt igazán keveset festesz, valahogy pucold ki a népeket innen, mert nagyon fogy már a nyár. Sajnos, ezen összevesztünk, de maradtunk továbbra is Jucikánál. A következő nyárra már teljesen megszokta Jucika a festőket, mert szeptember elején, mikor én beköltöztem Pestre, Gráber Margit vette ki utánam a szobát, amit aztán eddigi tapasztalatai alapján, Jucika igyekezett „festőien” berendezni.

K. L.: – Nagyon elrontotta?

Sz. P.: – Igen, kicsit elrontotta, ha nem számítjuk a szerb oltárt, amit Isten tudja, honnan szerzett és fölállította a szoba sarkába, mire odarohantunk és festeni kezdtük mindnyájan. Különben is nagyon szerbofilek voltunk. Nem jugoszlavofil? Nem tudom, hogy kellene mondani. Sok nyáron laktam Jucikánál, aki közben csodálatosan felfejlődött. Tudta, mi a kubizmus, tudta, mi az impresszionizmus, azt hiszem, titokban művészeti könyveket olvasott, azt hiszem, kíváncsivá tettük a festők életére. Igaz is, a második nyáron már Évuska nem lakott nálam, visszament Pipich nénihez, akkor már férjhez ment ő is. Sok szentendrei szobám volt, de a Jucika szobája a világossárga falával, a zölden bevilágító szőlőtőkével, ami kék árnyékot vetett, annál szebb hónapos szobám – akkor még úgy hívták az albérleti szobát – még sokáig nem volt. És amikor lett is, mindig visszajártam, hacsak látogatóba is, a Fő utcai zöld kapus házba. Még a Haluskai tanyáról is.

K. L.: – Ugye a Haluskai tanyáról már beszélt nekem?

Sz. P.: – Igen, de a Haluskai tanya nem elvesztett otthonom, akármilyen boldog voltam is ott. Az az igazi, az életmentő otthonom előszobája. És ma már művészettörténeti, nekem pedig életrajzi adat, a gazdájával, Hergét Józsefné Boris nénivel együtt.

K. L.: – Pedig a Haluskai tanyán csak két nyáron lakott.

Sz. P.: – Igen. És újra Jucikánál laktam akkor is, amikor Olaszország kilépett a háborúból. Ez, ez...

K. L.: – 1943-ban volt.

Sz. P.: – Igen, 1943-ban. Gyönyörű júliusi éjszaka volt, és én nem tudtam aludni. Nem a háború miatt, bár az is elég lett volna, de a saját, akkor éppen aktuális súlyos problémáim nem hagytak aludni. Hát meghallottam, hogy Kinczli úr hazajön reggel fél négykor – ilyen volt a beosztása – és elújságolja Jucikának, hogy Olaszország kilépett. Istenem, ezt azonnal meg kell tudni a barátaimnak, elsősorban Évuskáéknak, akik most lent táboroznak a Kolosszeum becenevű csónakházban, az a Duna jobb partján volt, nem messze a hajógyári szigettől.

Akkoriban nagy csónakházi életet éltünk, majdnem mindnyájunknak volt bérelt, vagy nem bérelt csónakja, a szentendreieknek persze nem, de Évuskáéknak igen. Ő nem hívott meg engem magához, de abban a csónakházban ők ketten is alig fértek el.

K. L.: – Még akkor festett a barátnője?

Sz. P.: – Nem, többé nem festett. Mondtam már, az a harminchetes nyár döntötte el, hogy nem akar festeni, és azt hiszem, voltaképpen ez az oka annak, hogy örökre elváltunk a későbbi események után. De képzelje el, hogy hajnal van, és én megtudok valamit, valami fontosat, ami holnap lehet, hogy benn lesz az újságban, de lehet, hogy még nem közlik, csak isten tudja, mikor. Fölkeltem, kiléptem az utcai ablakon. Jucika és a férje már aludt a túlsó szobában. Lerohantam a Dunához. Akkor valahogy egy fillér sem volt a zsebemben, nem tudtam fölszállni a Hév-re. De elkötöttem egy csónakot a Dunán. A régi hajóállomás helyén volt a csónakház, nagyon kedves kis fehér csónak ringott a lassan felpirosodó vízen. Beugrottam és egy félóra alatt lent voltam, lefelé könnyen vitt a víz. Iszonyatos ujjongással közöltem Évuskáékkal, hogy Olaszország kilépett. A baj csak az volt, hogy természetesen vissza kellett vinni a csónakot, de ebbe már Évuska férje adta bele az erejét. Aztán reggel nyolckor, mire Jucika bekopogott és azt kérdezte: Iszunk plantát, Piroska? akkorra már megint ártatlanul és mit sem sejtve jöttem ki a szobámból, mintha ki sem mozdultam volna.

K. L.: – Azt azért mondja meg, hogy mi volt a planta.

Sz. P.: – Hogy én mondjam meg? Vas Pista, a férjem megírta, jobban, mint ahogy én elmondanám.

K. L.: – Az *Egy szerelem három éjszakájá*ban.

Sz. P.: – A planta, kedves Lóránt, a világ legkellemetlenebb, legszúrósabb és legbüdösebb folyadékja volt. A háborús teát hívták planta teának. Állítólag tealevél is volt benne. Szerintem a zöme cseresznyefalevél, szamócalevél, talán menta, nem tudom. Meghatározhatatlan lé volt, de meleg és valami növényi íze is volt. Ez volt a planta. És ez volt az utolsó nyár, amikor Jucikánál is laktam.

K. L.: – De közben lakott másutt is Szentendrén?

Sz. P.: – Persze. Annyifelé, hogy még órákig beszélhetnék erről. Nagyon soká tartott, amíg annyira rendeződött az életünk, Pannival és Pistával, válások, háború, családi komplikációk után, hogy 1955-ben nekifoghattunk egy pici kőház építéséhez. Egy hajdani zabföld közepén, a régi temető mellett.

K. L.: – Ez a Hold utcai ház.

Sz. P.: – Oda hozott föl Jucika, a még nyers, vakolatlan házba egy széket, amin ő fog ülni, ha majd eljön hozzám látogatóba. Sokszor lefestettük azt a széket, mikor nála laktunk. Van Gogh-széknek hívtuk, szalmafonatú ülőkéje volt, zöld köcsögben virágokat raktunk rá. Jucika ajándékba hozta, az első bútordarab volt a félig kész házban, összekötötte volna a régi otthonomat az újjal. De nem így történt. 1956-ban, mikor kész lett a házunk, Jucika kisebbik fia, Iván eltűnt. A nagyobbik fiát, Gyulust, akit nagyon szeretett, 44-ben lelőtték a hegyekben, huszonegy éves volt és katonaszökevény. Iván mindig rosszcsont volt, de mindegy, most meglépett. Jucikának mindene volt Gyulus és Iván. És azután, hogy Gyulus meghalt, Iván maradt a mindene: Jucika hallgatta a Pestről érkező híreket, állt a kapuban és várta a fiát. Ivánka nem jött, idegenektől hallotta Jucika bizonytalanul és fél füllel, hogy Iván egy teherautón elment, „a szabadságot választotta”. Búcsú nélkül ment el? Nem akarta elhinni s két hétig állt abban a zöldrácsos kapuban és várta Ivánkát. Az volt akkor a főútvonal, még nem volt meg a kiépített duna-parti út. A nyugati útvonal a szentendrei Fő utcán át vezetett és azon a részen kanyarodott el, ahol Jucika háza állt. És ő ott állt a kapuban éjjel-nappal. Én

nem láttam, akkor Pest és Szentendre kicsit el volt zárva egymástól, de a szomszéd Katóka mesélte, hogy Jucika szénfekete haja ott őszült meg a kapuban, és amikor a rádió bemondta, hogy Kinczli Iván megérkezett Svédországba, Jucika petróleummal leöntötte és felgyújtotta magát. Meghalt. A háznak még megvan a kapuja. A telek, mint mondtam, nagyon kicsi volt, most kétemeletes ház épült rajta. Lehetőleg nem járok arra, nem akarom látni a most már szürkészöldre kopott kaput. De a múltkor mégis arra mentem és benyitottam. Egy gyönyörű fiatal lány jött elém, megismert, megmondtam neki, hogy itt laktam valaha. – Igen, tudom, a szomszédok mesélték, hogy sokszor tetszett itt lakni. Most átépítettük az egészet, ugye gyönyörű? Csakugyan gyönyörű – mondtam –, de a kerítést és a kaput is ki fogják cserélni? – Persze, hát új kerítést csinálunk és ezt a kaput is kidobjuk. – Nem adnák el nekem? – Ugyan, dehogy, ez már csak tűzre való. – Hát pedig én szerettem volna a szentendrei kertem ócska vaskerítésére odaállítani, még talán kőlábakat is csináltattam volna neki. Hisz annyiszor nyitottam be azon a kapun és annyira szerettem. Nagyon borzasztó érzés, hogy most aprófává fogják felvágni. Mégsem erőltettem a dolgot. Talán így van jól, hogy az is megsemmisül azzal a régi világgal együtt, amire eredetileg nyílott annak idején.

Vészi Endre

Elvesztett otthonok [24]

Amikor a beszélgetés készült, a riporter volt beteg és az író egészségesen biztató, lelkes, csodálatosan nyomdakész mondatokban megnyilatkozó. Felszabadultan figyeltem az élvezettel fogalmazó embert. Végül is a nagyszerű alkalmat, éreztem, ki kell használni: túlmentünk a műsor szűkebb témáján, a beszélgetés magába fogta élete nagy találkozásait, eseményeit, ars poeticájáról is érintőlegesen szó eshetett. Ideális beszélgető partner: megérezte, hogy egy gondolatmenet vagy megfogalmazás félresiklóban volt, leállt – „nem jó ez", mondta – és újrakezdte. Pontosan és választékosan fogalmazott. Beszédének dallamát, hangsúlyait csak a magnetofonszalag őrzi, tiszta mondatait az írott formában is alig kell – most már csak nekem – igazítanom (igaz, ezért ezúttal jobban kötődöm a „beszélt" szöveghez, mellőzve a máskor szokásos, a *mindkettőnk* által ellenőrizhető „szövegszerűsítő" áttételt). Találkozásunk nem lezáró volt, teljesebb interjúkapcsolat első mozzanata. Legfeljebb a búcsúzás utolsó mondataiban érezhetek – utólag – sorsszerű fogalmazást. Amikor elköszöntem, az előszobában még egy bekeretezett fényképet mutatott, utalva friss bánatomra, kutyám elvesztésére: fiatalos képe nézett rám, boldogan, néhai kutyájával. Több kutyám azóta sem volt – mondta –, mert nem akartam fájdalmat okozni, sem magamnak, ha ismét el kell vesztenem, sem a kutyának, ha ő élne túl engem.

Még találkoztunk azután egyszer, véletlenül, telefonon is beszámolhattam a műsor elkészültéről, azután egy délután Vértessy Péter telefonja a *Magyar Nemzet*től, előbb még egy élc – ha te ilyen sürgetve keresel, az nem jót jelent –, majd ijedt hallgatásom, hiszen most beszélgettünk Vészi Endrével pár napja. Hogyan is kezdődött?

*

K. L.: – *Folytatólagos vallomás* címmel állított össze pár éve Vészi Endre egy kis gyűjteményt verseiből a békéscsabai könyvtár bibliofil kiadványa számára, *Versek szülőhelyemről* alcímmel. Nemcsak az ember, de írói életműve is kötődik szülővárosához, Budapesthez. Ez a kapcsolat költészetének központi magja. Életútjának is, pályájának is jelmondata lehetne egy újabb versének, az *Izzó huzal* címűnek első sora: „Az akácfa utcától az Attila útig". Mi minden belefér térben, időben és témában a zsúfolt Pesttől az épp most, ebben a pillanatban eső utáni lazán zöld vérmezői környezetig. „Sok otthonom volt, istenem, be sok!" – kezdi az *Otthonok* című versét. Ezekről az otthonokról – értve közöttük az irodalmi műhelyeket is, ahol mesterekkel, barátokkal találkoztál – szeretnélek kérdezni, feleleveníteni néhány emlékmorzsát.

V. E.: – Budapest nem egyszerűen szülővárosom, visszatekintve és a jelenbe helyezkedve az egész életem foglalata. Nem szülővárosom, hanem a hazán belül a *szülőhazám* ez a város, és az életem eseményei a térképjelei ennek a mitologikus városnak. Itt érzem igazán otthon magam, ebben a városban, itt érzem biztonságban magam, még a fenyegetett időszakokban, a háború kiélesedésének éveiben, hónapjaiban is itt találtam meg azokat az ösvényeket, csigajáratokat, búvóhelyeket, amelyek engem védtek és rejtegettek. És itt voltak az én embereim, akikkel a legbizonytalanabb időkben is, amikor megingott nagyon széles körben az

[24] A *Magyar Rádió*ban először 1987. december 28-án elhangzott (szerkesztő: Dénes István) és a Petőfi Irodalmi Múzeum számára 1987. május 18-án felvett beszélgetés megigazított változata. Megjelent a *Jelenkor* 1988. 7-8. számában (676-688.).

emberi becsület, háború előtt és háború után, bizalommal foghattam kezet, ebben a városban éltek a nevelőim, a nagy költők, akikkel szerencsém volt találkozni. Ebben a városban vannak azok a könyvtárak, amelyek segítettek tájékozódni, körülnézni a világban, kalandozni az irodalomban és új ismereteket szerezni, gyarapítva a néhány osztályra korlátozódó iskolai végzettségemet, azt a fajta képzettséget, amelyet akkoriban egyszerűen autodidaktának neveztek. Tehát minden, ami az életem – szerelmeim, csalódásaim, a mesterség tanulása, ismerkedés az eszményekkel, a munkásmozgalommal –, ez mind ehhez a városhoz kötődik. Mindez azonban nem degradálja az országot, amely körülveszi ezt a várost, s amelyet mindig fölfokozott érdeklődéssel igyekeztem megismerni vidéki utaimon, kirándulásokon, ismerkedések alkalmából vidéki írókkal, emberekkel, parasztokkal, munkásokkal, – a kíváncsiságom és az együttérzésem mozgatott ebben a közegben, amelyet nagy szóval hazámnak nevezhetek.

K. L.: – Budapest szülötte és írója vagy. Hogyan tudod ezt a városhoz kötődést az országgal együttlélegzéssel összekapcsolni?

V. E.: – Van egy versem, amelynek az a címe, s egyszersmind az én költői programomnak a legfontosabb része: *Hazám az anyanyelvem*. Az anyanyelv az a nagy-nagy ideghálózat, érzelemhálózat, amely engem, a pesti szülöttet – a budapestit, de inkább még pestit – összeköt a közös áramkörrel, a magyarral. Nos, amikor azt mondtam, hogy magyar, akkor ebbe Budapest is beleértendő természetesen, ez nem kirekesztő meghatározás. Már kisfiúként, egész zsenge olvasó koromtól kezdve izgatott a nyelv: fölfedezni olyan hajtásait, folyondárait, idegszálait, amelyeket addig nem ismertem. Ehhez nagyobbára az irodalom segített, és ismeretségem olyan emberekkel, akik ugyancsak nagyon fontosnak tartották az anyanyelvet. Tizenkilenc éves voltam, amikor abban a szerencsében részesültem – így kell ezt, ilyen ünnepélyesen mondanom –, hogy Illyés Gyula megismervén engem és a verseimet, elküldött Szabó Lőrinchez *Az Est*-lapok szerkesztőségébe...

K. L.: – Illyés Gyulával hogyan ismerkedtél meg?

V. E.: – Apám szappanfőző volt, nagyüzemekben elég jól fizetett mester, nem voltunk szegények, úgynevezett nyomorgó proletárok. Ifjú korom egy szakaszában viszonylag jó körülmények között éltem. Ezen persze nem polgári ellátottságot kell gondolni, hanem megvolt a ruhám, ennivalóm, lakásom, nem fenyegetett a létbizonytalanság. Ezekkel a gondokkal inkább később ismerkedtem meg. Amikor apám Kőbányán dolgozott, a Szent István Tápszerművek szappangyárában, ott megismerkedett egy Gonda Hugó nevű zsír és faggyú nagykereskedővel, aki kiváló irodalombarát is volt, az akkori Cobden-szövetség ügyvezető alelnöke. Egyszer megmutatta neki a verseimet, és Gonda Hugó azt mondta, úgy látja, hogy tehetséges vagyok, és egyik barátjának továbbítja ezeket. Ez a barátja Illyés Gyula volt. Így kerültem kapcsolatba vele, akivel 1935-ben, tehát tizenkilenc esztendős koromban találkoztam először a Gellért kávéházban. Ez nem a Gellért szálloda kávéháza volt, hanem mellette volt található, most Szeged nevű étterem van ebben a helyiségben. Elküldtem Illyésnek a verseimet, ő a Főnix biztosítónál dolgozott akkor, telefonon kellett felhívnom, és így beszéltük meg ezt a találkozást. Életre szóló esemény volt, mert megajándékozott ez a beszélgetés engem egy rendkívül fontos tanulsággal, azzal, hogy a költőnek meg kell tanulnia a mesterséget.

Azt mondta Illyés, hogy tehetségesnek tart, de verstani hibákat fedezett föl a verseimben, figyelmembe ajánlotta Négyesy László verstanát, ezt tanuljam meg, mondta nagyon barátságos és szigorú tanárként. Így is tettem, megvásároltam a Négyesy-verstant, és az most is itt van a könyvespolcomon.

K. L.: – Könnyen tudott ő, gondolom, meggyőzni téged erről, hiszen szakmád révén tudtad azt, hogy minden mesterségnek, így a költőinek is van bizonyos mesterségbeli megtanulnivalója.

V. E.: – Nagyon hajlamos voltam a tanulásra. Gyenge pontjaimat, amelyeket a tudás hézagossága okozott, magam is láttam, magam is éreztem. Éreztem a képzettség hiányát, beleütköztem olyan fehér foltokba, amelyek akadályoztak nemcsak a munkámban, a gondolkozásban is, és igyekeztem a magam erejével ezen segíteni. Olvastam, sokat olvastam. Egyébként nemcsak Illyés, Lesznai Anna is figyelmembe ajánlotta a versművesség fontosságát. Azt írta a *Nyugat*ban *Ünneprontó* című verskötetem kapcsán, hogy a formák tiszteletére nevelt vésnöknek nagyobb gondot kell fordítania a költői formákra is. Ezt a két intelmet vittem magammal.

K. L.: – Hadd idézzem – itt van a kezemben – azt a dedikációt, amelyet ekkoriban, 1935-ben írt Lesznai Anna *Édenkert* című kötetébe: „Vészi Endrének azzal a szeretetteljes jókívánsággal, hogy szép versei mind szebbek legyenek. Lesznai Anna".

V. E.: – Amikor a szülővárosomról, az otthonaimról – Vas István szavával az „elvesztett otthonok"-ról – beszélek, akkor valójában emberekről is beszélek, talán mindenekelőtt emberekről. Így a többi, életem további útját meghatározó nagyszerű ember között Lesznai Annáról is. Jártam a lakásán, a Csaba utca 7/b-ben lakott, a Városmajor park mellett, egy műteremlakásban; hiszen festő is volt, költő is, iparművész is volt, a könyvművészethez is értett – nagyszerű összefoglalása egy nagyon tágasan, áradóan színes művészembernek. A Csaba utca 7/b térképjel ezen a budapesti térképen – a budai térképen –, arról volt nevezetes, hogy a ház asszonya, Lesznai Anna, szinte mesebeli bőkezűséggel és kedvességgel fogadta vendégeit, főleg a fiatalokat, akik ott jártak, elhozták verseiket és elhozták az étvágyukat is.

K. L.: Mondanál neveket, kik voltatok ott fiatalok?

V. E.: – Weöres Sándorral találkoztam ott, Hajnal Annával, Jankovich Ferenccel, Devecseri Gáborral, Katona Jenővel, Berény Róberttel, az nem volt már fiatal, kiváló ember, Berda Józseffel, aki akkor még fiatal is volt, de ugyanolyan nagyétkű, mint ahogy a legendáiban szerepel; nagyon-nagyon sokan, a színe-java megfordult az ő műteremlakásában a fiatal költőknek, íróknak, publicistáknak.

K. L.: – Ott szakítottalak félbe, hogy Illyés Gyula ajánlásával elindultál Szabó Lőrinchez.

V. E.: – Ez már később volt. 1932-ben ismertem meg Szabó Lőrincet. *Az Est*-lapoknak volt egy minden esztendő végén megjelenő illetménykötete *Az Est Hármaskönyve* címen. Ez a cím nyilván arra utalt, hogy *Az Est*, *Pesti Napló*, *Magyarország*; ez a három lap tartozott ennek a sajtóvállalatnak az érdekkörébe, és Szabó Lőrinc ott volt a *Magyarország*nál olvasószerkesztő. Kemény hétköznapi munkával kereste a kenyerét, és írta akkoriban, amikor én megismertem őt, talán legszebb verseit, a *Te meg a világ* kötetben föllelhető darabokat. Szabó Lőrinc ugyancsak tehetségesnek talált, és – hát most visszautalok arra, hogy Budapest és az ország, a kőrengeteg és a természet – megkérdezte tőlem, hogy én hol születtem, és honnan kerül annyi természeti elem a verseimbe. Virágnevek, tájak, tájrészletek, hegy, erdő, patak. Én azt feleltem neki zavaromban is, hogy kirándulni szoktam a budai hegyekbe.

K. L.: – Neki is kedvenc szórakozása volt.

V. E.: – Igen, ez nagyon tetszett neki. Azt mondja: de vannak más eredetű szavak is. Mondom: Bartalis János verseit nagyon szeretem. Valóban, nagyvárosi fiú létemre nagyon vonzódtam ezekhez a természeti ízekhez, illatokhoz, nem tájszavakhoz, hanem kifejezéstalálmányokhoz. Olyan intenzíven éltem át a természet jelenlétét az irodalomban, hogy Reymontnak a *Parasztok* című óriási regénye valóságos érzéki bűvöletben tartott, olyannyira, hogy éreztem a mentafű illatát, amely a lengyel mezőkről felém csapott. Hát ez az irodalomnak a varázslata, amelynek én – hogy mondjam? – odaadó médiuma voltam.

Szabó Lőrinc akkoriban szerkesztette az egyik *Hármaskönyv*et. Most a te jóvoltodból végre felfrissíthetem ezt a dátumot: az 1938-as *Az Est Hármaskönyv*ében állított össze egy antológiát, amely...

K. L.: – Bocsáss meg a közbevágásért, jegyezzük meg, hogy ez 1937-ben készült. Például itt még József Attila mint élő költő szerepel. Ő december harmadikán halt meg, tehát akkor már ki volt nyomtatva, készen állt a kötet.

V. E.: – Olyannyira, hogy ez az 1938-as *Hármaskönyv* voltaképpen karácsonyi ajándék volt, tehát 1937 karácsonyán kapták kézbe az olvasók a következő, 1938-as esztendőnek a naptárkötetét. Az élő irodalom minden fontos költője szerepelt benne. Szerepeltek olyanok is, most visszatekintve, akik eltűntek az időben, de ott voltak a legfontosabbak, Babitstól Zelkig mindenki benne volt, és hát tőlem is választott egy verset Szabó Lőrinc. Nagyon udvariasan annyit mondott: engedelmével én egy prozódiai hibát kijavítanék a versében. Természetesen ez megtörtént zavart engedelmemmel.

K. L.: – Meg tudnád mutatni?

V. E.: – Most került évtizedek után először kezembe, ez az. *Emlékező* című vers, így nem tudom most sajnos megtalálni. Sajnálkozásomra ez a versem kötetben, amint látom, nem is jelent meg, pedig a kedves verseim közé tartozik.

K. L.: – Hogyan történhetett?

V. E.: – Valahogy én a hosszú életemet történelemben éltem. Tehát rendetlenségben. Ennek a rendetlenségnek nem én vagyok az oka, hanem a történelem, amely olyan dolgokat követett el, hogy embereket üldözött, háborúkat szervezett emberek között, romba döntött városokat, közöttük az én városomat is, sőt azt a szobát is, amelyben a háború idején a könyveim voltak, ahol laktam, a Nádor utca 20.-ban. Tehát ennek a rendetlenségnek, ennek a történelmi zűrnek én függvénye vagyok. Így aztán nagyon sok versem elkallódott, de elkallódott rengeteg nekem dedikált kortársi és mesterek adta könyv is.

K. L.: – Akkor tulajdonképpen ez számodra is egy új vers.

V. E.: – Valóban.

K. L.: – Mert hol van *Az Est Hármaskönyv*e? Néhány könyvtárban. Megkérhetnélek, hagy fölolvassad, és majd ezt is közöljük utána.

V. E.: – Megkísérlem. Hozzáteszem újból, hogy Szabó Lőrinc gyengéd beleírásával

Emlékező

Élni akart. Ki nem akar élni?
Még az öngyilkos is csak élni vágy,
mikor a folyó áramába robban
s megzöldül körötte a világ.

Élni akart. Hallom köhögését,
még látom, teáját hogy szürcsöli.
Élni akart, s most holtabb, mint ruhája,
mely véle mozgott... Majd más viseli.

De ő többé nem kell senkinek sem,
négy oldalról bekeríti a föld,
sírja gyomlepte, szomorú, kis púp lesz,
koldusan lézeng körötte a csönd.

Egy ágacska bólint még utána
és egyéb semmi, egyéb semmi sem.

Kis élete nem emelhette naggyá,
nem tette azzá a halála sem.

Cipész volt, csirizszagú volt. Szurtos
kis műhelye ma még gyászolja őt.
Élni akart. Nemsokára tél lesz
és lakkcsizmácskát viselnek a nők.

Ez volt a vers.

K. L.: Valamilyen emlékhez kapcsolódik?

V. E.: – Nyilván találkoztam egy ilyen suszterrel, aki kilépett az életből és a világból. Gondolom, az elvont költészet is mindig kemény, reális élményekből táplálkozik, az abszurd költészet is, ez bizonyított irodalomtörténeti tény; én mindig az engem körülvevő világból szívtam az éltető nedveimet, hogy egy ilyen patetikus szót mondjak –, az élményeim valóságosak voltak, és ezek az élmények alakultak át aztán, ha átalakultak, költészetté.

K. L.: – Amikor nem ennyire történethez, figurához kapcsolódik a versed, mint a későbbiekben igen sokszor, ott is – azt mondod – megvan valamilyen élményalap vagy valamiféle benyomás, közvetlen kötődés?

V. E.: – Igen, a tárgyiasság mindig jelen van, de hát éppen a költő teszi szabaddá a tárgyi valóságokat, attól leginkább vers a vers, minél szabadabbá tud válni, minél nagyobb röpte lehet annak az élménynek, minél nagyobb ívet képes leírni, – és ez nem helyrajzi, ez költészeti kérdés. Az elszabadult képzelet nagyon fontos tényező a verssé alakulás titokzatos folyamatában. Hozzá kell tennem: az teljesen megfejthetetlen annak a számára is, aki verset ír, hogy hogyan lesz benne a vers. Húsz éves voltam, amikor már megismertem a költészetnek a hatalmát: egyrészt azt a hatalmat, amellyel az olvasókat, engem és a hozzám hasonló érzékeny vagy befogadó embereket hódítja meg; de megismertem azt is, hogyan élhetek én a költészet hatalmával.

Vésnök mesterséget tanultam. Elvégezvén négy polgárimat, apám úgy látta jónak, ha engem reális, tisztes pályára ad, nem számolt azzal a vakmerő és fegyelmezetlen pályamódosítással, hogy én költő leszek; így lettem vésnök, mert ő mint szappanfőző tudta, hogy a vésnöki szakma megbízható mesterség, itt meg lehet állni, ez bázis, alap, élhetek vele és benne. Amikor kezdtek megjelenni a verseim a *Népszavá*ban, a *Pesti Napló*ban, folyóiratokban, a *Válasz*ban, a *Nyugat*ban, a *Szép Szó*ban –, a főnököm és a főnökeim – a feletteseim, hogy úgy mondjam – a műhelyben (ez egy nagy műhely volt) kezdtek respektálni mint költőt. Egy kicsit bizarrnak találták, hogy én nappal ott ülök a munkaasztalom mellett, vések, és aztán teljesen elrugaszkodom attól a világtól – hát nem is teljesen, mert mondom, a tárgyi világ mindig velem maradt –, és valami mást csinálok. Sok ars poeticát írtam életemben, minden költő egész életében írja az ars poeticáit – amit húsz éves koromban *Költő vagyok* címmel írtam, így fejeződik be:

napom, egem, sajátom.
Nem látom. Kitalálom.
S ha értem jön az ördög,

én egy oroszlánt költök
s megmutatom a Rémnek:
költött oroszlán véd meg.

Ez a költészet hatalma.

K. L.: Egy közbevetett kérdés. Az *Emlékező* című versed prózádat juttatja eszembe. Egy *kis* ember *nagy* szenvedését próbálod megfejteni. Azt mondják: ez a te groteszk hangod. Én

nemrég azt írtam: mintha fordított távcsővel, lekicsinyítve néznéd az emberi helyzeteket, hangsúlyozva ezzel furcsaságukat. Szereted te az embereket?

V. E.: – Nagyon könnyen és hálás választ tudok erre adni: szeretem az embereket, természetesen. Rendkívül nagy az érdeklődés bennem az emberek iránt, sokkal többet mondó kifejezéssel kellene valójában élnem, többet kellene mondanom, mint azt, hogy szeretem őket: izgatnak, érdekelnek, foglalkoztatnak, nagyon fontosnak tartom az életemben azt, hogy emberek között élek. Az emberi közösséget nagyon fontosnak tartom. Most, hogy öregszem, évek óta figyelem magam: egyre nagyobb elragadtatással nézem – és most nem szavazókat akarok szerezni magamnak – a szép és okos fiatalokat. Sokkal jobban látom az emberi tökéletességet is. Fiatal koromban természetesnek tartottam, hogy – mondjuk – ez a fiú nagyszerűen fut, magasba ugrik, bátor, fölemel súlyokat. Nem is volt idő ellenőrizni, hogy mi mindent művel és művelhet egy fiatalember. Most elcsodálkozom az emberi képességen, azon, hogy egy fiatalember is mi mindenre képes gondolkozásban, a művészet fölfedezésében, apró részletekben mit lát meg, – amiről ő maga se tudja pontosan, hogy mit tesz, tehát nem tudatosan teszi mindezt.

K. L.: – És mi van azokkal – műveidben igen sokan vannak –, akik könnyűnek találtatnak, akik megbuknak, alulmaradnak? Megírod groteszk életüket. Érdekelnek téged – de tudod szeretni őket?

V. E.: – Az emberszeretetem természetesen differenciált. Válogat az emberekben. Én az emberi minőséget szeretem, és nem az emberi aljasságot. És nagyon könnyen mód adódik arra, hogy az ember különbséget tegyen a minőség és az aljasság között. Az elnyomottak, a megszomorítottak – hogy itt Dosztojevszkij-szavakat vegyítsek az enyéim közé – mellett állok, nem azért, mert ez retorikusan nagyon szép, hanem mert gyermekkoromtól fogva erre nevelt az érzékem, az életem, az effajta érzékenységre. Magam is elég visszaszorított családban nevelkedtem, sokféle akadállyal kellett megküzdenem az életben, többféle nehézséggel. Megtanultam, mi az, visszaszorítottnak lenni az életben, mi az, szembeszállni azzal, ami igaztalan, és bebizonyítani a magam erkölcsi tisztességét előnytelen helyzetekben is. És ezeket az embereket – hogy mondjam? – támogatom az írásaimmal is. Mindig is a hátrányos helyzetűek mellé álltam. Soha nem a politikai meggondolás vezetett, hanem mindig valamiféle humánus azonosulás az emberekkel. Mindig ott álltam a gyengébbek mellett, magamat sem érezvén valami nagyon erősnek ebben a küzdelemben. De ott éreztem az elégtételt, amikor valamit tenni tudtam – tehát írással is, de a személyes életemmel is – ebben az emberi ügyben.

K. L.: – A Szabó Lőrinc-közölte versedtől indultunk; Szabó Lőrinccel milyen volt kapcsolatod további életed folyamán?

V. E.: – Természetesen jó néhányszor találkoztunk az elsőt követően a háború előtt, aztán a felszabadulás utáni nehéz időkben. 1950 tájt olyan megbízatást kaptam az egyik kiadótól, mégpedig személy szerint Vas Istvántól, hogy legyek költészeti szerkesztője egy készülő magyar nyelvű lengyel költők antológiájának. A nyelvi-filológiai szerkesztő Kovács Endre volt. Megbeszéltük Vassal, hogy ebben a munkában a mostoha éveit élő – hogy mondjam? – árnyékban létező Szabó Lőrincnek juttatok főleg lengyel klasszikusokból fordítási munkát, hogy így – keresem a szemérmes szót – anyagilag is a segítségére legyünk. Ez meg is történt, fölkerestem őt a lakásán, fölújult az a barátságos és érdeklődéssel teli kapcsolat, amely valaha az ő odafigyelő lényét és az én fiatal költői kezdeményezéseimet jellemezte.

K. L.: – Megtaláltam a Szabó Lőrinc-hagyatékban leveledet, amelyben a kiadó nevében erre a munkára felkérted a költőt. A levél személyes hangja fogott meg, amellyel a fordítói munkára kényszerült költőnek nagy költői teljesítményére emlékeztél, ott is a *Te meg a világ* verseit említve.

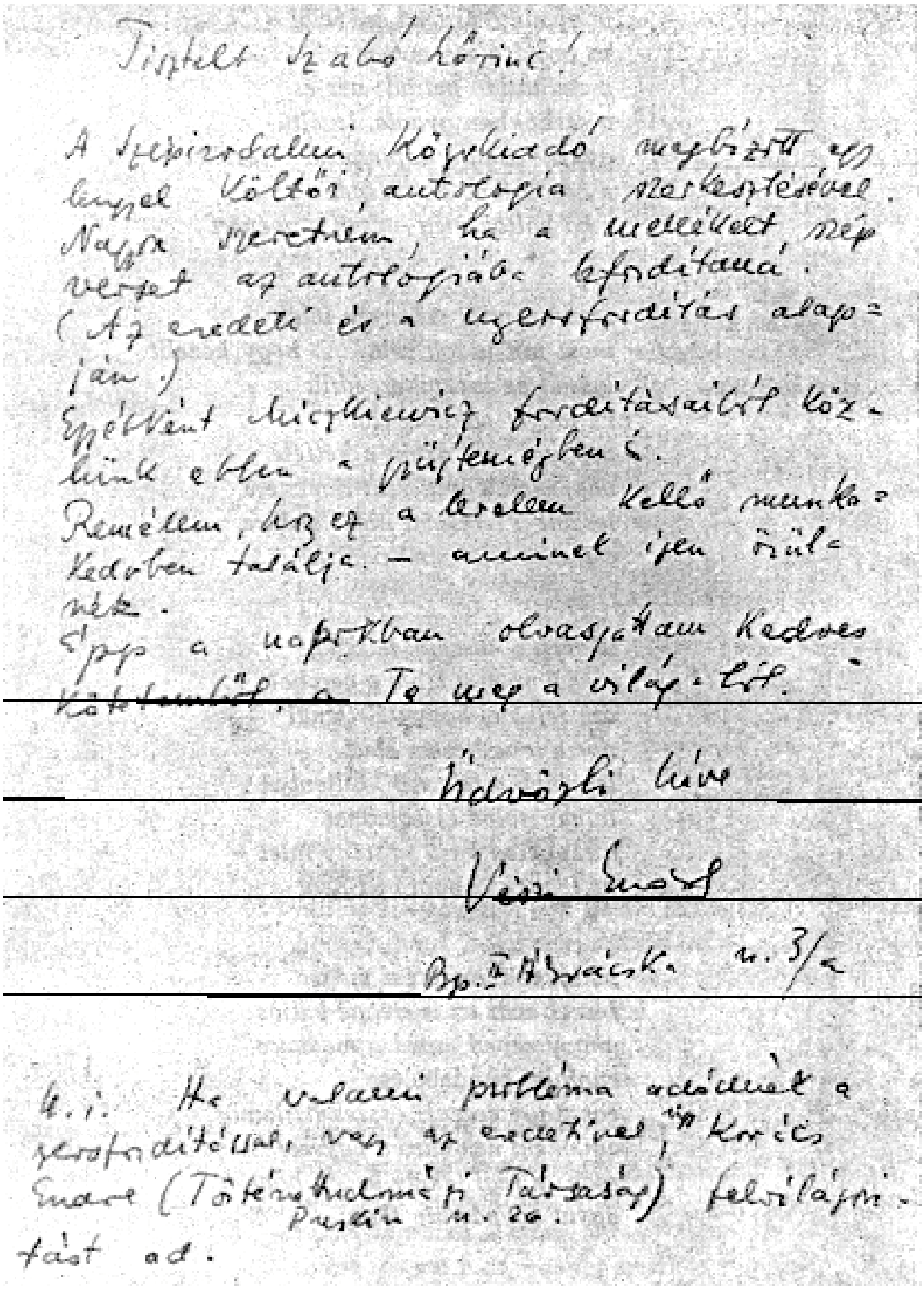

Tisztelt Szabó Lőrinc!

A Szepirodalmi Kiadóvállalat megbízott engem Költők, antológia szerkesztésével. Nagyon szeretném, ha a mellékelt négy verset az antológiába lefordítanám. (Az eredeti és a nyersfordítás alapján.)
Ezért kérem Miczkiewicz fordításaiból közölnünk ebben a füzetben is.
Remélem, hogy ez a terelem kellő munkakedvben találja. – amennek ígen örülnék.
Épp a napokban olvasgattam Kedves Kötetemből, a Te szép a világ-ról.

Üdvözli híve

Vészi József

Bp. II. Hárcsa u. 3/a

U.i. Ha valami problémát okozna a szófordítással, vagy az eredetivel, úgy Kovács Imre (Történettudományi Társaság) felvilágosítást ad. Prestán u. 26.

V. E.: – Ez a kötet mind a mai napig a legfontosabb kortársi kötetek között szerepel nálam, bennem. Ez megőrződött, így maradt. Nem sorrendi meghatározás ez, az ember általában nem készít mechanikus sorrendet a költészetben, hogyha a két számomra legfontosabb nevet kell kimondanom, akkor Babitsot mondom és József Attilát, de Szabó Lőrinc költészete is ide

tartozik. Jól esett neki az érdeklődésem, a jelentkezésem, és nagy lelkiismeretességgel – hogy mondjam? – kézművesi szorgalommal oldotta meg a feladatot nagyon szépen. Később is találkoztunk az Írószövetségben, és emlékszem egy számomra inkább tragikomikus, mint felemelő kis jelenetre, amikor 1953-ban a júniusi program után világosodván a helyzet, a Szabadság téren rendeztek valami békenagygyűlést. 1953 vagy 54-ben lehetett, és arra az Írószövetség is kivonult. Mi, az írók, a Béke Szálló előtt gyülekeztünk, a Lenin körút és Szondy utca sarkán, a Szondy söröző torkolatában. Ott volt Szabó Lőrinc is, aki fáradt, megtört, beteg ember benyomását keltette, akkor már folyamatosan betegeskedett.

K. L.: – Túl volt az első – lábon kihordott – infarktusán.

V. E.: – És akkor odajött hozzám, és azt mondta: kérlek szépen, rosszul érzem magam, de nem merek hazamenni; ki kell hogy vonuljak, mit csináljak? Azt mondtam neki: te menj azonnal haza, és majd én elmondom, hogy nem jól érzed magad; nyugodtan menj haza. – Nehogy félreértsék – mondta –, hogy én itt hagyom ezt a békegyűlést. – Mondom, menj haza. – Haza is ment, és elszomorodtam ezen az őt jellemző nagyfokú bizonytalanságon is, és az idegrendszerének ezen a fenyegetettségén, amelynek voltak természetesen előzményei. De meghökkentett mégis a dolog, kicsit el is röstelltem magam a pártfogó szerepében. Ezt az epizódot vagy kiengeded a nyilvánosságra, vagy sem, nem tudom, hogy mennyire napfényre való; egyébként semmi diffamáló nincs benne, egy ember alkati, jellemrajzi adaléka tulajdonképpen, nem ellene szól, inkább a kort jellemzi.

K. L.: – Ha már emberi kapcsolatokról beszélünk, hadd említsem a *Zelk Zoltán telefonjai* című versedet, ez barátságaidnak egy másik körét idézi emlékezetünkbe. Mi van a vers mögött?

V. E.: – Sok-sok éves hol laza, hol szorosabb barátság, együtt csavargás a városban, a világban, vendéglőkben, mint az Ilkovicsban annak idején, a Japán kávéházban, szerkesztőségekben, Babits Attila utcai előszobájában, a *Pesti Napló* folyosóján, a *Népszavá*nál, mindenütt, ahol megfordultunk, és ahol mindjárt valami nagy, abba nem hagyott dialógust folytattunk egymással. Nagyra becsültem mindig is a költészetét, nagyon korán fölfedezhető volt a jelentős, az igazi alanyi költő, ahogy minden verssé vált benne. Az egész életét eldalolta, olyan volt, mint a madár, ha megszólalt, abból fütty lett, ének lett, dal lett, fájdalomnak a megvallása lett. Költészet lett egyszerűen. Ővele is ifjú koromban kezdődött ez a barátság, mondom: utcán, szerkesztőségekben. Lakásban nemigen találkoztunk, mindig ilyen úgynevezett nyilvános helyeken; én nem jártam hozzá, ő sem énhozzám, de beletartozott abba a szorosabb áramkörbe, amelyben szívesen éreztem magam otthon.

K. L.: – A szónál álljunk meg. Az Ilkovicstól a Japánig, az írók otthonaiba ez is beletartozik.

V. E.: – Igen, amit mondasz, egészen pontos. Tudniillik a költők javának nem volt igazi lakása. Nagyon kevés jelentős írónak volt olyan lakása, amelyben fogadhatta vendégeit. Aláhúzom ezt a szót, hogy fogadhatta. Az igazi otthonok ezek az alkalminak tetsző, de mégsem alkalmi találkozó helyek, sőt munkahelyek voltak. A Japánba járt az írók és költők legjobbjai közül egész sor. Csak Nagy Lajost, József Attilát kell mondanom, vagy a már-már elfeledett Fenyő Lászlót.

K. L.: – Említed József Attilát. Vele lakásán is találkoztál, megírtad versben is, prózában is többször. Kezemben a *Medvetánc* kötet, olvasom a dedikációt: „Vészi Endrének barátsággal, Budapest, 1935. december 22. József Attila”.

V. E.: – Akkor a Korong utcában lakott, mégpedig egy manzárdlakásban, amely valójában egy nem túl tágas, de mégis tágasabb szoba, amely magába foglalta a gyorsfőzővel fölszerelt konyhát egy kis sarokban, és – gondolom – egy-két kis mellékhelyiség is tartozott hozzá. A Korong utca maga Zuglóban van. Széles, kissé poros, fák szegélyezte utca volt, nekifutott a Mexikói úti vasúti töltésnek, ahol a nemzetközi gyors robogott. Sajátos módon József Attila egész élete, mint egy nagy metaforához, úgy kapcsolódik a vonathoz.

Élete, halála. A Gát utca a Ferencvárosi pályaudvar közelében volt – a gyerekkora. A Székely Bertalan utca, ahol Judittal élt, az a Podmaniczky utcára, vagyis a Nyugati pályaudvar

rendezőpályaudvari részére nyílt. Végül itt van a Mexikói úti vasúti töltés, és a legvégén a szárszói vonat.

K. L.: – Másik lakásában is jártál?

V. E.: – A Székely Bertalan utcában is jártam, ott ismerkedtem meg vele, ott kerestem föl, először oda vittem neki verseket. Ez nem visszatekintésben van így, valamiféle bearanyozott múltban, én egész korán már a legfontosabb költőnek József Attilát éreztem, őt akartam követni, követtem is. Például az *Öröm* című versemben (amely egy inasgyerek ébredéséről szól, és amelyet ő a *Szép Szó* második számában közölt) az invokációban a megszólításos módszerben teljesen József Attilát követtem, az ő hatása érződik nyíltan és megvallottan. Holott akkor egy-két ezer ember ha ismerte őt. Nagy elszigeteltségben és magányosságban élt.

Ha már a Korong utcáról beszélek, elmondom, bár ezt néhányszor meg is írtam. Akkor én tisztes vésnök voltam, és abban az általad felolvasott 1935-ös évben, annak a végén jelent meg a *8 órai Újság*ban – amely teljesen irodalmon kívüli ellenzéki lap volt – a *Levegőt!* című József Attila-vers. Azért ott, mert, a lap főmunkatársa, neki jó barátja, Hevesi András protezsálta be ebbe a délutáni újságba. Ezt úgy kell tekinteni, mintha az *Esti Hírlap*ban egy korszakos remekművű vers jelennék meg. Én azzal léptem be hozzá, egy ilyen Korong utcai látogatásomkor, hogy olvastam a *Levegőt!* – És? – mondta ő szomjasan, teljesen felizgatva a kíváncsiságtól és a vágytól, az érintkezés óhajától a külvilággal. És? – és mondtam a magam tétova szavaival, mert röstelltem őt dicsérni, ezt a nagy költőt szemtől szembe: gyönyörű. Igen, és megértette? Megértettem. És a szaktársai? Az egy szervezett műhely volt, csak szakszervezeti tagok dolgoztak. A szaktársai olvasták? Hát a verset nem olvasta senki, mert a vers után nemigen kapkodtak az emberek (az a nagyon szomorú titkos véleményem, hogy ma is kevesen), de azt mondtam neki, fiatal szívemmel és fejemmel megéreztem a kegyes hazugság szükségszerűségét: igen, mindenki olvasta. És mit szóltak? Nagyon tetszett nekik, a maguk versének érezték. És ennek ő örült. Ezen mélyen elszomorodtam. Még ma is érzem ezt a szomorúságot.

K. L.: – És a te otthonodban?

V. E.: – Hozzám olykor-olykor eljött egy-egy költőtársam, ezek közé tartozott, akit én nagyon sokra becsülök, a háborúban munkaszolgálatosként Ukrajnában eltűnt Pásztor Béla. Egészen nagy tehetség, akinek az is egyik érdekes nevezetessége, hogy Weöres Sándorral közösen írtak verset, a *Holdas könyv* címűt. Szürrealisztikus látomásvilágukban közel álltak egymáshoz és jó barátok is voltak.

K. L.: – Végül is a te otthonaid?

V. E.: – – Az Akácfa utcában születtem, a húszas számú házban; mégpedig az akkori régimódi szokás szerint bábaasszony segített a világra, abban a kétszobás, udvarra nyíló sötét lakásban, amelyben akkor laktunk.

K. L.: – A ház megvan?

V. E.: – A lakás is megmaradt, majdnem épségben. Tizenkilenc éves koromig ott éltem, akkor átköltöztünk megint csak egy Akácfa utcai lakásba, a harminchatos számú házba. Aztán huszonegyedik életévemben, 1937-ben meghalt az édesanyám. Én anya előjelű ember vagyok, hogy úgy mondjam; anyámhoz kötődtem rendkívüli módon, a szelleméhez, a befogadó érzékenységéhez, a gyengéd körültekintéséhez, az egész emberi mivoltához. Meg tudom érteni azóta és ma is nagyon elevenen azt a forró anyahiányt, ami olyan végletesen és végzetesen végigvonul József Attila egész költészetében. Magam is ezzel küszködtem, és ha nem hangzik frivolan, küszködöm is.

K. L.: – Milyen emléked van édesanyádról?

V. E.: – Szép, barna, törékeny, nagyszemű asszony volt, egy ideig varrónő, aztán otthon maradt, egész lényét a szép barna nőknek a finom bája jellemezte, ez határozta meg a személyiségét.

Nagyfokú érdeklődés az emberek iránt, és rendkívül elmélyült olvasás. Ő vezetett be engem az olvasásba. Fiatal koromban két könyvtárba jártam. Volt az Almássy téren, hozzánk közel egy Fővárosi Könyvtár fiók, egy nagyon érdekes pavilonja volt, az azóta eltűnt; és volt egy Kazinczy nevű magánkönyvtár, ahová az édesanyám járt, a Dohány utcában; ezekből merítettem olvasmányaimat, főleg verseket, naponta egy-két verskötetet lenyeltem, befaltam, elolvastam. Anyámhoz nagyon sok érzékenység és közösség köt, apámról annyit mondhatok, hogy lenyűgözött a szorgalma, ő ízig-vérig mesterember volt. Egy villanásnyi jellemzés a személyiségéről: két-három elemit ha végzett, és amikor egy nagyüzembe került üzemvezető mesternek, akkor külön gyakorolta a szép aláírást az édesanyámmal, hogy az átvételi elismervényeken, amelyeken ő nyugtázta, hogy ennyi és ennyi mázsa faggyút, vagy disznózsírt, vagy gyantát vagy kókuszolajat vett át az üzem részére, azt szép aláírással hitelesítse. Nagyon elismerték a tudását, és ezért viszonylag jól megfizették a munkáját. Rendkívül rátarti volt, és ő mesélte nekem, amikor József Attilától egyszer hazajöttem a Korong utcából, hogy ő valaha együtt dolgozott József Áronnal, a Meister szappangyárban, ahol ő is fiatal segéd volt.

K. L.: – Semmi megjegyzést nem tett rá?

V. E.: – Annyit mondott, hogy eléggé részeges ember volt. Ezt egy kicsit humorosan mondta.

Gyakran virágnevű utcákban laktunk. Mert laktam az Akácfa utcában, ahogy a versben írtam, ahol „sosem-volt-vala akácfa, laktam a Rózsa utcában, ahol sosem volt rózsa”. Aztán a Nádor utcába költöztünk.

K. L.: – Itt pusztult el a könyvtárad.

V. E.: – Itt pusztultak el azok a szívemhez nőtt, nekem dedikált könyvek (szerencsére a József Attiláé megmaradt, és még két-három kötet, amelyet jó föllapozni néha), innen vonultam be munkaszolgálatra, de már nem ide tértem vissza, közel háromévi távollét után.

Günskirchenben voltam, ez egy szörnyeteg láger volt. Itt volt Gelléri Andor Endre is, valószínűleg ott halt meg. Hogy ott van, ez a hír eljutott hozzám abban a borzasztó, hajszolt menetelésben. Szerettem volna őt megtalálni, mert nagyon nagyra tartottam már akkor is, ifjú koromban. Az amerikaiak szabadítottak föl, Welsbe vittek, 33 kilós állapotomból 42 kilósra föltápláltak. Akkor még nem tudtam lábra állni, rengeteg infúziót kaptam, szőlőcukrot, végül is talpra állítottak. A Wermacht raktárakból felöltöztették az egész társaságot, én egy rangjelzésektől megfosztott német repülőtábornoki köpenyt kaptam, ez engem már akkor is mulattatott, mert az iróniám meg az öniróniám elevenen működött, noha magam kevésbé elevenen működtem. Ebben a repülőtábornoki köpenyben tértem haza is. Egy fiatal, nagyon rokonszenves magyar származású tiszt arra akart rábeszélni, hogy menjek Amerikába, ott ellátnak engem, megtanulok angolul, leszek Amerikában angol nyelvű író.

K. L.: – Azt ő honnan tudta, hogy író vagy?

V. E.: – Tudta, mégpedig nagyon sok mindent ismert tőlem. *Népszavá*kat olvasott. Egyszer futárként Budapesten járt, és hozott magyar újságokat.

A többi között egy *Szabadság* című újságot, amelyet Zilahy, Darvas és nem tudom még ki szerkesztett, és odaadta nekem. Akkor én még fekvő ember voltam. Azt olvastam ebben az újságban 1945 júniusában, hogy József Attiláról nevezték el a gróf Tisza István utcát. Mondtam a tisztnek: ne haragudjon, százados úr, én hazamegyek; ahol József Attiláról utcát neveztek el, ott vagyok én otthon. Ezt nem poénszerűen mondom, ez lehetne tulajdonképpen az én hazatérésem és az itthonlétem jelmondata.

K. L.: – Végül is hogyan értél haza?

V. E.: – Elmentünk Linzig, ez övezethatár volt, a Duna egyik partján voltak az amerikai csapatok, a másikon a szovjetek. Az amerikaiak nem siettek minket átadni a szovjet oldalnak, viszont elterjedt az a hír, hogy a szovjet csapatokkal menetelve ugyan, de hazakerülünk Magyarországra.

Összekeveredtünk sokféle nép és raj, volt csendőröktől csodarabbikon át mindenféle ember, akik haza akartak menni, és átmentünk egy rögtönzött hídon a szovjet oldalra. Igen ám, de kiderült, hogy a szovjetek se akartak hazavinni. Nem rosszindulatból, hanem ez volt a mechanizmus. Mindegyik náció, amely nem tartozott az ellenséges oldalhoz, intézményszerűen hazakerült, hazavitték a cseheket, a szlovákokat, a románokat, de mi magyarok a vesztes oldalra tartoztunk, minket hagytak a végére. Az ellátás se volt már jó, a szovjeteknek se volt megfelelő. Eljutottunk St. Pölten közelében egy Kilb nevű majorságba, egy nagy tejgazdaságba, amely nem működött, nem voltak benne tehenek, tej, ennivaló még kevésbé. Egy barátommal kiszökdöstünk a nem elég jól őrzött majorságból a közeli faluba ennivalót koldulni vagy tarhálni. Mindig kaptunk az osztrák parasztoktól némi Kaiserschmarrnt, azaz császármorzsát, vagy tejlevest és más jó osztrák tejes ételeket. Egyszer azt mondtam a barátomnak: olyan jól tudunk mi szökni ebből a lágerből, minek megyünk vissza. St. Pöltenben felültünk egy alkalmi vonatra. Nagy vakmerőség volt, mert az amerikaiaktól volt ugyan igazolásunk, de az itt nem volt már érvényes. Elmentünk valami hályogkovács vakmerőségével Bécsig. Ott híre terjedt, hogy a Südbahnhofról indul egy alkalmi szerelvény Magyarországig. Minden engedély nélkül barátommal felkapaszkodtunk az egyik vagonra, és eldöcögtünk Győrig. Nagy félelem közepette, mert határon is kellett átmenni, és hogyha ott ellenőriztek volna bennünket, hát bizony máshová kerülünk, nem haza. Győrött, ez augusztusban volt, csodálatos napsütés volt, és a városháza előtti téren piac. Szőlőt árultak a parasztok. Éhségtől és nélkülözéstől káprázó szememmel megláttam a szőlőkupacokat. Ott ült a paraszt néni, és előtte a földön terítőre helyezve nagyon gusztusosan a sok-sok fürt szőlő. Megálltam, rám nézett a parasztasszony, sodort újságpapírból egy óriási zacskót, és vagy három-négy kiló szőlővel megrakta. Így fogadott Magyarország. Ez nem alakult át költészetté, ez a valóság volt.

Így kerültem haza, anyám húgához, aki egy nagyon öreg, szegény lakásban élt a Király utcában.

K. L.: – Hányas szám alatt?

V. E.: – Harmincnyolcban. Vele laktam három évig, az öreg nénivel egy szobában. Kaphattam volna ugyan lakást, de valahogy annyira vonzott az a családi melegség, amivel ez az özvegyasszony, aki elvesztette férjét és fiát, körülvett, hogy nem tudtam onnan elszakadni. A *Népszava* munkatársa lettem, a kultúrrovatban dolgoztam, megismerkedtem a későbbi feleségemmel, aki egy életre női élményem. Nagyon szép volt, és amikor 1949-ben összeházasodtunk, akkor lett először életemben önálló lakásom. A feleségemnek volt a Rákóczi úton lakása, azt elcseréltük a Rózsadombon az Árvácska utcába; itt már az utca nevéhez illően voltak virágok. Az Árvácska utcából 1958-ban jobbnak láttuk az Attila utcába költözni. Nem bántam meg. Nagyon szeretek itt élni a Krisztinában, ahol nagyszerűen keveredik a nagyváros és valami romantikusan vidéki is, a parkok és a nagyvárosi összkomfort. Én ezt a Krisztinavárost fedőnéven Angelika városnak nevezem a prózai írásaimban. Egyetlen városrészhez sem fűződik annyi konkrét versem, mint a Krisztinához, a Vérmezőhöz, az Attila utcához, a Horváth- kerthez, ehhez a világhoz, amelyet szívből adoptáltam, és amely engem is adoptált tulajdonképpen. Kölcsönös örökbefogadás volt. Egy pesti ember így lett budai igazán, de ez a budai azért pesti is maradt, mert nagyon gyakran átmegy Pestre, a Nagykörútra, a valaha volt Vilmos császár útra, ahol az inaskor, a segédkor zajlott, és beszippantja, vagy úgy véli, hogy beszippantani tudja a múltat is, amely az ifjúsága volt.

Karinthy Ferenc

Elvesztett otthonok [25]

K. L.: – A gyermekévek világa kétszeresen is ismert. Az apáról szóló anekdotákból és a fiú szellemidéző emlékezéseiből még inkább. Van-e valami olyan emléked, amit még ezekről a valahai otthonokról tovább örökíthetőnek tartasz?

K. F.: – Amikor az ostrom idején az Irányi és a Veres Pálné utca sarkán álló ház második emeleti lakásában, majd, hogy már nagyon lőttek, a pincéjében különböző emlékekből összeállt a *Szellemidézés*, akkor – ezt most mondom –: valószínűleg azért írtam, mert éreztem, hogy egészen elmúlt egy világ, most lövik szét a fejünk fölött, és abból azt, ami az én részem, gyorsan föl kell jegyeznem, mert aztán elfelejtem.

K. L.: – De mégse felejtetted el, tíz év múlva az *Irodalmi történetek*ben még egyszer feleleventtetted ifjúságodat. Én most a keretre lennék kiváncsi, ahol ezek a jelenetek lejátszódtak.

K. F.: – A gyerekkori tájak, épületek kettős életet élnek bennem. Ott élünk, játszunk mi, gyerekek, de ha olvasok valamit, mindig egy-egy régi épületbe, lakásba, környezetbe olvasom bele. Nekem például a *Bűn és bűnhődés*ben az a lépcsőház a Verpeléti út 2.-ben van, úgy alakítom hozzá, hogy a regény is stimmeljen, s az emlékezetem is tovább éljen benne. A tenger az mindig a Balaton. Ha Hamburgról vagy Hongkongról olvasok, az a lágymányosi holtág.

K. L.: – És az első emlékek?

K. F.: – Pesten jöttem világra, a Bakáts téri klinikán, de ide, Budára születtem. Ahol elkezdtem élni, anyám lakása volt. Első férje dr. Kertész Tivadar orvos, nemrég halt meg, elváltak apám miatt, s akkor anyám lakásába költözött be apám, a Verpeléti út 2.-be. A legrégibb emlék: a mostani Bartók Béla úton, akkor Horthy Miklós út, az antikvárium mellett, kicsit a Gellért felé, van egy nyitott udvar, az előtt gyermekkocsiban tol az anyám. Azt a helyet még ma is megismerem, ha arra járok, ott a patika környékén. Talán hároméves lehettem, de ki tudja azt magáról, hogy hány éves volt akkor, sokkal több nem lehettem. Szikrázott, ömlött, bezúdult a gyermekkocsiba a nap. Arra ébredtem fel. Anyám meg olyan nagyon fekete volt. Erre világosan emlékszem.

És amire csak egész halványan: Kenese. Talán a Balaton tükrére, délben, amint úgy ragyog. Arra, hogy a vízbe be lehetett menni, sokáig sekély, és az ember úgy tapodta, egész lyukat lehetett benne kidagasztani, aztán később behordta ismét a víz. Ezekről mind rengeteget lehetne mesélni, másnak nem érdekesek, csak annak, aki megélte.

K. L.: – Tulajdonképpen mindnyájan őrzünk magunkban egy mitológiát a gyermekkorból.

K. F.: – Sokat beszéltem erről, de talán még így nem fogalmaztam meg: ez a paradicsom. Volt két bátyám, a szomszédunkban laktak Devecseriék, Szendrő Jóskáék, a Benedek fiúk, volt is egy lapjuk, a *Hangszóró*. Én a legkisebb, sokat vertek – mindig a legkisebbet verik –, talán azért is kezdtem el korán sportolni. Ha vertek, sírtam, és ha sírtam, a szám fölött megjelent

[25] A *Magyar Rádió*ban először 1986. március 24-én elhangzott beszélgetés (szerkesztő: Dénes István) átdolgozott változata. Megjelent a *Jelenkor* 1986. 6. számában (553-561.); valamint a *Látóhatár* 1986. 8. számában (32-36.).

egy ér, és jól kidagadt, nem tudom, mitől, ez hihetetlenül felbőszítette őket. Érbajusz – kiabálták, és még jobban püföltek. Egyszer fel is akasztottak, itt a Ciszter gimnázium mellett, ahol most a politikai főiskola van, azon a telken. Tízen voltak a csapat, és én az ellenség. Már felkötöttek, és csak egy bácsi húzott le a fáról. Nem tudom, miért haragudtak úgy rám. Na, mindevvel együtt ez volt a paradicsom. Kétszeresen is az.

Ignotus Paliról mondták egyszer, hogy a műveltségét az apjától örökölte. Ez énrám így nem áll. Apám, szegény, a maga dúlt életével és a rengeteg elfoglaltsága közepette nemigen ért rá arra, hogy szisztematikusan neveljen. Hallottam ugyan, amikor vitatkoznak, és összemennek például Babits és Kosztolányi, Somlyó, csak úgy röpködtek a nevek, Rimbaud, Verlaine, Ronsard, úgy, hogy én nagyon-nagyon korán elég jól tudtam, mit olvassak. De nem az apám beszélgetéseiből, mert azért kicsi koromban nem folyton a kávéházban ültem, gondolhatod, bár le-lejártunk, amikor kikapcsolták a gázt vagy a villanyt, akkor lementünk, Kaiser bácsi mindig adott a Hadikban a gyerekeknek is dupla adagot. A bátyáim és a barátaim révén tanultam meg, mit kell olvasnom. Nyolc évet német iskolába jártam, nyolcéves koromban, a húszas évek végén már Franz Kafkát olvastam, tudtam, ki Thomas Mann, hallottam Joyce-ról, bár ezekből akkor nem sokat értettem. Furcsa könyvei is voltak apámnak. Megvoltak németül, illusztrálva Marquis de Sade művei. Tudtam németül, mindet elolvastam. Egyszer szüleink hazajöttek, és rémülve látták, hogy a nyolcéves Cini Sade-ot falja. Nem is érhet azóta meglepetés, de nem ártott meg. József Attila is eljárt különben hozzánk, ő úgy a felnőttek és a gyerekek, a két nemzedék között lebegett. Mikor született ő?

K. L.: Ötben.

K. F.: – Apám 87-ben, Gabi bátyám 14-ben. Nekem ők voltak a közvetítő réteg. A legkisebb fiút megverik, felakasztják, másrészt pedig utat vernek előtte.

K. L.: – És a paradicsom másik értelme?

K. F.: – Csodálatos föld volt ez a Lágymányos. Maga a szó eredete is, hallom, vitatott. Én a Schwartz Elemér nyelvész etimológiáját fogadom el: lágymány – az a nagy tó, mocsár, egy része ma is megvan a töltésen túl. Vadvízország. Bejött egészen addig, ahol most a Schönherz utca van, a benzinkútig. Onnantól ki messze a töltésig. Ez volt a Lagyi. A töltésen túl kiépített öböl, téli kikötő. De a töltéstől a mai Schönherz útig, csoda vidék. Lehet bérelni csónakot, szandolint, télen pedig korcsolyázni. Egyszer be is szakadt alattunk a jég, de csak úgy hasig ért. A közepén nádas tó, valaki odatűzött egy lófejcsontvázat. És az egész vidék teli grundokkal. Grund, ez ősi magyar szó – *A Pál utcai fiúk* óta. Én Devecseri Petivel, Devecseri Gabi a bátyámmal ketten, rablópandúroztunk. A mai Szabadság hídtól a Kelenföldig a terep. Tudom, hogy az embereknek lakás kell és ehhez lakóházakat kell építeni, a gyerekeknek viszont grund kell és terep kell, s ezt ma már itt nem találják meg. Alattunk, ahol Benedek Andrisék laknak, hát az mind egyetlen óriási grund volt, ragyogó, isteni. És még nem is beszéltem a Gellérthegyről!

Meg hát a Gellért hullámfürdő! Mert ugyan elég drága a belépő, de apámnak szabadjegye volt, mi több: kabinja. Gundelék bérelték az éttermet, és apám közös könyvet irt Gundel bácsival: *Vendéget látni, vendéget fogadni*. Amiért nyilván megkapta a honoráriumot, de jól levágta a Gundeléket is. Emlékszem, egyszer a Hullámban voltunk, meglátott a Gundel bácsi, és azt mondja: – Karinthy úr, engedje meg, hogy meghívjam. Nem is tudom neked elmondani, mi volt azon a délután és éjszakába nyúló lakomán. Gundel bácsi saját gavallériájából hívta meg Karinthyékat, akik elég számosan voltak, három gyerek, meg apámhoz is tartozott mindig egy hölgy, anyámhoz is egy fiatalember és a barátok – hát a Gellért fürdő isteni volt.

Meg a Feneketlen-tó, micsoda rejtély! Egy fogorvos állítólag megmérte, zsinórt engedett le, és nyolcvan méteren sem találta a fenekét; sőt volt ott egy csősz, aki szerint ennek közvetlenül

a Fekete-tengerhez van összeköttetése. Nekem ma is feneketlen ez a tó. Olyan Verne Gyula-i környezet. Mesevilág, őshaza.

Sose tanultunk, de minden házat, kapualjat ismertünk. Például ahol mi először laktunk, a Verpeléti út (a mai Karinthy Frigyes út) 2. Ez átjáróház. Egyik oldala a Verpeléti út 2. –, ott laktunk mi, itt van most apám emléktáblája – a másik a Bartók Béla út 52. Középen egy kis udvar, alig nagyobb, mint ez a szoba. Láng, a házmester bedilizett ebbe, folyton ordítozott, hogy ez nem átjáróház – nem tudom, miért volt az baj? –, és addig ügyködött, amíg a háziúr építtetett egy falat az udvar közepére. De a falon volt egy ajtó, és később azt mégis kinyitották, aztán megint bezárták. Lágymányosi vasfüggöny. Roppant érdekes, mint minden budapesti átjáróház. A szélhámosok trükkje: a taxisnak azt mondja, itt várjon, aztán lelép. Gondolj a Gozsdu-udvarra, az vagy tíz udvarból áll, meg ahol a nagyapám lakott, a Semmelweis utca és a Tanács körút között, a Röser-bazár. A gyereknek az átjáróház csuda és titok.

K. L.: – És a lakás milyen volt?

K. F.: – Melyikre gondolsz?

K. L.: – A két Verpeléti útira.

K. F.: – Hát a 2., az a második emeleten volt, három szoba az utcára, egy erre az udvarra. Nem tudom most már, mi, gyerekek melyikben laktunk, hol itt, hol ott – nyilván. A lift sose működött. Erről írt is apám, hogy egyszer, amikor véletlenül jó volt, kitették a táblát: *A lift működik*. Milyen nagy dolog: a levegő beszívható, a víz folyik, és a lift működik. Szép lakásunk volt, bár meg kell mondani, kissé szedett-vedett. A könyvtárunkból sokan elvittek, lopkodtak belőle, és mi, gyerekek is eladogattunk. Például egyszer Thomas Mann Jákobját, jól fizettek érte az antikváriumban. Egyszer csak elővett apám: Cini, hol a Jákob? – Én nem tudom. – Azt feleli: – Nézd, én írtam meg, hogy eladom a könyvem, de hol az a Thomas Mann? – Itt már vert helyzetben volt. Röhögtünk. Persze, hogy eladtuk. Aztán később nagy pénzért visszavettem. Mellettünk udvari szoba-konyhás lakás, egy Szanyi nevű foltozószabó lakott benne. Nem tudom miért, mi, gyerekek folyton ott lógtunk a Szanyiéknál, a konyhájukban. A Szanyi gyerekek is átjöttek olykor hozzánk, szállóige lett a családban, hogy a szüleim hazajöttek a kávéházból, és ugyan volt mindig szakácsnő, bár elmaradtunk – már nem én, a szüleim – a bérükkel sokszor, de ekkor épp semmi sem akadt otthon, mire anyám: – Mi van itt, minden lámpa ég, vacsora nincs, és a Szanyiék a szalonban. – Hát ez volt a Verpeléti út 2.

K. L.: – És a 22.?

K. F.: – Már nem tudom megmondani, mi okból költöztünk át. Talán mert nagyobb az újabb lakás? Addigra már Tomi bátyám, a féltestvérem, meg persze Gabi bátyám is ott laktak. Új ház volt, a mai Vak Bottyán és Karinthy Frigyes utca sarkán. Van egy szobor Leányfalun, egyetlen olyan portré apámról, ami az élő modell után készült, kiraktam, azt is ott csinálta egy Gerő nevű szobrász, nem nagyon emlékeznek már rá.

K. L.: – Hány éves voltál akkor, amikor átköltöztetek?

K. F.: – Talán tíz. Innen jártam aztán a Damjanich utcai német iskolába. A 27-es villamossal, amely a Ligetig közlekedett. Kisétáltunk a Körtérig, ott szálltunk fel. Végigment a mai Bartók Béla úton, a Gellérthegy alatti rakparton, át az Erzsébet hídon, Rákóczi úton, el a Guttmann-sarok mellett, a Nemzeti mellett és a Debrecen étteremnél, amit következetesen Decembernek olvastam, a Keletinél elfordult balra – nem úgy körbe, mint ma – a Rottenbiller utcába, onnan a Damjanichba. Nyolc évet jártam ebbe az iskolába, ahol egyben volt a négy elemi és a nyolc gimnázium. Kitűnő iskola, rengeteg diplomata-gyerek járt oda, így nekem is az egész világon

vannak barátaim. A mi osztályunkban 10-15 nació volt, olasz, dán, finn, lengyel, cseh, német, osztrák. Nemcsak németül tanítottak, hanem voltaképp angolból és franciából amit tudok, ott alapozódott meg. Aztán, mert magas a tandíj, apám természetesen adós maradt. Erre behívatott az igazgató. Ekkor már horogkereszt volt a falon. Meg kell mondanom, azért az iskola a béke szigete maradt, nem gleichschaltolták – emlékszel a szóra? Nem egyirányúsították. Nem tették ki a lengyeleket, sem a zsidó származásúakat, pedig később a háború is kitört. De apámnak már 34-ben nem nagyon tetszett az, hogy horogkereszt van az igazgatónál, meg a Hitlerjugend is működött. Akkor már annyira el voltunk maradva a tandíjjal, egyszerűbb engem kivenni, s nem is voltam olyan jó tanuló. Így kerültem az Eötvös reálba, ötödikbe – ez felel meg a mai első gimnáziumnak. Ez meg a Centrál kávéházhoz esett közel. Így apámmal napközben is találkozhattam.

De te a lakást kérdezted. Nagyon érdekes ház volt. A hatodik emeleten laktunk. A *Baracklekvár* című novellámban leírt sztori is ott történt. A szomszéd lakásban az operaénekes Závodszky Zoltán és felesége, a gyermekmeséket író Z. Tábori Piroska, ő a kiterjedt Tábori családból származott. Tábori Kornél, Tábori Pál, György, mind írók voltak. Az *Irodalmi történetek*ben megírtam, mennyit szenvedtek szegények tőlünk, zajos, szörnyűséges komisz kölyköktől.

K. L.: – Akkor előletek szökött Kulcsra nyaranta. Később Sőtérék vették meg a nyaralójukat, akik szintén laktak a Verpeléti úton is, csak már a háború után.

K. F.: – Závodszky különben aranyos ember volt. Később, már ifjú házas koromban sokat látogattam. Az ostromot, mint mondtam, egy belvárosi ház emeletén és pincéjében vészeltem át, és valahol találtam egy Mozart *Don Giovanni* szövegkönyvet, s tudván olaszul, a bombázás szüneteiben föl-fölmentem a zongorához, és lefordítottam az egészet. Nem elégített ki ugyanis Harsányi Zsolt fordítása. Az ostrom után megmutattam Závodszkynak, s ő részletesen elmagyarázta nekem, mi a rossz a fordításomban, prozódiailag és ritmikailag. Így aztán már senkinek sem adtam oda többé.

K. L.: – Úgyhogy akkor az operaénekes-szomszéd másik oldaladról is megismerhetett.

K. F.: – Hát igen. Mert mi, gyerekek rengeteget rohangáltunk, zajongtunk ott. Saroklakás volt, körbefutó nagy erkéllyel. Összesen lehetett harminc méter. Képzeld el, a gyerekeknek ez micsoda hecc. Volt mókusunk is. Ragyogóan mászkált föl-le az utcai falon. Tudod, a fal olyan habarcsos, fröcskölt. Volt teknősbékánk is. De ők csak két dimenzióban élnek, a mélységet nem érzékelik, leesett, el is pusztult szegény.

Mi meg pusztítottunk. Azt csináltuk, hogy újságpapírt – ajánlom mai fiatalok figyelmébe – apró féltenyérnyi darabokra téptünk, vízben jól megáztattuk és gombócot gyúrtunk belőle. Nyáron a napon, télen a fűtőtesten kőkeményre lehetett szárítani. De mégjobb félpancsosan hagyni. Ezt ledobáltuk a hatodik emeletről. Ha jött egy néni, és eléje dobtuk, mintha akna robbant volna. Szemben a Vak Bottyán utcai oldalon laktak Devecseriék, ha nagyon sikerült, az ő ablakukba is be tudtuk hajítani az első emeletre. Ez már mesterlövésznek való feladat. Aztán szemben a dohánygyár, egész közel a lágymányosi tóhoz. Pontosan három órakor kürtöltek, és az utca megtelt tót Carmenekkel.

K. L.: – Meddig tartott ez a lágymányosi paradicsom?

K. F.: – Nem bírom áttekinteni szüleim anyagi viszonyait, és azokat a furcsa hajtűkanyarokat, de arra emlékszem, kilakoltattak bennünket. A házbérrel maradtunk el, az apám haragudott meg, vagy mi más oka lehetett, nem tudom – egy kép ugrik be: az összes bútor ott van az utcán. Ez a harmincas évek derekán lehetett, 33 vagy 34. Sok bútor az utcán, és egyszerűen nem volt hova mennünk. Ott ült apám a bútorhalom tetején – vagy aljában? – és nincs hová mennünk. Végül egy ismerős, irodalombarát hölgy fogadott be a penziójába – akkor

franciásan panziónak mondták – a Mária Valéria utcában, és egy ideig ott laktunk. Nyilván náluk is lógtunk sokáig a számlával, innen is tovább kellett költöznünk. Akkor kerültünk át a Reviczky utca 5.-be, aminek szintén van irodalmi vonatkozása.

K. L.: – Korábban a szomszédban lakott Babits, a 7.-ben, itt lakott nála a fiatal Szabó Lőrinc is, itt ismerkedett meg Babits későbbi feleségével, Török Sophieval – éppen Szabó Lőrinc révén.

K. F.: – Mi gróf Bánffy Miklós jóvoltából kerültünk ide. Jeles író, de mi csak a háziurat láttuk benne. Nagy erdélyi mágnás, a ház is hatalmas, kastélyszerű. Egyáltalán, ez volt a mágnás-fertály, ott a Bethlen-palota, ott van az a gyönyörű Wenckheim-palota, ami most a Fővárosi Könyvtár.

K. L.: – Ezt a világot is bemutatja Bánffy a nemrég újra kiadott emlékezés-regényének, a *Megszámláltattál*nak lapjain. Ismertétek őt?

K. F.: – Én Bánffynak, mikor nagy ritkán megláttam, kezitcsókolomot köszöntem. Ezt a mágnás-világot csupán apám ismerte, ő is csak – ahogy ma mondják – érintőlegesen, mert anyám nagy bosszúságára hetenként egyszer, kedden, meg volt híva Bethlen Margithoz, az akkor már kvietált miniszterelnök, Bethlen István feleségéhez. Eléggé vegyes társaság járt oda: Harsányi Zsolt, Hunyady Sándor, apám, Szép Ernő, Herczeg Ferenc. Anyám rettenetesen dühös és féltékeny volt erre a Bethlen Margitra, jogtalanul. Mert nagyon rendes asszony volt, ő szedte és tarhálta össze a pénzt a stockholmi utazásra. Olivecrona ugyan nem fogadott el semmit, de még így sem lehetett ez kevés. Két személy – anyám vele ment –, utazás, kórház, szálloda, szanatórium, minden. Tehát oda kerültünk a Reviczky utcába, a szép, múlt századi mágnáspalotába. Ennek második emeletén ugyancsak szép és tágas otthonunk volt. Két szép utcai szobája volt, egy hallja és gyerekszobája. Innen vitték el apámat Stockholmba, és ide hozták vissza.

K. L.: – Ezt a lakást írod le a *Szellemidézés*ben.

Kint kemény hideg volt, de a gyerekszobában úgy izzott a kályha, le kellett dobnom a takarót. Már mindenki aludt, s én a konyhába lopóztam, hogy a ládába rakott hatalmas gyertyánfa hasábokkal élesszem föl a kályha szunnyadó parazsát. Fátyolos szemmel néztem az ágyból, mint izzik a fa a vasrostély mögött. Apám reggelenként, ha elment hazulról, dicsérte is a kandallót, hogy még mindig tartja a tegnapi meleget. Nagy, díszített cserepekből rakták, ősi, nemes patinájú darab, mint minden egyéb ebben a házban, melynek tulajdonosa egy erdélyi főúr volt. A kovácsolt rézkilincsek, valóságos műtárgyak, az ablakok hatalmas faszerkezetek, s a ház, oromzatán az évszámmal, amelyben épült, palotának is beillett. A szobák kétszer oly magasak, mint az egyéb budapesti lakásokban. Aki volt már a Reviczky utcában, tudja, mennyire elüt a szürke környéktől, mely felett mindig borús az ég. Sziget a reménytelen Józsefvárosban, a könyvtárral, a Bethlenek, Károlyiak palotájával, a kis Krisztus király-kápolnával, s végén a vörös téglás falakkal szegett térrel, ahol apácák növendékei nézegetik a kegyszerüzlet kirakatában elhelyezett füstölőket, gyertyatartókat, olajnyomatokat, imakönyveket. Csend és béke honolt a Reviczky utcában, míg a szomszédos bérházak között naphosszat kalmárok alkudtak, boltjuk ajtajába állva dicsérték áruikat, enyv, fűrészpor és pácolt bőr szaga terjengett a levegőben, autók, kocsik, targoncák tolongtak csörömpölő villamosok között.

Lépcsőházunk pihenőinél óriási ablakok nyíltak, üvegükön a grófi címerrel. Emlékek laktak a lépcsőházban, s magam is, valahányszor felszaladtam, kettesével szedve a fokokat, magam is különös módon emlékeket kovácsoltam, arra gondoltam, milyen szomorú lesz, ha majd nem lakunk már itt, s én néha felkeresem a házat, mert ki nem tér olykor vissza? Bizonyára szívszorító érzés lesz üdvözölni a kiszögelléseket, és köszönteni a bronzszobrot a lépcső alján,

mert hisz minden emlék szomorú, a futó időre, elmúlásra int. Ezt a jövendő bánatot éreztem máris, míg felértem a díszített fehér ajtóig, mely lakásunkba vezetett.

És mindez valahogy a Bánffy jóvoltából?

K. F.: – Azt hiszem, igen. A hallottakat mondom csak: ő ajánlhatta fel apámnak, hogy hát jöjjön oda. Tudod, mi gyerekek nem sokat érzékeltünk ebből a mágnás-világból, bennünket jobban érdekeltek az ottani leányiskola növendékei. Én akkor már az Eötvösbe jártam, gyalog sétáltam át a Reviczky utcából a Kecskeméti, Egyetem utcán át a Reáltanoda utcába mindennap, apám meg a Centrál kávéházba járt már akkor.

K. L.: – Említi a szöveged a Krisztus király-kápolnát, ez meg az én életem kezdetéhez kapcsolódik: 1936-ban a Rökk Szilárd utcai Bábaképzőben születtem – ott, ahol Pilinszky is –, és itt kereszteltek, a kápolna udvarán egy még kisebb kápolnában, Pesten akkor ott volt örmény szertartású római katolikus istentisztelet. De térjünk vissza hozzátok! És itt meddig laktatok?

K. F.: – Valószínűleg itt is az történt, elmaradt a lakbérrel stb., vagy ez nem volt olyan nagy lakás? Két-három évet éltünk itt, de 38-ra, mire apám meghalt, már nem itt laktunk. Megint csak egy új, akkor épült házba költöztünk. Érdekes a címe: Üllői út 66. B/l., és volt B/2. is. Úgy látszik, nagy lehetett a telek. Annak is a hatodik emeletén laktunk. Jól átlátni a Gellérthegyre, augusztus 20-án a tűzijátékra. Majdnem szemben az Örökimádás templom. Sokat kapott az a környék 44-ben is, 56-ban is. Most megint áll és szép. Amikor a *Szellemidézés* című darabot írtam, az ötvenes évek végén, 55-56-ban, Soós Edit, aki a női főszerepet játszotta, azt mondta, szeretné megnézni a lakást, ahová ezt képzeltem. Fölmentünk, bemutatkoztam, és mondtam, hogy itt laktunk. Nagyon kedves hölgy lakott ott, épp fürdött. Mondta: – Tessék, nézzenek körül. És ott jutott eszembe a tűzijáték stb. stb.

K. L.: – Ez lesz *A jó hiénák*, az árverés színhelye.

K. F.: – Igen. De az én életemben új helyszín, amely egy újabb szférához kapcsolt. A Fradi-pálya közelsége, és maga az Üllői úti fák. Voltál te már a botanikus kertben nyáron? Micsoda fülledt forróság. És voltál már a Fradi-pályán hétköznap? Sárosi, Toldi trenírozott, belestünk, belógtunk, óriási élmények. Valóban végtelen az Üllői út, ahogy Molnár Ferenc írja *A Pál utcai fiúk*ban. Mert közben csupán a neve változik, de azért csak az Üllői út az végig. Ez volt az utolsó lakása apámnak.

Felhívott egy ismerős hölgy, augusztus 29-én, vasárnap délután. Apám elment weekendre Siófokra. Anyám ott nyaralt. Anyám mindig nyaralt, apám mindig Pesten dolgozott. Felhívott a hölgy: – Mit tudsz apádról? Mondom: – Mit, hát Siófokon van. – Nem hallottál semmit? – Mit? – Jó, – és letette. De nekem olyan gyanús lett a dolog, és feltárcsáztam *Az Est* szerkesztőségét, mint egy olvasó, mit tudnak Karinthy Frigyesről. Mondták, hogy meghalt ma Siófokon. Hát most gondolhatod. Lementem az utcára, kóválygogtam, találkoztam véletlenül Tomi bátyámmal, aztán mégis visszamentem a lakásba és felhívtam *Az Est*et, nem küldenek-e le autót. Küldtek, Pálóczi Horváth György, az író, újságíró ment, levitt engem is. Így találkoztam ott Gabi bátyámmal és anyámmal.

De még nem is beszéltem a siófoki házról, ahol ma emléktábla hirdeti, hogy ott halt meg Karinthy Frigyes, és a verőcei nyaralásról, ahova nem tudom, miért, a harmincas évek elején átpártoltunk, és ami megint mennyei volt nekünk, gyerekeknek: igazi falu, dunai stranddal. További otthonok is érdekelnek? Folytatva egész röviden a történetet, mikor apám meghalt, föladtuk ezt a lakást, anyám elment Amerikába, én barátokhoz kerültem kosztos diáknak. Majd leérettségiztem, és nem csináltam semmit. S mivel nem óhajtottam Amerikába menni – anyám jött haza. Akkor a Sas utcába költöztünk. Ez lenne az *Ifjúság, szerelem* történetének színhelye.

K. L.: – Ott volt akkor a Baumgarten könyvtár is.

K. F.: – Az 1.-ben, és Devecseri Gabi a könyvtáros. Mi pedig a 11.-ben laktunk anyámmal, ketten. Neki volt egy velem egykorú hadapród udvarlója, és szolgált nálunk egy nagyon csinos szobalány, a Joli. Ezt sokszor megírták, milyen veszedelmes helyzet, két fiatal test összezárva. Majdhogynem elkerülhetetlen a közeledés. És Joli nagyon édes, vörös, szeplős. Az első időkben kereken elhárította közeledésemet, mert csak a rendőröket szerette, és azt mondta: – Majd ha a fiatalúrnak hosszú kardja és fényes gombja lesz, jöhet, addig nem. Lebzselt is mindig három-négy rendőr a környékünkön. De hát az idő nekem dolgozott, egy lakásban éltünk, és noha nem voltam rendőr, Joli mégis megkedvelt. Na most, anyám mindig üdült, azt hiszem, akkor épp a Mátrában, én pedig influenzával feküdtem otthon. Telefonáltam Devecseri Gabinak a könyvtárba, igazán disznóság, már két hete döglődöm, 39 fokos lázzal, az egyetemre se tudok bejárni, Gabi itt van a szomszédban, s meg se látogat. Erre átjött. Joli nyitott neki ajtót. Ettől kezdve én már nem is érdekeltem. Milyen csinos, milyen édes, mondja. – Te, hogy lehet ezt megoldani? – Mondom: – Gabikám, súlyos lázam van, meg tudtommal a könyvtárban is kéne valakinek lenni. – Menj át a könyvtárba egy órára – mondta. Én marha pedig felöltöztem sálakba, kalapba, hogy én vigyázzak a könyvtárra addig, amíg ő az én kedvesemmel cicázik. De hát olyan szép fiú volt, nem lehetett neki ellenállni.

K. L.: – Íme egy kimaradt fejezet a *Szellemidézés*ből.

K. F.: – Különben ennek a háznak is története van. A második emeleten laktunk. A háziúr Ghiczy Jenő. Akkor nemigen tudtam róla, kicsoda, most, hogy a tévében a Századunkat nézem, jövök rá, azonos a Kállay-kormány külügyminiszterével, erős ellenzéke a náciknak. Ő is ott volt Horthy kíséretében a végzetes klessheimi találkozón. Hát ennyit az ifjúkori emlékekből.

K. L.: – És most itt, a Ménesi úton ülünk és beszélgetünk. Említetted, hogy ha nem is a te elvesztett otthonod ez, de története van ennek a háznak, ennek a lakásnak is.

K. F.: – Már annak is, ahogy ide kerültem. Ostrom után rögtön 45. március 25-én összeházasodtunk. Negyven éve, nem az én érdemem, Ágié, hogy ennyi ideig kibírt engem. Pedig barátaim mondták: fél év ha van ebben a házasságban. Visszajöttünk az Ági, illetőleg az Ági mamájának lakásába. Ági, amikor megismertem, fiatal özvegy volt, férje az elsők között pusztult el a fronton. Kislányát már nem is láthatta. Később, amikor Marci fiam született, Jutkát is a nevemre írattuk. Aztán itt járt Franciaországból Moszkvába utaztában apám bátyjának a fia. Nem utazott tovább, házasság lett belőle. De a francia törvények szigorúan veszik a rokon-házasságot. Igazolni kellett, hogy Jutka nem vér szerinti leányom. Kicsi a világ. És ami velem vagy körülöttem történik, annak mindig valamilyen furcsa sztorija is van.

Tehát közös életünket a Bartók Béla út 42.-ben kezdtük, a házban még villany se volt. Be is mentem Vas Zoltánhoz, a titkáráig jutottam el, másnap lett villany. Közben én kaptam, Sőtér segítségével egy ösztöndíjat Franciaországba. Mészöly Dezsővel, Somlyó Gyurival, Somogyi Palikával, a zenész Gergely Palival és Köpeczi Bélával voltunk együtt. Mészöly meg Somlyó, Palika, mi folyton a lokálokat meg a bárokat jártuk. Köpeczi reggeltől zárásig a Bibliothèque Nationale-ban ült, s íme, ő lett a miniszter – gondolom, nem sértődik meg ezért. Na és azalatt, amíg kint voltam, Ági, nem tudom hogyan, miből, kiverekedte, eladtuk a régi lakást és egy romos lakást rendbe hozatott a Szüret utcában, ott jó néhány évig éltünk, szépen, abban nőtt fel Jutka lányunk, Márton fiunk. Az is kedves utca.

K. L.: – Hányas szám?

K. F.: – 5-7. Épp a fordulóban. Ha mész föl a Szüret utcára, a Somlói út felé, van egy nagy S kanyar, hajtűkanyar. Szegény pára lovakat ott kezdték el verni, mert csúszós, meredek az út. De onnan is szép a kilátás. És egy igen-igen kedves, jó, azóta sajnos elhunyt barátot szereztünk, Ormos Imrét, a nagy kertművelőt. De azért nekünk a vágyunk mégis a Ménesi út maradt. Ági is budai lány, ő is sokat játszott erre. Akkor ugyan még nem ismertük egymást.

K. L.: – És végül hogyan vált valóra?

K. F.: – Találkoztunk Hubayval, mondja, meghalt Somlai Artúr. Itt halt meg, ott volt az ágya, ahol most Ági áll. Öngyilkos lett, csak eltussolták. Bajor Gizi is öngyilkos lett, túl sok lett volna az öngyilkos ebben a tejjel-mézzel folyó Rákosi-rendszerben. Így adódott ez a hármas irodalmi csere. Amikor Cs. Szabó elment, Hubay beköltözött Cs. Belgrád rakparti lakásába. Ám neki az kicsi lett, mert közben megnősült, megszületett Kati lánya, és a kis Miklós. A Somlai-féle lakás Hubaynak túl nagy lett volna, meg a pénze sem elég hozzá. Én akkor kaptam Kossuth-díjat, az szép összeg volt, amennyit akkor adtak, különben nem volt soha félretett pénzünk. Így Hubay jött föl hozzánk a Szüret utcába, mi le ide, és a Somlainé a leányával ment a Cs. lakásába. Hubay is jóba lett Ormosékkal, aztán később ő is elköltözött. Mi így kerültünk a Ménesi út 71.-be, és itt élünk 1955 óta.

Nekem már a Szüret utcában annyi könyvem volt, egyszerűen képtelenség ládákba pakolni. Jártak hozzám bölcsész gyerekek, az egyik, Mátrai Miklós, most a Rózsavölgyinél eladó, mondtam, hozz ide három másik gyereket, és kaptok érte személyenként nem tudom én mennyit, meg egy jó ebédet, és segítsetek. Ruháskosarakba raktuk a könyveket, szerencsére jó az idő, majd leöntöttük itt a padlóra. Akkor is volt nyolc-tízezer, nem merem saccolni, de ma már legalább tizenötezer. Agyonnyomnak a könyvek.

Közben felépült szemben az iskola, a feleségem ott tanított, a fiam ott tanult. Nálunk az erkélyen vannak a kötelező zászlók, vörös és piros-fehér-zöld, amiket ünnepeken ki kell tűzni. Ági ott tanított szemben, a Köbölkúti általános iskolában, és ha akartam valamit, telefonon elérhetetlen, ezekkel a zászlókkal kezdtem el integetni. A diákjai – nyolcadikos fiúosztálya volt – megláttak, és mondták: – Tanárnő, a férje pizsamában integet.

Sok kedves barát lakik erre is, azért hát nem kell messzire menni, még gyalog sem, ha némi társaságra vágyom. Ide hallik az alagútból kijövő vonat zakatolása a csöndes éjszakákon. Írtam is, sok éve, 56 után, egy sorozatot, *Lágymányosi éjszakák*, ez a címe, abban minden megtalálható. Legalábbis akkori időkre vonatkozó dolgok. Hát azóta itt élünk, és remélem, innen már nem kell elköltözni. Amíg én élek, és amíg ez a ház áll. Ennyi könyvvel már nem lehet költözni.

Somlyó György

Elvesztett otthonok [26]

K. L.: – Balatonboglár helyett egy ideje várost jelez a térkép, Boglárlelle néven. A városavató ünnepi eseményt ódával üdvözölte a költő Somlyó György. Boglár a *Rámpa* című regényében is fel-feltűnik, mint ifjúkori emlék. Ha otthonaidat számba vesszük, innen kell indulnunk. Az idő múlik, a régi otthonok belevesznek a múltba. És nem egy – mint épp a boglári – tragédiával is telített.

S. Gy.: – Persze ha tárgyszerűen múlt idejű is, számomra az „örökös jelen időben" él. Talán ezért is tudtam visszatérni erre az alkalomra ehhez a ma már, hogy úgy mondjam, kétszeresen „antik" versformához és műnemhez, mint ez az alkaioszi strófákban szóló, Berzsenyit idéző ünnepi óda. Most, amikor a hagyományos versalakok gyors lehetetlenülését éljük át, annál nagyobb a nosztalgiánk is irántuk (van aki bevallja, van aki nem), az „ének" iránt. Ennek a versnek az utolsó szava is éppen ezért az *ének* – a horatiusi *carmen*, amely szó a latin származék-nyelvekben két ágra szakadt: nemcsak az éneket jelenti, hanem az ének, a művészet nemtőjét is, a varázst, a bájt, nemcsak *chant* és *canto* lesz belőle, hanem *charmes* is. A szeriális és atonális zene prófétája, Schönberg egyik levelében maga is elárulja olthatatlan nosztalgiáját a tonalitás iránt. Átvitt értelemben: a tonalitás iránti nosztalgia, azt hiszem, annál inkább működni kezd korunk költészetében, minél inkább véglegesen látszunk elszakadni tőle. Ezúttal az alkalom és az élmény mellett a „hely szelleme" is inspirált arra, hogy ilyen költemény ma létrejöhessen, hiszen Bogláron próbálgattam valaha, korai verseimben ezt a klasszicizáló formát, tizenhét éves koromban. Korai verseim közül az egyik, amit nagyon szeretek, *A Múzsához* című kétrészes alkaioszi ódám szintén egy boglári nyáron íródott. Persze, már akkor ez a vers is mutatta a forma és hangvétel óhatatlan változását. A hagyományos költészet több ezer éven át azért fordult a múzsához, hogy adjon erőt az énekhez, az ifjúkori óda viszont azért fohászkodik, hogy adjon erőt *nem* dalolni. Vagyis *nem* írni. Azzal kezdtem a költészetet, hogy védekeztem ellene. Hiszen már akkor, ott is kísértett az éneklés lehetetlensége, korunk költészetének e legfőbb belső problémája. A nosztalgia persze, minél jobban lehetetlenül, annál jobban izzik rejtve, és nagyon is termékeny lehet és szükséges is a költészet továbbfejlődéséhez. Egyszerűen a megtartásában. Eszem ágában sincs ugyanakkor, hogy ezirányban fog a költészet továbbmenni, csak azt gondolom, hogy ilyen nosztalgikus visszavételek helyet kaphatnak szerencsés esetben a ma és a jövendő költészetében. Walter Benjamin már a harmincas években, a modernizmusok fénykorában azt írja, hogy a modernség „egyben azt az erőt is jelenti, mely azért munkálkodik a korszakban, hogy antikvitássá változtassa." Egy ilyenfajta vershez persze az az alkalom is kell, mely egy intézményes ügyet olyan személyes üggyel párosít, mint ez esetben történt. A vers nosztalgiáján kívül, még a szituáció nosztalgiája is hozzájárult ehhez, ami persze sokszor hozzájárul egy költemény megszületéséhez más esetekben is.

Igen, az elszorult torokba tört dal. Ez viszonylag már régóta a modern költészet mai fázisa, és ezen – úgy látszik – csak ilyen, véletlen csodák folytán lehet egyszer-egyszer túllépni. Persze, amint látható, itt is úgy, hogy a választott forma, hangnem és szerep stílusa olykor nagyon élesen megtörik. Például a Berzsenyit idéző, elavult *talpköve* és az egészen új, technikai *infrastruktúra* szavak egymás mellé állításával. Vagy azzal, hogy Boglárlellét Róma, Athén és Babilon

[26] A *Magyar Rádió*ban 1987. november 10-én elhangzott beszélgetés (szerkesztő: Dénes István) átdolgozott változata. Megjelent a *Jelenkor* 1987. 1. számában (23-30.).

„kisöccseként” aposztrofálom, vagy úgy, hogy a nyaralók által megszállt nyári Boglárról beszélve „metropolisz-nyarat” említek, meg úgy, hogy – önmagamat is kinevetve – azt az alapvető érzületemet írom le – amely az *én* számomra egyáltalában nem nevetséges –, hogy a világon akárhol vagyok, valami rögtön Boglárra kezd hasonlítani.

Amikor először megpillantottam a tengert, nagyon-nagyon rég, Párizsból Marseille felé utazva, az valóban fantasztikusan olyan volt... Nem tudom, emlékszel-e, amikor a vonat Pestről a Balaton felé halad a déli parton, Aligánál pillantjuk meg egyszerre a tavat, de csak egy percig: a vasúti töltésben van egy bevágás, ott meglátni, aztán megint egy-két kilométerig híre-hamva sincs a víznek. Pontosan így történt Marseille előtt is. Egy hegyben volt egy ilyen bevágás, egyszerre ott volt a tenger, fantasztikus kékségében, egy vörös sziklával – ami az ottani partnál végig jellemzi a tengert –, aztán vagy fél órát megint nem láttam semmit belőle... Mindenesetre szívesen hagyom magam kinevetni ilyenkor. *Olyan, mint Boglár*, mondom, most már rájátszva, tréfából is, sok mindenre, ami egyáltalán nem olyan, mint Boglár.

Baudelaire azt mondja, ami fontos történik az emberrel, az tíz éves kora előtt történik, Freud is megerősíti ezt. Én azt gondolom, hogy ez ilyen kizárólagosan nem igaz, velem még sok minden történt később is, ami egész pályámra nézve nagyon fontossá vált. De az is kétségtelen, hogy itt olyan alapvető egzisztenciális dolgok történnek az emberrel – anélkül, hogy láthatóan nagy dolgok történnek –, hogy az kitörölhetetlen, és alapja az ember életének, ha költő, akkor a költészetnek is. Hogy mást ne mondjak: gyermekkoromban az a szó, hogy szülőhely, szorosan összekapcsolódott az olyan hellyel, ahol szép víz van. Élni persze máshol is lehet, de születni nem – így gondoltam, és picit még ma is ezt hiszem, vagy ha nem hiszem is, hát beleivódott számomra e szóba; hozzátartozik. Ez az aurája.

Szóval, az alapvető dolgokat ott éltem meg, Bogláron, az Erzsébet utcában, nagyapám házában.

K. L.: – Az Erzsébet utca ma is megvan?

S. GY.: – Ma is Erzsébet utca, és a ház, amelyben születtem, ma is ott áll.

K. L.: – Tiéd?

S. GY.: – Sajnos nem. A ház és az ifjúság brutális véget ért számomra, azzal, hogy hetvenöt éves nagyapámat abból a házból hurcolták el, ahol több mint ötven évet leélt.

K. L.: – Idézzünk a *Rámpa* című regényed egyik fejezetéből.

Akkor, még nyáron, mikor nagyapa állt egy ilyen pályaudvaron, nem honolt ilyen sötét ború az ország fölött, feltehetően inkább júniusi verőfényben fürdött az ugyanilyen vagonok sötét bejárata. Egy ilyen pályaudvaron? Nem, nagyapa nem ilyen pályaudvaron állt. Igaz, hogy hasonló vagonok előtt, de nem ilyen pályaudvaron. Legalábbis az ő számára nem. Egészen másfajta pályaudvaron, már csak azért is, mert annak a pályaudvarnak szép és meglehetősen új, a könyöklésnél díszesen megmunkált bádogrózsákban végződő esőcsatornái az ő keze munkái voltak, ő szerelte is föl őket nem is olyan rég, alig egy évtizede, a peron fölé kiugró üvegtető kovácsoltvas keretére, meg azért is, mert a helybéli vízművek megalakításának köszönhetően (amely részben ugyancsak az ő munkájának volt köszönhető), s amely időben egybeesett a század eleji indóház helyére került új, „modern” pályaudvar építésével, ő szerelhette be a mosdókat, illemhelyeket és a peronon megnyitott ivóvízcsapokat, mindazt, amit egy épületen a víz jótéteményeinek felhasználása és a víz ártalmainak elhárítása érdekében a technika már e tóparti kis helységben is lehetővé tett. Másfajta volt, hiszen nagyapa erről a pályaudvarról szokott évente két ízben (se többször, se kevesebbszer) „felmenni” a fővárosba, ügyes-bajos dolgait intézendő, a munkához szükséges anyagokat beszerzendő, és hát persze meglátogatni a fővárosban lakó számos gyermekét és unokáját.

Az Úrnak ebben a különleges világévében, életében talán először hosszabb időt töltött „fönt” a „gyerekeknél”, akik azonban mégis hiába tartóztatták, hogy ne menjen „haza” egyedül ezekben a

vészterhes időkben, akármi történik, legjobb, ha együtt van a család. Nagyapa nem kereste eszeveszetten az egérutat, nem akart egér lenni, vagy van otthona, gondolhatta, amely megvédi őt, vagy ha nincs, akkor úgyse védheti meg többé senki. Egyszóval akkor hazaérkezett.

Ha hazamenni már nem is mehetett haza. A vonatról lelépve azonnal közrefogta két csendőr, egy másik hazaérkezővel együtt, s miután közben útba kellett ejteniök az ő házát is, egyenesen a sebtében gettónak kinevezett, gyér füvű udvarba kísérte, úgy, ahogy volt, sötétszürke millepoints öltönyében meg a kis úti kofferével. Ugyanoda, ahonnan aztán akkor*, néhány nap múlva, feltehetően júniusi verőfényben kétszázadmagával, hetvenöt évesen, újra végigment az Erzsébet utcán, ezúttal utoljára, a Lengyeltóti úton, ugyancsak utoljára, meg a Vasút utcán, utoljára, hogy megérkezzen, utoljára, a bádogrózsás ereszcsatornák és a róluk lecsüggő muskátliscserepek alá.*

S. Gy.: – A ház üresen maradt. A háború alatt minden üresen maradt házat mindenütt – Bogláron is – megszálltak a lakásnélküliek, kibombázottak (ha nem még előbb, a mások javaira aspirálók). A felszabadulás után úgy maradt ránk, hogy három szobában három különböző család lakott, az akkori jog szerint egy szobát kiürítettek számunkra. Az örökség nagyszüleim négy gyermekére és a négy gyermek hat unokájára maradt. Mit csináljunk az egy szobával? Így aztán elképzelhetetlenül nevetséges pénzért, 1948-ban, Párizsból való hazajövetelem után, elkótyavetyéltük. Nincs tehát semmi másom Bogláron, csak a gyerekkorom. De még mindig, ha valami jótékony szellem azt kérdezné, hogy anyagi javak közül mire vágyom, biztos, hogy ez az első, ami eszembe jut: egy kis házacska Bogláron; de ez lenne még a második meg a harmadik is.

Abban a házban voltam hát gyerek, abban a kertben, amelynek közepén nagymama kedvenc rózsafái remontáltak késő őszig. A századeleji stílusú, kicsit cizellált faoszlopokkal kerített verandát sűrű vadszőlő futotta be, ettől a veranda nyáron is levegős volt, a terített asztalon a napfoltok és a vadszőlőlevelek árnyéka váltogatta egymást.

K. L.: – Télen is ott laktatok?

S. GY.: – Hát hol laktunk volna? Nagyapa háza nem nyárilak volt, hanem tisztes „pógári" lakóház és műhely; ő maga boglári bádogosmester, később vízvezetékszerelő. Anyám egyszerűen *hazament* szülni, annál is inkább, mert apámmal Pesten egy pici, szomorú, udvarra néző két szoba konyhás lakásban laktak, és, fájdalom, nagyon hamar el is váltak. Engem tulajdonképpen nagymama nevelt. A mi boglári házunk világa a húszas évek második felében, amikor én elemista voltam, hallatlanul stabil világ volt. Olyan, amilyenben soha többé nem volt részem az életben, sehol.

Ennek ellenére rettenetes szülőhiányom volt. Anyám, amíg nem ment újra férjhez, elvileg otthon lakott, Bogláron, de hát fiatal elvált asszony volt – 24 éves volt, amikor születtem, és mondjuk 28, amikor elváltak –, és hát akkor ő már pesti asszony volt, nem tudott egész évben Bogláron megmaradni. Nagyon sokat voltam *csak* a nagyszülőkkel. Anyám Pesten rokonoknál lakott ilyenkor, nagymama nővéreinél. Náluk szokott telelni, olykor hónapokat töltött ott. Míg újból férjhez nem ment, én Bogláron maradtam.

K. L.: – Végül is te csak akkor költöztél Pestre.

S. Gy.: – Számomra óriási boldogságot jelentett, hogy végre együvé költözhettem anyámmal. A Személynök utcában vettek ki egy lakást, a mostani Balassi Bálint utcában. Megvan ma is a ház, nagy, vöröstéglás, viszonylag modern épület, a húszas évek végén lett kész. Személynök utca 27. Nagyon tetszett ez a városi, két szoba hallos lakás. Nem sokkal volt nagyobb, mint az apámé, csakhogy egészen másfajta. Az apámé régifajta kispolgári lakás volt, ez pedig modern kispolgári otthon. 1930 szeptemberében jöttem föl, ekkor kezdtem az első gimnáziumot.

K. L.: – Hova jártál?

S. Gy.: – A közeli Bolyai reáliskolába. A Markó utcában volt, a Berzsenyivel szemben, ugyancsak vörös téglás épület. Egyébként Radnóti is itt végzett, Karinthy is, Szőnyi István is,

Határ Győző is. Ott játszódik a *Tanár úr kérem*. Még tanított, amikor elsős voltam, az a bizonyos Fröhlich tanár úr. A folyosón húsz évre visszamenőleg ki voltak téve a tablók, ott is láthattam, később is a fényképeit.

K. L.: – Tehát Fröhlich tanár úr valóságos alak.

S. Gy.: – Persze, még az én időmben is tanított ... Boldogságomnak azután hamar vége szakadt. Három hónapig laktunk a Személynök utcában, amikor bekövetkezett a tragédia: anyámat a Szent István – akkor még Lipót – körúton egy taxi elgázolta. Szeptemberben költöztünk föl, ez januárban történt. Anyám súlyos nyílt lábtöréssel másfél évet kórházban kényszerült tölteni. Megint kikerültem az – alig berendezett – otthonból, most már egy pesti rokoni környezetbe: anyám nagynénjeihez. Azokhoz, akiknél azidőben szállt meg anyám, amikor – elvált asszonyként – Boglárról járt fel Pestre. Akkor a Király utcában laktak, ruhaszalonjuk volt. Szalonjuk később a Király utcából a Petőfi Sándor utcáig emelkedett. *Femina, Marton nővérek divatszalonja* – ez volt a címük. Négyen voltak testvérek.

K. L.: – Egyikük szerepel a *Rámpá*ban is, verset is írtál róla: ő az, aki előre látva sorsát, őrültségében Kasszandra szerepét játszva, hiába jósolta a 44-es elkövetkező szörnyűségeket.

S. GY.: – Ő volt Adela néni. Kacskalábú vénkisasszony: ő vezette a háztartást. Hozzájuk kerültem. Anyuka csak másfél évvel később jött ki a kórházból, addig nem tartották fenn a Személynök utcai lakást, újabb helyre költöztünk. De az már valahogy nem vált jelentőssé a számomra.

A Személynök utcai lakást szinte mitikusan szerettem. Nagyon sokat voltam benne egyedül. Emlékszem, kaptunk egy His Master's Voice-gramofont. Anyám egyik öccse Bécsben egy újság kiadóhivatalában komoly állásban volt, ő hozta ajándékként második házassága alkalmából. Sok lemezzel. Máig is pontosan emlékszem rájuk, számtalanszor meghallgattam őket. A *Lakmé Csengettyűáriá*ját meg *Solvejg dalá*t Galli Curcival, Caruso, Tita Ruffo nagy áriáit, főleg Verdi-áriákat, Mozart *Kis éji zené*jét. Ezek voltak az első zenei élményeim.

K. L.: – Tulajdonképpen te *Nyugat*-gyerek is voltál.

S. Gy.: – De tíz éves koromig, amíg az elemi iskolát be nem fejeztem, Pestet (és az irodalmi világot) alig láttam, csak annyira, hogy apám a karácsonyi vagy húsvéti szünidőre – de arra is már kicsit nagyobbacska, tehát iskolás koromban – fölhozott. Mások szünidőre mennek falura, én fordítva, olyankor jöttem Pestre.

K. L.: – Ez a pesti lakás hol is volt?

S. Gy.: – Kruspér utca 5-7. A Műegyetem körül van, a Budafoki út egy kis mellékutcája. A házon emléktábla emlékeztet apámra.

K. L.: – Akkor a Karinthy-gyerekek lágymányosi világa közelében vendégeskedtél.

S. GY.: – A mi barátságunk apám és Karinthy barátságából következik. Mesélték, hogy együtt is sétáltattak minket Cinivel a Ménesi úton. Az utca város felé eső lejtője még nem volt beépítve, gyönyörű rét volt. Erre már én is emlékszem. Nagyobb gyermek korunkban is ott játszottunk még.

K. L.: – Apáddal milyen volt a viszonyod?

S. Gy.: – Többször írtam erről. A gyerek számára szinte elbírhatatlan kontrasztról, ami nagyszüleim vidéki kispolgári stabilitása és apám életének „soha egy nyugodt perc sora" között feszült. Nem annyira apa volt ő, mint inkább egy távoli, keleti herceg, aki olykor feltűnt Bogláron. Évente két-három-négyszer. A Scherz nevű panzióban szállt meg, ahol különös lények, a „fürdővendégek" laktak. Különös ajándékokkal állított be. Egyszer egy csodálatos tarka selyem zsebkendő-garnitúra várt kiterítve a nagy szállodai ágyon. Gondold el, egy hat vagy legfeljebb hét éves falusi gyereknek! Azt se tudtam, mi ez, életemben nem láttam ilyet eddig, de gyönyörű volt, és még inkább hozzájárult ahhoz, hogy apám valamilyen rendkívüli lény legyen szememben. Bár

akkor már nem a híres ifjúkori bohém öltözékét viselte, de azért rajta a normális polgári ruha is különlegesen állt. Széles, nagykarimájú kalapot hordott, méghozzá egészen világosat. Sálját mindig a nyakán átvetve hordta, úgy ahogy én is, ezt, úgy látszik, örököltem tőle, és most már teljesen az én módim is lett.

„Költő" volt, amiről alig tudtam, hogy micsoda, de valami nagyon kétértelmű dolog. Egyrészt különös volt és inkább gazdagnak tetszett a megjelenése, mert mindig nagyon elegáns szeretett lenni, de miközben ilyen különleges, távoli, más fajtából valónak tetszett számomra, ugyanakkor sokszor hallottam, hogy szegény, s ezt magam is megdöbbenve tapasztalhattam, mikor karácsonyra felmentem hozzá. Nagyapám, aki a kézműves kispolgári erkölcs megtestesítője volt, nagyon vigyázott, hogy apámról rosszat ne mondjon a gyerek előtt, egy dolgot azért sehogy sem tudott elnézően elfogadni, hogy egy apa ne tartsa el a gyerekét. Mert bizonyára így volt. A csúnya szót, hogy *éhenkórász*, nagyapámtól hallottam először, és apámra vonatkoztatva. Felejthetetlenül fájdalmasan érintett. És máig drámai konfliktust támasztott bennem gyerekkorom két férfi-főszereplője, apám és nagyapám között.

A pesti lakás a miénkhez képest valóban roppant szegényes volt. Ez még a falu és város között is különös, fordított viszonyt tételezett számomra.

K. L.: – Hát akkor te falusi voltál.

S. Gy.: – Teljesen ilyennek lehetett látni.

K. L.: – És milyen volt az a falu, ahol gyermek voltál?

S. Gy.: – Órákig tudnék Boglárról beszélni. Csak egész röviden. Annál inkább, mert máshol már elmondtam. Boglár falu volt, község, az én gyermekkoromban kétezer lakosú, de a magyar falvak nagy részéhez nem hasonlított. Mint ahogy egyetlen balatoni hely sem. Különleges, négyrétegződésű település volt.

Fönt volt a *falu*. Úgy is mondták: „fölmegyek a faluba". Somogy felé, legtávolabb ez volt a Balatontól, ahol a somogyi dombok kezdődnek, és 30-40-50 méterrel magasabban van, mint a Balaton és a Balaton-part.

Utána, az úgynevezett látrányi vagy lengyeltóti út mentén, ami a 7-es útról vezet Somogy belsejébe (és amiből nyílik az én utcám is, az Erzsébet utca), ott volt a falu után a *kastély*. Hosszan elnyúló parkja legalább egy fél kilométer az út mentén. A kastély ki se látszott, olyan dús, gyönyörű volt a park, amellett kellett elmennem az Erzsébet utcából fölfelé, az iskolába. Most a borgazdaságnak a kastély lett a főépülete, és sajnos csúnya új épületeket is építettek a parkba. Ez volt a dzsentri Boglár, az *uraséggal* a központjában.

A kastély után következett, lefelé menet – ahogy a faluból megyünk a Balaton felé – az *iparos*- és *kereskedő* rész. Ez sokkal nagyobb volt, mint a Dél-Balaton bármelyik más helységében, beleértve a sokkal nagyobb hírre vergődött Siófokot is, mert annak inkább a szállodái, panziói voltak fejlettek. A kereskedő rész majdnem teljesen zsidókból állt, az iparos réteggel ellentétben, akik között talán nagyapám volt az egyetlen. Ez a rész bezárult a Vasút utcával.

Utána következett a dél-balatoni vasút, a „trieszti gyors" titokzatos nagyvilágba futó pályája és azon túl kezdődött a negyedik rész, a *villasor*, a nyaralók, jómódú polgárok és értelmiségiek világa. Én Négyesy professzor nevét először nagyapámtól hallottam. „Megyek a Négyesy-villába" – ezt különös hangsúllyal szokta mondani. Büszke volt, hogy nála is ő javítja az esőcsatornát, ő vezette be a vízvezetéket. Vagy a Kotsis-villa, Kotsis Iván építész professzoré, aki az ország máig is egyik legmodernebb katolikus templomát építette fel Bogláron a harmincas évek elején.

K. L.: – Az ostrom alatt Karinthy Cini náluk bújt egy ideig.

S. GY.: – A gyerekek, Lajos és az ifjabb Iván velünk egy idősek, nekem teniszpartnereim, Cininek is barátai lettek. Lajos később Ignácz Rózsát vette feleségül, akinek a boglári tisztviselőtelepen lévő villájában meg én nyaraltam sokkal később, már a felszabadulás után.

K. L.: – Ahol az ötvenes években Szabó Lőrinc is megfordult időnként.

S. Gy.: – Ott volt Ötvös Gitta operaéneskesnő cirádás villája is a parton, a különféle „Vár-lak" és más *lak* elnevezésű, kistornyos villácskák között, valamint Kürtös Károly tenoristáé, akinek az volt a szokása, hogy reggel kifutott kis vitorlásával, és a nyílt „tengeren", bent a szélben elénekelte a Mattinátát. Én is hajóslegény voltam egy ideig, egy barátom hajóján, és szertartásaink közé tartozott, hogy reggel kifutva találkozzunk vele, ilyenkor nekünk énekelte el a Mattinátát.

A negyedik rétegnek volt egyfajta mondén, sőt nagyvilági jellege. A harmincas évek első felében sok külföldi, főleg osztrák nyaralt Bogláron. Akkoriban épült a Balaton egyik legelegánsabb szállodája, az Újságíró Szövetség tulajdonában lévő Savoy Szálló, igazán nagyvárosi bárjával. „Világfürdő" – ilyenkor ironikus büszkeséggel így is neveztük falunkat.

Mindez a korabeli társadalom egész keresztmetszetével megismertette az ifjú embert, pláne azt, aki, mint én, azonkívül, hogy az állami népiskolába jártam és egy boglári kisiparosnak voltam az unokája, de városiasabb voltam a többi boglári gyermeknél, mert mégis csak apám fia is voltam, meg félig pesti is. Tehát könnyen beletaláltam mindegyik rétegbe.

K. L.: – Jelentett ott valamit, hogy az apád fia vagy? Mármint a Somlyó név?

S. Gy.: – Bizonyosan. Még az iskolában is. De ehhez egy nálunk mindig kényes kérdést kell érintenem. Mikor iskolába kerültem, 26-ban, éppen az évben az izraelita hitközség iskolát indított Bogláron. Hát ha már indított, s épp a mi utcánkban, nagypapa oda íratott be. Pestről jött egy fiatal, nagyon jóvágású, városias tanító, Lázár tanító úr, és ehhez kezdtem járni. Csakhogy anyám egyre kétségbeesettebben vette észre, hogy néhány nap múlva engem csak úgy lehet reggel az iskolába hurcolni, hogy végighányom – bocsánat a kifejezésért – az egész Erzsébet utcát, a mi házunktól az iskoláig; de nem vagyok hajlandó megmondani, hogy mi bajom. Nem tudta megmondani Somogyi doktor bácsi se, aki már világrajövetelemnél is segédkezett. Egy idő múlva valahogy mégis kivették belőlem, hogy ez a rokonszenves tanító – veri a gyerekeket. Nem engem, mert nála pláne volt apám nevének valamilyen tekintélye, de a többi tehetősebb gyereket se, csak a legszegényebbeket. Kovács Marci, nálam már sokkal idősebb, negyedikes volt a legszegényebb az osztályban, azt mindennap megverte pálcával, és ezt a látványt egyszerűen nem bírtam elviselni. Hangsúlyozom: a látványt. Mert arra emlékszem, ahogy a verés után felpattant a padról, ahol hasmánt kellett feküdnie, s arcán piros foltokban ütött ki a fájdalom és a szégyen. Mikor anyám ezt megtudta, azonnal döntött, kivett innen, és a zsidó iskolából átíratott az állami elemi népiskolába, ahol is odakerültem a gyönyörű nevű, Kossuth-szakállas dr. Karácsonyi Kornél igazgató-tanító bácsi osztályába, – és ott egyszerre csak minden kivirágzott. Remek ember volt, okos és igazságos. Ő is használta olykor a pálcát – úgy látszik ez volt a gyakorlat –: csakhogy azt lehetett érezni, hogy az egyik – ezt most fogalmazom meg – szadista módon vert, a másik azért, mert a konvencióban benne van, hogy a fenyítésnek ez az eszköze is megengedett; hogy is mondjam?, „markírozta" a verést. Jelképessé tette. Nagyon kiválasztott helyzetekben, enyhén, és nem örömmel. Ezt mindig lehetett érezni. Egyébként a lányával (Karácsonyi Mártával, aki szintén tanítónő lett, most már nyugdíjas, ugyancsak Bogláron él) egy padban ültünk, nagy fekete copfja volt, nagyon tetszett is nekem.

Az az alapvető élmény, hogy a „felekezetemhez" tartozó iskolában a gonoszsággal és igazságtalansággal találkozom, és „fönt" az állami iskolában ennek az ellenkezőjével, eleve és mindörökre megóvott attól, hogy az emberekről származásuk és hovatartozásuk szerint – tehát előítélettel – ítéljek, s ne önmaguk értéke alapján. Ez később sokat segített, azt hiszem, méltó módon viselni és elviselni, amikor velem szemben nyilvánult meg az előítélet, akár legdurvább, életveszélyes, akár később, áttételesebb formákban.

K. L.: – Mire tanított még az iskola ?

S. Gy.: – Ha azt hallom: *osztálykülönbség*, akkor elsősorban a parasztgyerekek lekopasztott, sömörös fejét látom. Ez a kép versembe is belekerült. Éreztem, hogy ez nem azért van, mert nem vigyáznak rájuk, hanem mert rosszabb helyzetben élnek, mint mi. Bejáratos voltam szegényes, de tiszta házaikba. Korán elég finom megkülönböztetéssel éreztem azt is, amiben *együtt* tartozom velük a társadalom alsóbb rétegeihez, azt is, ami ezen belül mégis megkülönböztet tőlük.

Tehát a társadalommal, mint struktúrával, mint eleven valósággal való kapcsolatom, eredendően, az abban való tájékozódásom pedig részben, Boglárnak mint helységnek a négyszeres rétegeződéséből és ebből a dupla iskolaélményből származott. Jókor és elég korán.

K. L.: – És a költészet?

S. Gy.: – Bár már volt rádió, amikor gyermek voltam, és Bogláron is volt pár ház, ahol szólt, de nálunk még detektoros rádió sem volt. A gramofont – amit már említettem – is csak Pesten kaptuk később. Bogláron zenét egyáltalán nem hallottam azon kívül, amit az iskolában énekeltünk. *Csinom Palkó, Csinom Jankó, csontos karabélyom*. Ez az eléggé enigmatikus szöveg mély nyomokat hagyott bennem. Sose láttuk leírva. Az énekórán tanultuk meg, énekléssel. Még most is így mondom: „taliván pisztolyom". Miután előbb az van benne, hogy *lódingom*, amiről sejtelmem se volt, hogy mi, utána a *dali pár pisztolyom* úgy véződött a fejembe, hogy „taliván pisztolyom". Ez semmivel se volt értelmetlenebb, mint a *lódingom*. Azt sem értettem, mi a jegyes, tehát nekem a következőképpen hangzott: „Keljen táncra ki-ki köztünk az *őjeges éggel*". Ezt az értelmetlenséget („az ő jegyesével" helyett) egyenesen imádtam. Ebből az a meglepő és eretnek tétel következik, hogy a költészetet nem muszáj olyan nagyon „megérteni". Az igazi költészetben mindig is van homály, a nagy költészet legalábbis egy nagy részében. Semmivel sem „értettem" kevésbé ezt a verset, semmivel se szerettem kevésbé, mintha értelmes szöveget énekeltem volna. Az *őjeges ég* valamivel szebb volt, mint az, hogy „az ő jegyesével". Ez volt az első – öntudatlan – leckém a költészet lényegéről.

És azt hiszem, maga szülőföldem is az volt: alapvetően meghatározta esztétikai fogékonyságomat. A balatoni táj, közelebbről a boglári táj, kettős dombjával és a szemben lévő egész gyönyörű vonulattal, Badacsonytól Tihanyig, az innenső és a túlsó part kontrasztja és egysége. Költészetem legbenső ritmusában, a lekottázhatatlanban, bizonyos vagyok, hogy benne van.

K. L.: – Bogláron kívül is van elvesztett otthonod?

S. GY.: – Több, mint szeretném. Vagy talán mégse ... Hiszen egy-egy régi nyaralás üdülő- vagy vendégszobája is lehet elvesztett otthon, pedig csak egy-két hetet töltöttünk benne valaha. Vagy akár egy tengerentúli hotelszoba, ahol csak egy éjszakára szálltunk meg, s már a nevét se tudjuk. Nekem most csak elvesztett otthonaim vannak ... De minden elvesztett otthon egyben megnyert paradicsom is. Abban az értelemben, ahogy Proust gondolta: mert paradicsom csak elveszett létezik.

Kolozsvári Grandpierre Emil

Elvesztett otthonok [27]

Kolozsvári Grandpierre Emil szinte egész életében, legjobb műveiben családja történetét írta, saját elvesztett otthonait vette számba. Amit három hullámban (valaha, a háború végveszélyének pillanatában a *Tegnap*ban és a *Szabadság*ban, majd évtizedek múlva *Az utolsó hullám*ban, végül nyolcvanadik éve táján az *Emberi környezet*ben) sok száz oldalon megírt, egyetlen beszélgetésben még csak kiegészíteni sem lehet. Ebben a beszélgetésben más oldalról próbáltam megközelíteni életét és műveit.

Az ötletet pár évvel korábbi miskolci könyvnapon elmondott története adta. Akkor ugyanis önkéntelenül rákérdeztem a hatvanas évek híres-hírhedt elbeszélésére, *A fekete bulára*. Hogyan találkozott az akkori fiatalokkal, miképpen ismerkedett meg életükkel, beszédmodorukkal, gondolkozásukkal? De ekkor is visszajutottunk családjához: elmesélte egyik távoli rokonleányának történetét, aki elveszett otthona, családja után szinte az egész, akkor divatosan elsiratott nemzedékével együtt otthont talált Kolozsvári Grandpierre Emil regényeiben, elbeszéléseiben.

Csakhogy utóbb az író másképpen látta ezt a nemzedéket. És azt is, amit róluk írt. „Feleregényeknek" nevezte írásait. Mert csak a vergődést, az útkeresést mutatta fel szinte egyidejűleg külföldi kortársaival, Dino Buzzatival vagy Truman Capotéval. És tőlük függetlenül. A tendenciát jelezhették akkor csak, a folytatás irányát: hogy nem is olyan elveszett az a nemzedék, tartása van, munkából, saját elképzelései szerint akar élni. De az eredményt csak utóbb láthatta: valóban képesek lettek az elvesztett szülői otthon helyett megteremteni a saját otthonukat. A történet ezzel kerek, a művek után ezt a tapasztalatot is el kell mondania az írónak.

Ezzel a történettel indul a beszélgetés. De azután folytatódik mégis az író saját otthonainak és írói műhelyének történetével: miért és hogyan tért vissza *Az utolsó hullám* idején saját életéhez, családjához, és hogyan él emlékeiben ennek a memoár-sorozatnak legfőbb szereplője és ihletője, a nemrég elhunyt feleség.

*

K. L.: – Kolozsvári Grandpierre Emil egy könyvnapi műsoron elmondta híres-hírhedt elbeszélése, *A fekete bula* modelljének történetét. Induljunk ki ebből. Egy rokonleány elvesztett otthonának történetéből, aki otthonra talált – akkor elsiratott nemzedékével együtt – Kolozsvári Grandpierre Emil regényeiben, elbeszéléseiben.

K. G. E.: – A kérdéses lány, nevezzük Noéminak, távoli rokonom. Édesanyja korán özvegységre jutott, hat gyerekéről kellett gondoskodnia. Nem bírván a terhet, gyerekeit kollégiumokba, azaz árvaházba adta. Noémi tíz esztendős korától a debreceni katolikus kollégiumban nevelkedett. Tizennégy esztendős korában nézeteltérése volt az egyik nővérrel. Az leintette, mire elvesztette a fejét s egy őrmester szókincsével vágott vissza. A felelősségre vonástól megrémülve vonatra ült, hogy nálam leljen menedékre. Nem ismertük egymást, de mint én az ő, ő is tudott az én létezésemről s valahogyan kiderítette, hogy a Bem-rakparton lakom, közel a kilences villamos megállójához. Ez a tény szerepet játszott az elkövetkezőkben. Hogy a villamos csattogása föl ne riasszon, füldugóval aludtam. Noémi valamikor éjjel csöngetett be hozzám, mivel nem nyitottam

[27] A *Magyar Rádió*ban 1988. február 3-án elhangzott beszélgetés (szerkesztő: Dénes István) átdolgozott változata. Megjelent a *Jelenkor* 1989. 7-8. számában, 720-727.

ajtót, az éjszakát a lépcsőházban töltötte. Szerencsémre, mert valamikor kilenc óra tájt a debreceni kollégium fölcsöngetett, Noémi után érdeklődtek, igen agresszív tónusban.

– Fogalmam sincs, hol lehet – válaszoltam barátságtalanul a barátságtalan faggatózásra.

Nem sokkal ezután ismét megszólalt a készülék. Ezúttal Noémi hívott föl.

– Épp most kerestek a kollégiumból – közöltem vele.

– Rohadjanak meg! Átkozott vén spinék! – Fölmehetek?

– Gyere. Kapsz reggelit.

Néhány perc múlva már nálam volt, beszámolt a debreceni esetről, szidta az apácákat s közben alaposan megreggelizett.

K. L.: – Hány éves lehetett?

K. G. E.: – Tizennégy éves, de nagylány benyomását keltette. Nénje, a hat gyerek közül a legidősebb, Pesten ment férjhez – neki már saját otthona volt. Elvittem hozzá Noémit.

Egy darabig nála lakott, csakhamar összevesztek. Noémi egy időre eltűnt, aztán ismét rendszeresen ellátogatott hozzám. Mint szavaiból kiderült, zűrzavaros életet élt, mondhatni: elzüllött. A legkülönfélébb munkákkal kereste meg a kenyerét, volt figuráns, bébiszitter, kutyasétáltató, kiállítási alany egy fodrásznál, aki valami új frizurát mutatott be a fején, dolgozott a lakáshivatalban, stb. Egyszóval fuldokolt. Egy szép napon belátta, hogy ezt az életmódot tovább nem folytathatja. Ettől kezdve minden erejével küzdött, hogy kilábaljon a mocsárból. Első lépése az érettségi volt. Ezután művészeti pályán próbálkozott. Hamarosan ráeszmélt, hogy alig van remény az érvényesülésre. Az iparművészeti iskolába ezren jelentkeztek – húsz helyre. Így aztán ösztönei, vágyai, ábrándjai ellenére a jogi karra iratkozott be, noha művészalkat.

A föleszmélés pillanatától kezdve Noémi példás fegyelemmel, erős akarattal, céltudatosan irányította a pályáját. Bíró lett. Nemsokára jogász barátaim kezdtek úgy beszélni róla, mint az új jogász nemzedék egyik legkiválóbb tagjáról. Elveszett otthon helyett a maga erejéből teremtett új otthont, most már van lakása, férje, jövője.

K. L.: – Eddig a történet. Írásaidban egy elveszett, elveszőfélben lévő nemzedék sorsát elemzed. Most beszéld el nekünk, hogyan lett Noémi ifjúsági regényeid egyik ihletője.

K. G. E.: – A nyelvi jelenségekre mindenkor érzékeny voltam. Fölfigyeltem a fiatalok argójára. Noémi és barátai – lányok és fiúk – mind ugyanazt a színes, olykor bizarr képekben dúskáló nyelvet beszélték. Ebben a nyelvben volt valami frissesség, elütött az egyre laposabb hivatali nyelvtől, a pártzsargontól, a szakmák nyögvenyelő erőlködéseitől, élesen szemben állt az üres szótoldományokkal. Ma nem munkát keres az ember, hanem munkalehetőséget, bármilyen szinten.

Érdeklődésem itt kezdődött, azaz a felületen, csak később fedeztem föl azt a világot, aminek ez a nyelv a terméke. Új életérzés, új értékrend teremtette meg. Mikor ez a világ föltárult előttem, annyira meglepett, hogy menten hozzákezdtem írni. S mivel írásaim ihletői argóban beszéltek, én is ezen a nyelven szólaltattam meg őket.

K. L.: – Írásaidnak ez a része leginkább időhöz kötött. Nem gondolod? A szleng változik.

K. G. E.: – Nálunk minden változás egy szélütött csiga gyorsaságával megy végbe. Sok idő eltelik, amíg az új argó fölváltja a régit. Másfelől az argó szavainak egy hányada beolvad a köznyelvbe. A *lógós* szleng szó, és az első világháború utáni időkből származik. Ma jogi kifejezés. A szleng hiányzó fogalmakat is teremt, ezek tovább élnek, mert szükségünk van rájuk. A *cucc* és a *szerelés* minden bizonnyal polgárjogot lel nyelvünkben, hiszen egyetlen szóval fejez ki olyan valamit, amit idáig csak nehézkes körülírással tudtunk megértetni.

K. L.: – Említetted, hogy a felület ragadott meg, de később mélyebbre ástál. Mit fedeztél föl ebben a mélyebb rétegben?

K. G. E.: – Egy új értékrendszert, a mienktől sok pontban különböző morális világot, új típusokat. Az a nőalak, akit én *A burok* Ildijében ábrázoltam, az új idők terméke, lépten-nyomon föltűnik az egész világ irodalmában. Szekérszámra találhatnánk példát. Kapásból hivatkozom Dino Buzzati *Szerelem* című regényére. Szeszélyes, kiszámíthatatlan nő, akit szeretője éppúgy nem ért meg, mint Ildit Elemér. Ezek a *femme fatale* huszadik századi változatát képviselik, titokzatosak, a férfi képtelen eligazodni reakcióikon. Végzetességük abban rejlik, hogy a mienktől különböző életforma, a mienktől különböző értékrendszer hordozói.

A régi és az új erkölcs összeütközését több regényben megírtam. Ezek közé tartozik *A burok*. Az idős férfi és a fiatal lány házassága válással végződik. A férfi elutazik, és Ildire, a feleségére bízza, hogy a függőben lévő ügyeket lebonyolítsa. Válásukat külön elbeszélésben írtam meg – *Búcsú a fegyverektől, azaz...* ebben derül ki, hogy Ildi miként értelmezte a férje utasításait. Elemér tartásdíjat ajánlott föl Ildinek, ezt határozottan visszautasította, mivel pénzt keresni ő is tud, és pénzt elfogadni megalázó. A lakást viszont átalakíttatta, mivel lakás „mindenkinek jár", és képtelenség, hogy egyetlen ember négyszobás lakást foglaljon el.

K. L.: – A lakáskérdés társadalmunk egyik legproblematikusabb kérdése. A lakásárak ugyanis eltávolodtak a keresetektől.

K. G. E.: – A lakáshiány erkölcsi pusztításáról gyalázatosan kevés szó esik. A *Nők apróban* című regényemben ezt az erkölcsi elsivárulást iparkodtam ábrázolni. Ez a könyvem éles társadalmi szatíra, de csupán egy oldalról mutatja be a lakásvadászat erkölcsi kárait, szó sem esik az eltartási szerződésekről, egyik-másik közülük vetekszik a horrorfilmekkel.

K. L.: – Erről is szándékodban áll írni?

K. G. E.: – Más irodalmi terveim vannak. Majd ha ezeket abszolváltam, rátérek az eltartási szerződésekre. Negyedszázad múltán! Meggyőződésem, hogy a helyzet akkor sem lesz tárgytalan. A lakáshiány alighanem tovább fog tartani, mint én.

K. L.: – Térjünk vissza a fiatalokra...

K. G. E.: – A fiatalok isszák meg a levét esztelen lakáspolitikánknak.

K. L.: – Meglehet. De beszéljünk a regényeidről. A kritika egy része a fiatalok problémáival foglalkozó regényeidet kitérőnek tartja.

K. G. E.: – A kritika téved; ezek az írások szemléletükben nem térnek el a többitől. A bajuk az, hogy *félregények*.

K. L.: – Ezt hogy érted? Miért volna félregény a *Változatok hegedűre, A burok,* a *Dráma félvállról,* a *Nők apróban*? Ezek szabályosan befejezett regények.

K. G. E.: – Bizonyos szempontból csakugyan be vannak fejezve, mint regények. Emberileg nincs végük. *A burok* e tekintetben kivétel, Ildi ugyanis elindult a jó úton, otthonra talált az életben. Emlékezz vissza Noémi pályafutására, ami három szakaszra oszlik: árvaház, züllés, sikeres beilleszkedés a társadalomba. Ez az utóbbi fázis hiányzik az én fiatalokkal foglalkozó regényeimből. A hatvanas években fölfigyeltem egy sereg érdekes társadalmi jelenségre, ezeket földolgoztam írásaimban. Ám a történet, amiben fiatal hőseim szerepelnek, megreked életük Sturm und Drang periódusában. Azaz életüknek csak a zavaros első felét írtam meg, a történet másik feléről szót sem ejtettem. Azért félregények ezek, mert befejezetlen sorsokat ábrázolnak. Érzem a felelősséget, és szívesen megírnám a harmadik szakaszt is, hogy a kép teljes legyen. Sajnos, ennek a föladatnak az elvégzésére már nincs se módom, se időm.

K. L.: – És honnan vetted a bátorságot, hogy a fiatalokról, egy, a tiédtől különböző nemzedékről írj?

K. G. E.: – Onnan, hogy igen sok fiatal megnyilatkozott nekem. Én az a típus vagyok, akihez bizalommal fordulnak öregek és fiatalok egyformán, beavatnak legbensőbb ügyeikbe. Seregnyi fiatallal ismerkedtem meg Noémi és húgom fiai révén. Sokan elbeszélték életük történetét. Türelmesen hallgatok meg mindenkit, amíg rá nem jövök, hogy hazudik. Néhány keresztkérdés helyszínről, időről s a hazudozó máris lebukott. Hála a vallomásoknak, hatalmas anyagra tettem szert. Mint említettem, először csak a szleng izgatott, vagyis a nyelv, később fokonkint behatoltam az argó mögött megbújó világba. Amikor már otthonosan mozogtam benne, megjött a bátorságom is. De hangsúlyozom, leendő hőseim életének csak egy kicsiny hányadát ismertem meg, tehát már az is dicsekvés, ha félregényről beszélek.

K. L.: – Közismert érdeklődésed a szépnem irányában, legendás sikereid, kapcsolataid anekdotái közszájon forognak. Ezzel a baráti körrel csak amolyan apa-gyermek viszonyban maradtál, avagy egyes leányzókkal – hogy mondjam? – bensőbb kapcsolatba is kerültél?

K. G. E.: – Is-is. A lányok között akadt néhány, akit az apa–gyerek viszony nem elégített ki, gyarló vagyok, de szeretem is a gyarlóságnak ezt a formáját – éltem hát az alkalommal. Többet megírtam lányismerőseim közül. Egyről beszélek csak, Lorettáról, aki éppúgy nem Loretta, mint ahogy Noémi nem Noémi. Ennek a lánynak fölbujtón szép alakja volt. Közlöm a méreteit, hogy fogalmat alkothass anatómiai csoda számba menő testéről. Tehát mellbősége 105, csípője ugyanannyi, ehhez végy hozzá 172 centiméter magasságot és 52 centiméter derékméretet. S ha mindehhez hozzáveszed, hogy a felső combjának átmérője ugyancsak 52 centiméter, nyilván belátod, hogy egy ritka anatómiai csoda áll előtted.

K. L.: – Minden barátnődnek fejből tudod a méreteit?

K. G. E.: – Csak ennek az egynek, az is a véletlen műve. Ingeket exportáltunk Svédországba s minden inghez aktképet mellékeltünk. Fotós barátom meglátta Lorettát – együtt jártunk a Lukács fürdőbe. „Beszéld rá a barátnődet, hogy hagyja magát lefényképezni” – biztatott. Loretta örömmel kapott az ajánlaton, csak akkor ijedt meg, amikor le kellett vetkőznie. Meztelenül annál büszkébbnek mutatkozott, mint egy királynő, húzta ki magát.

Minden ízében nő volt. A Melódia presszóban szakított velem, oly mesterien, hogy sokáig azt hittem, én kezdeményeztem a szakítást. Ő is beavatott benső ügyeibe, regényt írtam róla, a *Változatok hegedűre* róla szól. Itthon nem tudott elhelyezkedni, valahogy kiügyeskedte magát az NSZK-ba. Ma az egyik jó hírű zenekar prímhegedűse. Férjhez ment.

K. L.: – Mit szóltak hozzá azok, akiket megírtál? Ráismertek magukra? Megharagudtak rád?

K. G. E.: – Loretta semmi kivetnivalót nem talált a regényben. Voltak, akik nem ismertek magukra, pedig még a külsejüket se változtattam meg, a jellemükről, hibáikról, szokásaikról nem is beszélve. Nálunk oly silány az olvasási kultúra, hogy kevés olyan valaki van, aki ráismer a róla készített karikatúrára.

K. L.: – És hogyan reagáltak írásaidra a fiatalok?

K. G. E.: – Túláradó örömmel, kíváncsisággal. *A fekete bula* az *Új Írás*ban jelent meg 1967-ben. A példányokat napok alatt szétkapkodták. Szerkesztői értekezleten állást foglaltak az argó ellen. De csakhamar véleményt változtattak, a *Magyar értelmező kisszótár*ban az argó kifejezései is helyet kaptak. Ebben talán közrejátszott, hogy a *Konkrét történet*ben a nehézkes hivatali nyelvet pellengéreztem ki.

K. L.: – Hagyjuk nyelvészeti munkásságodat, térjünk vissza *félregényeidre*, ahogy te nevezed ezeket a regényeket. Pályád a *Tegnap*pal és a *Szabadság*gal ért el első csúcsára. Az ötvenes években pályád megtört, aztán a hatvanas években ezekkel a fiatalokról szóló témákkal berobbantál az irodalomba.

K. G. E.: – Nem egészen pontos, amit mondtál, mert én nem ezekkel robbantam be, hanem *A csillagszemű*vel.

K. L.: – De az még az ötvenes évek menedék-lehetősége volt.

K. G. E.: – Úgy van. Az ötvenes évek – hogy rendkívül enyhe kifejezést használjak – gusztustalanságai elől az irodalom egy másik régiójába menekültem, népmeséket írtam át a legkülönbözőbb tájnyelvekből magam kisütötte mesenyelvre. *A csodafurulyá*t, *A lóvátett sárkány*t a gyerekek kitüntető szeretettel fogadták. Erre büszke vagyok, a gyerekek ítéletét nem lehet manipulálni. Megjelenése idején a *Csillagszemű* szenzációszámba ment. Menedék volt a történelem is: *A törökfejes kopja* című ifjúsági regényem; ugyancsak menedéket jelentettek az anekdoták, öt század legjobb *magyar* anekdotáit dolgoztam át, egységes anekdotai nyelvet alakítottam ki. A kötet *Elmés mulatságok* címmel jelent meg. Megannyi kirándulás. Ha valahol szó esik róla, hogy miért volt szükség erre, azt válaszolom, hogy két író vagyok, akik közül az egyik eltartja a másikat. Karinthys meghatározás.

K. L.: – A meseíró tartotta el a regényírót meg az esszéírót.

K. G. E.: – Úgy van. Imádom az esszét, csakhogy az esszé soványan fizet. Példa: egy hónap kellett, hogy megírjam a *Szellemi galeri*t, ötvenezer-egynéhány forintot kaptam érte, a Pázmány Péterről írott esszém szintén egy hónap alatt készült el, a honorárium kétezerkétszáz forint volt. Első esszékötetem – *A legendák nyomában* – 1959-ben tűnt föl a könyvesboltok polcain. A kötet kisebbfajta botrányt kavart. Kiadóm vezetője nem volt sem bátor, sem okos, sem jóindulatú – az egykori divathoz képest utószót íratott a kötethez. Emiatt a kiadót és a könyvet egy kalap alatt támadták meg – ha szabad ezzel a metaforával élnem. Ha a kiadó megkérdezte volna, kitől kérjen utószót, valamelyik vezető kritikust választottam volna, aki örömmel kap az alkalmon, hogy belém rúghat, s ezzel nagy szolgálatot tett volna mind nekem, mind a kiadónak. Ám a kiadó egy ismeretlent bízott meg az utószó megírásával. A legjobb akarattal igyekezett mentegetni. Ezzel módot adott egy útonállónak a támadásra: *Utószóval, mint a klasszikusok* – ezzel a címmel rohant nekünk. Szóval, hogy a kérdésedre válaszoljak, így indult újra a pályám, lökésekkel, improvizációkkal, kényszermegoldásokkal, ahogy kifejezted magad: a megújulás felé.

K. L.: – Népszerű, közismert, vitatott íróvá ezekkel az „apró" regényekkel váltál. De tulajdonképpen egy idő után mintha eluntad volna, és pályádat visszacsatoltad a nagy csúcshoz, a *Tegnap*hoz és a *Szabadság*hoz, tehát a szűkebb családod, a *te* elvesztett otthonod történetéhez. Szerinted hogyan viszonyul *Az utolsó hullám*, az újabb önéletrajzi sorozat megindulása és a *Nők apróban* egymáshoz?

K. G. E.: – Lényeges különbség nincsen köztük, a *félregény* és az önéletírás egyformán a valóság közegében gyökeredzik, tehát ami a szemléletet illeti, az változatlan, a különbséget egyfelől a stílus adja, másfelől a téma, végül az anyag ismeretének sekélyebb vagy mélyebb volta. Megújulásomat az irodalompolitika változása tette lehetővé. Révai helyébe Aczél György lépett, hála ennek a személycserének, letérhettünk arról az eszelős kényszerpályáról, ahova a magyar szellemi élet legelvakultabb ellensége, Révai terelte a kreatív szellemeket.

K. L.: – Szemedben *A fekete bula* vagy *A burok* is kényszerpálya?

K. G. E.: – Bizonyos tekintetben föltétlenül. Mindazonáltal ezen a kényszerpályán is módot találtam rá, hogy ha szerényen is, de kinyilvánítsam szellemi függetlenségemet és szembeforduljak a Rákosi fémjelezte rendszerrel. Egyetemi társam és jó barátom, Fejtő Ferenc írta rólam, hogy egy lépéssel mindig tovább megyek a megengedettnél, például *A burok*ban, meg más írásaimban. Ez az egy lépés megnyugtatta a lelkiismeretemet, mindenesetre jelezte, hogy nem hódoltam be.

Eredeti témámhoz, a *Tegnap* és a *Szabadság* világához szerencsés véletlen terelt vissza. Alkalmas időben, mert ami a fiatalokkal kapcsolatos témám volt, azt már kimerítettem, másfelől a fiatalság is megváltozott, csakúgy mint a szleng, képtelen voltam lépést tartani az új fejleményekkel.

K. L.: – És mi volt az a szerencsés véletlen?

K. G. E.: – Hajdani textiliskolai kollégám, akit eredetileg Weszely Bandinak hívtak, utóbb franciásította a nevét Wesselre, váratlanul fölhívott. Rendszeresen ellátogatott Budapestre, de csak a hatvanas évek közepén jutottam eszébe. A textiliskolába apám íratott be, ő ugyanis előre látta, hogy Trianon után, a románok birtokolta Erdélyben a magyaroknak nem sok jövőjük van az értelmiségi pályákon, tehát a gyakorlati pályákon kell boldogulnunk. Innen jött az ötlet, hogy tanuljam meg a fonás-szövés mesterségét. A helyzetet apám fölismerte, de az én képességeimről nemigen volt tiszta képe. Bandival együtt jártunk az iskolába, ő sikeresen végzett, én csúfosan megfutamodtam, hazautaztam és beiratkoztam a pécsi egyetemre. Szóval hosszú időre elszakadtunk egymástól, azóta annyira összemelegedtünk, hogy idestova ő a legjobb barátom. De folytatom a történetet. Bandi jelentkezett telefonon, s mivel aznap estére semmi programom nem volt, értem jött kocsival és elvitt a bátyjához, Lacihoz, a kiváló orosz és francia fordítóhoz. Útközben, valahol a Margit híd közepe táján megkérdezte, mi volt az az örökség, ami miatt búcsút mondtam a textilpályának. A meglepetés mellett valami más is megmozdult bennem. Örökölni néhány száz pengőt, egy aranyórát és egy fényképezőgépet örököltem. Semmi mást. Valahogy elütöttem a választ, de a kérdés nem hagyott nyugodni. Bandi már rég visszautazott Nantes-ba, ahol kisebb textilüzemet alapított, mikor végre előkotortam az emléket az agyamból. Hiúságból hazudtam az örökségről, mert szégyelltem bevallani Bandinak, hogy semmi keresnivalóm ezen a pályán, mert nincs tehetségem a műszakhoz, tehát a gépekhez, sem az üzleteléshez, a kezem pedig ügyetlen, nemhogy textilmintákat nem volnék képes tervezni, de textilmunkásnak is rossz volnék. Később ráeszméltem, hogy nemcsak Bandinak hazudtam, hanem a közönségnek is, a *Tegnap*ban, abban a könyvben, amiről úgy éreztem, hogy a legőszintébb munkám. Szégyenletemben belefogtam *az utolsó hullám*ban s az első fejezetben töredelmesen megvallottam, hogy ebben és ebben nem mondtam igazat.

K. L.: – Ekkor kezdtél bele abba a sokszáz oldalas meditációba, amiben leszámoltál a hazugságoddal, ízeire szedted legsikerültebb művedet, a *Tegnap*ot, és újra fölépítettél egy egész korszakot. Nem ismerek hasonló esetet irodalmunkban. Senkiről nem tudok, aki ilyen őszintén megtagadta volna saját állítását. Pedig tudjuk, hogy az emlékiratok szerzői nem mindig ragaszkodnak az igazsághoz.

K. G. E.: – Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy hazudtam, hogy félrevezettem a közönséget, mindent elkövettem, hogy helyrehozzam a bűnömet. A lelkem mélyén egyetlen téma izgat szenvedélyesen: – a magyar élet, ahogyan a köznapi cselekedetekben megnyilvánul. Azt kutatom, hogy élünk Pannóniában, hogy Bernáth Aurélt idézzem.

Miután tisztáztam a hazugságom körüli tényeket, elkapott a lendület, tovább folytattam az írást, így született sorra *Az utolsó hullám*, a *Hullámtörők*, a *Béklyók és barátok*, végül az *Árnyak az alagútban*, amit te nem szeretsz, holott... De nem erről beszélgetünk. Irtózom a csonkoktól, ám ahhoz, hogy a cselekményt elvezessem a forradalomig, egy sereg dokumentumra lenne szükségem. Ígéretet kaptam, dokumentumokat nem.

Egy évtized múltán újabb revízióra kerítettem sort, az *Emberi sorsok*ban. Ezt a könyvet nyolcvan éves korom körül írtam, mondhatni a végső lehiggadás állapotában, amikor már nem sokat veszthet az ember, mindössze azt kockáztatja, hogy valamely csökött irodalmár ostoba recenzióban elparentálja a könyvet, amiből aligha értett valamit. Igyekeztem objektíven, a valósághoz híven megírni életem és környezetem minden mozzanatát.

K. L.: – Amikor hozzáláttál *Az utolsó hullám*hoz, feleséged, Magda még élt. Állításod szerint ő volt az első és egyben legjobb szemű kritikusod. Mit szólt hozzá, hogy megint ezen a témán dolgozol?

K. G. E.: – Magda elfogult volt, sokkal többre becsült, mint amennyit megérdemlek. Ami a visszacsatlakozást illeti a *Tegnap* és a *Szabadság* témakörébe, szinte gyerekesen örült. Ezen a területen várt tőlem a legtöbbet. Ebben, azt hiszem, igaza volt.

K. L.: Azt már kérdeztem, hogy *A fekete bula* nemzedéke mit szólt a velük foglalkozó regényekhez. De mi volt a véleménye Magdának, akár mint kritikusnak, akár mint feleségnek?

K. G. E.: – Félregényeimet nem sokra becsülte, mint ahogy most már nekem sem tetszenek, az egyetlen *A burok* kivételével, ami több, mint amennyinek első olvasásra látszik. Ismétlem, túlértékelt és mást várt tőlem, mint a félregényeket.

K. L.: – Mi tetszett neki?

K. G. E.: – Jó véleménnyel volt *Az utolsó hullám*ról, de mindenekelőtt a *Hullámtörők*et, a *Béklyók és barátok*at fogadta lelkesen. Tetszéséhez hozzájárult, hogy ezekben a könyvekben ő is szerepelt. Földes Anna riportot készített vele, halála előtt egy esztendővel, ebből kiderül, hogy nagy vonalakban ugyanúgy látja kettőnk kapcsolatát, mint én. Vagyis úgy írtam róla, ahogy elvárta.

K. L.: – Egyes részletekkel szemben fenntartásokkal élt?

K. G. E.: – Nem volt semmi kifogása, nem is lehetett, mert mielőtt nyomdába adtam a kéziratot, Magda elolvasta, megtette észrevételeit, ezeket tiszteletben tartottam. Egyetlen sor sem jelent meg, amit jóvá ne hagyott volna. Csakhogy amit jóváhagyott, utólag nem fogadta el.

K. L.: – Hogy érted ezt?

K. G. E.: – Úgy, hogy két Magda volt, az egyik, akivel negyven évig éltem, aki helyben hagyta, amit róla írtam. De volt egy másik is, akiről ő maga érthetetlen, titokzatos módon megfeledkezett. Hogy mit akarok mondani, tudom, de a jelenség tanácstalanná tesz. Magda 1981 novemberében halt meg. Hagyatéka rendezése közben, 1982. február huszonkettedikén, nagy szekrénye alján újságpapírba csomagolva, gondosan átkötött csomagot találtam. Kibontottam, hadd lám, mi van benne. Nekem címzett, de postára nem adott levelek voltak, 1948-tól 1957-ig keltezve. Amint elolvastam ezeket az írásokat, az a kép, amit magamban őriztem Magdáról, levélről levélre halványult, s egy másik Magda bontakozott ki előttem. Néhol fedte egymást a két kép, máskor eltért egyik a másiktól.

Valami más ez, nem skizofrénia. Magda memóriája sajátosan működött, a maga módján felejtett s a maga módján idézte föl olykor, amiről úgy hittem, végleg eltemette magában. Mindjárt a halála után hozzáfogtam az íráshoz, akkor azt a képet akartam kiegészíteni, amit magamban hordtam. Ezek a félretett, ezek az elrejtett levelek új lökést adtak a munkához, új anyagot, új szempontokat.

K. L.: – Az *Új Írás*ban olvastuk készülő könyved egy részletét. Mi késztet rá, hogy feleséged személyével külön könyvben foglalkozzál?

K. G. E.: – Eredetileg a hiánya, az elvesztése késztetett írásra, hisz amíg róla írtam, az a hamis érzés élt bennem, hogy vele vagyok; ahány szál az élethez kötött, annyi szál kötött Magdához. Benne van az életemben, az írásaimban, mint aranyfonal a szövet mintájában, mindegyre föl-fölcsillan. Áldás volt, eléggé meg nem becsült áldás. Emberileg, íróilag mérhetetlen sokkal tartozom neki. Hatására sok mindenre érzékenyebben reagálok, mint ismeretségünk előtt. Most, hogy rábukkantam ezekre a szemérmesen visszatartott, postára sohasem adott levelekre, revideálnom kell a kettőnk kapcsolatáról, a szerelmünkről bennem élő képet. Régóta dolgozom a Magda-könyvön, évek munkája fekszik benne, s még mindig nem vagyok bizonyos, hogy valaha elkészül. Nagyon nehéz olyan valakiről írni, aki halálával életünk felét magával vitte a sírba. Ráeszméltem, hogy amit könyveimben elmondtam, az a valóságot gyéren tükrözi. Tudom,

összevissza beszélek, amit mondok, nem világos. Talán a könyv, ha valaha csakugyan elkészül, áttöri a homályt.

K. L.: – Elvesztett otthonokról kérdeztelek, látszólag rapszodikusan csapongva, mégis egyetlen témája volt kérdéseimnek. Most hadd kérdezzem meg, mit számítanak Kolozsvári Grandpierre Emilnek a nők?

K. G. E.: – Mindent, hogy tömör legyek. Unokahúgom, Clarisse, az egyetlen a rokonságból, akit szeretek, ő figyelmeztetett egy tulajdonságomra. Emil – mondta –, ha te egy nővel beszélgetsz, ha a nő csak egy picit érdekel, a tizedik hatványra emelkedsz.

Igaz. Nekem ahhoz, hogy formában legyek, ki tudjam fejezni magam, mindig szükségem volt egy nőre, mindenek felett Magdára. A legmeghatározóbb élményt ő hozta az életembe. Persze voltak kalandjaim... Ez nem tartozik ide, bővebben majd a könyvben...

K. L.: – Egy régebbi beszélgetésünk alkalmával megjegyeztem, hogy a te emberi figuráid különböznek az átlagos magyar regényhősöktől. Magyarázatot kértem tőled. Túl röviden válaszoltál, mindössze annyit, hogy fiatal korodban sokat utaztál. Hadd tegyem föl újra a kérdést.

K. G. E.: – Nekem az a meggyőződésem, hogy *aki csak Magyarországot ismeri, nem ismeri Magyarországot* – erre céloztam, amikor az utazásaimról beszéltem. Utazásaim egy része első tekintetre fölösleges volt. De most már tudom, hogy nekem mint írónak különleges szerencsém, hogy előbb fordultam meg egy csomó országban, és csak azután írtam meg első regényemet, *A rostá*t.

Tizennyolc éves koromig Kolozsvárt éltem, de szülővárosomat akkor ismertem meg, amikor öt évnyi távollét után visszatértem oda. Ekkor ébredtem a kisebbségi sorssal együttjáró problémákra. Ezt a regényemet ötvenhat évvel a megírása után adták ki másodszor, s ma időszerűbb, mint valaha, nem lepte be a por.

K. L.: – Ezt én is tanúsíthatom. Halljuk, hova-merre utaztál?

K. G. E.: – 1924-ben Pestre költöztünk, itt ért az első sokk, egy merőben más világba kellett beleilleszkednem. Nem sikerült. Innen Franciaországba utaztam, majd Svájcba, Belgiumba, Itáliába. Később Bukarestbe. Nem turistaként fordultam meg itt vagy ott, hanem együtt éltem a helybeliekkel. Két ország hatott elhatározón rám: Franciaország és Itália. Francia földön másfél évet éltem, Itáliában ösztöndíjat kaptam, előzőleg is megfordultam ott kétszer. Itt is, ott is alkalmazkodtam a helyi szokásokhoz, benyomásaim egy része megrögződött bennem. Az élet különbözött a kolozsvári élettől, más volt a viszony diákok és tanárok között, más volt az oktatás, más volt a koszt, más a szórakozás. Egy sereg idegen szokás belém plántálódott. Hogy konkrét példával éljek, francia és olasz diáktársaim *gyorsabbak* voltak nálam, fölfogásban, elhatározás, cselekvés dolgában. Alkalmazkodtam hozzájuk, meggyorsultak a reflexeim. Ez idehaza hátránynak bizonyult, nem előnynek.

K. L.: – Hogy érted ezt?

K. G. E.: – Mi, magyarok a lassúság bűvöletében élünk, példa rá a futball, azt hiszem lassúságban egyedül az izlandi csapat múlt felül bennünket. Más példa: gyorsak voltak a reflexeim, gyorsan gondolkoztam. Valamiről szó esett, rögtön kimondtam a véleményemet. Hiába, mert akivel beszélgettem, még az appercepciónál tartott, amit mondtam, talán meg sem hallotta, annyira lefoglalta a gondolkozás. Se nem látott, se nem hallott, lépésről lépésre haladva építette föl monológját, amihez görcsösen ragaszkodott, akár helytálló volt, akár nem. A gondolkozás lassúságának következménye a monológ, ami kizárja a párbeszédet s a demokráciának sem használ.

K. L.: – Érdekes, amit mondasz, de hamarjában nem tudom, helytálló-e.

K. G. E.: – Erről majd egy más alkalommal. Most hadd térjek vissza a kérdésedre, miben térek el regényeimben a megszokott magyar hősöktől. Tamási Áron, aki ilyesféle beszélgetésekbe ritkán bonyolódott, állapította meg, hogy ő olyannak írja meg a nőket, amilyennek szeretné látni őket, én olyannak, amilyenek. Ez az egyik lényegbevágó különbség.

De van más is. Végeérhetetlen a száma azoknak, akik nem elégszenek meg hősük termetével, hanem minden erejükkel azon vannak, hogy nagyobbnak fessék őket, mint amekkorák. Tabéry Géza őszintén megvallja, hogy *hústornyokról* ír, persze nem ő az egyetlen. A tendenciát a képzőművészet jelzi legmarkánsabban. Medgyessy óriásnak ábrázolja Móricz Zsigmondot, akiről én pontosan tudom, hogy nálam fél fejjel alacsonyabb volt, holott én sem haladom meg az átlag-konfekció méreteit. Számos alkalommal együtt utaztam Móriczcal a buszon, ő Leányfalura ment, én a Kisoroszi révnél szálltam le. A zsúfoltságban olykor egymáshoz szorultunk, innen a tapasztalat.

K. L.: – Mostanság a deheroizálás a divat s a deheroizált hős többnyire alatta marad valóságos méreteinek.

K. G. E.: – Ám amikor én kezdtem, csupa óriás népesítette be irodalmunkat. Nekem ez már akkor föltűnt, ezért gúnyoltam ki első regényemben, *A rostá*ban a legóriáskodóbb óriást, Szabó Dezsőt. A karikatúrában szó sem esik magasságáról, hiszen a termet csak különleges alkalmakkor kínálkozik témaként. „Korszakot alkotok” – mondja a Szabó Dezső-i allűrökben tetszelgő figura. A karikatúra végig megmarad ezen a szinten, a szellem szintjén. Kocsis Márton, ez a szabódezsősködő regényhős. Egyetlen kritikus vette észre benne a karikatúrát, csaknem hatvan évvel megjelenése után: Belohorszky Pál.

Ami most következik, dicsekvésnek hangzik, de miért ne dicsérném magamat, ha más úgysem dicsér – mondta egy világhírű író. Az ő példáját követem.

Tehát van egy harmadik különbség is. Irodalmunk legkonokabbul mutatkozó hiánycikke a cselekvő ember, pontosabban a cselekvő magyar ember. Azért hangsúlyozom, hogy magyar, mert Kosztolányi hőse, Néró is cselekvő ember, különben nem vállalkozott volna Róma fölgyújtására. Egyik aktív hősöm a *Nagy ember* Gazsija, amolyan fasisztoid figura, de a cselekvés a vérében van, noha a módszerei nem ajánlatosak.

A másik *A szerencse mostohafia*. Ez a regény a vállalkozás himnusza. Hőse nagybátyám, Kőházy Gyuri, a szívós, minden nehézséget legyűrő ember, aki úrrá lesz reménytelen helyzetek özönén. Erre a két regényre – főleg a másodikra, s itt a dicsekvés – nemcsak az irodalmároknak, de minden épeszű pedagógusnak föl kellett volna figyelnie, hiszen irodalmunk nélkülözi a cselekvő hősöket, s a gyerekeket csak rokonszenves, sikeres, vonzó példával szoktathatjuk rá a kitartásra, a vállalkozásra, a küzdelemre, a helytállásra az életben. Némelyekből persze nem hiányzik ez a képesség, de mi sem áll távolabb a magyar mentalitástól, amit, Szerb Antal kifejezésével élve, a *tettiszony* jellemez. Márpedig, ha van korszerűtlen vonás, ez az. Elegánsabb volna, ha ezt nem én, hanem valaki más tenné szóvá. De hát kitől várhatnék eleganciát, vagy a józan ész még oly csekély mértékét is, olyan irodalmi életben, ahol a kritikusok egy része reménytelenül belegabalyodott Németh László eszméinek zűrzavarába, egy másik rész klikkek zsoldosa?

Mindenképpen tény, hogy a fiatalságom legfogékonyabb éveiben számos idegen országban eltöltött négy esztendő sok tekintetben eltávolított a hazai életfölfogástól, a magyar valóság megítélésétől. Annyi életformába igyekeztem beilleszkedni, annyi mindent tapasztaltam, hogy ott, ahol másokat a megszokás, az egyoldalú gondolkodás arra kényszerít, hogy abszolútumnak vegyék azt, ami nagyon is viszonylagos, én az abszolútumot nagyon is esendőnek látom.

Panek Zoltán

„Elvesztett otthonok? Hiszen hurcoljuk magunkkal mindet!”[28]

K. L.: – Viszonylag könnyű helyzetben vagyok. Olyan tájakról beszélgethetünk, amelyek az időben megmaradtak, és amelyeket Panek Zoltán nekem is megmutathatott. És könnyű helyzetben vagyok azért is, mert hogyha műveit olvasom, az őt felnevelő táj minden rezdülése – nem hangosan, nem retorikus kifejezésekkel, hanem a legpontosabb írói eszközökkel – benne van regényében, novelláiban. Élete és életműve elképzelhetetlen e tájak nélkül. Kedves Zoltán, mutasd be nekünk – most szavakkal – azt a világot, ahonnan származnak és ahol létrejönnek műveid.

P. Z.: – Elvesztett otthonok? Megvannak azok, hiszen hurcoljuk magunkkal mindet, csak már nincsenek sehol. (Egyébként szerintem inkább *elveszett*, mint elvesztett otthonok.) Terep-Bikszádon születtem, az Avas völgyében. Erről a Bikszádról annak idején Jókai *Kiskirályok* című regényében még úgy beszél, mint országos hírű fürdőhelyről. Terep egyik sarka Bikszádnak, tulajdonképpen egy újabb település, ahol a szolgálati lakások voltak. Épp a minap nézegettem a szülőház fényképét: ez is már legalább harmincéves. A hajdani szülőházból csupán ez a fénykép maradt meg. Azért érdekes ez a szülőház, és egyáltalán a közvetlen környéke, mert édesapám meg tudott állni a ház előtt a mozdonyával, onnan adott meleg vizet édesanyámnak a gyerekfürösztéshez, a fürdéshez, a mosogatáshoz. Apám megmutatta, hogyan kezelik a mozdonyt, és amikor ott felejtett a mozdonykonyhán, el is indítottam. El tudod képzelni, hogy milyen rémület lehetett. Apám bent ebédel, kinéz, az előbb ott volt a mozdony, most már nincs. Így indultam el a világba. És még máig sem fejeztem be ezt az utat, mármint az egyik otthontól a másikig, az elveszett otthonoktól az esetleg félig-meddig visszaszerzett otthonokig. Erről a terepi házról, egyáltalán a bikszádi működéséről apámnak, *Édesapám Összes Művei* című írásomban írtam. Ez azért érdekes talán, mert ő az egyetlen igazán nagy hőstettét itt hajtotta végre. Egy kitérő állomásban vesztegelt a mozdonyával, amikor is fentről elszabadult (fékevesztetten: a szó szoros értelmében) egy szerelvény. Ezt csak úgy lehetett megmenteni, hogy ő elébe siet lefelé a mozdonnyal, majd megvárja – ütköztette, szépen, simán, és aztán le tudta fékezni.

K. L.: – Ilyeneket vadnyugati filmekben látni.

P. Z.: – Nem volt olyan messze ez a bizonyos fűrésztelep a vadnyugati filmek szellemétől, hiszen amerikai érdekeltség volt annak idején. A bérc, a favágók, a fűrészüzem és egyáltalán a mozdonypark. Innen Lunaforrásra kerültünk, de még Terepen ért életem másik megrázkódtató élménye (természetesen ezekről csak a szüleim elbeszéléseiből tudok): egy házi mulatság után másnap odacsúszkáltam a kályhához, ahol a cigarettavégeket összegyűjtötték: kibontottam egyet, megettem a dohányt. Nagybátyámat riadóztatták a szomszédos Avasfelsőfaluban, ahol körorvos volt. A gyomormosás alkalmával legalább egy cigarettányi dohányt távolított el belőlem. Tehát Lunaforrás, amelyhez semmilyen különösebb emlékem nem fűződik, csak annyi talán, hogy ez az Avas völgyének egyik legszebb hegycsúcsa tövében fekszik, a Mike tövében. Később ott vizslattam, hol lehetne, merre, abban a völgyben visszaszerezni legalább

[28] A *Magyar Rádió*ban először 1988. július 25-én elhangzott beszélgetés (szerkesztő: Dénes István) megigazított változata. Megjelent a *Jelenkor* 1988. 12. számában (1163-1172.).

egy részét az elveszett otthonoknak. Gyönyörű a táj, ásványvízforrások buzognak köröskörül. Nem Lunaforráson, hanem Kőszegremetén, egy másik színhelyen találtam meg. Te ismered ezeket a helyeket.

K. L.: – Egyhetes körutazásunk zárórészében, egyik barátod családjával egyetemben voltunk nálad.

P. Z.: – A Túron keresztül pertut ittunk az ott halászó nagybányai román munkásokkal. Rendkívül barátságosak voltak veletek, meg is lepődtél, hiszen nem vártál ilyesmit ismeretlen emberektől. Innen Avasfelsőfalu következik, amely az Avas völgyének most már városi rangú települése. Szüleim megszületésem előtt már laktak itt, nyilvánvaló, hiszen édesapám itt udvarolt édesanyámnak. Aki nagyon sokáig várt arra, hogy férjhez mehessen ahhoz, akit szeret – egy református emberhez –, de hát erről Borbála, anyai nagyanyám, hallani sem akart, ő csak katolikushoz akarta adni a leányát. Apámmal összeismerkedvén, őt már elfogadta, mert katolikus volt, bár édesanyám később megállapította (nem jogtalanul), hogy ilyen katolikust a kerítésből is törhetett volna. Édesapám kismajtényi születésű. Már a dédapám és a nagyapám is a gróf Károlyi uradalom főgépésze volt. Apám nem ezt az utat követte, elkerült Erdődre (Petőfiből tudjuk, hogy milyen), előző felesége – mert volt egy felesége, aki meghalt – Erdődről származott, talán érdekes megjegyezni, hogy a Bakócz családból, az érsek-hercegprímás családjából.

K. L.: – Zoltán, neked a Panek család eredetéről is van egy legendád.

P. Z.: – Egy Krakkóból éppen Magyarországon tartózkodó Petrarca-fordító, aki azért akart megismerkedni velem, mert látta a protokoll-listán, hogy Panek a nevem (az ő édesanyjának is ez a neve), elmondta, hogy Panek gurálok, tehát Zakopanéból származnak. Jellemzőül csak annyit, hogy jó humorérzékűek és rendkívül vadak. Hát ezt mind a kettőt tapasztaltam magamban az eddigiek folyamán.

K. L.: – És összes barátod is veled kapcsolatban.

P. Z.: – Így van. Ott tartottunk, hogy édesapám Avasfelsőfaluban akkoriban, amikor édesanyámnak udvarolt, a villanytelep főgépésze volt. Amikor indult volna hozzá estefelé, háromszor egymás után vörös izzásra állította az egész helységben a villanyt. Mindenki tudta, hogy most indul Panek úr a menyasszonyához. Itt már rendkívül érdekes élményeim voltak. Anyai nagybátyám volt itt, mint említettem, dr. Somogyi Jenő, a körorvos, ő mentett meg másodjára is, egy kilenc gócos tüdőgyulladásból. Ekkor láttam azt, hogy egy rendkívül jól képzett orvos, megrendülésig vallásos, a megmentésem után térdre borult, úgy imádkozott. Nem tudtam pontosan, hogy mi történik, édesanyám sírva jött-ment körülöttem, megkérdeztem, miért sír, azt mondta: „Kisfiacskám, fáj a fogam és azért.” Beírattak az első osztályba (az óvodát sikerült megúsznom), én el is indultam szépen otthonról, de nem mentem iskolába, hanem valahol a patak partján, a Túr partján (itt folyik keresztül) csavarogtam erdőn, mezőn, sziklák közt, hegyek közt, és hol sikerült idejében hazamennem, hol nem. Na de hát ez csakhamar kiderült.

K. L.: – Ezt napokig csináltad?

P. Z.: – Napokig, sőt hetekig. Csakhamar kiderült, hogy én elmegyek ugyan otthonról, de iskolába nem járok. Apám beáztatott egy kötelet a tekenőbe, emlékszem, azzal jól elfenekelt, utána megkötözte a kezemet, és úgy vitt az iskolába, mint egy borjút. Persze én akkor már rég tudtam írni, olvasni. Most is emlékszem, milyen bambán és kíváncsian, ugyanakkor kárörvendően bámultak rám. Nem lehet kilógni a sorból, nem lehet összevissza mászkálni, itt rend van és rend lesz, tudomásul kell venni, hogy rend van és rend lesz.

K. L.: – És tudomásul vetted?

P. Z.: – Hát félig-meddig. A következő lakhelyünk, otthonunk Kőszegremetén nem a faluban volt, hanem kint a Túr partján, ahol vízi- és gőzmalom működött, apám ott volt gépész. Magánúton próbálkoztak velem, hogy besoroljanak a tudományos intézetek végtelen és unalmas sorába, nem sikerült különösebben. Egy nagyon kedves tanító néni vett számba, és elmondta, hogy aztán kapok majd cukorkát, ha jól viselkedem, és egyéb jutalmakat. Én csak néztem, és azt mondtam magamban: ha közel jön, megrúgom. Közel jött. Tudniillik az önállósági érzésem már igen fejlett volt. Nemcsak hogy önállóan halásztam, kézzel természetesen, a Túrban, hanem volt két juhom is. Tehát juhos gazda számba mentem, és nagyon nagy terveim voltak ezzel a két juhval. Sajnos, a világ nem úgy alakult, hogy ebből gazdagodtam volna meg. Ma nagy gyapjúszállító volnék valahol, vagy éppen itt. Előreszaladtunk Kőszegremetére. Avasfelsőfaluban apám unalmában (egy villamos erőmű az megy, csak akkor tűnik fel, ha megáll, vagy valami üzemzavar van) remekmívű késeket, bicskákat gyártott, és a helyi lakosok, a legények megvásárolták, azokkal aztán vasárnap a táncban szurkálták egymást, de nem halálra soha, megvolt a technikája, körülbelül tizenöt-tizenhat-húsz szúrást ejtettek a háton, a pengét is az öklükben fogván, tehát éppen csak 2-3 centiméter mélyen, hogy megemlékeztessék rá, mi történt vele, de ne öljék meg. Végül is apám eladta a késeket, a kések működésbe léptek, amikor szükség volt rájuk, azután egyenesen nagybátyámhoz kerültek azok, akiket megszurkáltak. Ez minden vasárnapi műsor volt. Még egy érdekesség: a táncban a zenészek azért ülnek ma is egy ilyen táncházszerűen kiképzett nyitott fészerszerűség „emeletén”, a kakasülőn úgyszólván, mert ők semlegesek, tehát ők nem keveredhetnek, nem keverhetők semmiféle „balhéba”, következésképp védve is vannak, ha az emeletről muzsikálnak. De hát így egész a világ: egyik gyártja a késeket, a másik gyógyítja a sebeket. Ez éppen a rokonságon belül történt az én esetemben. Itt még annyit jegyeznék meg, hogy Avasfelsőfalu és Kőszegremete között található szerintem az egyik legszebb magyar nevű helység. Túrvékonya. Ott elkeskenyedik a Túr, arról kapta. Kitűnő agyaga van, és azt Vámfalu, a szomszédos község cserepesei (ez már egészen a Mike aljában fekszik), a vámfalusi cserepesek használják évszázadok óta. Legalább olyan kiváló technikával és minőségben készítenek agyagedényeket, mint mondjuk a székelyföldi korondiak. Következik Kőszegremete, ahol a kis Túr siet az Avas völgyéből. Most már egy tó is látható ott, egy víztározó, nem tudom, megvolt-e már akkor?

K. L.: – Akkor építették.

P. Z.: – Akkor építették, igen, amikor ti ott jártatok. Ott állott a vízi- és gőzmalom, erről írtam *A földig már lépésben* című regényemben. Gyerekkoromban ott éltem át egy Péter-Pál napi vihart, amely nyugat felől jött. Nem akarom itt részletezni, de én olyan félelmeset soha életemben nem láttam, ha csak 1982-ben nem, ugyancsak Kőszegremetén, ugyancsak Péter-Pálkor, amikor is száz öreg diófa – kedvenc fáim a diófák – dőlt ki. Száz diófát tépett ki a vihar földlabdástól. Száz diófa, az nagyon sok. A református templomnak a bádogtetejét is összecsomagolta a vihar, és a templom mellé lerakta: olyan volt, mintha egy templom zuhant volna le. Érted a képet? Az ezüst színű bádog roncsokban hevert. Természetesen a villany is kialudt, és tíz napig a gépkocsi akkumulátoráról működtetett televízión néztük a világbajnokságot. Én ugyan nem vagyok szurkoló, de a barátaim unszolására én is elmondtam a véleményem: megmondtam, hogy Olaszország lesz a bajnok, amiért is aztán megkaptam a magamét a végén, hogy miért pont az lett. Kőszegremetére még vissza fogok térni, mert itt éreztem ezelőtt vagy huszonöt évvel azt, hogy az elveszett otthonokból valami visszaszerezhető, ha csak időlegesen is, és nem azzal a melegséggel, és nem feltétlenül csak nosztalgiának engedve. Rengeteget táboroztam, sátoroztam a Túr partján, laktam fent, hetekig, hónapokig dolgoztam Sike Imre hegyi házában. Ezek a kis présházak: láttam valamikor egy képeslapban dunántúli présházakat, azokra emlékeztetnek.

K. L.: – Ez az a présház, ahol mi is aludtunk, ahol az evetpej nyoma ott volt, elaludtunk, hiába vártam, hogy lássam, hogy megy föl a falon.

P. Z.: – Igen, az evetkék nagyon kedves jószágok. Mindenesetre az első időben, amikor én elkezdtem oda visszajárni, még édesapám is élt, a malomnak már hűlt helye volt, valamivel kövérebbnek látszott a fű. Erről a *Keserű tejről érik a dió* című novellámban írtam. Nem az a halál, amit elképzelünk, hanem az, amit én ott láttam, mármint a volt malom és a vihar által szinte romba döntött szolgálati lakásunk helyén. Már benőtt mindent a fű, olyannyira, hogy ahogy elhúztam a lábamat, máris felegyenesedett utánam, mintha soha nem is éltünk-jártunk volna ott. Hogyha úgy tetszik: az elveszett otthonok jelképét látom benne. Nagy gond, hogy az ember egyáltalán rátaláljon magára a helyre is: az otthonokhoz mindig hozzátartozik valamely táj, azzal egészül ki, nemcsak magában a lakásban vagy házban történik valami, hanem körülötte is. Számomra mindig nyitott volt minden otthon, mert rendkívüli összefüggésben volt a tájjal, az ott történhető és megtörténő dolgokkal. Kőszegremetén azt tartják: ha valaki öregember nem tud fölmenni a szőlőhegyre, az abban az évben meghal. Ennek következtében bottal, kapaszkodva, zihálva, de minden öreg az utolsó pillanatig felmegy a szőlőhegyre, hiszen világos: ha nem megy fel, akkor abban az évben meghal. Itt éltem meg egy rizskásás zsák tetején életem egyik legszorongatóbb magányos pillanatát, amikor édesanyám otthagyott. Középfülgyulladásom volt, azt még tetézte a magányérzés, meg az, hogy nem tudtam: végképp kidobtak a világba, vagy csak otthagytak, átmenetileg. Voltam otthon, szüleimnek, aztán voltam elveszett otthon, legalábbis az én képzeletemben, majd voltam megtalált otthon, hiszen édesanyám utánam jött. Az imént említettem, hogy fiatal tanítónő vett kezelésbe.

K. L.: – Megkapta a rúgást?

P. Z.: – Megkapta, de én is megkaptam a büntetést. Apám rendkívül szigorú volt. Neki könnyű dolga volt: összeeszkábált egy lábbilincset, és azzal az ágy lábához bilincselt. Szigorúan kenyéren és vízen éltem volna. Édesanyám a köténye alatt (Erzsébet volt Piroska) Szent Erzsébet gyanánt, loppal hozott nekem fánkot, amit éppen sütött, és így a cinkosságunk révén könnyen viseltem a fogságot.

K. L.: – Ez elég gyakran volt?

P. Z.: – Nem volt gyakran. Egyetlen esetre emlékszem. Amikor a vihar – hogy visszatérjek – megindult, búcsú volt Bikszádon, a vihar akkora volt, hogy a bikszádi kétágú templomnak mind a két tornyát ledöntötte. A búcsúsok bemenekültek a malomba, illetőleg a szolgálati lakásba, vagy tizennégy ember nyomta az ajtót, a nyugatra nyíló szolgálati lakás ajtaját, és nem tudták zárva tartani a szél ellenében. Engem az egészből, mint majd később is, a világháború idején, kizárólag a nyúltenyészetem sorsa érdekelt. (Mondtam ugye: jó gazda voltam. A tyúkketrecet száz méterre szállította el, de épségben megmaradtak.) Kőszegremete minden zegét-zugát ismerem. Például ezek a présházak fönt a szőlőhegyen. Van olyan régi fából készült sajtó is, amelyen a dátum 1808. Napóleon még el sem indult Moszkva felé, amikor ezek már működtek, és az élet rendje szerint a helyükön voltak, teljesítették kötelességüket. Kőszegremetén találtam vissza az elveszett otthon egy részéhez. Úgy, hogy a fele Kőszegremetén van, a másik fele pedig Szovátán, ahol is az írószövetségnek alkotóháza működik – rendszerint üresen áll a tizenhárom szoba –, természetesen nyáron zsúfolásig. Így aztán kialakult egyfajta vándorlásom. Tavasszal Szovátára, ott május végéig, nyáron nem, ősszel újra, nyáron Kőszegremetén, és igen ritkán Kolozsváron vagy környékén. Kőszegremetén sátorban is nagyon sokat voltam, és nagyon sokat egyedül. Ez jó is volt és rossz is. De volt idő, amikor olyan csodálatosan lehetett dolgozni Kőszegremetén, hogy nem engedélyeztem magamnak egy héten csak egy novella megírását, a szabadidőt nézelődéssel, tűnődéssel töltöttem, gépkocsival jártam ide vagy oda, vagy gyalog, mostam a patakban,

fölmentem a hegyre, az erdőbe, és kerestem a nyomokat, természetesen hiába. Én nem magához a falusi életformához akartam visszatérni, hanem inkább a természethez. *Szeptember vége, percről percre* című írásomban pontosan írtam le az első hetekben észlelt dolgokat: milyen egy városba vetődött embernek újra találkozni azokkal a helyekkel, ahol egyáltalán szembenézhet önmagával, ahol a vizsgálódása, a tűnődése olyan mélységű lehet: nem szabadulhatunk addig, amíg egy gondolatot végig nem gondoltunk. Blaise Pascal azt mondja: minden baj azzal kezdődik, hogy elmegyünk otthonról. De szerintem ez nem egészen így van, talán nagyobb baj az, mármint a szembenézés szempontjából, ha az ember órákra, napokra vagy hetekre visszatalál régi otthonokhoz, hiszen akkor régi gondokhoz, régi fájdalmakhoz is visszatalál, és azokat valóban nem szabad magában egyszerűen csak felidézni: beépülnek szervesen a további életébe, és ha nem járt volna akkor ott, állítom, akkor nem úgy alakul az élete. Tehát egyfajta hatással van ránk maga a táj, a táj valamilyen hatalma működik bennünk. Kőszegremetén elég sok barátom is megfordult, és érdekes módon mindenki nagy dicsérettel. Eszembe jut Kőszegremete, hamar összepakolok, akár éjszaka is, és indulok. Kolozsvártól északnak, 200 kilométernyire. Lent a faluban volt szállásom, postaláda pont szemközt velem, ha ott bedobtam valamely írást, akkor már nem állt módomban meggondolni, hogy visszaszerezzem, mert másnap elvitte a szekér a közösségközpontba és onnan aztán tovább. Azonkívül fönt a szőlőhegyen, a Sike Imre házában, és még a hegy tetején, a legtávolabbi nyaraló, vagy rejtekhely, az a Dohi F. Lajos bácsié. Velük kapcsolatban csak azt kell megjegyeznem, hogy én nem zártam ki magam a falu emberi közösségéből, mindenkivel szívesen elbeszélgettem, édesapámat ismerték, emlékeztek rá. Egyébként vele mentem vissza oda legelőször, miután hosszú évekig nem jártam arrafelé. Ült a hegy aljában, mondván, hogy menjek csak nyugodtan fel. Ismerőseink, barátaink integettek, egy inget lobogtattak fentről, hívtak a szüretre, én fölmentem, gondolván, hogy édesapám megül valameddig. Alig értem fel, egy másik ösvényen már ott volt ő is. Mondta: „Aki nem jön fel a hegyre, az abban az évben meghal.” Ekkor már hetvenöt éves volt. Tehát a háromszoros nyaralórendszer, valamint: nem zárom ki magam a falu életéből. Szívesen elbeszélgetek az emberekkel (és ha nem beszélgetek – velük *magyarul* hallgatok), esténként épp úgy viszek vizet az egyik jó vizű kútról, mint ők. Jellemző eset: Dohi F. Lajos bácsiék, amikor fellőtték az első embert a Holdra, nem tudtak megegyezni Zsuzsika nénivel, a feleségével, hogy ez mi is tulajdonképpen, megint valami úri huncutság. Abban állapodtak meg, nem baj, hazajön Panek úr, és majd tisztázza. Tisztáztam, de sajnos Zsuzsika nénit mai napig nem tudtam meggyőzni. Kőszegremetéről miért, miért nem, egyszer csak Józsefházán találta magát a család. Édesapám szívesen, nyugodtan, pánik nélkül költözött egyik helyről a másikra, tudta, hogy egyetlen vagyona a két keze munkája. Valószínűleg az volt a döntő, hogy Józsefházán állott anyai nagyapám, Somogyi Károly paticsfalú, valamikor zsúpfedelű, de immár inkább szalmatetejű, földes háza. (Nyitott kémény volt még, emlékszem, a konyhában.) Oda költöztünk, mert apám ezermester volt ugyan, de mindig szegényember. Molnár, malomszerelő, gépész, gépkocsivezető, gépkocsiszerelő (ezt a két utóbbi mesterséget olaszországi „tanulmányútján” sajátította el: az első világháború után ott volt hadifogoly, még egy olyan Lancia gépkocsin ült mint gépkocsivezető, amelynek kívül volt a hajtólánca, tehát az erőátvitel kívül történt, özönvíz előtti jármű volt), lakatos, bádogos, órás, alkalmi böllér és főleg mozdonyvezető. A mozdonyvezetőt azért hangsúlyozom újra, mert egyfolytában cipeltük magunkkal azokat a valamikori mozdonyvezetői vizsgához szükséges könyveit, amelyekben rendkívül szépen, fényképeken ábrázolták a különféle mozdonytípusokat. Nekem igazából sohasem volt játékszerem, ezek voltak az igazi játékaim: apám könyveiben a mozdonyok. Már Józsefházán sincs meg a ház, Somogyi Károly nagyapám háza, amely talán be is fejezte ezzel a funkcióját, hogy mi még ott laktunk jó néhány esztendeig. Én ezt a falut nagyon szerettem. Háromvallású falu, úgy mondták, reformátusok, katolikusok és görög katolikusok lakják mai napig is. Fel is térképeztem a falut (egy megtalált régebbi térképvázlat

alapján) és a környékét. Itt kezdett kibontakozni előttem az élet, itt kezdtem megérteni az emberek közötti viszonylatokat, az olvasás gyönyöre itt kapott el. Nagyon sokat köszönhetek az akkori római katolikus plebánosnak, Csonth Ignácnak, aki bevágatta velem az egész latin szintaxist, amikor magánúton a két osztály letételére készültem. Be is kísért a vizsgára. Rendkívül szigorú pap volt, ugyanakkor végtelen segítőkész és jóságos. A vonaton így imádkozott: „Uram, nagyon sokszor azt kértem, legyen meg a te akaratod. Most legyen meg a miénk." Az első furcsa találkozás a tudományos emberekkel. Polányi Imre vizsgáztatott. Ahogy az első szavakat kiejtettem, felugrott és otthagyott. Nem értettem, miért történik ez, de aztán kiderült. Behívott a tanáriból három-négy kollégát, akik éppen ott voltak, és azt mondta: „Nézzétek, itt van egy gyerek faluról, és latinul beszélek vele". Később ő lett az osztályfőnököm, majdnem érettségiig. Rendkívül jó viszony alakult ki köztünk. Amolyan famulusa, asszisztense lettem, természetesen a jó tanulónak járó engedményekkel, azaz szemtelenkedni is lehetett, nemegyszer ki is rúgott az óráról. Nagyon hosszú ideig nem láttam, a harmincéves érettségi találkozón találkoztunk. Fölkerestem én is Miskolcon, ott él, a tanítványai mindig is rajongva beszéltek róla.

K. L.: – Nekem is tanárom volt, aztán kollegám.

P. Z.: – Mi nem ismertük egymást még személyesen, ő volt, mint ahogy természetes is a szellemi életben, a kapocs és kapcsolatteremtő. Megkérdezte, mit csináltam azóta, mondtam: ezt, azt, könyvek. – Nagyon jó: van nekem egy volt tanítványom, Kabdebó Lóránt, akitől meg fogom kérdezni, hogy milyen író vagy te? Mire én másnap elvittem az egyik írásodat rólam: álmélkodott, csodálkozott. Nem hiszem, hogy pedagógus kaphat nagyobb elismerést és jutalmat, mint ha szétszórt tanítványai végül is találkoznak.

K. L.: – A volt tanítványai körbevitték a Földön, mi búcsúztattuk a Köröndön, Pesten, egy presszóban, amikor világkörüli útjára indult.

P. Z.: – Úgy van. Én meg is írtam *Az én tanárom mágus volt* című írásomat, amelyben ezt megjósoltam: jól és szépen fog lezajlani. Nem tudok ilyen esetről, hogy a volt tanítványok a világon szétszóródván a volt tanárukat körülutaztatják, büszkélkedvén az eredményeikkel, visszavágyván ahhoz a tanárhoz, akitől az ilyen meleg emberi indíttatást kapták. – Józsefházán voltak az első szerelmek. Ott ülte meg a lüdérc a lovat. A lüdérc úgy ülte meg, hogy kijártunk a Ficiklapos nevű határrészre, én, a gépész úr fia, kíváncsiságból, éjszaka a lovakat legeltetni, ahol kipányvázták, és természetesen a kisebb fiúk, mi elaludtunk, a legények pedig megülték a lovat, nem a sajátjukat, mert az békésen legelgetett, hanem akiét el tudták kapni, habosra kergették, asszonyok után, fel a szőlőhegyre és a környékre. Aztán reggel mondták, hogy a lidérc ülte meg a lovat. Így ült meg engem is a szerelem lidérce, nem egyszer és nem éppen valami kellemesen. De azért olyan emlékeim is vannak: az otthon számomra nem egy házat, egy tájat jelentett soha, hanem a tágasságot, az ahhoz tartozó tágasságot, amelynek hatalma van fölöttünk, és később is beleszól az életünkbe. Például itt voltam apám mellett cséplésekor, kazánfűtő. Kemény munka volt, de azért megvolt annak a jutalma is, mert a cséplőbanda leányaival, a pelyva- és törekhordókkal, kévevágókkal este a szalmakazalba vájt lyukba bújtunk, egy fiú, egy leány. Ezen nem kell felháborodni, mert a legtisztességesebb módon voltunk ott, a leányok ugyanis zsákbamacskák. Azaz zsákot húztak magukra egészen az állukig, azt bekötötték. Minden szabad volt, de csak zsákban. Itt éltem meg Józsefházán a templomban, a toronyban, az általam nagyon szeretett Csonth Ignáccal való (nem egyetlen) összeütközésemet is. Mert mindenekfölött harangozni szerettem. Nuszer Gyulával (akit aztán később úgy vitt el a második világháború, hogy részt sem vett benne, hiszen a háború végén alig tizenöt évesek voltunk), a harangozó fiával én is harangoztam, ketten voltunk a harangozó művészek. Nekem egyszer eszembe jutott, mi lenne, ha a toronyból – lecsorgatnánk? Leér-e a földig? Leért. És alatta ment Csonth Ignác. Elkezdett

bennünket kergetni. Még nem kellett harangoznia, hátravolt vagy tíz perc. Mondtam: szaladjunk kétfelé, mert akkor nem ér utol. El is szaladtunk kétfelé a templompadláson. Ma is visszatér álmaimban az iszonyú élmény, ahogy mozog és inog alattam. Denevéreket, galambokat és port vertünk fel, nem tudott megtalálni minket a tisztelendő úr. Aznap délben elmaradt a harangozás. Gondolták az emberek: bizonyára harangoztak, de a szél elvitte a szavát. *Harangozósirató* című írásomban írtam meg mindezt. Egyik legmegrázóbb élményem a mai napig is. Ekkor már dohányoztam szabályszerűen, hol a tisztelendő úrtól csórtam dohányt vagy papírt (a mai napig is meg tudom sodorni a cigarettát), hol édesapámtól, aki letette a dózniját munka közben. Szólt is édesanyám, te Dezső, ez a gyerek dohányszagú. Hogy volna dohányszagú, mondja az apám, mitől dohányszagú? Én nem tudom, mondja édesanyám, de dohányszagú. Én tudtam, mitől vagyok dohányszagú, mert a matrózblúzom kivágott masnijában tartottam a dohányt (papírt és gyufát nem, mert azt ki lehetett tapogatni). Fent a toronyban cigarettáztunk Nuszer Gyulával. Mígnem egyszer úgy vette le rólam édesanyám mosásba a matrózblúzt, hogy nem tudtam kiüríteni a masnit. Gyönyörű szépen kivallotta a víz, hogy valóban dohányzom. Az otthon a hozzátartozó tájjal az, ahol és amelyben az ember itthon-érzéssel él. Mert amikor otthon vagyunk, nem azt mondjuk: *otthon* vagyunk, hanem *itthon* vagyunk. Tehát nemcsak akkor, amikor otthon van az ember, van ez az itthon-érzése. Sokféle és sokszor változó otthonok otthonos otthonosság-élményéből épül ki (ha kiépül) az itthon-vagyok érzése, és ebből kinek-kinek a saját honszerelme. Ez annyira közvetlen összefüggésben van az ember világot átfogó (hazáját átfogó, népét átfogó) érzésével, hogy talán semmi egyéb nem hasonlítható hozzá. Az otthonosság érzése az itthon vagyok érzésében az otthonokban, amelyeknek láncolatából kiépül ez a mélytüzű ékszer és körülveszi az embert, ezért olyan kényes, ezért hordozzuk magunkkal, ezért nem lehet soha véglegesen elveszett, és ezért nem lehet sajnos az időben végleg visszatalálni hozzá. Szélesvásznú a film, térhatású az idő, és ahogy szóródunk szét a világon, annál nehezebb magunkat összeszedni. Tamási Áron nagyon okosan és szépen mondta: „Avégett vagyunk a világban, hogy valahol otthon legyünk benne”. Én ugyan olvastam már olyan változatát is magyarországi írásban, idézvén Tamásit: Avégett vagyunk a világban, hogy otthon legyünk benne. Ez nem jó, mert ennek a gondolatnak a lényege, a nagyon fontos eleme a *valahol* otthon lenni. A *valahol* otthon lenni azt jelenti, hogy nem abban a házban, nem abban a szobában, nem abban az ágyban, bölcsőben, hanem abban a tájban, abban a körülölelő együttesben otthon lenni. A *valahol* meghatározott pont, és nem lehet elmosódott kép. Ehhez tenném hozzá a magam gondolatát, amelyet 1974. június 6-án jegyeztem le (véletlenül írtam oda a dátumot), mely szerint „A huszadik században a legnagyobb kaland megmaradni ott, ahol születtünk.” Józsefházáról még egy novellányi élmény kívánkozik ide. Somogyi Gyula doktor, anyai nagybátyám...

K. L.: – Nem ő mentette meg az életedet?

P. Z.: – Nem. Ez az öccse. Pécsett volt röntgenorvos, egyetemi tanár. Valószínűleg nosztalgiás otthon-megtalálás, -visszaszerzés céljából időnként hazalátogatott. Somogyi Gyula nagybátyám sokat tűnődött abban a hátulsó szobában, amely vendégszoba volt, földes az is. Emlékszem rá: rendkívül kényes volt ágyneműre, minden egyébre, a lepedőn nem lehetett egyetlen gyűrődés sem, mert akkor ő nem tudott rajta aludni. Egyébként tíz évig udvarolt egy bécsi ezredes leányának, akit végül is (tíz év után úgy gondolta, jól megismerték egymást) feleségül vett, de tíz hónap után üvöltve mentek szét. Nagybátyám, állítom, ettől lett antifasiszta, vagyis németellenes. Azt mondta: rosszabb nem jöhet – és kitartott a helyén. Zárkózott ember volt, de feloldódott aztán – mint *Felhőszakadás* című novellámban megírtam –: jött egy nagy nyári zápor. Az egyébként valamikor zsúpfedelű, paticsfalú ház (szalmával fedtük minden ősszel apámmal) áteresztette a zivatart. Először csak a mi szobánkban kapkodtuk össze az edényeket: csorgott mindenütt. Aztán édesanyámnak eszébe jutott, hogy

Jézus Mária, Gyula bácsi odatúl. Bementünk hozzá, a következő kép tárult elénk: Gyula bácsi – mint aki teljesen váratlanul érkezett haza, most, igazán ebben a meleg nyári záporban – ült az ágyban az esernyője alatt. Józsefházán sok minden ért, és sok mindenre úgy emlékszem vissza, mintha ma lett volna. A közelben, három kilométernyire volt Aranyosmeggyesen az Erdélyben talán egyetlen reneszánsz várkastély, ami Kemény János fejedelemé is volt többek között. Ott játszottunk rablópandúrt, míg az épület állt. Teljesen helyrehozták, befedték, akkor is bejárásunk volt a pincékbe és a labirintusokba. A világháború aztán ezt is elvitte, mert fegyverraktár, lőszerraktár lett, felrobbantották, a rozettákat széthordták küszöbnek és miegyébnek. Így múlik el a világ dicsősége. Egyébként Aranyosmeggyes talán érdemesebben arról is híres, hogy Meggyesi Pál prédikátor ott született, I. Rákóczi György udvari prédikátora, akit aztán nem tűrt meg udvarában II. Rákóczi György, mert bizony őszintén mondta ki a véleményét a dolgokról. A háborút az aranyosmeggyesi, illetve józsefházi hegyen éltük meg, ott láttam utoljára visszafelé vonuló német katonákat, és ott az első orosz katonát, aki egyedül érkezett egy lovon. Azt megelőzőleg mi már a harmadik világháborút játszottuk kamaszokként, rengeteg fegyverünk volt, most már beismerhetem. Szüleim azt hitték, hogy a csata minden este ott folyik az orruk előtt, holott csak mi kergettük a lovakkal egymást és dobáltuk a kézigránátokat.

K. L.: – Semmi baj nem lett?

P. Z.: – Szerencsére, de iszonyodva gondolok vissza rá, mert most már, mai fejjel, természetesen úgy látom, hogy ha a gyerekek fegyverekkel katonásdit játszanak, ez tulajdonképpen már nyílt előkészülete a következő háborúnak. Ezért azóta ellenzője vagyok a gyermekjáték-fegyvereknek, a gyermekeknek nincs meg a veszélyérzetük. Akkor humanista szempontok nem merültek fel bennem, csak az érdekelt, hogy kitől hogyan tudnám az arzenálomat bővíteni. Édesanyám volt a bölcs és az igazi humanista, aki azt mondta: neki nem számít német, orosz, román, magyar katona, mindegyiket siratja otthon az anyja, ez volt az alap, amiből kiindult, és mindegyiket úgy fogadta, mint hogyha a saját gyermeke érkezett volna oda.

K. L.: – Neked mit mondott a háború?

P. Z.: – A háború nagyon későre érkezett el hozzánk, és csak átsuhogott fölöttünk. Tulajdonképpen 1944 októbere, a Horthy-féle kiugrási kísérlet csődje után.

K. L.: – Erről van valami emléked?

P. Z.: – Rádión hallottam én is a hírt. Nagy izgatottság vett erőt az embereken, beszéltek, tárgyalták, latolgatták az esélyeket, miközben a szomszéd csűrje mögött kivégeztek egy katonát, akinek a szekerében megtalálták a civil ruhát. Nem szökött meg, csak a civil ruhát találták meg nála, és ezért kivégezték.

K. L.: – Pont október 15-én.

P. Z.: – Nem, hanem azt megelőzően, egy nappal, két nappal, akörül. Csak úgy emlékszem rá, hogy apám jött haza, és azt mondta: ez mégiscsak borzasztó. Apám különben 1914-ben volt tizennyolc éves, mert 96-os (édesanyám 98-as), az első világháborút végigcsinálta, a 13-i isonzói csatánál fogságba esett, rohamgéppuskás volt, és egy életre megutálta a háborút. Ugyanabban az ezredben szolgált a testvérbátyja, aki kazánkovács volt, később politikus is. Apám soha nem politizált olyan értelemben, hogy valamilyen párthoz csatlakozott volna. (Ezt a szokását, sugallatát követtem én is.) Fogságba ejtették az olaszok egy gáztámadás után, Udine felé vitték, egy hegyoldalba terelték, megszólaltak hátul a saját ezredüknek a géppuskái. Ugyanott volt a bátyja is. Később ezért egy életen át veszekedtek, hogy „te akkor miért lőttél rám”, „te mit csináltál volna”. Olyan helyzetbe hoztak testvéreket is, hogy a már

elfogott hadifoglyokra is tüzelnek tehetetlen dühükben, hogy kiszakították körükből. Aztán olaszországi hadifogság, Albánia, vasútépítés, malária, minden egyéb, hazatért.

K. L.: – És a német megszállásról van emléked? Március 19-ről.

P. Z.: – Hozzánk nem jutottak el német katonák így. Átutazóban voltak. Apám (a második világháború idején is behívták, szakaszvezető volt már az első világháborúban) Zsibón volt, hidakat, állomást őriztek. Négyen vagyunk testvérek (én vagyok a legidősebb, következik Éva, József és Antal). Édesanyámnak segíteni kellett a háborús gondok közepette. Édesanyám sok mindenre megtanított, főzni, hogy ne szoruljak majd senkire, mosni, takarítani, varrni, és megmondta: majd később rá fogok jönni, milyen jól tette ezt. Bölcs gondolatát kell idéznem, amit gyermekkoromban folyton ismételgetett: „Kisfiacskám, ne szorulj te soha senkire, de rád mindig számíthassanak." Világos volt, mint a katonák esetében, hogyan látja ő a világot.

K. L.: – Azért kérdezem többek közt ezt, mert azt mondod, hogy ti háborúsdit játszottatok. Filmben láttátok vagy olvastatok róla?

P. Z.: – Nem, már 1933-34-ben kezdték kiépíteni (lehet, hogy tévedek az évszámok megítélésében) az úgynevezett Károly-vonalat a román–magyar határon, hozzánk is elkerültek katonák. A gyerek azt játssza, amit a katonaságtól lát. Fényes, csillogó eszközök, fegyverek, egyenruha és egyebek. Nekem egész magánhadseregem volt, ezzel a magánhadsereggel vonultam például az aranyosmeggyesi várkastélyba is időnként, és a Somogyi Károly nagyapám házától nem messze levő Sűrű temetőbe (régi temető, amelyet benőtt az akác és az iszalag). Én már akkor minden elméleti felkészültség nélkül föltaláltam a tökéletes államot, katonákat toboroztam, azok dolgoztak, én papírpénzt nyomtam, azt adtam nekik a munkáért, és azért ők a saját munkájukat megvásárolhatták. Természetesen a fölös haszon engem illetett, és feltétlen engedelmességet követeltem. Ekkoriban voltam én a kereszténységtől, a katolicizmustól való eltávolodás korszakában is, jóllehet, rendkívül ragaszkodtam személy szerint a tisztelendő úrhoz, Csonth Ignáchoz. Amikor megkérdezte tőlem, úgy tízéves koromban, hogy nem volnék-e hajlandó kispap lenni, ingyen tanulhatnék tovább (semmi vagyonunk nem volt, a ház sem volt a miénk, hanem a testvéreké), tehát megkérdezte, nem volnék-e hajlandó, mondtam, hogy nem. Miért – kérdezte ő. Azért, mert nem tudom az életemet nők nélkül elképzelni. Erre nem szólt semmit, nagyon bölcs volt. Ő volt végeredményben az első és utolsó gyóntatóm is. Később aztán már én ettől eltávolítottam magam. Jöttek a nagy, vad nyarak, a szalmakazalban való hálások, és egyáltalán, az élet csodái elkezdtek kinyílni, egészen másképpen értelmeztem, mint mondjuk a főtisztelendő úr, a biblia vagy a kereszténység. A panteizmus irányába tettem igen nagy lépéseket. Újabb és újabb kalandok és egyéb indíttatások és csalódások és hívások. Ez az a korszak, amikor az ember szobrász, hegedülni próbál, ír. Hegedülni próbáltam, meguntam, szobrot is faragtam, de főleg a kezemről távolítottam el a fölösleges részeket. Tíz-tizenegy éves koromban tudtam, hogy író leszek. Nem állt elegendő könyv a rendelkezésemre, de éppen itt kapcsolódik be Gyula bátyám, Somogyi Gyula bátyám Pécsről, aki a *Pesti Hírlap Képes Vasárnap*ját tíz év késéssel juttatta el hozzánk (ez ma sem nagy idő), és azokat nézegettem én: ismerkedtem Kosztolányi, Babits, Tóth Árpád és nem tudom kiknek a műveivel, persze akkor még válogatás nélkül. Készítettem is magamnak egy antológiát ebből, kísérletezgettem, meg is írtam már tizenegy éves koromban az első elbeszélésemet, amely ugyancsak katonai tárgyú volt, érthető. Józsefházáról 1941 őszén költöztünk Szatmárra (Kazinczy utca 16. szám, I. emelet 7. ajtó), szüleimet aztán onnan is temettük. Az volt számukra az utolsó otthon. Most Éva húgom él ott. Előbb atyám halt meg 77 éves korában, aztán édesanyám 82 éves korában. A diákszállásokat, a különféle albérleteket (Szatmáron, Kolozsváron, Bukarestben) nem számítva, tájszempontból is átfogó élmény részese voltam 1949. április 30-án, amikor is repülőgéppel utaztam Szatmárról Kolozsvárra. *A földig már lépésben* című regényemben

elmondom: a Péter-Pál napi vihar egy embert kaszástól felemelt és kilenc kilométerrel arrébb tett le. Mellé álmodván magamat, ott voltam vele (Dohi Ambrus bácsival, ez a neve a regényben), és akkor szemrevételeztük először azt a tájat „magasabb szintről". A táj kis egységei ekkor olvadtak szemléletté, a vihar vitt minket, s körüljártuk az egész Avasi-medencét. Akkor elég sötét volt, mert bömbölt, tombolt minden, ezzel szemben az április 30-i repülőút Szatmárról Kolozsvárra gyönyörű napfényes időben történt. Én az érettségi után a helyi laphoz kerültem, onnan hívtak Kolozsvárra, az *Igazság*hoz (már elmúltam húszéves), egy olyan laphoz, amely akkoriban nyolcvanezer példányban jelent meg vasárnaponként. Egyből a kulturális rovat élére kerültem. Minden munkatársam legalább háromszor annyi idős volt, mint én. Többek között Salamon László költő, aki még annak idején, szinte hihetetlen, Tóth Árpáddal dolgozott együtt Budapesten. 95 évet élt, nemrég halt meg. Kolozsváron most a harmadik állandó, illetve nem állandó otthonom van, ismered, jártál ott, szerzetesi, remetei szoba, egyszoba összkomfort, ez a Traianus császárról elnevezett utcában a 19. szám, I. emelet 15., a kapu fölötti lakás. Nem sokat időzöm ott, már elmondtam, hogy a megtalált otthonom Kőszegremete és Szováta, amely otthont hosszú ideig meg is osztottam Lászlóffy Aladár barátommal, aki kinézvén az 5-ös számú ablakán (az enyém a 6-os számú szoba volt), mindig mondta, hogy milyen gyönyörű campaniai táj, én minden alkalommal: ez nem campaniai, ez szovátai táj. Nem szeretem, ha átirodalmiasítjuk a tájakat, mert az olyan, mintha államosítanánk. Miért szebb egy campaniai táj, mint egy szovátai táj. Szováta még őrzi halványan Jászai Mari emlékét (egy forrás neve), akinek kedvenc nyaralója volt. Kőszegremete pedig: református község, őrzi a katolikus Széchenyi István szobrát. A falu legmagasabb pontján van egy oszlopszerűség, nem valami nagy művészi alkotás, de mint gondolat, mint egy felkiáltójel ott van a mai napig is. Azonkívül pedig meg kell említeni: Kőszegremete a nevében hordja, hogy ott valamikor a pálos rendiek kolostora állt. IV. Béla a tatárjárás, 1241 után építtette ott, illetve akkoriban terjedtek el a Remete Szent Pálról elnevezett, egyetlen magyar alapítású szerzetesrend kolostorai. Ahol valamilyen helységnévben a remete szó benne van, ott valamikor biztosan pálos rendi kolostor állott. Olyannyira, hogy például – egy ugrás a Tisza onnan, – a vízválasztón túl ott egy község neve pontosan el is igazít: Pálosremetének hívják. Az utolsó filiája ennek a szerzetesrendnek Częstochowában van. Tehát magyar származású szerzetesrend működik még mindig Częstochowában. Nem tudom, máshol működik-e még egyáltalán.

K. L.: – Különben Ányos Pál, a költő is pálosrendi szerzetes volt.

P. Z.: – Igen, tudom. Én a jezsuitáknál végeztem, és ők úgy találták, hogy én vagyok az utolsó pogány, akit meg kell téríteni. Figyelmeztettem őket, hogy fölösleges buzgalom és fáradság. Nem tudtam szegeletre jutni velük semmiben. De azért rendkívül türelmesek voltak velem, bejárásom volt a csodálatos könyvtárukba. Én tulajdonképpen ifjúsági vagy gyermekkönyveket nem olvastam. Én Tolsztojjal kezdtem.

K. L.: – Akkor hadd zárjuk, ha nem ellenzed, egy rólad terjesztett anekdotával: amikor Kolozsvárt... Melyik lapnál is dolgoztál?

P. Z.: – Sok lapnál dolgoztam. Jobb lapokat látott szerkesztő vagyok, szoktam mondani. Sőt azt is írtam, hogy több lapnál dolgoztam, mint ahány van. Ezek is otthonok. A szerkesztőségekről is lehetne, javasolnám: ha kimerül majd ez a kimeríthetetlen elveszett otthonok, akkor elő lehet venni a szerkesztőségeket. Ott aztán minden összejön. Miután a szerkesztés az emberi kapcsolatok egyik legérzékenyebb területe, ott valóban minden szó, minden mozdulat, minden mondat drámát, tragédiát vagy pedig humort rejt. És alkotásokat.

K. L.: – Ez valamelyik szerkesztőségben történt. Valamilyen gyors munka: a szerkesztőség minden munkatársa tüstént kedik, dolgozik, ír, kivéve Panek urat, aki a belső szobában ül –

Tolsztojról jutott eszembe –, és Tolsztojt olvas. Időnként kérdezi, mi ez a nagy forgalom, miért zavartok? Volt ez így?

P. Z.: – Volt, volt. Én nem tudom sem megcáfolni, sem visszautasítani ezeket a terjengő anekdotákat, sőt én magam táplálom őket, ha igazat akarok beszélni. Nyilvánvaló, tudniillik már ott, akkor is és mindenkor igyekeztem elkerülni a látszatot. A látszat mögött mi vagyunk. Nem a látszat az érdekes. A visszavonulásaim hetekre, hónapokra, föl a hegyi házba, vagy Szovátára, vagy egyáltalán bezárkózásom – minden a munka érdekében történik. Móricz Zsigmond mondta, hogy az író a napnak minden ébren töltött órájában író, nemcsak akkor, amikor ír. És egyáltalán az, hogy ír, nem látvány, az író nem látványosság, még akkor sem, ha *szép* író. Nem tartozik az olvasóra, hogy hogyan, fejen állva ír, fekve, diktál, fél kézzel, egyik kezével az írógépen dolgozik, a másikkal mondjuk pingál, ez mind mellékes, a lényeges az: mi és milyen az eredmény. Ha egy író túl sokat szóbelizik, figyelmeztetni lehet és kell: uram, most már térjünk át az írásbelizésre. Az valamivel nehezebb.

Kányádi Sándor

„Ahol a keserű számban édessé ízesül”[29]

K. L.: – Pár éve mikrofonnal a kezemben Kányádi Sándorral életéről beszélgettünk. Rádióműsorra készültünk – meglett az is, vasárnap ismétli meg a rádió, köszöntésül a költő hatvanadik születésnapja alkalmából – mégis sokfelé kalandoztunk. A beszélgetésből mondatokat szálazva most veszem észre: már a *Sörény és koponya* címmel a napokban megjelent újabb verskötetének világában jártunk. Verseket mondott: olvasom most a kötetben. Egy magatartás fogalmazódott meg: következetes ragaszkodás a szülőföld világához, hagyományaihoz, megpróbáltatásokkal teli jeleneához. Az alaphangot megismerkedésünk első mondatának felidézése adta meg. Ha Kányádi Sándor nevét hallom, ma is ez a mondat visszahangzik bennem. Jelképi súllyal. 1969 nyara. A fehéregyházi Ispánkútnál a segesvári csata évfordulóján avatták fel a megújított Petőfi-emlékművet. „Gránitból, nehogy ismét összetörhessék.”

K. S.: – Olyan helyről kerültem ki, a Nagyküküllő mentéről, ahova Petőfi Sándor eljött meghalni, és ezért valahogy a hely szelleme számomra meghatározó. Annál is inkább, mert a falusi kalendáriumon, a *Biblián* és Petőfi Sándor összes költeményein kívül más könyv nem is volt a házunkban, noha a szülőfalumban a könyvtári hagyomány a tizennyolcadik század elejéig nyúlik vissza. Petőfivel más is összekapcsol. Ugyanis 1956-ban, amikor újra keresték az Ispánkútnál Petőfi közismerten dupla szemfogas koponyáját, ott voltam én is, professzorommal, Szabédi Lászlóval és Nemeskéri professzorral. Ha megvan a film, amelyet akkor készítettek, láthatnak háttal egy fiatalembert, aki éppen leveri a cöveket: itt látták utoljára Petőfi Sándort. Én voltam ez a legény. Úgyhogy háttal azóta benne vagyok az irodalomtörténetben.

K. L.: – És mióta számíthatjuk beléptedet szemből?

K. S.: – Megint csak vissza kell térnünk Fehéregyházára, ahol úgy nyolc-kilenc éves koromban jártam először. Az első indíttatást innen számíthatom. Petőfi halála évfordulójára mindig a dátumhoz, ahhoz a bizonyos július 31-éhez legközelebb eső vagy augusztus első vagy utolsó vasárnapján emlékeztek. Az utóbbi évekig így volt ez szokásban.

Otthon volt egy piros bélű körtefánk, az évben nagy terméssel. Mire a szomszédasszony azt mondta, hogy a sok körtét le kellene szedni, és a gyermek már van akkora, hogy elhajthassa a lovakat Fehéregyházára, ott nagy tömeg gyűlik össze, és ilyenkor a gyümölcsnek jó ára van. Hajnalban indultunk. Amíg a néni literes fazékkal kimérte a körtét a Petőfit ünneplő seregnek, addig én fölkapaszkodtam egy fára és láttam, hogy ott valahol nagy messze van egy pódium, azon beszédeket mondanak, meg verseket. Akkor sajdult belém: Istenem, ha egyszer írhatnék én is egy olyan verset, amit ezen a síkságon el lehetne mondani. Talán azért is írok, hogy ezt az egyetlen verset valaha megírhassam. De hát bizonytalanságban kell most már meghalnom, erre ugyanis nem kerülhet sor, az a hajdani kukoricás – beépült, gyárak állnak a helyén és mostanában nem is tartanak akkora ünnepséget.

---

[29] *„Ahol a keserű számban édessé ízesül” – Kányádi Sándor hatvanéves* címmel megjelent a *Magyar Nemzet* 1989. május 10. számában. Az interjú a Magyar Rádióban először 1989. május 14-én elhangzott beszélgetés (szerkesztő: Dénes István) átdolgozott változata.

Kisebbeket viszont még igen. Pár éve én is ott voltam. Akkor mondtam el először *Koszorú* című versemet, Simon Bolivar és San Martin emlékének ajánlva. Jártam dél-amerikai tájakon, és arról beszéltem, ami összeköti azt a világot az enyémmel. Ha igaz, hogy Goethe találta ki a *világirodalom* szót, akkor az is igaz, hogy Petőfi Sándor a *világszabadság* igényét. Úgy gondolom, hogy méltó, hogy ezen a helyen ezzel a verssel valljak a szabadságért vállalt sorsról. „Valaki engem kiszemelt / valamire valakiért / hullatni verejtékemet / s ha nincs kiút hullatni vért".

De hadd emlékezzem Illyés Gyulával való első találkozásomra. Verseimet hallva, intelme: „Érdemes, Sándor, csinálnod kell; csak hős ne légy, mert ebben a hősietlen korban hősnek tenni nem érdemes és nem szabad, és vigyázz nagyon magadra."

K. L.: – Ez mikor volt?

K. S.: – 1962-ben. Amikor először voltam hosszabb ideig Magyarországon. Illyés Gyula bácsi meghívott, mondván érdeklődése elsősorban erdélyi mivoltomnak szól. Ez egy kicsit megdöfött. Elmentem persze nagy tisztelettel. Kérdeztem – az ideje drága – mennyit szán rám. Van egy jó félórája. Ennek lejárta előtt az órámra sandítva mondtam, bocsásson meg, én nem vagyok egy szegény erdélyi menekült; tisztázni szeretném a belépőmet; el fogok mondani öt verset. Kicsit magamban élveztem is, ahogy fölkapta okos, szép fejét, és tudom, mi játszódott le benne: Istenem, ez is most jön a kézirattal. Akkor még nagyon magabiztos ember voltam, fiatal is; hozzátettem: ne tessék nyugtalankodni, tűrhetőbb dolgok lesznek. Az első után mindjárt azt mondta: „Látod, ez a fajta költészet tetszik nekem."

Erre engem az ördög vagy az angyal elkezdett csiklandozni. Mert otthon is mondták már verseimmel kapcsolatban, hogy költészet, de akkor eszembe jutott, hogy az öreg Gaál Gábor még kezdő szerkesztő koromban azt mondta egy recenzióra, hogy ezt nem adjuk le, mert ez bakter kritika. Nem értettük. Az egyik szerkesztő kolléga mentegette, hogy van füle, farka a cikknek. És akkor az öreg nagyon szigorúan nézett a szemüvege fölött és azt mondta: kérném, Makszim Gorkij, ha kinéz Capri szigetén villája ablakán és azt mondja, fölkelt a nap, kérném, ez zseniális; a bakter, ha kinéz a bakterházból, és azt mondja, fölkelt a nap, kérném, azt a bakter mondta. Ezért jutott eszembe ez, amikor Illyés Gyula mondta a verseimre, hogy költészet, mert ezt nem a bakter mondta.

Nem is éltem vissza az alkalommal, noha már kért, hogy tovább is mondjak verseket. Ötről volt szó. Én egy vidéki bankókészítő vagyok, azzal a rizikóval, hogy egyszer majd bekerül az én vidéki bankóm is a nemzeti bankba, és akkor majd megnézik, hogy van-e benne vízjel, van-e ennek fedezete, és ezért mondtam el, vezérigazgató úr, ezeket a verseket, hogy tessék megvizsgálni. És akkor mondta ezt nekem: „érdemes, Sándor, csinálnod kell".

K. L.: – Szülőházad?

K. S.: – Ahol felnőttem, ahelyett a ház helyett kölcsönből és az első kötetem honoráriumából sikerült egy új házat építenem. Szegény édesapámnak megvolt még a negyvenes évekből a téglája, aztán jött a téeszesítés, és akkor ott maradt felépítetlen házzal. Komfortos lakást akartam építeni, húsz-egynéhány éves voltam, és az volt a nagy álmom, hogy egyszer Tamási Áron bácsit és Illyés Gyula bácsit meghívom oda, ők már komforthoz szokott idősebb urak, érezzék jól magukat. Az álom álom maradt, semmi sem lett a meghívásból, még az én szobám is félben maradt. De a házak omolhatnak, múlhatnak, a föld marad – noha most állami tulajdon –, azért mégis csak ott vannak a sírok, és azok odakötnek. Azt szoktam mondani, hogy különösebb hírnévre nem törekszem, mert rólam már utca van elnevezve, ugyanis négyszáz év óta az egyik utcát a falumban Kányádi utcának hívják.

„Vannak vidékek gyönyörű / tájak ahol a keserű / számban édessé ízesül..." Ez a vidék belőlem nem kophat ki soha, legfennebb gazdagodhat más tájakkal.

Én ezt az otthont soha el nem veszíthetem. A mi vidékünkön még szokás, hogy a kert végébe temetkeznek. Oda van édesapám eltemetve, ott nyugszik nagyapám, ott vannak őseim sírjai, és ha egyszer arra kerül a sor, és mód lesz még rá és lehetőség, akkor én is ott akarok megpihenni.

Elveszteni sok mindent veszítettünk el az élet folyamán, és az emlékezetünk is kopik, de úgy szokták mondani, hogy öregkorban éppen a gyermekkor rajzolódik ki a legélénkebben. Nekem a gyerekkor *ez a táj*, amelyből vétettem, ahonnan kikerültem, ami engem nemcsak hamuban sült pogácsával, de láthatatlan valutával is ellátott. A szülőföld adta azt a nyelvi közeget, amiről egyik nyelvész professzorom azt mondta, hogy már nem is tartalak olyan sokra, ott voltam gyűjteni, ilyen környezetből kikerülve nem is olyan nagy csoda, hogy ilyen író lettél.

Emellett Illyés Gyula, Tamási Áron, Kós Károly, Nagy Imre, a mi nagy festőművészünk és Márton Áron, a gyulafehérvári püspök atyai barátságát élvezhettem, ez életem nagy szerencséje. A szülőföld és édesapám mellett az ő közelségük volt segítségemre, ezáltal válhattam azzá, ami jelenleg vagyok. Az egyetemen pedig Szabédi László keze és esze nyoma maradt meg maradandóan az értelmiségivé váló emberben, valahogy olyanformán, ahogy a Tiszát szabályozták, ahogy a kanyarokat átvágták. Úgy hatott rám egy-egy beszélgetéssel, szavával, mondatával, előadásaival is. Számtalan dologra hívta fel a figyelmet, nélküle könyvtárakat kellett volna átböngészni, amíg ráakadunk.

Az én dolgom ezen a földön, hogy mindebből, amit kaptam, valamit visszafizessek, krajcárokat annak a földnek és annak a népnek, ahonnan jöttem, szűkebb pátriámnak, a Székelyföldnek. Szeretnék én is „szép” verseket írni, havazásról, tájról, filozofálni életről-halálról. De nézd meg, itt van ez az írógép, ezt minden januárban be kell jelentenem; és ez a gép semmiképpen sem akar olyan verseket írni, amelyek nem vesznek tudomást erről. Ő csakis a maga történetét írja meg.

Baránszky László

New Yorktól Tihanyig – oda és vissza[30]

Nem vesztünk el – sóhajtottam feleségemnek a nyolcvanas évek elején, a nemzetközi irodalomtörténész kongresszusra érkezve, amikor a New York-i Kennedy repülőtér kijáratában megláttam a mosolygó Baránszky-házaspárt. Hányan érezhettek hasonló megkönnyebbülést, megérkezve a modern Bábel első látásra átfoghatatlan rengetegébe. Írók, költők, politikusok kalauzolására mennyi drága időt szentelt a rendszerváltás idején hirtelen szabaddá vált utazók számára. A két Baránszky, apa és fia jelentett hidat és garanciát a szabaddá váló világ két fele között. Ha csak ennyit tett volna, élete történelemmé válhatna akkor is. De mindez csak élete epizódját jelentette, gesztust, amellyel kultúrák közvetítőjeként jelenhetett meg tudatunkban és életünkben. Mesterei között olyan neveket említhetünk, mint Szabó Lőrinc, Szentkuthy Miklós, Erwin Panofsky és természetesen édesapja Baránszky-Jób László. Mesterei voltak a mindenre rákérdezésben, a mindent tudni akarásban. Mert az a Baránszky László, akit az utóbbi két évtizedben mind a fiatalok, mind kortársai, mint a magyar költészet megújulásának mesterré nőtt személyiségét méltatjuk, 1956 utáni otthonában, az Egyesült Államoknak előbb a nyugati (Santa Barbara-i Kaliforniai Egyetemen) majd keleti partján (New Yorkban) képzettségét és egyetemi oktatói témáit tekintve a művészet- és művelődéstörténet rangos művelőjeként szerepelt. De szinte nem volt olyan probléma, amihez értően ne tudott volna hozzászólni. Hogy a műveltség hogyan tud megértéssé alakulni, csak egyetlen példát említenék. Egy beszélgetés során, csak úgy mellékesen, a maga természetességével jelentette ki: nem érti, miért probléma Joyce kései művének, a *Finnegans Wake*-nek megértése; csak az európai nyelvek ismerete kell hozzá. Olyan nyelvismeret, amely a szöveg grammatikai és szótári állományának állandó váltakozását képes nyomon követni és ezzel poétikailag feloldani. A maga részéről folyékonyan tudja olvasni a könyvet. Ehhez az átfogó műveltséghez járult személyes életismerete: a történelem a budai ciszter gimnázium növendékét, az ELTE művészettörténész hallgatóját, az 1956-os forradalmat végigcsináló fiatalembert élete párjával, a mindnyájunk számára Zsebiként ismert textiltervező művésszel a világ másik felére hajtotta, ott telepedtek meg, családot alakítottak, majd a rendszerváltás után hazatértek abba a hazába, amelynek nyelvét tartotta mindig is igazi otthonának. Végre otthonra találtak Dunakeszin, *Spencer úrnak*, kedves német juhászuknak társaságában. Ide látogatott nemegyszer amerikai íróvá lett fia is élete párjával.

Szemtanúja lehettem, amikor Barcsay mester egyik képén egyetlen fehér kis négyzetről hosszú lelkes fejtegetéssel gyönyörűséggel igazolta vissza az alkotó elképzelését, máskor meg Schéner Mihály festői csodáját méltatta – mégis a nagyszerű művészettörténész valójában költő volt, méghozzá a legjobb iskolateremtők közül való. Szabó Lőrinctől úgy tanulta el a versalkotás titkait, hogy az atyai barát gyanútlanul magyarázta el számára a verscsinálás legrejtettebb titkait, hiszen egyetlen sort sem mutatott meg neki a fiatal tanítvány. Szabó Lőrinc nem tudhatta meg sohasem, hogy ő nevelte fel azt a költőt, aki majd évtizedek múlva visszaállítja a míves vers értékét úgy, hogy közben a posztmodern gondolkodás minden vívmányát belementi az alkotásba.

Élettapasztalat, műveltség, poétikai kultúra, posztmodern kérdezés és szerkesztésmód: mindez egyesült karácsonykor végre könyv alakban is megjelent verssorozatában, amelynek ő a

[30] A Petőfi Irodalmi Múzeum számára 1990. május 6-án készült emlékezés alapján szerkesztett, a *Magyar Rádió*ban először 1988. március 2-án elhangzott beszélgetés (szerkesztő: Dénes István), valamint a *Vigilia* 1992. 3. számában (211-216) megjelent beszélgetés átdolgozott és összesített szövege.

Kosztolányi húga címet adta. Ezek a versek voltak az ő eklogái, Radnóti értelmében. Példamutató visszatérés a versalkotás klasszikus hagyományaihoz úgy, hogy közben mindarról számot vetett, amit a posztmodern gondolkodás szerkesztésben és poétikában kigondolhatott. Az ezredvégen sajátos számvetést készített: az atyai ház testközelbe hozta számára a század első felének klasszikus irodalmát, saját tapasztalata pedig megidézte a második felének problematikáját. Játszott, mint Kosztolányiék, egy nem létező alakot teremtve, de közben a létezés mikéntjére kérdezett ebben a nehezen átvészelhető században.

Mesélte: Tihanyban, a Baránszky-villában társaság beszélgetett a túlvilági életről. Szellemes poénként azzal zárták az örök témát: aki elsőként távozik közülük, adjon majdan valamilyen jelet, ha van miről. Szabó Lőrinc halála utáni nyáron, ugyanez a társaság ugyanott együtt ül és beszélget. Mikor is egy fecske, a már eltávozott költő versben is megemlegetett kedvenc madara édesapjának a homlokára szállt. A fecskéknek ez a mozdulat nem sajátsága. Ennek az üzenetnek az emlékével élt közöttünk a tanítványból mesterré emelkedett költő, Baránszky László, aki a *Kosztolányi húga* sorozattal a magyar lírai hagyomány egyik maradandó példázatát teremtette meg. Bölcs tanácsai, szellemes társalgása és költői életműve ilyen gesztus értékű üzenet. Mint a fecske szokatlan leszállása.

Rá emlékezve beszélgetéseinkből szőttem egybe a múltidéző koszorút.

*

K. L.: – Hogyha otthonaidat számba vesszük, van egy pontja a Földnek, ahol mindig otthon vagy, ahonnan összes otthonaidra rálátsz....

B. L.: – ...és ez Tihany. Itt nincs mese. Tihany számomra tulajdonképpen a világegyetem és a Föld központja. A Tihany centrumú világnézet számomra természetes dolog, mint ahogy a középkorban, amikor az emberek a térképrajzolásnál Jeruzsálemet rajzolták a Föld kellős közepibe, úgy rajzolom én Tihanyt világom közepére. Ez már majdnem automatikus. Ez az a hely, ahol egy szobába szépen lefeküdve, alvásnak dőlve én egyesíteni tudom magamban a gravitációs és a mágneses erőtereket, ezzel megoldva az einsteini kvantummechanikai problémákat. Ez az a hely, ahol tudom precízen és pontosan, hogy hol vagyok. Bemérem magamat a Glóbuson. Itt van nálam a 0 km-kő. Ez a Paradicsom. Egy kis restaurálásra, egy kis tatarozásra vár, a kert is eléggé elvadult, de ez az a hely, ahova én vissza és visszatérek.

K. L: – Pedig hát kileng Keletre és Nyugatra.

B. L.: – Ez így van, de talán kezdjük – s itt elnézést kérek – amerikai sorrendben, ahol a curriculum vitaek visszafelé peregnek. Talán kezdjük az utolsó New York-i lakásommal, és így visszafele Budapestre. Ez egy luxus szükséglakás a Second Avenue és a 70. utca sarkán, rettenetesen zajos, teherautó átmenő forgalom van alatta és a kipufogócsövek, vasrudak zörgése. Az egyik része a Second Avenue-ra nyílik, a másik része viszont elmegy egy XIX. századi postahivatalig, olyan, mintha egy kisvárosi udvarra nézne.

K. L: – És akkor erre a kisvárosra hadd rímeljen az én emlékem. Amikor Shadowval, a kutyáddal elmentünk este sétálni, a legszebben beszélő magyar asszonnyal, egy idősebb hölggyel ott találkoztunk a környéken.

B. L.: – Igen, ő az első magyar református templomban a gazdasszony. Ő főz a papra, ott lakik. Állandó sétám a templom környéke. Azért mondom, hogy szükséglakás, mert akkor vettük ki, még jó időben, amikor kicsi volt a bére. Most már képtelenek lennénk a dolgot megfizetni. Akkor vettük ki, amikor egy csodás lakásból, egy tizenegyedik emeleti tetőlakásból, egy ún. „penthouse”-ból kénytelenek voltunk kiköltözni. Ott tíz évig laktunk. Én azt hittem, hogy onnan visznek ki engem, fejjel előre. Az nem igaz, hogy az milyen jó lakás volt. Elsősorban egy hatalmas, körbefutó terasz vette körül, amelynek az egyik része a Central Parkra nézett, így egy végtelen zöld perspektívám is volt, ami mögött még volt egy kis New York-i látkép is. Tulaj-

donképpen egy illegális lakás volt. Egy haveromé volt, aki iszákos volt, mondjuk azt, hogy alkoholista. Egy ír slágerszerzőé. Ő attól félt, hogy egyszer lesétál, kiesik a teraszon: valamilyen mászási őrületek vettek ugyanis erőt rajta, fölmászott a szellőzőkéményeken, és azokról cserepeket húzott le, amitől a felesége is egy kicsit ideges lett. Azt mondták egy szép napon: Jól van Laci, itt van ez a lakás, itt van a könyvtáram, legyen a tied, akkor jövök vissza, amikor kijózanodom. Ír emberről lévén szó, én úgy gondoltam, hogy az soha nem fog megtörténni, és örök pedellusként fogom őrizni ezt a lakást, aminek volt egy tizenkét méteres nappalija, három oldala nézett rá New Yorkra, és volt egy óriási üvegfala, ami átengedte a fényt. Volt benne két nagyon jó hálószoba, szintén kilátással és terasszal, és egy konyha, aminek csodálatos északi kilátása volt. A feleségem mindenféle növényeket termesztett a teraszon, fáim voltak, olajfák, fenyőfák. Voltak gondjaim is, mert az esőben ki kellett rohanni, hogy a lefolyót kitisztítsam. A házmesterek nagyon szerettek, mert tisztelték azt, hogy valaki így őrzi a haverja lakását, és nem szóltak a háziúrnak, és a lakók sem, pedig már sokan megpályázták a lakást az ír előtt. Ez azért becsületes teljesítmény. Tíz évig laktunk ott, és akkor az ír kijózanodott és visszajött. Közben nekünk is kicsit elment a kedvünk a helytől, a hetedik évben, amikor is volt egy kellemetlen betörés. Én éjszaka dolgoztam és hihetetlen adrenalin rohamom volt, ami részben a feketéknek, részben pedig a magyar szaláminak volt köszönhető, amit mértéktelenül fogyasztok. Négy órakor – reggeli négykor – a feleségem átkopogott a gyűrűjével a falon. New York olyan volt hetvenhatban, hogy biztos voltam benne, hogy ez betörés, valaki bejött az ablakon. Tűzrendészeti okokból nem lehetett semmit sem zárni. A tag bejött és részben megfenyegette Zsebit, hogyha valami zajt üt, akkor megöli, de én átrohantam, New York-i nyár lévén anyaszült meztelenül és izzadtan és irtózatosan dühösen. Nagy darab fekete fiú volt, kicsit ivottas, késsel a kezében, és hát én annak rendje-módja szerint iszonyatosan elvertem. Megunta a végén a dolgot és elszaladt, kiugrott. Egy gimnáziumi atléta lehetett, mert két lábbal vette az ablakot, kiugrott a teraszra és meglógott. Nem nagyon kergettem, mert azt az ember nem szereti, hogy a saroknál visszaforduljon. Jöttek a rendőrök is húsz perc múlva, gratuláltak nagyon nekem, hogy ilyen jól verekedtem, és egy kicsit csodálkoztak is. De hát akkortól Zsebi nagyon odavolt. Hárman aludtunk egy ágyban, én, a Zsebi és egy baseball ütő, ami tulajdonképpen egy nagy husáng, a gyereknek meg inszomniája támadt ebben a Paradicsomban, hiába volt a kert meg miegymás. Sokáig nem tudtuk, hogy miért. Gondolkoztam, gondolkoztam, és arra jutottam, hogy ez a gyerek ettől a betöréstől van oda. Ő ugyan a nagy verekedési zajt és a Zsebi sikoltozását hallva, amikor utóbb kérdeztük tőle, finoman azt mondta, hogy „azt hittem, hogy ez csak egy családi vita volt". De nem erre mutattak a jelek, hanem arra, hogy komolyan fél ő is attól, hogy hozzá is bejön a pofa. És akkor vettünk egy csodás kutyát, Shadowt, aki rögtön elment a gyerek ágya alá aludni, s a gyerek azóta is vidáman alszik. Végül is egy nagyon szép és kellemes lakás volt, fájó szívvel, de hát visszaadtam, mert a haver az haver. Nagyon félek, hogy még egy ilyen nem lesz az életemben. Tihany persze ennél is jobb, mert azért a Balaton, Füred, Siófok, fenyőfák... És az ember mögött egy egész szép apátság van, meg egy falu haverokkal, azért ezt semmiféle New York-i lakás nem pótolja.

Na, most menjünk egy lépéssel hátrébb. Ez előtt Kalifornia. Huzamosan. Santa Barbara-i lakás a via dei Sevillán, egy olyan helyen, amit Steinbeck is nagyon méltányolt volna. Egy olyan utca, amiben különböző emberek éltek: teljesen különböző foglalkozásúak, változatos társadalmi háttérrel. Egy nyugdíjas ellentengernagy, akinek a kertészkedés volt a fő gondja és az, hogy a fiát valahogy kiszedje a slamasztikából, mert az nem akart elmenni csatázni Vietnámba, és ezt be is jelentette, nem hivatkozva semmire, csak azt mondta, hogy ez nem fér össze az emberi meg katonai becsületével, úgyhogy ő oda nem megy. Volt egy ír orvos, aki ingyen kezelt mindenkit az utcában. Volt egy chicagói autószerelő, aki az elektronikára ment rá. Szépen zenélt is, úgyhogy mindig lehetett jó preklasszikus zenét hallani. Azonnal egy fantasztikus chicagói „slum"-ot varázsolt a japán tervezésű házából, ahova az összes háziállatnak bejárása volt. A szőnyeg zsírban úszott pillanatok alatt. Aztán ott lakott Archangelo Piacentini, egy olasz tanító francia feleségével. Ő jelentette a reggelt számomra, pizsamában, úgy ahogy összeszedtem magamat kivonultam, és

akkor adtak kávét, fantasztikus croaszonokat. Piacentinivel különben loptam egy fél pályaudvart. A lebontott faanyagot elhordtuk éjszaka, úgyse volt rá szüksége senkinek. Fölöttem lakott egy festő, aki Japánban élt tíz évig, a kislánya jó barátja volt az én kisfiamnak, és nagy kollektív főzések voltak velük. A fölött volt egy hippifarm, szóval minden volt, ami éppen kellett. És volt egy japán üzletember, akinek kertészkedés volt a mániája, és ingyen rendbe hozta az ember kertjét, sőt lekaszálta a füvet is. A vicc az volt, hogy én az utcát a lakásom folytatásának tekintettem, ezért is írom le ilyen precízen. A ház maga, amiben laktam, annak az egyik oldala ránézett a tengerre. Le is lehetett gyalogolni oda, úgy aludtam el állandóan, hogy a hullámverés az bevert oda. Ennél tökéletesebb altatót el se tudok képzelni, talán Mozart zenéjét... A másik része pedig ránézett az utcára, ahol a mondott közösségi élet folyt. Nagy stúdiószerű szobák voltak, japán stílusú, eltolható üvegfalakkal, úgyhogy ha az ember maga akart maradni, akkor maga maradt, ha a családdal akart lenni, akkor a családdal volt. Egy gond volt itt, ha az ember véletlenül elfelejtette fölvenni a pizsamáját, vagy pedig a köpenyét, és így jött ki a fürdőből, akkor néha belerohant az egész szomszédságba, de hát ez Kaliforniában nem nagyon számít. Akkor sokkal jobb állapotban voltam, és egyáltalán nem bántam, hogy deli magyaros alakomat az egész utca véletlenül meglátja. Húsz kilóval voltam könnyebb és legalább húsz évvel fiatalabb. Az egyik háziuram Kaliforniában a Center for Studies of Democratic Institutionnak volt az aligazgatója, egy fantasztikus filozófus, az ő révén kerültem a vietnámi háború elleni tiltakozásba is. Nemcsak alapfokon, bár tüntetgettem is jobbra-balra. Nyugodtan mondhatom, hogy a határás hírekre tervezett dokumentumfilm-program az egy kicsit az én ötletem volt. Voltak hátulütői is a dolognak. Egy időben az FBI ügetett szorgalmasan a házam körül, és ezeket a derék fiúkat én Purcellel és egyéb preklasszikusokkal gyötörtem.

K. L.: – Te akkor az egyetemen tanítottál?

B. L.: – Az egyetem tizenöt-húsz percnyi autóútra volt, ami alatt az ember befejezte a jegyzeteit, fejben módosította. Nagyon kellemes hely volt, mindig volt friss gyümölcs, egészen frissen fogott hal, amit nyersen is lehetett enni, és Észak-Kaliforniából jó bort szállítottak.

Innen New Yorkba jöttem át azon az alapon, hogy egy nagy kultúrtörténeti művet csinálok. Santa Barbarában jó könyvtár volt, de olyan méretű könyvtár nem, ahol ezt lehetett volna csinálni. Ezért jött az ingajárat: New York–Berkeley–Firenze–New York–Berkeley. Tulajdonképpen az akadémiai pályájuk kezdetén az emberek részes aratók. Odamennek, ahol a búza van, ahol éppen aratóra van szükség. Én úgy éreztem, hogy művészettörténésznek lenni anélkül, hogy az ember Firenzében volt, az lehetetlen. Tehát a következő szisztémát állítottam föl: egy év New York, egy év tanítás Berkeleyben és vissza Firenzébe. Firenzét azt annyira igyekeztem nyújtani, amennyire lehetett.

A New York-i lakásunk az egy csodálatos lakás volt. A legjobb helyen, a Madison Avenue-n, a 79-es és 80-as utca között. Nagyon közel az egyetemhez, a New York University Institute of Fine Arts-hoz, úgyhogy éjszaka is be tudtam járni, kulcsom volt hozzá. Viszont négy emeletet kellett fölmászni és az nyáron iszonyú volt. Egy stúdiólakás volt, benne egy nagy szobám, egy teakonyhám és egy üvegtetős fürdőszobám. Ez volt a lakás. Az első lakás New Yorkban, amit tartottunk. Fapadlója volt, sose sikerült belé szőnyeget vennünk. Itt kezdtük el. Volt először egy rózsaszín tonett székünk, egy rajzasztalunk és egy ágyunk. Ehhez jöttek pillangószékek és egy csodálatos kis koktélasztal. Itt házasodott-vált Bakucz Jóska. Kollégáim is ide jöttek fel elsírni bánatukat. Három lemezünk volt akkoriban, Bartók *Csodálatos mandarin*ja, Mozart *Requiem*je és még egy, melyen Dylan Thomas saját verseit olvassa. Ezt bőgettük éjjel-nappal. A szomszédok tűrték ezt, nem lehet tudni, hogy miért, de tűrték. Éjjel éltünk itt többnyire, mert nappal az egyetemen kellett lennem.

Innen vonultunk át Berkeley-be, ahol is egy nagyon szép angol stílusú viktoriánus lakást béreltem. Kártyaasztallal, ahol pasziánszot lehetett játszani Zsebivel, aki New Yorkot próbálta ott kialudni.

Csak Proustot olvasott és evett velem a Faculty Clubban, az egyetemi tanárok klubjában. Egész tűrhetően főztek. Később unatkozott egy kicsit és elment San Franciscóba rajzolni, de ez még hozzátartozott Berkeleyhez. Ez a lakás a macskák jegyében zajlódott. Ugyanis a szomszédok, ha esett az eső, kizárták a macskákat. Én pedig macskapárti vagyok, kutyapárti. A macskákat beengedtem, úgyhogy néha tizenhat-tizenhét cica is volt a nappaliban. Ezek viszont reggel, amikor elindultam az ókeresztény kurzusomat megtartani az egyetemen, követtek, mert tudták, hogy jó pesti módján az első utam a presszóba vezet. Föl akartam ébredni. A Lino Caffé Mediterraneóban megálltam, és megálltak a macskák is. Addig követtek nagyon szorgalmasan. Megálltak velem a piros lámpánál és amikor a zöld elindult, akkor jöttek velem, hol mögöttem, hol előttem. Nagyon hamar elterjedt a környéken, hogy egy őrült magyar professzor a macskák Szent Lászlója – szlávosan ejtik ki: „the Saint Ladislaw of the Cats" – mozog a Berkeley campus felé. Oda viszont a macskák már nem mertek bemenni, mert az egy kutyáé volt. De a Linónál, az eszpresszóban még megkapták a tejüket, mert ez az olasz nagyon rendes ember volt. Nekem rögtön kitette kérdezés nélkül a duplát. Ez nagyon kellemes hely volt, esős napokon különösen. Egy gond volt vele, hogy a ház mögött lakó kis geológus szerint pontosan a földrengés törésvonalán feküdt, úgyhogy ha földrengés lenne, rám zuhanhat. Fölöttem lakott még egy norvég hajóépítő mérnök, aki időnként, hogyha nagyobb teológiai vitákba merültem a diákjaimmal, akkor elindult utánam, mert Zsebi attól félt, hogy én valamelyik bárban sőt lokálban horgonyoztam le, s az ott levő fekete hölgyek martalékául estem. Ez persze nem így volt, minden ellenkező híreszteléssel szemben.

A Berkeley–New York–Firenze ingajáratból beszéljünk még Firenzéről. Firenzében egy kis lakásunk volt a via della Caldaie nevezetű utcában, a San Frediano szigorúan proli munkásnegyedben. Egy kis palotában, aminek a tetején a cselédlakásokat megcsinálták a vizitáló amerikaiaknak. Szemben volt a német műtörténeti intézet, a Kunsthistorisches Institut. Nagyon jó lakás volt, Zsebinek csak ki kellett akasztania egy zászlót az ablakba, és én máris láttam, hogy kész az ebéd vagy a vacsora. Rögtön lehet menni. Itt még lakott két kedves sienai hölgy is, akiknek a foglalkozása hivatalosan tanítónő volt. Tulajdonképpen ezek sok minden mással is foglalkoztak, de nagyon kedvesek, rendesek voltak. És egy eléggé bolondos amerikai diáklány. Mi a sienaiakkal jobban voltunk, jobban ismerték a helyi terepet. Innen – amikor Zsebi visszament New Yorkba – átkerültem egy nagyon különös helyre – és ezt nagyon meg szeretném beszélni veled, Lóri!

A következő hely volt ez: egy szoba a Pensione Bandiniben, fönn a családi lakosztálynak tulajdonképpen egy szobája, amit kiadnak. Itt lakott Lányi Jenő, a nagy magyar művészettörténész előttem. Ez az a szoba, aminek nincs központi fűtése, viszont ránéz az egész városra. Én itt laktam majdnem háromnegyed évig. Állítólag pontosan ugyanúgy viselkedtem, mint szegény Lányi, aki a háborúban áldozatul esett egy torpedónak, elsüllyesztették a hajóját, amivel átkelt a vízen Londonból Amerikába. Egy idő után ezek a kedves sorelle Bandinik, a nővérek kezdtek összetéveszteni Lányival. Il poveretto, szegénykém, mondták. Én ugyanúgy utáltam a csirkét, mint Lányi. Ugyanúgy be kellett hozni reggel a feketét, ugyanúgy éltem az idegcsillapítókkal és az idegizgatókkal. Ugyanúgy gépeltem, mint az őrült, ugyanazokba a bárokba tartoztam, ugyanúgy használtam a szobát. Azt mondták, hogy ugyanabba a sarokba toltam az íróasztalt. Elmondhatatlanul kellemes szoba volt. Megvan még! Ez Tihany mellé egyszerűen talonba van téve, tartaléknak, hogyha Firenzébe megyek, csak ott fogok megszállni. Háromnegyed év, de – mint ahogyan Einsteinnel kezdtem ezt a kis beszámolót az „elvesztett otthonaim"-ról – a relativitás értelmében itt évtizedeket éltem át. Sok utalás van rá a *Közérdekű közlemények* című versemben is.

K. L.: – Vannak iskolák, osztályok amelyek legendás színben tűnnek fel az utódok szemében. Vajon a véletlen hozza össze a nagyszerű tehetségeket vagy az iskola szelleme jó időben segíti a diákban szunnyadó lehetőségek elősarjadását: okos figyelemmel ápolja az öntörvényű tehetség kibontakozását? A ti iskolátok ilyen legendás együttes volt a háború alatt és után: a budai Szent

Imre herceg ciszterciták gimnázium. Az időben példaképpé emelkedett iskolatípus, amelynek eszménye a szolgálat volt: a nevelésükre bízott ifjak legjobb adottságainak felszínre hozása, kifejlesztése.

B. L.: – Vagy ahogy akkor családias szeretettel hívtuk, a ciszteráj, amelynek helyén az államosítás után a József Attila gimnázium alakult. Azt hiszem, hogy maga az a tény, hogy mi oda mentünk eredetileg, hogy egy bizonyos különböző de mégis közös nevezőjű családi és kulturális háttérrel rendelkező társaság megjelent ott, már egyfajta együttes létrejöttének alapját jelenthette. Az iskola pedig megengedte, hogy a barátságok kifejlődjenek, adott időt rá, nem zavarta meg, nem terhelte túl a társaságot mindenféle fölösleges formalitással. Volt lehetőségünk foglalkozni azzal, amivel akartunk. A másik dolog pedig az, hogy az iskolában is volt valami, nem akarok felvágni, de a Lycée Condorcet-nak az atmoszférájából: az intellektuális bátorság jutalmazott dolog volt, férfiasságunk egyik alapvető eleme. És ezt még a szomszéd, szintén egyházi Margit gimnáziumban a lányok között is méltányolták. Például, hogy egy tizenöt-tizenhat-tizenhét éves fiú olyan dolgokkal foglalkozik, amiket szigorúan kulturálisnak kell neveznünk: Thomas Mannt németül olvas, József Attila iránt érdeklődik vagy éppen Rilkét fordít. Ez általában a közép- és kelet-európai kultúrákban nem nevezhető a legférfiasabb dolognak. Amerikában pláne nem. Amerikában az a férfias dolog, hogyha egy futballcsapatban sikerül a másik tagot lesöpörni a pályáról. Itt nálunk, a ciszterekénél, azt kell mondanom, majdnem reneszánsz, majdnem tizenhatodik századi értelemben férfias tevékenységnek számított, ami az ember egyéniségének a megerősítésére szolgál. Együtt ébredt fel a férfiöntudatunkkal a kultúrában való részvételünk. Köteteket hordtunk be az osztályba, mutogattuk egymásnak, átcipeltük a Margit gimnáziumba is. Mint a századfordulós Párizsban vagy a tizennyolcadik század francia szalonjaiban, olyan kemény, rákérdezős, igazi értékekkel foglalkozó szellemi élet folyt. Nem az iskola ellenére hanem éppen hogy sugallatára, irányításával.

Ezt az értékrendet még a futballcsapat is elismerte. Egyszer az osztály legerősebb tagja, egy Langhard Arvid nevezetű, félig svéd, félig magyar fiú csodás kosárlabda játékos, legalább egy méter kilencven, védett meg egy tanári beavatkozással szemben. Ritka esemény volt: tanárom felháborodott azon, hogy én túl komolyan vettem Szerb Antal irodalomtörténetének egy passzusát, azt hiszem éppen Petőfi szerelmi kötészetéről. Baudelaire-hívő lévén, az ifjúság hevében elmarasztaltam Petőfi módszerét. Irodalmi téren kissé konzervatív tanárom magán kívül volt, megsértődött, hogy Petőfiről így merek beszélni, és amikor indulatosan felém közeledett, hogy felháborodását alaposabban bizonyítsa, Langhard Arvid teljes magasságában fölemelkedett a padjából és valószínűleg minden jobb meggyőződése ellenére azt mondta: a Baránszkynak igaza van. A tanár visszavonult.

K. L.: – Nehéz időben jártatok gimnáziumba. Német megszállás, ostrom.

B. L.: – Az egész iskola, minden egyes osztály (egyetlen pap kivételével) egyöntetűen és kifejezetten elítélte a nácikat. Március 19-én, emlékszem, mikor a németek bejöttek, majdnem gyászmisét tartottak. Osztályfőnökünk, Pomázi Celesztin, egy jászsági igazi magyar parasztcsalád tagja, nyíltan megmondta, amikor egy kicsivel hamarább egy óra helyett már délben elengedtek bennünket, hogy bár minden erkölcsi jogunk megvan arra, hogy a megszálló csapatokat megvessük, és ennek kifejezést adjunk, ne csináljuk, mert ez egyoldalú retorzióhoz vezet.

Soha, semmiféle megkülönböztetést nem alkalmaztak. Az iskola szelleméből következett: minden osztályban, minden vallás és társadalmi réteg képviselve legyen. Voltak arisztokraták és parasztok, evangélikusok, reformátusok és zsidók; egészében a budai középosztály nevelése számára szerveződött. A mi osztályunkban is voltak közöttünk olyanok, akik a zsidótörvény alá estek. Ezekkel szemben sem volt az égvilágon semmiféle megkülönböztetés. Még az a bizonyos patronalizálás, hogy kedvesebbek lettek volna hozzájuk. A német megszálláskor személyesen mindenkinek adtak jótanácsot, akikről úgy érezték, hogy veszélyeztetve vannak. És a tanárok

viselkedéséből, példájából megértettük, hogy itt erkölcsi abnormalitással, csőddel állunk szemben, és hogy ebből nemcsak hogy ki kell maradni, hanem ellent is kell állni valamilyen formában. Azt mondták, ha ezt nem látjuk be, az eddigi tanításaik semmit sem érnek. És valóban, azok is, akiket munkaszolgálatra kényszerítettek az idősebb diákokból, azok is, akik egy légelhárító századba voltak besorolva, mind nagyon becsületesen és tisztességesen viselkedtek, a katonai becsületre sem hoztak szégyent. Be kell vallanom, nagyon büszke vagyok rá, hogy ilyen hihetetlenül emelkedett erkölcsi álláspontón levő emberek tanítottak egytől egyig.

K. L.: – És az ostrom után?

B. L.: – Liberális, kitűnő, szinte akadémiai rangú intézmény volt. Az iskola államosítása után nem egy tanárunk az egyetemen tanított tovább. Liberalizmusa majdnem a végletekig feszítve, egyetlen viselkedési szabály volt: töltött géppisztollyal az ablakpárkányra kiülni nem lehet. Hát ez persze túlzás, amit mondok, de az atyák nagyon megértőek voltak a történelmi sokkunk iránt. Aztán 1946-ban már egy kicsit szorosabban fogtak bennünket, de még ekkor is finoman, inkább tanácsadás formájában igyekezték kezelni a különböző viselkedési kilengéseinket. Majd pedig az iskola rendkívül intenzív tanító intézménnyé vált és maradt egészen a zárás pillanatáig, sőt a mai gimnázium nyilvánvalóan átvette ezt a tradíciót és folytatja azt.

Az is nagyon segítette ezt az intézményt, hogy a tanáraink majdnem kivétel nélkül valóban akadémikusok voltak. Az igazgató Brisits Frigyes a filozófiát tanította, és ha jól emlékszem logika óráin elkalandoztunk Wittgensteinig, de ahogy Vörösmartyt ismerte, az is példaadó volt, a költő talán legjobb monográfusa volt. Időnként etikát is ő adott elő. Egy csodálatos mondására máig is emlékszünk, ha megengeded, utánzom őt, vedd úgy, hogy ez egy kegyeleti szertartás és mindjárt egy demonstráció. A következő szöveget tartotta egyszer egy kisebb botrányunk után: „Fiuksz! Fiuksz! Aki hazudik, az lop, aki lop, az csal, aki csal, az öl. Gyilkosok lesztek fiuksz!” Nagyon szeretett bennünket és rettentően aggódott, hogy hova fogunk jutni ebben a nagy életes életben.

K. L.: – Édesapád és Brisits Frigyes, ha jól tudom, barátok voltak.

B. L.: – Szakmailag is és különben is. De rossz iskola lett volna, ha ezt bármiféleképp éreztették volna velem, ha egy kicsit is kivételeztek volna bizonyos esetekben. Ott volt a híres latin megbukásom története. Egy szép este ugyanis belerohantam latin professzoromba, civil tanáromba a Moulin Rouge környékén. Mire ő azt mondta, választhatok, vagy újra megtanulom nyáron az egész latin nyelvtant, amit szerinte nagyon hiányosan tudok és csak intuitív módon viszonyulok ehhez a gyönyörű nyelvhez, vagy pedig óriási fegyelmi lesz belőle. Mivel nem kívántam a szülőket kitenni annak, hogy erkölcseimet alaposabb és közelebbi vizsgálat alá vegyék, inkább a bukást választottam. Szegény apám akkor tényleg azt hitte, hogy lazsáltam egész télen át, és Tihanyban egész nyáron a latin nyelvtant mondtam fel neki. Ő, aki félelmetesen értett a nyelvtanhoz, egyszerűen nem értette, mi történt velem, én pedig a Moulin Rouge-beli megjelenésemről kínosan hallgattam, persze gondolom úgyis sejtette, hogy nem egészen a stúdiumaimmal töltöm az időmet, mikor hajnalonta potyogok vissza az ágyba. Különben azért tett ebbe az iskolába, mivel a piaristákat, ahová ő valaha Vácott járt, túl szigorúnak találta, úgy gondolta, ebben a légkörben én jobban fogok virágozni, ha virágzom egyáltalán. (Különben is a piaristáknál már járt akkor egy Baránszky; unokatestvérem, Imre. Ő kitűnő tanuló volt, később fantasztikusan zseniális atomfizikus és számítógépes ember lett belőle.)

K. L.: – És más tanáraid?

B. L.: – Pataki Vidor nevéhez fűződik, még vidéki tanár korából az egri vár ásatásainak megkezdése. Több dimenziós történelmet tanított nekünk, az annales-iskola is büszke lehetett volna arra, amiket imádott kappan hangján előadott. Hetedikes-nyolcadikos óráin elhangzott magyarázatait egyik iskolatársunk jegyzeteiből rekonstruálta külföldön, megjelentette magyarul és franciául, és a Vatikán jóváhagyásával ez lett a külföldön létesült magyar nyelvű iskolák történelem tankönyve. Hetente két órája volt Rajeczky Benjáminnak: a Bénivel eltöltött nyolc év

az iskola ajándéka volt; a Dobszayék gregorián kultúrája vagy Jeney Zoltán hihetetlen klasszikus érzékenysége is az ő segítségével fejlődött ki, a zenei kultúrát a legmélyebb és legtágabb aspektusában tanította. Gimesi nevezetű biológia professzorunk amolyan preteilhardiánus evolúciós biológiát tanított. Pomázi Celesztin, akit Sanctus Celestinusnak hívtunk, matematikát tanított és misztikus teológus volt. Tőle hallottuk a legszebb szentbeszédeket. A mai teológia kezdi tanítani, amikről ő már akkor beszélt. Például az egyik gyönyörű húsvéti szentbeszédében azt emlegette, hogy mikor Jézus a csodálatos kenyérszaporítás után olyanokat mond, hogy „ha nem eszitek az Emberfia testét, és nem isszátok a vérét, nem lesz élet bennetek", akkor az apostolok egymásra néztek, és azt mondták, az Úr fáradt. Mostanában értelmezik ezt akként a teológusok, hogy vannak olyan misztikus megnyilvánulások, amelyek sokkírozták az apostolokat, azok bizonyos pillanatokban nem értették meg a tanítás lényegét. Úgyhogy Pomázi tanár úr nagyon szépen olvasta az Írást, és kitűnően tudta kommunikálni. Szerettük őt, megértő osztályfőnök volt, túl megértő is, de hát mi az iskola diákok nélkül?

K. L.: – Kik is voltatok akkor diákok?

B. L.: – Nyolc évig ült mellettem Imre László, ma Montrealban élő kitűnő geológus. Sok sakkbéli megnyitáselméletet tanultam tőle, olyan órák alatt is, ahol jelenlétünk nem volt feltétlen szükséges. Aztán együtt maradt egy bridzsparti társaság is. Haynal András, a kitűnő belgyógyász professzor fia jezsuitának készült, jelen pillanatban Svájcban Jung katedrájának birtokosa, pszichológus; nem tudom miért, Fricinek hívtuk, és átszellemült arccal osztotta a kártyát. Lukácsy András szintén része volt a bridzspartinak és az irodalmi körnek, körülbelül két perccel később adta a választ, de mindig nagyon megfontoltan a megfelelőt. És hát Rupprecht Gábor, a későbbi Garai, aki zseniálisan fordította akkor Rilkét. Ő volt az osztály felnőttje, lutheránus létére ő lett az osztálybizalmi. Rengeteget dolgoztunk, szinte közlésképes dolgozatokat írtunk. Ilyen volt Garai Tamási Áront az önképzőkörben köszöntő ódája, vagy az alattunk járó Abody Béla szenzációs Szabó Dezső dolgozata. Őt ez a tanulmány tolta a térképre, mint fiókzsenit, no meg természetesen rendkívül rövid shortjai, és az, hogy kottatudás nélkül énekelte az összes magyar operaáriát, betéve tudván dallamot, szöveget. Ez az önképzőköri lázadó alsó osztály is érdekes volt. Vajda Miklós a magyar kultúra nagy harcosa, hogy az angol nyelvterületen a magyar költészet ennyire ismert, az nagy részben az ő érdeme. És ott van Thomas Sándor, a Rockefeller egyetem egyik legkiválóbb biokémikusa. De ez az iskola adott színpadi megjelenési lehetőséget Latinovitsnak, Vajda Miklós tanította őt, meg én is reneszánsz gesztusokra, például hogyan lehet rövid tőrrel körmöt pucolni, mert azt korabeli freskók ábrázolják.

A ciszterek rendkívül tisztelték az ember egyéniségét. Az oktatást is az egyéniségre szabták, az ember méltóságérzetének megsértése nélkül. Nem emlékszem, hogy nyolc év alatt engem egyszer is megaláztak volna ebben az intézményben. Egyszer volt, hogy a folytonosan csöpögő vízfestményeim miatt, mert nagyon tócsásan festettem, ki akartak küldeni a teremből, hogy most már hagyjam abba a pancsolást. Amikor is én fölálltam, közöltem tanárommal, hogy nem megyek ki. És ezen ő rettenetesen mulatott, és tényleg nem mentem ki. Ők abban bíztak, hogy a tanítás kvalitása, mivel ők maguk rendkívül felkészülten érdeklődtek a téma iránt, az maga leköti az ember figyelmét. Ha nem, akkor nincs az a fegyelmezési módszer, amivel ezt elérhetik.

Most, így utólag, még azok a dolgok is, amelyeket mulatságosnak vagy visszásnak találtunk, gyönyörűen jönnek elő, és tulajdonképpen gyönyörűek is voltak. Bevallom, hetedikben, mikor a legjobban kellett volna tanulni, 270 igazolatlan órám volt, amit, hogyha szétosztom a gimnázium tanulóira, valamennyit ki lehetett volna csapni.

K. L.: – És hova jártál?

B. L.: – A Budagyöngye kocsmába, de *Szentkuthy*val, és Fityó felért öt akadémiával akkor. Ő minden területen szaktudással rendelkezett, amiről beszélt. Semmi amatőrség. Ellentétben egy másik hősömmel, a diáriumbeli cikkeiből megismert Hamvas Bélával, aki lélekben egészen

emelkedett férfiú volt, de egy csodálatos amatőr. Róla is írtunk az önképzőkörben: nála a kiindulási alap, a szempont csodálatos, de ha konkrét dolgokról beszél, annak utána kell nézni.

K. L.: – És milyen volt a vallásos szellem?

B. L.: – A vallás nemcsak rítus volt, hanem egész életre szóló hangoltság. Azokat az értékeket, amelyek a vallásban értékek, a mindennapi gyakorlatban egyszerűen átadták azzal, hogy olyan atmoszférát teremtettek, hogy nem lehetett ezt kikerülni. Utólag úgy érzem, hogy egy zen-buddhista módszerű gyakorlatban volt részem anélkül, hogy tudatosan csináltuk volna. Mégiscsak csináltuk, és jobban csináltuk – szerintem – mint sokan mások. Nem követelték, hogy Rahner dogmatikáját mondjuk fel ától zetig, azt viszont megkövetelték tőlünk, hogy ebben a szellemben cselekedjünk és éljünk, és ez minden körülmények között, állítom neked, hogy megmaradt bennünk.

K. L.: Tulajdonképpen itt Magyarországon mint költő vagy ismert. Folyóirataink régóta közölnek, a párizsi *Magyar Műhely* egyik vezető költőjeként ünnepelt már évtizedek óta, s most, hazalátogatásod alkalmával készült el a Magvető Kiadó gondozásában a *Zarándoklat* című, téged rendkívül szerencsésen reprezentáló kötet. Mestereid között volt Szabó Lőrinc is.

B. L.: – Lőrincnek nem mertem megmutatni semmit, mert nála puritánabb és szigorúbb ember nagyon kevés volt. Viszont ő tudta, hogy írok, nagyon tisztelte, hogy keményen melózom, dolgozom, ez szemmel látható volt, de tanítani úgy tanított, hogy elővettünk egy-egy verset, egy Arany János-verset, vagy egy Kosztolányi-verset és megmutatta, hogy mi az, amit ő szeret benne. A *Tücsökzene* előállásánál én ott jelen voltam. Naponta megjelent, áthozta a kész darabot, és megmutatta, hogy mozog a vers, hogy él, mi az, ami viszi előre. Változatokat láttam. Láttam, hogy a műhelyben hogy dolgozik a mester. Ezt ő nagyon okosan és nagyon bölcsen többre becsülte, mint azt, hogy az én – akkor, 1945-46-ban meglehetősen kiforratlan – verseimet megnézze. Ha olvasod az 1948-as anyagomat, ami óvatosan bele van csempészve a kötetbe, a közepibe, egy most két-három évvel ezelőtt Lőrinchez írt verssel együtt, nincs sok különbség a jelenleg írt vers és az akkor írtak között, mind a két anyag mutatja, hogy ő nagyon megtanított egy klasszikus ökonómiára, a klasszikus fegyelemre. Semmi fecsegés. Tehát ha én valóban a magyar avant-garde-hoz tartozónak tartom magam, de én egy klasszikus avant-garde-ot csinálok. Egy jó szóvicc, vagy szófacsarás kedvéért én nem vagyok hajlandó két sorral többet írni, vagy pedig egy lapot teletölteni, mert egyszerűen tudom, hogy az csak levon a mű értékéből, elviszi valami egészen nevetséges mellékvágányra az egész ügyet, eltereli az olvasó figyelmét is, tulajdonképpen csak árt magamnak is, de még a versnek is, s a költészetnek is általában. Most otthon, Óbudán a panelházban, apám utolsó lakásában – kitűnő lakás, pont testre szabott, hideg-meleg víz – próbálom kiásni a régi papírjaimat. Nagyon érdekel, hogy néztek ki akkori dolgaim. Ha olyan jók, mint az ugyanakkor, 1947-48-ban írt verseim, amik meglepően épkézláb dolgok, akkor azt lehet mondani, hogy nyertem. Mert ilyen korai modern műfaji dolgokat nem csinált soha senki.

Látod Lórikám, a gimnazista voltunkat nem vesszük elég komolyan. Az ember azt hitte, hogy ezek szárnypróbálgatások. Fenét! Ezek jó dolgok voltak. Én semmi mást nem próbálok most meg, mint hogy a tizenhat éves korombeli hihetetlen energiát és spontaneitást visszanyerjem, ha lehet, s szerintem bizonyos mértékben vissza is nyertem. Ezért is ragaszkodom a tett helyszínéhez, Tihanyhoz, ahol egyszerűen olyan asszociatív pályák állnak rendelkezésemre, amilyenekkel én New Yorkban – annak ellenére, hogy ott szívesen lakom – nem rendelkezem. New Yorkban a másodlagos élmény a döntő. Kultúra, televízió, film, építészet, múzeumok. Tihanyban az elsődleges: a víz, a levegő, a kő tapintása. Szóval egy szenzuális japán zen életmódot tudok folytatni. Tulajdonképpen erre van igényem.

Beney Zsuzsa

Gyász[31]

K. L.: – Két halotti versezet, versciklus, ha akarom, hosszúvers jelent meg a XX. század második felében, egymásnak megfelelő halotti versezet: Szabó Lőrinc *A huszonhatodik éve* és Beney Zsuzsa *Gyásza*, mindkettő szerelmi emlékekkel átszövődött.

B. Zs.: – És Zelk Zoltán *Sirály*a. Talán még Takáts Gyula költeménye...

K. L.: – Szintén kitűnőek. A *Gyász*nak mindenképp a formáltságát emelem ki. Hadd térjek ki múlt heti vitánkra: Radnótiról volt szó Miskolcon az egyetemen, kitűnő irodalomtörténészünk beszélt Radnótiról, és akkor Zsuzsa hozzászólt: most mondja meg, hogy mi a különbség a nagyon jó vers és az autentikus költészet között. Én itt éreztem meg, hogy ez a sorozat autentikusan nagy költészet: „és beleőrült hogy éppen tebenned / látta meg nemléte káprázatát." Számomra ez az egész sorozat egyfajta létköltészetet képvisel, azt, hogy egy, még a versek során is élő és meglévő lényhez beszél. Ez Szabó Lőrincnél is megvan, és Beney Zsuzsánál is – ezért érzem a kettőt összetartozónak és a *Sirály*tól elválónak. A különbözést abban látom, hogy Szabó Lőrincnél is és Beney Zsuzsánál is élő, állandó kapcsolatban van a két létező, a két test, a két szereplő. Beney Zsuzsánál van egy furcsa dolog: van egy élő ember, aki túléli, lezárja, mert le kell zárnia a lineáris kapcsolatot, a történéseket, és azt mondja, hogy „elbírhatatlan, hogy nem fáj halálod." És ugyanakkor azt mondja, hogy a te létezésed kihívja belőlem a nemlétezést: azt, hogy ez a szerelem, amelyik a túlélőben megmarad, egyúttal olyan erős, hogy a túlélő nemlétezését, a túlélő negatív létezését, másik fajta létezését, önmaga elvesztését hordozza magában. Az én számomra a legnagyobb veszteség, hogy ez a megszakadt szerelem az egyikben, a túlélőben végiggondoltatja a lét és a nemlét problémáját.

B. Zs.: – Ez a négy vers kezdete és vége ennek a sorozatnak, nem közvetlenül következtek egymás után. Az a helyzet, hogy mégiscsak különálló versek, és ha azt kérdezte, hogy melyiket tekinthetjük a végleges változatnak, akkor azt kell hangsúlyoznom, hogy melyiket tekinthetjük az eredeti változatnak, mert ennek a versnek az a lényege, hogy eredete van és nem véglegessége. Kiindulópontja sokkal líraibb, olyan sorrendben áll, ahogyan megírtam. Mindennap 16 sort belőle, egy óriási érzelmi robbanás hatására. Ez maradt meg: hol jó, hol rossz, ennek a 40 napnak a belső történetét tükrözi és nem egy olyan visszatekintést, mint a Szabó Lőrinc-féle visszatekintés, mely többé-kevésbé időtlen, az érzelem változásától nem egészen függ. Annak ellenére, hogy *A huszonhatodik év*ben nagyon sokszor utal Szabó Lőrinc arra, mikor írta, hol volt: ősz van újra, hogy egy év telt el, hogy hány napja nem élsz már. Ezek mégiscsak valamilyen módon eltávolodtak a valóságos történettől.

Az én versemben nincsenek ilyen jellegű utalások, de benne vannak azoknak a napoknak a feszültségei, amelyekben ezeket a verseket írtam. Azt hiszem, Szabó Lőrinc világában egységben él egy létező és egy nemlétező világ. A létező az élők világa, a nemlétező a halottak, vagy valamilyen módon halottként létezők világa, de nincs meg az a fogalom, amely nemcsak verseimnek vagy költészetemnek, hanem az életről és a világról való szemléletemnek is

[31] Elhangzott a Petőfi Irodalmi Múzeumban 1994. május 24-én az *X beszél Y-nal* sorozat keretében. Megjelent: *Párbeszélgetés.* Írók, költők a Károlyi-palotában. (Összeállította, szerkesztette, utószót írta Havas Judit), Bp., 2000. Petőfi Irodalmi Múzeum-Kortárs Irodalmi Központ-Dinasztia Kiadó, 7-19.

alapja. Egy olyan fogalomnak az állandó jelenléte, ami sem az igen, sem a nem fogalmával nem fejezhető ki: sem a van, sem a nincs, hanem a hiány fogalma, amely úgy összefogja ezt a kettőt, hogy átteszi a van és a nincs, a lét és a nemlét kérdését egy olyan közegbe, ami nem a kettő összegéből adódik össze, vagy nem a kettő interferenciájával oltja ki egymást, hanem egy másféle létsíknak a hiánya. És ez, amit én hiánynak nevezek, az én saját ars poeticám szerint nemcsak saját verseimre vonatkozik, hanem magának a költészetnek a közege az a meghatározhatatlan közeg, ami valami más dimenzionális rendszerbe teszi át a költőileg megéltet. Nem a költőileg megírtat, hanem a költőileg megéltet. Másfajta létezés: kicsit különbözik a természetünkkel, az élet-halállal, munkával megélhető létezéstől. A hiányban valaki ott van, és még sincs ott. Míg egy abszolút létező nincs, vagy egy egyáltalán nem létező abszolút ott lehet még, és fordítva. Ez a köztesség az, amit én mindig és minden szóban szeretek, nemcsak versben, hanem a versről írott szavakban is.

K. L.: – Szabó Lőrincnél úgy érzem, hogy két világ történik: élő és halott, ahogy mondja. De van egy elképzelt ideális tér-idő, ahol átrajzolja, ideális változatában lejátszatja azt is, ami nem úgy történt. Magánál nem ez van, és amit mondott, hogy a van és a nincs, a létező és nem létező egymáson áttetszik, olyan szép, hogy nem lehet elégszer mondani: „és éppen tebenned láttam meg nem léted káprázatát," és amit a végén szintén hallottunk: „a dolgok egymáson átlátszanak / mint lángokon az izzó fahasábok," azt hiszem a költői képek egyik legszebbike, és nem csak a versen belül.

B. Zs.: – Életemben nagyon ritka pillanat, amikor közvetlen költői hatást észlelek – itt egy Szabó Lőrinc *Tücsökzene*-vers és a lángoló fahasábok között.

K. L.: – Ez nem az. Ez egy egészen más dolog, ami később aztán a *Szó és csend* között prózaversekben is megvan: egyfajta törésvonalnak, egyfajta találkozásnak, a közöttnek egy olyan változata, amelyikben az előtt és után egyformán benne van, de a kettő az időnek elmozdulása egy ugyanakkor mozdulhatatlan, mozdíthatatlan pillanatban, amelyben keresztezik egymást. Ezt próbálja maga itt rekonstruálni: egy valaha volt szerelmet. Nem kell jóvátenni, nem kell mássá átírni a versben, hanem egyszerűen csak leírni, csak megírni kell, mert úgy jó, ahogy volt, de egyszerűen ez már nincs. Ebben élünk. Nemcsak a nagy dolgokban, a kicsikben is. A következő lépésem már múlttá teszi az előző lépésemet. Pedig az előző lépésem is bennem van és bennem marad. Most akkor hol vagyok? Ez az a sokszor emlegetett „nemlétem" és az „én nemlétem", mert egyszerűen a versből azt érzem, hogy a *te* és az *én* van. Mert volt. De most én vagyok, és most mi történt? Erre kérdezek rá állandóan. Ez válik eggyé ezekben a versekben, vagy nem?

B. Zs.: – Nem tudom: biztos, hogy a *Gyász*t lehet olvasni szerelmes versnek is – szerelmes vers egy halotthoz. De azt hiszem, hogy nagyon nehéz megmagyarázni a különbséget a között, hogy ez valakinek a gyászolása, vagy a gyász állapotának leírása. Hadd mondjam el még egyszer azt az egy-két sort, amit én azért választottam, mert nagyon fontosnak találtam, és ami az én megérzésem szerint a gyászolás lényege: „ez a gyász jelenléted és hiányod, / hogy holtodban halálom szenvedem, / hogy szerelmemben mindkettőnk magányát, / hogy azt remélem, mi reménytelen." Mégiscsak ad valamit a vers, amit semmi más nem tud megadni, mert ha másképpen nem is, hangzásélményében mindenki átveszi, hogy itt már nem a reménytelenségről van szó, nem a reménység megcsúfolásáról (mert ugyan ki nem hiszi mélységes meggyőződéssel, hogy halottjával mégiscsak találkozhat a következő pillanatban, mint ahogy annyi következő pillanatban találkozott már), tehát már nem a reménytelenségről, hanem a remény tökéletes nemlétéről, és az más mint a reménytelenség.

K. L.: – Akkor mi van itt?

B. Zs.: – Az, hogy álcázva ki lehet mondani azokat a dolgokat, amelyek nem a szavakban élnek. Hogy én egy versben, valahogyan, talán a hangzás alapján éreztetni tudom a létről azt,

hogy reménytelen, és ez valamit megpendít talán abban, aki elolvassa, vagy megrendített bennem, amikor írtam, hogy ki tudtam mondani valamilyen módon egy olyan jellegű feszültséget, amelyet sehogy másképp nem tudtam volna kimondani. Nem tökéletesen mondtam, s mégis megéreztettem azt, ami a létezés volt akkor számomra. Mondhattam volna azt, amit gondoltam, de nem gondoltam semmit, és mondhattam volna, amit éreztem, de igazából azt sem mondhatom, hogy ez egy érzés volt, s még csak azt sem, hogy a létezés érzékelése – bár ez közelíti meg legjobban azt, amit akkor éreztem, amikor a verset írtam. De mindenképpen ki tudtam mondani, hogy azt reménylem, ami reménytelen, anélkül, hogy végig kellett volna gondolnom, mit is jelent ez a sor. Azt kell mondanom, a verset úgy írják, hogy nem gondolják végig, és mégiscsak kijön belőle valami, amit el lehet gondolni. Ez a titokzatossága.

K. L.: – Akkor fordítsunk egy kicsit.

B. Zs.: – Most már én kérdezek, ha nem venné észre.

K. L.: – Nem akarok személyes részre kérdezni. Kezdetektől kezdve mint verset és mint létköltészetet kérdeztem. De maga mondta azt, hogy ennek van személyes története is, tehát egy folyamatosság, 40 nap, most akkor kérdezem: ez a gyászt követően mikor következett el?

B. Zs.: – Elég sokára – '86-ban írhattam.

K. L.: – 1986 van ideírva a kötetre.

B. Zs.: – Akkor nagyjából fél év után.

K. L.: – 1987-ben jelent meg.

B. Zs.: – Nem tudok rá visszaemlékezni, hogy fél vagy másfél évvel a történet szereplőjének halála után.

K. L.: – Azt mondja, hogy ez szabályosan naponta épült.

B. Zs.: – Nem épült, hanem lett. Az más, ne haragudjék.

K. L.: – Jó. Lett. Kérdezem én, ahogyan ráfogják Vörösmartyra, hogy a *Szép Ilonka* abból lett, hogy liliomhullás – ezt hallotta és hozzácsinált egy verset – akkor ez itt – iskolás módon kérdezek – az „elbírhatatlan hogy nem fáj halálod:” ez volt az első sor, ami meglett?

B. Zs.: – Valami érzés hirtelen áttörése lehetett a kezdete a vers megírásának, valami hirtelen keletkezett rettenetes feszültség, amiben ki tudtam mondani a halál megélésének sokkját. Valakivel együtt éltem sokáig, rendkívül nagy harmóniában és szeretetben, és amikor meghalt, egy ideig olyan volt, ahogyan azt nyilván mindannyian átélték már ilyen helyzetekben, hogy aki eltűnik, elutazik vagy meghal, az egy darabig még ott marad az emberrel, beszélget vele az ember, némán jelen van az életében. Egyszer csak rádöbbentem nemlétére, egyetlen kézmozdulatról jöttem rá, kinyújtottam a kezem, és nem volt ott senki, ahol máskor lenni szokott. De ezt a mozdulatot már nagyon sok hónapja nem tettem meg, és akkor hirtelen jöttem rá, hogy itt valaki nincs. Egyáltalán nincs, és az én életemben nincs. Nem akarok pszichológiai előadást vagy mélypszichológiai előadást tartani arról, hogy miként lehet elfedni a gyászt. Micsoda jégkérgeket vonhat saját magára az ember, amelyek aztán eltüntetik azt a másik lényt egy ténylegesen eljegesedett közegbe. Erre mondjuk azt közönségesen, hogy nincs, pedig valójában van, de megmerevedett zárványként az ember lelkében. Aztán történhetnek olyan megrázó dolgok, amelyek ezt a zárvány-jelleget felbontják, valami rettenetes hő, amelyik megolvasztja, vagy egy földrengésszerű belső nagy élmény, amely a jónak és a rossznak olyan villámcsapásait hozza, olyan kisüléseket a két elektromos pólus között, ami felolvasztja ezt a jégképet – és akkor döbbentem rá arra, hogy ez elviselhetetlen, hogy még csak nem is hiányoztál, még csak nem is fájt, mert olyan rettenetes dermedtség volt rajtam. A

törött végtagot a beteg nem tudja mozgatni, mert olyan erős izomfeszülés van a végtag felett, hogy emiatt nem tudja megmozdítani. Egyszer csak elkövetkezik az a pillanat, hogy elkezdi mozgatni, és akkor kezdődik az igazi fájdalom. Kell valamennyi idő ahhoz, hogy a fájdalmat „megszelídítsük", és ekkor válik valóban elviselhetetlenné. Nagyon nagy komplexitása van a gyásznak, nagy irodalma is annak, hogy a hirtelen halált nem tudjuk felfogni. Az emberi lélek nem minden fájdalom elviselésére képes. Azt hiszem, ha hirtelen valójában felfogná veszteségét, akkor abban a pillanatban megsemmisülne, kővé válna.

H.[avas] J.[udit]: – Egy mondatot. Elmondtad, hogy mikor szakadt fel ez az egész fájdalom, amelyet a társad elvesztésekor éreztél, és nem emlékszel pontosan az időre, hogy mikor is történt ez. Az egyetemen Ranschburg Jenő professzor úr beszélt arról, ha kivezérlünk egy mozdulatot, hiába tudjuk, hogy forró a teáskanna: ha kivezéreltük, akkor befejezzük, még akkor is, ha ez a fájdalom tárgyiasul. Az ember él egy szituációban – nem akarlak téged magyarázni, csak talán értelmezni ezt a mondatot, és továbbgondolni –, él az emlékek között, és egyszer csak – talán egy kézfogás, talán egy megsimogatás – kivezérel egy mozdulatot, és a semmit tapintja, a semmit érzi az ujjai között. Azt hiszem, ha jól éreztem a versedből, hogy ez a fajta hiány, a semmi tapintása olyan elementáris erővel szakítja fel a sebeket, hogy számomra világossá vált: vers születik belőle.

B. Zs.: – Ha még egy kicsit ellentmondok, akkor ne mondjátok, hogy én mindenkivel vitatkozom. Mert igazából nem a semmi tapintása indítja meg az emberben a sokkot, hanem az, ha valami mást tapint meg, valami máshoz ér hozzá. Mert a semmiben tökéletesen elveszünk, ott nem tudunk beszélni. Érzünk, vagyunk, és mégsem tudunk beszélni. Valami az, és mégsem az. Ez a gyász skizofréniája, ezt írtam meg abban a sorban, hogy azt remélem, mi reménytelen.

H. J.: – Egy kézfogás, a gondolat, a kivezérelt gondolat, azért mondtam, hogy a semmi tapintása, mert a kéz melege helyett a behasító gondolat marad: nincs többé az, aki a legfontosabb volt számodra. Erre gondoltam.

K. L.: – Zsuzsa, magának kevés verse van, s majdnem minden versnél ezt érzem, nem csak a *Gyász*nál, hogy valami feszültség, belső megváltatlanság jön sokszor vissza. Különösen a vége felé egyre jobban keresi a megoldást, keresi a történet végét, ami nincs, nem lehet, ugyanakkor mégis lesz valami.

B. Zs.: – Ez ugyanaz, mint amit én mondtam: ez a megváltatlanság, maga a hiány. A megváltás keresésének az az erőfeszítése, ami feltételezi, hogy létezik megváltás, és azért keresi, azért szenvedi meg, mert mégiscsak megérti azt, hogy nincs – ez az, amit hiánynak mondtam.

K. L.: – Azt mondom, amit Pilinszkyvel kapcsolatban legszebben Orbán Ottó írt le: nemcsak arról van szó, hogy meglátta a történelmet, és ettől alakult ki az ő világa, hanem belülről már predesztinálva volt arra az élményre, amit megragadott. Maga nem csak a gyászban, hanem végszükségben ír verset, amikor egy olyan belső feszültség jön létre, ami egyszerűen a létét megsemmisítené, ha nem tudna valamit ebből formába önteni – verssé tenni.

B. Zs.: – Ezt nagyon tökéletesen látja, ezért is köszönöm, hogy vállalta ezt a kérdést, mert nem tudom, hogy mindenki így látná-e. Én tényleg csak végső feszültségben írok, de azért tudni kell, hogy a végső feszültség sem megoldás e vers megírására. Olyan ez, mintha az ember egy szakadék szélén megy, és a saját ruhájába kapaszkodik. Úgy kapaszkodik, hogy nem bírja elereszteni, de közben tudja, hogy ez a mozdulat mégsem védi meg. Azzal, hogy egy vers lett, valami történt, most viszont egy picikét én leszek optimista. Minden szó, amit kimondanak, óriási történés a világban. Azt hiszem, nincsen akkora történés ebben az egész

kozmikus rendszerben, mint egy szónak a kimondása. Ezt az egy szót, amivel lelket adnak az egész teremtésnek – csak éppen bennem nem történik meg a megváltás...

K. L.: – Így értettem, és amikor én ezt a múltkori vita után olvastam, jó versnek tartottam. Mint megcsinált vers is jó. Rímek is vannak benne. Egyszer vagy kétszer éreztem azt, itt most lehet, hogy a rím kedvéért történik valami, de egyszerűen nem érzem, hogy itt bármi is történne a rím vagy a ritmus vagy a megcsináltság kedvéért. Hogy tudta ezeket a verseket írni?

B. Zs.: – Iszonyú feszültségben, borzasztó feszültségben. Én egy-két rossz részletet érzek benne, amit mindig kihúznék belőle, de mégsem teszem, mert végeredményben kevés dekorativitás van ezekben a versekben.

K. L.: – Most már tényleg az ars poeticára kérdezek, hogyan születik magánál a vers?

B. Zs.: – Csak azt tudom mondani, hogy borzasztó feszültségben.

K. L.: – Átírja, javítja?

B. Zs.: – Nagyon furcsa választ adhatok. Amikor fiatal voltam és a legelső verseim megjelentek, akkor még írtak rólam kritikákat, és mindenki azt írta, hogy ezek megcsinált versek, tökéletes formájuk van. Soha egyetlen egy versnek nem farigcsáltam a formáján, amikor az első versemet írtam. Kínlódtam, járkáltam mint egy félőrült, lázas is voltam. Székely Magda, aki az egyik legnagyobb élő költőnk, azt mondja magáról, ha verset ír, hány. Ez tényleg így van, fizikailag is tökéletesen rosszul van az ember. De annak idején, ha már ott tartottam, letettem a ceruzát az első szónál, s az utolsónál vettem fel. Esetleg át kellett egy-egy szót írni benne, de amikor elkezdtem, valójában már a kész szöveget írtam le. Miután ezt a legelső kötetet befejeztem, sokáig, majdnem hét évig nem írtam, de azóta egészen más-képpen van. Annyit javítok, hogy a tintarétegek miatt a szöveg olvashatatlanná válik. Egy-egy ilyen 16 soros vers két-három olvashatatlan szöveg felülírása. A vers lényege, amit szeretnék mindig megtanítani, az, hogy ebből a nagyon inhomogén rendszerből, amit a költőnek érzékelnie kell, hogyan hoz létre egy homogén szöveget. Ennek az összeállításához kell az a rettenetes feszültség, aminek bele kell áramlania ahhoz, hogy olyan szerkezete és olyan struktúrája legyen, ami önmagában is megáll, és segít a tartalmát megtartani. A szavak törékeny, áttetsző anyagából. A költő fantasztikusan megfoghatatlan közeggel dolgozik.

K. L.: – Az az érdekes, hogy magából, ami a legjobb, versben jön ki vagy esszében. Esszében is főleg más versének utánélését produkálja. Az is vers. Ugyanakkor ez a feszültség, ugyanez a szókimondás egy nagyon okos regényprózát csinál, de...

B. Zs.: – ... feszültségmenteset, tudom.

K. L.: – Megvan a feszültség, akárcsak a versben, de úgy olvasom a regényprózáját, hogy ez most kulcs a vershez. De olvasnám ezt akkor is, ha Beney Zsuzsa az *Ikertanulmányok*at nem írja meg, és azokat a tanulmányokat sem, amelyeket születésük pillanatában olvashattam. Ha a verseket nem írta volna meg, akkor is versben érzékeltetném. Nem tudom, talán a mondatok miatt, mert a mondatok hasonlítanak. Ennek egyik legdöbbenetesebb esete, hogy mintha vers lenne, kiírja önmagából: énregény, tehát egyes szám első személyben mondja a regény hőse: „én füstös lényem”. Vagy az én füstös létezésem. Amikor arról van szó, hogy lement vidékre és egy fiatal leánykától mindent megkapott... Hogy az én füstös, vagy megfüstölt létem, lényem. Ez már vers, és nem próza – és az egyik legjellemzőbb a verseket is író Beney Zsuzsára. Mert mi történt a XX. században? Minden ember, származástól függetlenül, mind valamilyen formában tüzekből menekültünk, és hozzuk magunkban a füstszagot. Ezt érzem itt is, hogy egy ember, sőt, két ember – egyszerűen képtelen bármilyen lezserségre. Amikor a

létezésen gondolkodik, amikor él, és a kettő egybekapcsolódik, akkor olyan feszültséggel él, amiről nem is tudom, lehet-e egyáltalán így élni?

B. Zs.: – Meg kell mondanom, arról a másikról sugárzott rám a kötelezettség, hogy képtelenség a lezserség. A másik, aki ezekben a versekben, a *Gyász* verseiben szerepel, képtelen volt minden lezserségre és tökéletlenségre. Csak egy picit tanultam ebből, igyekeztem valamicskét, egypár porszemet magammal tartani ebből a tökéletességvágyból.

K. L.: – Ez magával maradt.

B. Zs.: – Bár úgy lenne.

K. L.: – Ahogy dolgozik: nem mint orvos, de mint tanár, azt tudom. Ha verset ír, ott épp ez van meg.

B. Zs.: – Itt nem a csinálás tökéletességéről van szó. Egy valamire tényleg azt mondhatom, hogy igyekszem a tökéletességig eljutni, méghozzá egy érzés tökéletes mélységéig. Mert egy érzés megállítható egy felszínesebb szinten is akár. Sok igazság van egy megérzés tudatosításban, de egyszerre csak megérzi az ember azt a másképpen elmondhatatlan „bekattanást", hogy most jutott el az igazi értelmezéshez. Saját érzéseivel kapcsolatban is úgy van az ember: amíg ezt meg nem érzi, addig kóvályog, létezik valahogyan a világban, sokszor évekig vagy évtizedekig, mert ezeknek az érzéseknek az igazi tartalma sokszor borzasztóan fájdalmas. Nem szívesen megyünk bele, hogy saját magunkban megnyissuk azt a kutat, amelyben ezek mélységesen mélyre vannak temetve. Igyekszem eljutni eddig a mélységig, ebben igyekszem tökéletesnek lenni. Hogy aztán lesz-e belőle vers, vagy nem, vagy élet, halál – más lapra tartozik. Erre nem szabad gondolni. Mindig csak arra szabad gondolni, amit az ember szeme lát. Arra kell figyelni.

K. L.: – És nem arra, hogy ebből vers lesz.

B. Zs.: – De nem ám!

K. L.: – Hogyan lehet autentikus a vers? Az érdekel, hogy amikor ezt a sok variációt írja, akkor mit keres?

B. Zs.: – Már sokszor magyaráztam, hogy miképp írják a verset. Van az embernek egy érzése, amely megjelenik valamilyen kép formájában, de nem olyan kép formájában, hogy esik az eső vagy lombosodik egy fa, hanem valami módon egy megnevezhetetlen, homályos, alig látható, de térben jelentkező formában. Nagyon izgat a költészet és a tér viszonya, ezért hangsúlyozom ezt. Valahogyan nem is képnek, de egy térbeliségnek a formájában jelenik meg az első láthatóság. Ha az ember megpróbálja ezt a térbeliséget, ezt a saját magának sem látható dolgot valami módon közel hozni, érzékeltetni, meglátni, lefejteni az őt burkoló fátylakat, vagy homályos ködfoltokat szétfújni róla – akkor keresi a kifejezés lehetőségét. Igazából a versírás egy rettenetes szelekció, próbálgatás: ez a szó sem azt mondja, az a szó sem, és végtelen sok szó elhangzik, elvonul az ember előtt, amíg végre odajut, hogy nagyjából ez talán kimondja, amit akarok, keresek. A vers térbeliségét. Mondtam, hogy kép, de azért mégsem az. A vers is így születik: először mondok egy szót, ami nem jó, aztán még egyet, százat, ezret, és a végén rátalálok egy olyan fogalomra, olyan szóra vagy olyan képre, amelyik megközelíti, mindig csak megközelíti a mondanivalómat. Egy igazán kimondott vers sokszor nem lenne költészet, egyáltalán nem lenne az. Ez a költészet lényege, hogy nem lenne, ha ki tudná mondani azt, amit kimond.

K. L.: – És közben hogy van a ritmussal, ezekkel a csecsebecsékkel?

B. Zs.: – Ezek saját magukat indukálják. Nézze meg, hogy a nagy versek, a gyászversek, vagy a *Tücsökzene* (és ezt le is írja Szabó Lőrinc), hogy elringatnak. Ezek a dolgok megkönnyítik

az embernek, hogy kifejezze magát. Mintha a nyelv lehetőségeit alágörgetnék. Olyan, mintha egy hajó lenne az, amit az ember ki akar fejezni, a nyelvnek látható vagy hallható, közvetlenül érzékszervekkel érzékelhető elemei pedig a tenger, ami felemeli egy kicsit, amikor dagály van. Vagy leemeli a zátonyról.

K. L.: – Mi másságra ítéltettünk – nekünk marad a grammatika, hogy segítsen valamit utolérni. A költőnél, ahogy nekünk a grammatika, neki a rím és a ritmus természetes. Költői adottság.

B. Zs.: – A költői adottság nagy részben a szavak affinitásában van. Ezt egyáltalán nem magamról mondom, így próbálom például József Attila nagy költészetét megfejteni. Egyik kulcsa: elképesztően gazdag szókincse.

K. L.: – De szavakat mi is tudunk – ha másképpen nem, hát egy költő szavait, és beleborzongunk. Magánál a grammatikához hozzájön a ritmus, a rím, s ez ugyanolyan természetes, mint az alany, állítmány. Nem azon gondolkodom, ha magyar beszélek. Ha idegen nyelven beszélek, akkor vigyázni kell a grammatikára, hogy meg ne sértsem. Mivel én nem értek a versíráshoz, nekem olyan probléma a ritmus és a rím, mint amikor idegen nyelvben az ember a grammatikában is bizonytalan.

B. Zs.: – Erre mondják azt, hogy ilyen konzervatív módon már nem lehet verset írni, mert ez a ritmus és rím egy kicsit a sajátunk, talán túlságosan is szubjektív. Nem azt mondom, hogy öncélú. Adja magát, erőfeszítés nélkül. Semmit sem lehet csinálni véres verejték nélkül. Ha könnyen megy, mert megkönnyíti egy borzasztó tartalom, a gyász kimondását, vagy egy életút végigtekintésének mindennél fájdalmasabb, még a gyásznál is fájdalmasabb procedúráját – esztétikai értelemben –, szinte bűnnek tekinthetjük.

Mert semmi más nem lehet fájdalmasabb számunkra, mint saját magunkba tekinteni és a saját létezésünket újraélni. Ebben nagyon sokat, talán túl sokat is segíthet a tücskök ciripelése. De talán igazuk van azoknak az igazán modern költőknek, akik ezt eme segítség nélkül is meg tudják csinálni. Mindenesetre irigylem őket.

K. L.: – Azoknak másfajta reagálásuk van, valami másféle ritmus.

B. Zs.: – Talán nehezebb nekik.

K. L.: – Azt mondja, hogy gyász. Furcsamód én *A huszonhatodik év*ben éreztem együtt ezt. Még egy dolog, ami hasonlít rá: Szabó Lőrinc, aki nem szerette Rilkét, *A huszonhatodik év* befejezése után – Isten tudja, miért – lefordítja Rilkének az *Orpheusz Euridike Hermes* című versét. '53-ban, amikor fordításból él, és senki sem kéri.

B. Zs.: – Nagyon sokszor olvastam Rilke *Orpheusz és Euridiké*jét, mert órán is foglalkoztunk Weöres Sándor *Oprheusz és Euridiké* versével. Szerettem volna valamiképpen a kettő ellentétével érzékeltetni a Weöres-vers lényegét. Mindezek ellenére nem mernék egy szót sem szólni a rilkei *Orpheusz és Euridiké*ről, mert másról szól. Az valamiképpen a létezésbe lépésnek és visszalépésnek a rettenetes nagy drámája, de nem az emberek közötti nagy dráma, ahogyan az emberek általában olvasni szokták, és ahogyan Weöres is olvasta. És ahogyan én is írtam erről a témáról. Van egy olyan versem, hogy *Euridiké*, amit én fontosnak tartok, és egy *Orfeusz* című, amit sokkal kevésbé, az kifejezetten két élő ember drámájáról szól. Megölsz, feltámasztasz, megint megölsz. Sokszor van szó benne a második halálról. Nagyon is sokszor: az én versemnek ez a lényege, hogy a második halálba sodortál bele. Mert az első halál az az életünk kihamvadása, de azt hiszem, hogy annál sokkal rettenetesebb a második halál, ahogyan megölik bennünk az érzelmeket.

K. L.: – Az már halottság. Azt hiszem, Rilkénél ilyen is van, pedig ez egy korai Rilke.

B. Zs.: – Érződik, hogy korai. Nagyon szép, így van a fordításban: „léptét halotti leplek lassították” – benne van a ritmus.

K. L.: – Ugyanaz a költő, aki ugyanazt az élet-halál problémát éli meg, és én ebben a gyászban ezt a „megfüstölt lényemet” érzem – ami nem csak a maga, hanem a kor emberének megfüstöltsége, amivel mindenhez hozzányúl. Mindenre ránéz, amivel gyászol, amivel kapcsolatot létesít, amivel csak ebben a feszültségben tud élni.

B. Zs.: – Meg vagyok róla győződve, hogy a mai időkben elképesztő generációs különbségek vannak mindenben: a költői megszólalásban és a szavak értékében is. Az én generációm más nyelven beszél, mint a 20 évvel fiatalabbak. Az én korosztályom a véletlenül életben maradottak korosztálya, és az utánunk következőké már nem. Ez az, ami abszolúte elválasztja az én korosztályomat az utánunk jövőktől: nekik természetes dolog az élet, nekem nem. Nem csak felelősség, de olyan véletlen, és nem tudom, hogy tényleg véletlen-e, vagy pedig valami célszerűség volt benne – aminek vagy meg tudok felelni, vagy nem. A mi életünk valamikor 1944-45 tájékán egyszer egy halállal befejeződött, kaptunk valami haladékot, de mi a rá következő éveket maradékként éljük meg. Borzasztó. Ezt az ember mindig látja, és nem gondol erre, de egészen biztosan átszínezi, megterheli az életét. Nekünk soha sem elég tiszta a látóhatár, mindig egy kicsit ködös, kicsit olyan, mintha egy porfelhő felhőzné el, és ez a porfelhő, azt kell mondjam, saját megőrölt csontjaink porfelhője.

K. L.: – Igen. Ezért kezdtem én ezzel, hogy nemléte káprázatát – a nemlétet maga hiánynak mondja, Pilinszky pedig: mutál létezésem. Tehát az a bizonyos köztesség a létezésben a nemlétezés. Sokat beszéltünk. Akar még valamit mondani?

B. Zs.: – Akar még valamit kérdezni?

K. L.: Most tudnám kezdeni, és most szeretném kezdeni. Következzék a versből egy részlet. Köszönöm a beszélgetést.

Gyász
(részlet)

Elbírhatatlan hogy nem fáj halálod.
Nem vagy velem s nem váltál tőlem el.
Én, ki egykor házadban melegedtem
úszom a tél fagyos felhőivel.

Jobb volt míg tüskebokrok közt zuhantam
feltárult jövőnkbe, a rémület
lángjai közt mint itt e puha parton
járni hol se napok, se éjjelek

nem bontják szét a kristály-szürkeséget –
létemet vagy nemlétemet tükrözi?
Az ég alatt a semmi fodrozódik
boltján olvadó pelyhek könnyei.

Jobb lett volna akkor melléd feküdni
didergő testem holttestedet
érezni mint ez édeskésen sűrű
már szájam verdeső őrületet.

Beroskad a part támfala a vízbe
egymásbaomlik a gyász s a halál.

Az a léted, amely nincs, de valóság
s az én foszló életem összeáll

egy más világgá, a teremtés égő
teljességévé, amely nem hasad
szét, mert nincs egy s kettő, nincs tér és idő sem
a dolgok egymáson átlátszanak

mint lángokon az izzó fahasábok.
A gyászon áttűnik a szerelem.
És azon aki él, az, aki meghalt.
A kettős lét mint fátyolszöveten

egymásranyomott kép lassan leválik
a világról – ki egykor vágyadat
betöltöttem, téged újraölelni
majd megbontom halotti ágyamat.

Birkás Endréné, Kabdebó Lóránt, Ottlik Géza beszélgetése

Birkás Endréről [32]

Elfelejtett ember?

O. G.: – Birkás Endre *Elfelejtett emberek* című regényéről nemrégen ezt írta Nemeskürty István: „Ez a regény megjelenésekor elsősorban tárgyánál fogva hatott a szenzáció erejével. Most, húsz év után újraolvasva, megérett, szinte letisztult. A magyar elbeszélő próza maradandó értékű darabja."

*

B-né: – Bandi 1913-ban született. Akkor ő érettségizett 1931-ben. Aztán utána egy évig katona volt. Aztán négy évig az egyetemen járt. Akkor mi már 36-nál tartunk, ugye.

K. L.: – Melyik egyetemre járt?

B-né: – A pécsi. És akkor körülbelül egy évig volt külföldön utána.

K. L.: – Hol volt ő külföldön?

B-né: – Németországban, Drezdában. Azt hiszem. És Münchenben. És akkor jött haza, és akkor kezdett az Egyetemi Nyomda szerkesztőségében mint lektor. A Kenyeres Imre mellett. 39-ben összeházasodtunk, szeptember 6-án, és tíz hónapig éltünk együtt, 40. július 1-jén SAS behívással behívták a Bandit. Akkor jött az Erdély. Aztán hazajött január végén, 41-ben. Akkor egy pár hónapig volt itthon, mert április 6-a vagy 7-én újra behívták, mert akkor jött a Bácska. Az kis terület, ugye, úgyhogy már májusban hazatért. De aztán valamikor, vagy június végén – még mindig 41-nél tartunk –, vagy megint július 1-jén, volt a gyorshadtest. De akkor már karácsonyra hazaengedték. Ő a második hadsereghez tartozott, szegény. No és 42-ben megint behívták, és... Akkor volt ez a szörnyű doni visszavonulás. Nem tudtam semmit a Bandiról. Csak február közepén jött egy lap: élek és jól vagyok. És 43. június 2-án hazajött.

K. L.: – Ő hogy menekült meg?

B-né: – Nem menekült ő.

K. L.: – Hogy maradt életben? Részletezni nem tetszik tudni?

O. G.: – Az *Elfelejtett emberek*ben benne van, hogy a végén mégis volt néhány teherautójuk, ugye, és valahogy mégiscsak visszavánszorogtak.

K. L.: – Na most az *Elfelejtett emberek*, ez mennyiben fedi az ő életrajzát?

---

[32] Birkás Endre hetvenedik születésnapja alkalmából Ottlik Géza kezdeményezésére emlékezést készített Kabdebó Lóránt az íróról a Petőfi Irodalmi Múzeum számára. A magnófelvétel 1983. január 14-én készült Birkás Endréné lakásán. A beszélgetés gépiratát Ottlik Géza cizellálta, ellátta néhány írásjellel, de valójában megtetszett számára a beszélgetés pontos reprodukálása, és ehhez az így megmaradó „nyers" szöveghez ragaszkodott a *Kortárs*-beli közlés alkalmával (1983. 11. szám, 1800-1818.). Ekként maradt meg Birkás Endréné sajátos magyar beszédmodora is. A megszólalásokat helyenként záró három pont nem kihagyást jelent, hanem a beszélgetés töredékességét, egymásba szövődöttségét. (Az egyik ilyen jelzés a Kortársban írói polémia tárgyává is vált utóbb.) Majd két évtized után elővéve: a szöveg Ottlik eljárását igazolja, a beszélgetés életszerűsége – dokumentum erején túlmutatva – irodalmi alkotást revelálhat.

B-né: – Az fedi. Ha tetszett olvasni, stimmel minden, ami ott van. Az egyetlen, hogy nős volt. De az privátélet, ugye.

K. L.: – Igen. De egyébként ő a főszereplő?

O. G.:– Ő a főszereplő.

B-né: – Igen.

K. L.: – Tehát ezt mondhatjuk, hogy a regény tárgyilag is az ő útja. Azt írta meg, ami vele történt.

O. G.: – Hát kivéve, hogy mindig kisebbíti a saját érdemeit. Most ezt én honnan tudom? Én nem voltam ott, ellenben a parancsnoka volt a Dani barátom, aki az *Iskola a határon* című regényemben Szeredy Dani néven szerepel. Gépkocsizó százados volt és Bandinak a parancsnoka, de jó barátja is, mert Pécsett szolgált már 34-től fogva. És ő mesélt aztán nekem a... a Bandi dolgairól. Hogy sok embert megmentett.

B-né: – Na jó, hát akkor szóval ott tartunk, hogy 43. június 2-án hazatért, és akkor megint az Egyetemi Nyomda szerkesztőségénél volt. És akkor más, Thiering volt akkor az egyik főnöknek a neve – ugye, Thiering?

K. L.: – Thiering Richárd.

B-né: – Hát szóval ő akarta, hogy Bandi legyen az Egyetemi Nyomda könyvesboltjának a vezetője. Nem a Bandi kérte ezt az állást, hanem odatették őt.

K. L.: – És mikor vette ő ezt át?

B-né: – 43 vagy 44. Az még Egyetemi Nyomda könyvesbolt volt. Kossuth Lajos utca 18., ugye. Na, aztán lett az ÁKV, Állami Könyvterjesztő...

K. L.: – De ez már csak a háború után.

B-né: – De a Bandi maradt, ő ott maradt mint vezető. Na aztán történt ez, ami itt van. Szóval, hogy mondjam...? „Altiszt”, így mondták annak idején, azok becsomagoltak régi orosz prospektusokba könyveket. És ezért kapott a Bandi fegyelmit.

K. L.: – Ez mikor volt?

O. G.: – 1951 nyarán volt, ez a... Azt hiszem, az „éberség” kívánta meg, hogy valaki mindig jelentsen föl valakit. És erre, erre... Hát ezt találták. Hogy valahol láttak ilyen cirill betűs csomagolópapírt. Na ez itt bűn. És akkor kiderült, hogy abból a könyvesboltból küldték, valaki ott csomagolta – nem Birkás csomagolta –, de ő volt a bolt vezetője, ugye. No már most, a dolgot megúszta szerencsésen annyival – mert hazaárulással vádolták, ez hazaárulás volt, szovjet nyomtatványpapírba csomagolni bármit, ugye –

B-né: – De az régi prospektus volt.

O. G.: – Régi.

K. L.: – És hogy kerültek elő ezek?

B-né: – Ezek ott voltak a pincében.

O. G.: – Rengeteg prospektus volt, fölösleges, már elavultak, ami nem kellett semmire, ugye. És ott, hát mondd már, ebbe is csomagoltak. Erre mit csináltak vele? Lefokozták? Kidobták, bírság, nem tudom mi?

B-né: – Nem volt bírság. Nem, hanem eltették, odatették a Múzeum körútra egy könyvesboltba, ami ott van, közelebb a Kálvin térhez. Ott volt ő eladó. De csak egy pár hónapig.

K. L.: – A Nemzeti Múzeummal szemben?

B-né: – Körülbelül, igen.

O. G.: – A régi Faragó Zsigmond, azt hiszem.

B-né: – Ott volt ő, csak egy néhány hónapig. És akkor alakult a Központi Antikvárium. Nem, először a Váci utcában a Corvina könyvkereskedésben. Nem Corvinának hívják? Hogy hívják? Ott, annak a vezetője beteg lett, és akkor őt odahelyezték mint ideiglenes vezetőt. És onnan aztán, mikor kezdődött a Központi Antikvárium, a Bandit választották mint vezetőt. És akkor azok, akik az ÁKV-nál ezt a fegyelmit... bocsánatot kértek tőle.

O. G.: – Itt az ítéletből idéz Birkás a fellebbezésében. Az ítélet azt mondja, hogy „A nevezett boltvezető súlyos mulasztása következtében a szovjet irodalomról szóló könyvjegyzékek nem kerültek rendeltetésszerű felhasználásra, másrészt oly elbánásban részesültek, amely lebecsülésnek a jele.” Azt mondja: „Ily módon tehát minden hazafiságnak próbakövét, a Szovjetunió iránti ragaszkodás tevőleges kifejezését sértette meg a mulasztással.” Birkás érvel, hogy nem így volt, mert ezek már, ez már hasznavehetetlen, elavult anyag volt stb. stb. A fellebbezésnek nem adtak helyt. A fellebbezést elutasították.

K. L.: – Ezeket az adatokat azért jó most elmondani, mert egy-egy pletykát, egy-egy anekdotát, ami nem helytálló, most még meg lehet cáfolni. De esetleg ötven év múlva visszajön, és akkor már senki nem lesz, aki megcáfolja.

O. G.: – Így marad Birkás Endre egy katolikus pap fiának.

K. L.: – Hogy volt ez?

B-né: – Hát az, amikor 56-ban visszakapták a káderlapokat, akkor a Bandi legnagyobb meglepetésére látta, hogy az apja katolikus pap volt. És akkor azt mondta: „Te jó ég, hát szóval a rózsabokorban jöttem a világra?” És amikor volt ez a fegyelmi, akkor egyszerre fölcserélték, ő kapta a bátyja nevét, Birkás Géza, és – itt is van a papír, hogy „Igen, egy Birkás Géza nálunk, az ÁKV-nál dolgozott”.

O. G.: – Hát ez is... Szóval ő Géza, nem Endre; apja pap, nem francia-professzor.

K. L.: – Pécsett már nem középiskolai tanár volt az édesapja?

B-né: – Nem, egyetemi. Pesten volt, itt volt középiskolai tanár az apósom. Azután került le Pécsre. Akkor még a Bandi itt, a Krisztinában járt ebbe az iskolába, ami a templom mellett van.

O. G.: – Elemi iskola volt.

B-né: – De aztán lekerültek Pécsre, én akkor még nem voltam, és az apósom Szegedre került, amikor egy része a szegedi egyetemnek Kolozsvárra ment. Akkor a pécsi egyetemnek egy része kellett Szegedre.

O. G.: – Szegedre, értem. Kitűnő tankönyv a Birkás Gézának a francia középiskolai tankönyve, például mi is abból tanultunk. Kitűnő, szellemes, kellemes, jól, lezseren, elegánsan megcsinált tankönyv volt, nagy ritkaság abban az időben.

K. L.: – Nem tudom, ő mondta-e, hol született.

B-né: – Attila utcában. A számokat megváltoztatták, de a Bandi született I. kerület, Attila utca 7. Az itt van szemben.

O. G.: – A mellettünk levő házban. Mert mi 5., 5. voltunk, aztán átszámozták 40-nel...

K. L.: – Az valaha körút volt?

O. G.: – Igen. Nem! Attila utca volt, és a folytatása volt az Attila körút.

B-né: – Azért átszámozták.

K. L.: – Tehát akkor ő a hányas számú házban született? Az akkori 7-es szám most mennyi?

B-né: – Maga hol lakik, melyik szám?

O. G.: – 45. Hát az 5. volt, a miénk. A 7. most 47. Én meg születtem a körút 2.-ben. Az ott volt az iskola mellett. Az egyik ház, amibe az ostrom alatt egy német repülőgép belerepült.

B-né: – Itt van a volt Szent János térnél.

O. G.: – Szent János térnek hívták ezt, ami most semmi (vagy a Krisztina körút lekanyarodása) és akkor ott, az Attila utca Attila körút címen ment, ment tovább. Hát most, most tehát... én a Szent János tér, illetve Attila körút 2/a-ban születtem, tehát még születésben is közel voltunk Bandival egymáshoz.

K. L.: – És ti mikor ismerkedtetek meg?

O. G.: – Hát úgy a... már a háborús években...

K. L.: – Szóval diákkorotokban, gyerekkorotokban nem ismertétek egymást?

O. G.: – Nem.

B-né: – Nem, mert a Bandi Pécsett volt. Csak az elemi iskolát járta itt. És akkor került Pécsre.

K. L.: – A ciszterciták hoz?

B-né: – A ciszterciták hoz, ott érettségizett, aztán így került a második hadseregbe is, ugye. Akkor csinálta a katonaságot és aztán az egyetemet is ott Pécsett.

O. G.: – Én mint íróval ismerkedtem meg vele. Az Egyetemi Nyomdának a Diáriumába is írt, és ott jelent meg az első regénye... A *Kelepce* címmel.

B-né: – A Diáriumban?

O. G.: – Nem – az Egyetemi Nyomda kiadásában.

B-né: – Hát akkor, az első könyv, az volt *Kelepce*, 1942-ben jelent meg. Akkor a Bandi persze már katona volt, valahol a fronton. És állandóan írt nekem, hogy menj már az Imréhez és kérdezd meg, mikor adják ki. És hát az nagyon nehezen ment, de végre 42-ben megjelent.

*

K. L.: – Hadd kérdezzem meg, hogy itt Pesten, amikor meg tetszettek ismerkedni... Ja, hogy tetszettek megismerkedni?

B-né: – A Vigadóban. Ott volt egy úgynevezett Nemzetközi Klub. A Vigadó-épületben. És hogy én hogy kerültem ide? Én fiatalkoromban ízületi gyulladást kaptam a térdemben. És mivel ez a családunkban apai és anyai ágon is nagyon súlyossá vált, a szüleim idegesek lettek. Akkor a Svenska Dagbladetban – az egy svéd napilap – csak a Gellért hirdetett. Mi nem ismertük Magyarországot, se Budapestet. Úgyhogy az apám azt mondta anyámnak, hogy: menj a Gurlival a Gellértbe, meggyógyítanak ott. Itt voltunk aztán, 39. február 2-án, és rögtön egy professzor, már elfelejtettem a nevét, az ő páciense lettem. És neki volt egy titkárnője. Már március közepén tartottunk körülbelül, amikor ez a titkárnő – nyilván sajnált engem, hogy egy fiatal lány, én csak anyámmal voltam, jártam kezelésre, aztán mentünk sétálni, és rettenetesen utáltam Budapestet. Állandóan csak: „Anyu, menjünk haza!" – „Nem, neked először meg kell gyógyulnod." Na és akkor ez a titkárnő azt mondta, hogy van egy ilyen nemzetközi klub, ő annak a tagja, és nagyon szeretne engem odavinni. Hát köszönöm, nem, nem, köszönöm. – Sajnos, anyám ezt hallotta, és azt mondta, mikor eljöttünk: „Így neveltelek? Ha valaki ilyen kedvesen meghív téged... Egyszer elmész oda. Többet nem, de egyszer el kell menned." – Egyszer elmentem. És ült egy férfi egy kanapén, én táncoltam valaki mással. Így nézett. És én: mi ez? És akkor valaki bemutatta nekem, és akkor ő: „Nem

megyünk el innen?” Aztán elmentünk, mentünk abba a bárba, ami most nagyon rosszhírű, de akkor nagyon jó volt, ott a Régiposta, az a kis utca, hogy hívják...

O. G.: – Aranykéz. Pipacs.

B-né: – Pipacs, igen.

O. G.: – Meddig... meddig voltak? Reggelig táncoltak?

B-né: – Nem, nem. Ültünk csak és beszélgettünk. És aztán... a következő nap – hát ez is, na szegény svéd... A Bandi akart találkozni velem, és azt mondta – mert németül remekül beszélt és én is, úgyhogy azt mondta: „Viertel fünf.” És itt, az Erzsébet híd pesti hídfőnél. Én ezt úgy értettem... Mert svédül nekünk nincs ilyen, hogy viertel és dreiviertel, hanem negyeddel múlt és egy negyed óra múlva. Úgyhogy én háromnegyed ötkor jöttem. És Bandi még ott állt. És mondta: „Mindig így késik?” Mondtam: „Nem, én abszolút pontos vagyok.” Akkor tanultam meg ezt a viertel fünf-öt. És akkor ezek után minden nap találkoztunk.

O. G.: – És akkor már nem akart elmenni?

B-né: – Nem, akkor már nem akartam elmenni. És amikor elutaztunk, hazautaztunk, az volt április közepén, akkor a Bandi jött elkísérni a Keletihez, és amikor a vonat elindult, fölszállt. Kelenföldig vett jegyet, hogy Kelenföldig elkísér, és aztán a vonaton mondtam anyámnak, hogy, szóval: „Légy most erős, én Magyarországra fogok férjhez menni!” – Ó, nem, nem! Hát jó, hát nagyon helyes az a fiú, de hát nem, ilyen messzire nem kerülsz, nem. – Hát – hát, mégis... Aztán a Bandi jött minket meglátogatni nyáron, 39-ben, és...

O. G.: – Levette a lábáról a családot is.

B-né: – Igen. És akkor – ő valamikor július második felében utazott haza, én július 29-én. Együtt nem volt szabad.

K. L.: – Mikor tetszett ideérkezni?

B-né: – Augusztus 1-jén, 1939. augusztus 1-jén. És augusztus 5-én volt az eljegyzés. És akkor jött szeptember l. És akkor már itt volt ez a Lloyd Reisebüro. Oda mentem, mert azt mondták, a svédek haza! És a többi. De nem rendeltem jegyet. Mikor találkoztam délután a Bandival, mondom: „Nekem most haza kell menni.” – „Szóval nem akarsz hozzám jönni?” – „De.” – „Hát én már nem mehetek veled.” – Annak ellenére, hogy Magyarország nem volt háborúban még, ő abban a korban volt, hogy őt már nem engedik... Na és akkor? Hát akkor mit csináljunk? Hát megyünk az Igazságügy minisztériumba, és kérünk egy – mit adnak ott? 48 órán belül kapjuk az engedélyt, hogy esküszünk.

O. G.: – Diszpenzáció.

B-né: – És így itt esküdtünk szeptember 6-án.

K. L.: – Hol?

B-né: – A Váci utcában... hogy hívták?

O. G.: – Kerületi elöljáróság.

B-né: – Elöljáróság, ott volt. Igen. És egy félóra múlva a Belvárosi templomban.

K. L.: – És többet nem tetszett tudni hazautazni, egész 56-ig?

O. G.: – Akkor 17 évig.

B-né: – Egy hónap helyett 17 évig maradtam itt.

K. L.: – A katonaságról már beszéltünk a bevezetőben. Aztán ő leszerelt, amikor visszajött, és átvette az Egyetemi Nyomda könyvesboltjának a vezetését. És hogyan éltek a háború végén, hogyan élték át az ostromot?

B-né: – Már a Szálasi-idő alatt történt. Az volt 44. október 23-án. Jövök ki a Galamb utcából, akkor az Piarista utca volt, most nem tudom, hogy hívják azt, ami összeköti a...

K. L.: – Most Pesti Barnabás utca.

B-né: – A Váci utcát és a Galamb utcát. Na, hát ott jöttem, és akkor láttam egy óriási plakátot a falon. És kezdtem olvasni. Hogy minden férfi, most nem tudom, 16 vagy 18 éves kortól 50 éves korig – be kell vonulni.

O. G.: – Minden fölmentés érvénytelen. Felkoncolják, aki nem vonul be.

B-né: – Nem tudom, hogy az is ott volt-e. Aztán volt egy kis vonal ott lenn, és ilyen pici-pici betűvel: csak az, akinél olyan igazolvány van, hogy a munkában nélkülözhetetlen, annak nem kell menni. Hát látja, mennyit cigarettázom – ott a plakát előtt ígértem: most egy évig nem fogok dohányozni. Onnan az Egyetemi Könyvesbolt körülbelül, a Váci utca sarkától 10 perc gyalog.

K. L.: – Annyi se.

B-né: – Na, hát szóval odajövök, a Bandi ül az íróasztalánál, és nekünk már volt egy ilyen refrén: „Na, menjek pakolni?" Mondja: Nem! Mondja a Bandi: „Tíz perccel ezelőtt kaptam egy igazolványt, hogy nélkülözhetetlen vagyok." És én betartottam az ígéretemet. Az első hat hét pokol volt.

O. G.: – Hogy nem dohányzott.

B-né: – De akkor dohányjegy volt, és én kiváltottam a jegyemet, és így a Bandinak két jegye volt.

K. L.: – És hogy sikerült az igazolványt megszerezni? Hogy kapta ezt?

B-né: – Azt kapta. Ortutay Gyulával együtt kaptak. Szóval nem közöset, hanem egyszerre. Ortutay Gyula és a Bandi.

O. G.: – A légószolgálat, a hatósági légoltalmi szolgálat, az is mentesítve volt. Úgyhogy azért volt óriási értéke ezeknek a légó-igazolványoknak, amit...

K. L.: – És te ilyen légó-igazolvánnyal rendelkeztél?

O. G.: – Én a II. kerületi kapitányságon voltam, ott, mint a korábban felmentettek, írók, festők, meg... szóval, furcsa módon – ez úgy látszik, az egész világon így van, mert Londonban, Angliában is ilyen... ugyanilyen hatósági légoltalmi szolgálatban voltak az összes írók, Spender például, meg mit tudom én, Graham Greene, ki mindenki. Minálunk, hát Thurzó volt ilyen, aztán velem Konecsni volt a II. kerületnél, a festő, és hasonlók.

K. L.: – És maga mit csinált a háború alatt?

B-né: – A svéd Vöröskeresztnél dolgoztunk a háború alatt, és a háború után is, mikor visszajött.

K. L.: – Wallenberget is tetszett ismerni?

B-né: – Hogyne. Hogyne. Egyszer találkoztunk. Mert én voltam a futár a követség és a Waldemar Langlet között. Ő alakította itt a svéd Vöröskeresztet, Waldemar Langlet. Neki utcája is van itt Pesten.

O. G.: – Wallenbergnek is van. Ők együtt dolgoztak?

B-né: – A Wallenberg dolgozott a követségen, és akkor neki volt egy külön ilyen intézmény. Ő külön irodát nyitott. Ő Pesten volt a Gellérthegyen. Igen. A Waldemar Langlet rengeteget csinált. És írt egy könyvet erről svédül.

K. L.: – Az ostromot hol élték át?

B-né: – Hát lenn éltünk a pincében, a Galamb utca 3.-ban... rengeteget bombáztak. És akkor a földszinti építészmérnök azt mondja: „Nekünk nem kell félni, nekünk hét emelet van a fejünk fölött.” „Hát – mondom –, azért ha egy bomba beesik a liftaknába, akkor nincs sok emelet.” – Hála Istennek nem egy bomba, hanem egy akna esett be a liftaknába, ami ugye – olyan ereje van –, úgyhogy lépcső már nem volt, hanem csak lejtők voltak, mert az egész liftakna szétment. És na hát akkor az építészmérnök: „Na, most meg van elégedve? Mert a liftakna már megvan. De most már nem lehet.” – „De lehet még – mondtam –, nézze, itt a ház, mondom én, itt a Galamb utca, és a bomba ide esik pont.”

O. G.: – A tövibe.

B-né: – Oda is esett egy akna. Erre letérdelt előttem, mondta: „Most többet ne találjon ki!”

K. L.: – És volt ott élelmiszerük?

B-né: – A többiek – láttam, mikor levonultunk a pincébe –, hogy rengeteg ennivalót halmoztak. Nekünk csak az volt, amit a jegyre kaptunk. Mert nem volt időm erre. És ezért rengeteget éheztünk, Bandi és én, a pincében. De túléltük.

K. L.: – Akkor közel voltak Örleyhez is.

O. G.: – Örleyhez?

K. L.: – A Molnár utcában.

O. G.: – Az nem, az nincs olyan közel. Örley István a Molnár utcának a túlsó végében lakott, a Ferenc József híd felé eső, Vámház tér felé eső részén.

K. L.: – Tényleg, Örley hanyas szám alatt lakott? nem tudod?

O. G.: – Azt nem tudom. A házat azt tudom. Az ép maradt, a ház. Csak pont Örleyt csapta agyon egy ilyen elkésett, azt hiszem, angol bombázó, vagy mi. Maradt neki még egy-két bombája. És mielőtt visszarepültek volna, vaktában kioldotta. Már lefújták a légiriadót. És pont az óvóhely ajtajába. Ő is ismerte Bandit. Hát ez a mi generációnk volt, tudtunk egymásról, Jékely, Rónay Gyuri, ugye, Thurzó. Ők a Szent István Társulatnál... Igen, a katolikus kiadó arra volt jó, hogy ezeket a modern fiatalokat valamilyen módon eltűrje és a Szent István Társulat végül modern regényeket adott ki.

K. L.: – Hogyan élték túl az ostromot?

B-né: – Nahát az úgy volt, hogy mi a Galamb utca 3.-ban laktunk, és január 20-án, 45-ben egy órán belül el kellett hagyni a házat. Mert ugye akkor Buda még... innen – ahol most beszélgetünk – még lőttek, és azt hiszem, egészen a Petőfi Sándor utcáig kellett...

O. G.: – Front volt.

B-né: – Igen. És hála Isten nekünk volt hova menni. Abba a pincébe – ott laktunk, az Egyetemi Könyvesbolt pincében.

K. L.: – Maga a könyvesbolt az a háború alatt megmaradt? Az ostrom alatt? Hamar meg lehetett nyitni?

B-né-: – Azt hiszem igen, elég hamar.

O. G.: – Épen maradt a bolt.

B-né: – Épen maradt a bolt. Tulajdonképpen a ház is.

O. G.: – A ház is, igen.

B-né: – Csak ott volt akkor egy vívóterem az emeleten...

K. L.: – Most is van.

O. G.: – Most is van?

K. L.: – A Puskin mozi fölött. Ott van most is.

B-né: – Hát mi ismertünk egy vívót, és egyszer már nagyon fáztunk ott. És ő azt mondta: „Te, itt van egy ilyen kályha, ilyen vaskályha. Vigyétek le a pincébe, azon is tudtok teát főzni.” És levittük, és egyszer emlékszem, hogy én főztem, és állandóan robbant az a... szóval nem robbant, csak bumm! bumm! Jesszus, de megijedtem. Én nem főzök ezen. És akkor találkoztunk azzal a vívóval, és kérdem, miért? – „Ja! Mi golyókat dugtunk be a kályhába.”

O. G.: – No de közben vicc ide, vicc oda, a Galamb utcai ház súlyosan megsérült, az egész Belváros, a két Klotild palota úgy égett...

B-né: – Igen.

O. G.: – Arról például, arról – beleszúrom a Bandi életrajzába –, hogy Tábori Pali barátunk, Londonban éltek, és ő mesélte, hogy ott filmhíradókat néztek egyszer valahol, ő filmes ember is volt, és ott – (ugye ez már lehetett olyan 44 karácsonyán, karácsonya után) – mondták az angol barátai, gyere, nézd, jó hírek vannak. Elesett Budapest. – Hát, jó hír, ugye. És akkor azt mondja, vetítik ezt, és váratlanul megmutatják az Apponyi teret, a régi Kígyó teret – a híd, az Eskü út romokban, a két Klotild palota lángokban. Táborinak nem lett jó kedve. Hiába jó hír, valahogy félreállt, egy falnak támaszkodott vagy neki dűtötte a fejét, ott a londoni filmklubban. – „Hát mi bajod? Mi bajod Paul?” „Semmi, semmi, semmi, hagyjatok.” Csurgott a könnye. – Szóval ezek a jó hírek. Hát persze mi mindnyájan ezt vártuk, hogy elessen Budapest, nekünk az életünket mentették meg ezzel. Hát, a Galamb utcában túlélték ugye, és maguk pedig – mikor költöztek Budára?

B-né: – 46. szeptember 6-án. Azóta itt lakom.

K. L.: – És addig hol laktak?

B-né: – Galamb utca 3. Ugyanis a hetedik emeletet bombázták, de mi az ötödiken laktunk. És abban a házban lakott, aki építette a házat. Eredetileg a Magyar–Angol Cérnagyáré volt az a három ház. A 7., 5. és 3. Galamb utca.

O. G.: – A gyerekek már itt születtek a Gellérthegy utcában.

B-né: – Itt születtek 48-ban.

K. L.: – Önnek mi a keresztneve?

B-né: – Gurli. Igazi név.

K. L.: – Ez nem becenév?

B-né: – Nem, nem. Ezt sokan hiszik. Se kutyanév. Mert azt is hiszik néha. Ez egy régi-régi svéd név.

K. L.: – Az egy percig se vetődött fel benne – 39-ről van szó –, hogy ő marad Svédországban?

B-né: – Nem. Nem.

K. L.: – Jobban járt volna.

O. G.: – Hát jobban járt volna, de sok minden... hát Gurli is jobban járt volna, ha nem megy el mégsem abba a társas körbe, mert aztán most – hány éve? 43 éve itt ül, s mit kapott Magyarországtól? Csak rosszat. Csak rosszat kapott Magyarországtól.

B-né: – Nem. Nem.

O. G.: – Hát, nem tehetünk róla, hát, háború... Igen, beléptünk a háborúba, akkor az aggódás, reszketés Bandiért, folyton behívogatták, ugye...?

B-né: – Hát az első három év nagyon nehéz volt.

O. G.: – Aztán akkor utána se volt olyan nagyon... Egy darabig még könnyű volt a háború után közvetlenül, ugye, aztán megint, megint mindent végigcsinált, ugye, és akkor, amikor 56 után lehetett külföldre menni, akkor, akkor maga nem tudom hány év után először... tizenhét év után hazajutott végre, rengeteg viszontagság és baj és hányattatás után, hazaért, ugye, akkor felmerült az, hogy hát a család tartóztatja, hogy maradjon most már kinn, ugye.

B-né: – Ellenkezőleg. Mindig azt: „Te magyar lettél!”

O. G.: – Igen, csak esze ágában sem volt kinn maradni, akkor már. Azt mondja, nem gondolt arra, hogy otthon marad, akkor már. No de 56-ban hogy volt az, amikor kaptak volna vízumot mind a négyen, az egész család?

B-né: – Meg útlevelet is. És akkor mondtam Bandinak, hogy hát szóval erről van szó, hogy kapnánk egy engedélyt, hogy mi hazamehessünk... vagy visszamehessünk. Nem mondtam „haza”, soha. És Bandi azt mondta: „Én nem megyek. Én nem. Mert én szeretnék még tovább is írni, azt csak Magyarországon lehet.” „Akkor én sem megyek.”

O. G.: – Bandi az egyik könyvében félig-meddig megírta magát, ugye –

B-né: – Az a *Vakvágány*, de az nem végig én vagyok.

O. G.: – Nem, persze, hogy nem...

B-né: – Például én soha életemben nem voltam Olaszországban. Ez mindig a...

O. G.: – No de nemcsak a tények mások, hanem általában nem lehet megírni élő valakit soha, hanem csak vonásokat átvenni. Ebben nem ez a lényeg, hanem, hogy mikor már maga utazhatott haza, ugye, akkor egyszer kellett volna az édesapjának fizetni, mindent vállalni, és ő azt mondta, csak akkor vállalja, ha marad hat hétig. És akkor maga egyszer csak meglepetésszerűen megérkezett két hét múlva, nem...?

B-né: – Nem. Maradtam hat hétig. De két hét múlva ott kezdtem érezni: Jaj, csak még egyszer lássam a Bethlen-udvart! (Pedig az nem a legszebb...!) Szóval nem olyan könnyű egy külföldi nőt venni feleségül. Pedig én próbáltam nagyon alkalmazkodni. Nagyon.

O. G.: – Maga borzasztó nagy segítség, támasz volt Bandinak. Nem is lehet lemérni.

*

K. L.: – Belekezdtél már egyszer az ismeretségetek történetébe.

O. G.: – Hát csak úgy, hogy az ember tudott a fiatal írókról, ugye – Bandi ugyan egy évvel volt fiatalabb nálam, de ő már... megjelent a könyvével. És akkor van a közös baráti körünk. Hát az egyetemen inkább a matematikusokkal voltam barátságban, de az egyik matematikus barátom, Faragó Laci, aki különben kiváló tudós volt, lett (és lett volna még kiválóbb) és Gál Pista, Rónay – szóval ezek, ezek... meg Jékely Zoltánék is, ismerték Bandit. És hogy hol is? – nem, nem emlékszem. Leginkább tényleg talán az Egyetemi Könyvesboltban találkoztam vele. Az ember bement, és... keresett könyvet, ezt-azt. És volt, a boltnak volt egy pincéje, egy óriási pincéje, ahol Bandi hagyott, hagyta az embert kutatni, böngészdeszerűen, és hát hogy mikor, mikor...? Hát aztán, már később... majdnem minden nap találkoztunk, amikor ő a Központi Antikváriumot vezette, a Múzeum körúton. Az az embernek útba esett és bement. Hát ottan a – meg is írta ezt a Bandi. Pilinszky János meg a, meg a...

B-né: – Mándy Iván.

O. G.: – Mándy Iván is bejárkált, és, és... de hát mindenki, Vas Pistáék, mindenki. Bandi megszerzett könyvet, amit csak akartál. És Kelĺér Bandi. Az is folyton bejárt, ugye.

B-né: – És a Nemeskürty István.

O. G.: – Nemeskürty is.

B-né: – Akkor ő még nagyon fiatal volt.

O. G.: – Igen. Igen. Thurzó Gáborral is, mondom, barátságban volt Bandi, amíg Thurzó nem kompromittálta magát túlságosan, a saját rossz barátaival. Hát Rónayval végig, Rónay végig nagyon szerette, nagyra becsülte Bandit. És akiről ma már nem tud senki – Lovas Gyula nevű, velünk egyidős író, a Vigilia munkatársa volt, azt hiszem, és szintén a baráti körhöz, Bandiék baráti köréhez tartozott. Ortutay Gyula volt a családneve, de miután volt egy Tutus nevű Ortutaynk, hát ő Lovas Gyula néven inkább kitűnő novellákat írt. Tragikusan, nem is tudom, hogy az ostrom alatt halt-e meg vagy betegségben...

B-né: – Betegségben.

O. G.: – Igen, igen. Rónay köréhez tartozott Lovas Gyula. És az az érzésem, hogy megjelent nemrég egy kötete?

B-né: – Igen.

O. G.: – Hát az erdélyiek: szintén a mi generációnk volt Dsida Jenő – ezeket csak így távolról, Jékely Zoltánon keresztül tartottuk...

K. L.: – Te Dsidát ismerted?

O. G.: – Nem, nem. Csak nagyon-nagyon szerettük a verseit.

B-né: – És hogy hívták azt, aki itt dolgozott a Villanyműveknél a Krisztinában? Az is korán halt meg.

O. G.: – Toldalagi, nem? Szóval egész jó generáció volt ez végül. Sőtér, az kiesett, ő átlépett, otthagyta az irodalmat, elment professzornak...

K. L.: – Most újra regényíró.

O. G.: – Most újra regényíró. Hát szóval...

K. L.: – Mondd már, Örley hol van eltemetve?

O. G.: – Azt hiszem, a Farkasréten... nem, a Kerepesi temetőben.

K. L.: – És megvan a sírja?

O. G.: – Nem tudom. Először valami tömegsírt csináltak, és akkor az édesanyja utánajárt, és eltemették valahol.

K. L.: – Ezért kérdezem. Úgy tudom, hogy azért ment ki az édesanyja csak később, azért maradt itthon egy ideig, hogy eltemesse őt.

O. G.: – Igen, talán.

K. L.: – De akkor azt nem tudod, hogy hol volt?

O. G.: – Nem tudom. Nem tudom.

K. L.: – Az édesanyja él még?

O. G.: – Az édesanyja most már nem él, de hát akkor egy darabig még itthon maradt. Egyszer-kétszer felmentem hozzá, és hát nem nagyon lehetett mit csinálni. Annyi halott volt a városban, ugye, hogy hát – hová temették...? Nem a lovakhoz, mondjuk.

K. L.: – Akkor ő rendes helyre eltemette?

O. G.: – Én úgy tudom, hogy eltemette.

K. L.: – Meg kellene nézni, nehogy, hogyha lejárt a 25 év vagy valamennyi, és nincs megújítva, akkor...

O. G.: – Hát ezt a temető tudja megmondani, mégpedig ők évszám szerint tudják, tehát ez azt jelenti, hogy 45 első felében. A Kerepesi, a Farkasréti temető, valamelyik a kettő közül. Én nem vagyok nagy temetőjáró. És aztán a Kerepesi temetőből azt hiszem, kidobálják a civil halottakat, most már csak a díszhalottak...

K. L.: – No hát Örley az már díszhalott... Ha megmaradt.

O. G.: – Ha megmaradt.

*

K. L.: – Hogyan dolgozott Birkás Endre a könyvesboltban?

O. G.: – Nekünk, a Centrál helyett irodalmi kávéház volt, ő meg közben cipelt, emelgetett – hát Gurli nem tudja –, de borzasztó nagy súlyokat kosarakban, ilyen mosodai ruháskosarakban hozták be a teherautóból a könyveket, sokszor Bandi egyedül megfogta a két fülét és be... és akkor azokat egyenként végignézni mind, hajlongani, 15 különböző csoportba, polcra szortírozni. Közben óriási szakértelme, hozzáértése volt, ugye, mert lehetetlen ócska kis könyvek közül – amit ők már előbb árazták, a szakemberek, ugye –, ő bogarászott ki, fedezett fel olyat, amit 20 forintra áraztak mondjuk, ugye, és mutatja nekem: „Ez 5000 forintot ér körülbelül.” Vagy lökött a selejtbe egy díszes gót betűs Goethét.

B-né: – Van még egy jó történet a Pilinszkyvel együtt. A János ment a Bandihoz, hogy szeretne valami könyvet eladni. Hát a Bandi mondta, nézd, itt mellettem van, menj. „Te, nem mehetnél helyettem? Én nem szeretem.” „Na jól van, jól van, add ide az igazolványod.” – Odaadta a Pilinszky az igazolványát, a Bandi ment, ő kint várt a Múzeum körúton. Visszajött, odaadta a pénzt, de elfelejtette az igazolványt visszaadni. És utána aztán ment valakivel, nem tudom, a Százévesbe munka után. Éppen razzia volt. „Igazolvány?” – A Bandi ugye nem volt matematikus, kihúzza az igazolványt. – „Maga nem Pilinszky!” – és látta, a fénykép sem stimmel. – „Tessék velünk jönni!” – No hát szóval... A Bandi akkor nagyon későn jött haza. – „Hol voltál?” – „A rendőrségen.” – „Mi a fene? Mit csináltál?” – Azt mondja: „Hülye vagyok. Hát ez a Pilinszky nem akarta eladni a könyvét és én az ő igazolványával...”- – De aztán tisztázódott a rendőrségen, hogy...

O. G.: – Hogy ő mégse Pilinszky.

B-né: – „Hát itt vagyok...”

K. L.: – Hányban volt ez?

B-né: – Hát ez valamikor az ötvenes években volt, ugye, amikor...

K. L.: – Akkor ez még veszélyes is volt.

B-né: – Igen, igen. Akkor az volt.

O. G.: – Igen. Hát hogy reggelre bevallja, hogy mégis ő a Pilinszky.

B-né: – Ja, és az volt még, hogy könyörgött a rendőrségnek, hogy ne hívják föl a Pilinszkyt, mert ismerte, hogy ő milyen ideges.

O. G.: – Persze, hát persze.

B-né: – Hogy ezt ne. Visszaadja holnap neki azt az igazolványt, és ez abszolút egy véletlen az egész. Szóval...

O. G.: – Hát Jancsi odalett volna, hogyha őt a rendőrség... Mert ő biztosan nem tudta, hogy otthagyta az igazolványát.

B-né: – Igazolvány nélkül volt. Hát ezért is aggódott a Bandi akkor, hogy mit csinál az a János. Igen.

*

K. L.: – És meddig volt a Központi Antikvárium vezetője?

B-né: – Addig, míg nem hívta őt a Széchényi Könyvtár: az valószínű a hatvanas években.

O. G.: – A Széchényi Könyvtárnak szüksége volt egy hozzáértő, elsőrendű bibliográfus szakértőre a gyarapítási osztály vezetéséhez, ottan azt hiszem, nyugdíjba ment? Vagy meghalt a vezető? Nem tudom, ki volt előtte?

B-né: – Nem, nem ment nyugdíjba, de nem tudom, valahova máshova került.

O. G.: – Máshova került. És akkor Bandit meghívták, ugye. Akkor följött hozzánk. Hát az egy nagy különbség, ott az Egyetemi Könyvesboltban ő...

K. L.: – Antikváriumban.

O. G.: – Vagyis a Központi Antikváriumban, ott fizikai munkát végzett, hát ő cipelte ott...

B-né: – No nem, hát... Az én tiszteletemre csak az íróasztalnál ült, mikor bejöttem?

O. G.: – Lehet. De rengeteget dolgozott, és hát mégis főosztályvezetőnek lenni a Széchényi Könyvtárban, az egy sokkal magasabb rang. És följött hozzánk, hogy nem akarja vállalni. Nem akarta vállalni. Azt mondja: hát itt van, itt van először is, ő nem dr. Birkás. Azt mondja: „Hát az az én doktorátusom, az semmit se jelent, csak jogász doktor vagyok. Mondtam nekik, de nem baj, nem baj, mondták.” Hát aztán – akkor – végül vállalta. És nagyszerűen csinálta. A munkatársai imádták, mindenki.

B-né: – Igen. Még máma is. Az a virág ott, azt a Gyarapítási Osztálytól kaptam karácsonykor.

O. G.: – Az egész osztály. Holott ő soha nem volt amolyan nyájaskodó, barátkozó. Szigorú, komoly. Abszolút komolyan, szigorúan vett mindent.

B-né: – De igazságos. Igazságos.

O. G.: – Igazságos.

B-né: – Nem parancsolt senkinek.

O. G.: – És pillanatok alatt rájött mindenki, hogy ez milyen egy kitűnő ember. Hogy mindenkit megvéd. Ő, ő letolta őket, de a fölöttesekkel szemben mindenkit megvédett. Tartotta a hátát. Az összes ronda, nehéz munkát ő csinálta. Ami szintén van, ezek a föl... a minisztériummal való viták és, és, és egyebek. És közben hát, az óriási tudása. A Hungarica anyagot összeszedni, figyelni az egész világ könyvtermését, és hát ezt, ezt csinálta... mindvégig.

B-né: – Ő figyelmeztette, na, hogy hívják ezeket a Mátyás... Corvinák.

O. G.: – Corvinák.

B-né: – Igen. Egy, ami Londonban ment aukcióra, és ő figyelmeztette a magyar államot arra, hogy azt meg kell venni.

O. G.: – Igen. Igen.

B-né: – Meg is vették.

K. L.: – Hát ő legendás könyvtáros volt. Most ő onnan nyugdíjba ment?

B-né: – Nem, Jóború Magda nem engedte. Ő akart nyugdíjba menni. Én sem, megmondtam, hát te nem tudnál akkor mit kezdeni. Mert már nem nagyon írt. Kezdett egy írást, de nem volt már... úgy látszik, már elgyengült.

K. L.: – Mi volt a betegsége tulajdonképpen?

B-né: – Rák. De hát én is az utolsó percben tudtam meg.

O. G.: – Halála után bementem a munkahelyére, dr. Wixné lett az utódja, a kedves Bori, és láttam, hogy rettentő összeomolva ül, hát borzasztó, rettentő csapás volt neki a Bandi halála. És hogy hát a munka is borzasztó nehéz, nem ért hozzá, ezt ő nem tudja csinálni. Hát mondom, ne mondja, ne mesélje ezt Borikám, hát nekem a Bandi már három éve elárulta, hogy régen mindent maga csinál egyedül. Azt mondja: „Én? Hát, hát a könnyű részét! Ami nehéz volt, azt mindent a Bandi csinált végig."

B-né: – Nem, hát a Jóború Magda, mikor a Bandi 60 éves lett, akkor ő direkt fölhívta a Bandit, hogy ne menjen nyugdíjba, hanem folytassa csak még. És akkor még két évet folytatta, aztán örök nyugdíjba ment.

O. G.: – És közben nekem azt mondta, hogy már rég mindent a Bori csinál.

*

K. L.: – Hát egy ilyen „üzletben" ott kellett lenni, a könyvtárban is. Mikor dolgozott? Mikor írt?

O. G.: – Hát 6-ig kellett csak ott lenni.

B-né: – Írt is, hát szóval...

O. G.: – Ó, ő utolsónak jött el az antikváriumból is.

K. L.: – Igen, meg a könyvtárból is, hát akkor hogy tudott, mikor maradt ideje dolgozni, írni?

B-né: – Mégis maradt. Hát szóval, hát a vasárnapokon is írt.

O. G.: – És gondolkozott, míg a kutyát sétáltatta. A gyönyörű szép, nagy, óriási nagy skót vadászkutyájukat.

K. L.: – Skót juhász.

O. G.: – Nem vadász, hülye vagyok. Collie. Skót juhászkutya. Nagy, olyan óriáskutya, de úgy viselkedett, mint egy öleb.

B-né: – Tricolor collie. *Lad*nek hívták, ez magyarul legényt jelent.

O. G.: – Aztán a Bandi fölhívott bennünket... kutyasétáltatás közben? Vagy fölszaladt hozzánk? Hát akkor egyszer elkeseredve. Hát mi van veled? És dadogva. Rossz a hangod, berúgtál, Bandi? Telefonba. Hát nem, nem, nem, dehogy. Hát, izé. Lelkileg összetörte őt, hogy 60 éves korában kapott egy Munka Érdemrend ezüst fokozatát. Ugye ami... Hát mindenki aranyat, mindenki aranyat kapott, a Thurzó is, én is aranyat, mindenki arany fokozatot kapott, ő ezüstöt. Mondom: „Örülj neki, te őrült! Hát megkülönböztetnek, ugye! Hát ez egy különleges dolog, ez sok... sokkal értékesebb." De ezek fájtak neki, egy csomó, sok minden, fájt...

B-né: – Sok minden. Nem minden kritika volt jó a könyvekre, amit írt. És ez rettenetesen bántotta őt és állandóan kellett őt vigasztalni. Hogy fütyülj rá, és volt, aki jót írt, volt, aki rosszat, ez mindig így van.

O. G.: – Csak halála után kapja meg az ember az elismerést. Holott rettentő nagy szüksége lett volna rá, hogy dolgozhasson, ugye... És végül mennyi volt 75-ben? 60-62 éves volt –

B-né: – Idén lenne 70.

O. G.: – Igen. Hát most meghalt már Rónay, Jékely...

B-né: – Igen.

O. G.: – Szegény Thurzó is meghalt.

B-né: – Igen. Annak is rákja volt. De ő tovább bírta, mert én tudom, hogy a Bandi tudta, de akkor Bandinak még nem volt.

O. G.: – Az operációja sikerült, veseműtét.

B-né: – Sikerült – ezt nem szeretem a magyar orvosoknál, nem szeretem. Mert például egy svéd orvos, ő pszichológus. Ő tudja, hogy kinek lehet mondani, hogy rákja van. Mert van, aki esetleg szeretne még valamit elintézni az életében, nem? A Bandinak valamilyen más betegsége volt, mióma volt, azt kioperálták, az egyik veséjét. Akkor nekem mondták: „Hát micsoda szerencse, semmi sem, ott mindent kivettünk". És én akkor még elhittem ezt. De hát aztán nem tartott sokáig, és akkor már nem is tudott mozogni sem.

O. G.: – Nem tudták az orvosok se.

B-né: – Ők azt mondták nekem...

O. G.: – Hogy nincs áttétel.

B-né: – Nem, akkor már tiszta, tiszta áttétel volt. Nem, szóval ők tudták. Neki adtak egy ilyen ártalmatlan igazolványt, nekem adták az igazit. És akkor azt mondták, hogy menjek vele az onkológiába és röntgen... És akkor én mondtam: „Hát hogy?" Bandi sejti, tudja. De nem tudtunk erről beszélni, és ez fáj nekem. Mi mindig olyan őszinték voltunk egymással, és akkor erről nem mertünk beszélni. És akkor mondtam az orvosnak: „Hát most hogy mondjam a férjemnek, hogy megyünk az onkológiára? Mozi helyett most az onkológiára megyünk?" És akkor vittem az én igazolványom az onkológiára, és mutattam ott az orvosnak, egy ilyen röntgenorvosnak. Mondta: nem érdemes már jönni. Ezt mindig fájlalom, hogy nem, nem mondták meg neki.

K. L.: – Végül is tehát azt mondhatjuk, hogy élete végéig dolgozott a Könyvtárban.

B-né: – És az volt a csodálatos, hogy a Bandi, mondjuk 37-38-ban kezdett dolgozni, ugye. És ugyanannál a vállalatnál maradt, amíg nem ment át a Széchényi Könyvtárba. Mert csak a vállalat cserélt nevet vagy helyet.

*

O. G.: – „Nézd, én kereskedő vagyok" – mondta egyszer, nyomatékosan, lezárva valami kérdést. Látta rajtam, hogy elhűltem. Nekem ez úgy hangzott, mintha mondjuk T. S. Eliot azt mondja Hemingwaynek, aki gyűjtést szervezett a banktisztviselőségből való kiváltására: „Nézze, én bankár vagyok." Vagy, ha a kitelepítésben kubikoló oroszlánvadász azt mondja: „Én kubikus vagyok." Mindent komolyan csinált, amit csinált. És persze jól. (Mi, többiek, magyar irodalom, majdnem mindnyájan sértődötten kubikoltunk, ő nem: ő csak egyszerűen jól.)

*

O. G.: – Ez a beszélgetés pusztán a Birkás Endréről meglévő hiányos és téves adatokat próbálja helyesbíteni és kiegészíteni az irodalomtörténet számára. Emberi lényéről itt édes-kevés derül ki. Mégis, ki kell igazítanom a szavamat: a „*szigorú komolyságából*" kifelé meg sem látszott semmi: tele volt humorral, derűvel, segítőkészséggel, elnézéssel: csak befelé, a könnyedsége mélyén, emberi alapalkatában volt úgy berendezve, hogy akit elfogadott barátjának, az rangnak, becsületrend-tagságnak érezhette ezt: mindenesetre megnyugvásnak, hogy 'megmérettél, és nem vagy linkebb a kelleténél". Éppen mert túl éles szemmel átlátott a „linkségek" minden fajtáján, szépítésen, ferdítésen, csűrés-csavaráson, megbízhatatlanságon: szemet hunyt az önzések gyarlóságai fölött, ha az emberben tűrhető mennyiségben jelentkezett az efféle. De aki túllépte a határértéket, annak megbocsátani ugyan megbocsátott talán, de a barátságát, ha még oly fontos személyiség volt is, elhárította. Mondom – vagy nem mondtam? –, kitűnő teniszjátékos volt egyetemi éveiben.

Hozzáteszem még, hogy nemcsak újraolvasni kell őt, hanem gyökeresen újraértékelni is. A helye nem az érdemtelenül túlbecsült másod- és harmadrendű írók alatt van, hanem magasan fölöttük. A valódi magyar irodalomban pedig nincs több olyan írónk, mint Birkás Endre.

(„Szerencsétekre" – dünnyögné erre, sietős „back-hand" visszavágásával.) Nincs, aki az életet, mindnyájunk életét – ilyen reménytelenül sivárnak ábrázolná. Hiába festik le Birkáséhoz hasonló keserű igazmondással akár nagy írók is a rosszat az emberi világban, ha olyan rosszról van náluk szó, amin a konvencionális eszközökkel segíteni lehetne – mint például igazságosabb társadalmi berendezéssel Nagy Lajosnál, Móricz Zsigmondnál, az adósok börtönének megszüntetésével Dickensnél, házastársi hűséggel Tolsztojnál: ezzel művészileg semmi újat nem revelálnak. Birkásnál nem olyan rosszról van szó, amelyen változtatni lehetne. Hanem arról, ami az úgynevezett modern világirodalom témája.

Vessük össze, hogyan kezeli, teszem azt, a hasonló, „válás, utazás, öngyilkosság" témát Birkás és a nagy amerikai író, Salinger. Birkás hőse, Lemi, egy csehországi hotel vécéjében a vízöblítő húzóján lánc helyett nylonzsinórt talál. Megnézi, le lehet-e szerelni. Le lehet. Erre felakaszthatná magát az ember, gondolja. Kilincsre? Nem, nem. Egy erős kampósszögre. Tűnődik, ha megtalálják és leszedik a holttestéről a zsinórt, vajon visszaszerelik-e vécéhúzónak? Nem tudja eldönteni, pedig kíváncsi rá. Ehhez, gondolja, jobban kellene ismernie a cseh ember lelkivilágát. Aztán később, más szállodákban, nem talál többé nylonzsinórt a vécék húzóján. Salinger hőse, zseniális fiatal író, a végén golyót ereszt a fejébe. Birkásé nem. Nem adja meg Leminek ezt a méltóságfélét, se a novellának a tömör, hatásos nyomatékot. Öngyilkosság? Abból nem eszel. Élsz szépen tovább és kérdezgetheted: „Mondd, még meddig kell élni?"

Kivel nem történhet meg, hogy egy hotelvécé váratlan nylonzsinórjáról az jut eszébe, hogy erre felköthetné magát az ember? (Csak mert véletlenül hasfájása van, vagy épp rosszkor fogy a pénze, vagy zuhogni kezd kint az eső – vagy csak épp ráér itt végiggondolni az egész eddigi életét, számot vetni vele futtában?)

Birkás, a maga módján, irgalmatlanabb századunk nagy modernjeinél. Ő nem megy át sehol túlzással, groteszkséggel szélsőségekbe, bohó haláltáncba, szürrealista költészetbe. Kegyetlen, mert visszafog bennünket a saját valóságunkba. Mindnyájunkra vonatkozik. Az embert, ha bármi oknál fogva nincs ragyogó kedvében, elfoghatja ez a csöndes, de elviselhetetlen undor a világtól és önmagától úgy, hogy kiszáll belőle még a lélek is. Erre védőoltás, vakcina, szérum, ha a művészet eléd rajzolja, néven nevezi, kényszerít szembenézni vele. S ahogy beleszőttük, belekalkuláltuk az életünkbe, már bizonyos fokig fölébe is kerekedtünk. Szerencsénkre.

Prokop Péter

Barcsayról Rómában [33]

Róma, Szent István ház. Karácsony és újév között ünnepi a hangulat. Halott festő üzenetével közelítek a Rómában élő, de már itthon is nagy hírű, művei révén az itthoni templomokban, gyűjteményekben is otthonra találó művészhez. Barcsay Jenőtől hallottam nem egyszer nevét. Akik ismerték a mestert, tudják, ritkán dicsért. De akit dicséretre méltónak talált, azért – bárha természetétől félénk ember volt – minden körülmények között kiállt. Papfestőt diákként védeni életveszélyes lehetett, utóbb feltűnő figyelemmel kísérni a külföldre távozottat, szintén erkölcsi tettnek számított. Akit Barcsay imigyen védett-dicsért, azt meg kell ismerni. A mester halálának évében találkozhattunk. Az akkor hetven éves tanítvány megrendült emlékező írásával fogad. Ezt olvassa először magnóra, mint mindkettőjüket meghatározó szöveget, az akkor befejezéséhez közeledő *Fügefám alól* című kötetbe szánt kiegészítést. Címe: *Barcsaynál.* Az akkor felolvasott majd tovább finomodik a megjelenő könyvben:

Belon Gellért biztatott gyakorta: Barcsay vár! Nem hittem neki. Miért érdekelné negyven év előtti tanítványa? Őt, az óriást, aki azóta kiteljesedvén az Olümposzon bírja váltott helyét?

Unszolásának végül mégiscsak engedve, bejelentkeztem az öreg mesterhez. Repülővel érkezésem napján ismerősömnek már reggel telefonált: jövök-e és mikor? Okvetlen számít rám. Nyugtalankodott, hogy szokásos szieszt́ája ma biztosan nem sikerül, jaj, nehogy elaludja bekopogásom.

Izgult volna miattam? Az ő helyében én tolakodásnak vélném zavargásomat. Vergődtem, mint ablakon a dongó, bántott okvetetlenkedésem. Félni kezdtem, mint mindig, ha nem vagyok biztos a dolgomban. Visszafordulhatnékom támadt.

Remegtem, ahogy megöleltük egymást. Reszketett ő is, de joga volt hozzá: a kora, bizonytalan térde és látási zavarai mentették.

Csak lassanként, a vizit vége felé bizonyosodott meg bennem, hogy én voltam a főszereplő. Nehogy nagyképűnek lássanak: természetesen nem mint festő. A befutott, elrendeződötten érett professzor, aki mint alkimista az utolsó porcikáig kinyomozta és beérlelte pályafutását – ne értsenek félre – föléje nem kerekedhetnék.

Más pluszom volt a mérleg serpenyőjén. Ő az ősi varázsló mesterségből csak egy ágat folytatott: bölényrajzolóét. De én, a pap, kettős porciót örököltem. Ő csak egyet, én egy meg egyet. Erre a másodikra volt kíváncsi belőlem.

Az utolsó képei nagy, fekete mezők, kis fehér ablakkal. Olyan, mint a nyiladék végén a kék az erdő mélyén, amelyen bekandikál a négyszögletű ég. A befejezés előtti rányitás a mögül rejtőző titokra, mely feleletért kiált. A fehérke négyzeten át odalesni vágyik, lehet, hogy csak tudat alatt, amire sok ideje volt, hogy foglalkozzon vele. Abban reménykedett, hogy én, a varázslóból duplán birtokló, többet árulkodhatok a bizonytalanról.

Mint művészete: világosra megoldott, puritán, lényegremenő, retorikamentes hite volt. Biztos sejtés, mint anatómia-rajzainak egzaktsága mögött a bizánci érzés. A Teremtő és alkotása képletéből a bizonyíték neki vitathatatlan. Egyszer fölkiáltott, hogy nekem argumentáljon: kell ott mögötte az a Valaki!

---

[33] A Rómában készült beszélgetés átdolgozott változata *A Vigilia beszélgetése* sorozatban a *Vigilia* 1992. 7. számában (523-529.) jelent meg.

Elsírta magát, mint az agg Simeon, aki befejezte küldetését. Bánkódásféle is volt hanyagolásaiért, mintha bocsánatot várna botlásaiért.

Vigasztaltam: a művész akkor vétkezik, ha rossz műveket alkot. A fanatikus, dolgos, pihenés nélküli kereső az Alkotó nevében bogozza a világ rejtjeleit. A képsík szabályait kutató az örök törvények között motoz.

Szorongatta kezemet az öreg mester, biztatásomat várta, mint a haldokló. Többnek tartott magánál, hírnököt látott bennem odaátról. Bemondtam hát neki a legnagyobbnak tartott adumat: Istennek kedvencei a szentek és a művészek, akik közé, ha valaki, te Jenő bácsi igazán odatartozol.

Hálálkodni kezdett, és megtörölte szemét a könnyektől.

Mikor kockológiát s az izmok izüléseit tanította, nem sejtettem ezt a helycserét: én biztattam őt, aki szárnyaimat nyitogatta egy emberöltő előtt. A nagy vallott nekem nem hivatalos és sablonos formák szerint. Megértettük egymást a szava fölhangjain át. Elhittem már, hogy várakozva várt.

Könyörgött, hogy holnap is ott legyek szentendrei kiállítása megnyitóján. Az atya hívta a gyermeket, hogy hóna alá nyúljon és támogassa őt.

Másnap, a nagy nyüzsgésben restelltem volna terhére lenni. Úgysem férhettem volna hozzá. Csak okvetetlenkedjem? Elmaradtam. Pedig várt rám. Maga mellett üresen tartott fönn egy széket, senkinek sem engedte, hogy beleüljön: mert jövök én, akit szívesen lát bebiztosított jobbján.

Halála után is örökké szégyenlem mulasztásomat.

U.i.: A Kerepesi temetőben kívánságára paptemetésben részesült.

Ezt csakis én mondhattam el, beleadtam a szívemet. Szakmailag persze mások sokkal jobban és mélyebben földbogozták az életművét.

*

k. l.: – A kései Barcsay-művek keletkezésének szemtanúja lehettem. Első agyérgörcse után, ami éppen Szamosújvárra érkezésekor, autóutunk végén érte, gyógyultan hazatérve Szentendrén kezdett hozzá újra az alkotáshoz. Az első képet hosszan alakítva nehezen jutott el a végső, leszűrt sorozatnak a kifejezési formájához, a többi azután gyorsan született, élvezettel dolgozott.

P. P.: – Szövegemben is elejtettem a szót: alkimista volt. A kép belső törvényeinek titkait kutatta. Végigment egy úton és eljutott saját kozmoszának utolsó törvényéig, ami után már nincs tovább. Akár szentről, akár művészről van szó, útja végén eljut a ponthoz, ahol nagyközönség, de még követők, utódok sem érthetik, nem tudják átélni. Barcsay is eljutott a pontig, ami számára befejezés volt. Kísérteties Szent Lajos király hídjabeli személyiség: befejezett mindent, tovább nem tudott volna lépni, ezért talán – véleményem szerint – a halál megváltás lett számára. Szeretett volna még dolgozni, de sírt, panaszkodott, hogy reszket a vászon előtt. Nem tudott volna már mit csinálni, legföljebb visszatérni előző korszakához. Más nem utánozhatja, de neki joga volt ide eljutni. Ha én most így kezdeném, vagy ebben folytatnám, az számomra a halál lenne. Mindenkinek saját kozmoszát kell fölépítenie. Én a magam útján egészen máshova fogok végül elérni, még nem tudom hogy hová. Minden igazi festő holtáig változik, mint ahogy a művészettörténet is állandó változás: nem fejlődés, csakis változás.

K. L.: – Szerinted hol lehet helye a festők világában?

P. P.: – Az út, amelyen elindult, nem találmánya, a tízes-húszas évek között már elkezdték Európában, a konstruktív művészet egyfajta korszellem, tíz-húsz év alatt kivirágzott festői

irányzat. Erejét abban látom, hogy elindult, és a magáénak vállalt mechanikai képletet, geometriai szerkezetet az ő tiszta, ártatlan, gyermekded lelkével töltötte föl. Ez teszi mégis naggyá, egyénivé, egyedülállóvá a konstruktív művészek között. Minden festő, még a legnagyobb is csak egy-egy tégladarabot tudott hozzáadni az elődeihez: Barcsay hozzáadta a konstruktív művészethez a maga nagy egyéniségét, ebben áll nagysága. Otthon biztosan az öt legnagyobb művész közé tartozik véleményem szerint. Külföldön magyaroknak nehéz betörni, talán Csontváry volt az egyetlen, aki Brüsszelben, a világkiállításon áttörte a falat. Mi kevesen vagyunk, nem tudunk olyan propagandát kifejteni önmagunknak, mint más nemzetek sok pénzzel, nagy lehetőségekkel, sok milliós népüknek. Mindenesetre jóval nagyobbnak tartom, mint Vasarelyt, aki bár jó iparművész, de belőle hiányolni vélem az egész embert. Barcsay anatómiai rajzaiban, melyek a bizánci művészet mélységével vetekszenek, vagy nagy mozaikjaiban s konstruktív rajzaiban és festményeiben is egész emberségét be tudta vinni konstruktív, leegyszerűsített, lényegre törő és azt sikerrel el is érő művészetébe.

K. L.: – Akadémista korodból mire emlékszel, milyen volt a kapcsolatotok?

P. P.: – Az akadémián úgy hívtuk csak: kockológia, a térmértant és az anatómiát tanította. Ott visszahúzódón, nagyon szerényen viselkedtem, tanáraimmal sem kerestem kapcsolatot. Őt nagyon szerettem: mély, tiszta, puritán emberségét. Néha-néha, amikor odajött korrigálni, megállt rajztáblám mögött, láttam, hogy meg van elégedve és értékeli munkámat. De nem hittem, hogy különösebb benyomást tettem volna rá. Azt hittem, rég elfelejtett annyi tanítvány között. Épp ezért lepett meg, amikor hallottam, elment megnézni első otthoni esztergomi kiállításomat, sőt beszélt is róla a *Katolikus Szó* munkatársának.

K. L.: – Hadd idézzek Barcsay szavaiból: „Ami művészetét illeti: elsőrangú művésznek tekintem! Kiváló rajzoló és érzékenyen tudja a vonalat használni... Kevesen tudnak a vonallal úgy élni, úgy bánni, mint Prokop Péter... Őnála a rajz és a szín elég szerencsésen találkozik. Én őt festőnek és rajzolónak is tekintem... Én a képet látom! Biblikus jellegű van egy-kettő, vagy talán több is van, de nem az a jellemző! Nekem éppen az tetszik, hogy őt az élet hatja meg, és az élet kényszeríti a festésre, hogy az érzéseit az ő sajátos eszközeivel kifejezze.” De magam is jól emlékszem, többször dicsérve emlegetett megjegyezve, hogy védenie kellett, mert tönkre akartak tenni.

P. P.: – Abban az időben valószínű, hogy nagy támadás elől menekültem. A jelei már látszottak: erősen vonalas diáktársak a folyosón el-elkaptak, magyaráztak. Én nem azért mentem az akadémiára, hogy politizáljak, a művészetnek akartam élni: visszahúzódó, velük nem törődő magatartásom biztosan bántotta őket. Szerencsémre, amit akkor kegyetlen csapásnak véltem, hatóságom, fél évvel a diploma előtt hazarendelt Kalocsára. A kalocsai tanítóképző kikerült az egyház kezéből, ott nem lehettem volna többé rajztanár, így fölöslegessé vált, hogy az akadémiát befejezzem. Az öregúr belülről láthatta a dolgokat, és tudtomon kívül hátam mögött védett. Pedig abban az időben, ha valaki védett valakit, abból is baja származhatott.

K. L.: – Mi történt veled az akadémia után?

P. P.: – Lelkipásztori beosztásba helyeztek, mint káplán hittant tanítottam; délutánonként vagy szabadidőmben folytattam, ami félbeszakadt: gyerekek szobámban modellt ültek.

K. L.: – Kalocsán?

P. P.: – Mélykúton. Ez tartott ötvenhétig, amikor is Jugoszlávián keresztül Itáliába jöttem. Azóta egészen megváltoztam. Volt, aki a kalocsai kanonokházban elhelyezett állandó kiállításomat látva megjegyezte, hogyan züllhetett le valaki ennyire, aki jól festett fiatal korában. Hát attól a világtól egészen elszakadtam, de hát azt hiszem, ez logikus is. Picasso, amikor tizenöt éves korában megcsinálta, amit a nagyok, nem folytathatta ugyanezt még hetven vagy nyolcvan évig. Az igazi művész holtáig megy tovább és előbbre. Modellt már

nem használok, zavarna, inkább belső vízióimat vetítem ki. Impresszionista és expresszionista – ez a két nagy emberi magatartás a világgal szemben, az első nézi a világot és azt lefesti, a másik inkább magába néz, és a magában lévő tényeket fejezi ki, kölcsönkéri a természettől az adatokat, amik a kifejezéshez szükségesek. Most már inkább behunyom szememet a világ előtt, és ami bennem van, azt próbálom minél hatékonyabban kifejezni, eltúlozva a figurákat, alakokat, színeket, hogy harsogó, kontrasztos, a kifejezés minél erősebb legyen.

K. L.: – Ha otthon maradsz?

P. P.: – Az út, aminek otthon végére jutottam, nem tudom, hova fejlődött volna. Ide jöttem, és itt kinyílott előttem az egész világ. Ha Párizst nagyobb központnak mondták, vagy New Yorkot még annál is nagyobbnak tartják, azért mélységben Róma mégiscsak Róma.

K. L.: – Kinti élményeid?

P. P.: – A legnagyobb: Michelangelo. Magam is freskósnak indultam, bár ha most kezdeném, másként csinálnám. Másik élményem Párizsban egy szőnyegkiállítás: a színek revelációt jelentettek, még most is bennem élnek. Majd egy gyermekrajz-kiállítás, itt, Rómában: szintén a színek és az expresszív erő ragadott meg.

Szellemi atyámnak Kleet tartom. Nem úgy, mintha utánoznám. A tanítványai őt Jóistenkének hívták, emberi mélysége és jósága okán. Amikor először kérdezték, hallottam-e róla, csak hümmögtem, mert valójában nem ismertem. Utánanéztem, de csak amikor másodszor lapoztam végig, azóta fedeztem fel a magam számára: őt tartom századunk legnagyobb festőjének. Korszakok múlva, ha valaki évezredünket jellemzi, talán Michelangelót említhetné első, Picassót második helyen, ők foglalják össze korszakunkat. Emberi értékei miatt én azonban Kleere szavazok.

K. L.: – A középkorban természetes volt, hogy a festő egyben pap is lehet, vagy fordítva. Ma hogyan vagy ezzel?

P. P.: – Rómában most is él legalább nyolc-tíz papfestő. Főleg szerzetesek. Korábban kollegáimnak nem fért a bögyébe, hogy egyszerre vagyok pap és festő.

Bennem a kettő annyira ötvöződik, hogy az egyik nélkül a másik nem is létezhetne. Valaki meghívott apostolának, hogy beszéljek róla, és mint művész is ezt csinálom, csak nem szavakkal, hanem ecsettel prédikálok. Ma talán már elfogadják, hogy a papfestő lehet apostol. Fra Angelico halála után, még ma is, szavak nélkül, itt hagyott ecsetvonásaival prédikál japánoknak és mohamedánoknak is. Ma, amikor a betű vízözönnel fenyeget, a vallás titkaihoz tán közelebb visznek a művészek. Amit már kimondani sem lehet, de idegeinkben vibrál, azt elárulkodják a szobrok és a festmények. A művész az alkotó Isten inasaként – ezért kedveli – olyan ajtókat nyitogat, amelyekhez csak neki van kulcsa. A bizánci festő úgy megfestette a Madonnát, hogy az már arcán hordozta a legutolsó Mária-dogmákat is, a Gyermekben már benne van a szíveket-veséket vizsgáló és uralkodó Pantokrátor.

Értékelem és szeretem is az absztrakt művészetet. Magam is kacérkodtam velük, de végül is szerencsémnek tartom, hogy a kimondási igény, a tanítani akarás megvédett attól, hogy elcsússzak egy ilyen elvont, érthetetlen világ felé. Én mindig kimondok valamit.

K. L.: – És a tematikus festészettől hogyan különíted el magadat?

P. P.: – Plakátokat, meg olyat, amit azért fest valaki, hogy csak mozogjon a keze, nem festek. Csak az témám, ami belülről izgat, lelkem mélyéből fakad föl. A biblikus vagy vallási témák nekem idegeimben vannak, én nem is tudok másról festeni, mert ez az életem. Az arte sacra művelőjének nagy buktatója, ha tematikus festővé romlik, illusztrátorrá. Az igazi művész elsőrangú feladata: „hogyan mondjam ki” a témát? A tematikus festő beleunhat mesterségébe, de az anyagával viaskodónak újra és újra öröm tizenöt-húszféleképpen megoldani ugyanazt. A tematikus mappáját tíz rajz után becsukjuk, de a játékosét egyre nagyobb izgalommal

lapozzuk tovább. Szerencsés technikát kísérleteztem ki, amelyik nem fojt meg. *Olajgrafikának* nevezhetem: ebben a szín és rajz egyenlő vetélytársak, és a kifejezés hatásának érdekében hol ez, hol az kerül előtérbe. Az egyik fajta festő csak akkor dolgozik, ha rendelnek nála. Magamat inkább a szenvedélyes hazárdjátékosok között érzem, akik a játékért játszanak. Akkor örülök jobban, ha nincs megbízatásom, mert a magam kedvére fúrhatok-faraghatok. Valamiből meg kellett élnem, – de ha megvolt az elég, szívesebben raktároztam a képeimet. (Mivel van elég, egy-egy gyűjteményt el is küldtem Kalocsára, szülővárosomnak és Esztergomba.) A vallást el lehet édeskésíteni, sekélyesíteni, a festőnek is vigyáznia kell, hogy állandó kereséssel színvonalon tartsa magát, kiszabaduljon a felszínes illusztráció nívójából. A festőnek emelnie kell, nem pedig visszasüllyedni a rossz közértésbe.

Vannak olyan témáim, amiket ha hússzor megfestek, akkor sem elég. Matisse például többször is megrajzolta a modellt, és közben jutott el a végső, tiszta, legtöményebb gondolatáig. Láttam egy rajzkiállításon: Michelangelo is egy-egy szobrához rengeteg vázlatot csinált, a giccsektől kezdve az önellentmondásos rajzokig mindent próbált, aztán a végén a nagy műben összeforrasztotta rajzos keresgéléseit. Én is többször megrajzolom témáimat, persze jó lenne ezeket összeönteni, de így is érdekes, mert mindegyik képnek megvan a maga különleges íze meg zamata.

K. L.: – Költő és műfordító barátnőnk, Kőszegi Márta, elvitt feleségem oly sokszor segítő szentjének, Ritának szülőhelyére. Te is megfestetted, sorozatban, látomásodat róla. És jártál Casciában is. A tárgyi világ hatott a képekre?

P. P.: – Régebben festettem azt a sorozatot. Az akkori bajai plébános a templom belépőfülkéjében kis Szent Rita-kápolnát készült fölállítani, és kint járván Itáliában, megkért, fessem meg a szent életét. Tizenhárom képben készítettem el, a sorozat abból a korszakomból való, amikor még tudtam festeni...

K. L.: – ... rendelésre?

P. P.: – ... nem éppen rendelésre, de kérésre. Harminc év után megnézve, magam is elcsodálkoztam, hogy ezt ilyen finom átéléssel meg tudtam akkor csinálni. Hasznos lenne kis könyvben kiadni a hívek számára, hogy elvihessék magukkal emlékeztetőül.

K. L.: – És Cascia?

P. P.: – Egy barátom lakott ott. Tóth László, magyart tanított olasz egyetemen. Beleszerelmesedett Itáliába, itt is maradt. Casciában – mivel valamilyen okból ő is megkedvelte Szent Ritát – egy hegyi patak mellett, ahol pisztrángok ugrálnak a vízből, épített magának magyar tanyát. Szerette a fákat, gyümölcsöst, szőlőt, házát körülvette hazai emlékekkel. Öregségére oda akart költözni, de mire aztán élvezhette volna, szegény szájrákban meghalt. Inkább őmiatta mentem oda. A hely nincs igazán kapcsolatban a képekkel. A szenteknél inkább elképzelem magamnak, hogy milyenek is lehettek.

K. L.: – Pap és festő. Melyik akartál előbb lenni?

P. P.: – Papnak indultam és növendék koromban a nyaraimat már festéssel töltöttem. De gyermekkoromban szenvedélyes rajzoló voltam. Elemi iskolai tanítóm őrizte is rajzaimat, később mindig el akarta cserélni valamelyik újabb munkámra. Közben, amikor a gimnáziumban megszűnt a rajz, énbennem is elaludt a vágy.

K. L.: – Hol jártál gimnáziumba?

P. P.: – Kalocsán a jezsuitáknál. Majd a teológia elvégzése után vidéki káplán lettem, három évig Dunapatajon és Kecelen. Ott, az egyszerű faluban szerettem a gyerekeket, szívesen is gondolok vissza az iskolára. Láttam, a gyerekeknek is tetszik, amit tanítok. De végül mégsem találtam helyemet. Kereső típus vagyok és tanuló: föltámadt bennem újból a régi, alvó

szenvedély, és nagy nehezen ugyan, de sikerült följutnom az akadémiára. Attól kezdve a kettő...

K. L.: – Nem inkább három? Hiszen írsz is, három könyved is megjelent: *Római évek, Kavicsdobáló,* és a *Fügefám alól.*

P. P.: – Nem gondoltam, hogy írni is fogok valaha. Egy Németországban megjelenő katolikus lap, az *Életünk* kért, hogy írjak római élményeimről havonként egy-egy cikket. Most két szerelmem van, a festés és az írás, ha az egyiket csinálom, akkor eszembe se jut a másik. Az a kérdés, mivel kezdem el a napot. Ha írni kezdek, akkor egész nap írok, ha festek, akkor egész nap festek.

K. L.: – És a prédikálás?

P. P.: – Tizennyolc évig én voltam a Szent István ház lelki vezetője, apácák plébánosa, sok beszédemet leírtam, műgonddal és figyelemmel szerkesztettem. Olyat sose mondtam, ami engem magamat nem hatott meg, beszédbe csak azt fogom, ami engem is megihlet. És akkor azt úgy adom vissza, hogy azokat is megihlesse, akik hallgatják. Borzasztó a kedvetlenül elmondott szónoklat – ellenkezője az átélt, meggyőződéses kedvvel előadott közlés.

K. L.: – Példaképed?

P. P.: – A szentek között Szent Ferenc a minden számomra. Olyan zseni, mint Michelangelo. Az átélésnek a mélységét, ahova Szent Ferenc eljutott a kereszténységben, nem érzem olyan tisztán senki másnál. Azért lett nagy, mert nem valamely embert utánzott, hanem Jézus volt az ideálja, senki nem élte meg úgy Jézust, mint ő, még külsejében, a szakállában, a testi alkatában is. Nagy ember volt, mert magában létre tudta hozni a tiszta, emberi ártatlanságot. Ezt csodálom benne, de nem követem, mert ahogy a festőket, a szenteket sem utánozni kell. Nekem Jézus Krisztus a példaképem, annyiban csodálom az embereket, amennyiben minél többet merítenek a jézusi eszményből. Ez az emberről vallott felfogásom. A szentek közül Szent Pétert, Szent Józsefet, Keresztelő Jánost szeretem különösképpen, de őket is olyan értelemben, ahogyan Jézushoz viszonyulnak. Az Evangélium, a Hegyi beszéd, a Nyolc Boldogság fölülmúlhatatlan, mindig oda kell visszamennünk. De az emberi gyarlóság olyan, hogy szabálykákba, külsőségekbe keverednek bele, és elfeledkeznek a nagy ideálról, az őseszményről, magáról Jézusról.

Hiszek az emberi géniuszban, ami a teremtés koronája másfél kiló agyvelejével. A mindenség csak számolási kérdés: hány búzaszem van a zsákban; az ember nagyobb, mint az egész mindenség, mert az emberi agyvelő minőség, új világokat teremt és alakít. Legkülönb teremtménye Istennek, aki nem vallhat csődöt vele. Az ember jóra is hajlik meg rosszra is, és ha hibázik, az egyetlen lény, amelyik a hibáiból is tanul, tanulságul használja föl, előre lép ebből is, az omega pontig, mert végtelen az út. A vallás is tulajdonképpen állandó fejlődés. Kinyílik mint a rózsa, mindig szépül, mélyül és tökéletesedik.

K. L.: – És a te személyes helyed?

P. P.: – Január 7-én születtem. A capricornot úgy szokták ábrázolni, hogy két első lába fönn a sziklacsúcson, nyaka kinyúlik az űrbe és figyel a kozmoszba. A csorda pedig őrá. Amit a kozmoszból kihall, azt majd közli a rá figyelőkkel.

Barcsay Jenő

Emlékeim a Kabdebó családról[34]

Bécsben vett, hamar elromlott magnós rádiómon hallgattuk korábbi sorozatom beszélgetésének adását, amely a híres Barcsay-mozaikok keletkezéstörténetét beszélte el (utóbb megjelent *A műhely titkai* című interjú-kötetemben). Elégedett volt. Ez nagy szó, mert mindig aggályosan javított korábbi szövegein. Én nem vagyok író, nagyon kell vigyáznom minden mondatomra, nehogy szégyenkeznem kelljen az írók előtt – szokta mondogatni. (Amikor a hallgatott emlékezését könyvbe emeltük, kétszer is átírta, legutoljára a korrektúrát, annyira, hogy újra kellett szedetni a szöveget; a szerkesztő, Sík Csaba barátom a mester iránti tiszteletből természetesen beleegyezett a módosítások pénzigényes megvalósításába. Emlékszem, ezt az utolsó átdolgozást az Andrássy út egyik padján ülve, szinte mindegyik szót külön mérlegelve végezte, amikor elkészültünk megkönnyebbülten felsóhajtott: na, ezzel is végeztünk, hál'Istennek nem hagyok magam után félig kész munkát, remélem nem kell szégyenkeznem majd miatta.) De akkor elégedett volt. Látva ölemben a kis masinát, hirtelen ötlettel kijelentette: megígértem, hogy elmondom emlékeimet apádékról, kapcsold be, essünk túl rajta. Nem mertem mondani, hogy nagyon rossz felvételre képes már csak ez a „ricsajláda" (ahogy otthon elégedetlenül becéztük), örültem, hogy elkezdte (hiszen máig sajnálom, hogy még ilyen rossz gép sem volt a közelünkben, amikor Tóth Imre-Amerigo Tot és Hubay Miklós jelenlétében, szentendrei házában ifjúsága meghatározó élményét, a Párizsból érkezése utáni első firenzei napját csodálatos helyszínrajzzal elmesélte). Őrzöm az alig hallható szalagot valamint feleségem barátnőjének, Baranczó Katalinnak a gépiratát, amelyet magam szavanként javítgattam, hogy azután ő maga is – szokásos aggályosságával, ceruzával – átírja végül. Romániából volt menekülésének okát és történetét elmondta ugyan, de akkor mégis áthúzta, élete végén is félt az eseménynek az emlékétől, – hiszen ezekben az években is haza járt oda, rokonai éltek ott. Ma már az akkori félreértés senkinek sem árthat. Különben is, a valódi tettes nevét ki sem ejtette – akkor sem, azóta sem – a száján.

Nagy szeretettel gondolok mindig vissza Édesanyám bátyjának családjára. Az anyámat imádtam. Nem szeretem az ilyen fellengős kifejezéseket, hogy imádtam, és az ehhez hasonlókat, de én az anyámat nagyon szerettem. Hogyne szerettem volna a bátyjának a családját is. Miklós bácsi 15 évvel idősebb volt az én anyámnál. Tulajdonképpen mondhatnám azt is, hogy a nevelője is volt egészen fiatal korában, hiszen Miklós bácsinál dolgozott mint segédjegyző az én apám, Barcsay Boldizsár, aki ott ismerkedett meg Kabdebó Irénnel. No, de nem itt szeretném elkezdeni, hanem valahogy bizonyos ritmusba szeretném hozni a fiatalkori emlékeimet a későbbiekkel.

Katona községben lakott a családunk. Mindig boldogok voltunk, amikor a szüleink elhatározták, hogy megyünk Miklós bácsiékhoz, meglátogatjuk a Kabdebó családot Vasasszentivánon. Miklós bácsiékat és az unokatestvéreimet, Erzsit, Jancsit – aki a te édesapád volt –, Miklóskát – aki a legfiatalabb volt és orvostanhallgatónak készült, sajnos korai halála megakadályozta, hogy életcélját elérhesse –, és Gerőt – aki mindegyiknél idősebb volt, tulajdonképpen mostoha testvérük volt, mert Miklós bácsinak az első felesége, Gerő édesanyja meghalt, úgy emlékszem Bozsoki lány volt, és Szentiván közelében, Göc községben laktak. Gerő nem tartozott egészen a Kabdebó családhoz, hanem csak félig, mert

[34] Magnó-emlékezés Kabdebó Lóránt számára, készült 1982. január 24-én; megjelent az *Új Holnap* 2000. január–februári számában (7-13.) a mester születésének centenáriumán.

két családnak a gyereke volt, így őt ritkábban láthattuk, de olyankor nagyon örvendtünk az ő jelenlétének. Kedves, jó ember benyomását tette, nagyon jóképű férfi volt, azt hiszem, jogász volt, jogi egyetemet végzett.

Na, most megint visszakanyarodok a gyermekkoromba. Amikor szüleim elhatározták, hogy megyünk Szentivánra, az nekünk ünnepet jelentett. Nagyon szerettük azt az utat, amelyet meg kellett tennünk az apám kétlovas kocsiján. Ezzel tettük meg a 25 kilométert. Amint kiértünk Katona községből, a Mezőség legsárosabb, legelhagyatottabb falujából, amely nekem így is nagyon kedves, a gyerekkori emlékeimmel együtt, három kilométert kellett megtennünk. Ha sár volt, akkor nehezen tudtunk onnan kijutni, csak ökrös szekér volt képes arra, hogy a három kilométert megtegye, és kijussunk az országútra. Hát amikor először fölcsillant a Katona község határában levő Katonai-tó – mert így nevezték, azt hiszem, most is így nevezik –, akkor különös érzés fogott el, mert életemben először akkor láttam meg nagyobb vizet, úgy képzeltem, hogy a tenger is valahogy így kell, hogy kinézzen, a víznek a csillogása különös hangulatot ébresztett, legalábbis bennem, de azt hiszem, többes számban is mondhatom – bennünk, értve testvéreimet –, utána a Gyekei-tó, aztán a Cegei-tó, ezek mind egymás után következtek, minthogyha nem is a földön jártunk volna, hanem majdnem úgy éreztem magam, mint amikor először repülőgépen tettem meg az utat Budapesttől Párizsig. Olyan furcsa érzés fogott el, szinte mondhatnám – akkor még nem ismertem ezt a ma nagyon divatos szót – olyan „szürrealista" tájak vonultak el előttünk. Ugyanez volt az érzésem most öreg koromban, amikor Némából Vasszentivánon keresztül tettük meg az utat Katona községbe. Ugyanaz volt az érzésem, mint fiatal koromban, amikor először tettük meg azt a bizonyos 25 kilométert.

Ha összehasonlítom a két falu, tehát Katona és Vasszentiván életét –, akkor a kettő között nagyon nagy volt a különbség. Az egyik sáros, unalmas, nagy, elterpeszkedett román falu; a másik pedig nem volt annyira nyílt, nem dombokkal körülvett falunak képzelheted, mert ott hegyek voltak. Hát, Istenem, nekünk hegyeknek tetszett, mert a Mezőséget a dombok uralják; dombok alatt értek én lankás, kopár és füves dombokat, amelyek – idősebb koromban határoztam meg ezt a dombokról alkotott benyomásomat – olyanok voltak, mint egy szép női fekvő forma, akt. El kell képzelni nagy formákat, ahol még bokrokat is alig lehetett látni, itt-ott egy-egy kisebb akácost, és csak fű, fű és fű. Fűvel beborított formák, felületek. Hát ezek mind legelők voltak. Nagyon sok volt ott a juh, tehát a tenyészállat. Vasasszentivánra vissza-emlékezem, ott inkább nagyobb dombok vannak, de erdővel borított, fával borított dombok, hegyek, és itt volt egy nagy patak, a Füzesi-patak, amely a Mezőségből vezette le a vizet a Szamosba, és ott fürödtek a Kabdebó gyerekek, egy alkalommal én is velük lubickoltam. Nekem az a patak nagynak tűnt akkor, dehát hasig érő víz lehetett benne. Az is jó volt, jól esett, jókat lubickoltunk benne. Előttem van a Kabdebó fiúknak az alakja: Jancsi az izmos alakjával, Miklós, azt hiszem akkor már nem volt közöttük, és a Temesváry fiúkra is emlékszem, azok is velünk együtt voltak, együtt fürödtünk.

Még az első fogadtatásra is emlékszem. Mindig nagyon kedvesen fogadtak. Mindig. Úgy éreztem, hogy az a szeretet, ami a Kabdebó családból felénk áradt, az őszinte volt. Nagyon szerettük Miklós bácsit, Róza nénit (ő volt a keresztanyám), Jancsit, Miklóskát (ő sokkal élénkebb volt, mint a bátyja) és Erzsit (ő egy kicsit fellengős volt, és csupa tűz, csupa energia és élénkség). Miklós bácsi nyugodt, komoly ember volt, középtermetű, kövérkés egy kicsit, jól táplált, úgy érzem, hogy koponyájának a formáját én örököltem. Mert olyan koponyám van nekem, mint amilyen a Miklós bácsié és az édesanyámé volt – az édesanyám koponyája is hasonlított nagyon a Miklós bácsiéhoz –, én úgy neveztem, hogy „örmény" koponya. Róza néni pedig mindig sietett. Sietve járt, a spajz kulcsa lógott mindig az oldalán, két-három kulcsra emlékezem. És fütyült. Nem azért, hogy talán jókedve volt, hanem az volt az ő szokása, az ő manírja. Nekünk nem is volt furcsa, mert Róza nénihez hozzátartozott az ő

karakteres tipegő járása, – mert kicsit tipegett is, jobbra-balra billegette magát. Valószínű, hogy a sok állás következtében bokasüllyedése lehetett, de akkoriban ugyebár a falusi asszonyoknak nem jutott idejük arra, hogy ilyen kis dolgokkal foglalkozzanak, mert azt hiszem, hogy akkor talpbetétet – olyat, amilyet ma képesek létrehozni – nem is tudtak volna csinálni. Valószínű, fájt a lába, azért kacsázott egy kicsit. Nagyon jó asszony volt. Most is szeretettel tudok rá visszaemlékezni.

De hát szomorú dolgokra is vissza kell, hogy emlékezzem. Egy ilyen látogatás alkalmával kivittek a verandára, hogy Miklóskát láthassam. Ő akkor már, azt hiszem egy éve – vagy két éve is – kínlódott az ő tbc-jével, és kint feküdt. Amikor onnan hazafelé indultunk, meghallottam, ahogy a szüleim mondják, rövid ideje van hátra. Engem nagyon meghatott az arckifejezése. Le volt fogyva, úgy nézett ki, mint egy Krisztus, kis szakálla volt, nem borotválkozott, talán nem is lett volna annyi ereje, hogy megborotválkozhasson. Teljesen le volt gyöngülve szegényke, nem szólt egy szót sem, csak szomorúan nézett ránk. Úgy látszik, érezte, hogy ott a vég. Ugyanilyen sorsa volt az én öcsémnek is, aki szintén orvosi pályára készült. Az ő sorsa is így fejeződött be, mint a Miklóskáé.

Nagyon jól éltek. Azok az ebédek!, – vacsorák!, – azokat nem tudom elfelejteni, még most is visszaemlékezem a Róza mama főztjeire. Jóízűen készítette el az ételeket. Hát persze nekünk, gyerekeknek farkas-étvágyunk volt, és Róza néni erre el volt készülve, és busásan belakhattunk. Ebéd után Jancsival és Miklóssal és a Temesváry fiúkkal voltunk, – akiket alig ismertem, nem tudom, hogy azok milyen rokonok voltak, milyen kapcsolatunk is volt. Azt hiszem, az édesapádnak unokatestvérei voltak, sőt nekem is unokatestvéreim, mert ott kint lakott náluk az édesanyám és Miklós bácsi anyjának a testvére. Ott lakott Temesváryéknál, akkor még élt. Hosszabb életet érhetett meg, mint testvére – az anyám és Miklós bácsi anyja – , aki korán meghalt, nagy a gyanúm, hogy a rák vihette el. Nagyanyámat Vertán Teklának hívták, és a testvére még élt, amikor eljárogattunk a Kabdebó családhoz, de én csak egyszer láthattam őt. Úgy emlékszem, hogy egy nagyon szép, üvegezett verandás házban laktak. Fekete ruhába volt öltözve, mint az öregasszonyok általában. Ő is úgy járt, illetve nem is nagyon járt, mert akkor is ült. Az arcára nem emlékezem. Kisfiú voltam, és ennek a jelentőségét, hogy az anyám édesanyjának a testvérét láthatom, akkor annyira nem tudtam fölfogni, hogy jól megnézhettem volna. Ha jól megnéztem volna, előttem lenne az arca még most is, mert jó vizuális memóriám van általában, és volt akkor is.

(Más Temesváryak is éltek Szamosújváron, erről csak azt tudom, valószínűleg unokatestvérek voltak. A szamosújvári postamesternek a fia, Temesváry János volt a Waldbauer–Kerpely kvartettnek az egyik tagja, és a Zeneművészeti Főiskolán – ha jól emlékszem – tanár is volt. És volt egy Temesváry nevű tanár is, aki megírta az örmény családok történetét, bajuszos ember volt, engem nem tanított. Úgy emlékszem, hogy latintanár lehetett. Az örmény templom háta mögött egy szép barokk házban lakott, onnan gyalog tette meg az utat a gimnáziumig.

Bottal járt, mint általában az idősebb emberek. És folyton így énekelt: csindaratta-bumm, csindaratta-bumm! Folyton ezt mondta. A gyerekek éppen ezért nem is vették komolyan, és néha ugratták. Nem tudott a gyerekekkel bánni. Egy kicsit – hogy mondjam csak – egy kerékkel, ahogy mondani szokták – több vagy kevesebb – inkább több volt neki. Egy kicsit olyan „bolond” örmény volt.)

Miklós bácsi józan gondolkozású ember volt, akinek a realitások iránt is érzéke volt. Tudta, hogy meddig lehet menni, és hogyan kell élni. Az én apámnak nem volt olyan egészséges, reális gondolkodása, mint Miklós bácsinak. Az én apám is mindig vágyott arra, hogy gazdálkodással foglalkozzék. Miklós bácsinál anyagi gondokról nemigen volt szó. Jól szituált család volt, úgy is éltek. Tudott az emberekkel bánni, nagyon jóban volt a feletteseivel is, még a főszolgabíróval is, mondhatnám úgy is, hogy barátja volt. Megtörtént, hogy egy-két hetet –

különösen nyáron – családostól is ott töltöttek Kabdebóéknál. Nagyon mély barátság alakulhatott ki a két ember között, és ez nagyon fontos volt akkor.

Apám, amikor megtudta, hogy jön a főszolgabíró, Veszprémy Antal Nagysármásról Katona községbe, akkor apám már napokkal előtte nem aludt, nem pihent, nem érezte jól magát, ilyenkor ideges volt és nehezen elviselhető lett. Nemrégen Erzsike húgomtól hallottam, hogy apám többször panaszkodott akkoriban, hogy mindig kikap a főszolgabírójától, miért beszél a román emberekkel románul, – magyarul beszéljen! Apám hiába mondta a főszolgabírójának azt, hogy „hát, Istenem, nem tudnak magyarul beszélni, kénytelen vagyok." „Erőltesse, tanuljanak meg magyarul beszélni! Tanulják meg a magyar beszédet!" – mondta.

Nagyon sok függött azoktól az emberektől, akik magasabb poszton voltak – mondjuk szolgabíró, főszolgabíró, alispán, főispán –, ettől függött a megyének az élete. Ezektől az emberektől függött egy körjegyzőnek is az élete. Az én apámnak az élete ezért volt nehezebb. Katona község másik megyében volt, Kolozs megyében. Katona községben lakott gróf Logodhetty Alfréd családja, nagyon becsületes arisztokraták voltak. És hát persze, mindig olyan kívánságaikkal jöttek elő, különösen a gróf – az apámhoz –, amit ő nem tudott teljesíteni, mert nem szívesen teljesített olyat, ami nem egészen legális, amit csak protekcióval lehetett elérni. Tehát a gróf az én apámon keresztül bizonyos dolgokat szeretett volna elérni – gondolok bizonyos gazdasággal összefüggő kérdésekre –, tehát valószínű, ilyen természetű kívánságai lehettek, és az én apám nemigen teljesíthette. Éppen ezért nem volt jóban a gróffal sem. És az édesapámnak így nehezebb volt az élete mindenféle szempontból. Nem is volt olyan kereseti lehetősége egy jegyzőnek ott, mint Szolnok-Doboka megyében. Később Jancsi – ha jól emlékszem, éppen az anyám elbeszéléseiből tudtam meg –, kifejezte a rosszallását, hogy az apám egyáltalán nem gondolt arra, hogy az életünket – így az enyémet is – könnyebbé tegye. Jancsi nem tudta azt, hogy más volt a mi családunknak az élete, mint a Kabdebó családé. Nagyon nehéz volt.

Vasasszentivánon ismerkedtek meg a szüleim egymással. Erről csak nagyon keveset tudok, mert fiatal koromban – 19 évesen – kerültem el hazulról, és anyám akkor nemigen beszélt ezekről a dolgokról, csak később, amikor Budapestről néha meglátogattam édesanyámékat, akik akkor már Néma községben laktak, és érdeklődtem a múltjuk felől. És akkor, ilyen alkalmakkor édesanyám röviden mesélt egyet-mást. Tulajdonképpen édesapám mint segédjegyző került Kadbebó Miklós körjegyző irodájába. Akkor édesanyám még fiatal leány volt. Miklós bácsiéknál élt, mert szüleik korán meghaltak. Árva lány volt. Miklós bácsi gondoskodott őróla is. Az én anyám nevelte a Miklós bácsi fiát, Gerőt, aki ekkor kisfiúcska volt. Ott ismerkedett meg későbbi férjével – apámmal –, Barcsay Boldizsárral, aki már akkor is mindig szomorkás ember volt. Édesanyámnak volt egy szerelme, azt hiszem, hogy a Bozsoki családnak egyik ifjú tagja, ha jól emlékszem, szépen hegedült. Bizonyos romantikus érzések kapcsolhatták össze a két fiatalt. De az korán meghalt, hogy miben, nem tudom. És így kerülhetett az édesapám és az édesanyám szorosabb kapcsolatba.

Mi négyen voltunk testvérek. A legidősebb volt Barcsay Mária – Mariska, így neveztük otthon –, a nővérem, aki nemrégen, hosszas szenvedés után halt meg. Azután következtem én, utánam pedig Dezső öcsém, ő 1903-ban született, az orvosi egyetemet végigcsinálta, és szegény 27 éves korában, hosszas szenvedés után halt meg. A legfiatalabb pedig Erzsike húgom, akit mindenki szeretett és szeret most is. Neki volt a legnehezebb élete. Mindenkiért mindent megtett, mindenkin segített és mindenkit szeretett. Az anyánkért mindent megtett, annyira, hogy sokszor az volt az érzésem, hogy előbb hagyja el ezt a golyóbist, vagyis előbb kerül a föld alá, mint az édesanyánk. Ilyen önfeláldozó volt Erzsike.

Visszatérve a Kabdebó családhoz, a sors úgy hozta, hogy II. gimnazista koromban a szamosújvári gimnáziumba kerülhettem, és ott együtt laktunk unokatestvéreimmel, Kabdebó Jánossal és Kabdebó Miklóssal az úgynevezett jó, öreg Pepi néninél. Laktak ott román fiúk is,

mert hiszen Szamosújvár és környéke nagyon elrománosodott területe Erdélynek. Pepi néninél lakott egy Malaiu Antal nevezetű román fiú, ő azt hiszem, Jancsinak az osztálytársa volt, aztán Muresan Guszti, nagyon kedves román pap fia, és mások is. Hogy milyen rendes ember volt ez a Muresan Gusztáv, később hallottam, amikor Pepi néni nagyon megöregedett és magára maradt, családja nem volt, akkor a Muresan Guszti családja magához vette Pepi nénit, és ott is halt meg náluk.

Pepi néninek én csak a nevére emlékszem: Wagner Josefa, német nő volt. De a családját nem ismerhettem, mert én korán elkerültem Szamosújvárról, mivel később iskolát változtattam, és az enyedi református kollégiumba kerültem. Pepi néni a Pál Bogdán-féle házban lakott.

Pál Bogdán szamosújvári gimnáziumi tanár volt. Felesége testvére volt Róza néninek. A Kovrig családból származtak mind a hárman, Róza néni, a Pál Bogdán felesége, Netti néni és Mariska. A Róza néni családjáról én nagyon keveset tudok. Az apjukat már nem ismertem, Kovrig doktornak hívták, a keresztnevére nem is emlékszem. Ő volt a te nagyanyádnak az édesapja. Úgy emlékszem, hogy az a ház, ahol Pál Bogdánék, tehát Netti néniék laktak, az is a Kovrig doktornak volt a háza. Annyit tudok Kovrigról, az orvosról, hogy Rózsa Sándornak a fejét ő amputálta halála után. Rózsa Sándornak a fejét ugyanis – ahogy én tudom – felküldték Pestre, vagy Bécsbe, mert kíváncsiak voltak arra, hogy egy ilyen embernek, mint Rózsa Sándor, vajon milyen lehet a koponyája.

Netti néninek mi volt a rendes neve? Nem is tudom. Netti, – én mindig így hallottam. És volt a Mariska. Mariska néni idegbeteg volt, őt kevésbé ismertük. Egy örmény ember volt a férje, ha megölnél, akkor sem jut az eszembe a neve, pedig nagyon közismert örmény név. Nagyon rossz házasság volt. Mariska nem volt normális. Félig-meddig egzaltált volt – ez a legjobb kifejezés –, és elkeserítette annak az embernek az életét, akitől két gyereke született, egy fia és egy lánya. Mind a kettő örökölte az édesanyjának az idegbetegségét – gondolom, hogy ez a betegség a skizofréniának nevezhető –, mind a kettő öngyilkos lett, az egyik az emeletről ugrott le, a fiú, és a leány önkezével vetett véget az életének.

A Pál Bogdán házának az udvarán volt egy kis mellék-házacska, annak volt egy előszobája, és egy szobája. A nagyszobában laktak az idősebbek, a Kabdebó fiúk, meg Muresan, meg Malaiu, és az elsőben pedig a fiatalok, mi voltunk a társaság Benjaminjai: az öcsém meg én, és a fiatal Muresan fiú, akinek a keresztnevére nem emlékszem.

Pepi néni nagyon jóízűen főzött, kaptunk uzsonnát is. Az idősebb lakók, Jancsiék, Malaiuék meg Muresánék előttünk nagy tekintélyű kollegák voltak, nem is mertünk nagyon hozzájuk közeledni, csak ha ők leereszkedtek, hozzánk szóltak. Miklóskával természetesebb volt a kapcsolatunk, ő fiatalabb is volt. Jancsi idősebb volt, és úgy emlékszem, hogy ő visszahúzódó természetű volt. Ő csendesebb volt. Miklós meg élénk, mindig heccelte az édesapádat, és édesapád erős, zömök fiú volt, a jó szíve meggátolta abban, hogy Miklóskával gorombán elbánjon. Birkóztak. Édesapád mindig leteperte Miklóskát.

A Kabdebó családnak minden egyes tagja – gondolok itt az unokatestvéreimre elsősorban – nagy tekintély volt előttem, fölnéztem rájuk. Bizonyos kisebbségi érzés élt bennem mindig, amikor különösen Jancsira gondoltam (Gerőre nem, mert ő sokkal idősebb volt nálam és a kapcsolat nem volt olyan közvetlen, mint Jancsival meg Miklóssal). Tehát bizonyos kisebbségi érzésem volt. Miklóska, azt hiszem, hogy élénkebb eszű lehetett. Én közepes tanuló voltam. Nem buktam meg soha. Kielégítő bizonyítványaim voltak. Csak azzal foglalkoztam behatóbban, ami élvezetet nyújtott nekem – a rajz, az ének, meg a torna. (A nagyon reális tárgyakat, mint például a matematikát – nem matematika volt, hanem akkor még számtan – utáltam. Ma sem tudok számolni.) Az én testvéreim, Mariska nővérem és Dezső kitűnő tanulók voltak, de a legeszesebb Erzsike volt.

1919-ben menekülnöm kellett otthonról. Erről nem szívesen beszélek, csak annyit mondhatok, hogy másokért, mások miatt sokat kellett szenvednem, olyan dolgokkal vádoltak, amiket nem én követtem el. Változások voltak, és akkor bizonyos szerencsétlenségek történtek, és a katolikus templom porig égett, nem minden ok nélkül, mert muníciót találtak ott. Engem vettek elő – mert én szoktam a templomba be-bejárni harmóniumozni –, hogy én követtem el olyasvalamit, amiből ez a szerencsétlen tűz keletkezett, aminek martaléka lett a katolikus templom. Kínoztak, ütöttek, vertek is. Én csak az igazat mondhattam, azt, hogy én nem tudom, hogy ki volt, én nem voltam, és hát kitartottam emellett, – nem kellett kitartanom, mert mást nem is mondhattam. (Csak később, a véletlen folytán Párizsban, a Café Dome-ban tudtam meg, ki volt az igazi tettes.) És a végén elengedtek azzal a rövid mondattal, hogy soha többé Erdély területére a lábam ne tegyem be. És azt mondtam, hogy nem fogom soha többé ide betenni a lábam. Három évig kibírtam. De három év után a szüleimet meglátogattam. Ez alatt a három év alatt a szüleim nem tudtak rólam, hogy élek-e, vagy már régen elmentem máshová, a föld alá. Boldog voltam, hogy végre hazakerülhettem, de olyan idegbeteg voltam utána, még hét évre rá, itt Pesten néha riadtan ébredtem fel, hogy vernek, ütnek, pofoznak.

Kiszabadulásomkor Vasasszentivánon keresztül érkeztem Szamosújvárra, onnan Kolozsváron keresztül jöttem Budapestre. Vasasszentivánt aludtam, utolsó éjszakámat ott töltöttem. Sose felejtem el, amikor a verandán üldögéltünk Róza nénivel, – édesapád nem volt ott, mert Pesten volt, mint műegyetemi hallgató, Miklóska már nem élt. Erzsi nem tudom, hogy hol lehetett, arra már nem emlékezem, és Miklós bácsira emlékszem még, ő csöndesen ült, és olyan furcsa volt, nem szólt egy szót sem, pedig én meséltem arról, hogy min mentem keresztül, de nem szólt egy szót sem. Nekem nagy a gyanúm most, hogy neki nagyfokú agyérelmeszesedése lehetett már akkor, mert jó pár évre rá meg is halt. Ha jól emlékszem, 76 éves lehetett, amikor meghalt.

Persze, hogy Erzsi nem volt ott. Reggel utaztam Szamosújvárra, onnan vonattal Kolozsvárra. Délelőtt Kolozsvár főterén sétálgattam, ott töltöttem el az időt, és Kabdebó Erzsi unokatestvérével, Mariska néni lányával egy cukrászdának a teraszán ült, és ott mint fiatal lányok, jókedvűen mosolyogtak. Üdvözöltem őket, de már nem ültem le hozzájuk, mert nagyon kevés pénzem volt, és tudtam, hogy nehéz hónapok, évek előtt állok. Hiszen nekem Pestre kell utaznom, hogy elkezdhessem a pesti életet. Akkor láttam Erzsit utoljára. Tehát amikor a verandán Miklós bácsival és Róza nénivel együtt üldögéltünk, akkor Erzsi ezért nem volt ott. Többé soha nem láttam, mert nagyon ritkán mentem haza – akkor már Némába – a szüleimhez. Az udvarból se tettem ki a lábam, mert bennem élt az a rettenet, amely uralta az egész valómat.

Jancsiról nagy szeretettel beszélek most újra, mert amikor megtudta, hogy én Pesten nyomorgok – mert ugye én hazulról sose kértem a szüleimtől egy vasat sem, nem is kaptam, nem is küldhettek, nagyon nehéz életük volt –, amikor megtudta, ő már mint mérnök működött Gyöngyösön, és engem pénzzel, anyagiakkal akart segíteni. Fölajánlotta segítségét. Írt is nekem, és én – nem tudom miért, önérzetes voltam vagy mi, hát – nem fogadtam el a segítségét. Nem azért nem fogadtam el, mert bántott volna az, hogy az unokabátyám segít, és őtőle bizonyos összegeket elfogadnék, nem azért, – nem tudom, szebbnek tartottam azt, hogy saját erőmből küzdjem föl magam.

Talán ennyi. Segítségedre akarok lenni, amennyiben neked olyan igényed van, hogy a Kabdebó családdal kapcsolatban bizonyos dolgokat tudjál. Amire vissza tudtam emlékezni, elmondtam neked, abból a célból, hogy ennek a felhasználásával alakíts ki egy olyan képet, amit saját magad felhasználsz – mert sose lehet tudni, az életedben még erre lehet szükséged –, esetleg az életrajzodat akarnád megírni, emlékeidet, és akkor legyenek támpontjaid arra vonatkozólag, hogy ez minél pontosabb lehessen.

A nyolcvanas évek második fele: a mából mindenki azt a tegnap előttet keresi, amelyhez kapcsolódva a nemzet szellemi és történelmi folyamatosságát biztosíthatja.

Az utolsó pillanatban gyűjthettem össze azok emlékezését, akik még ezt a folyamatosságot személyükben is biztosították, továbbéltették: tanúságot tehettek ennek szellemiségéről. És elmesélhették a tárgyi vonatkozásokat, történeteik anekdotáit.

A múlt, amelyet ezzel a sorozattal is segíthettem folytatásra méltó életre kelteni: a jelenben értékes, folytatható – most úgy mondjuk: – kanonizálható múlttá nemesedett.

Kabdebó Lóránt

ISBN 963260181-5
9 789632 601816